

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**TÜRK ROMANINDA İKTİSADİ KALKINMA FİKRİ
(1923-1938)**

Bilâl KAS

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Nâzım H. POLAT**

**DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

OCAK 2022

**TÜRK ROMANINDA İKTİSADİ KALKINMA FİKRİ
(1923-1938)**

Bilâl KAS

**DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

OCAK 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

Bilâl KAS

(Tarih)

Türk Romanında İktisadi Kalkınma Fikri (1923-1938)

(Doktora Tezi)

Bilâl KAS

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ocak 2022

ÖZET

Atatürk Devri Türk romanı üzerine, çeşitli bakış açıları ve temalar dikkate alınarak bazı çalışmalar yapılmıştır. Atatürk Devri gibi birçok sosyal meselenin, modernleşme kapsamında genişleyen ve toplumun tüm katmanlarına sirayet eden değişimlerin bir arada ve çok yönlü bir şekilde yaşandığı bir dönemde, yazılan eserlerin, belli ölçülerde bu yoğun değişimlerden etkilendiği söylenebilir. Yapılan çoğu çalışmada siyaset ve sosyal hayat dairesinde kalınmış, iktisadi buhran, inkılaplar, modernleşme gibi karmaşık birçok sosyal unsur bünyesinde toplayan bir devir, iktisadi kalkınma gibi bir kavramın literatürüyle ve disiplinler arası bir yöntemle hiç incelenmemiştir. Atatürk Devri; disiplinler arası yaklaşımların ana unsurlarından biri olan “karmaşıklık” şartına uygun bir dönem yoğunluğuna sahiptir. Bu devrin iktisadi ve sosyal manada zenginliği fark edilerek iktisat biliminin bir parçası olan kalkınma kavramı ışığında, 1923-1938 seneleri arasında yazılmış romanlarda, Atatürk Devri kalkınma anlayışının yansımaları incelenmiştir. Bu çalışmanın birinci orijinallliği, disiplinler arası bir yöntemle edebî ürünlerin muhtevasını değerlendirmesidir. On beş sene dâhilinde yüz altmış dört basılı roman ve kırk beş tefrika hâlde kalmış roman iktisat biliminin terminolojisiyle ve iktisat tarihi bilgileriyle incelenmiştir. Ortaya çıkarılan *Türk Romanında İktisadi Kalkınma Fikri* başlıklı çalışma, sadece 1923-1938 seneleri arasındaki iktisadi süreçle yetinmemiştir. On beş sene dâhilinde yayımlanan romanların hepsinin bu devri yansıtmaması mümkün olmadığından, çalışmada Osmanlı’nın kuruluş senelerinden başlayarak 1938 senesine kadarki iktisadi dönem de teferruatıyla incelenmiştir. Çalışmanın ikinci orijinallliği bu çalışmada diğer çalışmaların aksine hem basılı hem tefrika romanların beraber konu edilmesidir. Geniş bir araştırma malzemesinin içinde kalkınma kavramıyla ve iktisadi hayatla alakalı her türlü münasebetin kurulmaya çalışıldığı çalışma, beş başlıktan oluşmuştur. Kalkınmanın devlet eliyle ve şahsi çabalarla yapıldığı fikrinden hareketle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki iktisadi hayat, kronolojik bir sıraya ve tarihî hakikatlere bağlı olarak sunulmuştur. Şahsi kalkınma başlığı altında gayrimüslim, müstemin, yerli, kadın ve erkek unsurlara göre hem müteşebbis tip hem de tüketici tip ele alınmıştır. Köydeki iktisadi hayatın unsurları ve hükümetlerin köy kalkınma siyasetleri edebî eserlere yansıdığı ölçülerde dikkatle incelenerek 1923-1938 senelerinde yazılan Türk romanlarında kalkınma kavramı zengin bir malzeme ve geniş bir bakış açısıyla incelenmiştir.

Bilim Kodu : 30201

Anahtar Kelimeler : Atatürk Devri, Cumhuriyet devri Türk romanı, edebiyat ve toplum münasebeti, iktisat, kalkınma, roman.

Sayfa Adedi : 433

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Nâzım H. Polat

Öğrenci ORCID ID :

The Idea of Economic Development In Turkish Novel (1923-1938)

(M.Sc. /Ph. D. Thesis)

Bilâl KAS

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

January 2022

ABSTRACT

Some studies have been carried out on the Turkish novel of the Atatürk era, taking into account various perspectives and themes. It can be said that the works written in a time when many social issues such as the Atatürk era and the changes that expanded within the scope of modernization and spread to all layers of the society were experienced together and in a multifaceted way, were affected by these intense changes to a certain extent. Most of the studies have remained in the circle of politics and social life and era that incorporates many complex social elements such as economic depression, revolutions and modernization has never been examined with the literature of an economic concept such as development and with an interdisciplinary method. Atatürk era; It has a term density suitable for the “complexity” condition that is one of the main elements of interdisciplinary approaches. In the light of the concept of development, which is a part of the science of economics, by realising the economic and social richness of this period, the reflections of the development understanding of Atatürk’s period in the novels written between 1923-1938 were examined. The first originality of this study is its evaluation of the content of the literary Works with an interdisciplinary method. The study titled *The Idea of Economic Development in Turkish Novel*, which was revealed by examining one hundred and sixty-four published novels, forty-five serialized novels in fifteen years with the terminology of economics and economic history, was not satisfied with the economic process between 1923-1938. Since it is not possible for all of the novels written in fifteen years to reflect this period, the economic period starting from the foundation years of the Ottoman Empire until 1938 has been examined in detail. The second originality of the study is that unlike other studies, both printed and serialized novels are discussed together in this study. The study, in which all kinds of relations related to the concept of development and economic life are established within a wide research material, consists of five titles. Based on the idea that development was made by the state and with personal efforts, the economic life in the Ottoman and Republican periods was presented in a chronological order and depending on historical truths. Under the title of personal development, both the entrepreneurial type and the consumer type are discussed according to non-Muslim, Muslim, local, female and male elements. The elements of the economic life in the village and the village development policies of the governments were carefully examined to the extent that they were reflected in the literary works and the concept of development in the Turkish novels written between 1923-1938 was examined with a rich material and a broad perspective.

Science Code : 30201
Key Words : Atatürk era, Republic era Turkish novel, relations between literature and society, economics, development, novel
Page Number : 433
Supervisor : Prof. Dr. Nâzım H. Polat
Student ORCID ID :

TEŞEKKÜR

Büyük bir çoğunluğu salgın günlerinin gölgesinde geçen çalışma sürecini, endişelerle, buhranlarla uğraşmak yerine, müthiş bir okuma ve araştırma iştiağıyla devam ettirdim. Salgın döneminin en korkunç kapanma ve kısıtlama günlerinde neredeyse tedarikini iyi ki de bitirdiğim, Millî Kütüphane sahasındaki araştırmalarım, talihin bana tebessüm ettiği anlardan biri oldu. Tez konumu bana layık görüp veren, çalışma sürecimin her anında yanımda olan, bana sadece bir tez konusu vermekle kalmayan, bu tez konusunun geniş sınırları sebebiyle gelecekte incelenmesi, yorumlanması gereken büyük bir araştırma malzemesini de işaret eden kıymetli hocam Prof. Dr. Nâzım H. Polat’a sonsuz şükranlarımı ve hürmetlerimi sunarım. Hocamın bana disiplinler arası bir konuyu verişi ve beraberinde süreli yayınlarda kalmış tefrika romanları da araştırmam gereğini ilave etmesi, talihimin bana tebessüm ettiği bir diğer andır. Kıymetli hocama teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Boğaziçi Üniversitesinin kütüphane çalışanlarıyla iletişime geçmemi sağlayan sevgili Okay Özbek’e, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinin nadir eserler bölümündeki romanları bana ileten Alparslan Güvenç’e, Arda Sarp’a, Millî Kütüphanenin süreli yayınlar bölümünde bana anlayış gösteren bütün çalışanlara teşekkür ederim. Edebî eserler için maalesef Türkiye’de bir zaman aşımı durumunun varlığı, “eski ve okunmayan” roman kapsamına giren nice eserin bulunmasını zorlaştırdı. Bu eserlere ulaşmamda bana yardımcı olan Antalya, Karaman, Kırşehir ve Isparta İl Halk ve ilçe kütüphanelerinin çalışanlarına teşekkür ederim. Yardımlarını benden hiç esirgemeyen; bilhassa manevi desteğini hiçbir zaman unutamayacağım, aynı dönemin doktorantı olduğumuz Arş. Gör. Hasan Çelik’e teşekkür ederim. Ömrü boyunca hep yanımda olan; artık manevi varlığını hissetmekle yetinmek zorunda kaldığım, hâlâ en büyük destekçim olan annem Gülten Kas’a ne kadar teşekkür etsem az olacaktır, teşekkürler, teşekkürler... Hayatımın tüm dönüm noktalarında hep yanımda olan, hızı ve yoğunluğu hiç eksilmeyen hayatımızda ve tez hazırlık döneminde, kimi zaman yalnız bıraktığım müşfik eşim İngilizce Öğretmeni Serap Kas’a teşekkürü bir borç bilirim. Kendisine ayırmam gereken birçok zamanı çaldığımı düşündüğüm, hiç yanımdan ayrılmasının istediğim oğlum Emir Kutay Kas’a, birçok zorlu süreci aşmamda yardımcı olan kardeşlerim Cihat Kas ve Nihal Kas’a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. EDEBİYAT VE TOPLUM MÜNASEBETİ.....	9
3. İKTİSADİ KALKINMANIN TANIMI VE EDEBİYATLA MÜNASEBETİ	23
4. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE İKTİSADİ KALKINMA ARAYIŞLARI.....	31
4.1. Saltanatın Kaldırılmasına Kadar Osmanlı İktisadi Yapısı.....	32
4.1.1. Klasik İktisadi Dönem ve Osmanlı İmparatorluğu.....	33
4.1.2. Modern İktisadi Dönem ve Osmanlı İmparatorluğu.....	37
4.1.2.1. Tanzimat'tan II. meşrutiyet'e iktisadi durum ve kalkınma	38
4.1.2.2. Osmanlı imparatorluğu'nun son yüzyılı ve iktisadi kalkınma hareketleri.....	47
4.2. Genç Türkiye'nin İktisadi Kalkınma Programı.....	58
4.2.1. İzmir İktisat Kongresi'nden Büyük Ekonomik Buhrana.....	61
4.2.2. Devletçi, Halkçı ve Dayanışmacı Genç Türkiye'nin İktisadi Kalkınma Planları.....	65
5. CUMHURİYET DEVRİ TÜRK ROMANINDA İKTİSADİ KALKINMA FİKRİ (1923-1938).....	81
5.1. Şahsi Kalkınma Planları.....	82
5.1.1. Yerli Müteşebbisler.....	84
5.1.1.1. Müteşebbis yerli erkekler.....	84
5.1.1.1.1. Klasik iktisadi dönemde osmanlı müteşebbis yerli erkekleri.....	85

5.1.1.1.2. Modern iktisadi dönemde osmanlı müteşebbis yerli erkekleri.....	97
5.1.1.1.3. Cumhuriyet'in müteşebbis yerli erkekleri.....	124
5.1.1.2. Müteşebbis yerli kadınlar.....	139
5.1.1.2.1. Modern iktisadi dönemde osmanlı'nın yerli kadın müteşebbisleri.....	147
5.1.1.2.2. Cumhuriyet'in müteşebbis yerli kadınları.....	166
5.1.2. Gayrimüslim Müteşebbisler.....	192
5.1.2.1. Müteşebbis gayrimüslim erkekler.....	197
5.1.2.1.1. Müstemîn/ yabancı müteşebbis gayrimüslim erkekler.....	197
5.1.2.1.2. Zimmî gayrimüslim erkekler.....	215
5.1.2.2. Müteşebbis gayrimüslim kadınlar.....	231
5.1.2.2.1. Modern iktisadi dönemin gayrimüslim kadınları	232
5.1.2.2.2. Cumhuriyet'in kadın gayrimüslimleri.....	235
5.2. Millî Tüccar ve Millî Sanayi Oluşturma Gayretleri.....	237
5.2.1. İttihat ve Terakki Yönetimi ve Millî İktisat.....	238
5.2.1.1. Harp zenginleri.....	252
5.2.2. Devletçilik ve Cumhuriyet'in Millî Sanayicileri, Millî Tüccarları	275
5.2.2.1. Cumhuriyet'in milyonerleri: Aferistler.....	292
5.3. İktisadi Köy Kalkınması.....	298
5.3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Köy Kalkınması.....	302
5.3.2. Atatürk Devri İktisadi Köy Kalkınması.....	314
5.4. Halkçılık ve Sınıfsız Toplumla İktisadi Kalkınma Hamleleri.....	327
5.5. Tüketim İlişkileri.....	338
5.5.1. Osmanlı'da Tüketim İlişkileri	340
5.5.1.1. Osmanlı'nın modern iktisadi döneminde tüketim ilişkileri	340
5.5.1.2. Osmanlı'da modern iktisadi dönemin tüketici tipleri.....	345

5.5.1.2.1. Osmanlı'nın tüketici erkekleri.....	345
5.5.1.2.2. Osmanlı'nın tüketici kadınları.....	352
5.5.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Tüketim İlişkileri.....	361
5.5.2.1. Cumhuriyet'in tüketici erkekleri.....	362
5.5.2.2. Cumhuriyet'in tüketici kadınları.....	367
6. SONUÇ.....	379
KAYNAKLAR.....	393
EKLER.....	409
EK 1. İncelenen Basılı Romanların Yazar Adına Göre Alfabetik Listesi.....	409
EK 2. İncelenen Tefrika Romanların Yazar Adına Göre Alfabetik Listesi.....	414
EK 3. İncelenen Romanlarda Kalkınma Unsurları.....	416
ÖZGEÇMİŞ.....	425
DİZİN.....	427

1. GİRİŞ

Edebiyat, yalnızca kurmaca bir dünyadan ibaret olmadığı gibi sadece hakikatlerin yaşandığı dünyadan da ibaret değildir. Edebî eser, bir tarafıyla kurmaca dünyanın gerçek hayatlara inandırıcılık noktasında sıkı bağlarla eklemelendiği ve neticesinde estetik hazların alınabileceği bir ortamın ürünüdür. Böylesi bir ortamın ürünü olan edebî eseri, edebiyat tarihine kazandıran yazarların yaşadıkları devrin zihniyetiyle alakalarını görmezden gelmek, bu vaziyeti hafife almak yersizdir.

Bir aşk hikâyesini ya da vatan savunmasını yahut tamamen şahsi bir dünyanın ruh hâllerini eserinde konu edinmiş bir yazarın eserindeki kişilerin yaşadığı dünyayla, eserin müellifinin yaşadığı dünya belli ölçülerde bir ortak paydada buluşur. *Türk Romanında İktisadi Kalkınma Fikri (1923-1938)* başlıklı çalışma, bu ilke üzerinden hareketle, Atatürk Devri gibi karmaşık birçok unsuru içinde barındıran bir sosyal zeminde yaratılmış eserleri, araştırma sahası içine almıştır. Birçok araştırmacı, roman türünü çeşitli temaları göz önüne almak suretiyle belli ilmî eserler vücuda getirmiştir. Atatürk Devri gibi birçok değişimin, mahrumiyetin, savaş koşullarının yarattığı neticelerin ve kalkınmaya uğraşan bir ülkenin muasır devletler karşısında ayakta kalma mücadelesinin verildiği “karmaşık” birçok unsurun bir arada olduğu bir devrin edebî ürünlerinin dikkatle incelenmesi, çoğu bilim dalına katkı sunmuştur. Disiplinler arası¹ bir çalışmayla bu “karmaşık” şartların bir araya geldiği Atatürk Devri, iktisadi bir kavram olan kalkınmanın literatürüyle bu çalışmaya kadar incelenmemiştir. Sabri F. Ülgener, Taner Timur, Şerif Mardin, Tevfik Çavdar, Kemal H. Karpat, Mustafa Özel gibi iktisat, sosyoloji veya tarih alanında uzman araştırmacıların edebiyat-iktisat ve sosyal hayat arasındaki yakın münasebeti inceleyen çalışmaları olmuştur. Kendi hudutlarında kıymetli bu çalışmalarda, seçmecî bir yöntemle edebiyat tarihinin ön sıralarındaki, “aşına” olunmuş eserlerin incelenmesi suretiyle çeşitli neticelere de varılmış, çeşitli yorumlar yapılmıştır. Atatürk Devri; Tek Parti Dönemi ya da Sosyal Meseleler başlıkları altında ele alınarak, devrin siyasi ve sosyal yoğunluğundan yola çıkılarak yine belli romanlar seçilmek suretiyle kıymetli çalışmalar meydana

¹ Disiplinler arası çalışma, geniş ve karmaşık konuların tek bir disiplinle ve yeterli şekillerde açıklanamayacağı durumlarda ya da tek bir disiplinin sınırlayıcılığından kurtulmak maksadıyla tercih edilir. Kapsamlı yöntem ve bilgi alışverişi kullanmak suretiyle açıklamak mümkündür. Belirli karmaşık sistemler hakkındaki eski bilgilerden yeni sorular ve yaklaşımlar elde edilmesini sağlayan disiplinler arası çalışmalar, kompleks bilgiler ve meselelerin aydınlatılmasını sağlar (Newell, 2001: 5-15).

getirilmiştir. Ancak *Türk Romanında İktisadi Kalkınma Fikri (1923-1938)* başlıklı çalışmayı, malzemesi sınırlı bu çalışmalardan ayıran birinci husus, araştırma kapsamına giren eserlerin, iktisat biliminin bir parçası olan kalkınma kavramı ışığında, disiplinler arası bir yöntemle ele alınmış olmasıdır. Bu çalışma öncelikle bir edebiyat araştırması olmakla beraber, iktisadın ana ilkeleri, literatürü ve tarihi araştırılmak suretiyle meydana getirilmiştir. İktisat tarihi ve iktisat literatürüne ait birçok kaynak eserin ciddiyetle incelenmesiyle feodaliten kapitalizme belli bir süreç dâhilinde ilerleyen Batı ülkelerindeki gelişme anlaşılmış, bu süreçte Osmanlı coğrafyasında iktisadi hayatın nasıl bir yapıda olduğu kıyaslanmıştır. Bu arada Adam Smith, Friedrich List gibi Batılı iktisatçıların iktisat kuramlarının Türk münevverlerine tesiri dikkate alınmıştır. Batılı ülkelerin on dokuzuncu yüzyılda Sanayi İnkılabı'nın tabii bir neticesi olarak kendilerine hammadde bulma arayışlarının yoğunlaşması ve Osmanlı'ya yaklaşımları ile Türk münevver ve idarecilerinin yönlerini Batı'ya çevirerek modernleşme temayüllerinin aynı tarihlere rastlaması, bu büyük karşılaşma, Osmanlı için ciddi bir sosyal ve iktisadi mesele hâlini alacaktır. Bu kesişme, Batılı ülkeler için hatırı sayılır bir maddi kazancın kapılarını sonuna kadar açmış, hammadde ihtiyacını karşılamış ve sanayi ürünlerini büyük bir iştiyakla alacak müşteriler de yaratmıştır. Öte yandan Osmanlı coğrafyası, adına modernleşme denilen ve askeri sahada başlayıp önü alınamayan, toplumun tüm kurum ve tabakalarına sirayet eden bir değişim sürecinin içine girer. Her ne kadar adına modernleşme denilse de bu değişim süreci, Osmanlı'nın kapitalizme intibak sürecidir. Bilhassa Tanzimat'ın ilanı ile taçlanan modernleşme, ivme kazanacak, devrin münevver ve idarecileri “kalkınma” yollarını arayacaklardır. Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar, Ahmet Cevdet Paşa başta olmak üzere devlet ricali kalkınmanın liberalizmle mi yoksa himayeci bir iktisat anlayışıyla mı olacağı yönündeki tartışmanın fitilini ateşlemişlerdir. Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi gibi Tanzimat'ın mühim simalarıyla bu tartışma çeşitli yönleriyle ele alınarak yirminci yüzyıl münevver ve idarecilerine teslim edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile ülkeye yayılan hürriyet havası sayesinde modernleşmenin tüm maddi ve manevi göstergeleri kapitalizmin acımasız yöntemleriyle ülkede etkili olmuştur. Modernleşme ya da kapitalistleşme sürecinin nihayetinde, İttihat ve Terakki'nin modernleşme ve kalkınma siyasetini neredeyse aynı şekilde devam ettiren Atatürk Türkiye'sine iktisadi büyük hasarlar görmüş bir ülke tevarüs edilmiştir. İttihat ve Terakki idarecileri millî iktisadi kalkınmalarının ana düsturu ilan etmişler,

devletçiliği çağrıştıran kalkınma siyasetlerini genç Cumhuriyet'e bırakmışlardır. Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihini içine alan geniş bir zaman diliminin dikkate alındığı çalışma, Batı'daki coğrafi keşifler, feodaliteden kapitalizme geçiş süreciyle beraber ele alınarak kapsamlı bir yapı kazanmıştır. Böylesi geniş bir zaman dilimini yine zengin bir roman malzemesiyle ele almak çalışmanın en sakıncalı tarafı olarak kabul edilebilir. Nice çalışmanın düştüğü bazı hatalara düşmemek gayretiyle, bu manada uzun alıntılarla geniş tarihî bilgiler vermekten, romanlardan satırlarca süren uzun alıntılar yapmaktan ve çalışmanın amacından uzaklaşmaya götürebilecek her türlü başlık vermekten kaçınmak bu çalışmanın ana yaklaşımıdır. Çalışmadan faydalanan okur ve araştırmacıların kalkınma-iktisat ve roman münasebetini Atatürk Devri zemininde yansıtabilmek için gerektiği kadar söz, alıntı ve bilgiye başvurulmuştur.

Türk Romanında İktisadi Kalkınma Fikri (1923-1938) başlıklı çalışmayı kendinden önce yapılmış çalışmalardan ayıran ikinci bir husus ise Atatürk Devri'nde kalkınma ve iktisadi hayatın yansımalarının tespit edildiği basılı ve tefrika romanları beraber ele almasıdır. Ciddi emek ürünü taramalar ve okumalardan sonra 164 basılı ve 45 tefrika hâlde kalmış romanda Osmanlı'dan Atatürk devrinin sonuna kadar kalkınma ve iktisat münasebetinin yansıdığı unsurlar tespit edilmiştir. Atatürk Devri roman bibliyografyasının genel hatları meydana getirilirken Millî Kütüphane Türkiye Bibliyografyasından, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Katologu ve Kütüphanesinden, TOKAT Ulusal Toplu Katalog sisteminden ve Alemdar Yalçın'ın *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)*, Ertuğrul Aydın'ın *1872-2002 Yılları Arasında Yazılan Türk Romanları Bibliyografyası*, A. Selin Erkul Yağcı'nın *Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published Between 1840 and 1940* başlıklı çalışmalarından faydalanılmıştır.

Süreli yayınların umumi manzarasının tespiti; Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Cumhuriyet'ten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar*'ından, Erdal Doğan'ın *Edebiyatımızda Dergiler* başlıklı eserinden ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nın dijital ortamından, İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi'nden, Özyeğin Üniversitesinin Türk Edebiyatında Tefrika Roman Tarihi (1831-1928) adlı projesinden faydalanmak suretiyle meydana getirilmiştir.

Yoğun bir çalışma sürecinin sonunda 394 basılı roman ve 481 tefrika hâlde kalmış romana ulaşılmış, bu zengin malzemenin içinde kalkınma bağlamında ele

alınabilecek iktisadi unsurlar 164 basılı ve 45 tefrika hâlde kalmış romanda tespit edilmiştir. Malzemelerin belirlenmesi ve ardından okunması faaliyetlerinin yanı sıra, iktisat gibi farklı bir disipline dair kaynak kitapların dikkatle okunması ve anlaşılması aynı zaman diliminde gerçekleştirilmiş, böylelikle kalkınmaya dair hiçbir kavramın dışarıda bırakılmaması sağlanmıştır.

Tefrika hâlde süreli yayınlarda kalmış romanlar, elbetteki devirlerinde okunmuş ve unutulmuş eserlerden müteşekkildir ki en çok da dikkat edilmesi gereken malzemeler bunlardır, demek mümkündür. Bunun sebebiyse her zaman devrin tam manasıyla temsil kabiliyetini, aşına olunan, edebiyat tarihinde şöhret bulmuş eserlerin karşılayamamasıdır. Çalışmada şiar edilen tavır, tüm romanlara eşit mesafede durmak ve hepsinin kalkınma dışında da olsa çeşitli sosyolojik malzemeleri içermeye ihtimalini göz önünde tutmaktır. 1923-1928 seneleri arasında *Yeni Şark, İleri, Tanin, İkdâm, Yeni Yol, Kelebek, Türk Sesi, Sûs Mecmuası, Resimli Gazete, Vakit, Vatan, Tasvir, Son Telgraf, Cumhuriyet, Meslek, Akşam, Akbaba, Son Saat, Kadın Yolu, Türk Hayatı, Resimli Ay, Sevimli Ay, Milliyet, Haftalık Mecmua, Papağan, Hayat* adlı gazete ve dergilerde tefrika romanların varlığı çeşitli bibliyografya çalışmalarında tespit edildiğinden, bu tespitlerin doğruluğu gözden geçirilmiş, romanlar okunmuş ve temalarına göre tasnif edilmiştir. Beş senelik bu zaman diliminde 114 tefrika hâlde bırakılmış romanla karşılaşmıştır.

1928-1938 senelerinde bazı süreli yayınlar yayın hayatına devam etmiş, kimi yeni gazete ve dergiler belli süreler dâhilinde okuyucuyla buluşmuştur. *Cumhuriyet, İkdâm, Milliyet, Resimli Gazete, Son Saat, Politika, Resimli Uyanış, Yarın, Hareket, Son Posta, Vakit, İnkılap, Akşam, Halk Dostu, Kurun, Zaman, Haber Akşam Postası, Açık Söz, Tan, Son Telgraf, Yeni Sabah, Akbaba, Yedi Gün, Yeni Hayat, İstanbul* adlı gazete ve dergilerde toplam 367 tefrika hâlde kalmış roman tespit ve tasnif edilmiştir.

1923-1938 seneleri arasındaki süreli yayınların taraması sırasında, Atatürk Devri'nin belki de en gerçekçi ve çarpıcı şekillerde görüldüğü alanların başında gelen gazete ve dergi sayfalarına kalkınma kavramının birçok unsurunun da aksettici görülmüştür. Devletçilik-liberalizm tartışmaları, hükümetin devletçi faaliyetleri, köy kalkınmasının vaziyeti, halkevlerinin açılması ve işleyişi gibi kalkınmanın ana unsurlarını birinci elden görmek, yorumlamak ve incelemek; çalışmanın gerçekliği artırmıştır.

Çalışmada 1923-1938 seneleri arasında yayımlanan ve tefrika edilen çeviri ve uyarlama haricinde kalan Türk romanları ele alınmıştır. *Türk Romanında İktisadi Kalkınma Fikri (1923-1938)* başlıklı çalışma; giriş, dört ana başlık ve dizinden meydana gelmektedir. Çalışmanın ilk başlığının adı “Edebiyat ve Toplum Münasebeti”dir. Edebiyat ve toplum münasebetinin dünya ve Türk edebiyatından misallerle zengin bir şekilde açıklandığı bu başlıkta, kalkınma gibi iktisadi bir kavramla edebî eser arasında sıkı bir münasebetin olacağının zemini hazırlanmıştır. Edebiyat-toplum münasebetinden başlanarak Tanzimat sanatçılarından Atatürk Devri sanatçılarını da içine alacak şekilde roman-toplum münasebeti çok yönlü bir şekilde ele alınmıştır. Türk edebiyatının ilk romanının 1872’de yayımlanmasından itibaren roman-toplum münasebeti etrafında fikir yürüten Şemsettin Sami’den Namık Kemal’e, Ahmet Mithat Efendi’den Ziya Gökalp’e ve Hasan Ali Yücel’e kadar birçok münevverin düşünceleri verilerek çalışmanın ana zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Bilhassa İttihat ve Terakki idaresi ve Cumhuriyet yönetiminin edebî eserin toplumu tesiri altına alma gücüne ilişkin güdümlü edebiyat-dirijizm tartışmalarına yol açacak faaliyetlerin muhtevası üzerinde durulmuş, kalkınmayı da çok etkileyecek bu vaziyetin açıklanması önemsenmiştir.

“İktisadi Kalkınmanın Tanımı ve Edebiyatla Münasebeti” başlığında, Osmanlı münevver ve idarecilerinin modernleşme olarak idrak ettikleri ve muasır medeniyetler seviyesine çıkmak için kalkınmanın ne şekillerde olması gerektiği etrafında gelişen düşüncelerin esası üzerinde durulmuş, Osmanlı’nın iktisadi hayatı etkileyen faaliyetlerinin Batı kapitalizmine intibak süreci olduğunun altı çizilmiştir. Kalkınma kavramının II. Dünya Savaşı’ndan sonra iktisadi muhtevasına ilave olarak sosyal birçok unsuru da bünyesine alması sebebiyle kavramın çok geniş manaya çekildiği üzerinde durulmuş, çalışma kapsamında kalkınma kavramının ilk çıkış ve algılanış manası olan iktisadi sınırlarında değerlendirildiğinin altı çizilmiştir.

Üçüncü ana başlık “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne İktisadi Kalkınma Arayışları”dır. Bu başlık, çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Osmanlı’nın iktisadi tarihî sürecinin tasnifinin yapılması, bir manada, Osmanlı’nın kalkınma arayışına girişinin ve bu yolda ilerlemesinin de haritasını oluşturacağından bu başlığın muhtevası, büyük bir dikkatle üzerinden geçilerek hazırlanmıştır. Çalışmada; iktisat tarihçisi Mehmet Genç’in Osmanlı iktisat tarihi üzerine yaptığı

tasnif merkeze alınmıştır. Bu tasnifte, Osmanlı'nın kuruluşundan on sekizinci yüzyıla kadar geçen zaman, klasik iktisadi dönem olarak ele alınmıştır. Osmanlı'nın Batı kapitalizmi ve modernleşmesiyle hemhâl olup kalkınma sürecine girdiği on dokuzuncu yüzyılın başından saltanatın kaldırılmasına kadar geçen süreye ise modern iktisadi dönem ismi verilmiştir. Mehmet Genç'in bu tasnifi dikkate alındığında klasik iktisadi dönemde Osmanlı'nın cemaat yapısını koruduğu ve geleneksel yapısını devam ettirdiği görülür. Bu yapının hususiyetleri üzerinde genel hatlarıyla durulup Osmanlı iktisadi hayatının devlet ve insan unsuru hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu bilgilendirme bilhassa tarihî romanlarda Osmanlı klasik iktisadi yapısını yansıtan unsurların doğru anlaşılması için yapılmıştır.

Modern iktisadi dönem; II. Mahmut ıslahatlarını, 1838 Balta Limanı Antlaşması'nı, Tanzimat'ın ilanını, II. Abdülhamit devrini, II. Meşrutiyet'in ilanını ve İttihat ve Terakki'nin millî iktisatla kalkınma anlayışını da içine alan “uzun bir yüzyılın” kapsamındadır. İktisadi hayatın toplumun diğer kurumlarıyla beraber hızla değişime uğradığı bu dönemde, Osmanlı'nın kalkınma hamlelerine karşın, Batılı ülkelerin Osmanlı iktisadi hayatını çökerten faaliyetleri bütün sarsıcılığıyla devam etmiştir. Bu “uzun yüzyıl” 1923-1938 senelerinde yazılmış Türk romanında da en çok vaka zamanı olarak seçilen dönem olarak tespit edildiğinden kendi arasında da ayrı hususiyetler taşıyan başlıklara ayrılarak teferruatlı şekilde incelenmiştir.

Atatürk Devri Türk romanında, Cumhuriyet idarecilerinin kalkınma tasarıları belli ölçülerde kendine yansıma alanı bulmuştur. “Genç Türkiye'nin İktisadi Kalkınma Programı” başlığı altında devrin iktidarının itina ile uygulamaya gayret ettiği sınıfsız toplumla kalkınma faaliyetleri, yani korporatizmin akislerinin Ziya Gökalp'ten Atatürk'e intikali süreci işlenmiştir. Korporatizmin sınıf bölünmelerine karşı otoriter tutumunu destekleyen devletçilik siyaseti, bu devrin bir diğer kalkınma faaliyetidir. Devletçilik, devrin demiryolu siyasetiyle, fabrikalar, bankalar, kooperatifler açmasıyla yakından irtibatlı, aynı iktisadi yapının parçalarıdır. Yine korporatizm ve devletçilikle ilişkili köy kalkınması uygulamaları da sınıfsız toplum yaratmanın bir unsuru olarak devrin kalkınma faaliyetleri içerisinde yerini almıştır. Bu kavram ve anlayışların incelenmesi, romanlara yansıyan kişi, olay ve fiillerin de anlaşılır olmasını sağlayacağından dikkatle açıklanmıştır.

Kalkınmaya dair içeriklerin ve Osmanlı'dan genç Türkiye'ye kalkınma faaliyetlerinin ele alındığı bu teorik bölümde kalkınmanın devlet eliyle ve şahsi teşebbüslerle yapıldığı üzerinde durulmuştur. Devlet eliyle kalkınmanın Osmanlı'nın klasik iktisadi döneminde olmadığı, Batı'nın feodalizmden kapitalizme geçiş sürecini yaşarken niçin Osmanlı iktisadi yapısında bu tür bir sürecin yaşanmadığı ve bu tezdin yansımaları romanlara yansıdığı ölçülerde açıklanmıştır. Şahsi teşebbüse her iki iktisadi dönemde de var olmuştur. Ticaret, sanayi gibi alanlarda sermaye koyarak girişimde bulunan kimse manasına gelen müteşebbis kavramı etrafında durulmuş, müteşebbislerin yerli, yerli gayrimüslim (zimmî)², yabancı gayrimüslim (müstemin)³ başlıkları yanında bir de kadın ve erkek cinslerine göre kalkınmanın ne kadar dâhilinde oldukları ele alınmıştır. Modernleşme, kapitalizm ve millî cereyanların oluşmasının neticesinde değişen ve ortaya çıkan olgular ışığında bu başlıklar meydana getirilmiştir.

Çalışmanın edebiyatla asıl münasebetinin kurulduğu ve ana metnin başladığı kısım, “Cumhuriyet Devri Türk Romanında İktisadi Kalkınma Fikri”dir (1923-1938). Verilen iktisat tarihi ve kalkınma bilgilerinin ışığında iktisadi hadiselerin ve kalkınma faaliyetlerinin romanlara göre sıralanışı, tarihî hadiselerin kronolojik sırasına göre düzenlenmiştir. Romanların yayım ya da tefrika tarihleri sadece aynı kalkınma faaliyetlerinde bir öncelik sağlamış, diğer türlü romanlarda konu edilen kalkınma faaliyetinin tarihi dikkate alınarak sıralama yapılmış ve böylelikle ilmî bir çalışmanın tarih ve zaman açısından tutarlı olması gerektiği kuralı da yerine getirilmiştir.

Bir önceki başlıkta sınırları çizilmiş, tanımları yapılmış kavramlar (müteşebbis, müstemin, zimmî...) ve kalkınma tarihinden hareketle romanlar, ilgili başlıklar altına yerleştirilmiş, kronolojik bir şekilde tarihî sürece sadık kalarak açıklamalar yapılmıştır. Müteşebbisler çevresinde gelişen şahsi kalkınma hamlelerinden sonra devlet eliyle kalkınmanın romanlara yansımaları üzerinde durulmuştur. Bu devrin romanlarında devlet eliyle kalkınmanın açık bir şekilde yansımaları İttihat ve Terakki idaresi altındaki senelerde karşılık bulur. Millî iktisat siyasetiyle ekonominin Türkleştirilmesine gayret edilen bu senelerde, millî bir orta sınıfın oluşması desteklenmiştir. Harp zenginleri gibi gelip geçici ama toplumda menfi tesirleri olacak

² Zimmî: İslam ülkelerinde yaşayan gayrimüslim tebaa için kullanılan iktisadi bir terim.

³ Müstemin: İslam ülkesine izinle giren yabancı gayrimüslimler için kullanılan iktisadi bir terim.

bir zümreyi meydana getirse de, millî iktisat siyaseti, genç Türkiye'ye de devredilecek bir kalkınma anlayışı olarak tarihteki yerini alacaktır. Atatürk Türkiye'siyle millî iktisat siyaseti devletçilik, kooperatifçilik, köy kalkınması açılımlarıyla ilerlemiş, harp zenginlerine benzeyen ama ülke insanını çok da menfi etkilemeyen aferistler denen bir Türk müteşebbisler zümresinin oluşmasına da neden olunmuştur. Kalkınmanın devlet eliyle yapıldığı senelerin yansımalarının romanlardaki tespiti de çok yönlü bir şekilde iktisat tarihinin hakikatleriyle koşut bir şekilde açıklanmıştır.

Kalkınmanın önemli unsurlarından biri olan müteşebbis sınıfa karşı tüketici bir sınıfın da varlığı gözden uzak tutulmamış, çalışmada tüketim ilişkileri de alafrangalaşmayla iç içe geçen bir izlek takip edilerek romanlardaki yansımaları yorumlanmıştır.

Böylelikle Atatürk Devri romanlarında yalnızca kalkınma kavramı merkezinde kalınmadan, iktisat tarihi, kapitalizm ve modernleşme gibi iktisat bilimi ve sosyolojisini yakından ilgilendiren meselelerin edebî eserlerin dünyasına ne ölçülerde yansıdığı, müelliflerin eserlerini meydana getirirken ne tür sorumluluklar altında kalabileceği, devir idarecilerinin yazarlar üzerinde kurdukları baskıyı yansıtan bir bakışla disiplinler arası bir çalışma yaratılmıştır. Romanlar ve kalkınma unsurlarıyla alakalı ek tablolarla okuyucu için bilgiye kolay ulaşma imkânı sağlanmıştır. Dizin bölümüyle de çalışmaya işlevsellik kazandırılmış, bu bölümde şahıs, eser, süreli yayın adları, tarihî dönemlere yer verilmiştir.

2. EDEBİYAT VE TOPLUM MÜNASEBETİ

Güzel sanatların şubelerinden biri olan ve toplumla karşılıklı derin ilişkiler ağı içerisinde genişleyen, anlam kazanan edebiyat, hem insandan hem de bireyin içine doğduğu toplumdan ayrı düşünülemez. Edebiyat, güzel sanat dallarından biri olduğu için, sanata dair söylenenler, umumiyetle edebiyatı ve edebî eseri de ilgilendirmiştir. Sanatın sınırları, işlevi ve ne olduğuna dair eski çağlardan beri konuşulmuş, yorumlar yapılmıştır. Sokrates, Hippias diyalogunda belirttiği gibi sanatın kullanışlı ve yararlı olmasına bakarken (Oktay, 1993a: 14) Platon, sanatın bir yansıtma, taklit eylemi olduğunu söyleyerek, “ayna” mecazıyla desteklediği fikrinde; sanatçının idealar âleminde asıl varlığıyla yer alan zihinsel gerçekliklerin ancak yansımalarını oluşturabileceğini vurgular (Platon, 1995: 282).

Platon, kurguladığı devlete ahlaki anlamda zararlı olabileceğini düşündüğü sanatçıyı almazken böylelikle sanatın olumsuz bir tarafının varlığını savunmuş olur, Aristo’ysa sanatı bir arınma aracı olarak ifade eder, olanın değil olabilir olanın peşine düşer. Böylelikle denebilir ki sanatın ne olduğuna dair düşünen insanın eski çağlardan beri etrafında gezindiği fikir, eser, toplum ve hayat arasında belli ilgiler çerçevesinde yorumlanmıştır.

Kırmızı ve Siyah’ta “roman, bir yol boyunca gezdirilen bir aynadır” (Stendhal, 1982: 89) diyen Stendhal, sanatçı-eser-toplum üçgenine yeni olmayan ama etkili bir söylemi sunmuş olur. Tabii Platon’un aynasının yansıtıklarıyla Stendhal’ın aynasından görünenler sanatçıya, çağa ve şartlara göre değişse de yazarın içinde yaşadığı muhitte ilişkisi hep konuşulmuştur.

Sanat, sanatçının; duygularını, düşüncelerini estetik bir şekilde başkalarıyla paylaşmak bağlamında tanımlansa dahi, esere yansıyan his, fikir ya da olay zincirleri kaynağını toplumu meydana getiren aileden okula, sokağa, mahalleye, kamusal alandaki kurumlara kadar çok yönlü bir ilişkiler ağından alır. “Bütün sanatlar, şu veya bu yoldan, az veya çok, hayatı yorumlar” (Edman, 1991: 33) ifadesi felsefecilerin, eleştirmenlerin ve sanatçıların kafasını kurcalayan yargılardandır. Her ne kadar kurmaca gerçeklik, sanatçı kudreti ve muhayyilesi, beğenilme, estetik arayışlar gibi unsurlar eser üretiminin içinde çok yönlü bir yelpazenin açılmasını sağlasa da, yüzyıllarca bu yargı, taraftarlar toplamış; şu veya bu şekilde konuşulmuştur. Bilhassa

realizmin, parnasizmin pozitivizm felsefesiyle beslenen anlayışıyla ve sanayi çağının yarattığı orta sınıfın değişen beklentileriyle zenginlik kazanan sanat zihniyetinde, cemaat toplumundan yeni sınıfsal oluşumlara doğru gidiş, toplum-sanat ilişkisinde sanatçıyı, toplumun lehine bir düşünceye itmiştir.

Dünyadaki sosyal, siyasal ve iktisadi oluşum ve değişimler ister istemez hayatı, insanları, insanların yaşam tarzını etkilemiştir. Bu etkilerden iki binli yıllara en yakını ve en tesirlilerinden biri, birçok sosyal ve siyasal unsurun beraberliğe oluşan burjuva sınıfının meydana gelmesi ve süreç dâhilinde Sanayi İnkılabı'nın yapılmasıdır. Sanayileşmenin fabrikalar çevresinde ve içinde yarattığı yeni yaşam tarzı, yeni bir sınıfın doğuşu, korumacı cemaat yapısından çıkılması gibi bireyi meydana getiren, insan doğasında yeni çatışmalar oluşmasına neden olan modern dünyadaki hayat biçimi, sanatı da tesiri altına almıştır. Roman türünün ortaya çıkışı, yine dünyanın çehresinin değiştiği bir dönemle ilişkilendirilir. “Batı’da burjuvazinin gelişmesi, bizde ise aydından başlayarak ferdin şahsi gelişimini Batılı burjuvazinin gelişimine bağlaması, öncelikle burjuva zevkinin bir ürünü olan romanın yaygınlaşmasını sağlar” (Özgül, 2002: 19). Georg Lukacs, “Dünya edebiyatının ilk büyük romanı, Hristiyanlığın Tanrısının dünyayı tümüyle terk etmek üzere olduğu bir çağın başında yazılmıştı” (Lukacs, 2017: 107) derken, Don Kişot’u kurmaca dünyada, epikten kurtulan ilk birey olarak muştularken, değişen dünya ve yaşam tarzlarının da altını çizer. Destansı evrenin kahraman tipi kendi içinde çeşitli çatışmalar yaşayan bireye dönüşürken, artık içinde yaşadığı dünya, eski dünya değildir. Bu durum da, sanatın ya da özelde roman türünün dünyanın değişimlerine kayıtsız kalamadığını işaret eder. Edebî eser, kendi anlam evreninde her ne kadar gerçekliğin dönüşümünü taşıyor olsa da, aslolan çekirdek bir gerçekliğin ve bu gerçekliğin yaşandığı toplum dinamiklerinin görmezden gelinemediğidir.

Yine roman türünden örnek vermek gerekirse; kapitalizmin egemen güç olarak kadınların, erkeklerin konumlarını değiştirmesi, işçi sınıfının oluşması, yeni iktisadi yapının yarattığı boş vakitlerin değerlendirilmesine ilişkin arayışların belirmesi, bireyin toplumun hem bir parçası hem de belirleyicisi olarak ortaya çıkışı, roman türünün okunur olmasını ve kitap satışlarında olumlu etkiler yaratmasını sağlamıştır (Watt, 2007: 45-73).

Hem roman türünün ortaya çıkışı hem de türün gelişimi, yayılımındaki etkiler göz önüne alındığında, edebî eserin yaratıldığı toplumdan ayrı tutulamayacağı anlaşılmış olur. “Romanın belkemiği” (Forster, 2016: 65) ve en önemli unsuru olarak “öykü” kabul edildiğinde, art ardına sıralanan olayların, yine toplumun içinde yaşayan bireyin hayatı, eserin yaratıcısı olarak yazarın ve onun sözcüsü anlatıcının yaşamlarından kaynaklanması kaçınılmazdır.

Tery Eaglaton (2017: 28) toplum-edebî eser ya da bir genelleme yapmak gerekirse toplum-sanat eseri arasında bir başka ilgi daha bulur. Bütün edebiyat eserleri onları okuyan toplumlar tarafından defalarca yorumlanarak defalarca yeniden yazılırlar. Her kültürde ya da her kültürün içindeki her sınıf insanda bir başka tesirle okunacak eserler, farklı yorumlara da kapı aralamış olurlar. Bu da gösterir ki toplum, eser oluştuktan sonra da esere eklemlenerek ayrı bir etkileşim alanı yaratır.

Epik dünyadaki kahraman insandan bireyin ortaya çıkışına, Sanayi İnkılâbı’yla cemaat toplumundan uzaklaşılarak yeni sınıfların oluşmasına kadar uzanan evrede, derin değişimler yaşanmış ve bu değişimlerin etkileri sanata, edebiyata yansımıştır. İşçi sınıfının kentlerde artması emek-sermaye çelişkisini de beraberinde getirmiştir. İnsanların emeklerinin karşılığına ilişkin düşünceleri ve eylemleri sanat eserlerinde de karşılığını bulmuştur. Bu konuda fikir yürüten Karl Marx’ın düşünceleriyle oluşturulacak Marxist estetiğin odağında; toplumun ekonomik dinamiklerine karşılık gelen alt yapının, üst yapı olarak tanımlanan sanat, ahlak, din gibi unsurları yönlendirdiği düşüncesi yatar (Moran, 2002: 40). Alt yapının bir üst yapı unsuru olan sanata, edebiyata tesirinin boyutları konusunda çeşitli görüşler sürülmüş, ancak iktisadi yapının tek yönlü bir etki alanı yarattığı fikri tartışmalı bir düşünce olarak kalmıştır. Karl Marx, Honero De Balzac’ı bir kralcı olmasına karşın romanlarında Fransa hayatını tüm gerçekliğiyle başarıyla yansıtmıştırdan dolayı över. Bu övgü, romanlarında profesyonel tarihçi ve iktisatçılardan daha doğru tespitler yapması ve dönem panoramasını doğru resmedişi nedeniyle (Engels ve Marx, 1980: 39).

Edebî eserin olduğu kültürün izlerini taşıması ya da onu bir anlamda yansıtmaması, edebiyata “teması, işlenişi, dili, yansıttığı zevk ve anlayışla tarihî belge” (Aktaş, 2009: 199) niteliği kazandırır. Bu tür edebî metinlerin hakiki bir tarihî belge olmadığı, içinde devrin şartlarını barındırmasından mütevellit tarihle sıkı bağlarının olduğu, tarihe ışık tutabildiği akıldan çıkarılmamalıdır. Elbette dönem zihniyeti

etkisinde geliştirilen bu tip çözümlemeler ya da yansıtmacı yaklaşımlar edebî eserin biçim ve içerik öğelerinin değişimiyle her ne kadar farklı yorumları, yöntemleri beraberinde getirir de toplum-sanatçı-eser ilişki sistemiyle değerlendirilebilecek çokça eserin varlığını da beraberinde getirir. Tarihi yazan ve yaşayanların insanlar olduğu akla getirildiğinde, iktisat biliminin de tarihin de insanın yaptıkları üzerine tezler ürettikleri beraberinde gelen bir başka düşüncedir. Edebiyatın bir sanat dalı olarak sadece duygu ve heyecanlardan bahsetmesi mümkün olamayacağından, insanı var olduğu çevresiyle bütün olarak algılayarak yansıttığı kabul edildiğinde, denebilir ki “roman tarihle rekabet hâlinindedir: Bilimselliği ve bilgiye olan ilgisi kendisini tarihçinin söylemi ile eşit tutmasını sağlar” (Aydın ve Akdere, 2018: 10). Farklı bir okuma yaparak tekrar söylenebilir ki edebiyat, hem tarihin hem de iktisat biliminin sahalarından ayrı düşünülemez. Tarih, iktisat ve diğer birçok sosyal bilimin varlık alanlarının dünya ve insanlar oluşu, birbirlerinin sahalarında gezinme imkânını da içinde taşır.

Toplumda yaşanan önemli ve genel değişimler belli hızla insanlara yayılır. Sanayi İnkılabı’nın imkânları tüm dünyayı sararken Osmanlı’nın değişen bu ekonomik anlayıştan etkilenmemesi beklenemezdi. Ya da Fransız İhtilali on sekizinci yüzyıl Avrupa’sında milletlerin kendi varlıklarını fark etmelerine neden olurken, çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı’nın bu durumdan etkilenmemesi düşünülemezdi. Dünyayı derinden sarsan bu hadiselerle birlikte, sömürgecilik faaliyetleri de artarken güç dengelerinin yeni baştan kurulmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu’nda sosyal, siyasi farklılıklar oluşmuştur. İktisat ya da tarih bilimiyle ilgilenen araştırmacıların tespit ve tahlilleri önemlidir; ancak edebî eserin yayılım hızı, okunabilirliği ve en önemlisi etkileyiciliği dikkate alındığında; kısa bir yazıyla ya da bir romanın kahramanı üzerinden yahut bir hikâyede birkaç sayfada anlatılan olayla bilimsel metinlerin satırlarında anlatılmaya çalışılanlar, açıkça okurun önüne getirilebilir (Özel, 2018: 11-13).

Ahmet Hami Tanpınar’ın ünlü “saray istiaresi” (Tanpınar, 1988: 5) edebî eserle, eserin ve sanatçının doğduğu medeniyetin münasebetini gösterme hususunda isabetli bir örnektir. Hemen her sahaya hâkim olan “mutlak” (Tanpınar, 1988: 79) Batı medeniyetinin lisanıyla, tercümeleriyle, adabı muaşeretıyla, kılık kıyafetiyle, tiyatrosuyla, eğlencesiyle yani genel manada kültür unsurlarının istilasıyla yavaş yavaş

yıkılmaktadır. Bu değişimlerin ardındaki kapitalist yayılma mantığı, eserlerin biçimleriyle birlikte bilhassa muhtevasına da sirayet eder.

1921 yılında *Dergâh* dergisinde yayımlanan “Müslüman Saati” yazısıyla Ahmet Haşim, kapitalizmin bir sonucu olarak çalışma ve yaşam saatlerinin değişimini, giden ya da kaybolan değerler üzerinden kısa bir yazıyla verir. Estetik değeri, etkileyciliği bir yana bırakıldığında Ahmet Haşim’in bu yazısı, dönemin yeni zaman algısıyla yeni bir insana doğru nasıl gidildiğini işaret etmesi yönüyle çokça malzeme taşımaktadır. “Bu, müslümanın eski mes’ut günü değil, sarhoşları, evsizleri, hırsızları ve katilleri çok ve yeraltında mümkün olduğu kadar fazla çalıştırılacak köleleri sayısız olan büyük medeniyetlerin acı ve sonu gelmez günüydü” (Haşim, 1988: 103). Bu cümlelerin anlattıklarından fazla olarak, yazının genelinde çağrışımları medeniyet değiştiren bir milletin bunalımlarını içermektedir. Birçok yazı, hikâye, roman ve şiirde; Ahmet Haşim’in bu yazısında olduğu gibi, edebiyatın toplumla, insanın meydana getirdiği neredeyse bütün unsurlarla ilgisi açıkça okunabilir. Nihayetinde denebilir ki “insanlar arası münasebetlerin ortaya koyduğu hayatın bütün faaliyet ve görünüşleri, yaşantı levhaları sosyaldır ve sanat eserlerinde yer alabilir” (Özarslan, 2006: 299).

Edebiyatın toplumdaki değişimlerden etkilenmesini, toplumun dinamikleriyle sanatçının kurduğu ilişkilerin boyutlarını inceleyen eleştirmenler ve düşünürler bir başka noktayı da dikkate alırlar. “Edebiyatın muayyen bir toplum içinde geliştiğini göz önünde tutarak onu, o toplumun bugününü anlatan ve yarınını hazırlayan bir kuvvet olarak” (Karpas, 2019: 71) görmek, sanatçı-eser-devlet ve toplum ağında esere; milleti etkileme vazifesini de yükler. Bu vazifeyi kendi üzerine alan iktidar, edebiyatı halka ulaşmanın ve ona belli fikirleri ulaştırmanın etkili yollarından biri olarak görür. Bu tarz güdümlü yapıda gelişen eserlerin varlığı görmezden gelinmeyecek kadar fazladır. Türk edebiyatı dâhilinde edebî eser-iktidar ilişkisine değinmeye divan edebiyatından başlamak; bilhassa yirminci yüzyılda kanon sınırlarında ve endişesinde meydana gelen eserlerin ve dönemlerin özelliklerine değinmeyi sona bırakmak daha doğru olacaktır.

Divan edebiyatı, Doğu toplumlarına has kültür hususiyetlerini ihtiva eden bir âlemin içinde gelişmiş ve eser vermiştir. Bireyin gelişme, eserde kendini gösterme imkânlarının kısıtlı olduğu bu edebiyatta, sanatçı ve eserin sunulduğu padişahlar, devlet yöneticileri arasında iktisadî bir ilişki olduğunu savunan Halil İnalcık, “belli bir sanat zevki ve anlayışına sahip patronun himayesi altında sanatkâr, ona göre eser

vermeye özenirdi” (İnalcık, 2003a: 15) ifadesiyle sanatçının patron olan hükümdara ve çevresine göre eser vermesinin ardında alacağı parayı, kazanacağı makamı düşündüğünü ima eder. Sanatçı-yönetim kadrosu ve özellikle hükümdar arasındaki alış veriş yok saymak doğru değildir; ancak bu durumu, eserlerin üretimine, sanatçıların umumi tavırlarına genellemek fazla iddialı bir tezdır, denilebilir. Bağdatlı Ruhi, Fuzuli, Nabi veya Nedim’in kendi eserlerini “patron” endişesiyle ya da kaleminin üzerinde görünmeyen bir iktidarın yönlendirmesiyle yazmış olması, üzerinde düşünülmesi gereken konulardır. Orta sınıfın ve millî bilincin henüz oluşmadığı bir dönemde kanonik bir yapıdan ya da sistemli bir dirijizmin varlığından söz etmek zaten mümkün değildir. Bu durum ancak sanatçının yaşadığı yüzyılın zihniyet yapısı içinde ve onun tesirleriyle eser vermektedir, düşüncesini karşılar. İktisadi hayatla edebî eserler arasındaki ilginin ipuçlarını duyan ve halk edebiyatı sanatçılarının eserleriyle zenginleştirerek anlatan Sabri Ülgener, çalışmasında; bilhassa toplum hayatından kopuk olmakla tenkit edilen divan şiirinden ve tekke şiirinin merkezinde yatan tasavvuf felsefesinin iktisadi yaşamı etkileyişinden, örnekler vermek suretiyle edebî eserlerin çağlarının aynası olduğu görüşünü savunur (Ülgener, 1981: 95). Divan edebiyatı sanatçıların; modernleşen Osmanlıyı, Tanzimat sanatçılarıyla birlikte gözlemledikleri on dokuzuncu yüzyıl ise, uluslaşma sürecinin Osmanlı sınırları içindeki halklar için filizlenip meyve vereceği, Avrupa’daki sanayileşmenin ve ekonomik birçok yeniliğin kentleri etkisine alacağı önemli bir sürecin başlangıcıdır. Bu yüzyıl ve ardından gelen yirminci asır, kimi sanatçı ve edebî eserin toplumla fazlasıyla ilişkili olduğu zamanlardır.

On dokuzuncu asırda sanatı topluma fayda noktasında değerlendiren sanatçıların amacı “sanat ürünleri yoluyla toplumsal hayatta duygu ve düşünce, beğeni ve inanç, ülkü ve coşku birliği yaratarak toplumu” (Mutluay, 1970: 7) aydınlatmaktır. Bunun en güzel örneklerini Tanzimat sanatçıları vermektedir.

Tanzimat edebiyatında “Batı’ya uzanmış Türk romancılığının ilk temsilcisi” (Okay, 1991: 349) Ahmet Mithat Efendi’dir ve romanı halkı eğitmek üzere bir enstrüman gibi kullanan yazar, bu dönemin toplumsal değişmelerinin çoğunu yansıttığı romanlarıyla sosyolojik çalışmalara zengin malzemeler bırakmıştır. “Roman denilen şey, bir cemiyet-i beşeriyye içinde görülen ahvâlden birisini veyahut bazılarını kâğıt üzerine koymaktan ibarettir” (Ahmet Mithat, 1979: 64) diyen Ahmet Mithat

Efendi, Batı karşısında savunmasız duran “karilerine” yeni birçok fikri, yaşam tarzını olaylarla aktarmakla yetinmez, hadiselerin gidişini durdurarak malumatlar vererek “hace-i evvel” namına yakışır hareket eder. Birçok roman kahramanı aracılığıyla, iktisadi kalkınma fikirlerini okurlarıyla paylaşmakla yetinmeyen Ahmet Mithat Efendi, 1879 yılında yayımladığı *Ekonomi Politik* başlıklı eseriyle romanlarının arka planındaki fikirlerini de yansıtmış olur. Tanzimat ilk dönem yöneticilerinin liberal fikirlerine karşı korumacı bir iktisadi yapıyı savunan Ahmet Mithat, ülkesinin şartlarını doğru kavramış bir sanatçıdır. “Biz ki Osmanlıyız, bizim için ekonomi politikten en fazla faydalanılacak bir konu, işte şu iç sanayinin himaye edilmesi ve korunması” (Ahmet Mithat, 2005: 148) fikrini savunurken, ileriki yıllarda İttihat Terakki hükümetiyle birçok destekçi bulacak olan millî iktisat anlayışına uygun düşüncelerini belli bir sistematikte duyurmuş olur. *Hallü'l-Ukad* başlıklı eserinde de aynı bakışla Adam Smith'in liberal fikirlerinin Osmanlı'da tutunamayacağını anlatmaya devam eder.

Ülkenin kalkınması, Batılı devletlerin ulaştığı gelişmişlik seviyesini yakalaması on dokuzuncu yüzyılın münevverlerinin kafasını bir hayli meşgul eder. Ahmet Mithat, Namık Kemal, Ziya Paşa ve birçok münevver, Batı karşısında siyasi manada sıkışan Osmanlı'yı bulunduğu durumdan kurtarmanın çarelerini eserlerinde ararlar.

Namık Kemal'in *Celalettin Harzemşah*'ın ön sözünde romana yüklediği vazife ve mana da gösterir ki “sosyal fayda” (Kaplan, 2007: 18) üzerine inşa ettiği eserleri, döneminden etkiler taşıyan ve halkı yönlendirme, eğitime gayretlerini göz önünde tutan bir yapıya sahiptir. “Romandan maksad güzerân etmemişse bile güzerânı imkân dâhilinde olan vak'ayı ahlak ve âdât ve hissiyât ve ihtimâlâta müte'allik her türlü tafsilatıyla berâber etmektir” (Namık Kemal, 1989: 347). Roman ve hayat ilişkisinde hayattan aldığını çeşitli ölçülerde değiştirmek suretiyle yine hayata, halka yansıtan yazarlar, okuyucuları da Batılı âdetler, yeni yaşam şekilleri, kadın ve erkek ilişkileri, eğitim gibi mevzularda kendi hayatlarını hem görme hem de yönlendirme noktasında etkilemişlerdir. Hatta roman türünün yeni olduğu zamanların okuyucuları için insani ilişkilerde, her türlü eylemlerde anlatılanlara kapılma ve etkilenme korkusu, romanın birçok çevrede muzır bir tür olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Andı, 2018: 54).

Edebiyata ahlaki amaç yükleyen yazarlardan biri de Mizancı Murat'tır. On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı kapılarını Batı medeniyetine açarken “hiçbir kontrol ve

gümrük işleminin” (Akyüz, 1982:11) yapılmayışı, birçok kurumda ve sosyal yaşamın her alanında birbirleriyle çatışma hâlinde ve birlikte yaşayan bir düalizmi de beraberinde getirmiştir. Sanatçıların da bizzat bu çetrefil durumu hem yaşamaları hem müşahade etmeleri, onları eserlerinde çeşitli kurtuluş reçetelerini sunmaya itmiştir. Mizancı Murat, edebiyatı “bir kavmin terceme-i ahvali ve hayat-ı maneviyesi” (Mizancı Murat, 1979: 379) olarak görür. Bu düşüncesiyle dönem sanatçılarından ayrılmaz. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanı ciddi bir kalkınma anlayışını olay örgüsünde taşımasıyla ayrı bir kıymet konusudur. “Köyü kalkındırmak suretiyle memleketi yükseltmenin mümkün olabileceğine inanan” (Emil, 2009: 422) romanın asli kişisi Mansur, 1950’den sonra Türk romanında hızla yayılacak köy romanı çerçevesinde yazılan ideolojik eserlerin, millî bir öncülü sayılabilir. Ülkeyi kalkındırma fikirlerinin gazete, makale ve şiirlerde fazlasıyla geçtiği bir dönemde, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanı, dönem gerçeklerinden etkilenir ve halkı da roman vasıtasıyla bilinçlendirmeyi amaçlar.

Ahmet Mithat Efendi’den Mizancı Murat’a kadar roman türü “insanlığın belleği” (Andaç, 2007: 251) olma yolunda ilerlemiştir. Şahsi temalar etrafında gelişen olayları realist bir tarzda anlatan Halit Ziya’nın *Ferdi ve Şürekası* romanı “imkânla imkânsızlığın” (Aktaş, 1996: 115) çatıştırıldığı bir eser olmakla beraber, Osmanlı’da yeni yeni ortaya çıkan orta sınıfı ve iktisadi yaşamı yansıtması yönüyle de kıymetlidir. Edebiyat-ı Cedide sanatçıları toplumun sorunlarını eserlerine yansıtmadıkları ve şehir burjuvalarını, imtiyazlı insan kalabalıklarını anlatmaktan ileriye gitmedikleri hususunda eleştirilip, burjuva sanatçıları olmakla suçlanmıştır (Kıvılcımlı, 1938: 101-102). Bu tarz ideolojik tenkitler olmasa dahi sanatçıların topluma karşı vazifelerinin olup olmadığı sorusu hep kafa karıştırmış, edebiyatın ne derecede topluma ayna tuttuğu tartışıla gelmiştir. Halit Ziya’nın eserlerini de içine alan Hikmet Kıvılcımlı’nın bilimsellikten uzak tenkidinde, Osmanlı imtiyazlı sınıfı ya da burjuvası olarak ifade edilen kesimin kahraman olarak devrin çoğu romancısının eserinde yer alışı, bir realite olarak düşünüldüğünde, edebiyat-toplum ilişkisinin bir başka boyutu daha görülmüş olur. Bu imtiyazlı sınıf ve onların eğlendikleri, yiyip içtikleri ve yaşadıkları mekânlar da toplumun azınlık olan bir kısmının hakikatidir. “Halit Ziya’nın romanlarında çok alışveriş yapılır. Ancak alınanlar sıradan mal değildir, ayrıca herhangi bir yerden de alınmaz. Pera’ya gidilir, mağazalar gezilir Batı malı Batılı isim taşıyan yerlerden alınır” (Mete Yuva, 2017: 118). Tüketim yoluyla Batı kültürünün içselleştirildiği,

olayların içinde yer bulan eşyalar, mekânlar doğmakta olan Türk orta sınıfının sesleridir. Halit Ziya, zengin fakir ayrımının kendini gösterdiği bir diğer eseri *Mai ve Siyah*'ta (Huyugüzel, 2010: 65) da kendi sınırlarında ve sanatçı muhayyilesinin el verdiği ölçülerde denilebilir ki toplumun aynası olabilmıştır.

Türk edebiyatında ve on dokuzuncu yüzyılın genel atmosferinde sanatçılar, kendi istekleriyle ve sanatçı kudretlerinin sınırları dâhilinde; milletin, halkın, toplumun hayatını eserlerine yansıtmışlardır. Kimi ülkeyi kurtarmanın çarelerini sıralarken kimi muhayyilesiyle zenginleştirdiği gerçek hayatları okurlarıyla paylaşmakla yetinmiştir. Hepsinin ortak noktası-temalar, hamasi nitelikte ulusal bir mevzuu taşımasa dahi-Türk'e ait olanı, Türk'ün yaşamını yansıtmalarıdır.

Yirminci yüzyıl, Osmanlı coğrafyasının tümünden değiştiği, birçok halkın ve bilhassa Türklerin kaderinin tekrar yazıldığı dönemi de içine alır. 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki'nin güçlenmesi, Balkan Savaşları'nın kötü sonuçları ve nihayet Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi gibi acı verici birçok olay yaşanır. Art arda sıralanan savaşların neticesinde, sanatçılar millî edebiyat sahası içinde kendilerini bulurlar. Millî edebiyatın ortaya çıkması ve halkta millî şuur oluşturma gayretleri Ömer Seyfettin'in bilhassa hikâyeleri ve Ziya Gökalp'in siyasetle edebiyatı buluşturan çalışmalarıyla ivme kazanır. Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki idaresiyle kurduğu sıkı münasebetler, edebiyat çevresindeki etkileyici tavrı; edebiyat-devlet etkileşimi noktasında bazı belirleyicilikleri akla getirir. Murat Belge (2009: 89) milliyetçi edebiyat tarzından bahsederken, yirminci yüzyılın başlarında İttihat ve Terakki güdümünde bir kanon oluşturma çabasını satırlarına taşır. Kanon tabiri, “ideolojik bir eylem” (Bloom, 2014: 29) ve değiştirilemeyen, dogmatik olan, sorgulanamayan nitelikleri içinde barındıran, millî devletlerin kuruluş sürecini anlatan edebî metinler için kullanılmıştır (Tekelioğlu, 2003: 70). Bu tanımlamalar güdümlü bir edebiyat çalışmasının sanatçıyı ve eserini tesir altında bıraktığı neticesini düşündürür ki bu da edebiyat-toplum etkileşiminin çok boyutluluğunu gösterir.

Ziya Gökalp, millî kimlik inşasında kilit bir isimdir. Osmanlı bünyesindeki halkların ardı sıra ulusal kimliklerini ön plana çıkaran çalışmalarına, isyanlarına kayıtsız kalmaz. Geliştirmiş olduğu Türkçülük fikrini, sanatçıların edebiyatla halka kolaylıkla aktarabileceğinin de farkındadır. “Gençlere aşılacak istenilen bütün duygular, iradeler, düşüncüler roman vasıtasıyla, onlara kolayca telkin olunabilir”

(Gökalp, 1981: 109). Edebiyat, yani edebî eser toplumu belli ölçülerde yansıtırken, bu bazen çeşitli yönlendirmelerle de gelişebilmektedir. Bu durum dahi o dönemin siyasi ve sosyal karakterinin özelliklerini gösterir.

İttihat ve Terakki idaresinin ders kitaplarında seçilen metinler de dâhil olmak üzere dönemin çeşitli sanatçılarıyla onların sanatlarını yönlendirme noktasındaki yaklaşımları da edebî eserin oluşumunda toplumun yapısal unsurlarından biri olan devletin tesirini yansıtması bakımından önemlidir (Köroğlu, 2010: 263-339).

Ömer Seyfettin ve diğer pek çok sanatçı; ister İttihat ve Terakki'yle organik ilişkiler kursun ister buna benzer münasebetler kurmasın, zamanla Osmanlı coğrafyasını saran büyük savaşın yarattığı birleşme duygusuyla millî bir ideal etrafında toplanmış, millî bir edebiyat oluşturma yolunda ilerlemiştir. Ömer Seyfettin'in günlüğüne düştüğü notlarda Celal Sahir'i (Erozan) para peşinde biri olarak anlatması, bu gibi maddi ilişkileri gösteren sadece bir örnektir (Polat, 2016: 1050). Ancak bunların olması, "devletin çatırtısını duyduğunda enkaz altında kalmayı göze alarak ona daha çok sarılmak" (Polat, 2021: 27) niyetinde olan sanatçıların geneline ve millî edebiyatın samimiyetine gölge düşürecek nitelikte değildir. Ömer Seyfettin'in ya da Aka Gündüz'ün "millî edebiyat kanonu" (Çıkla, 2007: 52) içinde yer almaları devletin bekasının tehlikede olduğu bir dönemde sanatçıların eserlerine birçok uyarının tesiriyle çeşitli çareler aramaları, bulduklarıyla edebî metinler yaratmaları; araştırmacılar için zengin sosyolojik malzemeleri de gündeme getirir. Batı ülkelerinin acımasız iktisadi yaptırımlarına karşı yine de çareyi Batı kültüründe gören ve yirminci yüzyıl da dâhil olmak üzere, Batı ülkeleriyle onlarca savaş yapan bir toplumun aynasından yansıyanlar; Doğu-Batı çatışmasının gölgesinde eğlence anlayışıyla, eğitimiyle, hukukuyla, sanayisiyle, ithal mallarıyla kendini her zaman hissettiren bir Batı, onun imkânlarına ve yayılmacılığına karşı durmaya çalışan, bir yandan da tesir dairesinden çıkamayan bir Doğu şeklinde tezahür etmiştir.

Batılılaşma azmini ve millî edebiyatı, yıkılan Osmanlı'dan devralan genç Türkiye, ulusun tamamını derinden sarsan büyük bir savaşın ardından kalkınma çarelerine girişirken, bu kalkınma çabalarının kimisini de mirasına katmış, kendi kanonunu oluşturmuştur. Atatürk inkılaplarını halka benimsetmek hedefiyle yazılan edebî eserlerin oluşturduğu ve "inkılap kanonu", "inkılap edebiyatı" gibi başlıklarla

ifade edilen edebiyat anlayışı; devrin siyasi ideolojisinin ihtiyaç duyduğu insan tipini yaratmayı amaçlar (Kacıroğlu, 2010: 454).

Sadece edebiyatı kullanarak siyasi hedeflere ulaşılmaz; ancak edebiyatın açık ya da doğrudan desteğiyle hedeflenen siyasi emellere kolaylıkla ulaşılabilir. Bu yüzden ki sanatçılara “ruh mühendisi” ya da “bilinç mimarı” denilir (Bezirci, 1997: 66). Genç Türkiye’nin inkılapların savunucusu sanatçıların yazdığı eserlere ihtiyacı vardır. Özellikle millî kimliğin inşasında önemli yer tutan geçlerin, Batı kültürünü doğru kavrayıp memleketi kalkındıracak hususiyetleri kazanmaları gerekmektedir. Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi ünlerini ileriki yıllara da taşıyabilen sanatçıların yanında, hayatlarını kaybettikten sonra isimleri zamanla eski şaşaasını kaybeden Ethem İzzet Benice, Burhan Cahit Morkaya, Refik Ahmet Sevengil, Mükerrerem Kâmil Su gibi isimlerin eserlerinde de dönemin siyasi iktidarının etkileri göze çarpar.

1933 yılında, devrin yönetimince, “Onuncu Yıl” etkinlikleri bağlamında Türk devriminin ve Cumhuriyet’in manasını, atılımlarını aktaracak tiyatro, şiir ve romanların yazılması istenir. Bu durumu, yeni bir devletin devrim coşkusuyla halkla paylaşmak isteyen yönetim kadrosunun samimiyeti içerisinde değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Reşat Nuri Güntekin, 1922 yılında *Vakit* gazetesinde tefrika edip aynı yıl kitaplaştırdığı *Çalılıkusu* romanını, 1937’de *Yedi Gün* dergisinde dönemin siyasi algısına göre belli kısımlarını tekrar değiştirerek yazar. Sanatta dirijizmin (güdümlü) etkili misallerinden olan bu sanat eserine müdahale operasyonu, *Çalılıkusu*, 1922’de yazıldığı hâlden uzaklaştırılırken, döneminin belgesi olma özelliğini de belli ölçülerde yitirir (Aydemir, 2017: 46-47). Eser, yazıldığı dönemin çeşitli unsurlarını kaybederken, öte taraftan otuzlu yılların belli hususiyetlerini kazanmasıyla eser-toplum etkileşiminde yeni yorumlara kapı aralar.

Besteci kimliğiyle bilinen Münir Müeyyet Berkman, devrin siyasi otoritesinin sanattan beklentisini açıkladığı *Açık Söz* gazetesinde yayımlanan yazısında, edebiyatın milletin karakteri üzerindeki etkisinin ehemmiyetini anlatarak “inkılap, Türk edebiyatından bir şey almamasına mukabil, ona çok şeyler vermek yolundadır!..” (Berkman, 1936: 4) ifadesiyle devrimin imkânlarıyla donanan yeni bir edebiyatın oluşmasının yolunu mevcut ideolojiye ters düşmeden eski edebiyatla bağları koparmakta bulur. İktidarın sanatı kullanarak halkı etkileme faaliyetleri İbrahim

Necmi Dilmen’in; halk hikâyeleri tarzında eser veren Besim Atalay’ın *Suna ile Çoban* hikâyesini tanıtan yazısında görülür. “İç İşleri Bakanlığının Basın Genel Direktörlüğü, halk için, halk diliyle, halka yeniliği ve yeni ruhu anlatıp aşılacak yolda eserler vermek için yurdun yazı erlerine bir meydan açtı” (Dilmen, 1938: 3). Bu gibi yargıları içeren yazılara devrin birçok gazetesinde ya da dergisinde rastlamak mümkündür. Edebiyat, dışarıdan herhangi bir müdahale olsun ya da olmasın zamanının siyasi, sosyal, tarihî yansımalarına açık yapıtlardır. Genç Türkiye’nin ilk dönem aydın kuşağı genel olarak, devlet ve sanat ilişkisindeki bağların kuvvetli olmasından yanadır. Sabahattin Eyüboğlu (1981: 344) yeni kurulan Türk devletinin sanatsız gelişemeyeceğini ifade ederken bir diğer hususu da ekler ve Türk sanatının da devletin desteği olmadan ilerleyemeyeceği fikri üzerinde durur.

Yaşar Nabi Nayır, “Roman ve Hayat” başlıklı yazısında edebiyatın üretim safhasını daha geniş çeker ve toplum-sanat ilişkisine, devletin yarattığı modernleşme cephesinden yaklaşır. Yazı, sanatçıların bir şekilde yaşananları yorumlama, yansıtma ve okuru harekete geçirme vazifelerinin üzerlerine yüklendiğini ya da yüklenmek istendiğini gösterir niteliktedir.

“Karabaş tecvit okuduktan sonra yirmi sene sonra radyoyla konferans veriş, hafızlıktan masonluğa, şark vilayetinde derebeylikten Beyoğlu sosyetesinde salon adamlığına geçiş, bu şaşırtıcı değişmeler ne kısa bir zaman içinde olmuştur. Uzağa gitmeye ne hacet, evlerimizin içinde orta çağla modern devrin yan yana ve baş başa yaşadığını hepimiz bilmiyor muyuz? Bu kadar bol malzemenin, ham maddenin, romanlarda tespit edilmeden, boşuna akıp gitmesi, yok olmaya mahkûm kalışı içimizi sızlatıyor. Bütün roman yazarlar da, ihtimal ki, derdin teşhisinde benimle aynı fikirdedirler” (Nayır, 1935: 78).

Millî edebiyatın devamı olarak genç Türkiye’de eser veren sanatçıların bir kısmı; Batılılaşmayı devlet eliyle sistemleştiren siyasi iktidarın, sanatı, edebiyatı Batılı ve modern unsurları halka aktarmada araç olarak gören tavrına belli sınırlarda destek verirken, belli sanatçılar da her tür müdahalenin dışında kalsalar bile yaşadıkları dönemin sosyal meselelerini yansıtmak gibi kıymetli bir işi yerine getirmişlerdir. Peyami Safa, Nezihe Muhittin Tepedelengil, Abdülhak Şinasi Hisar ya da Ahmet Hamdi Tanpınar’ın romanları devirlerine ait birçok zenginliği sonraki kuşak okurlarına teslim ederler. Nâzım Hikmet Ran’ın (1987: 125) herhangi bir köyde geçen aşk hikâyesini anlatan eserin, muhitinin şartlarını da beraber anlatmak zorunda kaldığını savunan düşüncesi; sanatçıların konu seçimi ya da sanata yaklaşımlarının

devirle bağları kurma hususunda çok da bağlayıcı olunmadığına bir misal teşkil eder. İster şahsi ve sathi bir meseleyi mevzu yapsın isterse bir tezi aktarma gayretinde olsun; sanatçının satır aralarında devrinin silik de olsa bir portresini görmek mümkündür. Edebî eser, bugünü anlatırken yarını inşa eder. Bilinçle ve açık bir gayeyle örülmese bile kurulmaya çalışılan binanın her bir katında birçok sanatçının sözü, cümlesi, kurgusu ve hayallerini taşıyan, Türk edebiyatını meydana getiren eserlerde devre ilişkin çeşitli ipuçları vardır.

3. İKTİSADİ KALKINMANIN TANIMI VE EDEBİYATLA MÜNASEBETİ

Dünyada genel anlamda gelişmişlik ölçütü olarak, Batı gelişme çizgisi kabul görmektedir. Bu gelişme çizgisini oluşturan belirli aşamalar ise kölelik, feodalizm ve kapitalizmdir. Kapitalizm, endüstrileşme ve Batı; reel olarak gelişmenin yani kalkınmanın tanımı içerisindeki en önemli kavramlar ya da karşılıklardır. Bir milletin ya da toplumun Batılılaşma çabasının diğer adı endüstrileşme, kapitalistleşme ya da Batılılaşma gayreti olarak okunabilir. Yani Batılı toplumlarda belli bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkmış olan kalkınmışlık, kapitalistleşme durumunu, Batı'nın gelişmişlik seviyesini yakalamak, kendi öz sorunlarına çare aramak, kalkınmamış toplumlar için, kalkınma kavramının karşılığıdır (Sezer, 2020: 39-86).

Batı'yla yani kapitalizmle yakın ilişkiye geçmeden önce, geri kalmış olarak ifade edilen toplumlarda kalkınma fikri yoktur. Planlama ve sadece iktisat odaklı kalkınma kavramının kullanımı, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce geniş manada yayılım göstermese de böyle bir kullanım vardır. Çin'de 1922 yılında Sun Yat Sen tarafından yayımlanan *Çin'in Uluslararası Kalkınması* başlıklı eseri bu bakışla neşredilmiş bir çalışmadır (Bursa, 2011: 51).

Türkçede kalkınma kavramının tanımına bakmak Türkiye'de veya Batılı olmayan bir ülke olan Türkiye'de kavramın nasıl bir karşılık bulduğunun da anlaşılmasını sağlayacaktır. *Büyük Türkçe Sözlük*'te (1998/2: 1172) kalkınmak; durumunu düzeltmek, aşamalı bir biçimde gelişmek, ilerlemek anlamında kullanılırken, benzer manada Ali Püsküllüoğlu'nun (2002: 292) *Öz Türkçe Sözlüğü*'nde ekonomik bakımdan gelişme karşılığını bulur. Kavram, sözlük türündeki eserler içinde, en geniş biçimiyle Orhan Hançerlioğlu'nun *Ekonomi Sözlüğü*'nde açıklanır.

“Geri kalmış ülkelerin dış yardım ve ekonomik düzenlemeler yoluyla gelişmiş ülkelere yetişme çabası. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uyanan ve bağımsızlığını elde eden sömürgelerin ortaya çıkışıyla ileri sürülen bu terim, az gelişmişlik ve geri kalmışlık gibi aynı yapıda terimlerle birlikte ekonomik ezilmişliği ve sömürülmeyi dile getirir. Ekonomistler, kalkınma deyimiyle gelişmenin hızlanması devresini nitelerler” (Hançerlioğlu, 1993: 201).

Kalkınma kavramına dair açıklamaların özünde belli bir iktisadi seviyeye ulaşma çabasındaki toplumlar yer alır. Bu belli seviyeyi yakalamış toplumlar, Batılı ülkelerken; kendi seviyesini yükseltme çabasını taşıyan toplumlarsa, Batılı olmayan

lkelerdir. Batılı olmayan ve kalkınmaya çalışan milletlerin ortak noktaları umumiyetle sömürge oluşları, hürriyetlerini bir şekilde yitirmeleridir. Japonya ve Rusya gibi ülkeler bu kapsam içine alınamayacağı gibi, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye de bu tespitin dışındadır. Türkler hiçbir zaman sömürge olmamış, hürriyetini kaybetmemiş ve kalkınmak için de II. Dünya Savaşı sonrasını beklememiştir. İlber Ortaylı (2008a: 32) Osmanlı'nın modernleşme sürecini, yani Batı karşısında askerı alan başta olmak üzere çeşitli sahalarda geri bir aşamada olduğunun idrakine varmayı, İkinci Viyana Bozgunu'yla başlatır, süreci Tanzimat Fermanı'nın ilanına dek getirir. Kalkınma kavramının karşılığı bu modernleşme sürecinin içinde kendiliğinden gelişir. "19. yüzyıl başlarından itibaren, çeşitli kalkınma çabaları içine" (Aren, 1990: 160) giren Osmanlının ve onu takip eden Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikle İzmir İktisat Kongresi'yle ekonomik kalkınmayı şiar edinmesi de Türkiye örneğinin kalkınmadaki farkını gösterir. Fikret Başkaya (2015: 25-34) ise Sadun Aren'in 19. yüzyıla başlattığı Türk kalkınma sürecini, kapsamlı bir kalkınma planı olmamakla birlikte 1930'lu yıllardaki devletçilik ve planlama çalışmalarıyla başlatır ve kavramın içeriğinin asıl olarak ekonomik nitelikte olduğunu; sonradan sosyal, kültürel ve kurumsal diğer ilerleme unsurlarının katıldığını ifade eder.

Kalkınma kavramı bir Doğu-Batı çatışmasını da beraberinde getirir. Batı'nın en değersiz ürünü ile Doğu'nun ya da Batı tipi bir kalkınmayı yani kapitalizm sürecini yaşamamış bir toplumun ürünü eşit değerde olamaz. Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nde üzerinde durduğu alışkan bir köylünün yaşamı ile Afrika'daki vahşilerin kralının yaşamı arasındaki farkın neredeyse olmaması, Batılı bir alğının gelişmemiş toplumlara bakışını göstermesi bakımından önemlidir (Smith, 1997: 25).

Viyana Bozgunu sonrası Batı'yla girdiği münasebetler farklılaşan Osmanlı, münevverleri ve yöneticilerinden başlamak suretiyle Batı'nın kalkınmışlığına yetişmeye çalışır. Bir medeniyet değiştirme fikrini de içinde barındıran kalkınmanın çıkış noktası ve çetrefil tarafı, sanayileşmemiş Osmanlının kapitalist ülkelerin ilerlediği süreçlerden geçmeden, iktisadi büyümeyi yakalamaya çalışmasıdır. Özellikle 19. yüzyılda sistemli bir hâl alan Batılılaşma abaları itici güç olan kapitalizm görmezden gelinerek, biçimsel üstyapı dönüşümleri olarak idrak edilmiştir (avdar, 2007: 11). Spor faaliyetleri, eğlence yaşamı, tiyatro, ithal birçok eşya, nesne ve rn "Batılılaşmak istemiş, Batılı gibi görünmekle yetinmiş" (Meriç 2000: 48) yeni

tip insanla toplumda karşılık bulur. Üstyapı olarak ifade edilen sanat, sağlık, eğitim gibi yapı unsurlarının topluca belli oranlarda değişimleri yeni insan tipine uygun bir pazarı da oluşturur. Bu pazar, giyim kuşamdan, kişisel bakım nesneleri de dâhil her türlü ithal Batılı ürününü içine alır. Oluşan pazarı yönlendiren ve bundan kazanç sağlayan tüccar kesimi ithal ve yerli iâşenin dağılımını sağlayan tüccar sınıfına eklemlenir. Taner Timur (1991: 17-44) Osmanlı toplumundaki bu derin değişimi modernleşme ya da çağdaşlaşma süreci olarak değil de yarı-sömürgeleşme olgusuyla ifadelendirir ki endüstrileşmeyi karşılayan kapitalizm ve doğal olarak kalkınma kavramı da Osmanlı iktisadi yapısındaki Batı lehine ilerleyen kapitalistleşme sürecindeki yerini bu menfi hâliyle alır. Taner Timur, Osmanlı edebiyatı biçiminde tanımladığı Cumhuriyet öncesi Türk romanında ön sıraya çıkmış yazar ve romanları temsili almak suretiyle yaptığı değerlendirmelerinde devrin sadece mirasyedilerle yansıtılmaya çalışıldığını, sarrafların, mültezimlerin, Levanten tüccar ve sanayicilerin çeşitli ön yargılarla görmezden gelindiğini;, ancak Osmanlı toplumunun gerçek manada Cumhuriyet dönemi yazarları tarafından eserlere yansıtılabildiğini ifade eden açıklamalarında kısmen haksızdır. Kurulmaya çalışılan bir sanayi vardır, işçi sınıfı henüz tekâmül etmemiştir. Ancak ticaretle ilgilenmek isteyen, müteşebbis bir Osmanlı tüccar sınıfı vardır ve sonraki senelerde Türk sınıfı tam manasıyla ortaya çıkacaktır. Toplumun belli ölçülerde aynası kabul edilen roman da elbette siyasi ön yargılar da bunun içinde olmakla beraber var olanı yansıtır. Ahmet Mithat Efendi'nin hem hayatıyla hem eserlerindeki kahramanlara biçtiği rollerle devrin iktisadi hayatını yeterince yansıttığı söylenebilir. “Akbaba köyünde işlettiği ve mahsullerini sattığı, Türkiye’de ilk defa suni kuluçka makinesini ve modern arı kovanını kullandığı çiftlik (...) bir vidanın bile dikkatini çekmesi, hemen Türkiye’deki karşılığıyla kıyaslaması” (Okay, 2002: 135-136) gibi birçok teşebbüsü Ahmet Mithat’ı devrinin bir müteşebbisine dönüştürür. Eserlerinde, de bu müteşebbis tavrı görmek mümkündür. *Felâhî Bey’le Rakım Efendi, Müşahedat, Bahtiyarlık* romanları, “Para” hikâyesi dönemin çalışan, üreten, parasını biriktiren kapitalizmin yarattığı insanı örnekleyen sadece birkaç eseridir. Cumhuriyet öncesi roman ve hikâye için Taner Timur, Tevfik Çavdar gibi alan dışındaki araştırmacıların verdiği genel hükümler dönem yazarlarının tüm eserleri incelendiğinde ya da zamanla isimleri unutulmuş yazarların eserleri gün yüzüne çıktıkça değişmektedir, değişecektir. Misal, 1911 yılında yayımlanan Tahir Olgun’un *Teşebbüs-i Şahsi* romanı, Prens Sabahattin’i, ademi merkeziyet fikrini ve

bunlara bağılı olarak Meşrutiyet sonrası kapitalist Batı'dan ithal edilmiş ve Türk insanına uydurulmaya çalışılan fikirlere dönük, çeşitli eleştirileri barındırması bakımından kıymet taşımaktadır. Yine Cumhuriyet öncesi yıllarda yazılan bir başka roman, Mahmut Sadık'ın *Tekâmül*'ü ise Batı'nın biyolojik üstünlüğünü kaybetme tehlikesi üzerine Doğu'ya nasıl tecavüz ettiğini anlatan ilginç kurgusuyla devrin yazarlarının kapitalist, kalkınmış Batı ülkelerine dair Osmanlı toplumundan bakan bir gözle sosyolojik yorumlar getirebildiklerini gösterir niteliktedir.

Bekir Fahri İdiz'in *Jönler* romanı, II. Abdülhamit Dönemi Mısır'ını merkeze alarak Batı'nın her manada ilerleyişine hayran kurgusuyla, ancak Batılılaşarak kalkınmanın mümkünliğini savunan bir aydın-yazarın düşüncelerini savunmanın çok ötesinde dikkatle yorumlanması gereken bir tarih metnine dönüşür. Sayıları hiç de azımsanmayacak buna benzer romanlar, seçmiş oldukları konular ve yarattıkları karakterlerle toplumun iktisadi yapısından bağımsız düşünölemeyecek kurmaca metinler oluşturur. Edebî eser, birçok toplumsal ve aidiyet bağlarıyla Osmanlı insanının, Batı'nın ekonomik temelli değişimleri de dâhil olmak üzere modernleşme unsurlarını farklı ölçülerde yaşayan çehresine mercek tutar.

On dokuzuncu yüzyılda modernleşme adı altında ekonomik birçok yenilikle, değişimle karşılaşılırken belli bir sürecin nihayetinde ortaya çıkan alafranga züppeler, tüketen, mirasyedi tipler; İttihat Terakki'nin Türk burjuvası yaratma gayretleriyle kapitalizme bağılı gelişen ve burjuva olamamış, hainler de yaratır (Fethi Naci, 1990: 57). Mirasyedi alafranga tipler, hainleşen alafrangalar (kadın ve erkekler); madalyonun bir yüzü olarak düşünüldüğünde diğer tarafta müteşebbis ruhuyla iş kurmaya çalışan, para biriktiren, kısacası kapitalizmin istediğı bir başka insan tipi daha ortaya çıkar. Birbirlerine ihtiyaçları olan tüketen ve üreten tipler sanayi toplumunun kaçınılmaz gerçekleridir. Kalkınma kavramı; endüstrileşme, ticaret, para dengelerini de içinde taşıyan geniş bir kapitalist tanım olduğundan, denebilir ki Osmanlı ve Türk toplumunu anlatan Türk romanı paranın üretim, sermaye, emek dağılımındaki payların yarattığı birçok tipi yansıtmış, az ya da çok bunlara yer vermiştir.

Adam Smith (1997: 277) on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinden hareketle yazdığı liberalizmin ilkelerini de içeren eserinde, kapitalizmin merkezinde yatan unsur sermayeyi artırmaya neden olması doğrultusunda çalışma, tutumluluk, artırıp biriktirme olarak sıralar. Kalkınma kavramını genelde devletlerin ekonomik planları

şemsiyesi altında özelde birbirine bağlı birçok bireysel unsurla açıklamak mümkündür. Çalışan, sermayesini artıran insanlar, mirasyediler, borçlandıkça tefecilerin ya da bankaların sermayesini çoğaltan kişiler, evinde küçük ilkel atölyeler kurarak ev ekonomisine yardımcı olan kadınlar para akışını sağlarken devletlerin kalkınmışlık düzeylerine de etkide bulunurlar. “Sermaye birikim süreci genel anlamda, üretime giren paranın, genişleyen meta üretimi sürecinden geçerek, genişleyen para miktarına dönüşmesi ve yaratılan artı değerın bir bölümünün tekrar bu döngüye dâhil edilmesi” (Yılmaz, 2005: 221) biçiminde açıklanmıştır. On dokuzuncu yüzyılda kapitalizmle tanışan Osmanlı toplumunun sermayenin dağılımında ve önceki yüzyıllardaysa merkezî devlet teşkilatının olanaklarıyla para dengelerinin oluşturulmasında yaşananların romanlara belli ölçü ve biçimlerde yansıdığı söylenebilir.

İster küçük bir çekirdek ailenin yaşamını idame ettirmek için uğraşan, eline geçen parayı tutumlu harcayan, onu biriktiren baba figürü olsun, isterse ticari kapitalizmi yaşayan büyük çiftlik sahiplerinin sermayesini artırma gayretinde olan tüccar olsun ya da küçük veya büyük işletmeler açarak işçiler çalıştırmak suretiyle ekonomiye katkı sağlayan işletmeci ve imkânı olmayana yardım eden bankacılar, tefeciler konu edilsin, roman türü, yaşanan dünyanın estetize edilmiş hâlidir.

Cumhuriyet romanını hayatla kuramadığı bağlar nedeniyle eleştiren Yaşar Nabi Nayır, *Edebiyatımızın Bugünkü Meseleleri* adıyla kitaplaştırdığı yazılarının bir parçasını oluşturan “Roman ve Hayat” başlıklı yazısında da dile getirmiş olduğu mevzuu, kadın ve erkekler üzerinden anlatarak, Türkiye’de çok kısa bir zaman diliminde Ortaçağ’dan Modern Çağ’a geçişe benzer modern inkılaplar yapılmasının insanları ciddi ikilikleri beraber yaşamak zorunda bıraktığını ifade etmiştir. Yaşar Nabi’nin bu yaşananların oluşturduğu buhranları, tereddütleri başarıyla yansıtabilecek bir romanın çıkmayışını eleştirmesi de gösterir ki münekkitler, sanatçılar; hayatı samimi, gerçekçi ve hakiki biçimde anlatan bir roman beklemektedirler ve bu edebiyatın yükselmesi de başka taraftan bir anlamda memleketin kalkınmasıyla da ilişkili görülmektedir (Nayır, 1937: 47-51). Benzer fikirleri Ahmet Hamdi Tanpınar da roman, hayat ve yazar üçgeninde biçimlendirmiş ve “itikatlar, yaşayış şekilleri, iktisadi hayat... Hepsi değişiyor. Fakat bizim millî kütüphanemizde bütün bunların bir aksini bulmak mümkün değildir” (Tanpınar, 1977: 51) derken kalkınan bir ülkenin parçası

olarak insanın ve o insanın yaşadığı ruhi ve sosyal meseleleri yansıtamayan devrin Türk romanını eleştirmiştir. Kendilerinden sonra gelen çeşitli araştırmacıların da kabul ettiği bu tarz tenkitler, dünya koşullarında nitelikli bir roman türünü yakalayamadığı iddia edilen ilk dönem Cumhuriyet romanları içindir. Ancak iktisadi yaşama bağlı bir hâlde tüm toplum yaşamı dönüşürken, dünya ölçeğinde başarılı bulunmasalar da devir yazarları yaşadıkları zamanı satırlarına yansıtmışlardır.

Türkiye’deki sosyal ve siyasi değişimi siyasetçilerden, tarihçilerden, sosyologlardan önce realist yazarlar görmüş ve tasvir etmişlerdir. Türk edebiyatında özellikle 1930’lardan sonra devrin yazarlarının geneli yurt gerçeklerine samimi biçimde eğilmişlerdir. Sanatçıların “bir anlamda edebiyatın uyuşturucu, oyalayıcı, uzlaştırıcı fonksiyonuna karşı, kalkınmaya yönelen ilgileri uyarıcı, yöneltici bir rol” (Alangu, 1965: IX) oynamıştır.

Cevdet Kudret Solok (1999: 15) Cumhuriyet’in ilk kuşak sanatçıların eserlerinin 1925 yılından sonra yayımlandığını, bu kuşağın eserlerinin kitap hâlinde ise 1930’dan sonra görüldüğünü söyler ve bu romancıların eserlerinde devrimlere bağlı bir tutumla softaları, şeyhleri, sömürücü mütegalibe sınıfını, ağaları eleştirerek yeni kurumları ve özelliklerini işlediklerini ifade eder. Bu devrimci yaklaşım romanlara-her ne kadar yazarlar genelde ideolojik bir ön yargı taşıyorlar da-devrin yaşam tarzının, iktisat anlayışının ve kültürünün yansımaları sağlamıştır.

Birkaç misal vermek suretiyle Cumhuriyet Dönemi yazarlarının da kişisel tutumluluk, sermayeyi geliştirme, işletme açma fikriyle müteşebbis kahramanlar yaratarak ya da devletin iktisadi politikalarının yansımalarına bazen methiyeleri andıracak kurgularla, bazen de devrin ekonomik durumuna getirilen tenkitlere yer vererek iktisadi kalkınmayı eserlerinde işlediklerini kanıtlamak kalkınma ve edebiyat ilgisini biraz daha somutlaştıracaktır. Fazlı Necip’in *Ah Anne* (1925) ve *Türk Kızı* (1926) romanlarında dönemin tüm iktisadi yaşamını kadın ve erkek bütün toplumun üyeleriyle kuşatan kurgusu, Mahmut Yesari’nin tüketici alafrangaların başını döndüren para harcamalarıyla süslenmiş ve hazlarının bedelini faizlerle ödeden tefeciliği de merkezine alan *Hınç* (1928) romanı, Burhan Cahit Morkaya’nın *Aşk Politikası* (1930), *Düğün Gecesi* (1933), *Patron* (1935) romanlarına Atatürk Devri iktisadi kalkınma programını yansıtmıştır. M. Turhan Tan’ın kitaplaşmamış, gazetede tefrika hâlde kalan *Benli Mehmet* (1928) romanının satır aralarına anlatıcının devrin

demiryolları uygulamalarını metheden tavrı, Falih Rıfkı Atay'ın *Roman* ve Faruk Nafiz Çamlıbel'in *Yıldız Yağmuru*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara*'sında Cumhuriyet'in yeni palazlanan bürokrat ve burjuvazisinin çarpık iktisadi kararları, devirlerinin aynası olmuşlardır. Bu örnek verilen romanlara onlarcası daha eklendiğinde merkezî devlet yönetiminden, endüstrileşmeye temayül eden, yani kapitalizmin kanunlarına uyum sağlamaya çalışan on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı'sı ve ardından gelen Türk devleti ve milletin tarih kitaplarında, sosyoloji makalelerinde ya da iktisat metinlerinde tam netleştirilemeyen insan ve toplum hikâyeleri topluca irdelenip Osmanlı'dan Türkiye'ye iktisadi yeniliklerle değişip dönüşen kalkınma hikâyesi daha anlaşılır olacaktır.

Bir iktisadi terim olarak kalkınma ve edebiyat arasındaki münasebeti umumi hatlarıyla değerlendirmek gerektiğinde edebiyatın belirli bir dönemin iktisadi gerçeğini yansıttığı neticesine varılabilir. Çok yönlü bazı uyarıcılar düşünüldüğünde kalkınma ve edebiyat arasındaki münasebet de değişik yorum ve hususiyetler kazanır. Edebî esere üretilen ve tüketilen bir ürün gözüyle bakmak mümkündür. Edebî eserlerin ya da türlerin çeşitli dönemlerde çok beğeni toplaması ve talep edilmesiyle iktisadi dönemler arasında münasebetler kurulabilir. Belki de en mühimi ve bu çalışmanın ana çıkış noktasını oluşturan kalkınma ve edebiyat münasebetiyse şöyledir ki edebî eser, belirli bir dönemde toplumun iktisadi hususiyetlerini ve yapısını araştırmak, anlamak için kullanılabilir. Bir başka açıdan bakıldığında ve yine bu çalışmanın ele alış tekniklerinden biri olan edebî eser kullanılarak bir fikrin topluma iletilmesi sağlanabilir (Meet ve Narayan, 2017: 358). Atatürk Devri Türk romanında edebiyat ve kalkınma münasebeti devrin iktisadi şartlarının, kalkınma anlayışının ve iktidarın edebî eserden beklentisinin kurmaca dünyaya yansıdığı ölçülerde kurulmuş, romanlardaki kalkınma mevzusuna her ne kadar tarihî bir hakikat gözüyle bakılsa da elde edilen malzemelerin birer kurmaca hayat hikâyesi olduğu da akıldan çıkarılmamış, çalışma sahası bu bakış açısıyla meydana getirilmiştir.

4. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE İKTİSADİ KALKINMA ARAYIŞLARI

Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) romanı iktisadi kalkınma kavramı etrafında irdelenirken, bu çalışma kapsamında doğal olarak onun bir parçası şeklinde düşünülen Atatürk Devri iktisadi ve içtimai özellikleri de dikkate alınmalıdır. Ancak bilinmektedir ki, dönemin romancıları sadece yaşadıkları devri eserlerine konu etmeyebilir ve kurmaca yapıtlarını meydana getirirken yarattıkları dünyanın zamanını yakın dönem tarihinden oluşturabildikleri gibi tarihî bir devrin parçasından da seçebilirler. Bu yargıyla birlikte akla getirilmesi gereken bir başka husus da “1923-1938 döneminde uygulanan ekonomi politikaları kaynak olarak 1850’den sonraki oluşumlara” (Çavdar, 1982: 9) dayanmaktadır, düşüncesini mihrak şeklinde almaktır. 1850 ya da umumiyetle on dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı’nın Batı menşeli kapitalizmin yarattığı modernleşme cereyanlarından etkilenecek sınıfsal, toplumsal ve siyasal çizgisinin değiştiği geniş bir zaman dilimidir. Bu ciddi değişimin çarpıcılıkla anlaşılabilmesi, Osmanlı’da hangi kurumsal kıymetlerin dönüştüğü yönündeki tespitlerden önce geleneksel yapı unsurlarını, dönemin zihniyetini kavramakta yatmaktadır. Atatürk Devri sınırlarında roman türü içerisinde irdelenen kalkınma kavramı sadece on beş yıllık tarihî bir döneme karşılık gelmez. Atatürk Devri’ndeki iktisadi kalkınma hamlelerini doğru anlamak İttihat ve Terakki yönetimini, hatta II. Abdülhamit dönemini bilmekte ve zincirin halkası gibi her dönemi kendinden önceki miraslarıyla incelemekte gizlidir. Her toplumsal hadise yine toplumsal bir tarihî sürecin sonucunda meydana gelir. Orta sınıfın Osmanlı’da görülmeye başlaması, Batılı ülkelerle girişilen iktisadi, sosyal, siyasal, kültürel münasebetlerin toplamında meydana gelmiştir.

Atatürk Devri romanı ya da yine bu dönemin kalkınma politikalarını açıklamaya girişmeden evvel, sırasıyla; Osmanlı’nın kapitalizmle karşılaşp büyük değişimini yaşamadan önceki siyasal, sosyal ve iktisadi yapısını ortaya dökmek, kapitalizmle ya da modernleşme cereyanını yaşayan Osmanlı toplumundaki yenilikleri görmek ve bunların toplamında genç Türkiye’nin iktisadi ve sosyal yapısını anlamak gerekmektedir.

Osmanlı iktisadi yapısındaki değişmelere göre genel bir sınıflama yapan Mehmet Genç (2014: 6) ekonomik büyük dönüşümlerin zaman olarak geniş bir süreçte

meydana gelmelerinden hareketle, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından on sekizinci yüzyıla kadar geçen süreye klasik dönem, devletin tüm kurumlarında köklü değişimler oluşturan Batı kapitalist kökenli unsurların yayıldığı ikinci devre, yani on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan dönemeyse, modern dönem adını verir. Osmanlı sosyal yapısının alt üst olduğu modern dönemde görülen büyük dönüşümler, Batılılaşma gayretlerinin sonuç verdiği, devletin geleneksel yapısından kopmaların yaşandığı hususiyetleri taşıması bakımından oldukça önemlidir. İkinci dönemin toplumsal yapısına yansıyan ve bu nedenle romancıların eserlerine belli ölçülerde aktardıkları çok çeşitli olayların içinde var olmaya çalışan insan hikâyelerini anlamak, klasik dönem Osmanlı sosyal ve iktisadi yapısının genel hatlarıyla kavranılmasında yarar. Böylesi bir iktisadi sınıflama Batı tesirinde gelişme gösteren, modern Türk edebiyatındaki bilinen tasnife de uyduğundan, on dokuzuncu yüzyıl gibi uzun ve karmaşık tarihî zaman dilimini, klasik devir Osmanlı sosyal düzeninden ayırmak daha anlaşılır görülmektedir. Fuat Köprülü (2007: 15) benzer bir sınıflamayı Şinasi, Namık Kemal ve Fikret-Halit Ziya teceddütları şeklinde ifadelendirdiği sanatçı kadrolarını Avrupa medeniyeti dairesi etkisinde görmek suretiyle ve Baki ya da Nedimlerin eserlerinin vücuda getirildiği devre etkide bulunan medeniyetinse İslam dini çevresinde teşekkül ettiğini vurgulayarak, aslında Mehmet Genç'in yapmış olduğu iktisadi-sosyal dönüşümün yansımalarının genel bir kabulü taşıdığını da göstermiş olur. Bu tasnifle klasik dönem olarak ifade edilen yıllara denk düşen Türk edebiyatı, cemaat yapısıyla meydana gelen divan ve halk edebiyatı; modern devre karşılık gelense Batı tesirindeki çağdaş edebiyattır.

4.1. Saltanatın Kaldırılmasına Kadar Osmanlı İktisadi Yapısı

Altı asır gibi uzun yüz yıllar içinde birçok olayı, savaşı, değişimi ve sosyolojik kırılmayı barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm maddi ve manevi kurumsal yapısını yani zihniyetini anlamak; tarih, iktisat ve edebiyat bilimlerinde yapılacak ortak okumalarla daha farklı ve açılım taşıyan yorumlara, yargılara varılmasını sağlayabilir. Edebiyat sahası dışında yer alıp da iktisat ya da tarih gibi bilim alanlarında çalışmalarıyla tanınmış Sabri Ülgener, Şerif Mardin, Kemal H. Karpat, Tefik Çavdar, Taner Timur gibi isimler iktisadi ve toplumsal yapıyı çözümlerken gerçek insan hikâyelerinden yola çıkılarak yazıldığını farz ettikleri edebî eserleri kıymetli birer

malzeme olarak görmüşlerdir. Osmanlı gibi etnik birçok unsuru imparatorluk çatısı altında yüzyıllarca barındırmanın verdiği renkli ve zengin malzemelerin yansıdığı eserlerin tahliline geçmeden Osmanlı'nın klasik dönem olarak isimlendirilen ilk devrine, sınıfsal yapısına kısaca bakmak bilhassa tarihî romanların hadiselerinin yaşandığı kurmaca zamanı anlamakta etkili olacaktır.

4.1.1. Klasik İktisadi Dönem ve Osmanlı İmparatorluğu

Selçukluların ve Bizans İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü toprakları zamanla elde eden ve devlet konumuna erişen Osmanlı, bu iki devletten çeşitli yapısal unsurları bünyesinde toplamak suretiyle gaza ve fetih mantığıyla uç beyliğinden imparatorluğa uzanan güçlü bir yapı kurmuştur (İnalçık, 2018: 3). Zamanla belli değişimlere uğrasa da genel mahiyetini koruyacak Osmanlı sosyal yapısını “askeriler ve reaya” (Kütükoğlu, 2018: 33) olmak üzere sınıflandırmak mümkündür.

Yönetenler ve yönetilenler gibi yüzeysel bir ayrıma gidildiğinde hâkim sınıfı teşkil eden toprak mülkiyetinin sahipleri karşısında, toprağa bağlı üretimi yaratan reaya vardır. Reayanın yani toprağı işleten köylünün kazancından kaynaklı artık ürüne el koyup bunu üretime sevk etmeyen tımar sistemi sayesinde Batı'daki gibi oluşması muhtemel feodal sınıfın önü kesilmiş olur (Oyan, 2016: 126-127). Uzun yıllar devam edecek bu uygulama, Osmanlı'nın fetih politikalarının sağlıklı ilerlediği yıllarda sorun teşkil etmezken ve Batı'nın iktisadi ve askerî manada öne çıkıp sanayileşmesiyle biten süreci yaşadığı yüzyılda ciddi bir mesele hâlini alır.

Mehmet Ali Şevki (1968: 19-20) mülkün tek sahibi padişahın ya da diğer bir manada söylemek gerekirse devletin adına toprağı kullanan hem de fetih sırasında savaşa katılan sipahilerin hiçbir zaman temel dertlerinin köylünün ürettikleriyle artık bir değer oluşturarak kazanç sağlamak olmadığını ifade eder. Savaşçı kabiliyetleriyle övünen sipahiler, köylünün güven içinde ekip biçmesine yardım etmek dışında klasik devirde Batı tipi bir üretimin yolunu açamaz. Batı kültürüyle, devletin ilk kurulduğu yıllardan beri münasebet içinde olan Osmanlı'nın, Batı tipi bir sosyal-iktisadi gelişim içinde yer almayışının nedenlerinden biri merkeziyetçi yapısını koruma isteğidir.

Merkeziyetçi yapı, yönetilenlerin sürekli kontrol altında tutuldukları, ticaretten tarıma kadar belli kurallar dâhilinde ama özgür bireyler olarak yaşadıkları bir düzeni

içerir. Yönetimin ana kaygısı ekonomik dengeleri korumak, büyük şehirlerin ama özellikle başkentin iâşe sorunu yaşamamasını sağlamaktır. İhracatı sıkı kontrollerden geçiren Osmanlı, bu yönüyle Batı’da kapitalizmin öncülü olarak gösterilen merkantilist sistemin tersine hareket eder. İthalatı teşvik eden, kapitülasyonlarla yani ticari bazı imtiyazlarla yabancı devletlerin uzun vadede lehine olan uygulamalara kapı aralayan bir sistemi oluşturur. Merkantilist sistemin ihracatı artırmaya yönelik, ithalatta çeşitli sınırlamalar yaratan içeriğine zıt hareket eden Osmanlı, bu tavrını fetih siyasetindeki art ardına gelen başarılar nedeniyle uzun süre değiştirmeyi düşünmez (Toprak, 1988: 194).

Osmanlı’nın merkezîyetçi yapısı dâhilinde tarımdaki artık değerin boşa gidişiyile birlikte orta sınıfın oluşamayışı ve sanayileşmeyle neticelenecek bir sürecin yaşanamayışı Batı tipi ilerlemenin görülmesine önemli bir engel teşkil eder. Bir diğer sorunsal Osmanlı’nın Batı kültürüne bu kadar yakın dururken, ondaki gelişim ve değişim emarelerini doğru zamanda yorumlayamayışıdır. Niyazi Berkes (2018: 37) Osmanlı’nın batıya doğru fetih siyasetindeki kazançları ve kendinden önceki devletlerden aldığı kültürel mirasların da etkisiyle bünyesinde yaratmış olduğu mağrur duruşun, üstünlük duygusunun Batı’daki ciddi değişimleri görmemeyi ve neticesinde geri kalmayı meydana getirdiğine dair iddiası; matbaayı kullanan, coğrafi keşiflerin arayışında olan, yeni kıta keşifleriyle ekonomisinde derin değişiklikler yaratan bir Batı realitesiyle birlikte okunduğunda daha anlamlı hâle gelmektedir.

Osmanlı’nın merkezîyetçi yapısına ek olarak dinî ve manevi unsurların belirgin kıldığı zihniyet dünyası da toplum katmanlarının, Batı tipi kâr ve üretim anlayışıyla serpilecek bir kapitalist ekonomik düzeni yaşamasına engel olacaktır. İnsan-ı kâmil ifadesiyle karşılık bulan tasavvufî yaşam algısını içinde tutan münzevi, mütevekkil insanın dış dünyayla, maddeyle temasının “soluk tavrı” Osmanlı’nın kârla, sermayenin dolaşımıyla ilgili eksikliklerini yaratır. Burada rızkını yeterli bulan bir yaklaşım vardır ki sınıfların belirginleşmesine de izin vermez. Ticaretle belli hudutlar çerçevesinde ilgilenen, parayı, altını elde eden derebeyi görünümünü kazanacak ayan, ağa, eşraf, mütegalibe gibi devrine göre çeşitli isimler alacak olan üst-yönetici sınıfla irtibatlı bu kesim ise müsadere, eşkıya korkusuyla servetini geliştirmeyi değil de çıkınlamayı, gömmeyi tercih eder (Ülgener, 1981: 73-174).

Osmanlı yönetim katındakilerin huzur içinde zenginleşmeleri ya da kazandıklarını harcamaları müsadere usulüyle ya da kıskanç gözlere muhatap olup hayatını ve servetini kaybetmeyle sonlanabilirken, yine aynı servet sahiplerinin doğuya has bir tutumla etraflarındaki kullara, askerlere, halka açık elli oldukları da bilinmektedir (Mardin, 2007: 49). Servetin ya kıskanç gözlerden korunma suretiyle gizlendiği ya da gösteriş uğruna sarf edildiği bir anlayışın yaşandığı Osmanlı'da, kârın ülkenin iktisadına olumlu etkilerini yaratacak nitelikte büyüyüp orta sınıfı yaratması mümkün olmaz. Avrupa'nın on altıncı yüzyıldan itibaren çeşitli kımıldanışlarla ekonomik yaşantısı ve yapısı değişirken, Osmanlı'nın eski usulle hayatını sürdüren tavrı, birçok siyasi ve sosyal sıkıntıyla birleştiğinde klasik devrin kapanmasına neden olacaktır.

Osmanlı'nın üç kıtaya yayılan sınırlarının genişliği, fetih siyasetindeki başarısızlıklar, Avrupa'da önce merkantilist sonra kapitalist iktisadi ilkelerin hayat bularak, Osmanlı ekonomisine kötü etkileri, köylülerin huzursuzluğu, tımar sisteminin bozulması, Celali İsyanları, yeni ve zorlayıcı vergiler gibi birbirine bağlı ve girift birçok sebep Osmanlı sisteminde çatlaklar oluşturmaya başlar. Fetihlerin zirve noktasına ulaşmasının ardından gelen başarısızlıklar askerî örgütleri de zayıflatır. Savaş ganimetleriyle güçlenebilen ve bu ganimetlerin gittikçe azalmasıyla birlikte tımarlı sipahiler, yeniçeriler ve buna bağlı olarak tüm kurumlarda zamanla belirginleşen bir bozulma hissedilir. On altıncı yüzyılda görülmeye başlayan sıkıntılar yeniçerilerin tımarlara yönelişiyle askerî sistemin iyiden iyiye eski iradesini kaybettiğini kanıtlar niteliktedir (Oyan, 2016: 177-188).

Para akışındaki sıkıntıları çözmek için yöneticiler, toprak sisteminde çeşitli değişiklikleri yapmaya başlarlar. Yeni vergiler, mültezim sistemine geçiş köylüyü zor duruma sokar. Köylülerin bir kısmı topraklarını terk ederken birçok genç, çareyi medreselere sığınmakta, bey kapısında askerlikte bulur. Medreselere sığınan gençler yani suhteler ve genç sekbanlar köylüyü sömüren çeşitli bozgunların içinde de yer alırlar. Zamanla tüm toplumun kurumlarına yayılan bozukluk paşaların, yeniçeri ağalarının, tımar sahiplerinin Celali İsyanları'nda yer almalarına neden olur (Avcıoğlu, 1969: 30).

Topraklarını terk eden köylülerin bıraktıkları yerlerde özellikle Avrupa ekonomisiyle dış ticaret ilişkilerinin başladığı Balkanlar ve kıyı kentlerinde çiftlikler,

malikâneler yeni bir sınıfın zayıf da olsa topraktaki hâkimiyetini sağlar. Mülkiyet rejimindeki bu değişimler köylülerin zaten zor sürdürdükleri hayatlarını daha da çekilmez hâle getirir ki, bu nedenden ötürü, İttihat ve Terakki döneminde ve hatta Cumhuriyet yönetiminde bile köylünün kalkındırılması öncelikli problemlerden olacaktır.

On sekizinci yüzyılda özel mülk biçimini alan çiftliklerin, malikânelerin ve tefecilerin, mültezimlerin toprağa el koymaları sayesinde ayan ve derebeyi belirir. Bu ayan ve eşraf ya da derebeyler, iktisadi sıkıntılardan kurtulmak isteyen Osmanlı yönetiminin tımarları hasa çevirmesi, hasları ise malikâne adıyla satışları neticesinde oluşur. Ayanın ya da eşrafın aralarındaki mücadele sonunda bölgesel yayılmalar ve güçlenmeler sağlayan yeni bir sınıf, mütegalibe oluşur ki bu, devletin otoritesine aracı görevini de kendinde bulur (Küçükömer, 1994: 49).

Osmanlı klasik dönem iktisadi yapısı Avrupa'nın sermayeyi artırmaya dönük anlayışından çok uzakta bir tavrı içermektedir. Osmanlı kârı artırmayı ya da sermayeyi biriktirmeyi değil de elde olanı bölüşerek, manevi ve maddi bir huzur ortamı tesis etmek suretiyle refah düzeyini artırmayı seçer. Ancak bu tutum, Batı'yla ticari münasebetler içinde olan Osmanlı'nın geride kalmasını, hele de savaşlardaki yenilgilerin, toprak kayıplarının yarattığı iktisadi sıkıntılarla birleşince klasik ekonomik faaliyetlerin yetmeyeceğini gösterir.

İlber Ortaylı (2008b: 361) III. Selim dönemini de içine alarak bazı manifaktür girişimlerini yani küçük ölçekli ve devamı gelmeyen işletmelerin açılmasının tarımsal fazlayla desteklenmediği, orta sınıfın oluşmadığı (gayrimüslim tebaa kendi çıkarlarını düşündüğünden Osmanlı ekonomisini ve sınıfsal yapısını değiştirme noktasında etkili değildir) ve bu nedenle iktisadi hayatı belirlemekten uzak bir Türk orta sınıfı eksikliğinin hissedildiği dönemde Osmanlı'yı “az gelişmiş ülke kapitalizminin şafağı”nda ifadesiyle betimler.

Batı kapitalizminin gerçekleriyle karşı karşıya kalan Osmanlı, eski gücüne dönmenin çarelerini yüzünü Batı'ya çevirerek arayacaktır. Batı tipi değişimi hızlı ve eksik yaşayacak olan Osmanlı, karşısında iktisaden güçlü ve sermayesini artırma telaşında olan Avrupa'yı bulur. Batı ekonomisi için açık bir ham madde pazarı hâlini alan Osmanlı, öte taraftan da ithal malların satıldığı, tüketimin desteklendiği az gelişmiş bir ülke konumunda klasik devrini kapatarak, modern iktisadi devre geçer.

4.1.2. Modern İktisadi Dönem ve Osmanlı İmparatorluğu

İktisatçıların modern dönem olarak ifade ettikleri, Osmanlı'nın hammadde arayan ve gelişme arayışındaki Batı ekonomisiyle yüz yüze geldiği, ekonomik ve siyasi vaziyeti içine alan on dokuzuncu yüzyıl; bir önceki yüzyılda Osmanlı'nın Batılılaşma çabalarıyla yakından ilgilidir. On sekizinci yüzyılla birlikte Osmanlı, belirgin bir şekilde Batı menşeli yaşamla münasebet kurar. Bu münasebet iktisadi birtakım ilişkilerle, layihalar ve sefaretnamelerdeki müşahade ve tespitlerle şekillenirken, öte yandan bu yüzyılda İngiltere'de Sanayi Devrimi gerçekleşmektedir. Şevket Pamuk (2019: 59) Osmanlı'nın on sekizinci yüzyıldaki durumunu merkezî bir devletin yeni iktisadi sınıflar ve kurumlar oluşturmalarını engelleyecek kadar güçlü, kendi sınırlarındaki tabakalardan vergi toplayamayacak kadarsa güçsüz bulur. Henüz klasik iktisadi dönemi yaşayan ama bir taraftan da çağın sosyal gereklerine uymayan ekonomik yapısının farkında olan Osmanlı, ciddi bir buhran içindedir. Bu buhran ancak Osmanlı'yı her alanda geçmiş Batı'yla münasebet kurarak aşılabacaktır.

İsmail H. Uzunçarşılı'nın (1988: 171) ifadesiyle söylemek gerekirse Damat İbrahim Paşa zamanında yani Lale Devri'ni de içine alan on sekizinci yüzyılda, Avrupa'daki ilerlemelerden istifade için açılan kapı tam kapanmayacak ve atılan tohumlar diğer yüzyılda filizlenecektir. Lale Devri'nde zengin tabakanın süse, gösterişe, eğlenceye meylenmesi ve ithal ürünlere yönelmesi; ciddi bir değişimin sinyallerini verirken, yüzyıl sonunda ve on dokuzuncu yüzyılda Batılılaşmanın tüm kurumlara yayılmasında etkili olmuştur. Öte yandan Osmanlı için iktisaden gerilemenin iyiden iyiye hissedildiği on sekizinci yüzyılda, yakın dönemde Osmanlı'dan kopacak Balkan vilayetlerinde Batı tipi ticaret bileşenleriyle ilişkiler kurulmakta ve sınıfsal değişimler belirlemekte ve uluslaşmanın tohumları atılarak, Osmanlı'nın coğrafi manada Batı'dan ayrılığı sağlanmaktadır. Bir yandan Batı ülkelerinden reelde kopan Osmanlı, başka bir taraftan kendinden yüzlerce yıl ötedeki sağlam iktisadi ve bilimsel temellere oturmuş Batı medeniyetini, yakalamaya çalışır.

On sekizinci yüzyılda askerî alanda başlayan yenileştirme çabaları zamanla genişleyerek seçkin çevrelerin Batı kültürünün yaşama biçimine ilişkin unsurlarını da birlikte alması ve okuryazarlık seviyesini yükseltmesiyle Osmanlı zihnî yapısında değişikliklere neden olur (Budak 2008: 90). On dokuzuncu yüzyılda sistemli bir gayretle teşkil edilecek Batılılaşma, böylelikle önemli bir merhaleden geçerek yeni bir

zihniyet anlayışının kapılarını aralar. Bu kapı, Osmanlı için sürekli açık tutulacak, kapitalist Batı ülkelerinin sermayelerini zenginleştirecek iyi bir pazar olma özelliğini de taşıyacaktır. III. Selim iktidarının belli bir kısmını da içine alan on dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı Devleti iktisadi manada “modern” bir döneme, on sekizinci yüzyıldan fazlasıyla hazır olmanın verdiği rahatlıkla, geçiş yapar. On dokuzuncu yüzyıl modern iktisadi yapısını açıklarken, toplum yapısında değişiklikler yaratan çeşitli yenilikler ya da olaylar yaşanmıştır. Bunların başında Tanzimat’ın ve II. Meşrutiyet’in ilanı, İttihat ve Terakki yönetiminin hükümeti ele geçirmesi, Mütareke yılları ve Kurtuluş Savaşı, saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet’in ilanı sayılabilir. Bu dönüm noktalarında iktisat politikalarına dönük farklı kalkınma anlayışları güdülmüştür.

4.1.2.1. Tanzimat’tan II. meşrutiyet’e iktisadi durum ve kalkınma

1699 Karlofça Antlaşması’yla Batı’nın üstünlüğünün farkına varan Osmanlı yönetimi, özellikle on sekizinci yüzyılda Avrupa’yla kurduğu münasebetlerle, Lale Devri’nden III. Selim’in yenilikçi uygulamalarına kadar ve II. Mahmut’un döneminde hazırlık safhası gerçekleştirilen, II. Abdülmecit’in yönetiminde ilan edilen Tanzimat Fermanı’yla Batılılaşmanın hudutlarını belirler (Karal, 1940: 19-27).

Üzerinde çok konuşulan Batılılaşma, bir zihniyet değiştirme meselesidir. Doğulu Osmanlı münevveri ve yöneticilerinin üstten başlatıp alt tabakalara zamanla sirayet ettirdikleri Batı medeniyeti “teceddüd, temeddün daha sonra asrîleşmek, Avrupaî olmak, muasırlaşmak, Garplılaşmak, yakın dönemlerde de yenileşmek, çağdaşlaşmak, modernleşmek gibi” (Okay, 2017: 11) terimlerle karşılanmıştır. Ancak burada isimler değişse de tek bir gerçek vardır ki Osmanlı’nın dönem itibarıyla iktisat temelinde olmak üzere birçok sahada geride olduğunu kabullenmesi ve Batı medeniyetinin kültür alıcısı durumuna geçmesidir.

Askerî alandan başlayarak eğitim kurumlarına, ders kitaplarına ve Osmanlı üst tabakasına yayılan modernleşme unsurları, Avrupa’ya gönderilen öğrencilerle, gazete, dergi ve yeni edebî türlerle Batı düşüncesiyle birlikte yürüyen geleneksel Doğu düşüncesini ve yaşam tarzını hayatın her alanında “bir senteze ulaşamayan bu ikici (düalist)” (Ülken 2019: 46) düşüncenin kaderine bırakır. Osmanlı’nın çok uluslu yapısı da kendi bünyesinde bir başka çatışmayı, düalizmi doğurur ki iktisadi yaşama yansıyan

bu çatışmanın bedelini köylüler ve mülk sahipleri ödemek zorunda kalır. Batı tipi eğitimle yetişen beşerî kaynak bürokratik burjuvaziyi, iktisadi kaynaksa gayrimüslim ticaret burjuvazisini oluşturur (Kaymakçı 2015: 93). Bürokrasi; üretimi ya da kalkınmayı yaratacak nitelikte bir tekliği sağlayamadığı gibi belli bir sınıfın lokomotif gücüne de sahip değildir. Oysaki Balkanlarda ulus bilinciyle beraber Batı'nın kapitalist koşullarıyla Türklerden çok önce tanışan diğer uluslar, Batılılaşmayı iktisadi kaynağı takip ederek yakalayacaklardır.

On dokuzuncu yüzyılla birlikte sanayileşme sürecini tamamlayan İngiltere, Avrupa'da henüz sanayileşme aşamasındaki ülkelerin koruyucu-himayeci devlet politikaları nedeniyle gözünü Doğu ülkelerine çevirir. Zaten uluslaşmaya paralel olarak giden orta sınıfın teşekkülü Balkanlarda yeşermeye başlamıştır. Bu nedenle henüz ne orta sınıfı ne de gelişmiş bir sanayisi olan Osmanlı, bugünkü sınırları içinde büyük bir ekonomik buhrana doğru ilerler. Dış ticaretteki tekellerle Osmanlı iktisadi yapısını korumaya çalışan ama bir yandan da orta sınıfın gelişimini de bu sebeple engelleyen devrin iktidarı, Mısır sorunundan kurtulmak amacıyla ünlü Balta Limanı Antlaşması'nı imzalar. Osmanlı, bağımsız bir dış ticaret politikasını ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında tekrar geri kazanabilecektir. Bu antlaşmanın önemi; çeşitli vergilendirme, gümrük gibi ulusal ticaret unsurlarının Osmanlı'nın aleyhinde işlemlerini sağlayan maddelerinde yatmaktadır (Pamuk, 2017: 31).

İngiltere'yle yapılan bu ticaret antlaşmasıyla henüz sanayileşme yolunda gelişme gösterememiş Anadolu'daki el tezgâhları, zanaat kolları büyük sıkıntılar yaşar. Yabancılar düşük gümrük siyasetinin uygulanması, ucuz ithal tekstil ürünleri başta olmak üzere, buğday gibi temel gıda ürünlerinin bir kısmında da Osmanlı köylüsü ve zanaatkârını iktisadi anlamda kötü etkiler. Antlaşmanın imzalanmasından bir sene sonra ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı, "1838 İngiliz ticaret antlaşmasını tamamlayan, Avrupa burjuvazisinin Osmanlı ülkesi içerisindeki eylemlerini güvence altına alan bir yasal çerçeve gibi kabul etmek yanlış olmaz" (Çavdar, 2019 20). 1832'de müsadere tarihten silinmiş, özel mülkiyetin yolu açılmıştır. 1838'de İngiltere'yle imzalanan antlaşma ve ardından 1839'da Tanzimat Fermanı'ndaki kapitalizmin Batı ülkelerinin ve gayrimüslim ticari burjuvazisinin lehine uygulamaları bürokrasinin zenginleşmesini sağlar ama "memleketin iç bünyesinde çöküş başlar.

Çarşı ve pazar çehresini değiştirir. 1840'tan sonraki büyük sanayi inkişafı bizim imalatımızı durdurur" (Tanpınar 1988: 158).

On dokuzuncu yüzyılda Tanzimat Fermanı'yla pekişen toplumun her alanındaki düalist yapı "fabrika-lonca çatışması"yla (Sayar 2008: 148) aslında Osmanlı'nın alt yapısını temel alan iktisat merkezinde yoğun bir kırılmaya neden olur. Üst yapı unsurlarındaki eski-yeni bağlamındaki çatışma unsurlarının bir türlü oturup dinginleşmemesinde Doğu'nun tüm imkânlarıyla kapitalist Batı kültürü ve iktisadıyla savaşı hâkimdir. Osmanlı ekonomisinin iyiden iyiye dışa bağımlı oluşunun dönüm noktaları; başta 1838 Ticaret Antlaşması, 1854'te alınan ilk dış borç, 1856'da Islahat Fermanı'yla yabancılara ve azınlıklara iktisadi imkânlar yaratılması, 1867'de yabancılara toprak alma hakkının verilmesi olarak sıralanabilir. Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu iktisadi ve askerî birçok yenilgi yaşarken Kırım Savaşı-yüzlerce İngiliz ve Fransız askerinin kendi yaşam tarzlarını da beraberlerinde getirmeleriyle-Batılılaşma noktasında sathi bir modernleşmenin ve tüketim alışkanlığının da kapılarını açar. Ahmet Hamdi Tanpınar (1988: 131) Beyoğlu'nda Avrupai birçok mağazada satılan ithal lüks tüketim mallarını alan Müslümanlardan bahseder ve bu tespit de göstermektedir ki Osmanlı üst tabakasında tüketim odaklı, alafranga yaşam açıkça yaşanmaya başlamıştır. Kapitalizmin birçok kullanışlı ve yeni ürünleriyle istilaya uğrayan ve bunlarla savaştıracak gücü olmayan yerli cılız işletmeler, lonca birlikleri, esnaflar bir şekilde hayatta kalmaya çalışırken, zengin kesim devletin imkânlarıyla kazandığı serveti Avrupa mağazalarında harcamaktadır. Bu serveti harcamanın büyümesine kapılan mirasyedi gençleri bekleyen büyük tehlike; fırsatçı ve genellikle Türkleri sömürme vazifesini de üstlenen tavırlarıyla, gayrimüslim tefeciler olacaktır. Osmanlı'nın modern iktisadi dönemine denk düşen, Osmanlı insanı tarafından Batı tipi yaşam şekli olarak algılanan kapitalizm, her unsuruyla ülkeyi etkiler. Bu etkiler çok katmanlı olarak gazetelere, romanlara, hikâyelere yansırken sokaklarda, mahallelerde, işletmelerde, esnaf dükkânlarında, konaklarda, yalılarda farklı tesirlerle hissedilmekte ve yorumlanmaktadır. Romanlar bu iktisadi ve sosyal değişimi ister istemez kurmaca dünyalarına alır. Bilhassa ilk dönem Türk romanında alafranga tip şeklinde yaratılan Felatun, Bihruz ve Meftun Beylere karşı Ahmet Mithat Efendi'nin Rakım'ı, Senai'si, Mizancı Murat Bey'in Mansur'u Osmanlı'nın pre-kapitalizm evresinde ilk planda tüketim-üretim çatışmasını yaşayan kurmaca ama toplumun aynası kahramanlardır. Bu devrin sosyo-iktisadi yapısı iyi tahlil edildiğinde, Cumhuriyet Dönemi romanlarının

bir kısmında Tanzimat romancıları tarafından olumsuzlanan Bihruz Beylerin “elli yıl içinde, ahlaksızlık, dolandırıcılık, vurgunculuk aşamalarından geçerek işbirlikçi vatan hainliğine” (Moran, 2019: 268) dönüşümü görmekle kalınmaz, bu süreç içinde uygulanan iktisadi politikaların doğurduğu birçok farklı yansımalar da beraberinde geniş bir tabloda değerlendirilmiş olur. Namık Kemal’in, Ahmet Mithat Efendi’nin Tanzimat sanatçıları olarak iktisadi fikirleri, ülkeye dönük kalkınma planları bilinmeden, Mehmet Cavit Bey’in liberal ekonomi anlayışı ya da Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi kişilerin fikirleriyle besledikleri ve Kara Kemal’in icraatlarıyla ortaya çıkan millî iktisat uygulamalarını ve uygulamalar neticesinde harp zenginleri gibi bir üst sınıfın belirmesini, Atatürk Devri himayeci-devletçi planlarını anlamak mümkün olmaz. Bu sosyo-iktisadi değişimler kavranmadan da ne Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Şık*’ı, Bekir Fahri İdiz’in *Jönler*’i, Agâh Sırrı Levend’in *Acılar*’ı, Burhan Cahit Morkaya’nın *Cephe Gerisi*, Mithat Cemal Kuntay’ın *Üç İstanbul*’u, Reşat Enis Aygen’in *Gonk Vurdu*’su, Sırrı Sanlı’nın *Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı*’sı gerektiği gibi anlaşılabilir. Bu nedenle Tanzimat dönemi sanatçı ve münevverlerinin iktisadi meseleler üzerindeki düşüncelerinden Atatürk Devri aydın ve sanatçılarına kadar süregelen ve birbirine eklemlenen yeni fikir ve kalkınma politikalarını bilmek faydalı olacaktır.

Tanzimat sanatçıları “sosyal fayda”yı gözeten tavırlarıyla gazeteden romana edebiyatın tüm imkânlarını halk için seferber etmişler, “Osmanlı nasıl kurtulur ya da kalkınır?” gibi temel bir sorunun cevabının peşine düşmüşlerdir. Giyinme, eğlenme, harcama ve kısacası hayat biçimlerindeki dönüşümler İstanbul’dan zamanla, bazı büyük kentlere yayılmakta ve kapitalizm tüm cepheleriyle Osmanlı’da hissedilmektedir. Batılı hayat biçimini bizzat kendileri de yaşayan ve gözlemleyen dönem sanatçıları da edebî eserlerinde ve yazılarında bu değişen yeni yaşamın çeşitli yönlerini anlatır (Levend, 1960: 84).

Mustafa Reşit Paşa, Ali, Fuat, Sadık Rıfat Paşalar ve Ahmet Cevdet Paşa ise, Tanzimat’ın ve Batılı fikrin ülkedeki yol açıcıları olarak kalkınma noktasında karşılarında merkantilizmden sıyrılıp sanayi kapitalizmine ulaşmış İngiltere’yi bulurlar. Henüz sanayisi inkişaf etmeyen Osmanlı için liberalizm gibi serbest piyasa ekonomisini içinde barındıran bir sistem, büyük bir tehlike oluştursa da ilk dönem yönetim kadrosu ve aydınları, kalkınmada iktisadi bazı düzenlemelere ihtiyaç

olduğunun farkındadırlar. Tanzimat'ın ilanıyla "Türk tarihinde iktisaden bağımsız bireyin varlığı" (Sayar, 2013: 229) ilk kez ortaya çıkmakta ve kısa zamanda yeşerecek hürriyet fikrini de besleyecek bir ortamı yaratmaktadır. Ali ve Fuat Paşalar, Osmanlı'nın tıkalı kaldığı iktisadi cendereden çıkmasının ve de kalkınmasının yolunu liberal ekonomi kurallarında bulur. Devletin özel sermayeyi teşvik ettiği ve elini çektiği bir iktisadi yaşam tarzı her ne kadar sanayisi inkişaf etmemiş Osmanlı için pek uygun gibi görülme de "on dokuzuncu yüzyıl ortalarında bir devlet himayeci gümrük politikası uygulamak için, himaye edecek tüccar ve sanayi bulmalıydı" (Ortaylı, 2008: 124) ki bu da Osmanlı için geçerli değildir. Bu nedenle, Tanzimat devri idarecileri için bir hayli zor ve girift görülen iktisat politikalarında seçme ve uygulama aşamaları, kendi içinde birçok çelişkiyi de beraberinde getirir. Dönemin geneline bakıldığında liberal hürriyetçi ekonomik eğilimle himayeci iktisadi fikirler beraber tartışılmıştır. Her iki kalkınma yolunun ortak noktası temelde kapitalist bir hayat tarzını kabul etmektir. Osmanlı'nın modern döneminde III. Selim, II. Mahmut ve bilhassa Abdülmecit tahtta kaldıkları süre zarfında ülkeyi modernleştirme, Batılılaştırma ya da kalkındırma gayretleri içerisine girmişlerdir. Ancak bunda birçok sebebin varlığı neticesiyle başarılı olamamışlardır.

"Hakikatte bundan takriben 120 sene evvel Abdülmecit daha şehzadeligi zamanında Türkiye'yi İngiltere gibi bir sanayi memleketi hâline getirmeyi kafasına koymuş; padişah olur olmaz bütün salâhiyetlerini kullanmak, halkı ve hususi sermayeyi teşvik etmek suretiyle memleketin muhtelif yerlerinde 150, belki de daha fazla fabrika, imalathane kurmuştu. Fakat bu fabrikalardan bize ancak üç tanesi intikal edebilmiştir. Bunun sebebi (...) memleketin ihtiyaçlarını, imkânlarını göz önünde tutan umumi bir kalkınma planının mevcut olmamasıdır" (Turhan, 1965: 143).

Devlet idarecilerinin kalkınma mevzusundaki plansızlık ve öngörüsüzlükleri, devrin münevverlerinin kalkınma konusundaki çelişkili fikirlerine de sirayet eder. Bir yanda himayeci iktisadi kalkınmadan bahsedebilen bir münevver, liberal düşünceleri de savunmakta hiçbir beis görmez. Ancak kalkınma yolu, liberal ya da himayeci fikirlerle ilerler. Liberal ekonomik fikirleri savunanlar arasında Namık Kemal, Ohannes Paşa ön sıradayken devletin himayesiyle iktisadi seviyenin yükselebileceğini düşünenlerdense Ahmet Mithat Efendi'yi zikretmek mümkündür. Bu iki kol II. Meşrutiyet'ten sonra farklı isimlerle ve yeni düzenlemelerle devam edecek, Cumhuriyet Dönemi iktisat programlarına yansımaktır. Hatta denilebilir ki özel teşebbüsün lokomotifliğinde bir ekonomik düzen en baştan yani Tanzimat'tan beri

yöneticilerin arzuladığı bir düşüncedir. Devletin sanayi de dâhil olmak üzere genel manada kalkınma sürecine dâhil olmayı istemeyişi İzmir İktisat Kongresi'nin genel havasından okunmaktadır. Ayrıntılarına daha sonra girilecek bu konudan önce, Tanzimat iktisat politikalarını izlemeye devam etmek doğru olacaktır.

Namık Kemal gibi iktisat yazılarıyla döneminde etkili olmuş bir isimden evvel Avrupa'ya Maliye okumak üzere gönderilen Şinasi'nin özel teşebbüs ve sanayileşmenin ülke kalkınmasındaki temel vasfını fark etme özelliği vurgulanmalıdır. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışının ilk yıl dönümü (1863) münasebetiyle açılan sanayi sergisi üzerine yazdığı "Osmanlı Sanayi Sergisinin Açılması" hakkındaki makalesinde "ileride ihtiyacât-ı belediyeye yarayacak fabrikalar dahi yapılır ise, serginin fevaid-i me'mulesi istikmal olunmuş olur" (Şinasi, 1960: 58) cümleleriyle yine "Ekonomi Politik" hakkında yazdığı yazısındaki "ehl-i fenne göre gerek ferdin ve gerek cemiyetin terakki ve kemal bulması servet-i zatiye ve kuvve-i maliyesinin tezayüdüne mevkuf olduğundan" (Şinasi, 1960: 60) ifadeleriyle birleştirildiğinde özel teşebbüsün desteklenmesiyle geliştirilmesi umulan bir sanayinin dâhilindeki kalkınma konusundaki fikirleri devri için yol açıcıdır. Şinasi'nin devamcısı sayılabilecek, Namık Kemal, devrinde ve devri sonrasında fikirleri ve eserleriyle etkisi kabul edilmiş bir isim olduğundan iktisadi yazıları çeşitli isimlerce yorumlanmıştır. Şerif Mardin'den Mehmet Kaplan'a kadar birçok kıymetli isim Namık Kemal'in iktisadi fikirlerini yorumlamıştır. Namık Kemal'in çeşitli çelişkiler içeren iktisadi düşüncelerini Ahmet Güner Sayar, Tanzimat'ın kendi içerisindeki çelişkilerini de dikkate alarak ve münevverlerin seçmeci tavırlarını da düşünerek Namık Kemal'de "temelde denge ve istikrarı esas alan, bunun da, iktisadi hürriyetçilik içinde, 'laissez-faire' – 'merkantilizm' çatışmasıyla" (Sayar, 2013: 352) sağlanabileceğini içeren liberalizm yanlı bir düşüncesi olduğu kanaatine varır. Buradaki "laissez-faire", Türkçeye "bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler" biçiminde çevrilebildiği gibi, müdahaleci bütün devletçi yaklaşımlardan arınan bir düşüncüyü savunur. Merkantilizm ise dış ticaretin desteklendiği, millî ekonominin ticaret merkezli gelişeceğini savunan ve ihracatta belli sınırlamaları da içinde bulunduran sanayi kapitalizmi öncesi Avrupa'da gelişmiş bir iktisadi sistemdir. Birbirine zıt ama birbirinin devamcısı bu iki görüşün Namık Kemal'de birleşmesini, Osmanlı'nın henüz Batı tipi iktisat aşamalarından geçmeyişi bağlamak mümkündür.

Namık Kemal, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı ekonomisinin bozuluşu nedeniyle insanların maddi kötü gidişlerini devlet kadrolarındaki herhangi bir memuriyetle kurtarabilecekleri düşüncesini tenkit ettiği, “İbret” başlıklı yazısındaki “Biz ise her ne arzumuz var ise husulünü ibtidâ hükümetten ve olmaz ise Cenâbı Hak’tan bekliyoruz. Hiç şüphe edilmemek iktiza eder ki bir hükümet halkın ne pederidir, ne hocasıdır, ne vasisidir, ne lalasıdır” (Namık Kemal, 2019: 49) cümleleri ancak şahsi teşebbüsle ticaret ve sanayinin gelişebileceğini, ülkenin kalkınabileceğini vurgular. Bu yazının aslında Türk milleti için ciddi ikazlar taşıdığı, İttihat ve Terakki idaresinde, Türk orta sınıfını, burjuvazisini yaratma uğruna verilecek çabalarda görülecek; ancak Cumhuriyet’in ilk on yılında bile bu mesele tam bir neticeye varamayacaktır. Memur yetiştiren bir milletten şahsi teşebbüste başarılı bir millete gidiş sürecinin sancılarının, gayrimüslim tüccar ve sanayicilerin çıkarıcı davranışlarının, Türk orta sınıfı oluşturulma sürecinde beliren iktisadi buhranın şartları altında açlıktan kırılan alt sınıf vatandaşların çilelerinin, harp zenginleri adı verilen yeni Türk burjuvazisinin sefahat âlemlerinin, Atatürk Devri’nde yaratılmaya çalışılan yeni millî orta sınıfın çıkarıcılarının, köylüyü yıllardır yanlış politikalarla görmezden gelen uygulamaların roman kurgularında yer aldığı görülmektedir. Birçok romanda iktisadi hayatın merkezinde gelişmemiş Türk orta sınıfı ve memuriyet fikriyle aşılınmış Türk milleti birlikte anlatılır. Namık Kemal’in “Reji” başlıklı makalesinde bütün işleriyle uğraşan bir kesimi anlatırken “Bahçekapısı’nda Kostaki’nin, Vezneciler’de Tanaş’ın, İbrahim Paşa Hamamı’nda Toma’nın” (Namık Kemal, 2019: 160) cümlesindeki isimler Türklerin nasıl da ticaret ve sanayiden uzakta kaldığına küçük bir delildir. Gazete yazılarında yer bulan bu tür eleştiriler zamanla romanların kurgularında kendilerine yer bulurlar. Çünkü roman yazar ve kahramanları aynı iktisadi ve sosyal havayı teneffüs eden kişiler olarak düşünülmelidir. “Tuz İnhisarı” başlıklı makaleye, Anadolu köylüsünün mali durumunu yansıtmaya yönünden kıymetlidir. “Tuz inhisarından beri dikkat olunsun ki sabun ve zeytinyağı ve sade ve çiriş yağları ve mumlar ne kadar fenalaştı, tuzlu balık ne derece pahaya çıktı” (Namık Kemal, 2019b: 67). Osmanlı’dan başlayarak köylüye uygulanan vergiler, toprak sisteminin bozulması gibi birçok nedenden ötürü dengeleri alt üst olmuş bir hâlde, Cumhuriyet Devri’ne intikal eder. Atatürk döneminde dahi bir türlü kalkındırılmayan köy ve köylü yine romanlarda kendine yer bulurken, devrin gazete yazılarına yansıyan gerçekliklerle birleştirildiğinde daha çarpıcı bir hâl alır. Anadolu köylüsünün

durumunu ve sonraki yıllara nasıl bir köy ve köylü bırakıldığını belgelemesi bakımından İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde *Tanin* gazetesinden Ahmet Şerif'in Anadolu gözlemlerini yansıttığı yazıları çok kıymetlidir. İttihat ve Terakki hükümeti ve sonrasında Atatürk Türkiye'sini nasıl bir karmaşanın beklediği, köylünün bir taraftan vergiler, bir yandan salgın hastalıklar, öte yandan mütegalibe, eşraf ya da ağa baskısıyla sömürüldüğü apaçık aktarılmıştır. Ahmet Şerif, köylü için ilk tehlike olarak devletin tüm kanallarından destek gören ve toprağın tek hâkimi olan mütegalibeyi gösterir. Galip Paşa (Ahmet Şerif, 1977: 18) ve Hilmi Efendi (Ahmet Şerif, 1977: 130) Cumhuriyet Dönemi romancılarının sonraki senelerde ağa-eşraf tipi olarak yaratacakları kurgusal kişilerden hiç de farksız değildir. Almanların hiçbir kayıt ve hudut olmadan Türk topraklarına ilişkin planları, Düyun-u Umumiye'nin halkı fakirleştirmesi, vergilerin orantısızlığı, Meşrutiyet'in ilanından sonraysa bunlara bağlı hiçbir şeyin olumlu yönde değişmeyişi Ahmet Şerif'in kaleminden gazete sayfalarına yansıyanlardır. Selahattin Enis Atabeyoğlu, Sabahattin Ali ve Sadri Ethem Ertem gibi romancılar, eserlerinde bu hakikatleri benzer bir gerçekçilikle vereceklerdir. Anadolu'nun bu kimsesizliği, Osmanlı'nın kalkınma planlarının, Batı'yı yakalama gayretlerinin köylere, ilçelere, kısacası İstanbul dışındaki çoğu bölgeye yansımadığını göstermektedir. Namık Kemal'in Anadolu'ya ilişkin cümlelerinden dönemin köy panoraması görülmüş, aslında Osmanlı'nın serbest ekonomiye maruz bırakılışıyla iktisadi hayatın daha da zorlaştırıldığı netleştirilmiştir.

Serbest iktisat düşüncesinin tam tersini savunan Ahmet Mithat Efendi himayeci bir iktisat düşüncesini birçok yazısında işler. Ahmet Mithat, müstakil ekonomi kitapları haricinde *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde kaleme aldığı iktisada ilişkin yazılarını *Sevda-yı Sa'y ü Amel* başlığında toplar. Eserde insanın çalışmak suretiyle manevi bir doyuma ulaşacağını, kişinin çalışma sevdasının aynı zamanda milletini de kalkındıracağını konu edinir (Ahmet Mithat Efendi, 1296: 7-8). Osmanlı toplumunda müteşebbis insan yerine memur, bürokrat yetişmesini Namık Kemal gibi Ahmet Mithat Efendi de tenkit eder. Ahmet Mithat sadece *Ekonomi Politik* ya da *Hallü'l Ukad*'da değil romanlarında da çalışkan, planlı, parasının değerini bilen, kâr peşinde, müteşebbis ruhlu insanlar ister, kendi yaşamında da iyi bir misal olur ve romanlarındaysa bu fikirlerini inşa eder. *Esrar-ı Cinayat*'ta Osman Sabri Efendi'nin çalışma aşkıyla zengin oluşu, *Müşahadat*'ta Mehmet Numan'ın ticari işlerle

ilgilenmesi roman ve dönemin iktisadi yaşamına ilişkin kalkınma fikirlerindeki örtüşmeyi gösteren birkaç misaldir.

Ahmet Mithat Efendi millî iktisadı her şeyin üzerinde tutmak suretiyle kapitalist ekonomik kurallara uygun bir yaşam modeli tasarlar. Düşünceleri, kendinden sonra gelen Musa Akyiğitzade ve Ziya Gökalp, Tekin Alp'in ekonomik çizgilerine yakın olarak düşünülebilir. Bu üç isim ülkeyi devletin koruyucu varlığıyla gelişen millî bir ekonomik birleşmeyle, özel teşebbüse imkânlar yaratılmak suretiyle palazlanacak bir orta sınıf sayesinde kurtulacağı fikrinde ortak paydada buluşurlar. Hatta 1930'lu yılların devletçi politikalarının aynı damardan beslendiği söylenebilir. “Serbesti ve himayecilik aynı ekonomik düzenin çerçevesi içinde iki ekonomi politika seçeneğidir. Amaçları aynıdır, savundukları ekonomik düzen aynıdır, fakat uygulamada ya da kullandıkları yöntemlerde bazı farklar vardır” (Çavdar, 1982: 271-272). Tevfik Çavdar'ın cümlelerinde somutlaşan himayecilik-serbest ekonomi çatışması, kalkınma düzleminde düşünüldüğünde; kapitalizmin sermayesini artıran, kâr eden, çalışmanın kutsallığına inanmış bireylerden müteşekkil toplumlar inşa etme paydasında bir olarak kabul edilmektedir. Her iki düşünce de çalışan insanlar ister ki, üretim-tüketim dengesinde ya da arz-talep ilişkisinde romanların kurmaca dünyalarına da bunlar fazlasıyla yansımıştır.

Romanlara kurmaca bir nitelikle yansıyan, gazete sayfalarında, makalelerde ve köşe yazılarında devrin hakikatleri olarak beliren değişim, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'nın Batı ülkeleri karşısında aldığı iktisadi vaziyetten kaynaklanır. Bu yüzyılda cılız da olsa sanayisi var olan Osmanlı'nın sanayisinin gerilemesi, tarım sektöründe ilerlemesi göze çarpar. “Avrupa'nın hızla sanayileştiğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun ise sınai açıdan gerilediğini görüyoruz. Özetle, bu ticari süreçte Osmanlı tarımsal ürünleri Avrupa'ya doğru akarken, Avrupa'nın sınai ürünleri Osmanlı İmparatorluğu'na kanalize olmaktadır” (Os, 1999: 587). Dünya ölçeğinde liberalist bir anlayışla düzenlenen işbölümünde, Osmanlı Devleti'nin payına tarım sektörü düşer. Sanayi ülkeleri Osmanlı'dan tarım ürünü ithal ederken, Osmanlı kapitalizmin açık pazarı hâline dönüşür.

On dokuzuncu yüzyıl bitip Osmanlı çatısı altında yaşayan uluslar ve Türkler için büyük dönüm noktalarının yaşanacağı yirminci yüzyıla geçilirken, Ahmet Mithat Efendi, Sakızlı Ohannes Efendi, Mehmet Cavit Bey ve Akyiğitzade Musa iktisada

ilişkin eserler vermiş; Akyiğitzade Musa, Ahmet Mithat'ın beslendiği himayeci ekonomik siyaset damarından devam etmiş, Mehmet Cavit Bey'se Sakızlı Ohannes Efendi'nin serbest ekonomi olarak ifade bulan liberalizm düşüncesinin devamcısı olmuştur. Bu iki kapitalist düşünce II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet yıllarına değin yer yer tartışılacak, belli dönemlerde biri ötekine galebe çalacaktır.

4.1.2.2. Osmanlı imparatorluğu'nun son yüzyılı ve iktisadi kalkınma hareketleri

1908-1918 yılları arasındaki kısa zaman dilimi, Osmanlı'nın sonuna ve genç Türkiye'nin temellerinin atıldığı bir döneme karşılık gelir. Art ardına savaşların yapıldığı, coğrafi büyük değişimlere gebe birçok siyasi hadisenin yaşandığı, farklı düşüncelerin cirit attığı, savunulduğu ve uğruna öldüğü yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı'yı kurtarma reçeteleri de birbiri sıra dönemin yazarlarınca sunulur. 1895-1908 yılları arasında Jön Türklerin siyasi fikirlerini besleyen ve aynı zamanda Osmanlı siyasal düşünce yapısını oluşturan belli kişiler arasında Mizancı Mehmet Murat Bey, Ahmet Rıza, Prens Sabahattin sayılabilir. Ahmet Rıza Bey'in eğitim temelli ziraata ve sanayiye dönük, Prens Sabahattin'in ademi merkeziyetçi yapıda özel teşebbüsü desteklemeye yönelik ve Mizancı Murat Bey'in yine eğitim temelli kalkınma modelleri 1908'den sonra iktidarda olacak İttihat ve Terakki'nin Jön Türk ismiyle yarattığı fikirlerin içinde sıralanabilir. Osmanlı'nın parçalanmasını önlemek amacıyla bir araya gelen Jön Türkler, halkı yönlendiren siyasi elitler olarak nitelendirilmişlerdir (Mardin 2015: 305-307). Türkçü, Jakoben ya da elitist gibi sıfatlarla kategorize edilen Jön Türklerin iktidarı ele geçirmeleri ardından yaşananlar, yıkılmakta olan bir imparatorluk bakiyesinde ve savaş ortamında kurtarıcı hükümet programları olarak yankı bulacaktır. Bu tasarıların topluma olumsuz yansımaları özellikle Cumhuriyet Dönemi yazarlarınca birçok romanda konu edilecektir.

1908'de Meşrutiyet'in ilanından, 1913 yılına kadarki çoğulcu bir beş yıllık politika yaşamı da dikkate alındığında, Babiâli Vakası'yla 1918 yılına denk sürecek dönem; İttihat ve Terakki yönetimine aittir denebilir. Kapitülasyonların ve dış borçların batağında üretilmeye çalışılan kalkınma planları; Mehmet Cavit Bey'in özel teşebbüsü destekleyen fikirleri, Ziya Gökalp, Tekin Alp ve Parvus'la gündemde

tutulan millî iktisat programı ve son olarak Kara Kemal'in yönettiği savaş ekonomisiyle şekillenir (Tunaya, 1989: 329).

Balkan Savaşlarıyla birlikte Türkçülük cereyanının kuvvetlenmesi, azınlıkların çıkardıkları isyan ve huzursuzluklara bir de Birinci Dünya Savaşı eklenince ister istemez ekonominin Türkleştirilmesine yönelik faaliyetler ortaya çıkar. Mehmet Cavit Bey'in liberalizmi merkeze alan siyaseti Osmanlı'nın iktisadi gerçekleriyle pek de uyuşmamakla birlikte, Osmanlı milletini kucaklayan serbest ekonomi faaliyetleri sürdürülmeye çalışılmış ve ilerleyen senelerde devrin zorlayıcı şartları, Almanya'yla savaşa girmenin getirdiği siyasi yakınlık, iktisadi bağımsızlığını neredeyse kaybetmenin eşiğindeki Osmanlı'yı, millî iktisat politikalarına yönlendirir. Toplumun tamamını hükümetin verdiği kararlar ve uyguladıkları iktisadi politikalar etkilediğinden-romanların kahramanları ile yaratıcıları da bu toplumun birer parçası olduğundan-dönemin bazı iktisadi fikir sahiplerini sadece anmak ve tarihteki yerlerini zikretmek yeterli olacaktır. Ki bunun dışına çıkmak roman-kalkınma-iktisat etkileşiminin incelendiği tezin boyutlarını aşacaktır. Devrin kalkınma siyasetinin yönetim kadrosu dışında kalan Ahmet Hamdi Başar, Nüzhet Sabit, Ethem Nejat, Ahmet Cevat Emre, Muhittin Birgen gibi isimler, dönemin iktisat politikalarına dayanışma, kooperatifçilik, Türk ticaret sınıfını yaratmak düşüncelerinde yaklaşmışlardır.

Ahmet Hamdi Başar, namıdiğer Limancı Hamdi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süregelen bir devrin bürokratlarından. İktisadi devletçilik adıyla savunduğu fikirlerinin temelinde himayeci devlet siyaseti olmasına rağmen iktidarla hiçbir devirde tam manasıyla ve uzun soluklu bir çalışma ortamı yakalayamaması çalışmalarının bireysel sınırlarda kalmasına neden olmuştur. *Ticaret-i Umumiye* dergisindeki "harbin hiç kimse inkâr edemez ki bize verdiği en büyük fayda ve ders şimdiye kadar memuriyet ve kalem kapısından başka bir yer görmeyen gözlerimizin ticaret ve iktisat vadisinde tevcihi olmuştur" (Başar, 1917: 1) cümleleriyle başlayan Türk ticaret sınıfını yaratma çabalarına ömrü boyunca devam etmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında ismi geçen diğer münevverlere benzer fikirler taşımış olan Nüzhet Sabit, kısa ömründe Türk milletinde inkişaf etmesini zorunlu bulduğu iktisadi fikirleri *Vazife* gazetesinden duyurmaya çalışmış, *Vazife-i İsyân* başlıklı kitapçığıyla hazırladığı millî bir programı duyurmuştur. 1919 yılında Hürriyet

ve İtilaf Fırkası'nın iktidara geçmesiyle bir zamanlar Kara Kemal'in yönettiği ve birçok yolsuzlukla adı anılan İaşe Müdürlüğü görevini üstlenir. Yalnızca kırk beş gün gibi kısa bir süre, başında durabildiği vazifesi sırasında memurlar için teavün kurumları oluşturmak, Ziraat ve Sanayi Alayları kurmak suretiyle işsizlere iş bulmak, en önemlisi de Türk gençlerini müteşebbisliğe özendirmek, yabancı sermayelerin yarattığı iktisadi tahakkümü ortadan kaldırmaya çalışmak gibi bazı hedefler belirler. Düşüncelerinin kökeninde Türkleri, yabancıların ve azınlıkların birlikte kurdukları iktisadi cendereden kurtarmak vardır (Nüzhet Sabit, 2014: 29). Kooperatifler ve yardım sandıkları gibi uygulamalar II. Meşrutiyet'ten sonra millî duygu ve düşünceleri üst safhadaki münevverler arasında sıklıkla gündeme gelmiştir.

Ethem Nejat, Meşrutiyet münevverlerinde zamanla uyanan millî bir burjuvazi oluşturma fikrini taşımış, Fransız dayanışmacılardan mülhem kooperatiflerin kurulup yaygınlaştırılması üzerinde durmuştur. 1919 yılında Almanya'ya gittiği sıralarda sol düşüncelerden etkilenmiş, ölümüne kadar Osmanlı'da bu fikrin savunucusu olarak tanınmıştır (Erkek, 2012: 126-127). Ethem Nejat, Balkan Savaşları'nın menfi akisleriyle alakalı olarak gelişen millî iktisat fikrine yakın, *Yeni Fikir* ve *Toprak* dergilerinde Türk milletini ziraatla kalkındırmayı amaçlayan yazılar yazar. “Çiftlik Müdürü” ve “O Zengin ve Mesut Oldu”, “Zengin Böcekçi”, “Bal Bahçesi” başlıklı hikâyelerinde; Tanzimat'tan beri memurluk yerine gençlerin ticarete, kendi işlerini kurmaya özendirilmeleri ve otuzlu yıllarda ivme kazanacak Atatürk'ün köy kalkınması mantığına uygun biçimde gençlerin diplomalı ziraatçılar olarak Anadolu'yu kalkındırmaları fikri işlenir. *Toprak* dergisinde “Mesut Köy” adlı proje de göstermektedir ki Ethem Nejat, ülke kalkınmasının ana kaynağı olarak ziraatı görmektedir. Bu fikre yakın bir proje yüz yılın sonunda konuşulmuş, dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından 2000 yılında “Köykent” projesi adıyla Ordu'nun Mesudiye ilçesinde hayat bulmuştur; ancak fabrikası ve birçok kompleksi hazırlanmış proje, iktidar değişikliğiyle unutulmuştur. Ömer Seyfettin de “Velinimet”, “Mehdi” gibi hikâyelerinde ve “Ticaret ve Nasip” başlıklı yazısında artık Türklerin iktisatla ilgilenmeleri gerektiğinin altını çizmiş, devrinin önemli kalemlerinden biri olarak halkı etkilemiştir.

Bu konuların çeşitli kalemlerce tecrübe edilmelerinin baş nedeni, Osmanlı'dan genç Türkiye'ye birçok fikir ve meselenin hiç değişmeden ve çözüme ulaştırılmadan

tevarüs etmesinde yatar. Kooperatifçilikle ve ziraatla Türk milletini kalkındırmayı amaçlayan bir diğer isim de Ahmet Cevat Emre'dir. Ahmet Cevat, eğitimini aldığı ticaret alanındaki uygulamalarıyla döneminin önemli simaları arasına girer. İngiltere kooperatifçiliği hakkında verdiği konferanslar sayesinde yönlendirdiği mahalle halkıyla kurduğu Çırçır İstihlak Kooperatifi'ni, Unkapanı'ndaki bir başka kooperatif, onu da Karaköy'deki bir üçüncüsü izler. Mahalle halkına gelir getiren bu kooperatiflerin önü Ahmet Cevat'ın anılarında anlattığına göre Kara Kemal'in benzer kooperatifçilik girişimleri nedeniyle ortadan kaldırılır. "Kara Kemal Asmaaltı'ndan birkaç tüccar topladı, binlerle liralara tahsiliyle, İstanbul'un on semtinde o meşhur büyük kooperatifleri açtı, bizim açtıklarımız kapatıldı! Kara Kemal'in mağazaları açık vere vere piyasadan isimleri silindi" (Emre, 1960: 180). Kara Kemal, ülkenin iâşesini ilgilendiren kararları çokça eleştirilmiş, Cumhuriyet Devri'nde bile savaş ekonomisini yürüten kararları nedeniyle suçlanmıştır. Ahmet Cevat, bunlara ek olarak, *Talebe Defteri* dergisinde "keşşaf" ismiyle çocukları eğitim yoluyla müteşebbisliğe özendiren yazılar kaleme alacak, bu fikri de ilerleyen yıllarda Cumhuriyet'in ilanından sonra "yavru kurtlar" ve "izci"lere dönüşerek yaşayacaktır.

Muhittin Birgen, Meşrutiyet Dönemi'nin önde gelen bir diğer münevveridir. Dönemin ruhuna uygun biçimde Türk orta sınıfı yaratma fikri onda da vardır. "Millî Himaye" başlıklı yazısında "en büyük eksikliğimiz bizde ticaret ve sanat sınıfının olmamasıdır. Onun için en mühim işimiz bu sınıfı yetiştirmektir" (Muhittin, 1329: 53) cümleleri, hem Osmanlının son senelerindeki münevverlerin hem de Cumhuriyet yönetici ve düşünürlerinin en ehemmiyet verdikleri konu olmuştur. İttihat ve Terakki yönetimine yakınlığı da bilinen Muhittin Birgen, anılarında dönemin iktisat siyasetini şöyle anlatır: "Türk milleti arasında ticaret ve iktisadi teşebbüs hareketini uyandırmak, Türkleri iktisadi işlere alıştırmak demektir" (Birgen, 2006: 331). Kara Kemal'in yönetiminde ilerleyen savaş iktisadını plansız bulan Muhittin Birgen, imece şirketleri biçiminde ifade ettiği kooperatif örgütlerini önemsemiş, hatta 1926 yılında İzmir'e bu amaçla yerleşmiştir. *Meslek ve Halk Gazetesi*'nde mesleki temsil şeklinde karşılık bulan korporatizmi Memduh Şevket Esendal ve Mahmut Esat Bozkurt'la birlikte savunmuşlardır. Hatta yeni kurulacak devletin yönetim biçiminin parlamentoda kişilerin değil mesleklerin temsiline dayanan, iktisadi bir devletçilik fikrî yapısına sahip mesleki temsil olması yönünde ısrarlarına rağmen, Mustafa Kemal tarafından bu istek reddedilmiştir. Ancak tesanüt, solidarizm ya da dayanışma isimleriyle Ziya

Gökalp’le de ilişkilendirilen ama tam manasıyla parlamentoya yansımayan bu sistem, önce İzmir İktisat Kongresi’nde kendisini göstermiş, daha sonraları 1930’lu yıllarda ekonomide devletçi politikaya geçişle sınıfsız toplum, milli menfaatler, kooperatifleşme gibi unsurlarla varlığını devam ettirmiştir (Kansu, 2009: 258-259).

Meşrutiyet münevverlerinin genel manada fikirlerinin evriminde Balkan Savaşları’nın yarattığı kötü neticeler çokça etkili olmuştur. Bazı değişiklikler, ayrıntılar görmezden gelindiğinde, dönem aydınlarının görüşleri milli bir tüccar sınıfı yaratmak, gençleri memur olma fikrinden caydırmak, dayanışma fikriyle desteklenen kooperatiflerle iktisadi hayatı zenginleştirmek gibi başlıklarda birleşir. Burada ismi geçen münevverlerin fikirlerini aşan ve aldıkları kararlarla milletin tamamını etkileyen en önemli kalkınma hareketleri, elbette ki İttihat ve Terakki yönetiminin millî iktisada dayalı çalışmalarıdır.

1908’de Meşrutiyet’in tekrar ilanıyla birçok alanda hissedilen hürriyet ve serbestlik fikri, iktisatta da liberalizmi beraberinde getirirse de, bu ekonomik seçim henüz millî bir sanayi ve tüccar sınıfı, ortamı yaratamayan Osmanlı için kârlı olmaz. Balkan Savaşlarının ağır faturası ödenmeden Birinci Dünya Savaşı’na girilmesi Osmanlı iktisadının yörüngesini zaten II. Meşrutiyet’ten sonra yüksek sesle dile getirilen millî iktisada doğru yöneltir. Birbiri ardına kurulan ve gayrimüslim tüccarlara karşı desteklenen esnaf cemiyetleri korporatif yapı kazanır. Harbin başlamasıyla dış borçlar askıya alınır, kapitülasyonlar kaldırılır, yabancı şirketlerin bir kısmı millileştirilir. Alman millî iktisatçıların etkisiyle (Johann Gottlieb Fichte, Friedrich List) Ziya Gökalp, Tekin Alp gibi düşünürlerin kaleme aldıkları millî iktisadın himayeci-korporatist yapısının teori kısmı sistemli bir akışla konuşulur. Kooperatifler kanalıyla ticaret, yeni oluşturulan Türk orta sınıfa devredilir. Savaş ekonomisinin uygulayıcısı Kara Kemal millî sıfatları taşıyan anonim şirketler kurar ve bir yandan halkın iaşesini sağlamaya çalışır, diğer yandan devlet eliyle de olsa Türklerin ticarete de kâr yapabileceğini kanıtlar. Ancak savaş ekonomisini dengelemeye çalışan yönetim, aldığı vergilerle, gayrimüslimlere karşı kayırdığı yeni Türk esnaf ve tüccarlarla ciddi bir sınıf farkı, eşitsizlik de yaratır. Köylünün vergiler belini bükerek, tüccar daha çok kazanma hırsıyla istifleme, karaborsa yaratma derdine düşer, dar gelirli, memurlar, kimsesiz kadın ve çocuklar ise “harp zenginleri” biçiminde sıfatlanan yeni zenginlerin yarattığı sefahat yaşamının izleyicileri ya da nesneleri

olarak, sefil bir hayat sürerler (Toprak, 2019: 16-88). Cumhuriyet Devri romancıları yakın tarihi konu edinen romanlarında bu eşitsizliği, ahlak buhranını, özellikle zengin-fakir zıtlığında yok olan hayatları eleştirel bir dille, sağlam müşahedelerle eserlerine yansıtırlar.

Ziya Gökalp, *Diyarbakir* gazetesinde “Ticaret ve Yeni Ticaret Odası”, “Ticaret: ‘El-Kâsib’”, “Makale-i İktisadiye” başlıklı yazılarından beri; ticaret, sermayenin artırılması, demiryolu yapımının ticaret döngüsüne etkisi gibi temel konularda fikir yürütür. Asıl Türkçülükle zenginleşen, iktisadi büyük programı içeren yazıları *Genç Kalemler* dergisinde Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem’le birlikte savundukları genç Türkiye’nin de ileride benimseyeceği “yeni hayat” kadrosunun planının anlatıldığı makalelerdedir. “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”de hepsi yeni sıfatıyla anlam kazanan iktisat, felsefe, hukuk, siyaset alanlarında eski yaşam unsurlarının yerini alacak yeninin özellikleri anlatılır. Bunların en mühimlerinden biri de iktisatta gayrimüslimlerin elinde olan sanayi, ticaret gibi güçlerin artık Türklere kazandırılmasıdır (Demirtaş-Ziya Gökalp, 1911: 138-141). Ziya Gökalp; İttihat ve Terakki yönetiminin millî iktisat modelini destekleyen yazılarıyla Tekin Alp (Moiz Kohen) ile birlikte hareket eder ve *İktisadiyat Mecmuası*’nın ilk sayısında “Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir?” başlıklı yazıda “yeni hayat”ın iktisadi planını anlatmaya devam eder. Yazıda Türkleri tek çatı altında toplayıp Türk harsını şekillendirecek amillerden biri olarak da millî iktisadı öne sürer.

“Türkiye Türkleri bir taraftan hariçteki Türkleri kendi devletleri dâhiline almaya, diğer taraftan İslamiyet’i millî lisana nakletmeye çalışmak ve aynı zamanda iş bölümü nokta-ı nazarından da Avrupa milletleri gibi müstakil bir camia mahiyetini almak vazifesiyle mükelleftir. (...) Türkleri bir camia hâline getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek amillerden biri de ‘millî iktisat’tır” (Ziya Gökalp, 1331: 3).

Lisan birliğiyle şekilleneceğine inandığı mekân birliğinin Türkleri Avrupalı ülkelerin tesirinden ve yönlendirmelerinden kurtaracak yegâne konu millî hürriyettir. Ancak Türkler öz kimlikleriyle, tüm ayrılıklara rağmen beraber olduklarını ispat ettiklerinde hürriyetin bir başka mühim unsuru iktisat meselesi de çözülecektir. Kimliğini millîleştirmeden her şeyiyle millet faydasına bir iktisat da Ziya Gökalp’e göre gelişemeyecektir. Cumhuriyet idarecilerine, Atatürk’e ilham verecek, millî hürriyetin her sahada ve mekânda kazanılması gerektiği fikri en çok da Ziya Gökalp’in yazılarıyla ses ve şekil bulacak, senelerce milliyetçilik dairesinde misal alınacaktır.

Ziya Gökalp, bir diğer yazısı “Millî İktisat Nasıl Vücuda Gelir (1)”de aşiret ve şehir kültürü aynı coğrafyada bir arada yaşayan Osmanlı için klasik iktisat ilkelerine dönük bir programın etkili olmayacağını onun yerine millî bir iktisat planının gereğini vurgular. “Millî iktisadımızı aramaya giriştiğimiz vakit klasik ilm-i iktisatla işe başlamamalıyız. Çünkü klasik ilm-i iktisat asla şeniyeti göstermez” (Ziya Gökalp, 1332: 2). Klasik iktisat anlayışı, Osmanlı gibi sanayisini teşekkül ettirememiş ülkelerin menfaatine olmadığından, Ziya Gökalp korumacı ve dayanışmacı iktisat anlayışını savunur. Bu anlayış ancak millî bir karakter taşıdığına ülkeye faydası olacak bir vaziyet kazanacaktır.

Ziya Gökalp, “Türklerde Millî İktisat Devreleri” makalesinde millî iktisadın Osmanlı için programının umumi hatlarını oluşturur. Millî İktisat Nezaretinin kurulması gerektiğini ifade eden Ziya Gökalp, millî korporasyonlarla millî bankaların beraber çalışması dâhilinde millî iktisadın organik yapısının da vücuda geleceğini savunur. “Almanya’da milletin mizacın muvafık bir millî iktisat teşkilatı olduğu içindir ki orada harp zamanında birçok iktisadi güçlüklerle dâhiyane çareler bulunabildi. Türkiye’nin istikbali millî iktisattaki derece-i muvaffakiyetine tabidir” (Ziya Gökalp, 1981: 96). Almanya’daki millî iktisat programının Osmanlı’da da uygulanabileceğini düşünen Ziya Gökalp’in bu şümullü fikirlerinin temelinde Fransız solidarizminin tesiri olduğu kadar Alman millî iktisat anlayışının da yansımaları vardır.

Birinci Dünya Savaşı ve ardından devam eden Millî Mücadele seneleri Türkiye için zorlu bir sürecin başlangıcıdır. Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki idarecilerini fikirleri ve faaliyetleriyle yönlendirmiş, Cumhuriyet idarecilerini de aynı şekilde tesiri altına almıştır. *Türkçülüğün Esasları*’nda millî ve manevi bütünlüğü içinde ele aldığı Türk milletinin unsurlarını bir program dâhilinde inceler. “İktisadi Türkçülük” başlığı altında incelediği iktisat kavramında, Türklerin hürriyetlerine düşkün olması sebebiyle iktisadi yapının tesanüt yani solidarizm olması gerektiği neticesine varır. Birlikteliğin de ancak millî bir dayanışmayla olabileceğini savunur ve kapitalizmde, liberalizmde sınıf çatışmalarına açık iktisadi yapıya seçenek üreterek, Batı’da on dokuzuncu yüzyılda yayılmaya başlayan dayanışma (korporatizm-solidarizm) mantığına uygun biçimde meslek gruplarının esas alınması gerektiğini vurgular (Ziya Gökalp, 2019: 90). 1908’den sonra yüksek sesle dile getirilen Türk burjuvazisini, Türk müteşebbisini

meydana getirme istek ve temayüllerini en sık ve sistemli şekilde gündeme getiren Ziya Gökalp, Cumhuriyet Dönemi'nde de Türk iktisadi yapısında eksik olan müteşebbis kavramı üzerinde durmaya, tesianüt-dayanışmacılık kavramını savunmaya devam eder. “Teşkilatçılar” başlıklı makalesinde genç Türkiye'nin müteşebbis ihtiyacını karşılaması gerektiğini anlatır.

“Yakında bizde de iktisadın gazileri, o büyük yaratıcı teşkilatçılar, yani iktisadi müteşebbisler yetişecektir. (...) Yalnız, Türk gençlerine, milletimizin hürriyet ve istiklalini tamamlamak için, terbiyevi ve iktisadi mücahitler namıyla, daha iki büyük mücahit sınıfına muhtaç olduğumuzu ve bunları yetiştirmek için de kalplerimizi terbiyevi imanla iktisadi imana mukaddes bir mabet yapma iktiza ettiğini bildirmemiz kâfidir” (Ziya Gökalp, 1980: 115).

Müteşebbis meselesi Türk münevverleri tarafından çok sık tartışılmış, genç Türkiye'nin idarecileri tarafından da kısa zamanda meydana gelmesi arzulanan bir sınıf olarak oluşması için her türlü tedbir ve program uygulanmaya çalışılmıştır. Ziya Gökalp'in makalede “iktisat gazileri” ve “mücahit” olarak tasvir ettiği Türk gençlerinden en büyük isteği, ülkenin kalkınması için sermayelerini korporasyonlar faydasına kullanmalarıdır. Ziya Gökalp, “İttihatçıların resmî Kemalistlerinse gayrı resmi ideologuydu” (Parla, 2020: 40). Osmanlı'dan genç Türkiye'ye fikirleriyle bir köprü oluşturmuş, bilhassa 1930'lu yıllarda dillere tekrar düşecek “Hak yok, vazife var!” solidarist sloganını seneler önce söyleyen yine o olmuştur.

“Ahlâk yolu pek dardır.

Tetik bas, önü yardır.

Sakın 'Hakkım var' deme,

Hak yok, vazife vardır!

...

Ben, sen yokuz, biz varız

Hem Ogan, hem kullarız.

'Biz' demek 'Bir' demektir.

Ben, sen ona taparız!” (Ziya Gökalp, 1976: 13).

“Ahlak” başlıklı manzumesinde dizelerden okuyucuya yansıyan ileti, tam bir solidarizm düşüncesinin ürünüdür. Birey, toplum için vardır ve feda ettikleri kadar da

şahsiyet kazanır. “Köy” ve “Vatan” manzumeleri; hem köy ve şehir hayatının asıl gereğinin millî bir yolda ilerleyen iktisadi ilkelerde yattığını ifade etmesiyle hem de sade bir dille yazılarak yeni lisana da misal teşkil etmesi nedeniyle kıymetlidir.

Ziya Gökalp’le tesanüt-dayanışma fikrini birlikte savunan bir diğer isim, Tekin Alp’tir. *Yeni Mecmua*’da “Tesanütçülük” üst başlığıyla seri yazılar yazarak, dönem itibariyle liberalizmin bireyci ve sömürücü ekonomik yapısına seçenек olarak tesanüt fikrini halka benimsetmeye çalışır. “Tesanütçülüğün Gayesi”nde Almanya’daki gelişmelerden bahsederek, tesanüt fikriyle bir toplum yaratmaya en çok ihtiyacı olan milletin Türkler olduğunu anlatır (Tekinalp, 1334: 337). *İslam Mecmuası*’nda “Millî İktisat” başlıklı yazısında Almanlarda olduğu gibi yerli sermayeyle, millî müteşebbislerin ön sırada oldukları bir ekonomik anlayıştan söz eder (Tekinalp, 1330: 562). Ancak savaş sırasında yöneticilerin iyi niyetleriyle yaratılan Türk orta sınıfı ya da burjuvazisi halk tarafından, muhalif aydınlarca eleştirilir. Tekin Alp, harp zenginleri olarak tanınan bu sınıfın zararlarından yine tesanüt fikriyle çıkılabileceğini “Harp Zenginleri Meselesi” başlıklı yazısında anlatır. Harp zenginlerinin kazandıklarını cemiyet yolunda feda etmeleri gereğini tesanüt düşüncesinin eksikliğiyle yorumlar (Tekinalp, 1918: 313-314).

Ziya Gökalp ya da devrin diğer millî iktisada gönül veren aydınları harp zenginleri meselesini bir raydan çıkma olarak görmüş; bu durumun tanzimle, yasaklar ve cezalarla düzeltileceğini söyleyip yapılan diğer iyi niyetli fedakârlıkların görülmesinin gerektiğini düşündürmüşlerdir. Ancak devrin muhalifleri eleştirilerinde millî iktisatçı muhit kadar anlayışlı olmaz. Sedat Simavi’nin görsellerle süslediği mizahi dergisi *Diken*, harp zengin ve fakirleri olmak üzere ayırdığı iki sayıyla halkın içler acısı hâlini dile getirir. Refik Halit Karay’ın *Yeni Mecmua*’da 1918’de “Harp Zengini”, 1922’de *Aydede*’de “Benim Harp Zenginliğim-I” ve “Benim Harp Zenginliğim-II” başlıklı yazılarıyla halkın tercümanı olur. Sedat Simavi ve Refik Halit’in harp zenginlerine ilişkin yazıları konunun ilgililerince malum olduğundan devrin bir başka muhalif kalemi Cenap Şahabettin’in “Harp Zengini” başlıklı yazısını da zikretmek anlamlı olacaktır. Edebiyat-ı Cedide şairi bu yazıda mizahi bir dille dönemin iktisadiyatını ve yaratılan zenginlerin müsrif yaşamlarını hicveder (Cenap Şahabettin, 1920: 1-2).

Harp zenginleriyle birlikte söylenmeye alışılmış sefahat kelimesinin yanı başında, kazandıklarının orantısızlığından ve halkın hakkı olanı, devletten çalmaları nedeniyle bir zıt kavram olan sefalet kelimesi de beraberinde akla gelir. Devrin yazar ve aydınlarının hatıralarında bu sefalet ve harp zenginlerinin vagon ticareti denilen vurgunlarına çokça değinilmiştir. Gazeteci Sabiha Sertel'in anıları bu trajediyi sadelikle gözler önüne sermektedir.

“Kenar mahalleler yoksulluğun somut bir örneği... Bir yanda çullara sarılmış, çıplak ayaklı çocuklar sırtıyor. Öte yanda vagon ticaretiyle milyonlar vuran İsmail Hakkı Paşalar, bulgur palaslar kuran harp zenginleri, Viyanalı artist Miloviç'in sigarasını banknotlarla yakıyorlar. Harp içinde saman ekmeği yiyenlerle, harpte zengin olanlar karşı karşıya. Biri karargâhını Şişli'de, Nişantaşı'nda, İstanbul'un onarılmış semtlerinde, öteki Fatih'in, Aksaray'ın, Cihangir'in fakir mahallerinde, yangın harabelerinde kurmuş” (Sertel, 1987: 11).

Devrin müşahitleri tarafından defalarca dile getirilen harbin yarattığı eşitsizlikler birçok romanın konusunu da teşkil edecektir. Vurguncuların sefalet içinde yaşayan halkın devlette saklı tutulan haklarını gasp etmelerini, yeni servet kazanma imkânları yaratmalarını, paralarını harcarken ifrata kaçmalarını ve diğer cephede hayat mücadelesi veren kadınların namuslarını, yaşamlarını kaybetme hikâyelerini Cumhuriyet Dönemi'nin çoğu romanında okumak mümkündür. Bu kadar çok dile gelen harp vurgunları ve eşitsizlikleri gerçekte yaşanan sefahat-sefalet ikileminin izlerinin Cumhuriyet'in ilk yıllarına ekonomik buhran olarak yansımından da kaynaklanır. Bir nevi hiç bitmeyecek eşitsizliğe tenkit; geçmiş devrin hataları üzerinden yapılacaktır. Harp zenginlerinin kolay para kazanma yollarından biri olarak romanlarda da sıklıkla geçen vagon ticaretinden birçok insan servet kazanmıştır. Talat Paşa anılarında vagon ticaretinin nasıl bir kazanç kapısı hâline geldiğini çarpıcı bir dille anlatır. Fiyatların sürekli yükselişi nedeniyle Almanya ve Avusturya bir satın alma şirketi kurar ancak alım-satım işlemlerini düzenleyen komisyon haksızlıklar yapmaya başlar. Almanya'nın verdiği taşıma araçları askerî malzemelere yetmediği gibi iaşeyi sağlama amacındaki tüccarlara da vagon tahsisi zorlukla yapılır. Mal taşımak isteyen tüccar komisyona başvurduğunda aldığı menfi cevaplar nedeniyle resmî kurumlardaki tanıdıklara ya da bu işle meşgul olan kişilere rüşvet verme yoluyla vagon elde edebilir. Burada sıkıntıyı meydana getiren; tüccar olmayan ve satacak malı da olmadığı gibi vagon satın alan ve bu satışları bir iş olarak gören kişilerin çıkarıcı tavırlarıdır (Talat Paşa, 2019: 33-34).

İttihat ve Terakki yönetiminin harp siyaseti ve kalkınma programı birçok iyi niyeti içinde barındırmakla beraber imparatorluğun son yıllarına denk gelen savaşların yarattığı ağır yıkım nedeniyle hedefine ulaşamaz. Memurların maaşlarına kesintiler uygulanır, zamanında alınamayan maaşlar ciddi sıkıntılar yaratır, kimi kimsesiz kadınlar fuhuş yapmak mecburiyetinde kalır. Birçok kayıp ve yıkımı bir arada yaşayan Osmanlı toplumunu kalkındırma planları pek de iyi neticeler vermez. Devrin hukuk öğrencilerinden ve aynı zamanda memurlarından olan İ. Hakkı Sunata işgal yıllarını anlattığı anılarının satır aralarında devrin iktisadi panoramasını okuyucuyla paylaşır. Bulunduğu memuriyeti bir başka memuriyete değişmeyi düşünen ama Çatalca'ya gidecek kadar da parası bulunmayan İ. Hakkı, dayısından borç para ister ama çiftçi dayıda da aşar yüzünden para yoktur. Çeşitli hesaplar yaparak daha az parayla kendi vazifesinde kalır ama devrin başka bir meselesini satırlarına taşır. O da kırsaldaki eşkıyalık sorunudur ki, eşkıyalık uzun zamandır kolay para kazanmanın yollarından biri olmuştur. “Büyük dayımı mevlit kandilinde dağa kaldırmış eşkıyalar. Üzerindeki otuz lira ile beygirini almışlar. İki yüz altın lira getirmek şartı ile salıvermişler” (Sunata, 2019: 62-63).

Kalkınma planlarının ve savaşın kötü bilançosunun göstergelerinden biri de artan fuhuş vakalarıdır. Kadınlar, açlık ve sefaletle ya da ailelerinin maişetini kazanma derdiyle fuhuşa yönelirler. Savaş yıllarını anlatan “Fuhuş ve Fuhuşla Mücadele” başlıklı yazı manidardır.

“Mütarekeye yaklaşmış olduğumuz günlerde iki bin hanelik bir kaza merkezinde bulunuyordum. Bu kasabacıkta da fuhuş artmış, herkesin bilhassa ihtiyarlarla, hocaların gözü dört açılmış bir yere gelmişler bir komisyon hâlinde işe, bakmak, bu selin önüne geçmek istemişler. İçtimai dertlerimizle uğraştığımı bildikleri için beni müzakerelerine iştirak ettirdiler. Beraberce düşündük. Polis dairesinden fahişelerin bir defterini istedik. Bu iki bin hanelik kasabacıkta böyle polis defterine girecek kaç fahişe çıkabilir sanırsınız?” (C. N, 1922: 14).

Savaşın ağır bilançosu zaten ekonomisi dışı bağımlı Osmanlı'yı daha zor duruma sokmuş, insanlar açlık-ahlak çatışmasını yaşamışlardır. Romanlarda kadın kahramanların her sınıftan temsili, kurmaca gerçekliğe çekilerek, devrin kalkınma planlarının nasıl sekteye uğradığı sosyolojik bir araştırmadan belki de daha çarpıcı bir biçimde okurlara kendilerini de peşinden sürükleyecek, bir taraflarıyla gerçeğe sımsıkı bağlı yaşamların anlatıldığı insan hikâyeleriyle sunulur. Zafer Toprak, savaş ekonomisini “1929 Büyük Buhranı aslında Cihan Harbi'nin neden olduğu parasal

düzenlerin sonucuydu” (Toprak, 2019: 22) tespitiyle değerlendirir ve İttihat ve Terakki idaresinin kalkınma planlarının olumsuz sonuçlarının genç Türkiye’nin peşini bırakmadığını ifade eder. Ziya Gökalp’in dayanışma fikrini köprü olarak değerlendirmek suretiyle Kemalist kadro, İttihatçıların “sınıf mücadelesini inkârlarında, millî dayanışma çağrılarında ve sınıf temelli örgütleri insafsızca bastırmaların da” (Zürcher, 2007: 52) bir nevi devamcısıdır. Sadece iktisadi yönüyle değil toplumun topyekûn maruz kaldığı modernleşme, kapitalistleşme sürecinde Osmanlı’nın son yüzyılının gölgesi, Cumhuriyet’e düşer.

4.2. Genç Türkiye’nin İktisadi Kalkınma Programı

Osmanlı İmparatorluğu hızla yıkıma doğru giderken, son yüzyıldaki fikir hareketleri içinden en baskın ve şümullü olanı Türkçülük sayesinde, imparatorluk yerini ulusal bir devlete bırakır. Bilhassa birbiri ardına kaybedilen savaşlar ve diğer ulusların yüzyıllardır bulundukları Osmanlı tebaası çatısından ayrılıkları, Türkleri daha da bilinçlendirir. 1904 yılında Mısır’daki *Türk* gazetesine Rusya’dan “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesini gönderen Yusuf Akçura, bazı soru işaretleri öne sürse de Türkçülük fikrinin Osmanlıcılık ya da İslamcılık yanında güçlü var oluşunu gösterir. Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp’in hikâyeler, şiirler, makalelerle sistemli hâle getirdiği Türkçülük fikri, yeni kurulacak devlete intikal edecektir. Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi’nde ülkede yaşananlar, iktisat da dâhil olmak üzere her sahada Türkçülüğü pekiştirmektedir.

Türk Yurdu ve *Genç Kalemler*, *Halka Doğru* dergileri ve Türk Ocağı’ndaki millet kavramını yücelten, halka doğru gidişin altını çizen yazılar ve eserler yeni devletin temellerini atar. *Türk’ün Ateşle İmtihanı*’nda Halide Edip Adıvar, Türk Ocağı’ndaki halka doğru hareketini genç Türkiye’yle ilişkilendirir. “Yeni Türkiye kurulabilmek için, çoğunluğu ziraatla meşgul olan köylüleri dikkate almak gerekiyordu. (...) İlk seçtiğimiz yer Tavşanlı’dır. Dört doktor küçük sağlık merkezleri açarak işe başladılar. Bunlardan ilk ikisi Hasan Ferit’le Reşit Galip’tir” (Adıvar, 1998: 12). *Halka Doğru* dergisi köye yaklaşmayı, köylüyü ve köyü kalkındırmayı amaçlar. Zafer Toprak; Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali gibi isimlerin Rusya bağlantıları nedeniyle oradaki narodniklerden esinlenilerek, Osmanlı’da köycülük merkezli halkçılık hareketine geçildiğini ifade eder (Toprak, 2002: 801-806). Ancak

Mehmet Özden; Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin, Ziya Gökalp gibi isimlerin çalışmaları ve şahitliklerini göstermek suretiyle böyle bir etkilenmenin pek de mümkün olmadığını ifade eder ve Cumhuriyet öncesi halkçılığın gelişiminde millî ve tarihî oluşumları işaret eder (Özden 2011: 112). Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu bir devletin Batı kültürüyle fazla içli dışlı olduğu son yüzyıldaki oluşumların tekliğinden bahsetmekten kaçınmakta yarar vardır. Bir hakikat vardır ki Ziya Gökalp gibi Anadolu’da yetişmiş İstanbul’a sonradan gelen, asıl köyü ve köylüyü kendi müşahedeleriyle tanımış bir aydının varlığını bilmek, Rusya esintilerini taşısa da taşımaya da halka doğru yönelişin sağlam temellerinin kendi bünyesinde idrakinin mümkün olduğunu gösterir.

Halka doğru gidenlerden bahseden Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan* romanında Türkçü bir program hazırlayarak, ademi merkeziyet düşüncesiyle ama hükümdara bağlı şekilde, kalkınmanın yollarını arar. Ziya Gökalp’in yeni hayatın tüm alanlarına gireceğini düşünerek planladığı Türkçülükle, *Yeni Turan*’daki büyük kalkınma planı benzerlikler taşımaktadır (Önertoy, 1965: 257-258). Ziya Gökalp ve diğer birçok Meşrutiyet münevveri halka doğru eğilmenin, onunla bir olmanın ve onu kalkındırmanın yollarını aramaktadırlar.

Halka Doğru dergisinde “Halka Doğru Gidenler” başlıklı yazı Türk Ocağı’nda gençlerin, münevverlerin arasında halka yönelişin birkaç senedir konuşulduğundan bahseder ve birtakım gençlerin yaya biçimde köylüyü tanımaya doğru bir seyahate çıktığını da ekler (Ha Dal, 1329: 185-186). Bu romantik gezi, öylünün farkına varış, onu sevme ve ona sahip çıkma fikri, Türkçülükle zenginleşerek, Cumhuriyet edebiyatına memleketçilik dalgasını, sürükleyerek götürecektir.

Mütareke Dönemi’nde Anadolu’yu Türk kültürünün asıl kökeni olarak görececek halka temayül, Türkçülerin köye, halka yönelişlerini pekiştirir. Bu anlayış Hilmi Ziya Ülken ve Reşat Kayı’nın el yazması çıkardıkları *Anadolu* dergisinde ifade bulur. Kültürcü Anadoluçuluk biçiminde Hilmi Ziya’da karşılık bulan bu derginin faaliyetleri fazla sürmez; ancak *Anadolu Mecmuası* ismiyle Cumhuriyet Dönemi’nde benzer bir anlayışla tekrar hayat bulur (Ülken, 2019: 712-713).

Anadolu, Osmanlı’nın maruz kaldığı ağır savaşlar ve yaptırımların ardından bir kenetlenmenin yarattığı dalgalanmayla edebî eserlere yayılacaktır. Hecenin beş şairi, şiirde Anadolu’yu tanıtacak, Çalıkuşu Feride, Anadolu’da bir başına öğretmenlik

yapacaktır. Ziya Gökalp'in sistemleştirdiği, edebiyattaki bu romantik halka yönelik "halkçılık"la Mustafa Kemal'e, Cumhuriyet Devri aydınlarına tevarüs eder. Ziya Gökalp, "Halkçılık" başlıklı makalesinde halk kavramının gelişim serüvenini anlatırken meslek devri dediği son aşamayla solidarizm diye ifade ettiği halkı birbirine tek bir organizmayla bağlı, dayanışma içinde bir noktaya getirir (Ziya Gökalp, 1918: 104).

Cumhuriyet yönetiminin mesafeli durduğu sosyalizm ya da sol menşeli halkçı görüşleri savunan *Kurtuluş* gazetesi de kalkınmanın yolunu iktisadi ilerlemede bulur. "Kurtuluş Yolu" başlıklı yazıda son devrin cereyanı olarak muasırlaşma ve Türkçülüğün varlığını sıralayıp her ikisinde de noksanlıklar bulur. "Yalnız bir sınıf halkı mesut eden kapitalizm usul-ı iktisadiyesine taraftar olmaya halkçı gönlümüz hiç razı değil" (Ha Sin, 1919: 4). Dergide sadece bu ifadelerden bile yola çıkılarak söylenebilir ki kapitalizme karşı halkçı bir duruş ortaya konur. Falih Rıfkı Atay, aynı gazetede "Halka Doğru" başlıklı yazısında yıllardır konuşulan halka ulaşma, gitme meselesinin sözde kaldığı yönünde bir tenkitte bulunur. Köylünün iktisadi durumunun olumlu manada hiç değişmediğini, aynı kaldığını ve bu yazıyı "ibtida Maliye Nezareti'nin kapısına asmalıyız!" sözleriyle bitirir. Yeni kurulacak devlette, Mustafa Kemal'in yanından ayrılmayacak olan Falih Rıfkı, devrimlerin ve halkçılığın yılmaz savunucularından olacaktır. *Aydınlık* da *Kurtuluş* gazetesinin takipçisi olarak, benzer kalkınma fikirlerinin devamcısı olur.

Yusuf Akçura ise, genç Türkiye'de faal vazifeler alan bir yazar, düşünür olarak halka eğilmenin münevverlerin en büyük vazifelerinden olduğunu savunmuş ancak asıl kalkınmanın topyekûn iktisadi atılımlarla olacağını söyleyerek Cumhuriyet'in yönetim kadrosuyla aynı düzlemde buluşacaktır.

"Bu meydan muharebesi, ne top ne tüfekte, ne de Lozan'da olduğu gibi, söz ve kalemle edilmeyecek; bu büyük meydan muharebesinin silahı orak, tırpan, mala, perkâr, örs, çekiç, mancınık, tezgâh, buhar ve makinedir. Bu büyük meydan muharebesi, ziraat, sanat ve ticaret sahasında vukua gelecektir. İşte Türk milleti, asıl bu iktisat meydan muharebesini kazandığı zamandır ki isbat-ı rüşd edecek, hür, müstakil, müreffeh milletler arasına girebilecektir" (Akçura, 2017: 131).

Bir devri diğer bir döneme bağlayan münevverler, düşünür ve yöneticiler; ister Batıcı ister Türkçü ya da sosyalist olsun memleketin kalkınma politikasında halka yönelme fikrini, bunun yanında, ülkede bir Türk burjuvazi oluşturma çabasını, sonunda harp zengini yetiştirme gibi kötü bir tecrübe yaşanmasına rağmen, genç

Türkiye'ye taşımışlardır. Lozan Barış Antlaşması'yla taçlanan Kurtuluş Savaşı, Osmanlının mirası Batı menşeli düşüncelerle yoluna devam eder.

Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatı da art arda yaşanan siyasi, sosyal ve iktisadi hadiselerden elbette ki etkilenir. Millî bir edebiyatın tohumları *Genç Kalemler*'le, Mehmet Emin Yurdakul'un dizeleriyle atılmış, “mektepten memlekete” doğru bir yol alınmıştır. Cumhuriyet Devri edebiyatının özünde dönemin hadiseleriyle ilişkili olarak “Anadolu'ya açılma ve Anadolu insanının hikâyesi yer alır. Bu, edebiyatımız bakımından en önemli yeniliktir. İstanbul'dan seyredilen Anadolu ve meseleleri artık bizzat görülecek ve anlatılacaktır” (Enginün, 2016: 267).

4.2.1. İzmir İktisat Kongresi'nden Büyük Ekonomik Buhrana

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması Türk tarihi açısından bir milat teşkil eder. Edebiyat, güzel sanatlar, ekonomi, hukuk, tarih ve denebilir ki tüm sahalarda yakın mazide temeli atılmış “yeni hayat”ın devamını sağlayacak büyük bir dönüşümün de zaferidir. “Türklerin düşünsel ve siyasi dünyalarını oluşturan arayış Şinasi ile başladı ve Ziya Gökalp'in *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı eseriyle sona erdi” (Enginün, 2005: 334). Özellikle 1908'den sonraki siyasi gelişmeler Cumhuriyet'in ilanına kadar semeresini verecek, ulusal ve Batılı bir devletin oluşması sadece “karizmatik bir lider”e ihtiyaç duyacaktır. Millî Mücadele'nin askerî ayağı tamamlanmış, Lozan Barış Konferansı görüşmeleriyle 20 Kasım 1922'de başlayıp sekiz ay sürmüş, 24 Temmuz 1923'te barış antlaşmasının imzalanmasıyla neticelenmiştir. Burada esas dikkatle üzerinde durulması gereken husus, Batılı ülkelerin Osmanlı üzerinde hazırladıkları zorlayıcı bağlardır (Timur, 1993: 38). Bu bağlar, Osmanlı borçları ve kapitülasyonla yeni kurulacak devlette de müdahale imkânı yaratmak için kullanılmak istenir; ancak Ankara yönetimi, İzmir İktisat Kongresi'yle Batılı ülkelere genç Türkiye'nin iktisadi anlamda asla boyun eğmeyeceğini gösterir. Barış görüşmelerinin uzaması, görüşmelere ara verilmesi zaten önceden hazırlıkları yapılan kongrenin tarihinin öne çekilmesine neden olur.

Mustafa Kemal'in kongredeki açılış konuşmasındaki bazı cümleler, ileride nasıl bir iktisadi yol izleneceğini göstermekle beraber, yabancı ülkelere iktisadi bağımsızlıktan da asla vazgeçilmeyeceğinin açık delili niteliğindedir.

“Fakat efendiler, kılınçla fütühat yapanlar, sabanla fütühat yapanlara binnetice terk-i mevki etmeye mahkumdur. (...) Siyasi ve askerî muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetviç edilemezse semere-i netice payidar olamaz. (...) Memleketimizi bundan başka şimendiferler ile üzerinde otomobiller çalışır şoseler ile şebeke hâline getirmek mecburiyetindeyiz. (...) bence yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim her şey bunun içinde mündemiçtir. Binaenaleyh evlatlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara bu suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki âlem-i ticaret, ziraat ve sanatta ve bütün bunların faaliyet sahalarında müsmir olsunlar, müessir olsunlar, faal olsunlar, ameli bir uzuv olsunlar. Binaenaleyh maarif programımız gerek iptidai tahsilde, gerek orta tahsilde verilecek bütün şeyler bu nokta-i nazara göre olmalıdır” (Ökçün, 1981: 243-255).

Mustafa Kemal’in konuşmalarında en çarpıcı kısım, Tanzimat yıllarından beri birçok kez noksanlığı dile getirilen, gençlerdeki ve tabii olarak milletteki iktisat hayatına yabancılik ve müteşebbis tavırdan uzaklıktır. Bu eksikliğin giderilmesini önemseyen Mustafa Kemal’in, devletin kalkınma hareketinin merkezine iktisat programını koyar, artık kalkınmanın lokomotif unsurunun ve bağımsızlık nişanesinin sanayide, ticarete, ziraatta ilerleme olduğunun altını çizer.

Konuşmanın bir başka önemli kısmıysa Ziya Gökalp’ten ya da Meşrutiyet sonrası dayanışmacılık yani mesleki temsil, solidarizm fikrinden beslenmesi yönünde yorumlardır. İktisadi programı her şeyin merkezine alışı, kongrenin meslek gruplarına göre ayrılışı ve Mustafa Kemal’in “Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf hâlinde değil, bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir” (Ökçün, 1981: 255) ifadelerinden yola çıkarak Taha Parla (2008: 240-241) Cumhuriyet Devri iktisadi seçimini İttihatçılardan, özellikle Ziya Gökalp’ten devralınan devletçi ve korporatist düşünceye bağlar.

İttihatçıların millî iktisat anlayışındaki devlet desteğiyle bir Türk orta sınıfı oluşturmaya dönük kalkınma anlayışı, neredeyse tamamen Cumhuriyet iktisat siyasetinde devam etmiştir (Boratav, 2005: 40). Kongre sonrasında alınan kararlar zamanla Cumhuriyet iktidarı tarafından gerçekleştirilir. Kapitülasyonların, aşarın kaldırılması, imtiyazsız olmak şartıyla yabancı sermayeye açık olan bir sistem, devletin ekonomiye gerekli yardım ve müdahaleleri yapma sözü, demiryollarına öncelik vermek, bağımsız Türkiye’nin yeni kalkınma anlayışının önemli adımlarındandır.

Mustafa Kemal, 1923 yılındaki seçim beyannamesinde İzmir İktisat Kongresi'ndeki iktisadi temelli kalkınma tavrını devam ettirir ve dokuz umdeyi sıralar. Bu dokuz umdede köylüyü ve çiftçiyi kalkındırma ön plandadır. Harap olan ve Osmanlı yönetiminde ihmal edilmiş Anadolu toprağı verimli bir hâle getirilmeye çalışılacaktır (Parla, 2008: 182-186).

İktisat Kongresi'nin bitiminden on beş gün sonra “Kooperatif Şirketler” adıyla bir kitapçık yayımlanır. Daha sonraki gelişmeler de gösterecektir ki çiftçiyi kalkındırmanın en kolay yolu kooperatiflerdir. Mustafa Kemal, 1925 yılında -şimdi kurulduğu yıllardaki işlevini ve sınırlarını taşıyor olsa da-Ankara'da kooperatif biçiminde çalışacak bir çiftlik kurmanın sabır ve para tüketmekten başka bir işe yaramayacağı yönündeki menfi yorumların zıddını düşünerek, 80.000 dönümde büyük bir mücadelenin ürünü olarak tabiata karşı büyük bir zaferin kazanıldığı kooperatif faaliyetlerine başlar. Atatürk Orman Çiftliği zamanla içinde işletmeleri de barındıran örnek bir kalkınma projesi olur. Yine 1925 senesinde Silifke'de Tekir Çiftliğini aynı mantıkla ıslaha ve işletmeye açar. Atatürk, adına açmış olduğu birçok kooperatif yapısını 1937 yılında hazineye bağışlayarak, örnek bir davranış gösterir (Hazar, 1988: 396).

Mustafa Kemal, Anakara gibi çorak bir yerde, “Türkiye'nin verimsiz yerlerinde bile, insan iradesinin istediğini elde edeceğini kanıtlamak” (Öztoprak, 2006: 29) amacıyla tüm Türkiye'ye örnek olmak ister. Tabiata karşı Mustafa Kemal'in kazandığı örnek zafer ve gösterdiği sabır yanında onun müteşebbis özelliği de halka bir başka misal olmaktadır. Yeni Türkiye'nin lideri, “örnek çiftçi, örnek bankacı ve örnek sanayici olacaktır” (Avcıoğlu, 1969: 179). Ziraatı ve sanayiye kalkındırarak ülkenin muasır medeniyetler seviyesine çıkacağını bilen Mustafa Kemal, millî iktisat yolunda ilerler. Bunu sağlamanın en emin yollarından biri de millî bankalar açmaktır.

Kongrede genç Türkiye'nin yeni müteşebbislerini destekleyeceği özel bir bankanın eksikliğinin dillendirilmesi üzerine İş Bankası'nın kurulma hikâyesi de başlar. Mustafa Kemal'in desteği ve Celal Bayar'ın çalışmalarıyla 1924 yılında banka kurulur. Yerli ve yabancı sermaye arasındaki ilişkiyi bankanın kurucuları sağlamaktadır. İlk yönetim kurulu milletvekillerinden oluşan bankanın ticaret, sermaye ve siyaset arasında yakın ilişkiler yaratması çeşitli yolsuzluk dedikodularının konuşulmasına neden olur. “Bunlara, İş Bankası grubu veya İş Bankası'nın Fransızca

karşılığı olan Banque d’Affaires’ten esinlenilerek, fakat aynı zamanda Fransızca çıkarıcı anlamına gelen affairiste” (Boratav, 1974: 33) denmiştir. Nasıl İttihat ve Terakki yönetimi kendi çevresinde bir Türk burjuvazi yaratma çabaları sırasında yolsuzluklara, haksız kazançlara neden olmuşsa, çok geçmeden genç Türkiye, yeni zenginlerini yaratmakta gecikmez. Hatta Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Ankara*, Falih Rıfkı Atay *Roman*, Burhan Cahit Morkaya *Düğün Gecesi* romanlarında Türkiye’nin yeni zenginlerinin yaşamlarını ve yolsuzluklarını anlatmayı tercih edeceklerdir. Memduh Şevket Esendal’ın *Ayaşlı ve Kiracıları*’nda Ankara’da yeni açılan bankaya memur olarak giden kahramanı, adı verilmese de İş Bankası’nda çalışacaktır.

Romanların bazen satır aralarında dönemin hükümetleri verdikleri kararlar nedeniyle eleştirilmiştir. Aferistler başlığı altında değerlendirilebilecek bir yolsuzluk vardır ki dönemin gazetelerinde bir hayli yer tutmuştur. “Falih Rıfkı’nın Aferistler genç Cumhuriyet’i lekelediler, dediği olay ve insanlar... İş Bankası’nın kredilerini de bu konuda kullanmışlar. Daha bir sürü rivayet. Ankara çalkalanmış” (Kayra, 2018: 113). Tarihî Yavuz gemisinin tamiri nedeniyle harcanan paralar, açılan ihaleler Başbakan İsmet İnönü tarafından mahkemeye taşınır. 1927 yılında “Yavuz Meselesi” başlıklı yazıda Yunus Nadi, okların hedefindeki sabık Bahriye Vekili İhsan Bey’i devleti mali bakımdan zarara uğrattığı için eleştirir (Yunus Nadi, 1927: 1). Bir yandan sanayi ve ticareti belli bir seviyeye getirme çabasında olan yönetim, çeşitli olumsuzluklara, yolsuzluklara rağmen çizmiş olduğu millî iktisat hudutlarında, kalkınma hedeflerini yakalamaya çalışır. Kalkınmanın bir diğer ayağını da köylünün hayatının kolaylaştırılması, ziraatta çağdaş seviyelere ulaşmak oluşturmaktadır.

Kongrede dile getirilen, seçim programında yer alan aşar vergisinin kaldırılması (1924) bu devrin önemli olaylarından. Mültezim yoluyla köylüden, çiftçiden alınan orantısız vergiler köylünün en büyük şikâyetlerindendir. Aşarın kaldırılmasıyla köylü rahatlamaz, bu kez tüccarın ürüne fiyat biçtiği başka sıkıntılı durumlar bir yandan yaşanmaya başlarken diğer yandansa hükümetin dolaylı vergileri nedeniyle temel ihtiyaçlardan tuz, şeker, gazın fiyatları artar (Kayra, 2018: 29). Geleneksel vergilerin kaldırılmasıyla devlet gelirlerinin önemli bir kısmı 1930’larla sanayileşme ivmesi artacak şehirlerden alınmaya başlanır.

1929 yılındaki dünyadaki büyük buhrana kadar Türkiye’deki iktisat siyasetinin merkezinde “üç beyazlar adı verilen bez, şeker ve unda ülke ekonomisinin kendi

kendine yeterli duruma gelebilmesi” (Pamuk, 2019: 181) gelir gider dengesinin sağlanması vardır. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın olumsuz iktisadi sonuçlarından bir türlü çıkılamaması dünyayı ekonomik bir buhrana sürükler. Türkiye Lozan Barış Antlaşması’nın hükümleri gereğince açık bir ekonominin, yani gümrük fiyatlarını kendi belirleyememenin, bunun yanı sıra tarımda Osmanlı’dan beri dışa bağımlı yapının varlığı ve 1929 yılında Osmanlı’dan miras dış borçları ödeme tarihinin gelişi gibi nedenlerden ötürü, Türkiye dünya ekonomik buhranından olumsuz etkilenir.

4.2.2. Devletçi, Halkçı ve Dayanışmacı Genç Türkiye’nin İktisadi Kalkınma Planları

Birinci Dünya Savaşı ardından kendini ekonomik manada toparlayamayan, doğru iktisat politikaları üretemeyen büyük dünya ülkeleri 1929’dan başlayarak iktisadi bunalımın içine düşer. Almanya savaş tazminatlarıyla uğraşırken Amerika, Fransa ve İngiltere’deki yanlış para siyasetleri de zaten kalkınmakta olan diğer ülkeleri kötü etkiler. Bu yıllarda himayeci ekonomik yaklaşımlar yayılmaya başlar. 1929 yılında kendi gümrük tarifelerini ortaya koymaya başlayan Türkiye, dünyadaki bu olumsuz dalgalanmadan kaçamaz. Dış borçların ilk ödeme taksiti de yine bu yıl ödenmeye başlayacaktır. Zaten bu yıla kadar, tarım ve sanayide ciddi bir gelişme gösteremeyen Türkiye’nin para birimi değer kaybetmeye başlar. Bu nedenlerin toplamında Türkiye, devletçi uygulamalara doğru ilerler (Pamuk, 2019: 185-188).

1929 yılında *Cumhuriyet* gazetesinin ilk sayfasında hayat pahalılığına manşetten bulunan çare, ülkedeki iktisadi vaziyetin vahametini gösterir niteliktedir. Gazete, okurlarına kupon biriktirmeleri karşılığında anlaşmalı mağaza ve dükkânlarda tenzilata gidileceğini açıklar (Yunus Nadi, 1929: 1).

12 Aralık 1929 tarihinde tüm Türkiye’ye yayılan iktisadi bunalımı engellemek amacıyla Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulur. 13 Aralık 1929’da Başbakan İsmet İnönü’nün nutku ve yeni kurulan cemiyetin çalışmaları sayesinde kısa bir sürede ülke çapında bir seferberlik ilan edilir. Vatandaşa yerli malları kullanmaya yönelik bir davranış geliştirilmeye çalışılır. Böylelikle millî iktisat siyasetine halk da çekilir.

Başbakan, nutkunda halka kanaatkâr olmaları yönünde telkinler verir, devlet olarak satılardan fazla hariçten mal alınmayacağı, sıkı mali tedbirler uygulanacağı söylenir ve kadınlara, genç kızlara, annelere önemli vazifeler yüklenir.

“Güzel lavanta sürünmüş ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hâle gelmesine muvafakat etmeyeceğiz. Anadolu dağlarının çiçeklerini başına takarak gürbüz vücutla cephe taşıyan anaları gibi kızlarımızın sağlam vücutlu ve yerli ipekleriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandıracak her şeyden evvel kuvvetleri, kanaatkârlıkları, tasarruflarıyla kendi yuvalarını yılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz” (İmzasız, 1929: 4).

Başbakan’ın nutuklarından önce, gazetelerde yerli malı kullanmanın önemi konuşulmakta, halkın iktisadi buhrandan payına düşen fedakârlığı alması istenmektedir. 9 Kânunuevvel 1929 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde halk, yerli malları pazarlarına gitmeye teşvik edilmekte, yerli malı ile yapılması mümkün olmayan işlerin ertelenmesi önerilmektedir (İmzasız, 1929: 1).

Celal Nuri İleri, *İkdam*’daki köşesinden yerli malları kullanmaya teşvik edilen halkın tüketecek yerli malı bulup bulamayacağı düşünülmeden tüm Türkiye’yi yedirecek, içirecek ve giydirecek Türk mallarını üretmeye öncelik verilmesinin daha doğru olacağını vurgularken, bunun içinse biraz gecikildiğini de ekler. (Celal Nuri, 1929: 2). Çeşitli eleştiriler olsa da yerli malına rağbet fikri, her yıl hükümetin desteğiyle millî bir haftaya dönüştürülerek yaygınlaştırılır. Aka Gündüz, bazı romanlarında özellikle Türk markalarını ismen kullanmayı tercih eder. Öte yandan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, *İktisat ve Tasarruf* adıyla bir dergi çıkarır. “İlk sayısında ‘İlk hedef: Akdeniz’di... İkinci hedef: İktisat’ başlığında inkılabımızın iktisadi temellerini kurmak zorunluluğuna değinen bir makale” (İlkin ve Tekeli, 2009: 94) yayımlayarak halka nasıl tasarruf yapması gerektiği konusunda bilgiler verir. Cemiyet, Vedat Nedim Tör’ün müdürlüğü sırasında Ziraat ve Sanayi Kongreleri de düzenleyerek hükümetin devletçi atılımlarına destek olur. Vedat Nedim Tör, devletçi fikirlerine Şevket Süreyya Aydemir ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimlerle kurdukları *Kadro* dergisinde devam eder.

1930 yılına gelindiğinde, iktisadi zorluklar artmış ve halk acil çözüm yolları bulunmasını beklemektedir. Mustafa Kemal, bu kötü iktisadi vaziyetten kurtulmanın çarelerinden biri olarak, güdümlü de olsa farklı ekonomik zihniyet taşıyan bir muhalefet partisinin kurulmasını ister. Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu’nun ön sırada

oldukları Serbest Cumhuriyet Fırkası, çok uzun ömürlü olmayacaktır; ancak zamanla güçlü bir kitleyi arkalarından taşıdıkları anlaşılacaktır. Muhalefet, hükümeti demiryollarına yapılan harcamalar ve bir anlamda devletçi politikaları nedeniyle tenkit eder. Muhalefetin tenkitleri, hükümeti kendini anlatmaya, tanımlamaya iter. Devletçilik vasfı böylelikle net bir biçimde ifade edilmeye başlar.

Sivas demiryolunun açılması münasebetiyle İsmet Paşa'nın 1930'un 30 Ağustosunda halka verdiği nutuk hem muhalefete bir cevap hem de yedi yılda iktidarın neler yaptığına dair geniş çaplı bir muhasebe niteliğindedir. İsmet Paşa, Fethi Okyar'ın özel sermayeyi teşvikle ülkenin kalkınmasını önceleyen liberalizm fikriyle yönettiği fırkayla, Türkiye'nin yönetilemeyeceği düşüncesindedir. Liberalizme seçenek olarak, “mutedil devletçilik” ifadesini kullanır ve memleketin tüm ihtiyaçlarının zaman alsa da, tek bir neslin payına birçok fedakârlık düşse de bu zaruri ihtiyaçların karşılanması tek yolunun devletçilikte olduğunun altını çizer. Şimendifer siyasetini gütmekle, ülkenin olası bir savaş hâlinde tüm şehirlerle her türlü iletişiminin kolayca sürmesini ve barış zamanında da sanayi başta olmak üzere ülkenin kalkınmasının sağlanacağını söyler. Bu siyasette şiarı, “bir karış fazla şimendifer”dir. Yedi yılın muhasebesini yaparken inhisarlardan, özellikle ecnebilerin ellerinden kurtarılan demiryolları, tütün ve diğer sahalardaki sınırlamalara tekrar dönülmenin ülkeyi karanlık günlerine döndüreceğini, bu yüzden mutedil devletçiliğin sürdürülmesinin gerekliliğini vurgular (İnönü, 1930: 6).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *İnkılap* gazetesindeki köşesinden, niçin devletçi olunması gerektiğini okuyucularına anlatır. Devletçiliği Türk devlet geleneğiyle bağdaştıran yazar, liberal uygulamalara dönülmesini katiyetle reddeder, Tanzimat yıllarını hatırlatarak, yeniden yabancı sermayelerin güdümüne girilmesinin olası tehlikelerinden bahseder (Karaosmanoğlu 1930: 2). Türk milletinin karakterine en uygun iktisadi biçimin devletçilik olduğunda ısrar eden bir diğer yazar, aynı gazeteden benzer sözlerle muhalefete eleştiriler getiren Yusuf Ziya Ortaç'tır. Yazar, Yakup Kadri'den farklı olarak eleştirilerini fazla geneller. Hükümetin şimendifer siyasetini eleştiren muhalefetin sırayla fabrikalara, oradan inkılaba yöneleceğine kadar işi götürür (Ortaç, 1930: 3). Siyasi kutuplaşma, gazetelerdeki hararetli yazılardan da anlaşılmaktadır. Ancak halk, fedakârlık edecek hâlde değildir. Bir süre sonra Fethi Okyar'ın çevresinde toplayacağı geniş halk kitlesi de bunu gösterir.

Yeni fırkanın, belki üç aylık kısa bir ömrü olacaktır ancak hükümetin devletçi kalkınma modelini hızlandırmasına neden olur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın geniş bir halk kitlesini ardında sürüklemesi, Mustafa Kemal'i üç ay sürecek bir yurt gezisine iter. Ahmet Hamdi Başar'ın da katıldığı bu seyahatte Anadolu'nun iktisadi manzarası hiç de hoş değildir. Manzarayı sade bir dille resmeden Başar, bu vaziyetten kurtuluşu da zaten hükümetin yavaş yavaş meylettiği iktisadi devletçilikte bulur.

“Her yerde birbirinin aynı olan dertleri tekrarlamaya ne lüzum var? Mahsulün düşüklüğü yüzünden buhran, vergilerden şikâyet, hastalık, yolsuzluk, kredisizlik, mektepsizlik, bilgisizlik, tembellik, alakasızlık!.. (...) Toplu olarak işleri bir arada görecektir bir plan bütünlüğünde onları sıralayacak ve hepsine birden başlayabilmek üzere icap eden parayı da yine plan ve iş fikri ile beraber ortaya koymuş bulunacak olan kuvvet ancak iktisadi devletçilikte, devletçilik inkılabında vardır” (Başar, 1981: 111-112).

Ahmet Hamdi Başar'ın Anadolu için çizdiği portre dönemin romancılarının kalemlerinden roman kurgularına geçecektir. Özellikle hükümetin devletçi politikalarında köylüyü kalkındırmaya yönelik faaliyetleri kendini ülkeye adayan, fedakâr inkılapçı kahramanlar yaratılarak anlatılır. Öğretmenler, doktorlar romanlarda köylüyü kalkındırma yolunda yardımcı roller üstlenirler. Devrin genel atmosferinde; tarımıyla, ziraatıyla ve sanayisiyle kalkınmaya çalışan ülkeyi; ferdiyetçi hiçbir isteği olmayan, vatani kalkındırmayı şiar edinmiş yurttaşlar oluşturur.

Başar, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'ya seyahat öncesi ülkede yolunda gitmeyen iktisadi vaziyetlerle alakalı bazı tespitlerini açıklar. Bu tespitler ki devrin romancıları tarafından da görülmüş ve eserlerde sıklıkla çıkarıcı, hain tipler olarak karşılık bulmuştur. *Çulluk* (1927), *Yeşil Gece* (1928), *Mahalle* (1930), *Ankara* (1934) gibi romanlarda dönemine göre parasal gücü elinde bulundurup köyde ya da kentte insanları sömüren gerçek hayatta karşılığı olduğu düşünülen hayat hikâyeleri yansıtılır. Hatta romanlarda parasızlık, fakirlik ve ahlak bunalımı bu çıkarıcı çevreyle zıtlık oluşturacak şekilde sunulur. Ahmet Hamdi Başar'ın tespitleri, halkın yedi yıl gibi kısa bir sürede inkılapçı hükümetten soğuma nedenlerini içerir.

“Halk Fırkası'nın büyük şehirlerde ve hele İstanbul'da başma, inkılapçılar ve idealcilerden ziyade, istismarcılar ve menfaatçiler geçiyor. Bunlar halkı ve ameleliyi fırkadan soğutuyorlar ve kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmüyorlar. (...) Ever, halk ve amele Halk Fırkası'ndan memnun değildirler; onların Serbest Fırka'ya akış sebebini, politikacıların cahil halkı ve ameleliyi iğfal etmelerinde değil, Halk Fırkası'nın politikasında aramalıdır” (Başar, 1981: 7).

Ahmet Hamdi Başar, iktisadi devletçilikle ve sıkı bir intizamla saymış olduğu sıkıntılardan ve Anadolu gezisi sırasında şahit olduğu geriliklerden kurtulunacağına inanmaktadır. Hükümetle Ahmet Hamdi bazı uygulama noktalarında ayrı düşseler de planlı ve devletçi ekonomi ortaklığında hemfikirdirler. Hükümet bu manada, Sovyetler Birliği'nin 1929'dan beri dışa kapalı ve planlı ekonomisi sayesinde hızla geliştiğine yakından şahit olur. Rusya'dan gelen heyetin hazırladığı bir rapor geliştirilerek Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak kabul edilir. 11 Temmuz 1933 yılında yine himayeci bir mantıkla, ülkeye işletmeler kazandıracak lokomotif bir kurum olarak açılan Sümerbank'a uygulamak üzere 1934 yılında teslim edilir (Boratav, 1974: 154-155).

Afet İnan (1972: 18) devletçilik politikasıyla imkânlı hâle getirilen ve Sümerbank vasıtasıyla oluşturulan kalkınma planını ve plan dâhilinde yapılanları sıralarken bunun ülkenin geleceğini etkileyecek, sonraki yıllar için önemsiz gibi görünse de gelişmesinde çok katkısı olacak bir program olarak değerlendirir. Genç Türkiye'nin kentleşmesini, ulaşım hizmetlerinin layıkıyla yapılmasını sağlayan sanayileşme planı, ülkenin çehresini de değiştirir.

Mustafa Kemal'in destekleriyle kurulan şeker fabrikaları, uçak ya da basma fabrikalarının genel bir ortak özelliği vardır. Yıllar sonra Türkiye'de kurulacak diğer fabrikalardan farkları, çevresindeki halkı modernleştirmesi, bir tür sosyal tesis vazifesi görmesidir. Okullar, camiler, eğlence ve spor tesisleri hem fabrika işçilerini hem de ailelerini geliştirmeye, yöre esnafını zenginleştirmeye dönüktür. Fabrikalarda düğün, sinema, konser salonları da vardır. "Atatürk modeli fabrika" adını taşıyan bu işletmelerin sayesinde toplumun geneline yayılan iktisadi bir refah düzeyinin yakalanmasının yanında modernleşme unsurları da görülür (Kal, 2020: 67-71).

Devletçilik ilkesi, genç Türkiye'nin sadece ekonomik dış ya da iç tehditlerden korunmasını sağlayan bir yapı değil, aynı zamanda halkı organik, sınıfsız ve uyum içinde gören, devlet ve millet için yaşayan halkın bulunduğu bir sistemin kurulmasını, yaşamasını meydana getiren bir bütündür. Bu anlayış, 1930'lu yılların kimi romanlarına millet için fedakârlıkta sınır tanımayan, hak peşinde değil de vazife peşinde koşan kahramanlar olarak yansımaktadır. Öte yandan devleti çıkarları uğruna sömüren tüccar, sanayici ya da müteşebbisler de roman hadiselerinde yerlerini alacaklardır. Devrin romancıları, eserlerini gazetelerde tefrika ettirirken aynı zamanda çoğu sanatçı, tefrika romanlarına ek, gazetelere yazılar da yazmaktadırlar. Tarık Zafer

Tunaya, “Bizde Romancılık” başlıklı yazısında gazete romancılarını belli sınırlar dâhilinde yazmaya mecbur görür, okuyucuların bin bir vakayla dolu romanları tercih etmelerinden ötürü edebî romanların sayılarının azlığından yakınır. Yazısının devamında gazete dışında basılan romanların, en ücra köylere kadar halkevleri vasıtasıyla götürülmesiyle halkın kültürel gelişimlerinin olumlu etkileneceğini söyler (Tunaya 1936: 4). Tunaya’nın yazısında üzerinde önemle durulan fikir, romanın halkı etkilemesi ve halkın kültür seviyesini artırmasıdır. Bu fikir, dönemin yöneticilerinin henüz çok taze olan inkılapların millete ulaşmasında, hafızalarda yerleştirilmesinde bir araç olarak edebiyatı görmesiyle paraleldir. Tarık Zafer Tunaya’nın yazısında, bir başka husus da yazarın sınırlanmasıdır ki, bu hem okuyucuların beklentileriyle romancıyı etkileyebileceğini hem de gazete sahiplerinin ve iktidarın yönlendirmelerini akla getirir.

Hasan Ali Yücel de “Sanat ve İnkılap” başlıklı yazısında, inkılaplar devrini idrak eden sanatçıların büyük eser vermelerini samimi kabuller ya da retler taşımalarına bağlar. Yani romancı eserde, toplumun geçirdiği değişiklikleri iyi bulup ya yanında olduğunu hissettirecek, ya da karşısında durarak isyanlarını yansıtacaktır. Bunları yaparken de değişimleri cemiyette olduğu şekliyle ve ismiyle aynen kullanmak zorunda da değildir (Yücel, 1937: 93). Hasan Ali Yücel’in sanatçı-eser ve toplum bağlamında kurduğu denklemin sonucunda varılan hesapta kolaylıkla söylenebilir ki sanatçı, cemiyeti bir şekilde ifade eder. Devrin kalem sahipleri inkılapların sanata yansıtılmaları konusunda benzer fikirleri taşırlar. Halkçı ve devletçi otoriter bir yönetim, sanatçılar tarafından eleştirilebildikleri gibi bazen de methiyelerle de karşılaşmışlar, kimi zaman da sanatçının suskunluğuyla yok sayılmışlardır. Devrin ruhu anlaşıldıkça, özellikle devletçiliğin toplumun tabakalarına yansımaları izlendikçe sanatçı ve cemiyet arasındaki bağ da en azından Atatürk Devri için bir parça daha anlaşılır kılınacaktır.

Yeni Gün gazetesinde yayımlanan, “Gençliğin Hedefi Neresi?” başlıklı imzasız yazı, devrin yöneticilerinin otoriter ve halkçı yapısını yansıtır niteliktedir. Gençler, yazıda iki kısma ayrılır. Birinci kısımdakiler servet sahibi olmayı hedefleyen, fertçi ve bencil takımı karşılarken kitlenin müşterek mutluluğunu gözeten, fakirliği yenmek için uğraşan; ikinci gruptakilerse halktan almayı değil, halka vermeyi düşünenlerdir

(İmzasız, 1931: 5). Dayanışmacı, solidarist yapının, özellikle gençlikten beklediği sağlam vücut ve kafasıyla millete hizmetten geri durmamasıdır.

1930’lu yıllar dünyanın ekonomik buhranla savaştığı çetin yıllardır. Genç Türkiye’nin sanayileşmeyle kalkınacağını idrak ettiği, bunu sağlamak için devletçi faaliyetlere girdiği ancak bir yandan da kentleşme ve sanayileşmeyle yani kapitalizmin yaratması kuvvetle muhtemel olan sınıflar arası çatışma ve geleneksel toplum yapısının bozulması gibi neticelerin de yaşanmasını istemediği çelişkili düşünceleri içeren zamanlardır. Devrin yönetimi, devletçilik ilkesi bunun için yeterli görülmez ki köycülük ve onu kapsayan halkçılık gibi fikrî yapıları savunur ve bir zamanlar Ziya Gökalp’in liberalizme ve komünizme seçenek olarak sunduğu dayanışmacılık düşüncesiyle, ahengi bozulmayan, kontrolü sağlanabilen bir toplum yapısını muhafaza etmeyi düşünürler.

1931 ve 1935’teki Cumhuriyet Halk Fırkası kurultaylarında halkçılık partinin temel prensiplerinden biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun çok uluslu yapısından koparak milliyetçi ve tek ulustan ibaret bir devlet kurulmuş, bu toplumun içinde farklılıklarla bölünmenin, çatışmanın önüne geçmenin, ahenkli bir yapı oluşturabilmenin çaresi olarak halkçılıkta karar kılınmıştır. Yüzyılın başlarında Yusuf Akçura’nın halkçı söylemleri, Ziya Gökalp’in halkçılığa vurgular içeren düşünceleri genç Türkiye’de tatbik edilmeye başlanır. Liberalizmde ferdin ön planda tutulması söz konusuysen, çok uluslu bir imparatorluğuın kalıntılarından yeni ve millî bir devlet kurmanın yolu halkın organik bütünlüğu içinde ahenkle ve bir arada yaşadığı toplum yapısından yani solidarizmden geçmektedir. Bu da ister istemez her an farklı bir fikrin ahenkli yapıyı bozma ihtimaline yönelik tek parti liderliğini beraberinde taşır (Karaömerlioğu, 2009: 276-282).

Tek parti anlayışıyla daha sistemli yürütölen sınıfsız toplum beklentisi halkçılıkla ilintili olarak köycülük düşüncesini de beraberinde getirir. Zaten “halka doğru” bir yürüyöş, Osmanlı münevver gençliği tarafından köylere doğru yapılmıştı. Cumhuriyet’in Maarif bakanlarından Doktor Reşit Galip’in de içlerinde bulunduğu idealist genç kümenin köylüyü kalkındırma rüyası, genç Türkiye’nin Türk Ocakları yerine kurulan Halkevlerinde tekrarlanacaktır. Türk Ocağı, Osmanlı’nın çok uluslu yapısına tepki olarak ve çağın millî gerekleriyle 3 Temmuz 1911’de kurulmuş, resmî olarak 22 Mart 1912’de faaliyete geçmiştir (Tunaya, 1988: 432). Milliyetçi çizgisiyle

İttihat ve Terakki yönetimine zamanla yakınlaşmış, Millî Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal'e destekçi olmuştur. 10 Nisan 1931 tarihinde, Mustafa Kemal'in de eleştirileri dikkate alınarak, ocağın Cumhuriyet Halk Fırkası'yla tam bir bütünlük teşkil edemediği düşünülerek kapatılmıştır (Arıkan ve Deniz, 2004: 411-413). Burada önemle üzerinde durulması gereken husus, fırkanın doğruları ve istekleri dışındaki bir örgütün varlığı ya da en basitinden farklı bir fikrin filizlenmesinin, muhalif bir kanat oluşturma tehlikesiyle engellenmeye çalışılmasıdır. Farklı sesler, ahenk içinde sürüp gitmesi hedeflenen bütünlüğü bozar düşüncesiyle fırka yararına olan düşünceler dışındaki her şeye bu devirde ket vurulmuştur. Halka fırkanın düşüncelerini en sağlıklı biçimde ulaştıracak, hükümete uzak düşen mesafelerde halkı kalkındıracak, ona yol gösterecek sistemli yapı kısa zamanda kurulur. 19 Şubat 1932 tarihinde kurulan halkevleri, geniş halk kitlelerine ulaşmayı amaç edinir.

Halkevlerinin asıl amacı, fırkanın koruyuculuğu altında, milleti tek tek fertler hâline çıkarmak, onları görüş ve anlayışta birlik hâline sokmaktır. Halkevleri, bu amaca ulaşmak doğrultusunda dil, edebiyat, tarih; güzel sanatlar, temsil, spor, içtimai yardım, halk dershaneleri ve kurslar, kütüphane ve neşriyat, köycüler, müze ve sergi olmak üzere dokuz şube olarak çalışır (Ali Rıza, 1933: 15).

Halkevleri, hükümetle kol kola girerek inkılapları en ücra vatan köşesine ulaştırma çabasını gütmüşlerdir. Bunun için dönemin aydınları, sanatçıları, öğretmenleri, devletin resmî kadroları seferber olur. Hatta Peyami Safa, Türk olmakla halkevinde görev almayı eş değer tutar. Halkevlerinin konferanslarına, konserlerine, sergilerine gitmeyen vatandaşları şahsi bir tercihte bulunmadıkları, aksine kolektif bir kültür hareketine karşı çıktıkları için tenkit eder. Bu faaliyetlere katılmayanları gaflette olmakla suçlayarak onları güzellikle halkevlerine çekmenin yollarının aranması gerektiğini ifade eder (Safa, 1938: 3). Halkevleri, yeni kurulduğu yıllarda, millî bir vazifeyle donanmış hâlde çalışmalarını yaparken hükümet iktisadi manada kendini vasıflandırdığı devletçiliğin sınırlarını çizmekle meşguldür.

İnkılabın esaslarını ideolojik bir çerçeve içerisinde somutlaştırmak gereği hissedildiğinde Yakup Kadri hariç, mazilerinde sol fikrin birikim ve tecrübesini taşıyan Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin; *Kadro* adlı bir dergiyle inkılabın ideolojisini yapmaya talip olurlar. Bu aydın kadro, Mustafa Kemal'in gözleri önünde, "Türk inkılabının ideolojik esaslarını

kendi açılarından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girişmiştir: Bu hareket, Kadro hareketidir” (Aydemir, 1993: 457).

Kadro dergisi, fırkadan uzak kişilerce çıkarılmaz ama fırkanın doğrudan kendi çıkardığı bir dergi de değildir. Mustafa Kemal’in izni dâhilindedir ama avangart sıfatını yüklenişi, “inkılaba ideoloji olabilecek bir fikriyat sistemi içinde terkip ve tedvin” (Kadro, 1932: 1) vazifesini kendi kendine yüklenişi, kurucularının genelinin sol mazisinin oluşu gibi sebeplerin birleşmesiyle, dergi çeşitli çevrelerden tenkitlere maruz kalır. Peyami Safa, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cahit Yalçın gibi isimler *Kadro*’nun karşısında dururlar ancak fırkanın içindeki muhalefet derginin zamanla sonunu hazırlar.

Yakup Kadri, fırkanın genel sekreteri ve geleceğin başbakanlarından, aynı zamanda arkadaşı Recep Peker’e dergi çıkarma fikrini söylediğinde, ummadığı büyük bir tepkiyle karşılaşır. Böylesi bir dergiyi çıkarmak vazifesini “biz”de, yani fırkanın kendisinde gören Recep Peker, dergi çıktıktan sonra da sürekli Mustafa Kemal’e *Kadro*’nun Marksist temelli oluşuna yönelik tenkitlerde bulunur (Karaosmanoğlu, 1984: 108).

Fırka içinden ve dışından sürekli yıpratmalara karşı ayakta kalmaya çalışan dergi, fırkanın iç çekirdeğinde yarılaşa sebep olduğundan iyi niyetlerle kurulan derginin Mustafa Kemal’in bir telefonuyla kapanmasına, Yakup Kadri’ninse ikinci derece orta elçilikle Tiran’a gönderilmesine neden olur (Karaosmanoğlu, 1967: 27-29).

Recep Peker avangartlığı Yakup Kadri’ye bir süreliğine kaptırsa da uzun soluklu bir dergi çıkarmaya ön ayak olur. Bu dergi *Ülkü* adıyla, fırkanın yan kolu olan Ankara Halkevi bünyesinde Şubat 1933’te çıkar. Mustafa Kemal’in ismini koyduğu dergi, ticaretle, parayla, ilanlarla ilgisi olmadığını vurgulayarak diğer dergileri parayla kurdukları ilişkiler nedeniyle sebepsiz töhmet altında bırakarak halkevleri aracılığıyla tüm halka ulaşacağını duyurur (Peker, 1933: 1).

Kadrocuların çabaları, halkevlerinin çalışmaları, *Ülkü* dergisindeki yazılar ve diğer halkevi dergilerinin yazıları ve en önemlisi hükümetin genel siyaseti; dünyada benzer bir ilerleyişle, hızla değişen ve sınıflara ayrılan toplumu bir arada tutmanın yollarını arar. On dokuzuncu yüzyılda dünyanın genelinde; kapitalizmin yarattığı sanayileşme ve kentleşme olgusu toplumun birçok değerini, gelenek ve göreneğini,

kültürel bir erozyona uğrattır, kökünden değiştirir. Bir tepki olarak köycülük; sanayileşme ve kentleşmenin toplum katmanlarında yarattığı tahribatı şehirden uzak bölgelere yani köylere sirayet etmeden durdurmak, kontrol altına almak düşüncesini içerir. Türkiye’de ise benzer bir tepkiyle ama köylüyü de kalkındırmayı amaçlayarak köycülük düşüncesi 1930’ların başında ivme kazanır. Bundan önceki yedi yılda köylü sadece “milletin efendisi” olarak kalır. Özellikle halkevlerindeki çalışmalar köylüyü şehir gibi sınıflaşma, ayrışma tehlikesi yaşanabilecek yerlerden uzak tutmak için kendi kendine yeter seviyeyi her alanda yakalayacağı bir düzleme çekmeyi amaçlar (Karaömerlioğlu, 2009: 284-296).

Nusret Kemal Köymen, *Ülkü* dergisinin hedeflerine uygun biçimde hareket eder ve köycülüğü fazlasıyla önemser. Hatta köylü ve köy için fedakârca çalışanları misyonerlere benzetir. Köylülerin şehirlilerden farklı olarak özlerindeki kibirden uzak, samimilik taşıyan yanlarının şehirden gelenlere faydalı olacağını da ekler (Köymen, 1933: 150). Amaç elbette ki köyü kalkındırırken, köylüyü şehirden uzak tutarak, yeni sınıfsal sorunlara da neden olmamaktır. Bir başka sebep de kırsalda oy kaybeden fırkanın daha fazla kitleyle samimi ilişkiler kurmaya çalışmasında aranmalıdır.

1932 yılında çıkan *Dönüm* dergisi ise kalkınmanın yolunu ziraatta bulmuştur. Ziraatta bir fikir hareketinin başlangıcı olarak kendilerini ifade etmişler, Batı’daki zirai gelişim sürecini yaşamayan Türk ziraatına Garp temayüllerine uygun sistemin olduğu gibi taşınmasına karşı olduklarını bildirmişlerdir. “Anadolu, daha hiç işlenmemiş bir âlemdir, o hâlâ bizim için kapalı bir cihandır, onun havası, suyu, toprağı, nebatı; hayvanı, nihayet insanı; mahiyetleri ve kıymetleri ile henüz tamamen belli değildir” (İmzasız, 1932: 2) ifadelerinden de anlaşılır ki Anadolu’yu bütün unsurlarıyla kucaklayan fikirleriyle, devrin anlayışına uygun bir yayın politikası gütmüşlerdir. Derginin ikinci sayısında yayımlanan “Köy Nasıl Kurtulacak?” başlıklı yazı, dönemin köy kalkınma yaklaşımını eleştirir. Ankara’ya başkent taşınması bile yöneticilerin köye ilişkin, gerçekten uzak duruşlarının ve romantik tavrılarının hiçbir değişikliğe uğramasına neden olmadığını, tıpkı bir seyyahın kısa bir molada görüp tanıdığı kadar köylüye kuşbakışı çabalarla yaklaştıklarını böylesi bir durumda köye ve köylüye yarar sağlanamayacağı anlatılır. Yazının sonunda köylüyü ancak aydınlanan, eğitilen köylünün yine kendi köyüne gelmesi suretiyle kalkındıracağı fikri paylaşılır (M. Sadi, 1932: 28-29). *Dönüm* dergisi köy kalkınmasını savunurken, hükümetin millî iktisat

siyasetinde sanayileşmeye öncelik verip hatta diğer kalkınma sahalarına fazla eğilmemesini de tenkit eder (İmzasız, 1932: 1).

İçinde özveri taşıyan ve maalesef çoğunlukla müstakil kalan birçok çalışma, yardım, yerel kalkınma planları Türkiye'nin geneline yayılmaz. Asım Bezirci (1997: 8) tek partili yöneticilerin, uzun iktidar döneminde işçi haklarına yönelik iyileştirmelerden uzak duruşunu, toprak ağaları, bürokratları, sanayici ve tüccarları fazlasıyla koruduğunu, halkla, köylü ya da işçiyle bütünleşemediğini ifade eder. Niyazi Berkes, Asım Bezirci'ye yaklaşıp, anılarında halkevlerini çarpıcı biçimde unutulmuş yılların ardından resmetmeye çalışır.

“Halkevlerinin Türk ulusunun çoğunluğu olan köylü halkını değil, aydınlar ile şehirli halkın işine yarayan yerler olarak kalmıştır sonuna kadar. Bir yanı ile politikaya girecek ve onda yükselecek kişilerin seki taşı, öte yanda tiyatro görmek, konser dinlemek isteyen aydın kent halkının bilet almaya geldiği bir yerdi halkevi” (Berkes, 1997: 89).

Halkevlerindeki çalışmalar köylüyü ya da köy ortamını dönüştürmeyi başaramasa da ileride Köy Enstitüleri'yle ya da çeşitli sol düşüncelerde köye ve köylüye vurgu devam edecektir. Roman özelinde, edebiyat hudutlarında gösterilen bu çabaları, kurguların içerisine çekerken, edebî eser yer yer devrin halkçı-köylü siyasetine methiyelere, ideolojik savunulara da dönüşür. Burhan Cahit Morkaya'nın *Kervan Yürüyor* (1932), Fakihe Odman'ın *Sevgi ve Saygı* (1935), Mustafa Hilmi Nural'ın *Güllü Gelin* (1938), İskender Fahrettin Sertelli'nin *Sevgisi Göklerde* (1938), romanları her ne kadar devrin köycü-halkçı politikasına methiyeler içerse de dönemin gerçekliğine belli bir pencereden bakışın sağlanması yönünden sosyolojik malzemeleri yine de bünyesinde taşımaktadır.

Cumhuriyet'in ilanından önce, devletin sistemli planlarıyla olmasa da bazı Anadolu portreleri çizilmeye başlanmıştı. Ahmet Mithat Efendi, Nabizade Nâzım ve Ebubekir Hazım Tepeyran'ın köye yönelişleri, Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe*'sinde destansı bir söylemle köylüyü sosyal yaşamıyla birlikte hikâye edişi ve *Memleket Hikâyeleri*'yle hem kendi edebiyat yaşamı hem de Türk edebiyatında Anadolu'nun tüm realitesiyle sunuluşunu sağlayan Refik Halit Karay'ı ve Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu*'nu Anadolu-köy yaşamını anlatan eserler bağlamında değerlendirmek mümkündür. Mehmet Kaplan (1992: XXVIII) Atatürk Devri Türk edebiyatına millî edebiyatın kazanımlarıyla ulaşıldığını; halk, millet, memleket ve çağdaş medeniyet

gibi ortak konulara çokça değinildiğinin altını çizer. Memleketçilik ya da memleket edebiyatı çığırıyla yüzyıllardır unutilan Anadolu ve Anadolu insanı artık en çok üzerinde durulan konulardandır.

Mehmet Kaplan'ın Atatürk Devri Edebiyatı olarak adlandırdığı, Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatına Atatürk Devri münevverlerinin ülkenin mukadderatını ilgilendirdiğini düşündükleri iktisat, sanayi ve kültürü kapsayan her unsurdaki düşüncenin yansıdığı bir gerçektir (Kaplan, 1981: XX).

Bilhassa Cumhuriyet'in ilanını izleyen ilk yıllarda eser veren, öncüler ya da devamcılar gibi isimlerle anılan, Meşrutiyet devrinden beri çeşitli kalem tecrübelerinde bulunan sanatçılar; eserlerinde “harpten harbe, devirden devire ve devrimden devrime giden ve nihayet halasa erişen bir yurdun başından geçen bin bir maceranın ve hâli tekâmülde olan genç bir cemiyete ait ruhlarda ve fikirlerdeki bin bir izin makesi olmaya ve hareketi, sürati” (Yazar, 1937: 41-42) anlatmaya çalışırlar. Alemdar Yalçın (2017: 28-29) Cumhuriyet Devri romanına benzer bir yorum getirir ve bu dönem romanında bir yandan Osmanlı'nın son yüzyılına dair muhasebeler yapıldığını, hatta bu muhasebelerin bir tür hesaplaşmaya dönüştüğünü belirtir. Öte yandan romancıların, yeni yönetimin icraatlarını halka iletme ve benimsetme gayesini taşıdıklarını ekler. Bu dönemin romancıları, devirlerinin sosyal ve siyasal değişimlerinden, iktisadi zorluk ve yeniliklerinden neredeyse ayrı düşünülemez. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan acılar, savaşlar ve sonraki yıllarda ise kalkınmaya çalışan bir ülkenin idealist kuşaklarının içinde yer almak, bu devir romancılarının genelini doğrudan ya da dolaylı yollardan dönemlerinin, özellikle iktisadi değişimlerini yansıtmaya itmiştir, denilebilir.

Selami İzzet Sedes, Cumhuriyet'in onuncu yılında on yılın romanına ilişkin yorumlarında sosyal hayat ve roman türünü yoğun bir ilgi içerisinde değerlendirir. “On senelik edebiyatın ideolojisi, vasıtalı veya vasıtasız, camialaşmak, halka doğru inerek onu yükseltmek, ilme, iktisada, içtimaiyata bigâne kalmamak suretinde tecelli eder” (Sedes, 1933: 29).

Nurullah Ataç, on yılın romanını şiirle kıyaslarken, romanı, pek aynı ayarda ve başarıda görmeyerek romanın dildeki istikrarsızlıklardan etkilendiğini ilave eder. Bazı yazarları kısaca değerlendirir ve Falih Rıfkı Atay'ın *Roman* adlı-Ataç'a göre roman türünün özelliklerini taşımayan-eserini, en başarılı roman olarak gösterir ve bunun

sebebini de canlılığına bağlar (Ataç, 1933: 36). Canlılıktan kastı dili kullanmaktaki başarısının yanında ülke gerçeklerini tüm zenginliği ve aynılığıyla yansıtabilmesindedir. Eserin, İş Bankası ile fırka yönetimine yakın duran, mebuslarca çeşitli yolsuzluklara katılanları konu etmekten sakınmaması bu olumlu eleştirileri almasında etkili olmuştur. Nurullah Ataç'ın eser seçimi de göstermektedir ki romanda aranan ilk özelliklerden biri, roman kurgusunu ülkenin gerçeklerinin oluşturmasıdır. Bu da, özellikle devrin sanatçıları ve eleştirmenlerinin, roman türüyle sosyal hayat arasında sıkı bağlar olması gerektiği yönünde beklentide olduklarını gösterir niteliktedir.

Şükran Kurdakul; (2000: 18) Sadri Ertem, Sabahattin Ali, Memduh Şevket Esendal, Kemal Bilbaşar gibi ilk romanlarını, 1930-1950 yılları arasında veren sanatçıları, inkılapların meydana getirdiği değişimlerin yarattığı yeni sosyal şartları yeni insan tipleriyle sunabildiklerini ifade eder. Bu yargıda inkılaplarla, sanayileşme ve diğer dinamiklerin yarattığı değişimlerin toplamında bazı sosyal değerlerin yerine yenilerini getirdiği, yeni yaşam tarzlarının oluşmaya başladığı bir hakikattir. Bu değişimlerin canlı biçimlerde eserlere yansması konusunda çoğu eleştirmen menfi yorumlar sunmuşlardır.

Cemil Meriç (2015: 325) roman türünün bireyin ortaya çıkması, sosyal bir sınıfın oluşması gibi nedenlerle meydana gelmesini kabul eder; ancak Türkiye'de böyle bir sınıftan ya da dünya görüşünden bahsedilemeyeceğini de ekler. 1928'de alfabeti değişen bir milletin 1930'lu yıllarda bir şaheser üretmesinin beklenilemeyeceğini ve bu nedenle Türk romanının olmadığını söyler. 1930'lu yıllarda birçok ankete konu edilen Türk romanının vasıfları ya da Batı romanıyla kıyaslandığında Türk romanının hangi seviyede olduğu gibi tartışma mevzuları genellikle olumsuzlamalarla sonlanmıştır. Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık bir Türk romanının varlığı meselesi ya da millî bir edebiyat yaratılıp yaratılmadığı gibi mevzular çokça tartışılmış, ancak bu edebî tartışmalar değil de romancıların şahsi başarıları roman türüne, Türk edebiyatına katkılar sunabilmiştir.

Feridun Andaç, roman türünün gelişimine dair yaptığı tasnifte; sosyal gelişmeleri dikkate alarak 1920-1930 yıllarını romanın geçiş dönemi, 1930-1940 yılları aralığını kuruluş dönemi biçiminde isimlendirmiştir. Geçiş dönemini, sanatçılar bağlamında öncenin meselelerini tanıklıklarıyla zenginleştiren romancıların inşa

ettiğini; kuruluş döneminde tanıklıkla beraber kent-köy-kasaba gerçeklerinin ve maziye bakışın romanlarda yer bulduğunu açıklar (Andaç, 1998: 181).

1872 yılında ilk yerli roman örneği verilmiş ve Halit Ziya Uşaklıgil gibi müşahede ve tahlil yeteneği kuvvetli bir romancı yine aynı yüzyılda ilk eserlerini vermeye başlamıştır. İlk romanın basıldığı zamandan Cumhuriyet yıllarına gelindiğinde elli yıl gibi bir süre geçtiği görülür. Sosyal ve siyasi kayıpların birlikteliğinde Batı edebiyatını, kültürünü benimseyen kuşakların yetiştiği ve bir yandan da yıkımı, yok oluşu ve yeniden inşayı çeyrek asra sığdırmış Türkiye'nin sanatçılarının, edebî verimlerinin zenginliği ya da başarısı mevzu bahis olduğunda, çok net ve keskin ifadeler eser-sanatçı ve toplum etkileşimi düşünmeden yapılmamalıdır.

Batılı kültüre hazırlanma sürecinden belli ölçülerde geçen, genç Türkiye'nin ideolojisinde, sanayileşmiş Batı medeniyetiyle tam manasıyla bütünleşme vardır. Batılı Kemalist ideolojinin her türlü tabakaya intibakının sağlanması da geçmişle bağların tümenden koparılmasında yatmaktadır. Bu kopuşla birlikte gelişen yenileşme; köy ve kent ayrımı gözetilmeden halkçılık, sınıfsız toplum, Anadolu'yu kalkındırma gibi unsurlarla bezenen bir ideoloji yaratır ki bu da 1930'lardan sonra tam manasıyla karşılık bulmaya, somut olarak görülmeye başlar (Boratav, 1982: 184-185). Yakın mazisinde savaşların yarattığı acıların dışında, Osmanlı'nın yok oluşuna şahit olma bir başka buhranın konusunu oluşturur ki, art ardına yaşanan değişimleri sindirmeye çalışan halk, köylüsünden kentlisine kadar kalkındırılmayı bekler. İttihat ve Terakki yönetiminin millî iktisat politikalarını ve siyasi tavrını devam ettiren genç Türkiye, çoğunluğu köylü olan bir ülkeyi kalkındırmaya ve ziraatıyla, sanayisiyle ihmal edilmiş bir ekonomik sistemi canlandırmaya uğraşır.

Devletin köylüyü kalkındırma çabaları, halkı solidarist bütünlüğüyle algılama çok partili hayata geçişle eski şaşaasını yitirir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri atılan tohumlar münevverlerin bakışında, sanat anlayışında Anadolu'yla bir ilgi kurulmasını sağlar. Sadri Ertem ve Sabahattin Ali, *Yaban* romanıyla Yakup Kadri, Mahmut Makal'ın *Bizim Köyü*'ne kadar Anadolu ve köy yaşamını kendi toplumcu anlayışlarıyla ya da realist bakışlarıyla vermeye çalışırlar. Köye yönelim, özellikle 1950'den sonra ivme kazanacak, Köy Enstitülü yazarlarca örnekleri çokça verilecek, Yaşar Kemal, Kemal Tahir, Orhan Kemal gibi ediplerce toplumcu-ideolojik

eklemler kazanacak köy edebiyatıyla farklı bir söylem kazanarak devam edecektir. Sanayileşmeye yeni başlayan Türkiye’de kentleşmenin yarattığı sıkıntılar, iktisadi sıkıntıların yarattığı acılar, sınıfsal farkların zengin-fakir düzleminde meydana getirdiği eşitliksizler, hükümetin uyguladığı iktisadi politikaların olumsuz yansımaları dönem romanlarında çeşitli şekillerde kendilerine yer bulur.

Mehmet Kaplan’ın Atatürk Devri Edebiyatı’ndaki eserlere ilişkin tespiti hem toparlayıcıdır hem de sosyal değişme, kalkınma manasında romanla ilgiyi kurma konusunda yeterlidir. Atatürk Devri’nde yazılan tüm eserler, doğrudan doğruya Atatürk’ten bahsetmeseler de onun kişiliği, inkılaplarının sosyal hayatta yarattığı değişim ve zihniyetle mutlaka alakalıdır. Sadece ön sıradaki tanınan eserlerde değil, ikinci hatta üçüncü sıradaki eserlerde de Atatürk’ün kalkınma siyasetinin izleri tespit edilebilir (Kaplan, 1992: XL).

5. CUMHURİYET DEVRİ TÜRK ROMANINDA İKTİSADİ KALKINMA FİKRİ (1923-1938)

Romancıyı devrinin siyasal hadiselerinden, sosyal değişimlerinden ayrı düşünmek pek mümkün değildir. İdeolojik bir fikrin ya da iktidarın savunucusu olması ya da tam tersi muhalif bir çizgide yer alması romancıyı, reel hayatla bağları kuvvetli olan roman türünde dönemine ait sosyolojik gelişmeleri, olguları yansıtmaya eylemine götürür. Romanı hayata tutulan bir ayna gibi görmeye muhalif bir yazar dahi satır aralarında, özellikle Atatürk Devri gibi birçok değişime gebe bir dönemin romancısı, devrinin sosyal yaşamına ilişkin ayrıntıları belli ölçülerde yansıtır.

Cumhuriyet'in otuzlu yıllarını da içine alan dönemin romancıları, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışına şahitlik etmişler, Türk kurtuluş mücadelesine bir şekilde taraf olmuşlar, genç Türkiye'nin inşasını yakından takip etmişlerdir. Değişimlerin, bunalımların, kayıpların fazlasıyla yaşandığı yirminci yüzyılın ilk çeyreğine ulaşmış romancılar; Osmanlı'nın yakın tarihini eserlerinde kurgu malzemesi yaptıkları gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak tarihine de yönelebilmişlerdir. Zaman seçimindeki bu esneklik, kalkınma kavramı gibi iktisadın hem şahsi hem de devlet boyutundaki değişimleri, atılımları, kazançları ve kayıpları içinde taşıyan şümüllü tanımı üzerinde yapılacak değerlendirmeleri, geniş bir zaman dilimine taşımış olur. Bu bağlamda özellikle tarihî romanların, iktisat tarihine dönük birçok değişimle birlikte sunulduğunda anlamı daha iyi kavrandığı gibi, çetrefil bir işi de getirmiş olur. Misal vermek gerekirse, olay zamanı II. Abdülhamit döneminde başlayıp Cumhuriyet yıllarına kadar uzanan yakın devir hadiselerini içine alan olayların anlatıldığı romanlar da yine geniş bir zaman dilimini içine almakla iktisat tarihinin sınırlarını bir hayli genişletmiş olur.

Türk iktisat tarihinin romanlara yansıyan geniş zaman sınırlarına ilave olarak, kalkınma kavramının şahsı, yani tüccarı, esnafı, müteşebbisi içeren yapısı da yine Türk tarihindeki sosyal-siyasal değişimlere göre ince bir değerlendirmeyi beraberinde getirmiş ve bireylere, toplumsal yapıya kalkınma anlayışlarının yansıması Osmanlı'nın imparatorluk olması gerçekliğiyle beraber değerlendirilmiştir. Osmanlı'nın çok uluslu yapısı gayrimüslimler, yabancı tüccarlar gibi ayrımların yapılmasını gerektirmiştir. Kadın ve erkek cinslerine dönük bir ayrımın, Osmanlı'daki ayrı dinî faktörlerin de etkisiyle kadınların sosyal hayata geç atılmalarından ötürü

erkek cinsini önelemeye, bu nedenle kadın cinsini de kalkınma ve iktisadi yaşama atılma noktasında ayrı bir başlık altında almaya itmiştir.

Şahsi kalkınmanın yollarını arayan tüccarlar ya da küçük ölçekli işletmeciler, tarımsal artığı kıymetlendiren toprak sahipleri, sanayiciler; devletin kalkınma politikalarına da doğrudan katkı sunarlar. Kalkınmadaki bu katkıyı şahsi manada, şahsi kalkınma planları olarak almak, kalkınmanın tanımına ve sınırlarına da uygundur.

Devletin kalkınma planları kapsamındaysa İttihat ve Terakki yönetimi ve Atatürk dönemi kalkınma anlayışları iki önemli aşama olarak romanlara geniş bir şekilde yansımıştır. Hem romanlara yansımaları bakımından hem de devlet eliyle kalkınma, Türk müteşebbisleri yaratma fikirlerini öne sürme bakımından Atatürk Devri'nin, İttihat ve Terakki yönetiminin bir devamı olarak düşünülmesi bu iki dönem üzerinden kalkınma arayışlarını incelemeyi gerektirmiştir. Bu iki dönem çeşitli alanlarda kalkınma planları oluşturmada, bazı ayrımları da taşımaları nedeniyle hem tarihî yönden hem de içerik bakımından iki farklı başlık altında incelenmiştir. Tarihî romanlardaysa genel manada on dokuzuncu yüzyılın hadiselerine bir yığılma olmakla birlikte, Fatih Sultan Mehmet ya da Kanuni Sultan Süleyman devirlerinin hadiselerine de değinilmiştir. Romanlara, devrin iktisadi yaşamı, tarımdan ticarete kadar çeşitli ölçülerde yansımış, ancak geneli olayların art ardına sıralandığı ve merak unsurunun ön planda tutulduğu popüler tarihî romanlar olması hasebiyle iktisadi hayat unsurları yüzeysel kalmıştır.

Cumhuriyet Devri'nin Atatürk yönetimindeki on beş yılında üretilen romanlar, kalkınma ve iktisadi yaşam unsurları bakımından şahsi kalkınma, devlet eliyle kalkınma ve tarihî romanlara yansıyan iktisadi yaşam hususiyetleri bakımından teferruatıyla incelenmiştir.

5.1. Şahsi Kalkınma Planları

Üretimde teşebbüs faktörünü sunan kişi, iktisat biliminde, müteşebbis olarak tanımlanır. Müteşebbisin tanımı ve vazifesi içerisinde hizmetin ya da malın ne kadar, nasıl üretilceğinden, fiyatlandırmasına kadar önemli birçok faaliyet vardır. Müteşebbisler; üretimi organize ettikleri gibi her türlü oluşabilecek zararı da kabullenirler. Kârdan pay alan, sermayeyi dolaşıma süren ve iktisadi yaşamda önemli

bir görev üstlenen müteşebbisin herhangi bir toplumda etkinleşebilmesi için, o toplumda özel mülkiyetin ve iktisadi hürriyetin olması temel şartlardandır (Altıparmak, 1993: 5-7).

Osmanlı devlet yapısında padişahın sorgulanamayan kudreti ve bütün mülkün tek sahibinin yine padişah oluşu, kendisinden başka maddi gücü elinde bulunduran bir sınıfın gelişimine izin vermekten kaçınışı gibi nedenler, müteşebbis bireyin gelişimini ya da bir sınıf olarak meydana gelişini engellemiştir. Üst düzey devlet görevlilerinin büyük servetler edinmeleri tarihî bir hakikat olmakla beraber, müsadere yoluyla bu tür sermaye birikimlerinin de değerlendirilmelerinin önü kesilmiştir.

Müteşebbis sınıfın Tanzimat döneminde oluşması hemen istenmiş, bunun için devlet eliyle çeşitli destekler oluşturulmuştur. Ancak her ne kadar varlıkları devletin iktisadi gelişimini kapitalist bir düzene çevirmeye yetmese de on dokuzuncu yüzyıl öncesinde Osmanlı tüccar sınıfının varlığından söz etmek mümkündür. Halil İnalcık (2009: 124) on beşinci yüzyılda da Türklerin ticaretle faal bir şekilde ilgilendiklerini, iktisadi vaziyetin Osmanlı sınırlarındaki gayrimüslim tüccar-müteşebbis sınıfın lehine dönüşmesininse on altıncı yüzyıldan sonra Batı-Avrupa ticaretinin daha büyük önem kazanmasıyla oluştuğunu ifade etmesi de gösterir ki devletin ekonomiye müdahaleci tavrına rağmen Türklerde tam müteşebbis bir tavrın varlığından söz etmek mümkün olmasa da paranın dolaşımına katkı sunan tüccarların varlığı tarihî bir gerçekliktir. Batılı ülkelerle ticari ilişkilerde gayrimüslim müteşebbisler daha kalabalık ve faal olsalar da Türk müteşebbisinin varlığından da söz etmek gereklidir. Ancak Türk müteşebbisleri, Doğu ile ticaretin önemini yitirmesiyle eski etkinliklerini kaybetmişlerdir.

Müteşebbis kavramını Tanzimat'tan itibaren başlatmak yanlıştır ve on dokuzuncu yüzyıldan önce sanayi inkılabının ve kapitalizmin gelişmemiş toplumların iktisadi yapısına zarar vermediği on dokuzuncu yüzyıl öncesi yıllarda, iç ticaretle, Akdeniz ve Karadeniz başta olmak üzere ticaret bölgeleriyle yakın ilişkilerin kurulduğu dış ticaretle Türk müteşebbislerinden söz etmek mümkündür (Akkuş ve Menteş, 2018: 182).

Tezin kapsamına giren on beş yıllık dönemde yazılmış romanlarda Türk iktisadi hayatında müteşebbisler kategorisinde tüccarlar, esnaflar, sanayiciler gibi belli başlı sınıfın hususiyetleri iktisat tarihi bilgileriyle koşut olarak ve kronolojik biçimde

sunulmuştur. Özel mülkiyetin Osmanlı'da desteklenmeyişi, müsadere uygulamasının varlığı, sanayileşen Batı devletleri karşısında açık pazar hâline gelen Osmanlı ekonomisinin vaziyeti gibi gerçekliklerle birlikte bu olumsuz uyarıcılara rağmen ticaretle, esnaflıkla uğraşarak kârın peşinde koşan kişilerin varlığı da romanlarda kendine yer bulmuştur. 1908'den sonra devrin şartları gereği gelişen milliyetçilik ve Batıcılık gibi akımların etkileriyle ferdin hem sosyal yaşamda hem de iktisadi yaşamda müteşebbis bir tavırla var olmasının gereği üzerinde durulmuş, millî iktisat politikalarıyla Cumhuriyet'in ilanından sonra da devam etmek suretiyle millî bir müteşebbis yaratma çabaları sürdürülmüştür. Ele alınan romanlarda kalkınmanın ferdi yanı sıra devlet güdümlü gelişen tarafı hem köy hem kent olgularıyla birlikte ele alınmıştır. Bunlara ilave olarak devletin iktisadi vaziyetini, paranın dolaşımını olumsuz manada etkileyen uygulamalar, yerleşik inançlar ve ticarete menfi yaklaşımlar da bir iktisadi bütünlük yaratmak için beraber ele alınmıştır.

5.1.1. Yerli Müteşebbisler

Osmanlı İmparatorluğu'nun Selçuklu ve Bizans İmparatorluklarından aldığı mirasın ve fetih politikasının katkısıyla çok uluslu yapısının artarak devam edişi, tebaa düzleminde Müslüman-gayrimüslim gibi bir ayrımı beraberinde getirir. Tezde gayrimüslim ya da yabancı müteşebbislerden ayrılan Osmanlı üst kimliğine bağlı olan Türkler, yerli müteşebbis kapsamında değerlendirilmiştir. Kadınların, uzun yüzyıllar erkeklere ait olarak kabullenilmiş mekânlarda, toplumun çeşitli kademelerinde yer almaya başlamaları müteşebbis kavramının cinsiyette de bir ayrıma gidilmesine neden olmuştur. Hem cinsler hem de milletler ve dinler düzeyinde bir ayrımla müteşebbis üst başlığında birleştirilen yerli ya da gayrimüslim girişimcilerin, Türk kalkınma anlayışındaki yerleri tespit edilerek toplum ve edebiyat ilişkisinin bir başka ve zengin tarafı değerlendirilmiştir.

5.1.1.1. Müteşebbis yerli erkekler

Müteşebbis sınıfın bir devlette oluşabilmesi için kentleşme, sanayileşme gibi süreçler yaşanmalı, kapitalist sürece geçmiş olunması gerekir. Osmanlı tebaası, klasik iktisat yapısı içinde ticaretle, esnaflıkla ilgilenmiş ve bununla beraber tabii olarak para

kazanma arzusunu fazlasıyla taşımıştır. Kapitalizmin ruhuyla para kazanma isteği alakalı olmakla beraber kapitalist devlet düzeninde orta sınıfın oluşması beklendiğinden Osmanlı'da müsadere gibi uygulamalar ve merkezî devletin varlığı böyle bir sınıfın oluşmasını ve kapitalizmle gelişen müteşebbis tipinin meydana gelmesini engellemiştir. Bu nedenle Osmanlı klasik iktisadi dönemle modern iktisadi dönemi birbirinden ayırmak suretiyle ekonomik kalkınma anlayışını, devrin iktisadi özelliklerini sunmak daha doğru olacaktır.

5.1.1.1.1. Klasik iktisadi dönemde osmanlı müteşebbis yerli erkekleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetici sınıfın tamamını karşılayan askeriler ve bunların dışında kalan reayalar olmak üzere genel iki sınıftan söz etmek mümkündür. Yönetici sınıf çeşitli haklara ve ayrıcalıklara sahip olmakla birlikte servet ve can güvenliği açısından reaya kadar rahat değildir. Devlet; üretimin devam etmesi, iâşe faaliyetlerinin sürmesi, ekonomik yaşamın doğallığında seyredebilmesi ve özellikle de vergi alabilmek için reayanın yaşamını kolaylaştırma eğilimindedir. Reaya sınıfı sadece kırsal kesimdeki halk tabakasını değil geniş manada tüccar, köylü, çiftçi gibi yönetim kadrosu dışında kalan diğer geniş halk kesimini de içine alır. Köylü ya da esnafın iktisadi faaliyetleri devlet tarafından yakından kontrol edilmiş, sermayeyi artırma noktasında tüccarlar kadar özgür bırakılmamışlarsa da ticari hareketliliğin içinde yer almışlardır (İnalcık, 2009: 256-257). Osmanlı'nın iktisadi yaşamını etkileyen bir başka ve çok önemli unsur da başarılı geçen fetihlerin sonunda kazanılan ganimetlerdir. Galibiyetlerin meyvesi olan ve askerlere büyük bir şevk verdiği kadar, devlete de çeşitli gelirler getiren ganimetler, imparatorlukta ekonomik yaşamın doğallığıyla ve seyrinde gitmesini sağlar. Ganimetlerin sürekliliği; şehir ve köy hayatındaki ticari hareketliliğin güven içinde sürmesini, maddi refahı sağlayan para akışının devamlılığını beraberinde getirir. Halil İnalcık (2018: 85) fetih politikasının sürdürülmesini baskılayan, ganimetten pay almayı umanlar arasında sadece akıncıları saymaz, tımar sahibi olmak isteyen yeniçerileri, sultanın yakınında ve üst düzeyde vazifeli seçkinler sınıfını da bunlara ekler ki bu durum sadece şahsi maddi refah peşinde olanların dökümüdür. Öte yandan devletin bu arzuları yerine getirmesinde hazinenin kazanılan topraklar sayesinde vergiler başta olmak üzere dolması da yatmaktadır. Bu nedenlerle iktisadi hayatı bütünlüğü içinde yansıtabilmek için,

romanlardaki devrin para ve iktisat anlayışını belirleyen unsurları kronolojik akışında ve sosyal realitesiyle birlikte vermek en doğrusu olacaktır. Osmanlı ekonomik sisteminin sürekliliğinde etkili olan ganimetler, bütündeki önemli parçalardandır.

Bu başlık içinde ele alınan romanlarda sözü edilen müteşebbis roman kişileri; henüz orta sınıfın Osmanlı'da oluşmaması yani kapitalizmin etkisinden çok uzak bir cemiyet yapısının yaşanıyor olması nedeniyle roman kişilerini parayla, sermayeyle, kârla kurdukları ilişkiler üzerinden irdelenir. Oluşturulmak istenen manzarada; fetih ve ganimet anlayışı, tımarlı sipahilerin ekonomik yaşamdaki yeri, ayanların ve mütegalibenin parasal gücü elinde tutuşu, müsadere uygulamaları, tüccarlar ve din adamlarının, yöneticilerin parayla yakınlıkları gibi unsurlar ele alınmıştır.

Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, 1928 senesinde yayımladığı ve yazarına büyük bir şöhret kazandırdığı *Kara Davut*'ta II. Mehmet dönemi Anadolu'da Türk birliğinin sağlanması etrafında gelişen yiğitliklere ve savaşlara değinir. Romanın asli kişisi Kara Davut'un Osmanlı Devleti'nin en parlak hükümdarlarından biri olan II. Mehmet'e bir seçenek olarak üretildiği hissini ilk sayfalardan edinmenin mümkün olduğu romanda, Fatih çaresiz ve kindar biri olarak tasvir edilir. Kara Davut, yiğittir, cesur ve adildir. II. Mehmet'in Kara Davut'la kıyaslanmasını isteyen anlatıcı, her şeye rağmen İstanbul'un Fethi sırasındaki başarısını göz ardı edemez. Romanda II. Murat'ın vefatı ardından İstanbul'un Fethi de anlatılır. Anlatıcı, askerlerin savaşma gücünü artırdığı tarihî bir hakikat olarak kabul edilmiş ganimet teşvikine de yer ayırır. "Muzaffer olursak üç gün üç gece şehir yağma edilecek! Muzaffer olursak şehir üç gün üç gece yağma edilecek!" (s. 399). Askerlerin hepsinin duyması için tellallar masallarda, destanlarda ve tüm kahramanlık hikâyelerinde kendine yer edinmiş Konstantiniye'nin zenginliği karşısında şevklendirilir. II. Mehmet'in ordunun ileri gelenleriyle yaptığı ateşli konuşma ganimetin askerler üzerinde ne kadar tesirli olduğunu gösterir.

"Konstantiniye eşsiz bir servet mahşeridir, imparator, asilzadelerin ve bütün zenginlerin sarayları altın ve mücevherlerle doludur. Kiliseler kıymet konulamaz inciler, cins cins ve boy boy zümrütlü altın çerçevesi tasvirler, elmas ve yakutla müzeyyen kâseler, şamdanlar ve kandillerle doludur. (...) Hazine diyarını baştanbaşa yağma ediniz! Talan ediniz! İnsanlarının, kadınlarının, çocuklarının canlı ve cansız varlıklarının hepsi sizindir! Ama sakın... Bir an şu surların dış görünüşlerindeki azamet önünde tereddüde düşmeyiniz!" (s. 400).

II. Mehmet, tesirli nutkuyla ordusuna büyük bir şevk kazandırır, elbette ki askerî zekâsını ve devrin teknolojik imkânlarını da kullanarak fethedilemez denilen Konstantiniye'yi elde eder. Burada devrin yağma ve ganimet anlayışının asker üzerinde çok büyük bir tesiri olduğunu tekrar söylemek gerekir. Nitekim Osmanlı ne zaman ki girdiği savaşlarda yenilmeye başlar ve yağma, ganimet gibi para akışı durur, o zaman iktisadi dengelerde de ciddi olumsuzluklar görülür. Gençlerin asker olarak orduya katılması Anadolu'da kurulu nizamın ilerlemesini de sağlamaktadır.

Romanda İstanbul'un Fethi ardından en mühim hadise, II. Mehmet'in baş veziri Çandarlı Halil Paşa'nın servetini müsadere ettirşi ve Halil Paşa'yı idama yollamasıdır. Bizanslılarla çeşitli entrikalara girdiği düşünülen Çandarlı Halil Paşa'nın büyük servetinin müsadere edilişi, Osmanlı tarihinde bir son olmayacaktır. Fatih'in Çandarlı Halil'i idam ettirmeden evvel onunla yaptığı konuşma Osmanlı'da iktidarın hiçbir zaman kendine denk ya da yakın bir maddi gücü istemeyişini açıkça gösterir.

“Sen pederimiz cennetmekânın ve benim saltanat devirlerimizden en çok istifade eden adam oldun! Edirne'deki sarayım senin sarayının yanında fakir bir kulübedir. Senin mücevheratın benimkilerden çok ve kıymetlidir! (...) Türk kanaatkârdır. Sen kanaatkâr olmadın Çandarlı Halil! (...) Binaenaleyh Şarki Roma'nın fatihi, Edirne, Bursa ve Rumeli ve Anadolu'nun hâkimi olan ben, Osmanoğlu Murat'ın oğlu Mehmet, emrediyorum ki Çandarlı ailesine ait bilumum emlak ve akar müsadere olunsun... Emrediyorum ki saltanatımın devamınca tek Çandarlı ordumuzda hizmete alınmasın!” (s. 509).

Üst düzey devlet adamları, idareciler ve memurlar kendilerine ait serveti koruyamadıklarından, yani özel mülkiyet hakları olmamasından Batı'da olduğu gibi anamalin artık değere sevk edilebileceği bir sistemin kapısı da Osmanlı'da hiç aralanamaz. Bu durum on dokuzuncu yüzyıldaki çeşitli ıslahatlar ve düzenlemelerle değiştirilse de müteşebbis bir sınıfın oluşması için uzun seneler beklenecektir.

M. Turhan Tan, *Fatih İstanbul'da* romanında, II. Mehmet'in İstanbul'u nasıl fethettiğini, fetih sonrası yaşananları anlatır ve ganimetin Osmanlı askerî ve siyasi yaşamındaki yerinden de bahseder. Osmanlı İmparatorluğu son yüzyıllarında, fetih siyasetini ilerletemeyiş, ganimetle hazineyi dolduramayışı sebebiyle sosyal yapıda ciddi ve geri dönülmez kötü neticelerin meydana gelmesine neden olacaktır. Tarih bilgisi kuvvetli olan yazar, romanda II. Mehmet'in ganimetleri pay edişini teferruatıyla anlatır.

“Fatih, uzun bir müzakereden sonra toplanılan malın yetmiş bin kişi üzerine pay edilmesini, ilkin hekimlere, cerrahlara, sonra hocalara ve daha sonra sırasıyla serdengeçtilere, azaplara, yeniçerilere, sipahilere, Zaimlere, topçulara, cebecilere, lağımcılara, at koluna hisselerinin verilmesini emretti” (2017: 78).

Osmanlı yönetim sisteminde köklü değişiklikler yapan II. Mehmet, devletin temelini iktisatta yattığının farkındadır. Cemiyetin nizamını sağlamak için âlimin midesini doyurmanın cahilin açlığını gidermekten daha önde geldiğini söyleyen roman kişisi II. Mehmet, cahilin cehaletini giderecek olan âlimin iktisaden eksiğinin kalmamasıyla toplumun temel dinamiklerinin güven içinde yaşayacağını altını çizer. Romanda II. Mehmet’in yakınında yer alan Çandarlı Halil ve Zağanos Paşaların kendilerine bir servet oluşturma gayretleri de anlatılır. Yönetim tabakasındaki birçok devlet adamının parayla yakın ilişkide olduğu bilinmektedir; ancak bu iktisadi güç, Batı’da olduğu gibi sermayeyi artırmak, kâr etmek amacıyla kullanılmaz. Her an servetin müsadere edilebilme durumu da mevcuttur. Çandarlı Halil Paşa’nın akıbeti de nitekim bu şekilde olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman devri, Osmanlı’nın siyasi, askerî ve iktisadi sahalarda zirveyi yaşadığı bir dönemdir. Ancak Batılı ülkelerde coğrafi keşifler sayesinde nüfus artmış, ticaret yaygınlaşmış, altın, gümüş gibi değerli madenlerin oranları artış göstermiş olduğundan Anadolu’da iktisadi düzen bozulmaya başlamıştır. Her ne kadar Kanuni Sultan Süleyman devrinde birçok alanda doruğa erişilmişse de nüfus artışıyla birlikte şehirlerde ücretlerin azaldığı, tarımda ve şehirlerde kişi başına gelirlerin düştüğü bilinmektedir (Pamuk 2007: 110).

Anadolu’da on altıncı yüzyıldan başlayarak imparatorluğun tamamını etkileyen Celali İsyanları’nın arka planında yine Batı’da artan para miktarına karşın Osmanlı’da fetihlerin savunmaya doğru dönüşü, uzun süren seferler gibi askerî değişimler ganimeti azaltmış, başıboş birçok gencin savaş yoluyla erişebileceği kazanç kapısını da kapatmıştır. İktisadi düzendeki ciddi bozulmalarla beraber kanun dışı vergilendirmeler, başıboş gençlerin yani leventlerin köylüyü sindiren, korkutan ve topraklarını terk etmeye zorlayan asilikleri Anadolu’nun da düzenini bozar (Bozdağ, 1995: 99).

Abdullah Ziya Kozanoğlu’nun ilk baskısı 1926 yılında yapılan *Türk Korsanları* romanında Barbaros Hayrettin Paşa, kardeşleri ve Turgut Reis’in destansı yaşamları

anlatılırken Kanuni devrinin Akdeniz’e egemen olma çabalarının altında yatan iktisadi güce ulaşma isteği ve Anadolu’daki ekonomik düzenin bozuluşundan ötürü denizci olmaya hevesli gençlerin hikâyeleri de sunulur. “Menteşe sancağının Serozlu köyünde çiftçi Veli’nin oğluyuz ama, Türkeli’nde hangi er çifti başında kaldı ki?.. Benim damarlarımda gemici kanı varmış demek...” (2005: 111). Turgut Reis, yanındaki genç korsanlara neden denizci olduğunu anlatırken Anadolu’da tarımın, çiftçiliğin kâr getirmediğini, topraksız kalındığını vurgular. Yine reislerin aralarında yaptıkları bir konuşma on altıncı yüzyılda, Kanuni Sultan Süleyman henüz hayattayken imparatorluğun ekonomik dengesinin bozulduğunu gösterir niteliktedir.

“Düşündüğüm bu leventlerimdir. Anadolu’nun bin bir köyünden kalkıp yanımda dövüşmek için yurtlarından aylarca uzak çöllerde benim bayrağım altına koşan bu çocukların köylerinde onları, kazançlarıyla birlikte geriye dönmeleri için bekleyen, kendilerine muhtaç ana, baba, kardeş, nişanlı gibi yakınları var” (2005: 177).

On altıncı yüzyılı vaka zamanı olarak seçen birçok yazarın üzerlerinde durdukları bir husus da Akdeniz’deki ticaret üstünlüğünü ele geçirmek için yapılan savaşlardır. *Türk Korsanları*’nda Barbaros Hayrettin Paşa ve diğer reislerin peşinde oldukları yalnızca ganimet değil, Akdeniz’de söz sahibi, güç sahibi olarak iktisadi egemenliği tümünden kazanmaktır.

1934 senesinde *Haber-Akşam Postası* gazetesinde tefrika edilen *Akdeniz Korsanı Şahin Reis* romanında Kadir Can Kaflı, on altıncı yüzyıl boyunca Akdeniz’de ticarete egemen olan Türk korsan ve denizcilerinin yaşamlarını anlatır. Romanda, Türklerin Malta üzerine yapacakları seferi duyan Venedikli ve Cenevizliler adeta havasız kalan insanlara benzetilirler. “Eskiden İtalya’nın Garp sahilleri, İspanya, Sicilya ve Trenyen Denizi nasıl onun korkusundan titriyorduydu şimdi de Adriyatik ve Yunan Denizleri düşmanlara haram olmuştu” (1934: 4). Türklerin Akdeniz ticaret yollarındaki üstünlükleri on yedinci yüzyıla birlikte hem gücünü hem de manasını kaybedecektir; ancak o döneme kadar, yani Batılıların ticaret yollarının güzergâhını değiştirecekleri ve bunun tüm Avrupa’ya yayılacağı on yedinci yüzyıla kadar Türk üstünlüğü devam eder.

1938 senesinde *Son Posta* gazetesinde A. R. rumuzuyla tefrika edilen *Poyraz Ali* romanında, Kanuni döneminde denizcilikteki başarılarıyla nam salan Barbaros Hayrettin Paşa’nın askerî anlamda yardıma muhtaç Fransa Krallığı adına, ticari önem

taşıyan Nice şehrini alışı anlatılır. Fransa'yla kapitülasyonlarla desteklenen dostluğun da konu edildiği romanda Barbaros ve Türk denizcilerinin askerî başarıları, iktisadi kazançlarla ifade edilir.

İskender Fahrettin Sertelli'nin *Kara Yelkenli Kadırga* romanında II. Selim döneminin mali düzenindeki düşüşler, gerilemeler, borçlanmalar roman kişilerinin bunalımlarını anlatmada ya da somut hâle getirmede kullanılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın seferde ölümü üzerine tahta geçen II. Selim, babasının cenazesini getirmek için kardeşi Mihrimah Sultan'dan borç para alır. Yeniçerilerin cülus bahşişi sorun yaratır ve isyan çıkar (13 Haziran 1936: 8). Romanın olay örgüsü iktisadi kötü gidişle birlikte sunulur. “Eğer padişahın eline bu kadar para geçseydi, ilk önce hemşiresine olan borcunu öderdi” (29 Haziran 1936: 9). Osmanlı hazinesinin yetersizliğinin vurgulandığı bu sözler hadiseler ilerledikçe aynı çizgide ve yoğunlukta tekrar edilir.

Akşam gazetesinde Ahmet Refik Altınay'ın tefrika romanı *Venedikli Baffa: Safiye Sultan*, III. Murat dönemi kent yaşamındaki iâşe zorluklarına, özel mülkiyeti yok sayan ve bu nedenle müteşebbis sınıfın oluşmasını geciktiren müsadere uygulamalarına, Anadolu'da baş gösteren adaletsizliklere ve sayılan tüm olumsuzluklarla beraber meydana gelen ekonomik buhrana yer verir. Romanın kurgusundaki Osmanlı'nın siyasi-ekonomik yapısıyla, iktisat literatüründe yer alan bilgilerin örtüştüğü, on altıncı yüzyıl sonlarında ekonomik yapısı derinden sarsılan Osmanlı Devleti'nin gerçeğe yakın ele alındığı görülmektedir. “Devlet adamları yalnız ölenlerin mallarını müsadere etmiyorlardı. Dirilerin de gözleri önünde paralarını ellerinden alıyorlardı” (7 Teşrinisani 1936: 7). Müsadere nedeniyle servetini ölümünden sonra ailesine bırakamayan, sermayesini artırma gibi bir düşüncesi olmayan saray çevresindeki zenginler, hayır yapmak, etrafındakilere gösterişli hediyeler vermek ya da servetini saklamak gibi davranışlar gösterirler. Bu gibi tavırların oluşmasını sağlayan müsadere uygulaması, Batı tipi müteşebbis sınıfın topluma yayılmasına engel olur.

On altıncı yüzyıl, Batılı ülkelerin ekonomik sahada olumlu değişimleri içinde barındırırken Osmanlı'da para değerini yitirir. “Artık para işi sipahilerin canına yetti. Esnafa, aldıkları paraları geçiremiyorlardı” (9 Teşrinisani 1936: 7). Paranın kıymetsizleşmesi yeniçerileri padişaha karşı ayaklanmaya kadar götürecektir. Ancak

bu durumdan sadece kent halkı şikâyet etmez, Erzurum’da, yeniçerilerin elinde zulüm gören halk, seçtikleri bir grubu İstanbul’a, saraya gönderir.

"Yeniçeri güruhu içimizde vatan tutup karar etmekle kâr ve kisbimize mani olup ve taşradan gelen mekulata bizi karıştırmayıp kenduler cevru zulm ile ucuz alıp bize ziyade baha ile satarlar. Vesair bölük halkı ve cebeci ve topçu ve arabacı dahi seferler sebebiyle içimizde tavattun edip evlat ve iyalimiz tasarrut edip envai zulüm ve teaddilerine gayet yok" (15 Teşrinisani 1936: 7).

Yeniçerilerden, devlet görevlilerinden bıkip usanan Erzurum halkı aralarından okumuş yazmış birkaç kişiyi seçerek III. Murat’ın adaletinden medet umarlar. Ancak romanda İstanbul sınırlarında da eşitlikten ve adaletten söz edilmeyeceğini, devlet nizamının kökünden sarsıldığını çok geç anlarlar. Bu heyetin yolculuğu idam sehpasında sonlanır. Anadolu, Celali İsyanları’yla, uzun süren savaşların yarattığı yıkımlarla baş etmeye çalışırken yönetici sınıfın adaletsizliği yoksulluklarını bir kat daha artırır. Romanda iktisadi kalkınmaya destek olacak projelerin çıkarıcı ve gerici kesimlerce engellemelerine de yer verilerek Osmanlı zihniyet yapısının durağanlığa itildiği anlatılmış olur. "Sinan Paşa, bütün bu felaketler ortasında hayırlı bir işe başlamak istedi. İstanbul’un odun sıkıntısını ortadan kaldırmayı düşündü. Sapanca Gölü’nün suyunu İzmit Körfezi’ne akıtmaya karar verdi" (10 Teşrinisani 1936: 7). Basit bir kanal fikrinin dahi kimi çevrelerce engellenmesi, padişahın bu tarz müteşebbis fikirleri görmezden gelmesi Osmanlı’nın Batı’dan ve terakkiden iyiden iyiye uzaklaştığını gösterir.

III. Murat dönemini konu eden bir başka eser, İskender Fahrettin Sertelli’nin 1937 yılında *Akşam* gazetesinde tefrika edilen *Kaptan Paşa Geliyor* romanıdır. Romanın satır aralarında İstanbul’un iaşe darlığı anlatılır. Sokollu Mehmet Paşa’nın sadrazamlığı sırasında Rodos’a peksimet gönderen İstanbul’da, iaşenin karşılanmasında sıkıntı oluşacak kadar iktisadi darlık baş gösterir.

"İstanbul’da iaşe darlığı vardı. Üçüncü Murat tahta oturduğu günden beri devam eden bu darlığa, Akdeniz sahilindeki beylere gönderilen erzakın İstanbul iaşesinden ayrılışı sebep olmuştu. (...) Saraya gelen Rodos Beyi kethüdası, son defa gönderilen peksimet yüklü yelkenlinin Rodos açıklarında meçhul korsanlar tarafından batırıldığı haberini veriyordu" (18 Eylül 1937: 11).

Akdeniz’de Türk hâkimiyeti bir şekilde Venediklilerle yapılan antlaşmayla sağlanmış, Osmanlı yavaş yavaş eski gücünü ve heybetini kaybetmeye başlamıştır. Bu kan kaybında iktisadi nizamın bozuluşunun da payı vardır. Osmanlı devlet nizamını

bozguna uğratan bu manzaranın tüm unsurları birbirleriyle çok alakalıdır. Avrupa'daki yenilikler ve ilerleme, kapitalizme doğru ilerleyiş Osmanlı'da menfi yankı bulmakta, çağa ayak uyduramayan Osmanlı iktisadı ve sosyal yapısı zorluklar yaşamaktadır. Seferlerin fazlasıyla uzaması, ganimetlerdeki düşüş, ticaret yollarının değişimi İstanbul'un iâşesini çok kötü şekilde tesiri altına alır.

On yedinci yüzyıl padişahlarından IV. Murat dönemindeki mali vaziyet, artık Osmanlı'nın iktisadi sorunlarının katlanarak artacağı diğer yüzyıllardan farklı bir özellik göstermez. M. Turhan Tan'ın *Cehennemden Selam* başlıklı romanı, hayat pahalılığının arttığı, İstanbul'da iâşe sıkıntılarının baş gösterdiği, Anadolu'nun Celali İsyanları sonunda zaten kötü olan ekonomik düzeninin daha da bozulduğu bir dönemi konu eder. Çocuk Kör Mahmut, gözünün kör olmasına sebep olacak hadiseyi Kuyucu Murat Paşa'yla safça yaptığı konuşma sonrasında yaşar.

“-Kırşehir'denim, dedi, kıtlık yüzünden babam beni alıp bunlara katıldı. Boğazımız tokluğunca yanlarında gezerdik.
-Baban ne idi?
-Şeştar çalardı, onunla geçinirdi. Amma bir ay evvel öldü.
Murat Paşa, 'ser taaccüb-i tahrîk ile zehr hund idüp':
-Hay, Celalileri şevke getirirdi, öyle mi, dedi ve çocuğun boğulmasına işaretle, emir verdi” (s. 6).

Romanın asli kişisi Kör Mahmut babasıyla Celali isyancıların arasına topraksızlık ve açlık nedeniyle katılırlar ki bu durum Anadolu'daki olumsuz iktisadi düzenin yansımasıdır. Diğer taraftan bu kötü ekonomik gidişten yararlanan, topraksız ve aç insanları etrafında paralı asker olarak kullanan mütegalibe, ayan gibi güç odaklarının devletin yöneticileriyle giriştikleri kirli pazarlıklar, paranın bölüşümü nedeniyle çıkan çatışmalar romanın tamamına yayılarak Osmanlı'nın ekonomik çöküşü gözler önüne serilmiş olur.

“Dereli Halil'i elde etmek!.. Bu derebeyi, koca bir eyaleti tahakkümü altına almıştı. Seydişehir, Beyşehir, Bozkır, Larende, Niğde, Aksaray, İshaklı ve Akşehir havalisi Dereli Halil'in âdeta malikânesi hükmüne girmişti. Bu azgın zorba, kolaylıkla elde edilebilir bir mahluk değildi; askeri vardı, hatta konağında mahkemesi vardı!.. Askerleriyle herhangi bir hücumu defe muktedirdi, çeteleriyle dört tarafı tedhiş ediyordu” (s. 108).

Dereli Halil romandaki tek mütegalibe değildir. Anlatıcı, Anadolu'yu devletin gücünü yitirdiği, iktisadi nizamın paşalara, beylere, eşkıyalara ve mütegalibelere yarayacak bir dönüşüme uğradığı kana ve acıya bulanmış bir manzarayla tasvir eder.

Hazinelere, altınlar ve para edecek birçok değerli nesne toprak altına gömülür ya da elden ele gezerken bu para sahiplerinden hiçbirisi müsadere korkusu veya bir başka eşkıyanın zulmü sebebiyle servetini kâr etmeyi düşünmez. Paşalar, valiler gibi devletin uzak eyaletlerde ve Anadolu’da her türlü dengeyi ve adaleti sağlamak amacıyla gönderdiği yöneticilerin bir kısmı da bozuk düzenden nemalanmayı tercih eder. Ancak eşkıyaların servetinin akıbeti gibi yöneticilerin de halkı zor duruma sokmak suretiyle kazandıkları mal mülk padişahın fermanıyla müsadere edilir. “Bir müsadere fermanı, en zengin aileleri bir an içinde sefil ve zelil ederdi” (s. 449). İktidara hoş görünerek halkın dinî duygularını sömüren bazı şeyh kabilinden kişiler de “yalan dünya”nın büyümesine kapılarak servet peşine düşerler; ancak onların kazançları da ne millete bir fayda verir ne de ailelerine kalır. Müsadere bir tür kader gibi iktisadi bakımdan sivrilen çoğu kişinin sonu olur. Tasavvufi söylemde kanaatkâr olmanın altı çizilir ve bu esas, halkın genelini Batılı anlamda serveti artırma eyleminden uzaklaştırır (Ülgener 1981: 204). Elindekiyle yetinen, asıl hesap günü için çalışan bir zihniyet Osmanlı’da dolaşırken bunun dışına çıkabilen insanlar olduğu bilinmektedir. Romanda Rumiye Şeyhi dinî gücünü kullanarak hatırı sayılır bir servet edinir. “Gizlice ve pek vasi mukayesede ticaretle de iştigal ettiği için büyük bir servet iddihar etmişti” (s. 42). Bu servet, padişahın izniyle, şeyhin ihanetinden ötürü cezalandırılmasından sonra müsadere edilir. Roman, Osmanlı’nın ekonomik kötü gidişinde yetersiz padişah ve yöneticilerin payı olduğunu, halkın yoksulluk ve güvensizlik içinde devlet içinde devlet olan mütegalibeler ve eşkıyaların elinde yok olduğunu anlatır.

Osmanlı’daki iktisadi nizamın bozukluğundan bahseden bir başka roman da *Tan* gazetesinde 1936 yılında tefrika edilen Kadircan Kafilî’nin *İzlanda’ya Türk Akını*’dır. Romanda on yedinci yüzyılda İstanbul’dan çok uzakta, Akdeniz’de, Türk korsanlarının yaşamları konu edilir. Batı’nın coğrafi keşiflerle zenginleştiği ve ticari yolların Osmanlı’nın aleyhine değiştiği bir dönemde, Türk korsan gemilerinin önlerini kesecekleri yabancı gemiler bulamayışı onları, İzlanda taraflarına gitmeye iter.

“Sizi İzlanda’ya götüreceğim. Limanlarında üçer beşer gemi yatar. Kıyılarında vızır vızır gemiler gezer. Şimdi Amerika’dan Avrupa’ya gidip gelen gemilerin de uğrağıdır. (...) Şimdiye kadar hiçbir korsan gemisi oraya gitmediği için pek zengindir. Buralarda bir yıl dolaşıyorsa oraya bir tek sefer yapmak, beş on gün kalmak da kârlıdır” (5 Ağustos 1936: 11).

Osmanlı tüccarları, üreticiler, çiftçiler ve iktisadi dolaşımda söz sahibi birçok unsur, korsanlar kadar, ticaret güzergâhının değişmesinden etkilenirler. Hatta romanda, Türk korsanlarının aylarca bir başka gemiyle karşılaşmamaları üzerine, yakın liman şehirlerine saldırmak suretiyle ele geçirecekleri insanları köle olarak satmayı düşünmeleri, ekonomik durumun iç açıcı olmadığını gösterir. Bunda da en önemli etken, coğrafi keşiflere bağlı ticaret yollarının değişmesidir.

Osmanlı padişahlarından I. İbrahim'in hem akıl sağlığıyla ilgili bazı rivayetlerin sağlığında bile halk arasında dolaşması hem de yönetimi kadınların hâkimiyetine terk edişi gibi nedenler bu dönemde, bir başıboşluğun oluşmasına, ekonomik birçok sıkıntının yaşanmasına neden olur. I. İbrahim dönemini konu eden ve İskender Fahrettin Sertelli'ye ait olan *Telli Haseki* romanında ekonomik sıkıntılara da değinilir. “Memlekette her şey bol olduğu hâlde ticaret Hintli ve Şamlı birkaç tüccarın elinde kalmıştı. Üç yıl önceki malın değeri o yıl birkaç misli artmış, okkası beş akçeye olan pırasanın bile fiyatına bir misli zam gelmişti” (s. 24). Halk ciddi bir bunalımın içindeyken, üst düzey memurlar ve yöneticiler, müsadere edilmek korkusuyla servetlerini gizleseler de, romanda sadrazam Mehmet Paşa'nın gizli hazinelerine padişah emriyle el koyulur. Halil İnalçık (2015: 337-354) I. İbrahim'in Turhan Sultan ve Kösem Sultan arasındaki iktidar kavgalarından kötü etkilendiğini, padişahın müsrifliğinin ciddi iktisadi sıkıntılar oluşturduğunu anlatır. Romanda, hem sultanın müsrifliği, devleti yönetemeyişi hem de ekonomik olumsuzlukların tarihî gerçekliklere uygun olarak verildiği söylenebilir. Padişahın yakın çevresindekilerin sarraflardan borçlar alacak kadar para bakımından sıkıntı çekmesi, rüşvetin adeta sıradan bir davranış olarak anlatılması, romanda iktisadi düzenin bozulmasının diğer yansımalarıdır. *Telli Haseki*'de Osmanlı yöneticilerinin kötü iktisadi gidişten kurtulmak için köylüden usulsüz vergiler aldığı da anlatılır. “Devletin hazinesinde para kalmayınca, Ahmet Paşa, Çorlu ve Çatalca civarına kendi adamlarını göndererek halktan vergi toplatmaya teşebbüs etmiş, para vermeyen köylülerin ayaklarıyla kadınların memelerine kızgın demirler yapıştırmışlardı” (s. 142). Eserde, halk açlık içinde tasvir edilirken öte yanda servet peşinde koşan yöneticilerin entrikalarından bahsedilir. En çok entrikanın çevrildiği konu, servete ulaşmanın en emin yollarından biri olarak görülen memuriyete ulaşmaktır. Üst düzey memurluklarda liyakate önem verilmediği, en çok para verene memurlukların kaldığı anlatılırken dönemin olumsuz iktisadi manzarası da resmedilmiş olur.

“Girit’te düşman ateşi karşısında gece gündüz çarpışan asker ve yetkililerin memuriyetleri İstanbul’da başkalarına satılıyor, bir şehirde kim fazla para verirse, tercihen o tayin ediliyordu. (...) Halk zorluklar ve sefalet içinde inlerken, bu yolla servet ve para toplayanlar memleketin en güzel yerlerinde büyük binalar yaptırarak halkın acılarıyla alay ediyorlardı” (s. 162).

I. İbrahim’in saltanat yıllarını hikâye eden bir roman da Fazlı Necip’in *Saraylarda Mecnunlar*’dır. Bir müsadere vakasının anlatılmasıyla başlayan romanda, Cinci Hoca ve saraydaki diğer güç odaklarının I. İbrahim’i etkileri altında tutarak oluşturdukları zulümlerden bahsedilir. Bu zulümlerden kaçamayanlar arasında Damat Nakkaş Paşa da vardır. “Padişahın hemşiresi sarayından çıkarıldı. Damat Nakkaş Paşa Yedikule’ye kaldırıldı, idam edildi. Sultan sarayındaki bütün emval zapt olundu. Cariyeler, köleler de haraç mezat satıldı” (s. 23). Müsaderelerle zenginleşen bir padişah, padişahın çevresini saran para hırsıyla yanan kişiler romanda mecnunlar olarak ifade edilmiştir. Bu kişiler, halkın çektiği acıları, ekonomik buhranı görmezden gelirler.

I. İbrahim dönemi olaylarını konu edinen bir başka romansa Reşat Ekrem Koçu’ya ait *Girit Cengi*’dir. Roman, 1936 yılında *Açık Söz* gazetesinde tefrika edilmiştir. Girit Seferi öncesi ve sonrası olaylarının anlatıldığı roman, Akdeniz’de hâlâ bir güç olarak sayılan Osmanlı İmparatorluğu’nun ticari dengeleri bozmasından endişe eden Fransa ve Venedik ülkelerinin siyasi entrikalarına da yer verir. Ancak romanın en çok üzerinde durduğu konu, Sultan İbrahim’in ülkeyi yönetemeyişi, ekonomik birçok sıkıntının imparatorluğa yayılmasıdır.

“Rüşvet, irtişa, irtikap korkunç bir surette gemi azıya almıştı. Hamamcılar mirahoru kebir oluyor, on sekiz yaşında bir çocuk İzmir kadısı nasbediliyor, bir saray kadınına bir hediye edenler, memleketin herhangi bir beldesinde bir kadılığa nail oluyordu. Memlekette yer yer eşkıyalar türemişti” (16 Mayıs 1936: 4).

Padişahın kişiliği hırs, para ve rüşvet ağlarıyla birlikte örülerek anlatılır. Bu anlatım içinde devrin iktisadi yapısı önemli denecek bir dikkatle yansıtılır. Tarihte Varvari Ali Paşa İsyanı olarak bilinen vaka, I. İbrahim’in Sivas Valisi olan Ali Paşa’dan bayram harçlığı istemesi ve valinin o değerde parasının olmadığını söylemesi üzerine isyana kadar dönüşen olaylar silsilesini içerir. Ali Paşa, bu kötü gidişi durdurmak maksadıyla isyana kalkışır (Gökalp 2006: 118). Romanda bu tarihî olaya da yer verilir.

“Paşanın mahiyetinde pek çok levent ve eşkıya toplandı. Fakat bunların maksadı, fırsattan istifade ederek zenginleri ve reayayı soymak idi. Ali Paşa’ya fikirlerini açıkça söylediler. Paşa zulüm ve teaddiye rızası olmadığını söyleyince dağılmaya başladılar. Çaresiz kalan Paşa, kendilerine ruhsat verdi. Bunlar girdikleri kasaba ve karyeleri o kadar insafsızca soydular ve tecavüzler de bulundular ki Varvar Ali Paşa’nın leventleri bir taraftan, Kara Haydaroglu’nun çeteleri diğer taraftan Anadolu’yu tahrip ediyordu” (2 Haz 1936: 4).

İsyanın Ali Paşa’ya dönük cephesi kişisel durumlar arz etmektedir, ancak bu isyanı fırsata çevirmek isteyen Anadolu’daki çeteler, leventler, sekbanlar kaçkını bir tutumla Anadolu halkını soymayı düşünerek toplumsal bir yıkımın, iktisadi bir çözülüşün de göstergesi olur.

Sultan İbrahim devrini anlatan bir başka roman da M. Turhan Tan’ın *Osmanlı Rasputin’i Cinci Hoca* başlıklı eseridir. Romanda para hırsı nedeniyle her türlü duyguyu sömürme düşüncesinde olan ve bunda başarı göstermiş Cinci Hoca ve saraya girişi, orada zamanla yükselişi anlatılır. Kadınlar saltanatının yaşandığı I. İbrahim zamanında ekonomik dengeler de alt üst olmuştur. İstanbul’da ve Anadolu’da hayat, başka türlü yaşansa da parasızlık aynı sonuçları doğurmaktadır. Cinci Hoca’nın babası ölürken oğlunun kolay yoldan para kazanmasının yollarını da kulağına fısıldar. Babasının sözleri onda ömrü boyunca insanların zaafalarını kullanarak nasıl para kazanacağını haritasını da çizer.

“Ben ölünce duaları al, gece gündüz çalışıp ezberle. İç sıkıntısına, hafakana, kara sevdaya, uykusuzluğa bu dualar bire birdir. İstanbul’da zevk ehli ne kadar çoksa sıkıntıdan patlamak kertesine gelenler de o derece boldur. (...) El verir ki nefesin de hayır olduğunu yayabilesin, kendini tanıtabilesin” (1 Eylül 1937: 2).

Bu sözlerde müteşebbis ruhun izleri fark edilmektedir. Para kazanmak ve kâr etmenin yolları anlatılırken, insanların iyiliği değil de kişinin kendini kurtarması ön plana alınmıştır. Molla Hüseyin, namı diğer Cinci Hoca, zamanla ve zekâsının da yardımıyla insanların dinî duygularının saflığından yararlanarak saraya kadar uzanan bir şöhrat sahibi olur. Sultan İbrahim’i de falla, büyüyle kendine bağlayan Cinci Hoca, iktidarı eline geçirir. “Mahkeme muhzirliğinden vilayet kadılıklarına kadar bütün hizmetleri müzayedeye çıkarmıştı, bizzat kendisi talip olanlarla pazarlık ederek en çok para verene o hizmetleri sunuyordu” (14 Eylül 1937: 2). Büyük bir servet kazanan Cinci Hoca, kâr üstüne kâr yapar; ancak kazancını padişahın bir sözüyle kaybedeceği korkusunu da içinde taşır. Bu korkunun adı, müsaderedir. Örneğine birçok kez

rastlanan bu usulün uygulanmasıyla, merkezî devlet teşkilatı kendine rakip bir başka gücü hem ortadan kaldırır hem de kendine para kaynağı bulmuş olur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi manada kötü gidişini hızlandıran II. Viyana Kuşatması, yenilmez Osmanlı'nın, Batı karşısında artık yenilebileceğini gösteren bir savaş olması yönüyle önemlidir. Kanuni Sultan Süleyman hayattayken bazı ekonomik temellerin sarsılmaya başlaması zamanla daha büyük sorunları beraberinde getirmiş, Osmanlı İmparatorluğu, Batı karşısında yavaş yavaş çözülmeye başlamıştır. M. Turhan Tan'ın 1936 yılında yayımladığı *Viyana Dönüşü*'nde de Kanuni Dönemi'ndeki Viyana Kuşatması ile Avcı IV. Mehmet'in başında bulunduğu II. Viyana Kuşatması askerî, siyasi ve iktisadi noktalarda kıyaslanır. "Hünkârın avcılığı, vezirin makam hırsı, Ocak'ın esnafla dolması, sipahiliğin erimesi, halkın salgın altında ezilmesi bu koca devleti kökünden sarsacaktır" (2016: 116). Avrupa'dan askerî üstünlüğünü yitirerek dönen Osmanlı, geçmişte korkusuzca ilerlediği ve hâkimi olduğu coğrafyayı mamur edemediğini, Batı'nın birçok alanda yakaladığı başarıdan çok uzakta kaldığını sezmeye başlar.

Atatürk Devri'nde yazılmış olan tarihî romanlardan iktisadi yapı unsurlarını içerenler, II. Viyana Kuşatması'nın yapıldığı 1683 senesine IV. Mehmet'in sultanlığına kadar getirilmiştir. İncelenen romanlarda; Osmanlı'da ticaret, esnafılık, deniz ticareti gibi meselelerin yanında para hırsının körüklediği hadiseler, müteşebbis tavırlar, orta sınıfın oluşmasına mani olan müsadere uygulaması klasik iktisadi devirde Osmanlı ekonomisinin genel hatlarını meydana getirmiştir. Batı iktisadıyla, yani yeni yeni gelişme gösteren kapitalizm unsurlarıyla karşılaşan Osmanlı, kendine bir çıkış yolu aramaya çalışır. Her ne kadar Osmanlı, askerî sahada geri kaldığını çok çabuk kavrasa da iktisadi nizamda yenilikler yapması gerektiğini idrak etmede geç kalacak, kapitalizm sürecine uzun bir merhaleden geçen Avrupa ülkelerinin ulaştığı noktayı görmekle ciddi bir yanılgıya düşecektir.

5.1.1.1.2. Modern iktisadi dönemde osmanlı müteşebbis yerli erkekleri

Osmanlı'nın modern iktisat dönemi yüz yılı biraz aşan bir zaman dilimini içermesine rağmen, birçok değişimi, yeni uygulamaları ve ekonomik yaptırımları içermesiyle "uzun bir yüzyıl"dır. 1838 Balta Limanı Antlaşması'yla ithal mallarla boy ölçüşmek zorunda kalan ve henüz gelişmemiş sanayi yapısıyla bu alanda daha da

gerileyen, tarım sektörüyle var olmaya çalışan Osmanlı ekonomisi; Batı kapitalizmiyle hem uyum içinde olmaya çalışır hem de küçük işletmeleriyle, ticareti genel manada ele geçiren gayrimüslim tüccarlar ve ithal mallarla bir savaş içine girer. Bu dönem III. Selim'in padişahlık döneminden başlatılmış olup saltanatın kaldırılacağı ve yeni bir Türk devletinin kurulacağı döneme kadar sürdürülmüştür. Cumhuriyet'in ilanıyla yeni bir devir başlamış ve modern iktisadi dönem Türkiye Cumhuriyeti Devleti adıyla devam etmiştir. Bu bölümde ele alınan romanlardaki müteşebbisler, Cumhuriyet'in ilanı öncesine kadar ki yüz yıldan uzun bir zamanı içine alır. Bu uzun dönemde, Osmanlı sanayisi henüz oluşmamış, ticareti genel itibarıyla azınlıkların elinde olan ama tarımda, ticaretle ve sanayide söz sahibi olmaya çalışan kişilerin; müsadere korkusuna rağmen para kazanma hırsını taşıyan bürokratların, din adamlarının, yöneticilerin ve Anadolu'da ekonomiyi elinde tutan ayan, mütegalibe ve eşrafın hikâyelerine değinir. III. Selim'den Sultan Vahdettin'in yönetimine kadar birçok ekonomik ve siyasi hadisenin yaşandığı düşünüldüğünde bu olgu ve hadiseler içinde Osmanlı'yı en çok etkileyenlerin Batı kültürü ve kapitalizmi olduğu söylenebilir.

Modern iktisadi dönemi Osmanlı'nın Batılılaşma çabalarıyla birlikte düşünmek yararlı olacaktır. Kapitalizme ait ekonomik her türlü mal ve hizmet Batılılaşma çabaları ve yeniliklerle beraber açılan modernleşme kapısından girmiştir. Batılılaşma gayretlerinin bilinçli ve geri dönülmez biçimde ortaya çıkması ve modern iktisat hamlelerinin görülmesi yenileşmede birbirini devam ettiren III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde kendini gösterir. Her iki padişah da Osmanlı'nın özellikle askerî ve iktisadi alanlarda geri olduklarının farkındadır. On sekizinci yüzyılın başlarında Batı'da sanayi programları yapılmış ve on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Osmanlı, Avrupa ülkelerinin açık ham madde pazarı görünümünü hâlâ korumaya devam ettirmiştir. Bu kötü manzarayı padişahlar ve iyi niyetli çeşitli yöneticiler değiştirmek için uğraşsalar da Fransa gibi ülkelerin Osmanlı'nın kalkınma niyetlerini baltalamak için kapitülasyonları kalıcı hâle getirmeyi başarmaları, ticaretle ilgilenen Rum ve Ermenileri desteklemek yoluna gitmeleri, öte yandan ülke içinde kalkınma olanaklarını tıkayan çıkarıcı ve bozuk bürokrasinin katkıları, Batı'nın kapitalist sistemine yenilmeyi kaçınılmaz hâle getirir (Berkes, 2018: 49). Osmanlı'nın iktisadi olumsuz gidişine rağmen hem III. Selim hem de II. Mahmut, Batı tipi bir sanayileşmenin peşine düşerler.

III. Selim özellikle askerî alandaki açıkları kapatmak amacıyla sanayileşmeyi desteklemiş, II. Mahmut da aynı niyetle hareket etmiştir. Padişahlar, her ne kadar Batı'yı birçok sahada yakalama isteği taşıdılar da her iki sultanın döneminde de savaşlar, isyanlar, tahttan indirilme korkuları gibi menfi türlü sıkıntıya ilave olarak Osmanlı parası değerini kaybetmiştir (Pamuk, 2007: 171). III. Selim'in Nizam-ı Cedit programının sultanın öldürülmesiyle son bulması, II. Mahmut'u ayanlar, eşkıyalar ve devletin iktidarını akamete uğratacak her türlü güç odağını ortadan kaldırmaya iter. Ekonomik eşitsizliklerin, toplumsal güvensizliğin hâkim olduğu bu dönemde savaşlar ve yenilgiler durumun vahametini daha da artırır. II. Mahmut'un ortadan kaldırmayı amaçladığı ayanlar ve mütegalibe denen zorbalara iktisadi hareketliliğin önemli bir parçasını oluştururlar. Öte yandan müsadere tehlikesine rağmen servet edinmeye devam eden yöneticiler, bürokratlar da bütünün bir başka parçasını oluşturur.

Bir Avuç Kül romanında M. Turhan Tan III. Selim ve II. Mahmut dönemlerini kurgulamış, kötü giden iktisadi ve siyasi şartlar nedeniyle ister istemez ayanların halka saldıkları korkuyu ve parasal gücü ellerinde bulundurmalarından kaynaklı eşitsizliği, müsadere usulünün Osmanlı'da özel mülkiyete izin vermeyişinden ötürü kâr amaçlı Batı tipi kapitalist ilerlemenin yaratılamadığına satır aralarında değinmiştir.

“Evvelleri müsadere meşru, idam meşru, ismet-i eşhasa vaziyet meşru idi. Bu meyanda kölelerin malı, bilhassa efendilerine aitti. Harem ağalarıyla emsalinin maaş, tahsisat, atıye ve rüşvet olarak aldıkları, çaldıkları nukud u eşya, ekseriya milyonlara baliğ olur ve bu servet en sonunda hünkârın hazinesine intikal ederdi” (18 Kânunuevvel 1928: 4).

M. Turhan Tan, romanında devletin siyasi ve askerî gücünü yitirişi nedeniyle kuvvetlenen mütegalibe ve ayan sınıfına önemli bir yer ayırır. Tersenkli oğlu İsmail, Pazvant oğlu, Dağdeviren oğlu gibi ayanların yanında birçok mütegalibenin de adını sayarken halkın ekonomik manada sömürüldüğünü ve bu isimlerin arasında Osmanlı tarihinde önemli bir isim elde edecek Alemdar Mustafa Paşa'nın nasıl kuvvet kazandığını da anlatır (31 Kânunuevvel 1928: 4). II. Mahmut'un merkezî gücü elde etme planları dâhilinde Alemdar Mustafa da öldürülecek, diğer para ve güç sahipleri gibi servetine el konulacaktır. Böylelikle servetin içinde yer alan ama kâra dönüştürülemeyen para, altın ve her türlü meta durağanlık içinde yok olup gider.

İki Mim müstear adıyla tefrika edilen *Padişah Kelleleri* romanı III. Selim'in tahttan indirilişi, yerine IV. Mustafa'nın getirilişi ve II. Mahmut'un tahta geçişi gibi

gerilimli hadiselerin anlatıldığı bir romandır. Osmanlı'nın mali durumuna dair çeşitli bilgilere yer verilen romanda en çok da halkın iktisadi açıdan nasıl etkilendiği vurgulanır. “Kaç gündür yağan kar durmuş yalnız fukaranın değil orta hâllilerin de hâli yaman olmuştu. Her şeyin fiyatı ateş pahasına çıkmıştı. Yakacak odun, kömür bulmak çok mühim bir dert hâline gelmişti” (26 Ağustos 1938: 8). İstanbul'da iaşe sıkıntısı yaşanması, temel ihtiyaçların ediniminde zorluklar meydana gelmesi padişahları güç duruma düşürdüğünden, bu korkulan sıkıntının siyasi entrikalara malzeme edilmesi işten bile değildir. Nitekim III. Selim'in öldürülmesiyle bitecek çıkar savaşlarının temelinde servet edinme ve iktidar arzusu yatmaktadır.

M. Sami Karayel'in *Zorbalar Saltanatı* III. Selim ve II. Mahmut dönemlerini etkileyen Alemdar Mustafa Paşa'yı anlatarak merkezî gücünü yitiren Osmanlı'nın ekonomik anlamda da kuvvetini yitirişini, halkın ayanların elinde topraklarını, hürriyetlerini ve servetlerini kaybedişlerini de yansıtmış olur. Olumsuz ekonomik tabloda yeniçeriler, üst kademedeki memurlar, mütegalibeler de halkı iktisadi açıdan sömüren başka unsurlar olarak aksettirilir. Böylesi bir bozuk düzende, servet ya da maddi güç, sürekli el değiştirmek suretiyle ne halka ne de devlete üretim noktasında katkıda bulunur. “Anadolu'da, Arabistan'da, Rumeli'nde derebeyler ayrı ayrı krallıklar tesis etmişlerdi. Padişahı ve hükümetini katiyen tanımıyorlardı. Halk, derebeylerin esiri olmuştu” (9 Birinci Kânun 1938: 3). Osmanlı'nın ekonomik nizamını bozarak para akışının sağlıklı biçimde dolaşımını engelleyen olumsuzlukların önemli bir nedeni de yeniçerilerin yapısındaki bozulma, bu bozulmaya bağlı halkın maddi anlamda sömürülmesidir. “Yeniçerilerin üzerinde yağma malı doluydu. Bu mallar düşmandan alınan eşyalar değildi. İslam ve Türk köylerini basarak, sadrazam ve serdar karargâhlarını yağma ederek elde ettikleri paralar ve elmaslar idi” (11 Birinci Kânun 1938: 3).

Yeniçerilerin mallarını yağma ettikleri Vedia'nın babası Mustafa Ağa, romanda balmumu fabrikası olan Türk bir müteşebbis olarak tanıtılır.

“O vakitler gaz nedir bilinmediği için mumu yakılırdı. Bu sebeple balmumculuk büyük bir işti. Mustafa Ağa'nın Kasımpaşa'nın üst tarafında bulunan Kulaksız'da büyük balmumu fabrikaları vardı. Yemiş İskelesi Caddesi'nde de büyük bir balmumcu mağazası bulunuyordu. Mustafa ağa devlet işlerine karışmayıp kendi kendine çalışan ve para kazanan zengin bir adamdı” (18 Birinci Kânun 1938: 3).

Uzun yüzyıllar mumla aydınlanan Osmanlı evleri, konakları, sarayları için balmumu, önemli ihtiyaç maddelerindendir. “On dokuzuncu yüzyıla kadar mum ışığında yükselen” (Ünal, 2020: 232) Osmanlı’da gazyağının mumun yerini almasıyla işlerliğini yitiren balmumu kullanımı ve ticareti tarihteki yerini almıştır.

II. Mahmut tahta oturduktan sonra ayanların, mütegalibenin gücünü kırmak için uğraşmıştır. Padişah, Alemdar Mustafa Paşa gibi nüfuzu neredeyse padişaktan üstün iktidar ortaklarını yok etse de Anadolu’ya yayılan irili ufaklı mütegalibe ve ağa gibi unsurlar varlıklarını korumuşlardır. Raif Nezih’in *Ağanın Oğlu* romanı İzmir’de hükümet konağından hem şeklen hem de güç itibarıyla üstündür. Ağanın gücünü artıran, ağayı hükümetten, devletten üstün kılan unsur, paradır, zenginliktir. “İzmir’in hakiki sahibi ve hâkimi Yusuf Ağa idi. Ağanın Tilkilik’teki asr-ı dide konağı, hükümet konağından daha nüfuzlu, daha kudretli idi” (1926: 4). Ağalar, toprak sahipleri, eşkıyalar ve çıkarıcı idarecilerin elinde bulunan iktisadi güç, toprağın asıl sahibi halka geçmez, geçse de güvenlik gibi nedenlerden servet bir türlü ülkenin tamamına yayılacak biçimde işlenemez, kâr ettirilemez.

II. Mahmut dönemi ekonomik ve sosyal bozukluğu, yeniçerilerin İstanbul’a yaydıkları korku ve maddi sömürü üzerinden anlatan M. Turhan Tan’ın *Devrilen Kazan* romanında yeniçerilerin esnaflaşması, zorba hâlleri iktisadi düzeni de olumsuz etkilemektedir.

“Ocağa yabancı girmemesine bu kadar dikkat olunduğu gibi yeniçerilerin yalnız askerlik işlerinde uğraşmasına ve aralarına herhangi bir sanat adamının sokulmamasına da çalışılırdı. (..) Hikâyemizin cereyan ettiği günlerde ocak en sefil günlerini yaşıyordu. Çarşı ve pazarlardaki esnafın, satıcıların çoğu yeniçeri idi. Hamallar, manavlar, kasaplar, börekçiler ve saire sokak sokak dolaşırlar ve İstanbul’a yeni gelmiş bir hemşeri görünce hemen koluna yapışıp ‘Gel yoldaşım, seni yeniçeri yazalım.’ sözüyle herifi kendilerinin mensup oldukları ortaya götürüp kollarına nişan dövdürürlerdi” (s. 134-136).

1938 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen roman, iktisadi çöküşle birlikte artan ahlaki yozlaşmayı da işlemiştir. Anlatıcı, yeniçeri ocağındaki bozulmanın devletin sosyal, siyasi ve iktisadi manada çöküşünde çok büyük tesirleri olduğu kanaatini ciddi biçimde ele almış, bu fikrini tarihî hakikatlerle desteklemiştir. Yazarın diğer eserlerinde de uyguladığı kimi zaman olayların akışını keserek tarihçilerin verdikleri bilgileri okurlarla paylaşma tarzı, bu eserde de devam etmiş, kimi sayfalarsa dipnotlarla gerekli gördüğü tarihî malumatları vermiştir.

1933 yılında yayımlanan *Bir Varmış Bir Yokmuş*'ta Sadri Ertem, zaman kavramının yitirildiği masalsi bir üslupla Osmanlı iktisadi ve sosyal yapısını padişahların isimlerini sıralayarak anlatır. Cumhuriyet Dönemi'ne kadar varan bir zamansal çizgide ilerleyen anlatıcı, Osmanlı'yı kıyasıya eleştirirken padişahların Batılılaşma gayretleriyle paralel gelişen iktisadi kararlarına ve halkın fakirleşmesine bilhassa yer verir. Sadri Ertem, bir yazar-anlatıcı olmaktan ileriye giderek, bir ideolog vazifesini üstlenerek III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde bir hayli sistemli hâle gelen modernleşme anlayışını, Batılı kurumların Osmanlı'da tesisine dönük uygulamalarını millî olmadıkları ve halkın iktisadi cephesine fayda sağlamadıkları için eleştirir.

“Padişah yeniçeri yerine yeni bir ordu teşkilini düşünüyordu. Bunun temelini de atmıştı. Bu yeni ordunun temellerini atanlar arasında Fransız komisyoncuları vardı. Komisyoncular istiyorlardı ki yeni ordunun elbisesi Fransa'dan gelsin, tüfeği Fransa'dan gelsin, süngüsü Fransa'dan gelsin, topu Fransa'dan gelsin, atların nalları ve beygirlerin eyerleri bile Fransa'ya ısmarlansın. Fransa komisyoncuları inkılapçılarla birlikte muzaffer olunca yerli tezgâhlar durdu. Saraçlar işsiz kaldı. Silahçılar topu atıldılar. Tezgâhlarda çalışanlar arasında açlık baş gösterdi” (s. 31).

Kapitalist Batı ülkeleri, Osmanlı'nın henüz gelişmemiş ya da cılız hâldeki sanayisine ucuz ithal mallarıyla darbe vururken, tüketim ve üretim dengesini de bozar. Sadri Ertem, Batılılaşmanın yanlış seyrini iktisadi unsurları merkeze alarak sıralarken, öte yandan Cumhuriyet'in nereden nereye geldiğini, büyük başarısını da anlatmayı amaçlar. Batı tipi kıyafetler, eğlence anlayışları beraberinde kendi ithal pazarlarını da yaratmış, yerli ürünler hem pahalı olmaları yönüyle hem de moderni dokusunda taşımadığı eleştirisiyle Avrupa sanayisine yenilmiştir. Sadri Ertem bu düşünceleri roman kurgusuna başarılı eklemleyemese de masal anlatıcısı gibi birbiri sıra hadiseyi anlatmakta başarılıdır. Anlatıcı, Tanzimat'ın mimarlarından Batı kültürüyle yakın ilişkiler kuran Sultan Abdülmecit'i kıyasıya eleştirir. Sadri Ertem, kapitalizmin kısılcında ezildiğini iddia ettiği halkı, Cumhuriyet idaresinin kurtardığını müjdeleyerek romanını tamamlar. Yerli tezgâhların kapanması ve Osmanlı tekstil faaliyetlerinin çöküşüyle neticelendiğini düşündüğü Osmanlı iktisat siyasetini Sadri Ertem eleştirirken Türkiye'deki resmî ideolojinin Osmanlı mirasını reddeden düşüncesini taşımaktadır. Bu durumun da tesiriyle fazlasıyla yanlı davranan Sadri Ertem'i ve bu düşüncüyü paylaşılanları, Cumhuriyet Dönemi iktisatçılarından Şevket Pamuk haksız çıkaracaktır. Birçok yazar ve araştırmacının Osmanlı zanaatlarının

tamamen yok olduğu yönündeki düşüncelerine karşı yerli faaliyetler ithal ürünlere direnç göstermiş, Osmanlı üreticisi, ithal malı ipliğı kullanmak suretiyle “yeni beğeniler” oluşturmaya çalışmışlardır (Pamuk, 2019: 101).

Yine aynı romanda yazar, II. Abdülhamit’i de Cumhuriyet idaresine miras bırakılan borçlar noktasında tenkit eder. Romandan çok, üslubuyla masalı, yazarın düşüncelerini samimiyetle anlatan tavrıyla, köşe yazısını hatırlatan eser, Osmanlı tarihiyle hesaplaşma için yazılmış izlenimini verir.

1854 yılından itibaren borçlanmaya belli ölçülerde başlayan Osmanlı iktidarı, 1876’da borçlarını ödemeyeceğini ilan edince, alacaklı durumundaki Batılı ülkeler 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresini kurarlar. Batılı devletlerin lehine biçimde Osmanlı topraklarındaki “tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkilerden alınan vergiler, ham ipekten toplanan öşür ve Doğu Rumeli vilayetinin ödediğı yıllık vergi” (Pamuk, 2017: 23) bu idareye teslim edilir. II. Abdülhamit Dönemi’nde belli koşullarla ödenmeye başlanan borçlar, Birinci Dünya Savaşı’nda harp şartları nedeniyle ödenmeyecek, Lozan Barış Antlaşması’nda ödeme planı hazırlanacaktır.

II. Abdülhamit dönemi Osmanlı’nın Batılı emperyalist güç odaklarıyla ülkenin içinde ve dışında uğraştığı, birçok ekonomik kısıtlamaya rağmen kalkınma planlarının hayata geçirildiğı, eğitim başta olmak üzere birçok kurumda modern değişimlerin yaşandığı yılları içine alır. Çoğu müellif, münevver, asker ve politikacı tarafından, kendi devrinde ve sonrasında da tenkit edilmekten kurtulamayan II. Abdülhamit, Batılı kurumları desteklemek suretiyle Müslüman burjuvazisini de meydana getirmiştir. II. Abdülhamit Devri’nde klasik eğitim veren medreselerin yanında kurulan modern okullar sayesinde taşrada bir entelektüel orta sınıfın oluşması sağlanmıştır. Bunlar ekonomik bakımdan özgürlükçü, liberal ve müteşebbis fikirlerden beslenerek alt ve orta sınıfta yer alıp da üst sınıfa doğru bir hareketliliğin içinde yer alan kişilerdir. İleride Osmanlı kültür ve tarihinde önemli görevleri üstlenecek bu yeni orta sınıf entelektüellerinden ekonomiyle ilgilenenleri, girişimci bir zihniyeti de kendileriyle birlikte getirirler (Karpas, 2010: 178-189). Modernleşmenin yolunu açan, hem ülkenin içinde hem de ülke dışında çeşitli siyasi ve ekonomik dengelerin kurulmasına özen gösteren II. Abdülhamit, Batı’daki ekonomik buhrandan Osmanlı’yı kurtarmanın tasarılarını da yapar.

1873 yılından başlayarak 1896 yılına kadar süren ve ilk dünya iktisat krizi olarak bilinen “Uzun Depresyon”, cılız bir sanayi yapısını taşıyan Osmanlı’yı da etkiler. Tarımsal üretimi azalan ve bu azalma nedeniyle vergilerden aldığı gelirleri düşen Osmanlı, aynı zamanda sanayi hamlelerini de devam ettiremez. II. Abdülhamit, Tanzimat yıllarında da örneği görülen “imtiyaz” yani bir nevi “yap-işlet-devret” modelini devreye sokarak sanayide müteşebbis bir dalga yaratmanın peşine düşer. Devleti mali anlamda yormayacak ve özel sektörü iş alanına çekmeyi amaçlayan bu yöntemle İstanbul başta olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde yerli sermayeyle kalkınmanın yolları açılır (Memiş, 2019: 455). II. Abdülhamit, hem Batı tipi eğitim kurumlarıyla müteşebbis orta sınıfı yaratmış hem de yerli ve millî bir ekonominin oluşması için gayret etmiştir.

Fazlı Necip’in *Ah Anne* romanındaki asli kişi Nedim, modern bir eğitim almış, İngiliz özel öğretmenlerden Batı’nın yaşam tarzına ve kültürüne dair birçok malumat edinmiştir. II. Abdülhamit devrinde büyüyen ve yetişen Nedim, soluduğu yerli havanın ataletin farkındadır ve bunu değiştirmek için bazı tasarılar yapmaktadır. Bu tasarılarını hayata ancak Avrupa seyahati sonrasında koyma fırsatı bulsa da İstanbul’daki çiftlikte elektrik üretmek, modern sulama imkânları yaratmak, hayvan ıslahına yönelik çalışmalar yapmak, köylüyü ve köyü kalkındırma uğraşına girmek gibi faaliyetleri II. Abdülhamit devrinin zirai kalkınma anlayışının ürünü Halkalı Ziraat Mektebi mezunu arkadaşıyla hayata geçirilebilir.

“Nedim misafirlerini süthaneye götürdü ve gezdirdi. Geniş, temiz, hamam gibi bir yerdi. Çiftlik hayvanatının sütlerinden burada hep yeni alet ve usullerle tereyağı, yoğurt ve türlü türlü peynirler yapıyordu. Burası da elektrikle tenvir olunuyor, yayıklar elektrikle hareket ediyordu” (15 Teşrinievvel: 26).

Romanın asli kişisi Nedim, II. Abdülhamit’in Osmanlı gençlerinde bilhassa görmek istediği müteşebbis ve kalkınmacı kimliğe uygun hareket ederek, çiftliği ve çevresini teknik imkânlarla desteklemek suretiyle iktisadi bir yükselişe götürür.

Sedat Simavi’nin *Nankörlerin Romanı*’nda II. Abdülhamit’e yakınlığıyla tanınan Ali Muhlis Paşa’nın konağına ailesini kaybettikten sonra sığınan Kâmran’ın hikâyesi anlatılır. Kâmran, evin oğlu gibidir ama hiçbir zaman evin sahipleriyle eşit olmadığının da farkındadır. Ev ekonomisinden, parayı kâr ettirmekten anlayan Kâmran, aileyi düştükleri borç batağından kurtarınca evdeki konumu da değişir. Bu

konum tamamen parayla doğru orantılı olarak değişir. Para yoksa kıymet de yoktur. Evin ekonomisini düzene sokar, para artırır, parayı biriktirir ve biriktirdikleriyle apartman alır (13 Birinci Kânun: 16). Emlakin kıymetleneceğini, paranın işletilmediğinde hem devlet iktisadına hem de şahsın servetine hiçbir katkıda bulunmadığını bilen, düşünen ve tasarılar yapan Kâmran; aileyi borç batağından kurtararak bir nevi kahraman ilan edilir. Her ne kadar Ali Muhlis Paşa ve eşi tarafından Kâmran'ın mazideki fakirliği ve sosyal sınıfı hatırlatılsa da romanda alt sınıftan bir insana imkânlar sağlandığında zenginliğe ulaşabileceği fikri verilmeye çalışılmış, sınıflar arası geçişin aslında zor olmadığı vurgulanmıştır. Müteşebbis tavrın paranın kıymetini bilmekten ziyade paranın kıymetlendirilmesini bilmekte yattığı fikrinin esas alındığı eserde, asli kişi Kâmran mutluluğu çalışmakta ve üretmekte bulur.

1938 yılında tefrika edilen *Beyaz Şemsiyeli* romanında Ercüment Ekrem Talu, Rana adlı bir kadının ticari zekâsıyla birleşen intikam hırsını anlatırken satır aralarında II. Abdülhamit devri sürgünlerine, adaletsizliklerine ve ekonominin kötü gidişine de değinir. “Postaların hâli son zamanlarda pek berbatlaşmıştı. Memurun yirmi paralık bir pul bedelini irtikap eylediği çok defa vakiydi. Altı ayda bir maaş alan bu adamlar geçinmenin yolunu böyle bulmuşlardı” (1939: 262). Memurların maaşlarını alamadığı ya da geç aldığı bu dönemde zengin ve fakir arasındaki uçurum da bir hayli açılmıştır. Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi gibi devirlerinde toplumun nabzını tutan gazeteci-yazarların devamlı üzerlerinde durdukları mevzulardan biri de Türklerin memurlukta sebat etmeleri meselesidir. Türklerin aksine gayrimüslimlerin devlet kapısında bir vazife almak gibi düşüncelerinin hiç olmayışı, bunların ellerindeki serveti değerlendirerek azdan çok elde etmenin yollarını aramaları Türklerin gayrimüslimler karşısında iktisadi manada uzun seneler geri kalmasına yol açmıştır. Tanzimat'tan beri üzerinde durulan en mühim meselelerden biri Türklerin iktisadı ellerine geçirmesi gereği, müteşebbisliğe acilen geçişi fikri olmuştur. Romanda memurların maaş alamaması devrin iktisadının hiç iyi gitmediğini göstermekle beraber Türklerin memurlukla yetinmesi düşüncesinin her türlü iktisadi imkânsızlığa rağmen devam ettirildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

II. Abdülhamit devrinin hem ekonomik manada hem de sosyal nizam anlamında bozulduğunu, bir yandan da modernleşmenin yarattığı çarpık ilişkileri, kültürel değişimleri anlatan Sermet Muhtar Alus'un *Onikiler* romanı, 1935 yılında *Cumhuriyet*

gazetesinde tefrika edilmiştir. Romanda Onikiler adıyla anılan kabadayı çetesinin devlet işleri de dâhil olmak üzere birçok sahada etkinlikleri anlatılırken yine devrin sosyal ve siyasi düzeninin işlerliğini yitirmesiyle orantılı olarak bu tarz çetelerin çıktığı vurgulanır. “İlk türemeleri herhâlde Abdülaziz’in son devirlerinde veya Abdülhamit’in ilk zamanlarında olacak ki bunlar, şimdi söyleyeceğim menkıbeden de anlaşılacağı üzere, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda varmışlar” (s.79). Osmanlı Devleti askerî ve siyasi gücünü yitirdikçe sosyal düzenin diğer kurumlarında kuralsızlıklar, eşitsizlikler baş gösterir ki romanda adı geçen kabadayılar Rumeli ve Anadolu’da köylüyü sömüren mütegalibeden pek de farksız değildir. Sosyal nizamdaki bozulmalar, özellikle ekonomik alandaki gerilemeler bu gibi güç odaklarının oluşmasına meydan vermiştir.

Halide Edip Adıvar’ın *Sinekli Bakkal* romanı, II. Abdülhamit devrini çeşitli sınıftan insanların hikâyelerini anlatarak yansıtır. Doğu-Batı kültürlerine sentezci bir yorum getiren Adıvar; Rabia, Emine, Tevfik, Hilmi, Bilâl, Vehbi Dede gibi isimlerin hayata bakışlarını anlatırken iktisada yaklaşımlarını da verir. Rabia’nın annesi Emine, gölge oyuncusu, mukallit Tevfik’le bir şartla evlenir. Tevfik, “boş işleri” yani fayda getirmeyen, kâr sağlamayan sanatını bırakacak, İstanbul Bakkaliyesi’ni işletecektir. “İşini bilen bir bakkal, orada pek âlâ kazanabilir” (s. 15) düşüncesiyle Tevfik’le evlenen Emine, Batılı müteşebbis hususiyetlerinin hiçbirini genç eşinde bulamaz. Emine, hem paraya hem de eşine hükmetmek ister. “Kocasının kafasında ‘para’ diye bir kıymet olmaması” (s. 17) Emine’yi üzer ama bu durum uzun sürmez, çünkü işlerin başına kendi geçer. Tevfik bir müteşebbis değildir fakat Emine ve babası Hacı İlhami Efendi paranın kıymetini, kâr ettirmek suretiyle bu kıymetin artacağını bilmektedirler. Rabia, sesinin güzelliğiyle hatırı sayılır paralar kazanınca, Hacı İlhami Efendi, Rabia’nın “Tevfik’ten ziyade kendine çekmiş olduğunu iftiharla” (s. 27) söylerken iktisat işlerinden anladığını ima eder. Romanda dine yaklaşımıyla Hacı İlhami Efendi’nin karşısında yer alan Vehbi Dede ise Osmanlı’daki durağanlığın sembolü olarak Zaptiye Nazırı Selim Paşa’nın oğlu Hilmi tarafından eleştirilir. Batı’yı hayat ve hareketlilik kavramlarıyla eşleştiren Hilmi, Hacı İlhami Efendi’yi toplum için daha zararsız bulurken “Dervişin felsefesindeki uyuşturucu, uyutucu zehir” (s. 82) insanları girişimden, hayatın gerçeklerinden koparır fikrini savunmaktadır. Romanda önemli bir yer teşkil eden Selim Paşa Konağı, zenginliğin gözle görüldüğü, paranın fazlasıyla ihtiyaç sahiplerine dağıtıldığı bir mekândır. Konak bahçıvanının yeğeni Bilâl de

Osmanlı’da zengin olmayı, servet sahibi olmayı hedefleyenlerin bir kısmının memuriyete yönelmesi gibi Selim Paşa’nın yardımıyla memur olup sınıf atlamayı planlar. Aklında Selim Paşa’nın zenginliği vardır. “Bir konağına, debdebesine bak... Ben, onun gibi olacağım. Karımın onun karısı gibi elmasları, arabası, atı...” (s. 154). Servet sahibi olmayı, paranın verdiği gücün peşinde koşmayı seçen ferde karşı gösterişsiz ve durağan bir yaşamı seçen Rabia’nın babası Tevfik, yeni yaşamın unsurlarıyla zenginleştirdiği gölge oyununda “mirasyedi” tipinin kişilik özelliklerini değiştirir. “O ananevi, aptal züppe, küçükbey değildi. Dalkavukları parasını alıp onu maskara etmiyorlardı. Tevfik’in ‘mirasyedi’si becerikli ve kurnazdı. Parası hiç tükenmiyordu” (s. 131). On dokuzuncu yüzyılda ferdin istekleri toplumun refahından daha değerlidir. En azından Batı’nın kültürel yansımalarıyla beslenen modern ve benmerkezci Osmanlı ferdi için bu durum böyle kabul edilebilir. Tevfik’s’e, kendi sınırlarında bir tür boş vermişliğiyle yaşarken, topluma ayna tutmakta ancak aynada yansıttığı “mirasyedi”ler gibi olmamayı bir mesele hâline getirmektedir. Tevfik’in perdeye yansıttığı mirasyedi tipi Ahmet Mithat Efendi’nin mirasyedisini Felatun’dan çok farklıdır. Serveti tükenen Felatun’un sığınacağı devlet baba, her gence sunacağı bir memuriyetin kapısını ona da aralayacaktır; ancak Tevfik’in mirasyedisinin hiç iş yapmayıp bir zamanlar kazanılmış olan serveti tüketmeden yaşayabilmesi kapitalist sisteme uyum sağlayan “yeni birey”in hususiyetlerini yansıtmaması bakımından kıymetlidir. 1936 senesinde yazılan romanda Halide Edip’in mirasyedi tipi böylesi bir tespitle işlemesi, satır aralarına sıkışıp kalsa da birey kavramının iktisadi manada da yerleştiğini göstermesi bakımından kıymet taşımaktadır. Sanatını kalıcı kılmayı, temaşa ettiklerini yazıya geçirmeyi asla düşünmeyen Tevfik, paraya da hiç kıymet vermez. “Ve eğer para denilen şeyin kıymetini bilseydi bu fırsatta adeta zengin olabilirdi. Fakat kazancı bir elinden giriyor, bir elinden çıkıyordu” (s. 133). Romanda Tevfik’in parayla kurduğu münasebetin zıddını yaşayan Rabia, çalışmanın yani paranın öneminin farkındadır. “Osman’a zengin diye varmıyor. Onurunu, vakarını, benliğini ancak çalışmak sayesinde muhafaza edebilir” (s. 329). Peregrini, Osman ismini alıp Rabia’yla evlendiğinde Sinekli Bakkal Sokağı’nın servet anlayışına da uymak zorunda kalır. Batılı ferdin Doğulu ve durağan bir mahalledeki gösterişsiz yaşama alışması bir anda mümkün olmaz. Oysaki Osman, servetinin farkındadır ve bu imkânlarla sadece ev ortamını düzeltmenin yeterli olmadığını farkındadır, yazları ve kışları farklı bir mekânda kalmayı, yeni yerler görmeyi ve para harcamayı sıradan bir

iş gibi gören Osman'ın karşısında ihtiyaçlar dâhilinde para harcanması gerektiğini düşünen bir Rabia vardır. Mahallede zenginlik saklanan ancak yardımlaşırken, yemekler verilirken, ziyafetler düzenlenirken gösterilebilir. Bu durum da müsadere uygulamasına, eşkıyaların ve diğer güç odaklarının saldırısına maruz kalan Türk zengininin biraz da zorunluluktan servetini kâr ettirme peşine düşmemesine; öte yandan tasavvufi bir bakışın yüzyıllarca insana tesir ettiği kanaatkâr yaklaşıma sahip oluşunda aranmalıdır. Osman, “Sinekli Bakkal’da fukara adam rolü yapmanın sıkıntılı tarafları olduğunu hissetti” (s. 354). Halide Edip, romanında sadece siyasi ve sosyal atmosferi çizmez, iktisadi ortama da önemli ölçülerde yer ayırır.

II. Abdülhamit'in padişahlık dönemindeki Balkanlardaki hareketliliği, İttihat ve Terakki'nin oluşumunu anlatan Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'ya ait *Makedonya* romanı, 1933 yılında *Milliyet* gazetesinde tefrika edilmiştir. Balkanlar, Anadolu'ya göre modernleşme, uluslaşma hususlarında, Avrupa ülkelerine hem coğrafi hem de din noktalarında yakınlığından ötürü daha erken değişim göstermiştir. Aynı zamanda bu yakınlıklardan ötürü sanayileşen, kapitalizm sürecine giren Avrupa ülkeleriyle sağlamış olduğu ilişkiler neticesinde ticarete, tarım ve hayvancılıkta da modernleşerek zenginleşmeye on sekizinci yüzyılda başlar (Ortaylı, 2008: 40). Avrupalı tüccarları yakından tanıma fırsatı bulan Balkanlardaki hem Müslüman hem gayrimüslim halk içinden romanda bahsi geçen İpekçi kardeşler gibi müteşebbis zihniyetli, kâr peşinde koşan kişiler de yetişir. İpekçi kardeşlerden İsmail Efendi, “gece gündüz durmuyor, kafa yoruyor, kurduğu düzenin büyümesi ve genişlemesi için uğraşıyordu” (1945: 50) şeklinde tasvir edilir. Bu tasvir, Batı tipi müteşebbis özelliklerini tamamen yansıtmaktadır. İsmail Efendi, Avrupa'da kendi işiyle ilgili olan tekstil fabrikalarını gezer, burada en küçük bir hata taşıyan ürünlerin satışa sunulmadığını görerek, bu araya çıkarılan ürünleri ucuza alır ve satın aldığı bu malları memleketinde hatırı sayılır fiyatlarla satmak suretiyle kazancını bir hayli artırır. Para kazanmak, İsmail Efendi ve kardeşleri için hayatın anlamı gibidir. Kapitalist sistemin istediği sanayici ya da tüccar tipi tam da bu şekildedir. Kardeşlerden Rıfat Efendi'nin on beş yaşındaki oğlu Vahit, ticarete meyilli olmakla kalmaz. Tüketicideki modern isteklerin ve beklentilerin de farkındadır. Vitrinde ürünlerin nasıl görüldüğü ya da ne biçimde dizildiğinin müşterinin alışveriş isteğini etkilediği yönündeki fikirleri, çocuk yaştaki Vahit'in yeteneğini gösterdiği kadar yaşanan muhitin, alınan eğitimin ve tecrübenin Batılı müteşebbis tiplerin yetişmesinde katkısı olduğunu da gösterir.

Romanda, gayrimüslim ve Müslüman halk tabakası sefalet içinde tasvir edilir. Tütün ekimi ve satımıyla ilgilenen bir kısım kişinin, Reji'ye ucuz fiyatlarla ürünlerini vermektense, kendi tütünlerini kaçak yollardan başka alıcılara daha iyi fiyata satmak gibi tehlikeli yollara saptıkları anlatılır. Kimi ölümü göze alarak emeklerinin karşılığının peşine koşar ancak hayat çok pahalıdır (s. 46). Halk bir yandan ekonomik sıkıntılarla uğraşırken devletin kurumlarında iş görmek, hak aramak, adaletin sağlanması için uğraşmak gibi temel isteklerini Gâvur İmam gibi ve devlet yerine geçen güç odaklarından beklemeye başlarlar. “Başı sıkılanlar, mahkemelerde işi çıkmaza girenler, olmayacak işleri yaptırmaya savaşırlar bu adama gidiyorlar. Eline sekiz on altın sıkıştırıyorlar, ne isterlerse yaptırabiliyorlardı” (s. 41). Çiftçi, köylü gibi alt sınıftan insan iktisadi anlamda bocalarken subaylar, erler de farksız durumda değildirler. Romanda, subaylar maaşlarını Yahudi tefecilere kırdırarak geçinmeye çalışırlar, erlerin kıyafet, araç-gereç gibi temel ihtiyaçları karşılanamaz.

“Yataklı vagonların kompartımanlarında purolarını tütürerek seyahat eden Reji müdürleri, yabancı tütün şirketlerinin direktörleri, Bozdağ zeybeklerinin kara kulaklı saldırımları gibi kasaturalarını kuşaklarına saplamış olan bu yarı çıplak erleri gördükçe alaylı alaylı kahkahalar savuruyorlardı” (s. 191).

Halk; eserde askerinden köylüsüne kadar büyük bir sefalet içinde sunulurken ayrılıkçı birçok gruplar, çeteler boş durmayarak, halkın iktisadi sıkıntılarını kullanarak milliyetçi yıkıcı eylemlere geçerler. Romanın bu kısmında İttihat ve Terakki'nin Balkanlardaki büyümesi ve gelişmesi anlatılır. Mustafa Kemal, millî iktisat yanlısı tavırlarıyla yirminci yüzyılın başında henüz İttihat ve Terakki'nin iktidarının konuşulmadığı bir dönemde Cumhuriyet yıllarındaki fikirleriyle konuşturulur. “Türkiye’de her şey Türk’ün olmalıdır. Türk kendi tarlasında ektiği ve kendi fabrikasında dokuduğunu kullanmalıdır” (s. 308). Romanda, Türklerin dışındakiler de iktisadi meselelere kafa yorarlar, Avrupa devletlerinin Balkanlardaki hareketliliği bizzat takip ettikleri, hatta bunları yönlendirdikleri anlatılırken iktisadi çıkarların dünyadaki diğer denge unsurlarından daha önemli olduğu vurgulanır.

1903 senesinden Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadarki bir süreyi romanında olay zamanı olarak seçen Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*’ta eşkıyaların ailesini öldürdüğü günden beri haksızlığa uğrayan Yusuf’un yaşamını anlatırken çocuk işçilere, zeytinliklerde çalışan kadınlara, mütegalibe, eşraf, ağa gibi isimlerle gücü

elinde bulunduran kişilerin halkı sömürmesine de yer ayırır. Asım Bezirci, romanın asli kişisi Yusuf'u eşrafa ve bürokrasiye karşı savaşıyan bir eşkıya olarak Türk romanında ilk olması yönüyle önemser. Yusuf'un aşk hikâyesi yazarın eleştiri yapma isteğinin dışında olayların doğallığı içinde toplumsal bir eleştiriye, sınıf çatışmasına çevrilir (Bezirci, 2007: 176-186). Yusuf, Kaymakam Salahattin Bey'in ailesine katıldıktan sonra, yaşının ilerlemesinin de etkisiyle çevresini ve insanları değerlendirir, onda "bir baltaya sap olma" fikri vardır ancak içinde, derinlerde adalet, sınıfsal eşitsizlik gibi kuramsal manada ne olduğunu bilmediği, kavrayamadığı düşüncelerle çevrili hisler, sıkıntılar vardır. Kaymakam tarafından boş durmasın diye zeytinliklerin başına gönderilen Yusuf, kendini mahalleliye, eşrafa ya da diğer insanlara değil de işçilere daha yakın hisseder. İşçilere zulmedenleri, onları sömürenleri anlayamaz. "Bu fakir işçilere bu köpek muamelesini yapmaya neden lüzum görüyorlardı? (...) Ya Allah bu ağaları ve ağazadeleri de fıkara yaratsaydı?" (s. 33). Yusuf, fabrikatör Hilmi Bey ve çevresini saran eşraf sınıfından daha da uzak durur ancak Muazzez'e olan aşkı, romanın hadiselerini Yusuf ve mütegalibe arasındaki bir çatışmaya doğru sürükler. Muazzez'le evlenme hayalleri kuran Yusuf, bir "iş"e ihtiyacı olduğunun farkındadır. Hem Muazzez'e kavuşmanın hem de alışamadığı insanlar arasında tutunabilmenin yolu para kazanmakta, iş sahibi olmakta gizlidir. "Bir baltaya sap olmak icap ediyordu. Hangi baltaya? (...) On seneden beri içlerinde yaşadığı hâlde bir türlü alışamadığı bu insanların arasında onun da sağlam bir yeri olmalıydı" (s. 113). Kendince planlar yapsa da Edremit'teki fasit daireden kendini kurtaramaz. Hem kendindeki atalet, iş kurma cesareti ve sermayedeki eksiklikler Yusuf'u Kaymakam'ın desteğiyle memur olmaya kadar götürür. Muazzez, kocasının "efendi"lere yakın olacağını bilerek çok mutlu olur. Oysaki memur olma fikri, müteşebbis zihniyetin tam da karşısında yer alır. Namık Kemal'den Prens Sabahattin'e kadar birçok aydın memur olmakla yetinen gençliği tenkit etse de kolay yoldan ve kesintisiz para kazanma fikri Türk gençliğinden kolay kolay silinmez. Romanda, Yusuf'a baba dostu Hulusi Bey'in verdiği öğütler Osmanlı ekonomisinin çöküşünü göstermekle beraber müteşebbis faaliyetlere çekinen bir kesimin sesini de duyurur. "Ticarete atlayım desen hem sermaye ister, hem tehlikeli iş. Bak, iki haftadır pazarcıları eşkıyalar soyuyor. At araba alsan, yarın hükümet bir emir verir, askeriye için zapt ederler" (s. 177). Yusuf'a tahsildarlık vazifesinin verilmesinin ardındaki sır ortaya çıktığında, paraya, güce, iktidara, eşrafa isyan eden Yusuf, bir eşkıyaya dönüşür.

Cemal Hurşit'in *Sırtlan* romanında bir Anadolu kasabasındaki durgunluk, atalet yüzeysel tasvirlerle anlatılır. İzmirli genç müteşebbis Hüseyin Siret'in kereste işi nedeniyle kasabadaki memurlarla kurduğu ilişki onların hareketsizliğini daha da belirgin hâle getirir. Sanki İstanbul ve İzmir'deki yaşam; hareketi, çalışmayı, didinmeyi, kasabadaki memurlarla bütünleşen hayatsa durgunluğu çağrıştırmaktadır. Cumhuriyet Dönemi kimi roman ve hikâyelerinde işlenen hayattan bezmiş, tükenmiş memur tipi *Sırtlan*'da da özellikle içki âlemleriyle canlandırılır. Hüseyin Siret, İttihat ve Terakki yöneticilerinin istediği Müslüman-Türk müteşebbise örnektir. Darülfünundan mezun olduktan sonra memur olmayı seçmeyen Hüseyin Siret, kereste şirketine ortak olur (s. 7). İttihat ve Terakki yönetimi bilhassa Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileriyle millî iktisat siyasetini önemsemiş, Türk tüccar, millî tüccar oluşturma çabalarını desteklemiştir.

Ali Rıza'nın 1928'de kaleme aldığı *Nadire* romanında asli kişi Namık, paranın çıkınlanmasının hiçbir şekilde insanın kendine, muhitine ve millete fayda getirmeyeceğini söyler. Romanda kendisi de bizzat ticaret yapmış, servet edinmiş biri olarak tanıtılır. Birinci Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonların kaldırılması üzerine Türk işçilerini çıkaran bir işletmede çalışan Hikmet, eski arkadaşı Namık'ın nasıl servet sahibi olduğunu sonradan öğrenir. Namık, arkadaşına girişimci olmaktan korkan insanların sonunun yalnızlık ve parasızlık olduğunu söyler. "Eline geçen parayı nemalandırmak aklından bile geçmez... Batırırım da eskisi gibi sefil olurum diye bir düğüm üstüne bin düğüm vurur" (s. 29). Namık, kâr edilen paradaki faydaların fertten topluma doğru ilerlediğini savunur.

Fazlı Necip'in *Türk Kızı* romanında, Cumhuriyet yöneticilerinin de destekleyeceği birçok modern konu, kendine yer bulur. Kadının eğitimi, meslek sahibi oluşu, müteşebbislerin desteklenmesine yönelik fikirler romanda üzerinde durulan bazı meselelerdendir. Fazlı Necip'in Osmanlı'nın son senelerini 1925 yılından anlattığı eseri, yazarın yakın tanıklığını taşıması ve kızı Meliha'dan ilham alarak romanını oluşturduğunu not düşmesi gösterir ki *Türk Kızı*, birçok gerçekliği ve detayı da içinde barındırır. Romanda modern eğitim almış Nezihe ve Almanya'da öğrenim gören Cevat'ın hikâyesi; vatan, fedakârlık ve müteşebbis ruhu taşıyan gençlik gibi konular üzerinde ilerler. Cevat, askerlik eğitimini tamamlamanın yanında Almanya'da

birçok yeniliği ve iktisadi ilerlemeyi de gözlemler. Bunları memleketinde tatbik etmek ister.

“Memleketimizde tatbik olunabilecek sanatları tetkike çalıştım. Sermayedarlar buldum. Bu muharebeden sağ kurtulursam askerlikten istifa edeceğim. Pancar ziraatını tevsî, bir şeker fabrikası tesisine uğraşacağım. Çalışır, kazanır milyoner olurken vatanımın da saadetine, servetine, itilasına hizmet edeceğim” (s. 105).

Osmanlı Devleti, Batı’nın iktisadi seviyesine erişmek için çeşitli ekonomik kalkınma yaklaşımları geliştirmiş, bunlardan İttihat ve Terakki’den Cumhuriyet’e miras bırakılan kalkınma yaklaşımlarından biri de müteşebbis tavra, ruha sahip nesiller, tüccar sınıfları yetiştirmek olmuştur.

Burhan Cahit Morkaya’nın *Coşkun Gönül* romanında Drama’daki emlakini satıp İzmit’te yeni araziler ve çiftlik alan Malik Bey’in serveti “*iyi idare edilmiş*” (s. 18) olarak ifade edilir. Bu ifadeden kasıt, özellikle harp yıllarında varlıklarını yitiren birçok kişinin mevcudiyetine karşın, kâr ettirilen servete iyi bir misal olarak verilir.

Ercüment Ekrem Talu’nun II. Abdülhamit’in iktidarda olduğu senelerde başlayıp hadiselerin genelinin İttihat ve Terakki döneminde yaşandığı *Papeloğlu* romanı, devrin iktisadi yapısını ve kalkınma hamlelerini Papeloğlu Satılmış kişisi üzerinden verir. Bir kişiye odaklanan anlatıcı, değişen yaşam şartlarını ve buna bağlı olarak gelişen iktisadi hayatı da çok başarılı dikkat ve müşahedelerle sunar. Ercüment Ekrem’in Hüseyin Rahmi Gürpınar üslubunu taşıyarak yer yer ironi ve tenkite varan tavrı, Talu’yu ister istemez roman kişilerini sosyal ortamlarıyla beraber canlı tasvirlerle sunmaya götürür. Satılmış’a halk tarafından verilen Papeloğlu lakabı, para manasına gelen bir kelimedir. Kastamonu’nun bir köyünde kendi hâlinde bir yaşam sürerken kendini evlatlık almış olan İbrahim Ağa’nın İstanbul’da aniden ölümüyle hatırı sayılır bir servet edinir. Bu miras, Satılmış’ın hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. Mirasyediler gibi davranarak tüm servetini kumarda ya da eğlence mekânlarında tüketme tehlikesine hiç düşmeyen Satılmış’ta paraya kâr ettirme ihtirasının oluşu, onu müteşebbisliğe doğru iter. Satılmış’ın hikâyesi, saray memurlarından İbrahim Ağa’nın ölmeden evvel Rumeli şimendifer tahvillerini borç para verdiği bir mirasyediden rehin olarak almasıyla değişecektir. Bu tahviller bir anda ciddi bir kıymet kazanacak; bunun kârını Satılmış alacak, İbrahim Ağa’nın ömrü vefa etmeyecektir. Hazine veya özel şirketlerin para akışını sağlamak için kullandıkları tahvil işine Osmanlı, klasik iktisadi

yapısının bozuluşundan sonra çağın iktisadi gereklerine uyma düşüncesiyle girmiştir. İbrahim Ağa, bir nevi tefecilikle de uğraşmış, kendince bir servet edinmiştir. Mirasyedi birine borç para verirken karşılığında rehin olarak alacağı tahvillere bir türlü aklı ermez. Arkadaşlarına bu konuda danışan İbrahim Ağa, devrin para münasebetlerini göstermesi bakımından ilginç teferruatlar taşıyan bir konuşma yapar.

“Gara pampurunun temessüklerini veriyi.

-Gara pampurunun temessükleri o soyhada ne geziyi? Babasının malı mı ki?

-Ula, eylesi değil... bunlar tapu temessükleri kimin değil.

-Ya, nedirkin?

-Bunlar sarraflarda alunur, satılır. İkramyası vardır. İki ayda bir Fransa’da çekiyler de, efendüme deyim, ikramiye çihiy” (s. 20).

İbrahim Ağa, pek bilmediği bir nesneyle kimseye borç para vermek istemese de Yahudi sarraflara danıştıktan, gizlice tahvillerin kaç para ettiğini öğrendikten sonra piyasada bu tarz kâğıtların yedi lira ettiği malumatını alıp geri döner. Kafasında kâr etmeye tasarlanmış bir zemberek çalışır. Borç para almak isteyen mirasyedinin 10 liraya ihtiyacı vardır ve iki adet tahvile sahiptir. “Odacı, zihninde ufak bir hesap yaptı: İki kere yedi: 14... Demek ki, on lirayı verse de geride daha dört liralık bir pay kalıyordu” (s. 25). İbrahim Ağa, yaptığı hesapla memnun bir şekilde işi neticelendirip tahvillerini, diğer borçluların senetlerini koyduğu yere saklar. Ani vefatı ardından bu senetler ve tahvil acımasız ve para düşkünü Satılmış’ın eline geçer. Senetlerdeki borçları bir çırpıda verecek kimse olmadığından taksitlere ayrılan ve faiz oranları eklenen bu borçlar, Satılmış’a ay sonunda iyi bir para kazandırır.

“Zira, herkesçe de malum olduğu üzere, rahmetlinin bütün Babıali devairinden, birkaç yüz liraya balığ bulunan mühim bir alacak yekunu vardı. Satılmış (...) senet sahiplerinin her birini ayrı ayrı öğrendi. Hizmet ettiği kapının kendi üzerine de az çok sıçrayan nüfuzu sayesinde bütün bu senetleri kendi namına yeniletti. Başladı her ay akaretlerinden kira toplar gibi tıkr tıkr faizleri toplamaya” (s. 39).

Satılmış’ın mizacının İbrahim Ağa’yla yakından uzaktan alakası olmadığı borçlulara tavrından hemen anlaşılır. İbrahim Ağa’nın bilhassa dar gelirli, çaresiz memurlara acıyarak bazı senetleri yırttığı görülmüşse de Satılmış, hamisinin aksine devamlı paranın peşinde koşar. Satılmış’ın İstanbul’daki ilk senelerinde bu koşuşturma, parayı istifleme şeklinde neticelenirse de paranın kıymetini bilen ve bunu artırma niyetinde olan bir mizacın varlığından söz edilebilir. Müteşebbisin ilkin sermayeye, sonra da bu sermayeyi işletecek cesarete ve uygun ortama ihtiyacı vardır.

Satılmış için bu uygun ortam şimendifer tahvilleri vasıtasıyla gelecektir. Galata ve Beyoğlu'nda ticaretin kalbinin attığının namını duyan Satılmış, bankerlerin, sarrafların olduğu bu yerlere gittiğinde elinde tahvile piyango çıktığını öğrenir. Satılmış'ın bundan sonraki hayatı parayı işletecek uygun bir ortama kavuşmasıyla ilerler.

Memleketinde ona piyango çıktığını duymayan kalmadığından, içlerinden vergi kâtibi İzzetî Efendi adlı dalavereci, parayı seven, paraya kâr ettirmenin kirli yollarını bilen biri, Satılmış'la samimi bir münasebet kurmaya çalışır, bunda da başarılı olur. Bir tarafıyla hasis biri olsa da cahil bir köylü olmaktan hiç kurtulamayan Satılmış'ı vergi kâtibinin kandırması kolay olur. İzzetî Efendi'nin aklındaki tasarılar, Satılmış'ın servetinden alabildiği kadar para sızdırmaya odaklanmıştır.

“Bu kadarcık bir mezuniyetle işe girişen İzzetî Efendi, bir haftada, arsanın alım satım muamelesini bitirdi. Bunda da dürüst hareket etti. Onun, vurmaya hazırlandığı şey, yapı idi. Yapıya başlanınca, artık istediği gibi oynayacak, bir iki yüz lira çarpacaktı. Arsa hazır olunca, bu sefer de, üzerine kurulacak bina hakkında, Satılmış'ın üzerinde hafiften tesir yapmaya koyulmuştu” (s. 67).

İzzetî Efendi, Satılmış'ta olmayan cesarete ve kurnazlığa sahiptir. Satılmış'ın parasının hesabını bilmemesinden, matematikten anlamayışından küçük bir servet edinen vergi kâtibinin sınıf atlama gibi tasarıları vardır. “Vergi kâtibinin, bu döşeme işinden de bir miktar çarpmak arzusu vardı. Evden, topu topu yüz on altıncık aşırılabiliyordu. Bir o kadar da daha edinebilse, aşar iltizamına girecek, bu suretle en büyük emellerinden birine kavuşacaktı” (s. 76). Vergi kâtibi, günlerce ne kadar dil dökse de bir türlü Papeloğlu Satılmış'ı kandıramaz. Aklına Satılmış'ı iltizam işine sevk etmek gelir ve bunda da başarılı olur. Satılmış'ın içinde sakladığı kendi memleketinde saygın bir kişi olmak, herkese karşı üstün olmak arzusunu vergi kâtibi fark ettiğinde işi daha da kolaylaştırır. Papeloğlu'yla Batılı bir müteşebbis gibi konuşur.

“Yatan para uyur, parayı yatırmak asla doğru değildir. Ortaya koy ki, o da başka paraları çeksın. Sıraya gir; aşar aş, dalyanları iltizam et, zaptiyeye, hapishaneye, askere erzak ver. Ticarete suluk et. Servetini göster, gözleri kamaştır, beğendiğin zenginin kızını al, çift çubuk sahibi ol. İtibar maalesef insanların şahıslarına değil de variyetlerinedir” (s. 78).

İzzetî Efendi, kendi varmak istediği seviyeye Satılmış'ı yükselterek onun imkânlarından yararlanmayı dener. Bunda da başarılı olur.

Satılmış'ın vergi kâtibi sayesindeki yükselişi, servetine servet katmasını sağlar. Velinimetinin imkânlarından yararlanan vergi kâtibi memuriyetteki vazifesini terk

eder. “Ufak tefek miri inşaat iltizam ediyor, aşarcılarla ortak oluyor, köylüye faizle para veriyordu” (s. 127). Usulsüz birçok işe karışmak suretiyle kendine göre bir zenginliğe ulaşan İzzetî Efendi, romandaki müteşebbis tipinin tam karşılığı olarak kendinden beklenildiği gibi davranıp sermayesini devamlı kâr ettirmeye uğraşır. Ancak II. Abdülhamit’in tahttaki son senelerindeki gergin siyasi ortamdan faydalanan İzzetî Efendi’nin sayesinde, rakiplerini jurnallerle korkutan ve sindiren Satılmış’ta ciddi değişimler olur. Daha yakın zamana kadar vergi kâtibi tarafından kandırılan Satılmış, paranın nasıl işleneceğini ve müteşebbis bir kafanın ne şekilde çalışacağını idrak etmiştir. “Birtakım taahhütleri, yüksek fiyat ile kendi üzerine almıştı. Kabzımallık ediyor, tefecilik yapıyor, aşar iltizamına giriyor, para da oluk gibi akıyordu. Hödük odacı eskisinin gözleri iyiden iyiye açılmış, İzzetî Efendi’den daha da usta kesilmişti” (s. 141). 1908’de Meşrutiyet’in ikinci kez ilanıyla, meclisle meşveretle hiçbir alakası olmayan İzzetî Efendi, Ömer Seyfettin’in Efruz Bey’i gibi hürriyet kahramanına dönüşür. Siyasi ortamın şartlarını kendi iktisadi çıkarlarına göre kullanabilen vergi kâtibi, tam manasıyla sathi ve soysuz bir devir adamıdır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın 1920 yılında *İkdam* gazetesinde tefrika etmeye başladığı 1935 yılında kitaplaştırdığı *Eşkîya İninde*, Birinci Dünya Savaşı sonrası ülkedeki siyasi karışıklıktan, sosyal düzenin bozulmasından ve ekonominin çöküşünden yararlanan eşkıyaların kolay para kazanma yolunu adam kaçırmak, fidye almak, yol kesmek, haraç almakta buldukları hem iktisadi hem ahlaki çöküş romanıdır. Hüseyin Rahmi, eşkıyalığın ortaya çıkmasını “şehir eşkıya”larına, yani İttihat ve Terakki hükümetine ve onların yanlış siyasetlerine bağlar. “İstibdatta, meşrutiyette bir kolpasına getirerek nazır şekline girerek, mebus salahiyetine bürünerek ne vurgunlar vuruldu” (s. 26). Yazarın eleştirel tutumu, irdeleyici tavrı eşkıyaların eline düşüp onlarla bir süre yaşayan ve memlekette bir yolculuk yapmak zorunda kalan Nefi Bey ve kayınbiraderi Hikmet’in gördükleriyle daha bir anlam kazanır. Açlık, sefalet, can ve mal korkusu İstanbul’un hemen dışında kol gezmeye başlamıştır. Nefi Bey’in yoluna çıkıp ona dert yanan köylülerin düştüğü duruma hadiseler ilerledikçe Nefi Bey de düşecek ve eşkıyalarca alı konacaktır. Eşkıyaları kapitalist sistemin uzantılarıyla zaman zaman kıyaslayan Hüseyin Rahmi, “bunların bazı bankalar, ticarethaneler gibi hileli muameleleri, birçok biçareleri soyarak sefaletle mahkûm bırakan, kurnazca hesaplı iflasları yoktu” (s. 97) cümlesiyle medeniyet eleştirisi yapar. Yazarın beğenmediği ve tenkit ettiği medeniyet ve kapitalist düzen doğru ve düzgün

işlemediğinden başka sömürü alanları yaratmaktadır. Eşkıyalık ise bozuk sosyal, siyasi ve iktisadi düzene seçenek, sömürü ve kazanç kapısı olarak oluşur. Nefi Bey ve beraberindekiler eşkıyaları yenerek hazinelerine el koyarlar. Aralarında adil bir paylaşım giderler. Paraların taksimi sonucunda, elde ettikleri serveti çıkınlamayıp kâra dönüştürenler, müteşebbis akla sahip kişilerdir. Eşkıyalıktan tövbe eden Abdurrahman bir manifaturacı dükkânı açar, Ayşe ve Kezban kelepir bir çiftlik alarak orayı işletirler, Murtaza altı yüz lira sermayesiyle ortak olduğu bir meyhane açar (s. 281).

Hüseyin Rahmi'ye ait *Billur Kalp* romanında Türklerin genel manada iktisattan anlamadıkları yönünde eleştiriler vardır. “Türkler bu ince sanatlarda, iktisadi her türlü geriliklerine rağmen hemen daima müşteri mevkisindedir. Diğer alışverişlerde olduğu gibi bunda da istidatsızlıkları hasebiyle soyulurlar” (s. 87). Roman, Türklerin her türlü olumsuz eleştiriye karşın kalkınma yolunu bulabileceğine dönük bir ileti taşır.

Hüseyin Rahmi'nin *Kaderin Cilvesi* romanında Mütareke yıllarında namuslu kalmakla ailesini geçindirmek, aç kalmak arasında seçim yapmak zorunda kalan Salah Bey ve ailesinin yaşamı anlatılır. Romanda hayatın merkezine iktisat yerleştirilir. Çünkü kültürlü olmak da namuslu ya da ahlaklı olmak da kişinin ekonomik refahıyla ilgilidir. Bu ileti ahlaklı olmayı her şeyin üstünde tutan Salah Bey'in hayatın sarsıcı hakikatlerinden “para”nın yokluğuyla imtihanı üzerinde kurulmuştur. İlk romanlarından beri Batılılaşmanın, modernleşmenin Osmanlı ahlak ve kültürel değerlerini erozyona uğrattığı temini işleyen Hüseyin Rahmi, eleştiri oklarını bu kez doğrudan iktisadi meselelere uzatır. Salah Bey, tek servet kaynağı konağını defalarca kiraya vererek bir gelir elde etmeye çalışır; ancak harap evin odalarına, kirayı veremeyecek durumda insanlar geldiğinden hiçbir kazanç sağlayamaz. Ahlakı olmayan yollardan para kazanan, kâr eden Semi Bey, Salah Bey'in mazbut bir mahalledeki evinin odalarını tümünden kiralayarak bir nevi modern randevu evi çalıştırmak ister. Ev sahibiyle Semi Bey'in konuşmaları Türkler ve ticaret ilişkisine ilginç bir yorum getirmesi nedeniyle önemlidir.

“Bizde darbimesel olmuş bir söz vardır: ‘Ticaret ayıp değildir.’ derler. Bu bir hakikattir. Bunun mesel şeklinde tekrarlarına neden lüzum görülmüş? Ha şunun için ki, demek Türklerde ticaretin ayıp sayıldığı bir devir de varmış... Belki hâlâ da bu kafada giden zavallılar mevcuttur. Lakin şimdi ticaretin değil, ticaretsizliğin pek ayıp bir şey olduğunu zaman bize ispat etti” (s. 9).

Salah Bey ve ailesi kelimenin tam anlamıyla çaresiz olduğundan bu şüpheli davranışlar sergileyen adamın verdiği cazip kirayı aile olarak büyük bir memnuniyetle kabul ederler. Evde kumar oynanacağını zanneden bunu fuhuşla kıyasladığında daha ehven bulan Salah Bey, bir yanda ahlaki değerler diğer yanda iktisadi hakikatler arasında kalarak odaları kiralar. Serbest evlilik gibi asri bir adlandırmayla herkesin bildiği bir randevu evi Salah Bey'in konağının üst katına açılır. Aç kalmaktansa böylesi bir işin evlerinde yapılmasında hiçbir beis görmeyen kaynana Halise Hanım, parayı önemseyen ve paranın hangi vasıtalarla kazanıldığının önemi olmadığını vurgulayan tavrıyla modern hayata, liberal ve kapitalist düşünceye uyum sağlamış bir kişidir. “Erkek eve para getirsin de nereden getirirse getirsin... Çalsın, çırsın, ne yaparsa yapsın. (...) Ortalıkta para yok diyorlar. Ben, bakkalların, manavların (...) yiyecek içeceklerle bu kadar dolu olduğu zamanı hiç bilmiyorum” (s. 17-19). Mütareke ve Millî Mücadele senelerini yaşayan bu konak halkının manevi değerleri de para ya da parasızlık karşısında erozyona uğrar. Asıl işletmeci sıfatındaki Semi Bey, ev sahibi Salah Bey’e müteşebbis bir tavır sahibi olmazsa eğer, devletin varlığının hissedilmediği o yıllarda ailesiyle beraber yok olacağını söyleyerek kendince doğru yola çağırır. “İçtimai meseleler cemiyeti teşkil eden her ferde racidir. Memleket idaresinden hepimizin mesuliyet hissemiz vardır. Bu kadar aç insanı yalnız hükümet doyuramaz. Hepimiz faydalı teşebbüslere atılmalıyız” (s. 39). Semi Bey, her ne kadar ahlaki olmayan bir işin başında olsa da hayata ve iktisada yaklaşımıyla tam bir müteşebbis tavrı göstermektedir. Devletin yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, halkının refahı bir tarafa dursun, bilhassa alt sınıftaki kişilerin tok olmasını bile neredeyse sağlayamadığı düşünüldüğünde, herkesin kendini kurtarmak, ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için devlet kapısından değil de kendinden, kendi kuracağı bir müesseseden medet umması gerektiği fikrini savunan Semi Bey, modern Osmanlı’da sıklıkla karşılaşılabilecek Batılı kapitalist tipin ilk örneklerinden sayılabilir.

Salah Bey, eşini, çocuklarını düşünerek istemeyerek de olsa randevu evinin çalışmasına göz yumar. Semi Bey’in ev sahibi Salah Bey’e üç yüz lira kira karşılığını verirken sırtını sıvazladığında Azrail okşuyor gibi hisseder. Bu titreyişle hakikate bürünen, para kazanma yolunda her yolun mubah olduğunu sanki Salah Bey’in kulaklarına fısıldayan, acımasız modern hayatın, yani kapitalist sistemin ta kendisidir. Salah Bey, zamanla bu duruma son verdiğini sanarak bir parça huzur sağlasa da Halise Hanım gizli gizli evi çalıştırmaya devam ederek kâr etmenin dayanılmaz sihrinden

kurtulamaz. Semi Bey’le evlerine giren para, ailenin ahlaken çökmesine ve dağılmasına yol açar. İktisadi çöküşle toplumsal değerlerin bir arada yok olduğunun anlatıldığı roman, paranın insan yaşamındaki vazgeçilmez önemini vurgulayan tavrıyla dikkat çekici bir eserdir.

İskender Fahrettin Sertelli’nin *Akşam* gazetesinde tefrika edilen *Mütareke Senelerinde Ele Geçmeyen Hırsız Çetesi* romanı, parasızlıktan kurtuluş yolu olarak, sahte para imalatını gören Dokuzlar adlı bir çetenin maceralarını anlatır. Peyami Safa’nın Server Bedi adıyla yayımladığı *Cingöz Recai* serilerini anımsatan romanda, kapitalist sistemin metasına seçenек, kendi paralarını piyasaya süren kalpazan çetesinin zengin olmayı amaçlayan hikâyeleri, Türk hayatından çok ithal bir havayı ve üslubu yansıtır. “Çıkardığımız para mukabilinde, en ziyade mücevher ve kıymetli halı mübayaa ederek Avrupa’ya ihraç ediyorduk” (18 Mart 1930: 9). Planları çete üyelerinden bazılarının kişisel hırsı nedeniyle yürümeyen, başları polisle derde giren Dokuzlar çetesi ve çetenin lideri Rüzgâr Kadri, romanın sonunda sisteme karşı durulmayacağına yakın bir iletiyle okuyuculara yasal yollardan zengin olmayı öğütler.

İ. Vecihi adlı yazarın *Karpuz Kabuğu* romanı Mütareke yıllarında babadan kalma ticaret işlerini başarıyla sürdüren vatansever Şadan’ın hikâyesini anlatır. Şadan, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında büyükbabasının Mısır Çarşısı’nda başladığı ticaret işlerini babasından devralarak geliştirir. Bu isteğinde, babasının Şadan’ı ticaret üzerine eğitim almaya teşvikinin yanında çocukluktan birçok ticari işin içine onu alması da yatar. “Bay Şadan, bir paşazade veya asilzade değildi. Babadan ve büyükbabadan hep tüccar olarak yetişmişlerdi. Büyükbabası Türk ticaretine şeref veren namuslu adamlardan” (9 Kânunusani 1935: 4). Osmanlı’nın son iki yüz yılında ticareti, sanayiye canlandırmak için devrin yöneticilerinin Osmanlı tebaasını, bilhassa Türk milletini ticarete teşvikleri bilindiğinden romandaki tüccar ailenin başarılarını bu çerçevede değerlendirmek doğru olacaktır.

Peyami Safa’nın 1937 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen *Biz İnsanlar* romanı, Mütareke Dönemi fikir hareketlerinin devrin aydınlarına, insanlarına ne biçimde yansıdığını gösteren önemli bir eserdir. Karmaşanın, sınıfsal eşitsizliklerin, kimlik bunalımlarının başarılı biçimde yansıtıldığı romanda öğretmenlik yapan, mali vaziyeti iç açıcı olmayan Orhan’ın millî değerleri kişiliğinde sağlam biçimde koruyan tavrına karşın, inanç noktasında birtakım çelişkiler yaşayarak, zamanla fikrî bir ahenge

ulaşması anlatılır. Tereddütleri ve çelişkileriyle Mütareke Dönemi'ni kişiliğinde yansıtan Orhan'ın ülkenin bulunduğu durumdan çıkışın iktisadi temelli yorumlanıp yorumlanmayacağına dönük soru işaretlerinden, millî ve manevi değerlerin dengede tutulacağı bir düzleme doğru ilerleyişi romana hâkimdir. Dönemin fakirliği özel okulda az bir maaşla öğretmenlik yapan kişiler üzerinden verilir. Romanda pek yer işgal etmemesine rağmen maaşını kaybetmemek ve ailesini aç bırakmamak için Tahsin'in zengin çocuğu Cemil'e attığı taşın yarattığı karmaşada taraf olamayan öğretmen Muht İhsan, devrin çökmüş ekonomisini çarpıcı biçimde anlatır niteliktedir. "Celal'le atışmak işime gelmez. Bursa'da nah şu boy, iki tane yumurçam var. Buradan altı ay kâğıt alacağım da bütün parasını ayırıp gerisini oraya yollayacağım" (s. 50). Okul idaresinin, zengin ailenin tarafında duruşunu, Tahsin'in Cemil'in kafasına attığı taş ve Cemil'in Tahsin'e 'eşek Türk' deyişi hadisesini Orhan sürekli kafasında yorumlar. Tahsin, önceleri Cemil'in ailesinin evinde çalışan ve oradan evin hanımıyla girdiği tartışma neticesinde hapse atılan adamın oğludur. "Bu çocuğun attığı taşta da babadan oğula intikal eden bir kinin şiddetinden başka, kozpolit bir aileye karşı millî vicdanın, hem de refahlı bir sınıfa karşı halkın öfkesi vardı" (s. 53). Komünist görüşlere sahip Süleyman ve fikrî manada belli bir tekâmüle erişmiş aydın Necati arasında kalan bir entelektüel olarak Orhan, Tahsin'in attığı taşla birlikte sürüklenerek bir tür muvazeneye erişir. Süleyman'ın her hadisenin asıl sebebini, Mustafa Kemal'in başını çektiği Ankara'daki millî direniş de dâhil olmak üzere iktisadi meselelerde araması, Necati'deki millî ve modern bakış, Orhan'ın düşünce potasında erir. "Her hadisenin içinde iktisadi sebepler de bulunur. Asıl mesele ilk sebebi tayin etmek veya ilk sebep aramakta haklı olup olmadığımızı bilmektir" (s. 146-147). Necati'nin cümleleri bir yandan ayın sonunu getirmekte zorluk çeken öğretmenlerin ve Orhan'ın parasızlığıyla, öte yandan İtilaf askerlerinin millî değerleri hiçe sayan tutumu, Türklüklerini yitirmiş insanların tavırlarıyla ve Anadolu'dan gelen millî direnişin sesiyle yerini bulur.

Burhan Cahit Morkaya, *Nişanlılar* romanında Mütareke senelerinde İstanbul'un iç yüzünü ve Millî Mücadele'nin zorluklarını bir aşk hikâyesinin fonu olarak kullanır. Yüzbaşı Fikret'in karısı Nilüfer'e, varlıklı Suat Pertev tarafından yazılan mektupları okumasıyla ilerleyen romanda Suat Pertev, maddi hırsları olan modern bir iktisat insanı olarak tanıtılır. Romanda, Mütareke yıllarında sermayesi ve ticari zekâsı olan herkes için bir kazanç kapısının olabileceğinin altı çizilir. Suat Pertev, hayatın

temelinin kazanmak olduğunu çabuk kavrayarak bu işin eğitimini almak için Lozan'a gider ve Yüksek İktisat Mektebinde iki yıl eğitim aldıktan sonra yabancıların ticarete, iktisada ve insana bakışlarını yakalar. "Kazanmak için, her şeyden evvel kafa ile çalışmak ve halkın ruhunu anlamak, eski usul babadan kalma basmakalıp ticaret şekline ve zihniyetine nihayet vermek" (s. 55) gereğini öğrenen Suat Pertev, İstanbul'a döndükten sonra sadece kazanmayı hedefleyen bir yaşama başlar. Kendisini ailesinden, sevdiklerinden ve Şark tipi hayattan uzak bir yerde bulan Suat Pertev, maddenin esiri, başarılı bir iş insanı olur. Nilüfer'i parasıyla ve şaşırtıcı bir yaşamla kendine çekmek ister. İttihat ve Terakki'nin yaratmak istediği müteşebbis tavra sahip olan Suat Pertev, devrin şartlarını kullanarak zengin olur. "Yaptığım iş, büyük mikyasta elektrik aletleri ve makineleri komisyonculuğu. Türkiye'de bu iş yenidir ve anlayan pek azdır. Her yeni şey, çok kazanç bırakır" (s. 56). İttihat ve Terakki idaresinin büyük çabalarla oluşturmaya çalıştığı Türk orta sınıfı; istenen başarıyı, niceliği ve niteliği yakalayamasa da gençlerin kimisinde müteşebbis duruşun ehemmiyeti fikrinin yerleşmesini sağlaması açısından kıymetlidir. Harp zenginleri gibi toplumun çoğunu menfi şekilde tesiri altına alan bir sınıfın varlığına rağmen, bilhassa Batı ülkelerinde eğitim gören ya da yabancı okullarda öğrenim gören Türk gençlerinin iş kurma, şahsi teşebbüsün içinde yer alma çabalarına girmeleri, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yeşermeye başlar. Bu yeşeren fikir, Tanzimat'tan beri kalkınmanın şahsi teşebbüsle olacağı düşüncesinin farklı isimlerce halka devamlı tekrar edilmesinin yanında, İttihat ve Terakki'nin kalkınma anlayışında çok büyük bir yer tutmasında da aranmalıdır.

Anlatıcı, Suat Pertev'i tüm başarısına rağmen Nilüfer'le evlendirmez, vatani kurtaran ordunun bir mensubu olan Yüzbaşı Fikret'le evlendirmeyi tercih eder. Nilüfer'in seçiminin Fikret'ten yana olmasına, Suat Pertev, zıt kutuptaki bir tip olmasına rağmen tümünden kötü bir kişi olarak sunulmamıştır. Suat Pertev, sadece hayatın merkezine parayı alması yönünden tenkit edilmiştir.

1928 yılında yayımlanan Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* romanı, devrin iktidarının ideolojisiyle paralel düşünceler içeren, inkılapları destekleyen bir eserdir. Osmanlı'nın yirminci yüzyıldaki son yıllarına ve yeni kurulan Atatürk Türkiye'sine giden süreci anlatan romanın asli kişisi Şahin Öğretmen, sarığını bir kenara iterek ülkeyi eğitimle, asri fikirlerle kalkındırmayı hedefleyen Cumhuriyet yönetiminin

düşlediği bir kişidir. “Reşat Nuri, romanında sadece Atatürk’ün düşüncelerini yaymakla yetinmiş, Türk insanının iç dünyasına, bu iç dünyaya biçim veren” (Fethi Naci, 2011: 115) toplumsal ve ekonomik gerçeklerle Türk insanını bir arada yansıtamamıştır. Ancak “yeşil gece”yle ilişkilendirilen taassup ve geriliğin kaynağı olarak gösterilen din ve İslam’ın yozlaşmış tarafları tasvir edilirken iktisaden çökmüş olan Osmanlı da resmedilmiş olur. Bu tasvir diyalektik bir bakışla zenginleştirilmeyip Fethi Naci’nin de ifade ettiği gibi sathi kalsa da devrin umumi özelliklerini yansıtmaktadır. “Evet, zavallı memleket, asırlardan beri yeşil bir gece içinde yaşıyordu. (...) Anadolu’da fikirlerin geri, insanların sefil kalması, işlerin fena gitmesi bu yüzdendir” (s. 37). Bu sözlerin sahibi Şahin Öğretmen, bir köy ve halk çocuğu olarak Anadolu’nun hem iktisat hem de eğitim yönünden geri kalmışlığının farkındadır ve bunun müsebbibi olarak da İslam’ı görmektedir. Sarıova, “ortalarında akan çirkef sularında yarı çıplak çocuklarla çamurlu köpekler oynayan eğri büğrü sokaklar... Tezekle çamurdan yapılmış yarı yarıya toprağa gömülü penceresiz kulübeler”den (s. 45) oluşan fakir mahalleleriyle Anadolu’nun unutulmuşluğunu, geri kalmışlığını göstermektedir. Buraları kalkındırmayı amaçlayan Şahin gibi, mühendis Necip gibi kişilerin karşısında softaları ön plana atan eşraf, mütegalibe takımı da romandaki çatışmanın önemli unsurlarındandır. Necip, genç, idealist ve açık fikirli bir mühendis olarak Sarıova’yı kalkındırmak için ilkin yol yapım çalışmalarını hızlandırır. Softaların karşı çıkışlarına rağmen bir şekilde çözüme kavuşturulan yol meselesi aslında medeniyet meselesi olarak romanın geneline hâkim bir hadise olarak işlenir. Tarım, ticaret, sanayi gibi kolların gelişmesi, ülkeye hammadde, ürün ve emek unsurlarının kolay yayılımının sağlanması da ulaşım imkânlarıyla alakalıdır. Romanda eskinin, geri fikirlerin yanında yer almak suretiyle güç ve para kazanan Eyüp Hoca ve Zühtü Hoca gibi mütegalibe sınıfının kılık değiştirerek Cumhuriyet idaresine sızmaları, genç Türkiye’deki yeniliklerin, modern kurumların şekilsel kaldığı eleştirisini de içinde barındırır. Bu bağlamda iktisadi kalkınmanın parçalarından ve tamamlayıcılarından olan Anadolu’daki eşrafın samimi olmadığı ve kendi çıkarlarına dönük tavırlar sergiledikleri, Atatürk dönemi inkılaplarıyla gelişen kalkınma politikalarının köylü ve tarım ayağının akamete neden uğradığını gösterir niteliktedir.

Aka Gündüz’ün Kurtuluş Savaşı yılları Anadolu’suna dair birçok gözleminin yer aldığı 1928 yılında yayımlanan *Dikmen Yıldızı* romanı, Kurtuluş Savaşı yıllarında medeniyetin girmediği İstanbul’dan uzak kalan Anadolu’yu mekân olarak seçer.

Romanın asli kişisi Yıldız'ın Ankara'dan yola çıkacağı seyahate uygun güzergâh bulmak zordur, bulunan yollarda bile otomobilin ilerlemesi çok güçtür. Romanda ulaşım olanaklarının yaratılmadığı Anadolu tablosu ekonomik gerilikleri de kendinde barındırır. “Önce Beypazarı-Geyve yolu ile girmeye karar verdiler. Sonra, günlerce sürecek yolculuğun rahatsızlıklarını düşünerek vazgeçtiler. İnebolu seçildi. Güç hâlde bir otomobil bulunabildi” (s. 70). Daha güvenli düşündükleri yolda bile çamura saplanılmış, birçok sıkıntı yaşanmıştır. Yıldız, yanındakilerle Anadolu'nun vaziyeti üzerine yaptığı konuşmalarda Osmanlı vakıf ve belediyeçilik anlayışını eleştirir. Bu tenkitlerin hepsi, genç Türkiye'nin ilk senelerinde yazılan romandaki maziye menfi bakışın bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Osmanlı bilhassa son iki yüz yılında Batılılaşmaya çalışsa da ulaşım ve iktisadi şartlar bakımından ülkenin tamamına yayılacak güçlü bir kalkınmayı yaratamamış, hatta Cumhuriyet idaresinin bizzat hesaplaştığı İttihat ve Terakki'nin kalkınmada başarı gösteremeyişine ciddi tenkitler içerir. Oysaki neredeyse tüm kadrolarıyla Osmanlı modernleşmesinin ve İttihat ve Terakki kalkınmasının bir devamı olan Cumhuriyet idaresi, kendi kalkınma tasarılarını gündemde ve canlı tutmak için yakın maziye de olumsuz bir bakış geliştirir.

Fazlı Necip'in *Muhacir* romanında hem ruhu hem bedeni hicret içinde olan Kurdali'nin ticaretteki başarıları anlatılır. Romanda onun zekâsını kullanarak Türklerin de ticarete büyük başarılarla imza atabileceğini kanıtlayan tavrı, Selanik'ten İstanbul'a ve İzmir'e yayılan yaşamı, bir yandan da Osmanlı'nın yıkılış yıllarındaki ticari, iktisadi hayatı gözler önüne serilir. Selanik'te gayrimüslimlerle birlikte yaşayan Kurdali'nin babası Mehmet, oğlunun “zengin bir efendi” olmasını hayal eder. Bu hayalini gerçekleştirmek ister ama kendindeki çalışkanlık, zengin olma çabası, kâr etmekten alınan zevk çevresindeki diğer Türklerde pek yoktur. Oğlunu Müslüman mektebinden alan Mehmet, Kurdali'yi bir Rum mektebine yazdırır. Aldığı modern eğitim, bilhassa gayrimüslimlerin ticaretteki başarılarını müşahade etmekle gelişme göstermiş, babası Mehmet'in ticari zekâsıyla bu gelişim birleştiğinde Kurdali, tam bir tüccar kişiliği kazanır. Rum okulundan on altı yaşında mezun olduğunda, esnaf olmasına karar vererek ticaretteki başarısının ilk adımı olan bakkal dükkânı açılır. Mehmet'in ölümüne rağmen Kurdali bakkalı kârla işletir. İlk yılın sonundaki hesap hem annesini hem de Kurdali'yi çok şaşırtır. “Senin hesabın doğru değil Ali... Bu olmaz şeydir. Merhum baban koskoca kuvvetli adam, sabahtan akşama kadar çalışır

(...) senede yirmi lira artıramazdı. Sen bir çocuk... Dükkânda oturduğun yerde kırk lira artırasın!.. İnlanılacak şey değil” (16 Eylül 1930: 3).

Bu şaşkınlık şunu göstermektedir ki on dokuzuncu yüzyılın sonunda Türklerin genelinde gayrimüslimlerin eline geçmiş olan ticaretle başarı kazanabileceklerine olan inanç zayıftır. II. Abdülhamit’in özel sermayeyi teşvik eden çalışmalarıyla, İttihat ve Terakki’nin millî iktisat hedefleriyle zamanla ticaretle Türkler de isim yapmaya başlayacaklardır. Ancak burada Balkanların Avrupa’ya coğrafi yakınlığından ötürü, kapitalist ticari münasebetlerin daha kolay bir şekilde, orada yaşayan Türklerde de bu tip iktisadi bir şuurun meydana gelmesinde tesiri olduğunu da akılda tutmak gereklidir. Kurdali şaşkınlığına rağmen ticaretin kârlı bir iş olduğunu farkındadır. Roman, Balkanlarda savaş çıkması nedeniyle az bir sermayeyle Selanik’ten İstanbul’a giden Kurdali’nin tekrar ticari zekâsıyla zengin oluşunu, yaşadığı her sıkıntıdan çalışma gayretiyle kurtulduğunu sürekli hatırlatır. Küçük kayınbiraderi Haşim’i, ileride çok ihtiyaç olacağını düşünerek makine mühendisi eğimi almak üzere Almanya’ya gitmeye teşvik edişiyile, yurda döndüğünde memuriyetten uzaklaştırıp ticari hayata yönlendirmesiyle Kurdali, tam bir müteşebbis olduğunu kanıtlar.

“İzmir’de henüz elektrik yok... Taraf taraf otellerde, sinemalarda, fabrikalarda tenvirat için motorlar konuluyor... Sen makine mühendisisin. İzmir’e gelsen bu işe atılarak, Almanya’dan motorlar, elektrik tenvirat levazımı getirtmeye, bunları satmaya, yerleştirmeye başlasan fena mı?” (26 Teşrinievvel 1930: 3).

Kurdali, ailesine ve milletine faydalı kalarak dürüst ve namuslu biçimde ticaret yapılabileceğini kanıtlayan bir kurmaca kişi olarak *Muhacir* romanındaki yerini alır. 1930 yılında tefrika edilen roman, tam da tüm dünyayı etkileyen Büyük Ekonomik Buhran’ın kötü tesirlerini silmeyi amaçlayan Cumhuriyet idaresinin devrin ticaretle ve sanayide Türk müteşebbisleri cesaretlendirmek, teşvik etmek için çalıştığı yıllara karşılık gelir.

II. Abdülhamit ve sonrasında iktidarı elde eden İttihat ve Terakki idaresinin Türkleri ticari hayata çekme yolunda kalkınma tasarıları hemen semeresini vermeyecek, romanlardaki ve hakikatteki yerini de Cumhuriyet senelerinde alacaktır. Cumhuriyet’in ilk on yılı neredeyse Lozan Barış Antlaşması’nın iktisadi yaptırımları ve dünyadaki ekonomik buhranın Türkiye’yi menfi tesir edişiyile geçse de yeni idareciler ülkede müteşebbis bir sınıfın gelişmesi ve yaygınlaşması için bilhassa sanayi

alanına eğilecektir. Cumhuriyet'in ilk on yılında yazılan romanlarda yakın maziyle hesaplama, Osmanlı kimliğinden kopma gibi tavırların yanında sessiz bir şekilde, Batılı eğlenceler üzerinden, yeni idarenin modernleşme anlayışının sakat yanları tenkit edilir. Bu bakışların içinde iktisadi hayat ve kalkınmada müteşebbis sınıfın ehemmiyeti, her bakıştan yazar tarafından işlenmeye çalışılmıştır.

5.1.1.1.3. Cumhuriyet'in müteşebbis yerli erkekleri

Saltanatın kaldırılması, Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve Cumhuriyet'in ilan edilmesi Batılılaşma, hürriyet ve demokrasi alanlarında atılmış büyük adımlardır. Mustafa Kemal, yeni kurulacak devletin yönünü-zaten Osmanlı'nın iki yüz yıldır yapmaya çalıştığı gibi-Batı'ya çevirmiştir. 17 Şubat 1923'te henüz Lozan Antlaşması imzalanmamış ve Cumhuriyet ilan edilmemişken asıl ve temel işin ekonomi olduğunu düşünen Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'yle yeni kurulacak ülkenin iktisadi temellerini atmaya çalışır. “Bence bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla, yükselmesiyle, düşkünlüğüyle alakadar olan en mühim amil, milletin iktisadiyatıdır” (Fethi Naci, 1980: 62). Mustafa Kemal'in bu cümleleri ve devleti yönettiği sürece yaptığı icraatları gösterir ki, Mustafa Kemal, ticarete ve sanayide kazanan, yabancı ülkelere muhtaç olmayan bir millî siyasetten yanadır. Müteşebbis bir sınıfın yetişmesi için de devletin desteğini hiçbir zaman özel teşebbüsün üzerinden çekmemiştir. Bu bölümde ele alınan romanlar Atatürk dönemi kalkınma ve iktisat yapısını yakından ilgilendiren yerli müteşebbislerin hikâyelerine odaklanmıştır.

Aka Gündüz'ün 1934 yılında *Milliyet* gazetesinde tefrika edilen romanı *Sansaros*, Cumhuriyet'in ilanından önceki yakın tarihi içine alan savaş yıllarında görevini kötüye kullanan, çıkarıcı insanların dünyasına adım atan kimsesiz Osman'ın Sansar Osman olma hikâyesini anlatır. Sansar Osman, çevresinde bulunan ihtiyaç içindeki insanlara yardım eder. Parasız ve kimsesiz bir çocuk olan Sansaros, zenginden alıp fakire verir. Bir tür sınıfsal adalet peşinde olan Sansaros, kendi çıkarına dönük bir eylemin içine girmez. Özellikle servetini zulümle kazanmış olanların karşısındadır. Kapitalist sistemi halkı sömürmek, daha fazla zengin olmak için kullanan insanlardan çalar ve çevresindeki fakirlerin hayatını düzene sokmaya gayret eder. Fırsatları kaçırmaz, eşraf, ağa, büyük memur sınıfından kötü kimselere haddini bildirir. “Sen çobanına yıllıkını vermeyen, ortakçısına madik oynayan, köylüye yüzde iki yüze para

veren adamsın. (...) Senin adını bilmeyen var mı? Bilirsen söyle! Eşraftan, ağadan, arkalılardan bir adam!” (s. 40). Sansaros, yaşı ilerledikçe kötü ve çıkarıcı insanların tüm dünyaya yayıldıklarını görüp kayıplara karışır. Sokak kızı Emine’den, adlarını bilmediği birçok çocuğa, köylüye, yardıma ihtiyaç duyan insanlara kazandıklarını vererek kendince sınıfsal bir adaleti sağlamaya çalışır. Roman, Osmanlı’nın son yıllarına yoğun eleştiriler içerir. Sansar Osman, müteşebbis bir kimliği taşımasa da devrin zenginlerinden, servet sahiplerinden aldığı paralarla fakirlere sunduğu yaşamla kâr odaklı bir sürecin oluşmasını sağlamaz; ancak fakir insanların, çocukların hayat kalitesini yükseltmek için çareler düşünür. Sansaros gibi bir çocuğun bu kadar olgun davranışlar göstermesi, küçük yaşlarda karşılaştığı acılardan kaynaklanır. Toplumda henüz yardımlaşma kurumlarının olmayışı anlatıcının Sansar Osman gibi yardımsever kişiler yaratmasına sebep olur. Böylesi bir roman kişinin varlığı devletin kurumlarıyla iflasını göstermesi bakımından kıymetlidir. Anlatıcı, Cumhuriyet’le çeşitli alanlarda müspet ilerleyişlerin olduğunu anlatmasıyla yakın maziye çevirdiği eleştiri oklarının yerlerini bulmasını da sağlamış olur.

Nazım Kurşunlu’nun *Nankör* romanı, Rıfat Bey’in kâtiplikten müteşebbisliğe giden hayatını anlatırken hem Osmanlı hem Cumhuriyet idaresinin yaratmaya çalıştığı girişimci ruhu yansıtmaya çalışır. Rıfat’ın Rıfat Beyefendi olma hikâyesi biraz talihle alakalı olsa da daha çok fakir bir aileden gelen Rıfat’ın çalışma ve kazanma hırsını taşımasıyla da yakından ilgilidir.

“Baba dostu, yetim Rıfat’ı tanıdıklarından birinin delaletiyle büyük ve hatırlı bir müteahhidin yanına kâtip olarak verdi. Yukarıda söylediğimiz gibi Rıfat, girgin, açkış, çalışkan bir çocuktur. Efendisinin pek çabuk nazarı dikkatini celp etti. Ayrıca uysal bir çocuk olması kıymetini artırıyordu. Zengin müteahhit onu kâtiplikten çekti, daha mühim işlerde kullandı” (s. 13).

Rıfat Bey, patronunun kızıyla da evlendikten sonra her şeyin sahibi olur. Çalışmaktan bir gün bile vazgeçmeyen Rıfat Bey, yaşlandığında geliştirdiği fabrikasını oğluna emanet edemeyeceğini anlar. Kumarbaz oğlu tam bir tüketicidir. Ancak yeğeni İhsan, çalışkan ama fazla dürüst bir genç olarak iş yerinin emanet edileceği en itimat edilecek kişidir. Rıfat Bey, İhsan’ın mizacıyla bir müteşebbiste olması gereken hususiyetleri kıyaslarken kendince müteşebbisin tanımını da yapmış olur.

“Rıfat Bey’in fikrinde, iyi bir iş adamı daima biraz hilekâr, biraz merhametsiz olmak mecburiyetindedir. Hâlbuki İhsan inadına dosdoğru bir adamdır. Ufak bir

tenzilatla alınan büyük bir kanal işini, insafsızlık etmemek, fırsat düşkünü görünmemek için müteahhidi sanilere yalnız yüzde yedi kârla devretmişti. Hâlbuki hepsinin nefesi kokuyordu” (s. 14-15).

Her ne kadar İhsan fazla dürüst olsa da daha az kazanma durumunu korurken tümünden bir iflas ya da kayıp söz konusu olamaz. Rıfat Bey, zorunluluktan bir yanda toplum için zararlı kumarbaz oğlu ile dürüst ama çalışkan yeğeni arasında kendince bir iş insanı seçimi yapar. Tüketim odaklı yaşayan oğlu iş âleminin, servet sahiplerinin en çok korktuğu kişilerdendir. İhsan bu manada Ferit’ten iyidir; ama Rıfat Bey’den kâr elde etme manasında kötüdür.

Kadircan Kaflı’nın *Yedi Gün* dergisinde 1934 yılında tefrika edilen *Bir Sürgün* romanında gönüllü sürgün Selman’ın Veysel Efendi adıyla Konya’nın Kadınhanı ilçesinde küçük bir tuhafıye dükkânı işleterek insanlardan uzak sürdüğü hayatı anlatılır. Aslında romanda, Selman’ın neden bu gönüllü sürgünlüğü seçtiği üzerinde durulur. Çocukluk yıllarından başlanarak Kadınhanı’nda bitecek ömrü hikâye edilirken fakir bir memurun zengin bir kızı mutlu edemeyeceği iletisi, karamsar bir bakışla okuyucuya sunulur. Selman, babasının işletemediği basmacı dükkânı yüzünden ailesini okuyarak mutlu edeceğini, memur olmak suretiyle zengin olacağını ümit eder. Osmanlı’nın son iki yüz yılında yaratılmak istenen müteşebbis insan tipine karşı memuriyetle zenginleşeceğini uman insanın hazin sonu, romanda, bir kez daha dillendirilir. Selman, elli kuruş fazla alabilmek için bulunduğu ilçeden imkânları daha az bir yere gitmeyi kabul edecek kadar çaresiz ve parasızdır (18 Temmuz 1934: 20). Savaş kazanıldıktan sonra çocukları ve eşinin zengin bir yaşam sürdüklerini gören Selman, Veysel Efendi adını alır, bir zamanlar küçük bir memurlukta karar kılmasına inat, ölümüne kadar yalnız başına bir dükkân işletmeyi seçer. Veysel Efendi’nin inzivada geçen ömrü, tam manasıyla beyhude bir hayat olarak anlatılır. Eğer fırsatları değerlendirse ve memuriyeti seçmeyip de ticarete ya da benzer bir işte karar kılrsa, aile babası Selman’ın adı Veysel Efendi’ye dönüşmeyecek ve Veysel Efendi, yalnızlık içinde ölmeyecektir.

Buraya kadar ele alınan romanlarda tam manasıyla müteşebbis bir ruhun sindiği devrin kalkınma tasarıları yer almasa da müteşebbis kavramı, iktisadi hayat, memuriyetin fayda getirmeyişi gibi konular üzerinde durularak mevzunun başka açılardan geliştirilmesi sağlanmıştır. Atatürk’ün İzmir İktisat Kongresi’nden başlamak suretiyle dev adımlarla gidilerek yakalanması istenen muasır medeniyetlerin sanayi ve

ticari sahalardaki kazandıkları seviyenin bir hedef olarak devre yansımaları çeşitli romanlarda kendine karşılık bulmuştur.

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nın zorlu senelerinde Osmanlı'nın iktisadi alanda yaptıklarını gözden geçirirken yeni kuracağı ülkenin ekonomik temellerinin güçlü olması gerektiğinin de farkındadır. Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'nden bir ay kadar önce yaptığı konuşmasında “yeni Türkiye devleti bir devleti iktisadiye olacaktır” (ASD/ II, 1997: 61) diyerek şümüllü yaklaşımıyla müteşebbis bir sınıf yaratmanın, ziraattan sanayiye ve ticarete uzanan geniş bir sahada iş bilirkişilerin yetişmesini arzular. Artık süngüyle, kılıçla, savaşla tek başına ülke gelişmesinin mümkün olmayacağını anlatan Mustafa Kemal, kalkınmanın ekonomi desteğiyle olacağını bilmekte ve İzmir İktisat Kongresi'yle yeni devletin iktisadi rotasını belirleme çalışmalarına girişmektedir. Balıkesir'de halkla yaptığı konuşmasında ekseriyeti gayrimüslimlerin elinde olan ticaret ve sanayi alanlarına yerli müteşebbislerin geçmesini destekleyeceğini ifade eder. “Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız” (Fethi Naci, 1980: 64). Mustafa Kemal, sınıfsız bir toplum yaratma hedefinde ilerlerken iktidarının ekonomiyle desteklenmesi gerektiğinin farkındadır. Mustafa Kemal, iktisadi çökmüş ve birçok savaştan yorgun çıkmış Osmanlı'nın enkazından yaratacağı yeni devlette yerli müteşebbisleri devlet eliyle desteklemeyi sürdürmüştür.

Osmanlı'nın son yıllarına şahit olup Türkiye'nin müteşebbis bir sınıfla iktisadi açıdan kalkınabileceğini savunan Ahmet Hamdi Başar da hatırasında Osmanlı'dan Türkiye'ye devrolan olumlu manada bir ekonomik mirastan söz etmez.

“İstanbul'un Türk-Müslüman halkı hayatlarını devlete bağlamışlar; bir kısmı memur, asker, emekli, eytam olarak devletten aldıklarıyla geçinirler; (...) tüccar olan, Avrupa ile ithalat ve ihracat yapan, sigortacı, bankacı, komisyoncu olarak çalışan hemen hemen yok gibi. (...) Memleketin diğer yerlerinde ticaret yapmak İstanbul gibi ayıp sayılmadığı için, az çok tüccarımız vardı ve zaten bunların arasından İstanbul'a göçüp yerleşenler olmasa Türkler İstanbul'da bu kadarcık olsun ticari faaliyetlere karışmış olmayacaklardı” (Başar, 1966: 52).

Ahmet Hamdi Başar'ın Türk müteşebbisleri, iktisadi elinde tutan kişiler hakkındaki tespitleri Türkiye'nin genel ekonomik hareketliliğinin de çerçevesini oluşturmaktadır. Osmanlı'dan alınan yetersiz iktisadi miras 1929'daki Büyük Buhran'la birleştiğinde yeni kurulan devleti bir hayli sarsar. Ancak başta Mustafa

Kemal olmak üzere devrin yöneticileri Türk müteşebbis sınıfının oluşması, güçlenmesi ve tek başına faal hâle gelmesi için devletin imkânlarını seferber eder.

Atatürk dönemi ekonomi ve siyaset politikaları Osmanlı'dan çıkmış ve genel mahiyetiyle gayrı milli bir iktisat ve siyaset yapısını devralmış; bunları onarmak, değiştirmek ve geliştirmek üzerine kurulmuştur. Bunun en kapsamlı çözümü de müteşebbis sınıf yaratılmasında yatar.

Mehmet Rauf'un 1926 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde tefrika edilen *Harabeler* romanı, Batılılaşma, Cumhuriyet'in kazanımları gibi konuları işlemenin yanı sıra, Anadolu kökenli Lebibzade Şefik'in İstanbul'a gelip ticari zekâsını kullanarak zengin olmasına da değinir. Lebibzade, uzaktan akrabası olan Şefik'i Robert Kolej'e eğitilmiş bir tüccar olması niyetiyle gönderir. Bu iki kişinin ticarete, Batılılaşmaya, eski ve yeni değerlere yaklaşımlarıyla beraber sunulan Cumhuriyet'in kazanımları çöken Osmanlı medeniyetinin unsurlarıyla anlatılır.

Samsun'dan çıktığında elinde basit bir tavsiye mektubu olan genç Lebibzade Şefik, çeşitli zorluklardan geçerek hatırı sayılır bir servet edinir. Lebibzade Şefik, akrabası genç Süha'nın modern bir tüccar olmasını, dil bilmesini ve bunlara kavuştuğunda gayrimüslimlere ihtiyacı olmadan Avrupalı tüccar ve sanayicilerle iletişime gireceğini düşünür. Süha'nın Robert Kolej'e girdiğindeki düşünceleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında hedeflenen müteşebbis genç ruhuna uygundur.

“Ben her şeyden evvel bir azim ve ihtiras adamıyım. (...) Yaşamak için faaliyet, say lazım olduğunu hemen anladım. Az zaman sonra mektepteki Türklerin önüne geçmiş ve öteki anasıra yaklaşmaya başlamıştım. (...) Ve eminim ki yakın zamanda bir gün gelecek, büyük bir servetle, bir ticarethanenin başında daha mühim bir adam olacağım” (s. 60-61).

Cumhuriyet rejimi, çevik, zeki, fedakâr ve çalışkan gençler istemektedir. Anlatıcı roman kahramanlarının diyalog ve monologlarla yansıttığı çalışkan ve akıllı genç tipini açıktan açığa söylemekten geri durmaz. “Bir Cumhuriyet genci hayatını yalnız kendine medyun olmak için mücadele kabiliyetini istihsal ederek musaraa meydanına çıkmalıdır” (s. 332) sözleri de romanın devrin inkılapçı düşüncelerinin etkisi ya da heyecanı içinde yazıldığını gösterir.

Ercüment Ekrem Talu'nun 1927 yılında yayımlanan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'den Fransa, İngiltere ve Amerika'ya kadar uzanan maceralı ve eğlenceli bir seyahati anlattığı *Meşhedi ile Devriâlem* romanı, asli kişi Çekirge'nin

anlatıcılığıyla Türkiye ile yabancı ülkeler arasındaki çeşitli kıyasları da içeren ilginç bir eserdir. Komik unsurlar taşıyan bir nevi seyahatname özelliği taşıyan romanda, gezi sırasında para kazanmanın yolunu bulan Torik Necmi üzerinden basit iktisat planları anlatılır. Torik Necmi, gemi seyahati sırasında hastalanan garsonun yerine geçer ve birinci sınıf yolculara hizmetinin karşılığında bahşişler alır.

“Vakıa Amerika’nın harikalar memleketi olduğunu biliyordum. Oraya gidenlerin hemen ekserisi orada para harcamak için değil, para kazanmak için giderler bunu da hesaba katarak, müteselli olmaya çalışıyordum. (...) Biraz kurnaz ve müteşebbis bir adamın yeni dünyada aç kalmak ihtimali yoktu” (s. 113).

Torik Necmi’nin müteşebbisliği Amerika’da bir kat daha artar. Geminin kamarotlarından biriyle devlet tarafından satımı yasak edilen içkiyi el altından satma işine girer. “On sandık kadar öteberi aşıracağız, sonra burada okutacağız şişe başına on papel ticaret var” (s. 122). Sonu pek de iyi bitmeyen içki kaçakçılığının ardından Torik Necmi’nin bir başka kazanç yolu bulması onun müteşebbis yönünü tekrar gösterir. Bu kez İranlı Meşhedi’nin ilginç ve gizemli bir havası olan Şarklı kıyafetleriyle falcılık yaparak para kazanmayı denerler. “Kapıları geç vakit kapattığımız zaman yirmi doları geçmişti. Böyle birkaç gün devam edecek oldu mu Torik’in tabiri veçhiyle ‘bitimiz canlanacak’tı” (s. 141). Çeşitli yollar denemenin ardından İstanbul’a ulaşan üçlü, paranın hayatta ne kadar önemli olduğunu bir kez daha görürler. Amerika’nın 1930’lu seneler de dâhil olmak üzere dünyaya verdiği ileti hep kazançlar ve mucizeler ülkesi olduğu yönündedir. Ancak Torik Necmi müteşebbis ruhunu bu mekânda geliştiremez. Tabii bunda Torik Necmi’nin yasa dışı işler içine girmesi ve dalavereyle kolay para kazanma peşinde oluşu etkili olsa da eserde Amerika’da insanları kandırmak suretiyle zengin olan diğer kişilerin varlığının bilinmesi Torik Necmi’nin başarısızlığının sebebi henüz ülkeye uyum sağlayamaması ve lisan bilmemesinde aranmalıdır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Vakit* gazetesinde 1930 yılında tefrika etmeye başladığı *Deli Filozof* romanında “sosyal krizleri detaylı şekilde” (Göçgün, 1993: 487) ele alır. Batılılaşma, inkılaplar, ekonomik buhran, Cumhuriyet yöneticilerinin seçkin tavrının yarattığı halktan kopukluk gibi çeşitli toplumsal konular romanda kendine yer bulur. Bu konular Hüseyin Rahmi’nin eleştirel üslubuyla birleştiğinde romanda Cumhuriyet’in ilk yıllarına ait gerçekçi manzaralarla bolca karşılaşılır. Romanda

neredeyse tüm düşüncelere şüpheyle ve tenkitle yaklaşan asli kişi Filozof Hikmetullah, dünyanın ekonomi üzerine kurulduğunu düşünerek para sahipleriyle para kazanmak için didinen halkın durumuna ilişkin monolog ve diyaloglar yaratarak bir neticeye varmak ister. Hikmetullah'ın sokakta karşılaştığı bir dilenciyle yaptığı konuşma halktan aldığı paraları değerlendiren, kâr eden ama vergi vermek korkusuyla devletin ekonomik sahasından uzak duran bir dilencinin anarşizme yaklaşan düşüncelerini yansıtır. “Bankaların bizim için tehlikeleri vardır. Hem az faiz veriyorlar. Biz birkaç dilenci bir sendika teşkil ettik. Mükemmel vekillerimiz var. Rehin mukabilinde yüksek nema ile para ikraz ediyoruz” (s. 34). Halkın iyi niyetle verdiği paralarla bir tür tefecilik mekanizması tesis eden dilenciler, kapitalizmin yasal olmayan sahadaki varlığını gösterir. Dilenciye halkı sömürdüğü için eleştiren Hikmetullah Bey’e dilencinin cevabı tam bir müteşebbis akla aittir. “Ticarette insaf olur mu efendim? Hükümetlerin yaptığı inhisarcılığın yanında dört dilencinin faizden aldığı paranın ne hükmü olur? (...) Anladığıma göre bir milleti batıran da meydana çıkaran da iktisadıcıdır” (s. 34). Tüccarın da ticaretin de insafı olmamalıdır ki para akışı bütün hızıyla sürebilsin mantığı, kapitalizmin temelindeki kâra odaklı yapıdan doğar. Filozof Hikmetullah, zenginliğe karşı değildir, belli ölçülerde malın kâr etmesinden de yanadır. Ancak halkın sömürülmesine, kandırılmasına ve fakir bırakılmasına karşıdır. Gazetelere hazırladığı yazılarında ya da kahvehanede insanlar için yaptığı konuşmalarda halkın yanında bir tavır alır. Memur Sıtkı'nın zimmetine geçirdiği az miktar bir para için hapse atılmasıyla devleti zarara sokup kendi kâra geçen ticaret erbabını kıyaslar. “İktisat uleması önünüze öyle muazzam karışık kanunlar çıkarırlar ki, ya hepiniz susmaya mecbur kalır veya hepiniz hapisaneye doldurulursunuz” (s. 51) cümlesiyle yargıladığı iktisat ulemasının ardında kapitalist sistemin kendisini görür ve onu kıyasıya eleştirir. Yer yer sosyalist iktisadi görüşleri savunan Filozof Hikmetullah'a Tayyare Piyangosu'ndan bir miktar para çıkınca, o da eldeki parayı değerlendirmenin yollarını aramaktan geri durmaz. “Akıllılık bundan en uzun sürecek bir istifade yolunu keşfetmektir” (s. 274) mantığıyla hareket eder ve kapitalizmin övdüğü kâr, artırmak ve biriktirmek eylemlerinin içinde kendini bulur. Piyangodan çıkan paranın yarısıyla kelep bir çiftlik alır, kalan kısmını ihtiyatlı şekilde elzem ihtiyaçlar için kullanır. Max Weber'in kapitalizm ruhu tanımıyla Hikmetullah Bey'in kazanç arzusu mukayese edildiğinde; sanayileşme, kentleşme gibi aşamalarla birlikte ortaya çıkan kapitalizm ruhunun geçmiş yüzyıllarda da var olan elde etmek güdüsü,

kazanç arzusu gibi isteklerle ilişkilendirilmesi Weber'e göre eksik bir yargıdır. Kapitalizm ruhu; kazanç isteğini taşır, hep tekrarı sağlanan bir üretimin peşinde koşar ve büyük bir ekonomik sistemin içinde kâr odaklı hareket eder (Weber, 1999: 16-17). Hikmetullah Bey, genç Türkiye'de yeni yeni filizlenen kapitalist yapı içinde, eskinin mantığıyla servetini değerlendirmeye çalışıyor olsa da kapitalist sistem için önem arz eden para akışının sağlanması noktasında, gelirini emlake yatırmakla eski düzen ile kapitalist sistem arasında organik bir ilgiyi beraberinde sağlamış olur.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, 1931 yılında tamamladığı *Ölüm Bir Kurtuluş mudur?* romanında “intihar salgını” olarak ifade bulan ve Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreci de içine alan zaman diliminde Müslüman kadınlar arasında daha çok görülmeye başlayan ölümler üzerinde durur. Sosyal bir hakikatten yola çıkarak kurmaca dünyayı meydana getiren Hüseyin Rahmi, 1918-1928 seneleri arasında devrin gazetelerinin gündemini de teşkil etmiş olan genç kız ve kadınlarda daha fazla görüldüğü ifade edilen intihar hadiselerinden etkilenmiştir. İntiharların sebebi üzerinde kafa yoran devrin hekimleri ve gazetecileri ortak bir noktada buluşmasalar da bu tarz bir fiilin varlığını ve tehlikesini kabul ederler. 1929 senesinde gazetelerde tüm teferruatıyla yer alan intihar haberlerine kısıtlama getirilerek bu vaziyete devlet kendince çözüm yolları arar (Toprak, 2017: 357). Hüseyin Rahmi, ülkeyi sardığı söylenen bu intihar vakalarını kurgusuna taşıyarak her daim toplumun nabzını tutan bir yazar olduğunu bir kez daha gösterir. Müşterisizlikten şikâyet eden Doktor Nusret Hulki, kendisine kazanç getireceğini düşündüğü bir uzmanlık alanı oluşturur. “İntihar mütehasısı”lığında karar kılan genç doktor, gazetelerdeki intihar haberlerinden etkilenecek kendine böylesi bir kazanç kapısı bulur. Bu uzmanlık alanını keskin zekâsıyla bulana kadar, gazetelere ilan vermek suretiyle reklamını yapmayı düşünür ama bunun kendisine bir getirisi olmayacağına kanaat eder. “Bu reklamların zımnî ifadesi ‘Müşterisizim, acıyıp bana da geliniz.’ demektir. Çünkü hakiki hazakatler reklamdan müstağnidirler” (s. 172). Bu tür bir reklamın faydasını göremeyeceğine karar verdikten sonra isim yapmış, zengin ve yaşlı doktorların genç ve vazifeye yeni atılan doktorlara hasta göndermelerini aklına getirir ama bunu da saçma bulur. Çünkü kimse şöhretine gölge düşürmek istemez ve paradan şikâyet etmez. “Hem her türlü meslekî mahzurlardan sarfınazar paraya doyulur mu?” (s. 173). Para kazanma hırsıyla hareket eden genç doktor, intihar uzmanı olacaktır ama önce halka kendini tanıtmak, yani kendi reklamını yapmak gerekliliğini duyar. İktisadi başarıyla reklam arasındaki ilgi Osmanlı'da gazeteciliğin başlaması,

ithal ürünlerin halka daha çok ulaşma istekleriyle birlikte filizlenir, 1908'den sonra basındaki canlanmayla devam eder ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yolunu bulur. Nusret Hulki, reklamın öneminin farkında olan bir neslin çocuğudur. “Etrafında emniyet ve itimat uyandırmak için kendi lehinde ustalıkla telkinler yapmayı ve hatta çokça mübalağaya kaçmayı mubah buluyordu” (s. 175). Maharetli telkin yolu gazetelerden geçmektedir. Genç doktor, bir intihar uzmanı sıfatıyla gazetelere yazılar gönderir ve kendi reklamını yapar. Zamanla hastalar edinir, bu işi önemser. Adil Cevri Bey'le uzmanlığı nedeniyle tanışan Doktor, servetini kaybetmek üzere olan konak sahibinin eski fikirler gibi kaybolduğunu sezer.

“Fakat atalardan kalma bir söz vardır. Bir zengin kırk senede fakir düşmez. Bir fakir de kırk yılda zengin olamaz derler. Vakıa, bu sözün zamanımızda hiç hükmü kalmamıştır. Bugün bir zengin beş dakikada bütün varını kaybedebilir. Keza bir fakir de o müddet zarfında servet sahibi olabilir” (s. 238).

Bir dönem eleştirisi de içeren bu cümlelerde, kapitalizmin paranın kıymeti ve dağılımı noktasında eski değerleri ve bilinen gerçekleri değiştirdiği tenkit edilmektedir. Cumhuriyet idaresince korumacı bir iktisadi anlayıştan devletçi politikalara doğru bir iktisadi süreç yaşansa da her zaman serbest ekonominin özlemi çekilmiş, hatta müteşebbislere devlet desteği verilip sonra kendi ayakları üzerinde durmaları, ülke iktisadına faydalı olmaları beklenmiştir. Tam manasıyla serbest piyasa ekonomisine geçiş Atatürk Devri'nde söz konusu olmasa da dünyadaki buhranın tesiri, savaş ekonomisi şartlarından uzun vadede kurtulamamak ekonomide dalgalanmaları beraberinde getirmiş, bu da netice olarak zenginleri fakir, fakirleri zengin edecek güvensiz iktisadi bir ortam yaratmıştır.

1932 yılında yayımlanan Reşat Nuri Güntekin'in *Kızılıçık Dalları* romanında Nadide Hanım'ın konağındaki Anadolu Lala'nın ticarete meyilli zekâsı dikkat çekicidir. Servet sahibi “konaklılar” üst sınıfa mensuplardır ve zenginlikleri paşanın ailesi olmaktan kaynaklıdır. Aile üyeleri askerlikten, memurluktan başka bir seçeneği meslek olarak düşünmezler. Oysaki Lala, konağın temellerinden sarsıldığını harp yıllarında iyiden iyiye hisseder ve maaşını uzun süredir alamamanın verdiği etkiyle eve alınacak her türlü malzemeden kendine bir kâr mekanizması yaratmayı başarır. Evin Lala'sı kendi çapında küçük bir esnaftır artık. “Mesela, kibrit, kurşun kalemi düzine ile; zarf, kâğıt, mum deste ile; şeker, kahve, sabun okka ile alındığı vakit daha ucuza mal oluyor, bunlar bakkal ve aktardaki perakende piyasası üzerinden satılınca

tabiatıyla lalaya az çok bir kâr bırakıyordu” (s. 54). Lala, bu kazançla yetinmeyerek, konağın içinde kurduğu tezgâhı genişletir. Tüketicileri manipüle eder, çocukları, kadınları bazen bir yiyeceğe bazen bir başka ürüne meylettirerek önceden istiflediği ve ucuza aldığı metayı satışa sunar. Bu müteşebbis zekâ, sokağa, mahalleye doğru genişleyen bir açıyla ilerleme gösterse Lala’nın ticarete başarı göstermesi işten bile değildir. Lala’nın bir diğer kazanç yolu, konak halkının müsrifliğiyle alakalı gelişir. Kırılan, unutulmuş oyuncaklar, biraz kullanılıp atılan sabunlar Lala tarafından, bir tür geri dönüşümle tekrar kazanç unsuru hâline getirilir. “Onları kuruttuktan sonra bir ustura ile tıraş ederek mümkün olduğu kadar kübik şekillere sokar, sonra yeni sabun kalıplarının arasına karıştırırdı” (s. 55). Konağın emektarı Lala Tahir Ağa, kâr peşindeyken damat Feridun Bey de dâhil herkes ne paranın değerini bilip paralarını kâr ettirmeyi akıl eder ne de memurluktan başka bir meslek düşünebilirler. Her iki tarafın insanları, yani konağın sahipleri olan üst sınıf ile konağın çalışanları arasındaki uçurum sadece sınıfsal değildir. Paraya bakışları ve parayı işletme düşünceleri İstanbullu ve Anadolu olmak kadar farklıdır. Bu köken farkı Ahmet Hamdi Başar’ın ticarete Anadolu insanlarının daha yakın olduğuna dair görüşüyle örtüşür.

Memduh Şevket Esendal, *Ayaşlı ve Kiracıları* romanında anlatıcı olarak, muhtemelen İş Bankası’nda çalışmak üzere Ankara’ya gelen genç bankacıyı seçer. Henüz kalkınmakta olan bir ülkenin insanlarını bir araya getiren kişiye dokuz daireli apartmanını kiraya veren yaşlı İbrahim Efendi’dir. İbrahim Efendi Osmanlı’nın son yıllarında çeşitli memuriyetlerde bulunarak belli bir sermaye edinmiş, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra modern otellerle baş edemeyeceği güne kadar otelcilik etmiş, daha sonra oda kiralama işine dönmüştür. Anlatıcı Ayaşlı’yı ticarete akli eren, imkânları değerlendiren müteşebbis biri olarak tanıtır.

“Ayaşlının yaradılışının en göze çarpan yeri, parayı kazanırken başka, yerken başka adam olmasıdır. Parayı kazanırken Ayaşlı, sert, haydut, aldatıcı, acımasız bir adamdır. Kazanmak için bu haksızlıkları yapmak da doğru olduğuna inanır, yalansız, dolansız alışveriş olur mu? Doğru alışverişi sen yapsan başkaları yapmaz. O kazanır, sen ağzını havaya açarsın, der” (s. 33).

Ayaşlı İbrahim Efendi’nin dönemin şartlarına uyarak ticarete devam ettiği, kiraladığı odalardan da anlaşılmaktadır. Ankara başkent olmuştur ama nüfusu artarken yeniden inşa edilmesi, mamur hâle getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle birçok iş alanı da müteşebbisler için hazır beklemektedir. Kiracılardan İskender Bey, Ankara’ya

tuğla satmak için küçük bir işletme kurmuş ve ürününün tanıtımı için çalışmaktadır. Ancak anlatıcı da olan genç bankacı, Ankara'nın asıl ihtiyacının çimento olduğunu düşünmektedir (s. 57). Yeniden inşa edilen başkent ve genç Türkiye'nin sosyal meselelerine değinilen *Ayaşlı ve Kiracıları*'nda devletin şahsi teşebbüsü desteklemek maksadıyla açtığı bir bankanın çalışanının romanın hem asli kişisi hem de anlatıcısı oluşu dikkate değerdir. Para ve ahlak münasebetinin sıklıkla kurulduğu roman, Osmanlı'dan tevarüs eden birçok davranış ve alışkanlığın hem kişilerde hem de devlet idaresinde terk edilemeyişinin yarattığı sıkıntıları gösterir. Bu sıkıntılardan kurtuluş yolu; ülkede birçok işin yapılmasına ön ayak olacak bankanın çalışanının iyi bir evlilik yapışındadır, böylelikle okuyucuya Cumhuriyet'in mutlu ve vazife bilir ailelerce muasır devletler seviyesine çıkacağı fikri aks ettirilir.

Kadircan Kaflı *İlk Sevgili* romanında fakir bir musiki öğretmenin oğlu Vedat'ın hayata atılması ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında doktor olması hikâye edilir. Vedat'ın babası aldığı az bir maaşla mutsuz bir hayat sürer ve oğlunun asla kazanç sağlamayan bir işle meşgul olmasını istemez. “Keman öğreneceğine, Yahudi çocukları gibi boynuna bir tabla as da sigara kâğıdı, kibrit sat, daha iyi!.. diye haykırmıştı. (...) Benim gibi sürünmek mi istiyorsun, demişti” (15 İkinci Kânun 1935: 6). Musiki öğretmeni babanın oğluna bu sert nasihatiyle, Türklerin memur olmanın dışında ticaretle de meşgul olabileceğini hatta olması gerektiğini vurgular. Öğretmenliğine eşinin babasından kalma küçük fabrikadaki hissesini alarak devam eden babanın, oğluna nasihati, kendi verdiği yanlış kararlara karşı bir isyandır. Eşinin kardeşi Cevdet Bey, evini satarak ablasının hissesini satın alıp babasının işini ilerletir ve İzmir'in sayılı zenginlerinden biri olur. Romandaki temel çatışmayı, müteşebbis tavrıyla her şeyi kazanan ve mutlu olan Cevdet Bey'e karşı yokluk içinde ölen musiki öğretmeni oluşturur. Bu çatışma, Vedat'ın meslek seçiminde tekrar gündeme gelir. Müzik eğitimi almak isteyen Vedat, sırf sevdiği kız doktor olmasını istediğinden Tıp Fakültesine gider. “Babamla annemin onda buldukları biricik kusur, onların tabirince, çalgıcı olmak istemesiydi. Bu ortadan kalkarsa artık birleşmemiz için mani kalmayacaktı... İşte bunun için ona kemanını bıraktırdım ve doktor olmasına sebep oldum” (12 Şubat 1935: 7). Çalgıcılık, memurluk gibi meslekler romanda tüccarlıkla kıyaslanmakta, iyi bir evlilik yapmak ve iyi bir yaşam sürmenin yolu müteşebbis olmaktan geçmektedir.

Burhan Cahit Morkaya'nın *Baba Dostu* romanı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Avrupa'ya eğitime gönderilen ve ülkeye döndüklerinde girişimci bir ruh ve bitmez bir fedakârlıkla çalışmaları beklenen gençlerden biri olan Feridun'u anlatır. "Bankacılık memlekette yeni bir meslek. Arkadaşların çoğu öteki ecnebi bankalarda biraz çalışmış gençler. Hevesle çalışıyorlar. Banka işleri gittikçe açılıyor" (26 Mart 1935: 6). Cumhuriyet idaresi gençlerin maliye, bankacılık, iktisat gibi ekonomiye yön verecek alanlarda kendilerini geliştirmelerini, geçmiş yıllarda çoğunlukla azınlık unsurlarının elinde olan bu sahalarda Türk gençlerinin meşgul olmasını ister. Müteşebbislere yön verecek ve para akışının hesaplanmasını, iktisadi sürecin hem devlet hem de müteşebbis lehine çözümlenmesini sağlayacak kişiler; bankacılar ve iktisatçılar olacaktır. Genç Türkiye mali bakımdan Batı bilgisiyle donanmış Türk gençleri sayesinde hem ülke dışında hem de ülkenin hudutlar dâhilinde kalkınmasında sağlam adımlar atmayı tasarlar ve bunları faaliyete geçirir.

Romanda Feridun'un hayatını değiştirecek olan baba dostu Kaptan'ın kendi hayatını anlatırken ona para kontrolü konusunda da nasihatlerde bulunması devrin müteşebbisleri destekleyen, tasarruf eden üst akıllıya uyur. Annesinden kalan mirası "hazır para dayanmaz" diyerek değerlendiren Kaptan, emekli olduğunda arkadaşlarıyla kurduğu deniz şirketi sayesinde parasının kâr ettiğini söyler, kişi kendi çalışmayacak durumda olsa bile mutlaka parasını işletmeli fikrini anlatıcı bu sayede okurlarıyla paylaşmış olur (29 Mart 1935: 6). Genç Türkiye için en mühim sıkıntılardan biri de ülkenin iktisadi geleceğine olan itimadın olmayışı ya da eksikliğidir. İtimat oluştuğunda gençlerin az bir sermayeyle dahi hem kendi istikballerini kurtaracakları hem de ülke iktisadına katkı sağlayacakları fikri, bu eserde de devrin iktisat siyasetine uygun olarak verilir.

Sarı Bal romanında da Burhan Cahit Morkaya, devrin siyasi ve ekonomik çehresini yansıtmaya devam eder. Cumhuriyet yönetiminin sanayi ve ticaretle ilgilenen gençleri özendirmeye çalışmasının bir ürünü olarak değerlendirilebilecek eser, aynı zamanda devletin 1930'ların başında büyük bir gayretle yetiştirdiği gençlere nasıl emek verdiğini göstermekte ve onlardan ülkeyi kalkındırmalarını bekleyen düşüncesini de içermektedir. Romanda Mühendis Mektebini bitiren üç genç, hocaları tarafından Anadolu'da çalışmaya yönlendirilir. Anadolu "söylenmemiş bir destan gibi" bu gençlerin önlerinde durmaktadır. Romanın anlatıcısı yirmi yıl sonra

Anadolu'dan dönerken hatırı sayılır bir servet de getirir. Geriye dönüş tekniğiyle yirmi yıllık mazinin anlatıldığı romanda özellikle Mardin'deki yaşadıklarını aktaran Turgut, bir aşk hikâyesiyle beraber Türkiye'nin müteşebbis gençlerle nasıl kalkındığını da yansıtır. Mardinli toprak sahibi Demir Bey'le mühendis Nuri Bey'in konuşmaları devrin Anadolu'yu kalkındırma düşüncesiyle paraleldir.

“Buraları on beş, yirmi yıl önce çöldü. Hatta gaz fişkıran yerlerde dolaşmaktan bile iğrenirdik. Hey gidi hey!

Mühendis Nuri Bey gülümsedi:

-Keşke memleketin daha birçok yerinde böyle iğrenç gaz kokuları duysak. Bu membalar daha önce işlenilmiş olsa idi yalnız buraları değil bütün cenup Anadolu'su zengin olurdu” (18 Mayıs 1932: 6).

Romanda Anadolu'ya gidip zengin olan gençlerin yanı sıra İstanbul'da çeşitli iş çevrelerine yaklaşıp zengin olan Muhtar Arif de anlatılır. Şehrin sayılı zenginleriyle birlikte adı anılan Muhtar Arif, her ne kadar yasal olmayan işlere bulaşsa da devrin girişimci gençlerindendir.

“Mektepten çıktığı zaman Nafia Mühendisi olmuştu değil mi? Ama bir yıl geçmedi. Çekildi. Önce ufak tefek yol yapısı alıyordu. On beş yirmi kilometrelik yollar... Sonra bir ileri gelenlerden biri ile iş yapmaya başladı. O zaman doğrudan doğruya münakasalara girdi. Şuradan buradan derken adam akıllı tüylendi” (24 Nisan 1932: 6).

Sarı Bal romanı bilhassa iktisadi yaşama yer verişiyile ve dönemin genel manzarasını yansıtmaları bakımından zengindir. Burhan Cahit'in popüler romancı olarak görülüp umumiyetle şahsi münasebetler dâhilinde roman kurgusunu oluşturduğu fikri, çoğu popüler yazar için geçerli olmuştur. Ancak romanlarının tümü incelendiğinde ya da *Sarı Bal* romanı bile dikkate alındığında aynı zamanda bir gazeteci olan Burhan Cahit'in devrin sosyal ve iktisadi meseleleriyle çok yakından ilgilendiği, bu meseleleri mutlaka eserlerinin kurgusuna yerleştirdiği göz önüne alınmalıdır. Devrindeki çağdaşı olan popüler yazarlar arasında sosyal, siyasi ve iktisadi meseleleri yansıtan en dikkate değer yazar Burhan Cahit olmuştur.

Burhan Cahit Morkaya'nın devrin din, siyaset ve kalkınmaya dair neredeyse tüm meseleleri konu ettiği *Kervan Yürüyor* romanı geniş sosyolojik malzemeler içermesi yönünden diğer romanlarından daha zengindir. Cumhuriyet'in ilanı ile değişen hükümet işleri, tarikat ve şeyhlerin durumları, eğitim gibi halkı yakından ilgilendiren meseleler, inkılapçı bir anlatıcının Cumhuriyet'in kalkınma ışığından yararlanmak istemeyenlerin hâlleriyle bu ışıktan nasibini alanların hayatlarını çatışma yaratacak

şekilde sunuşuyla verilmiştir. Antalya'nın ilçesi Elmalı, Ankara'dan uzak bir taşra kasabası olması yönünden inkılap değerlerinin ne ölçülerde ülkeye yayıldığını göstermesi bakımından anlatıcı tarafından seçilmiş olmalıdır.

İlçenin iktisadi yapısını oluşturan temel güç odakları; eşraf, tüccar ve esnaftır. Bunları belli bir nizam ölçüsünde denetleyen hükümet daha çok inkılap değerlerine uyulup uyulmadığını önemsemektedir. İlçede hâlâ etkin bir güç olmayı sürdüren eşrafın sadece kılık değiştirerek halkı ya da devleti bir biçimde sömürmeye, servetlerini artırmaya devam ettikleri satır aralarında okunmaktadır.

“Dengi ve akranı olan eşraf hükümet kapılarından eksik olmaz. ileri gelen memurlarla teklifsiz olmaya çalışır, seçim işlerinde bin türlü hileye başvurur, kendilerinden yukarıya akla gelmez dalkavukluklar ettiği hâlde küçüklere karşı derebeyi ceberutluğu ile meydan okurlardı. (...) Vilayetin bunlar gibi dışlı eşrafının kendilerine göre birer dolabı vardı. Ve bu kurulmuş düzen tıkr tıkr işliyordu, kimse de şikâyetçi değildi” (27 İkinci Kânun 1932: 5).

Eşrafların teker teker isimlerini sayan anlatıcı, hepsinin hedeflerinin aynı olmakla beraber farklı yollardan ilerlediklerini ve birbirlerinin çıkarlarına dokunmadan servetlerine kâr ettirebildiklerini anlatır. İlçede çiftçilikle uğraşarak zengin olmanın ya da yaşamını sürdürmenin derdinde olanlarsa, yenilikleri takip etmekten geri durmazlar. Mersin, Hatay taraflarında muz ekiminden kâr elde edildiğini öğrenen ilçe halkının bir kısmı portakal bahçelerinin yanına muz tarlaları oluşturmaya başlar. “İstanbul'da muzun kilosu yüz kırk, yüz elli kuruşa satılıyordu. (...) Kasabanın bağ bahçe sahipleri şimdi birbirinden geri kalmamak için habire muz yetiştirmeye çalışıyordu” (28 İkinci Kânun 1932).

“Antalya'da Muz” başlıklı makalesinde Doktor Emin Meriçlioğlu, Atatürk döneminde muz ağacının layıkıyla ekiminin yapıldığını, üretimdense çiftçinin zamanla kâr edebildiğini yazar. Tropikal meyveler de dâhil olmak üzere tarımda çeşitli ürün denemeleri-buna muz da dâhil-Atatürk tarafından önemsenmiştir (Meriçlioğlu, Birinci Kânun 1937: 12-15). Romanda, ilçenin hareketli olarak sunulan ekonomik yaşamında ticaret önemli bir yer tutar. Çiftçilerin kendilerini yeniliklere uydurması gibi ticaretin iyi bir kazanç kapısı olduğunu görenler de vardır. İnkılap değerlerine muhalefet nedeniyle memuriyeti elinden alınan Kâmil, hayat şartlarının zorlamasıyla da olsa ticarete atıldığı için memnundur. “Tapuda kalsaydım ne olacaktı. Mektepli memurlar yetiştikçe bizim ileri gitmemize imkân yoktu. (...) Sermayem olsa daha iş çok. Bu ticaret başka şeye benzemiyor. Keşke vaktiyle hükümete girecek yerde bu işe

başlasaydım” (21 Mart 1936: 5). Romanda, anlatıcının iletisi, inkılap herkesi bir biçimde mutlu eder, zengin eder etrafında gelişir.

Burhan Cahit Morkaya’nın 1936 senesinde *Tan* gazetesinde *Adem ile Havva* adıyla tefrika ettiği romanında Avrupa’ya maden mühendisi olmaya gönderilen Kâmuran’ın hikâyesi anlatılır. Cumhuriyet’in 1923-1940 yılları arasında Maarif Vekâletince yaklaşık yedi yüz öğrenci gönderildiği ve bu öğrencilerin çok çeşitli alanlarda eğitim görmeleri istendiği bilinmektedir. Romanın asli kişisi Kâmuran, Belçika’ya maden mühendisliği eğitimi almak için gönderilir. Bu ülkeye, Türkiye’den daha çok mesleki ve teknik eğitim alanlarından öğrenci gönderildiği bilgisi de istatistik verilerde mevcuttur (Aslan, 2016: 217). Kâmuran’ın babası yüksek dereceli bir memurdur; ancak oğlunun Ereğli’deki kömür ocaklarının başına geçip kendi işinin patronu olmasını ister. “Ömrünü yüksek devlet işlerinde geçirdiği, bu yüzden mal mülk sahibi de olmasına rağmen o, devlet kapısının hiçbir zaman verimli bir kazanç kapısı olmadığı fikrinde idi” (25 Nisan 1936: 8). Burhan Cahit, romandakine benzer düşünceleri gazetedeki köşesine de taşır. *Açık Söz*’deki köşesinde İstanbul Belediyesinin 12 kişilik memur kadrosu için yayımladığı ilana yüzlerce okumuş gencin başvurmasına tahammül edemez. Memurluk zihniyetinin kafalardan silindiği ve devletin memur bulmak için sıkıntıya düştüğü gün ilerlemenin mümkün olacağını ifade eder (Morkaya, 1936: 3). Memurluk kadrosuna ümit bağlayan ve geleceğini buradan alacağı kısıtlı bir maaşla kurmaya çalışan genç tipi yerine, Cumhuriyet Dönemi’nde girişimci, şahsi teşebbüsün içinde yer alan gençlerin yetişmesine gayret edilmiştir.

Peyami Safa, Server Bedi adıyla yayımladığı *Cumbadan Rumbaya*’da Batılılaşmanın kenar mahallelere yansımaları canlı biçimde tasvir eder. İnkılaplar, değişimler daha çok eğlence anlayışı ve konforlu bir yaşam sürme isteği üzerinden anlatılır. Cemile’nin rahat yaşam özlemi onu Kayserili tüccar Tahsin Bey’le karşılaştırır. Tahsin Bey, değişen yaşam koşullarına kendince uyum sağlamıştır. Daha çok ihale almak ve para kazanmak için güzel ve genç Cemile’yi kullanmayı tasarlar, eve eğlenceye gelen iş insanlarıyla bugüne kadar bir türlü yakalayamadığı dostluğa kavuşmayı düşünür. Cemile ile evli gibi görünecekleri bu modern yaşamın eseri ev, her şey gibi sahtedir. Tahsin Bey, Cemile’ye hatırlı misafirlerini karşılamak, eğlendirmek karşılığında refah bir yaşam sunar; ancak bir sözleşmeyle aralarındaki

sahte evliliği iş anlaşmasına çevirir. “Hele sen bir sene o apartmanda otur, evin hanımı ol. Misafirleri karşıla” (s. 172). Tahsin Bey, “kafeste kanarya”lı bir plan hazırlayarak, hayatta karşılaşamayacağı iş insanlarıyla bir araya geleceğini düşünür, Cemile’ye masraf yapmaktan çekinmez. Her ne kadar sahte bir ortam yaratsa da Tahsin Bey’in planları, Anadolu’lu bir tüccarın İstanbul’da çağın gereklerine fazlasıyla uyuşunu, ticari zekâsını gösterir niteliktedir.

Erkeklerin Osmanlı’dan Cumhuriyet’e iş hayatındaki rahatlığı, gücü; gelenek, din ve oturmuş birçok kabulle zenginleşerek İstanbul’dan Anadolu’ya kadar saygınlığını kabul ettirmiştir. Hayatı erkeklerle birlikte omuzlayan kadınlar-şehirli kadınlar-Osmanlı’nın Bizans ve İran âdetleriyle karşılaşmasının ardından zamanla sokaktaki ve hakiki hayattaki yerini tümenden erkeklere bırakmıştır. Uzak geçmiş tarihlerde ve Anadolu’da kısmen erkekler dünyasında kendini gösteren kadınlar olsa da müteşebbis ve eğitilmiş kadın Tanzimat’tan sonra görünür olacaktır. Müteşebbis yerli erkeklerle aynı zaman dilimini paylaşan müteşebbis yerli kadınların faaliyetlerini ayrı başlıkta incelemek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

5.1.1.2. Müteşebbis yerli kadınlar

On dokuzuncu yüzyılda Batı medeniyetinin bilimde, felsefede, sanatta ve diğer sahalarda yarattığı gelişmeler, Aydınlanma Çağı’nın getirdiği insan ve akıl odaklı çalışmalar çeşitli değişiklikler yaratmış, öte taraftan Sanayi İnkılabı’nın vücuda gelişiyle ciddi dönüşüme uğrayan cemaat yapısının bozulması yeni insanı ve o yeni insanın değer hükümlerinin meydana gelmesini sağlamıştır. Bu dönüşümün içinde kadının erkekle aynı seviyeye ulaşmak için uğraşları her ülkede farklı zamanlarda ve farklı şekillerde karşılık bulmuş, Osmanlı İmparatorluğu’ndaysa Batı ülkelerindeki değişimler uzun bir süreç dâhilinde hem siyasi düzenlemelerin, modernleşme çabalarının hem sanayileşen Batı ülkeleriyle kurulan münasebetlerin ışığında sürdürülmüştür. Bu ışık kadının yaşamına kaçınılmaz suretle tesir etmeye başlamıştır.

Kadının Osmanlı’da evinden, konağından çıkarak “görünmesi” hatta erkeğe ait mekânlarda var olmaya başlaması, kadının kılık kıyafetiyle, davranış, vazife ve eğitimiyle “dile düşmesi” Batılılaşmanın programlı bir hâl aldığı 1839 yılından sonra netlik kazanmaya başlasa da kadının erkek dünyasındaki kazanımlarını bir süreç olarak düşünmek ve bu sürecin başlangıcını III. Selim devrine kadar geri götürmek

mümkündür. III. Selim'in kadınların umuma açık alanlarda açık renk feraceyle gezmesini yasaklamasına dair emri, Batı kültürünün kapısının sadece tek bir alana açılmadığını, toplumun tümüyle bir tesir altına girdiğini de gösterir niteliktedir. Ancak üst sınıf ailelerin kadınlarında başlayan “görünme”, “değişme” temayülleri bütün Osmanlı kadını ve aile yapısını tesiri altına almaya Tanzimat'tan sonra başlamıştır demek daha doğru olacaktır. Osmanlı'da Batılılaşma üstten alta doğru bir yayılım göstermiş ve kadının değişimi de bu şekli takip etmiştir (Fındıkoğlu, 1940: 650).

Osmanlı'da kadını tek bir sınıf hâlinde görmek yanlış olur. Saray kadını, kentli kadın ve köylü kadını örtünme, yaşam koşulları ve çeşitli haklar noktasında eşit görmek de hatalıdır. Köydeki kadının erkekle birlikte üretimin içinde olduğu, Batı kültürünün yansımalarını ve tüketimdeki değişimleri takip edemediği rahatlıkla söylenebilir. Kimi şehirli kadın ve saray kadını ise Avrupalı ve özellikle azınlık kadınlardaki Batı tipi değişimleri günü gününe izlemiş, uygulamıştır. Erkeklerin Avrupa'yla kurdukları ticari, askerî ilişkiler, eğitime dair seyahatler ve her türlü okumalar aile babası olan erkeği ve ona bağlı kadını da etkisi altına almıştır.

Yönünü Batı'ya kesin bir şekilde çeviren Osmanlı, Tanzimat'tan itibaren devletin geri kalma sebeplerini düşünmeye, bu sebeplerin ortadan kalkması için uğraşmaya başlar. Batı'da olduğu gibi kadının bu büyük değişimdeki yeri Osmanlı'da da tartışılmaya başlar. “Toplumun geri kalmasının sebebi kadınların cahil olmasıydı ve kadınların cahilliği, ailenin ve giderek ulusun çöküşüne neden olmaktaydı” (Erdem, 2013: 9). Kadının Osmanlı'yı tekrar eski günlerine döndürecek ya da ülkeyi çağdaş ülkeler seviyesine yükseltecek programdaki konumu, Tanzimat'tan itibaren hem erkekler hem de kadınlar tarafından tartışılmaya başlanmış, bu tartışmalar Osmanlı yıkılıncaya kadar hatta Türkiye'de de konuşulmaya aralıksız devam etmiştir.

Tanzimat'ın erkek sanatçı ve düşünürleri kadının toplumdaki yerini, görevini ve haklarını kadınlardan önce dile getirmeye başlarlar, İslami kökenli ve geleneksel akideler sınırlarında kalmak suretiyle onun “anne” olduğu ve bu nedenle iyi bir eğitim alması gerektiği üzerinde dururlar. Kadın ve erkek yazarlar/ düşünürler ancak II. Meşrutiyet'in yarattığı özgür ortamla derinlikli ve geniş manada kadının modern dünyadaki yerini ve haklarını dillendirmeye başlayacaklardır (Kondiyoti, 2019: 147). Tanzimat Dönemi'nde Münif Paşa, Namık Kemal kadının toplumdaki önemini fark etmiş, kadının mutlaka iyi bir eğitim alarak gelecek nesilleri en iyi surette yetiştirmek

gibi asli bir vazifesinin olduğunu savunmuşlardır. Şemsettin Sami erkek bir yazar olarak dönemindeki diğer yazarlardan farklı bir çıkış göstererek, kadının toplumdaki yerini “anne”lik düzleminden; çalışan, müteşebbis bir kadına doğru çeker. *Kadınlar* (1880) başlıklı eserinde kadının neden tüccar, tabip, terzi, eczacı gibi mesleklere uygun görülmediği üzerinde durur ve bunu batıl inançlara, eski kafalı olmaya yorar. “Kadınlara birer iş, birer meşguliyet bulmak kendilerine yalnız güzel söz söyleyebilecek, bir mektup yazacak ve bir defter tutacak kadar ilim ve terbiye vermekle kanaat etmeyip birer fen, birer sanat da öğretmek iktiza eder” (Şemsettin Sami, 1311: 32). Şemsettin Sami’nin dile getirdiği görüşler 1908’den sonra daha yükses seslerle ifade edilecektir.

Tanzimat Devri sanatçılarından Ahmet Mithat Efendi, Batılılaşmayı geniş bir manada kadınları da içine alacak biçimde anlamış ve eserlerinde bu şekilde aktarmış bir yazardır. Kızların eğitimini önemsemiş, erkekler dünyasında kadının çok mühim bir yerinin olduğunu üzerinde durmuştur. On dokuzuncu yüzyılda kızların eğitimini fazlasıyla önemseyen yazar; “kızların bu tahsilinden (...) pratikte ne gibi bir fayda beklenebilir? Bir meslek sahibi olmak mı? Bu düşünce o günün Türkiye’inde henüz gerçekleşmesi çok uzak görünen bir hayaldir. Fakat Ahmet Mithat Efendi hayal de olsa bir gün gerçekleşeceğini ümit eder” (Okay, 1991: 319). Ahmet Mithat Efendi, bu ümidini romanlarında kadına verdiği kıymetle ve onlara biçtiği rollerle de kanıtlar. *Diplomalı Kız* (1890) romanının hatimesinde kadınların-ne zaman olacağını kendi de bilemez ama bu konuda umutludur-bir gün birçok meslekle iştigal edebileceklerini dile getirir. Romanda Jüli’nin tahsil görmesine rağmen iş bulamayınca çiçekçilik yapması ve para kazanması yazarın bu konudaki umudunu yansıtır (Ahmet Mithat Efendi, 2003: 108).

Müşahadat (1891) romanında Siranuş, genç kızlar için bir okul açmak ve bu işten para kazanmak ister. Siranuş’un bu hayalinin bir gün gerçekleşeceğini kurgusal dünyada dile getiren Ahmet Mithat Efendi, edebî eserin okuru yani toplumu etkileme gücünün farkında olan bir yazar olarak, yakın geleceğe kendi dairesinde şekil vermeye çalışmaktadır. Son romanı *Jön Türk*’te (1910) feminizm üzerinde duran yazar, eserinde kadının çalışma hayatına atılmasını da konu eder. “Burada bahsedilen çalışma kadının erkekle eşit olduğunu ispatlamak için yaptığı, bu çalışma vasıtası ile artık ekonomik bakımdan bağılı olmadığı erkeğe boyun eğmeyeceğini bildirdiği bir

çalışmadır” (Uğurcan, 1983: 14). Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında yarattığı kadın tipleri ve Tanzimat sanatçılarının kadın meselesi hakkındaki görüşleri henüz Osmanlı Devleti’nin hâlâ gücünü bir şekilde devam ettirdiği yıllarda konuşulduğundan genel manada eğitim, annelik, aile yapısı, sosyal haklar gibi temel hak ve hürriyetler bağlamında gelişir. Yirminci yüzyılla birlikte milliyetçiliğin Balkanlardan tüm Osmanlı’ya yayılmasıyla siyasi dengesi bozulan devletin önemli bir parçasını teşkil eden kadının toplumdaki vazifeleri ve yeri de değişiklikler gösterir. Kadın sadece bir eş ya da anne değil, sokakta kendisine ihtiyaç duyulan ve ayakları üzerinde durabilen bir şahsiyet olma yolundadır.

1868’de Filip Efendi ve Ali Raşit’in birlikte çıkardıkları *Terakki* gazetesinin kadınlara özel eki *Muhadderat*’ta Osmanlı kadını ile Batılı kadın arasındaki kıyasları içeren yazılar, kadının çalışma hayatına atılması gibi fikirler okuyucuyla buluşur. 1894 yılında yayın hayatına başlayan *Hanımlara Mahsus Gazete* ise kadınların haklarına dönük birçok yazının kaleme alındığı bir gazete olmanın yanı sıra, kadın yazarları desteklemesi, onlara ücret vermesi, gazete gelirlerinin yarısını evlilik çağına gelmiş fakir kızlara çeyiz parası olarak paylaşması yönüyle farklılık taşır (Özen, 1990: 9-12). Özellikle II. Meşrutiyet’ten sonra kadınlara yönelik gazetelerin sayısı artarken bu gazeteleri okuyan kadınların, genç kızların kendileriyle alakalı birçok yeni düşünceyi benimsedikleri, gazeteler aracılığıyla feminist fikirlerin yayılım gösterdiği rahatlıkla söylenebilir. Bu dönemde Nigâr Binti Osman, Fatma Aliye, Emine Semiye, Makbule Leman Hanımlar ve daha sonra Halide Edip, Nezihe Muhittin gibi isimlerin kadın haklarına yönelik faaliyetlerde bulunduğu görülür.

Fatma Aliye, İslam ve kadın haklarını birlikte yorumlayan bir kadın yazar olarak, Osmanlı’nın son yıllarında kendinden çokça söz ettirir. Fatma Aliye, gazetelerdeki yazılarının yanı sıra *Refet* (1898) romanında çalışkan ve namuslu bir kızın olumsuz birçok şarta rağmen öğretmen olmasını, *Udi* (1899) romanındaysa Bedia adlı kadın kahramanın ut çalmak suretiyle hayata tutunmasını anlatmıştır. Birçok yazısında kadının fazla güç sarf etmeyeceği işlerde çalışabileceğinin de altını çizer. Fatma Aliye’nin de etkin biçimde yer aldığı ilk kadın mektubunun basına sunulduğu 1868’den 1908’e kadarki dönem, “erken dönem Osmanlı hareket-i nisvani” olarak adlandırılır. Bu dönemde kadına ait birçok sorun dillendirilir, İslami reformist bir söylemle kadın hürriyetine kavuşturulmaya çalışılır (Zihnioğlu, 2016: 53).

Osmanlı'nın son asrında özellikle 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile kadın yazarların söylemleri devletin siyasi değişimleriyle şekillenerek gelişim gösterir.

İttihat ve Terakki'nin faal olmaya başladığı 1908 senesinden itibaren milliyetçilik zamanla, Balkanlardaki olumsuz değişimlerle ülkenin siyasi kaderini belirlemeye başlar. Balkanlardaki kayıplar, uzun süren savaşlar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması kadının vazife alanını da şumullendirir. “Kadın meselesi millî iktidar ve kültür meselesi olarak ele alınmıştır. Kadın cemiyetleri kurulmuştur” (Tunaya, 1998: 45). Kadınların haklarını daha rahat bir ortamda sundukları bu dönem, aynı zamanda “İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı feminizmi” olarak adlandırılmış, Cumhuriyet'in ilanına kadar varlığını sürdürmüştür. Türk kimliğinin ön plana çıkarıldığı İttihat ve Terakki döneminde millî iktisatla desteklenen millî bir devletin inşasına çalışılır. Burada Ziya Gökalp, Halide Edip ve Nezihe Muhittin'in çalışmaları dikkat çekicidir.

Tanzimat'tan itibaren kızların eğitim hayatlarıyla ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış, 1859'da Cevri Kalfa İnas Rüştîyesinin açılmasıyla kızlar ilköğretim derecesinin üstünde bir okula kavuşmuş, 1870'de kız okullarına kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmuallimat açılmıştır. Bilhassa Darülmuallimatın açılması, buradan mezun olan kızların Anadolu'ya geçmesi değişimin geniş bir coğrafyaya yayılmasını da sağlar. Tabii II. Abdülhamit'in kızların eğitimini destekleyici tavrı, 1908'den sonraki özgürlük ortamı ve 7 Şubat 1914'te Darülfünunda kızların serbest dersler görmeye başlaması, 12 Eylül 1914'te İnas Darülfünununun açılması gibi yenilik adımları kadınların iktisadi yaşama atılmalarını daha da kolaylaştırmıştır. Geniş bir daire olarak düşünülmesi gereken kadının kalkınmadaki yeri öncü kadınlarla yaygınlık kazandığı gibi erkek yazar ve düşünürlerden aldığı desteklerle de zenginleşmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin de fikrî temellerini atan Ziya Gökalp, Meşrutiyet döneminde de kadınsız bir kalkınmanın olmayacağını farkındadır. Niyazi Berkes (2018: 448) Ziya Gökalp'in kadın hürriyetini dikkatle ele aldığını, kadının eğitim ve hukuki haklardan da evvel iktisadi yaşama ve serbest mesleklere yönelmesini önemseydiğini söyler. Savaşlar sırasında en önemli iş gücünü kaybeden, kapitülasyonlarla iktisadi hayatı içten ve dıştan çevrelenen ülkenin kurtuluş çaresi Türk müteşebbis sınıfını oluşturmak ve desteklemekte yatar. Ziya Gökalp, kadının toplumdaki görevini önemser ve onu iş yaşamında da faal olarak görmek ister.

“Meşrutiyet (...) kadınların da içtimai hayata ve içtimai iş bölümüne girmesini intaç etmektedir” (Ziya Gökalp, 1917: 324). Millî iktisadın Osmanlı’nın zor yıllarında erkek iş gücünün de savaşlar nedeniyle azalmasıyla birlikte kadın çalışana ve kadının müteşebbis zekâsına iktiyaç duyar. Ziya Gökalp’in kadını, yazılarında olduğu gibi manzumelerinde de öne çıkardığı, Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem’le hayata geçirdikleri “yeni hayat” programında da önemseddiği görülür. “Meslek Kadını” manzumesinde “Kadın çalışmazsa fikri yükselmez/ Tabii o zaman size denk gelmez (...) Kadın yükselmezse alçalır vatan/ Samimi olamaz onsuz bir irfan” (Ziya Gökalp, 1976: 31) dizeleriyle teorideki düşüncelerini uygulamaya geçirmiş olur.

Türkçülük şuuruyla beslenen “yeni hayat”ta “yeni kadın” birçok zorlukla karşılaşır. Muharebe; aileleri babasız, erkeksiz bırakır, kadınları zaruri çalışmaya iter, savaş koşullarıyla hayat pahalılaşır ve kadınlar hem namuslarını koruyup hem de evlerini geçindirme vazifesini üstlenmek mecburiyetinde kalırlar. *İslam Mecmuası*’nda F. N. imzasıyla bir yazar; hükümetten kadınların çalışma hayatında namuslarına halel getirmeden para kazanacakları bir ortam yaratmalarını ister. “Müslüman kadınların hayatlarına muvafık olmak üzere ve iktiza eden şubatıyla kadınlara mahsus kapalı bir çarşı inşa ve tesisine himmet buyursunlar” (F. N., 1914: 62). Kadınların parasızlık, açlık ve çaresizlik içinde hem namuslarını koruyup hem de yaşamlarını sürdürmeleri zor görüldüğünden 1916 yılında Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan’ın gözetiminde Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kurulur. Cemiyetin amacı kadınları iş sahibi yapmaktır. Fabrikalarda işçi olarak çalıştırılacak, bir nevi asker vazifesini de üstlenecek kadınlar yeni hayata hızlı bir şekilde atılmış olurlar. “Fabrikalarda onar bin kişi istihdam edilecekti. Darüssınaalarda dantel dairesi, beyaz iş dairesi, elbise dairesi (...) ince işler dairesi adlarıyla değişik atölyeler yer alacaktı” (Toprak, 2017: 53). Kadını çalışma hayatında sistemli şekilde görme isteği; devletin imkânlarını kullanarak kadını iş hayatına kazandırma ve onu hayatta tutma çabalarıyla gelişmiştir; ancak bu sistemli çalışmanın asıl sebebi savaş nedeniyle erkeklerden boşalan kadrolara kadınların geçmesindeki mecburiyettir. Ancak çalışma hayatına atılan kadınların hepsi memuriyet, öğretmenlik, tezgâhtarlık ya da tüccarlık gibi mesleklere yönelemeyip ya ev içinde üretimlerine devam etmiş ya da ahlaken hoş olmayan yollardan geçimini sürdürmüştür. Savaş bitip de erkek nüfusu belli bir seviyeye ulaştığında işverenler kadın çalışanların yerine erkekleri almaya başlarlar. Bütün olumsuzluklara rağmen kadın artık erkekler dünyasında var olmaya başlamış,

çalışma hayatına atılmıştır. Cumhuriyet yönetimi eğitilmiş ve belli bir kültür seviyesini yakalamış kadın tipini neredeyse hazır bulacaktır. Halide Edip, Nezihe Muhittin gibi isimlerin öncülüğünde birçok kadın; kadın cemiyetlerinde, çeşitli örgütlerde ve Milli Mücadele’yi destekleyen yapılarda faal görevler almış, savaşta hastabakıcı olmuş, yardım kuruluşlarında ihtiyaç sahiplerine destek olmaya uğraşmışlardır.

Halide Edip’in *Seviye Talip* (1910) ve *Handan* (1912) romanlarındaki güçlü, eğitilmiş kadın tipi, *Yeni Turan* (1912) romanında Ziya Gökalp’in de tesiriyle Türkçü fikre sahip ve toplum hayatında faal kadın tipine dönüşür. Romandaki Kaya, erkek dünyasında hem zekâsıyla hem yeteneğiyle bir kadının var olabileceğini yansıtmaya bakımdan 1908 sonrası kadın hakları kazanımlarının bir ifadesi ve aksidir.

Müfide Ferit (Tek), Halide Edip’ten sonra *Aydemir* (1918) romanıyla Türklük şuurunu Hazin adlı kadın tipiyle somut, hayat programının tam içinde anlatmasıyla edebiyat tarihinde yerini alır. Hazin ve Nevin, romanda, babaları tarafından dönemlerine göre asri denebilecek biçimlerde eğitim alışlarıyla, Nevin’in Avrupa’da doktorasını yapan tıp eğitimi görmüş bir kız oluşuyla bir hayli donanımlı olarak sunulmuştur. Hazin, Demir’den aldığı Türkçü idealizmi açtığı okulla sürdürür. Bu tavrı hem Türkçülük hem de modern kadının sosyal hayatta konumlanması bakımından bir hayli önemlidir. Müfide Ferit, 1919 yılındaki bir yazısında genç kızlar “aile içinde kalırlarsa kalpleri ısıtan, sıcak, temiz, medeni ve ahlaki bir aile ocağı vücuda getirsinler. Cidal-i hayata atılacaklarsa, müsait ve müsavi şerait dairesinde, (...) erkekler ile birlikte yürüyebilsinler” (Müfide Ferit, 1335: 305) diyerek her şarta hazır güçlü bir kadın yaratılması üzerinde durur.

Ömer Seyfettin, hem Halide Edip’i hem de Müfide Ferit’i Türkçülüğü kurgusal dünyada başarılı bir şekilde ele aldıkları ve bir kadın olarak Türkçü inkılabı konu ettikleri için kutlar ve “fakat biz, birçok münevver erkekler ne yaptık? Hiç...” (Polat, 2016: 793) diyerek kadın cinsinin erkeğin önüne geçebileceğini, kalkınmada kadının ne denli önemli olduğunu göstermiş olur. Yine Ömer Seyfettin, kadınların toplumun ilerlemesinde ehemmiyetini 1911 yılında “Bir Teklif” başlıklı yazısında dile getirir. Türkçülüğün mimarlarından olan Ömer Seyfettin, kalbi vatan aşkıyla çarpan evlatların yetişmesi için önce “anne” olacak kızların eğitilmesinin gereği üzerinde durur ve her yerde devletin çare olamayacağını düşünerek halkın kendi çabalarıyla Osmanlı

Hanımları Tamim-i Maarif Cemiyeti adıyla memleketin çeşitli yerlerinden getirilecek kız çocuklarını eğitmekle işe başlamak gerektiğini anlatır (Polat, 2016: 211-212).

Millî Mücadele’de İstanbul’da kongreler yaparak, cemiyetler açarak ve Anadolu’daki millî direnişe katılarak faal roller üstlenen kadınlar, savaşın kazanılmasıyla kalıcı sosyal haklar peşine düşerler. Kurtuluş’un ardından toplumsal bir atılım içine giren genç Türkiye, maziyle olan bütün bağlarını koparıırken İttihat ve Terakki’nin ulusal, halkçı ve sınıfsız anlayışını, Batılılaşma çabalarını devam ettirir. Ancak Mustafa Kemal’in 8 Nisan 1923’te ilan ettiği Dokuz Umde, 1908’den beri faal çalışmalar içinde yer alan kadınları tatmin etmez. Kadınlara ait bir hakkın olmaması, kadınların yeni seçimlere yine katılamayacak olması bu faal ve eğitimli kadınları rahatsız eder. Nezihe Muhittin, 4 Haziran 1923’te *Vakit* gazetesinde “Türk Kadınının Hakkı” başlıklı yazısıyla sınıfsız ve tek partili bir sistemin içinde farklı ve ayrılıkçı bir ses olarak sivrilir. Kadın haklarına karşı olmayan genç Türkiye, “hak yok, vazife var” şuuru içinde kadınların verilen görevler dışında seslerini çıkarmalarını istemez. Zaten kadınlara ileriki yıllarda insani temel hakları yönetim tarafından sunulacaktır. Nezihe Muhittin, yazısında erkeklerle kadınların eşit olduğunu, hatta bu eşitliği savaş döneminde kadınların kazma kürekle çalışmasıyla, çocuklarının nafakasını çıkarmasıyla, omzunda tüfikle hududa koşmasıyla, fabrikalarda çalışmasıyla çok iyi kanıtladığını söyler ve artık siyasi haklarına da kavuşması gerektiğini savunur (Nezihe Muhittin, 1339: 2). Nezihe Muhittin Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan önce, 15 Haziran 1923’te Kadınlar Halk Fırkası’nı kurar. Bu ayrılıkçı yükses sesin kadrosunda Şükufe Nihal, Latife Bekir gibi devrin önde gelen kadınları da vardır. Her ne kadar bu fırkanın resmî olarak faaliyetine izin verilmese de “birlik”e dönüşen fırkada kadınlar seslerini duyurmaya devam ederler.

Sabiha Zekeriya, “Kadın İktisadi Bir Amil Olmalıdır” başlıklı yazısında, aynı yıllarda henüz kapanmamış olan Kadınlar Birliği’ni etkili bulmamasından kaynaklı olacak, kadınlara rahat çalışma imkânları sağlayacak, ortaklar bulacak, içlerinden okumak isteyenleri okutacak, kadınların sendikal faaliyetlerini destekleyecek bir teşkilatın kurulması gereğini dile getirir (Sabiha Zekeriya, 1924: 3). Kadınların kendi haklarını savunması, bunları dile getirmesi devam ederken Cumhuriyet inkılapları; kadının “Batı’ya yakışır” görünmesi için çalışmalarını sürdürür. 1924’teki Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ndan, 1926’da kabul edilen Medeni Kanun’dan, kılık ve kıyafetle

ilgili laik düzenlemelerden kadınlar da yararlanır. 1930 ve 1934'te kanunlardaki düzenlemelerle kadınlara siyasal hakları verilir. Böylelikle Tanzimat'la başlatılan kadının hayatındaki asri düzenlemeler belli bir seviyeye gelmiş olur.

Farklı isimlerin ayrı kelimelerle ifade ettiği kadının kalkınmadaki yeri ve sosyal hakları mevzusu hem kadınlar hem erkekler tarafından uzun yıllar konuşulmuş, tartışılmış ve bu yaşananlar devrin romanlarına kadının çalışma hayatında yaşadığı zorluklar, iktisadi ve sosyal hayattaki başarılar, düşüşler ve kayıplar olarak yansımıştır. Klasik iktisadi dönemi konu eden romanlarda erkek müteşebbisler ticaret hayatında, ekonomik dünyada güvenilir yerlerini faal bir şekilde korurken, kadınların iktisadi hayatta müteşebbis bir tavırla ya da para akışını sürdüren yaklaşımlarla reel yaşamda “görünme”dikleri tespit edilmiştir. Sarayda entrikalar çeviren, padişahları tesirleri altına alan gözde kadınlar, sultanlar; konaklardaki kent kadınları, mahalle ve sokak aralarında yaşayan kadınlar, genç kızlar; kadın-erkek ilişkileri çerçevesinde gelişen temalarda konu edilmişlerdir. Paraya yön verip güçlü bireyler olarak, umumiyetle on dokuzuncu yüzyılı vaka zamanı olarak seçen romanlarda varlıklarını göstermişlerdir. Cumhuriyet'in ilanından sonra bile reel dünyada, kadının çalışma yaşamında erkekler tarafından kabul görmesi zor olmuşken, müteşebbis kelimesinin sözlükte anlamını karşılayan kadınların sayısı bu duruma nispeten az olmuştur. Ancak iktisadi hayatı bir bütün olarak görmek; kadının evden başlayıp tüm ülkeyi ilgilendiren her türlü parasal akışı etkileyen tasarrufunu, gelirlerini değerlendirişini, ailesini geçindirmek amacıyla evde, özel sektörde ya da devletin çeşitli kurumlarında çalışmasını, iş kurması, işçi çalıştırması, yardım derneklerindeki her türlü iktisadi hareketliliği destekleyen faaliyetlerini bu bütünün içinde değerlendirmek; hem müteşebbis kadın başlığını zengin kılar hem de Osmanlı'dan Türkiye'ye kalkınma sürecinin doğru yorumlanmasını sağlar. Bu yöntemin izlenmesiyle iktisadi yaşamda kalkınan kadınlar devirleriyle birlikte ele alınarak incelenmiştir.

5.1.1.2.1. Modern iktisadi dönemde osmanlı'nın yerli kadın müteşebbisleri

Tanzimat'ın ilanıyla Batılılaşmanın bir plan dâhilinde ilerlediği görülür. Bu plan toplumun geneline zamanla yayılırken birçok unsur kendine modernlikten payını alır. Kadınların “iyi birer anne” olmalarına bağlı olarak gelişen kızların eğitim hayatlarındaki değişiklikler, değişen iktisadi ve sosyal koşullar kadını daha görünür

kılar. Eğitim, kadınların erkeklerle eşit seviyeye gelmesini ve kadınların çalışma hayatına atılmalarını sağlayan önemli bir olgudur. Bihassa II. Abdülhamit döneminde, otuz üç yıllık uzun saltanat devrinde, dokuz kız rüştiyesi sayısının yetmiş altıya çıkması sağlanmış, ilk kız idadisi de bu devirde açılmış, Tanzimat'ta temelleri atılan Kız Sanayi Mektepleri ve Darülmuallimat yine II. Abdülhamit yönetimince desteklenmiştir. (Kurnaz, 1991: 17-25). İncelenen romanlarda kadının kendine ait bir malı, emlaki ya da parayı işletmesi, erkeklerle bir arada ya da onlarla eşit şartlarda çalışma hayatında var olması “müteşebbis” tanımını sınırlarında II. Abdülhamit dönemine kadar görülmez. Anadolu'daki kadınların üretime katıldıkları, kentteki hemcinsleri kadar sıkı kurallarla sınırlanmadıkları, ekonomik yaşamda faal oldukları bilinmektedir. Ancak incelenen romanlarda köy yaşamı ve kadının üretime katılması gibi konular kurmaca dünyada yer almamış, kadının erkek kadar olmasa da iktisadi yaşamda faal oluşu on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, şehir yaşamı konu edilerek romanlarda kendine yer bulmuştur.

1928 yılında yayımlanan Ercüment Ekrem Talu'nun *Gemi Arslanı*'nda alt sınıftan Süleyman Aşır'ın ölümünün ardından evin geçimini sağlamak zorunda kalan Şerefnaz Hanım'ın oğlu Sudi'yle olan yaşamı anlatılır. Süleyman Aşır hayattayken de mahalleli tarafından kocasının az bir emekli maaşını çok iyi idare ettiği ve evde hiçbir şeyi eksik etmediği için parmakla gösterilen Şerefnaz Hanım'ın işi artık daha zordur.

“Ev idaresi ve iktisat hususlarında da yüksek bir kabiliyet göstermişti. Üç yüz on kuruş tutan tekaüt aylığı, maaş çıktıkça kocasının elinden alır, evin bütün umur ve hususatiyle bizzat meşgul olurdu. (...) Bununla beraber ay sonlarında üç beş kuruş artırıp bir tarafa koymaya muvafık oluyordu. (...) Mahalle ihtiyarları böyle bir kadına düştüğünden dolayı onu tebrik etmişlerdi” (Ercüment Ekrem, 1928: 6-7).

Şerefnaz Hanım, romanda güçlü ve zeki bir kadın olarak tasvir edilir, anlatılır. Eline geçen parayı idare etmesini bilir, parayı artırıp biriktirmek suretiyle kendi çapında değerlendirir. Ancak eşinden kalan emekli maaşının bir kısmının kesileceğini bildiğinden, biriktirdiği paranın çoğunun da hastalık ve cenaze sırasında harcanmasından endişelenerek ileriki hayatları için planlar yapar. Sudi'yle birlikte çalışamayacağını bilir, o yüzden eski hanımının konağına eskisi gibi yerleşmeyi, oğlunu da yatılı bir mektebe vermeyi düşünür. Zengin konak sahipleri, Şerefnaz Hanım'ın planlarını yerine getirince artık onun için kazandığı parayı oğlu için biriktirmek, saklamak düşer. Eski hanımı ölürken ona da bazı değerli eşyalar bırakır.

Şeref naz Hanım, bu eşyaları kıymetlerini bilmeden ucuz pahalı satar, eline geçen parayı emniyet sandığına, oğlunun namına yatırır. Geleceğe dönük hesapları hep oğlunun üzerinedir. Oğlunun parasız bu hayata tutunamayacağını farkındadır, çalışırken kazancını artırmanın yollarını kendince bulan Şeref naz Hanım, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında alt sınıf yalnız bir kadın olarak imkânsızlıklar içinde tam bir müteşebbis olmasa da kapitalizmin ruhunu yakalamış ve bunda çok da başarılı olmuş bir kadın portresine hayat verir.

Sinekli Bakkal romanında da II. Abdülhamit devri zaman dilimi olarak seçilmiştir. Halide Edip Adıvar'ın “daim tezatlar” (Levend, 1937: 833) içeren asli kişisi Rabia, küçük yaşlarından itibaren, hem anne hem dedesinin parayla kurdukları yakın temasları izlemiş, kendi de sesiyle para kazanan biri olmuştur. “Büyük mevlitlere aşır ve ilahi, selatin camilere Ramazan'da mukabele için büyük ücretlerle çağrılıyordu. İlk Ramazan'da, İmam'ın iki senede kazanamadığı parayı kazanıverdi” (s. 27). Rabia para kazanmanın ne demek olduğunu bu yaşlarda belki anlamaz ama etrafındaki kalabalıktan bir sanatçı hazzı almaya başladığı için mutludur. İlerleyen yaşlarında paranın gücünü ve gerekliliğini anlar. Bir genç kız olarak gündüzleri annesi gibi güçlü ve çalışkan; geceleri de babası gibi hisli ve naif olan Rabia içindeki teza dın yarattığı sıkıntıdan, çalışarak kurtulacağını düşünür. İhtiyaçtan çalıştığı zamanlar da olan Rabia, küçük yaşlarından beri para kazanmanın doğallığını görmüş ve romanda ayakları yere basan bir genç kız olarak anlatılmıştır. “Babasına sürgünde gene o bakacak, evin masrafını tamamen görmese bile, Pembe'ye, Rakım'a o bakacak. Osman'a zengin diye varmıyor. Onurunu, vakarını, benliğini ancak çalışmak sayesinde muhafaza edebilir” (s. 329). Tanzimat'tan beri kadının eğitimi, çalışma yaşamındaki varlığı çokça konuşulmuş, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Rabia gibi müte deyyin ailelerin kızları sokağa ve çalışma yaşamına bir biçimde atılmıştır.

Rabia'nın annesi Emine, karamsar, hayata küskün tavrına rağmen iktisadi meselelerde başka bir insan olur. Havai T evfik'le evlenmesinin tek şartı onun oyunculuğu bırakıp para getiren ve saygın bir iş olarak gördüğü bakkallığı seçmesidir. “Kocasının kafasında ‘para’ diye bir kıymet olmaması” (s. 17) na rağmen Emine'nin akli hep işte ve paradadır. Emine, T evfik'in bakkalı zarara uğratmasına dayanamaz ve işin başına geçer. Kısa zamanda bakkal, T evfik'in dayısının zamanından da daha iyi kâr etmeye başladığında, “Emine'ye biraz sükûnet gelmeye başladı” (s. 18). Bu

sükûnet, Emine'nin müteşebbis zekâsıyla ilerlettiği işlerden elde ettiği kârın sağladığı güvenle, başarmanın, hem de bir kadın olarak başarmanın verdiği hazla alakalı olsa gerektir. Tevfik'ten ayrılıp babasının evine yerleştikten sonra hayata tümünden küsen Emine, kısa süreliğine yakaladığı sükûneti bir daha bulamaz. Emine; çalışmak ve kazanmakla mutlu olan roman kadınlarına iyi bir örnektir.

1936 senesinde *Kurun* gazetesinde tefrika edilen Sermet Muhtar Alus'un *Anasını Gör Kızını Al* romanı, 1880'lerin İstanbul'undan canlı bir sokak manzarası tasviriyle başlar. Sokakla, Galata Köprüsü'nün üzerinde gelip geçen insanlarla başlayan tasvirin içinde yazarın ön sıraya aldığı onlu yaşlarını süren ve işportacılık yapmak zorunda kalan Eda vardır. Eda, o sıralarda kadınlar arasında moda olmuş şemsiyelerin rüzgârda açılıp kapanmaması için tasarlanan lastik ve vapur bileti yerine geçen pulları, satmaktadır (29 Teşrinievvel: 5). Eda'ya köprü üzerinde lastik ve pul satma fikrini veren yaşlı bir Yahudi'dir. Ancak ticari zekâsı olan Eda, lastik ve pulları kendine getiren bu yaşlı adamdan hemen kurtulup aracı olmadan kazancını daha da artırmayı düşünür. “Gözü açık, cin gibi kız. Şemsiye lastiklerin, köprüye pulların alındığı yerleri öğrenmiş. Başvuruyor oralara. Elin Yahudi'sini araya niçin sokuyorsunuz?.. Vereceğinizi bana teslim edin. Anapara sizin, kârı da benim olsun, diyor” (14 Teşrinisani 1936: 5). Zamanla satıcıların güvenini kazanan Eda, ayda beş yüz kuruş gibi devrine göre iyi bir kâr elde etse de parasının değerini bilmeyip kendinde olan ticari zekâyı kullanmaz, eğlenir ve çocuk aklıyla gezer tozar. Eda'nın yaşı ilerledikçe güzelliği de meydana çıkar ve ona annelik yapan Hafize Hanım, kolay yoldan para kazanmanın yolunun Eda'dan geçtiğini fark eder. Bu kurnaz kadın, “kâğıt kavaflığı” adıyla bir tür vekillik işini duyar ve devlet dairesinde Eda'nın bu işi güzelliğiyle çok kolay hâlledebileceğini düşünür. Anlatıcı, kâğıt kavaflığı üzerinden; emeklilerin, dul ya da yetimlerin düzenli olarak alamadıkları ve devlet dairelerindeki yoğunluk ve memurların işgüzarlığı gibi nedenlerle bir türlü ulaşamadıkları maaşlarını Osmanlı'nın son yüzyılına ait bir bürokrasi ve fakirlik portresi şeklinde ele alır.

“Bir kör dövüşüdür gidiyor. Alt alta, üst üste, saldıran saldıran; gırtlak gırtlığa gelene. (...) Bu hercümerç arasında eline ayağına kuvvetli olanlar düdüğü çalmada. (...) Yoksa avucunu yala. Sona kalan, dona kalıyor, ağzını poyraza açıyor. Çünkü dağıtılacak para bitmiş ve tükenmiş. (...) Kâğıt kavaflığı, ondalık mukabilinde, mesela yüzde sekiz, on, on beşe ötekinin berikinin aylığını alan, gücü ve kuvveti, alınının teriyle söküp koparan kimse” (18 Teşrinisani 1936: 5).

Romanda, kâğıt kavaflığını genelde kadınlar üzerine almış, bu kadınlar; ya tuttuğunu koparan, kavgacı tipler ya da Eda gibi güzelliğiyle memurları ve etrafındakileri hayran edip işini görenler cinsinden iki tür olarak anlatılmışlardır. Anlatıcının sadece maaş alma işini yerine getirenler biçiminde tanıttığı kâğıt kavaflığı, İstanbul Hukuk Mektebinin kurulmasından önce dava vekilliği vazifesini yürüten, kadıdan para karşılığı iş takibi alan, sabit bir yerleri olmadığı için de ayak kavafı, kâğıtlarla ilgilendiklerinden de kâğıt kavafı adını almış genelde halk tarafından müzevirlikle suçlanmış kişilerdir (Artukoğlu, 2019: 57). Eda, yaptığı bu işle, Osmanlı'nın son yıllarında iktisadi yapının ne kadar bozulduğunu, bürokratik işlerin sarpa sardığını, birilerinin isterse fakir insanların, işini bilmeyen kişilerin üzerinden kolayca para kazanabileceğini de göstermiş olur.

II. Abdülhamit devri, bu kez Ercüment Ekrem'in *Beyaz Şemsiyeli* romanında bedenini satan Rana ve üvey kızı Hürmüz merkezinden paşalara, askerlere, nazırlara kadar genişleyen bir çevreyi ve bu devrin yozlaşmışlığını anlatır. Rana, istemeden içine düştüğü erkekleri eğlendirme işini bir zaman sonra padişahın en yakın adamlarından birinin yaptığı eziyetler ve adaletsizlikler nedeniyle intikam alma yöntemine dönüştürür. Sevdığı adama ve namuslu bir yaşama sırf padişahın çevresindeki güç sahiplerinin sınırsız iktidarları nedeniyle kavuşamayan Rana, yaptığı tasarılarla-ki bu tasarılar hep iktisadi, paraya dönük tasarılardır-birçok erkeğin yaşamını söndürür. Rana, Talat'la namuslu bir yaşam sürmek ister, hatta bunun için tasarılar yapar. Bu tasarılarda yaşamlarını sürdürmek için gerekli olan para merkezdedir. Rana'ya âşık Nazır Paşa, emrindeki askerlerden biri olan Talat'la Rana'nın evlendiğini duyduğunda onları Trablusgarp'a sürgün eder. Talat, Trablusgarp'ı gördüğünde devleti yönetenlere sitem eder.

“Bu pırlanta, üvey evlat gibi ihmal edilir mi? Bir tarafı, dünyaya pamuk hazineliği eden Mısır, öbür yanı Fransızların milyarlar sarf ederek imar ettikleri Tunus... Orta yerde Trablus bir menfa, Sultan'ın ve adamlarının nazarında güya suç işleyen insanların ölüme gönderildikleri bir ülke!” (s. 185).

Talat, ülkenin kalkınmasında ciddi vazifeler üstlenebilecek doğal kıymetler taşıyan ve Osmanlı'nın bir parçası olan yerlerin birer mezbelelik gibi görülmesine sitem ederken aslında kalkınmanın yokluğuna, geniş bir bakış açısından dünyayı göremeyen devlet idarecilerinin basiretsizliğine acımaktadır. Talat, bu iç sıkıntısıyla başladığı görevini gönül rahatlığıyla devam ettiremez, Nazır Cafer Paşa, oraya da

ulaşır ve Rana'nın bir şekilde İstanbul'a gelmesini sağlar. Rana, Talat'ın intiharının ardından Benli'nin randevuevini tekrar canlandırır ve başına geçer. Hürmüz de yaşını aldığında üvey annesi gibi bu yoldan ilerler. Rana'nın ölümüyle yalnız kalan Hürmüz, parasının hesabını bilmeden yaşar. Esirci Fitnat, uzaktan takip ettiği Hürmüz'e yardım etmek, kendini de ihtiyarlığında rahat ettirmek için Hürmüz'ün evini yönetmeye başlar.

“Elinde avucunda olanı işletmelisin.

-Nası? Hafız'ın Eda Hanım gibi tefecilik mi edeyim?

-Keşki yapabilsen! Ama o iş herkesin harcı değildir.

-Ya, ne yapayım?

-Ne yapacaksın? Evine misafir kabul et. Bugüne bugün şöhretin var” (s. 347).

Yazarın çok da üzerinde durmadığı Esirci Fitnat, cariye alım satım işinin bitmeye yüz tuttuğu on dokuzuncu yüzyılın sonunda paraya yön veren güçlü ve müteşebbis bir kadına örnektir. Hürmüz güzeldir ama paranın işletilmekle artırılmadığında tükenmeye mahkûm olduğunu bilecek düşünceye sahip değildir. Fitnat'a tefeci Eda Hanım örneğini veren Hürmüz, kadınların sadece bedenleriyle bir yer edineceğine dair inancı kıran ve bunun çok üstüne erişen kadınların var olduğunu kabul eder; ancak bu kabule rağmen onda müteşebbis bir tavır yoktur. Esircilikte esnaflığı öğrenen Fitnat, parayı işleterek Hürmüz'ü parlak bir istikbale hazırlar.

Hürmüz ve Fitnat'ın kurduğu düzen yolunda gider ve iyi bir kazanç kapısına dönüşür. Ancak kışın şiddetli geçmesiyle halkın iaşe sorunu iki kat zorlaşır. Bunu hissetmeyenler konaktaki zenginler ve Hürmüz gibi sürekli geliri olan kişilerdir. Ancak halkın durumu pek de iç açıcı değildir. “Otuz paraya satılan ekmek kuruşa çıkmıştı. İhtiyarlar endişe ediyorlar, aile reisleri geğimin güçleştiğinden acı acı şikâyetle bulunuyorlardı. Hele kömür ahaliye dert olmuştu. (...) Gaz yağı altmış paraya, şeker yüz paraya, pirinç iki kuruşa fırlamıştı” (s. 395).

Halkın şikâyetlerinden biri de kadınların giyim kuşamını ilgilendirmesine rağmen evin bütçesini de etkileyen çarşafın yasak edilmesine dairdir. III. Ahmet'in Hristiyan kadınlara özenen Müslüman kadınların süslü ve açık elbiselerle dolaşmasını yasaklaması, III. Mustafa'nın kadınların koyu renk çarşaf giymelerini ilan etmesi gibi uygulamalar 1892'de Müslüman kadınların siyah çarşafları, Hristiyan kadınların yas

tuttuklarında siyah giyinmelerini çağrıştırmamasından ötürü bu kez II. Abdülhamit tarafından yasaklanır (Kurnaz, 1991: 33). Kadınlar eski çarşaflarını bırakıp yeni kıyafetler edinmek zorunda kaldıklarında aslında ekmek, kömür, yağ gibi temel ihtiyaçlarını mı yoksa kıyafetlerini mi alacaklarını da kestiremezler “Çarşaf yasak. Kadınlar eskisi gibi uzun ferace giyecekler. Yaşamaklar papaziden değil, tülbent olacak. Böcekkabuğu kundura da yasak. Bunun yerine çedik pabuç yahut ki lapçin giyilecek. (...) Masraf kapısı açtığından, erkekler homurdanıyorlardı” (s. 396). Kadınlara yönelik kıyafet yasağını çıkaran erkeklerdir ve bu konuda şikâyet edenler yine erkeklerdir. Erkeklerin dünyasında kadınlar, zekâlarıyla olduğu kadar kılık kıyafetleriyle, güzellikleriyle, ahlaklarıyla, davranışlarıyla ve iktisada verdikleri yönde de konuşulmuşlardır.

II. Abdülhamit ve 1908 sonrasını konu alan Selahattin Enis Atabeyoğlu’nun 1928 yılında tefrika edilen *Ayarı Bozuklar* romanının; köy sorunlarını, köylünün sömürülmesini, kentli-köylü çatışmasını ve bu çatışmadan doğan sınıf farkını çok yönlü ele alışıyla, Türk edebiyatında 1930’larda şekillenmeye başlayacak toplumcu-gerçekçi anlayışta roman yazarlara da öncülük ettiği söylenebilir. Emine’nin eşi Dursun Çavuş ve oğlu Mahmut’un köyden kente doğru ilerleyen maceralarının anlatıldığı romanın kadın kişisi Emine, köyde ırgat, ilçede hizmetçidir. Oğlunun ve kendinin maiyeti peşindedir. Savcı Tayfur Bey, karısının iş bilmezliğini, kibirli hâllerini ve kıskançlığını Emine eve geldikten sonra daha iyi anlar. “Ağaçların altında bir vakitler horozların ötüp tavukların eşindiği baldıranların büyüyerek adam boyu yükseldiği şu mezbeleyi bu köylü kadının mübarek eli değil mi idi ki böyle ağaçları altında oturulur ve toprağı evin sebzevatını temin eder ferah güzel bir bahçe” (s. 121) hâline getirmiştir diye düşünen Savcı Tayfur Bey’in tasvir ettiği Emine; üretken Türk kadınıdır. Saraylı ve kent kadını II. Abdülhamit devrinde uyanışa geçse de Anadolu kadınının yüz yıllardır üretken ve sokağa açılan yapısına erişmesi için ya da bu seviyenin umuma yayılması için bir süre daha geçmesi gerekecektir. Emine, evin düzenine ve kısıtlı da olsa bahçedeki ürünlerle iâşesine katkı sağlamak dışında, işinden arta kalan zamanda odasında çorap örüp pazarda satar. “Emine Bacı boş durmak istemedi. Biraz yün ve tığ tedariki ile çorap yapıp satarak beş on para kazanırsa iyi olacağını düşündü” (s. 122). Bu düşüncenin sahibi kadın; yerinde duramayan, sürekli bir üretimin, faaliyetin içindeki Türk kadınının temsilidir ve bu kadın tipi oldukça realist çizgilerle meydana getirilmiştir.

Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf*'u, kasaba insanını ve kadınlarını doğallığı içerisinde yansıtır. Merkezî otoritenin gücünü kaybettiği, Osmanlı'nın son yüzyılında geçen hadiseler bir aşk hikâyesinin peşinde aksa da Yusuf'un iç dünyasıyla, anlatıcının realist tasvirleriyle ağa ve mütegalibenin kadınları, kadın işçileri ve genelde alt sınıftaki insanları sömürüşü romantik akışta kendine yer bulur. Yusuf'un mütegalibeyle savaşında Muazzez önemli bir yer tutar. Hilmi Bey'in oğlu Şakir'in de göz koyduğu Muazzez'i Yusuf, arkadaşı ve esnaf olan Ali'yle evlendirmek zorunda kalır. Ondan alacağı parayla Kaymakam Selahattin'in borcunu ödeyecektir. Ali, Edremit'te bakkallık yapmaktadır. Servetlerinin kaynağı anneannesidir. “Genç yaşında küçük bir kız çocukla dul kaldığı hâlde babasından ve kocasından kalan malları tek başına idare etmiş, ayağına mestlerini giyip aylarca zeytinlerinin başında dolaşmış, İstanbul’a ve İzmir’e yağ satmış” (s. 77). Anneanne, torununun istediği parayı bir çırpıda kimselere duyurmadan bulacak kadar zengindir. Ali kadar bile romanda bahsi geçmeyen bu yaşlı kadın, Anadolu’da bilhassa zeytincilik, ipekböcekçiliği, dokuma gibi kadınların rahatlıkla idare edebileceği alanlarda servet yapmış, bu serveti idare edebilmiş güçlü kadınlara misaldir. Haim Gerber (1980: 235) on yedinci yüzyılda Bursa’da tekstil atölyesi olan, ciddi bir mala ve güce sahip kadınlardan bahseder. Ali’nin ninesi bu tip Türk kadınının özelliklerini ve hakikiliğini kanıtlar niteliktedir.

Yusuf, Kaymakam Selahattin’e ait küçük zeytinliğin hasat zamanında başına geçip işçileri kontrol eder. Onlara diğer toprak sahipleri gibi davranmaz, onların birer insan olduğunu ve herkes gibi muamele görmeleri gerektiğine inanır. “Bu fakir işçilere bu köpek muamelesini yapmaya neden lüzum görüyorlardı? Evet, Allah onları bir kere fıkara yaratmıştı, bunda kimsenin kabahati yoktu” (s. 33). Kadın işçilerin anne olmalarından kaynaklı erkeklerden daha da müşkül duruma düştükleri Yusuf’un dikkatiyle okuyucuya yansıtılır.

1908 sonrasında istibdadın nihayete ermesi ve Meşrutiyet’in ikinci kez ilanı sosyal ve siyasi hayatta bir canlılık ve kısa sürede olsa bir özgürlük ortamı yaratır. Muhalefetin baskısı, art ardına çıkacak savaşlar, siyasetin karanlık ve tehlikeli yüzü İttihat ve Terakki yönetimini II. Abdülhamit’in iktidarını aratır duruma getirir. Her ne kadar sıkıntılar ve kısıtlamalar birbirini izlese de kadın bir biçimde sesini duyurma imkânı bulur. Cemiyetler, yardım kuruluşları kadınların faal oldukları alanlardır.

Tanzimat'tan beri tartışılan, kızların eğitimi mevzusu yirminci yüzyılda belli bir seviyeye erişmiş; basın ve edebiyat kanalıyla kızlar, kadınlar hürriyetlerinin farkına varmışlardır.

Hüseyin Rahmi'nin *İkdam* gazetesinde 1921 yılında tefrika ettiği romanı *Tutuşmuş Gönüller*'de özellikle 1908 sonrasında kadınlara tanınan özgürlük alanının genç kızlar tarafından gönül işlerinde hürriyet olarak algılanmasının yarattığı olumsuz neticeleri anlatır. İlişkiye girdikleri erkeklerde aradıklarını bulamayan ve yaşadıkları gönül maceraları nedeniyle ailelerinden ve toplumdan tecrit edilen Lemiye, Nevbahar ve Şaheser'in çalışma hayatına atılmak zorunda kalışları ve iş yaşamında karşılaştıkları zorluklar romanın önemli bir kısmını oluşturur. Kızları Lemiye'nin evlilik dışı çocuk doğurmaya kadar giden serüvenini değerlendiren anne, Batılılaşma başlığı altında Osmanlı toplumunun yaşadığı kültür buhranının farkındadır. “Şimdi erkek evlatla kız evladın farkı yok ki... Hepsi okulda, kâtiplikte, esnafılıkta; hepsi sokakta, pazarda, parkta, seyirde, sinemada, tiyatroda, konferansta... (...) Böyle zamanda ben kızımızı bohçaya sarıp da sandığa kilitleyemem ya” (s. 73). Eve kilitlenemeyen kızlar şaşalı ve aşk dolu bir yaşamın peşinde koşarken, gelenek ve âdetlerin dışında hareket ettiklerinde kendilerini yalnız bulup tek başlarına yaşamamanın yoluna bakarlar. Bu da ancak Türk kadınına kapılarını açmış mağaza, şirket ve fabrikalarda memur, sekreter, tezgâhtar olmaktan geçmektedir. Nitekim romandaki üç kız az bir maaş karşılığında çalışırlar, Şaheser ve Nevbahar kısıtlı bir para ve çevre içinde fazla dayanamayıp sefahat âlemlerinin aranan simalarına dönüşürken Lemiye onu düştüğü bataktan kurtaracak bir aşkı ve bir erkeği beklediğini bilmeden, beklemektedir. Başlarda sınırsız özgürlük onu mutlu eder. “İlkbahar Türk Pazarı ticaretevine tezgâhtarlığa girdim. Şimdilik haftada on beş lira alıyorum. Unukapanı taraflarında bir oda tuttum. Rahatım. Çünkü sınırsız özgürüm” (s. 203). Zamanla çalıştığı işyerinin sahibi de dâhil olmak üzere yabancı erkeklerin kadına, çalışan kadına bakışları, Lemiye'yi rahatsız eder. Kadın, vitrindeki bir elbise, eşya ve bir etiket olmaktan başka bir şey değildir. “Müşteri çekmek için neye gerek ikramiye vermek, gazetelere reklam yapmak, fiyat indirimi ilan etmek... İstanbul'un en güzel kızlarını bul, bu çiçeklerle ticarethaneni süsle, şenlendir. Mallara yüzde yirmi beş ekle” (s. 206). Lemiye romanın asli kişisi olarak ailesini bir yük olarak görüşünün, özgürlüğü yanlış anladığının farkına varır ve aydınlanır. Bu aydınlanmayla birlikte namuslu bir genç adamla evlenerek taklit hayatların değil kendi tasarladığı ve kurduğu seçimlerin

doğrultusunda gelişen bir yaşamın ancak ona mutluluk getireceğine kani olur. Romanda, henüz kültürel ve ahlaki gelişimini tamamlamamış genç kızların değil iş yaşamına kendileriyle alakalı hiçbir karara yaklaşmamaları gerektiği vurgulanırken kuşak çatışmalarının ancak temeli sağlam eğitimle halledilebileceği de okuyucuya düşündürülür.

II. Meşrutiyet sonrası kadının çalışma hayatına atılmasını ve kendi başına geçimini sağlayabileceğini anlatan 1933 yılında yayımlanmış Şükufe Nihal Başar’a ait *Çöl Güneşi*’nde kadının isterse ticarete çok rahat başarılı olabileceği önemli bir vurguyla okuyucuya sunulur. Çöl Güneşi lakaplı Feriha ve arkadaşı Müeyyet, romanda “yapma süs bebek”leri olarak tanıtılırken Zehra, baştan yolunu çizmiş; kadın ve erkeğin her şartta eşit olduğunu ve bu nedenle kadının iş hayatına atılıp kendi geçimini sağlaması gerektiğini düşünen ve yazarın olumladığı bir tiptir. Kendi hayatında da erkekler dünyasında varoluş mücadelesi vermiş olan Şükufe Nihal, kadın hakları konusunda hassastır. “Şükufe Nihal’in eşitlikçi feminist (liberal feminizm) görüşü benimsediği anlaşılmaktadır” (Argunşah, 2002: 246). Serbest iktisadi hayatın toplumun diğer kurumlarını da tesiri altına aldığı liberalizmde, kadın ve erkek ortak kanunlar ve kurallar dâhilinde beraber, eşit biçimde yaşarlar. Şükufe Nihal’in roman kişileri ve yarattığı dünya bu tip bir iktisadi hayatın varoluş mücadelesini anlatır. Zehra, güçlü, müteşebbis ve çalışkan bir kadındır. Yeni Kütüphane adıyla bir kitapçı açan Zehra, kısa sürede işlerini genişletir, para ve saygınlık kazanır. İşyerini kendi gibi güçlü kadınların ve isim yapmış erkeklerin eserlerini basacak bir seviyeye kadar yükseltir.

“Kitaphaneyi genişlettim, yanındaki kâğıtçı dükkânını satın aldım, aradaki duvarı açarak büyüttüm. (...) Müşterilerim gittikçe çoğalıyor, işlere yetişemiyoruz. Bana yardım etsin diye, dükkâna bu sene ... Lisesinden mezun bir hanım aldım. (...) Ahmet Kerim Bey şiirlerini benim tabetmemi istiyor, bu hafta içinde başlayacağım. Gene zamanımın meşhur doktor ve edebiyatçı kadını Ayşe Rıza’nın çok kıymetli bir hikâye kitabını neşrediyorum” (Şükufe Nihal, 2009: 129-130).

Zehra, kendi işyerinin yanındaki dükkânı alıp işini genişleten, kâr eden müteşebbis kadının başarılı misallerindendir. Müeyyet’e yazdığı mektubun satır aralarındaki ifadeler, bir kadının ticari yaşama girişiyle hemcinslerinin yaşamına da tesir ettiğini gösterir. Liseden mezun bir kıza iş imkânı yaratmış olması bile kadının kalkınmadaki her adımının kıymetini erkek müteşebbisin yüz yıllardır zaten başarıyla

yaptığı hizmetlerden bir kat daha artırır. Yine aynı mektupta Ayşe Rıza adlı kadın yazarın kadın bir müteşebbisi seçmesi, tanınmış erkek bir şairin işini iyi yaptığı için Zehra'yı seçmesi yirminci yüzyılın ilk çeyreği için oldukça önemli adımlar olarak değerlendirilebilir.

Zehra'nın Müeyyet'i eşinin kazandığı parayla geçinen biri olmaktan vazgeçirememesine karşın, Feriha'nın parası ve gücünün tükendiği sırada “Zehra gibi” olmaya özenmesi ve Zehra'nın desteğiyle kendi işyerini açması kadınların birbirlerine olan ekonomik katkılarını yansıtır.

“Beyoğlu'nda, büyük caddede, üstünde çalışma odası ile bir küçük dükkânı kiraladık. Çöl Güneşi'nin evinde kendi eliyle yaptığı, kullanılmamış birçok iş vardı, birkaç gün içerisinde bunlara biraz daha ilaveler yaptık. Bizim sanat mekteplerinden mezun birkaç hanım Çöl Güneşi'ne yardım etti. Onlar, daima bu dükkânın işçileri olacak. Böylece birkaç Türk kızında da iş vermiş olduk” (s. 167).

Zehra ve Feriha, ticarete atılarak yalnız kendilerini iktisadi manada kurtarmazlar; yanlarında çalışacak genç Türk kızlarına iyi ortamlarda, emeklerinin karşılığını alıp kendilerini geçindirebilecekleri iş sahaları da yaratmış olurlar. Şükufe Nihal, kadının çalışma hayatına atılmasını önemseyen bir yazar olarak devrinin çok okunan yazarlarından olması da hesaba katıldığında, eserleriyle genç kızlara ve kadınlara örnek şahsiyetler yarattığı söylenebilir.

Mebrure Hurşit adıyla 1929'da tefrika ettiği *Sönen Işık* romanında Mebrure Sami Koray; Osmanlı'nın son yıllarında eşini kaybettikten sonra mali vaziyetleri kötüleşen ve kızı Kâmran'a bakmak zorunda kalan Kâmile Hanım'ın dikiş dikerek hayatını kazandığı yaşamları değişen bir aileye odaklanır. “Ellerine geçen maaşla, bilhassa borçları olduğu için geçinemeyeceklerini anlayan Kâmile Hanım, konu komşuya dikişe gitmek mecburiyetinde bulunmuştu” (9 Şubat 1929: 4). Kâmile Hanım, zorunluluktan çalışma hayatına atılır ve daha çok evinden sipariş usulü çalışarak maişetini sağlar. Ancak adı duyulup, terzilikte isim yapınca konaklara çağrılmaya başlanır ve kızının pırıltılı bir dünyanın büyüüne kapılmasını engelleyemez. Kâmran, annesi gibi çalışıp didinmek ve az bir gelirle ömür sürmek istemez. Anne Kâmile Hanım, tek sermayesi olan bıçkı dikiş yeteneğini fazla bir kâr beklemeden yalnız maişeti sağlamak amacıyla değerlendirir. Müteşebbis bir tavrı yoktur. Genelde çalışmak zorunda kalan belli bir yaş ortalamasının üstündeki kadınlar, kâr elde etmeyi, zenginleşmeyi akıllarına getirmez. Bunda da kendi kuşaklarında ve kendilerinden

önceki nesillerde kadının erkek gibi çalışmasının mücbir sebepler hariç pek görülmemesinde aramak gereklidir.

Fazlı Necip, *Türk Kızı* romanında ayakları üzerinde duran, becerikli, eğitilmiş ve iş sahibi, milliyetçi Türk kızını anlatır. Romanın ilk tefrikasında kızı Meliha'dan ilham alarak Türk kadınları için eserini yazdığını ifade eden Fazlı Necip'in romanındaki kadın kişisi Nezihe, 1908'den sonra İstanbul'da sayıları artmaya başlayan eğitilmiş ve iş hayatına atılmış genç kız örneklerini yansıttığı kadar, öğrendikleriyle çevresindekileri aydınlatmaya çalışan ve bunu konferanslarla bütün halka duyurma özleminde olan Nezihe Muhittin, Halide Edip gibi kadınları anımsatır özellikler taşır. Ayrıca Darülmuallimat ve Darülfünunu birincilikle bitiren idealize edilmiş bir kadın tipi olan Nezihe, kadınları, kızları aydınlatma, Türk halkını asri medeniyetler seviyesine ulaştırma ülküsünü taşımasının yanında parasını doğru kullanmayı bilen akıllı biri olarak da sunulur. Birinci Dünya Savaşı sırasında hastabakıcılık da yapar. Memleketinde iktidarı ellerinde tutan makam sahiplerinin entrikaları nedeniyle, mesleğini yapmakta zorlandığında, devlete ait bir okulda çalışmak yerine, savaş bitiminde şahsi teşebbüs fikriyle kendi okulunu açar. Kadın İrfanı Mektebi ve ardından Erkek İrfanı Mektebi adlarıyla özel okullar açan Nezihe, Türk evlatlarını millî bir terbiye ışığında aydınlatmak ister. "İşte Maarif Nezaretine ihtiyaç göstermeyerek şahsi teşebbüsüyle hizmet etmeye, refah ile geçinmeye muvafık oluyordu. Cevat'ın mektebini de temin etmişti. O da aynı mefkûreye hizmet edecek, el ele aynı yolda mesuden yürüyebileceklerdi (s. 213). Nezihe, hayata dair birçok arzusu olan Cevat'ı da yanına alarak, Türk gençlerini şahsi teşebbüsleriyle kurdukları okullarda daha iyi yetiştireceklerini düşünür, hem de maddi manada refah bir yaşam seviyesini bu okullar sayesinde yakalayabileceğini kanıtlar.

Mecdi Sadrettin'in *Cennet Hanım*'ındaki asli kişi Cennet Hanım, şehirli modern kadın tipine uygun güçlü ve eğitilidir. Eşinden boşandıktan sonra ailesinden kalan mirasla geçinen Cennet Hanım'a boşanma, boşandıktan sonra oğluyla Avrupa'ya gitme imkânını veren tamamen aileden kalma emlakler, yani servetidir. Osmanlı kadını hem şehirde hem Anadolu'da kendine miras kalan emlak ya da parayı kullanma, değerlendirme gibi haklara hep sahip olmuştur. Ancak Batılılaşmayla beraber bilhassa kentli kadın, servetini ülke dışındaki ihtiyaç ve istekleri için de kullanmaya başlamış, alt sınıf kadınlardan farklı olarak maddi olanaklarıyla müreffeh

bir yaşam sürmüştür. “Emlakinden gelen para ile bankadan alacağı faizler, kendisine ayda elli altın temin ediyormuş. Bu para ile Cennet, Avrupa’da çok iyi bir hayat sürebilirmiş” (s. 23). Mali işlerini düzene soktuktan sonra babası da dâhil olmak üzere kimseden izin almadan, çocuğuyla yeni bir hayat kuran Cennet Hanım’a bu güveni aldığı eğitimle beraber serveti sağlar.

Suat Salih Asral’ın *Dağ Adamı*’ndaki asli kişisi, kocası Gazi’nin Birinci Dünya Savaşı’nda askere gitmesiyle yalnız, fakir ve çaresiz kalan Cemile’dir. Cahil, yalnız ve topraksız Cemile kentteki alt sınıf ve çaresiz kadınlardan farklı değildir. Oğlunun ve kendinin maişetini sağlamak için ağanın tarlalarında az bir ücret karşılığında çalışmak zorunda kalır. Eline geçen parayla karınları zor doyan ve harp koşullarının bir kat daha artırdığı yoksulluğun altında ezilen Cemile, asla bir müteşebbis olamaz. Sermayesi ve toprağı yoktur. Mestan Ağa’nın tarlasında, ona sürekli borçlanarak çalışmak hiç istemese de gerçekleri görecektir ve iktisadi basit tasarısını yapacak kadar akli çalışmaktadır. “Fakat ona borcu vardı. Bu adam kendisini örümcek gibi ağının içerisine almıştı. Boynundaki altınıyla, ineğini, eşiğini elinden çıkarsa birkaç ay sonra oğluyla gene açtılar” (s. 13). Cemile, Osmanlı’nın son yıllarında sırf açlık belasını ortadan kaldırmaya didinen, biçare köylü kadınlarına iyi bir misaldir.

Osmanlı İmparatorluğu, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin neredeyse yarısını kesintisiz süren savaşlarla geçirmiştir. Osmanlı’nın bu harp yıllarının sonlarında iki hükümetle yönetilen bir ülke hâline gelmesi, yurdun dört bir yandan işgal edilmesi, ticari ve tarımsal faaliyetlerin durma noktasına gelmesi gibi neticeler, ülkede kıtlık ve yoksulluk oranlarını artırmıştır. Mütarekeyle birlikte işgal devletlerinin limanları, gümrükleri açması sonucunda ülkeye birçok ithal ürün girse de iktisadi çökmüş, yoksulluk içinde hürriyet ve yaşam mücadelesi veren milletin ne bunları alacak maddi gücü ne de ihracat yapacak alt yapısı kaldığından, Mütareke ve Milli Mücadele yılları halk için zor geçmiştir (Eldem, 1994: 138-242). Bu zorlu seneleri konu edinen romanların genelinde halk, çaresizlik ve fakirlik içinde anlatılmıştır.

Hüseyin Rahmi’nin *Billur Kalp* romanı, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra maddi imkânsızlıklar nedeniyle çalışma yaşamına atılan kadınların ve özelde Sema Hanım’ın hikâyesini anlatır. Sema Hanım, bir paşa kızı olmasına rağmen harbin olumsuz neticeleri konağın eski günlerini çok uzakta bırakır. Komşu konağın oğluyla nişanlandığında çeyizi için bir şeyler yapma ihtiyacı duyan Sema Hanım, çalışma

hayatına atılır. Kötü niyetli çapkınların harp zenginlerinin ağılarına düşürmeye çalıştıkları birçok genç kızın arasından Sema Hanım hem namusunu kurtarır hem de müteşebbis bir tavır göstererek kendi işinin patronu olur. Evde yaptığı el işlerinden aracının aldığı paydan sonra kendine pek de bir kazanç kalmadığını gören Sema Hanım, konağını atölyeye çevirme kararı alır. Hem kendini hem de tehlikeli iş hayatından diğer genç kızları kurtarmaktır hedefi.

“Birçok dikiş, nakış, fanila, çorap ve saire aldı. Bez dokumak için harap köşkün geniş odalarına tezgâhlar kurdurdu. Yerliden, muhacirden kimsesiz, sefil on sekiz-yirmi kız topladı. Bunlara biçki, dikiş, işleme, örgü, dokuma, dantela her türlü el marifetlerini talime başladı. (...) İlk zamanlarda ziyan etti. Sonra hasılat masrafı kurumaya başladı. İş muvazeneyi buldu. Çok çalışıyor, fakat o kadar bokesin işesi taht-ı imkâna giriyordu” (s. 334).

Sema Hanım, belli bir süre ticaret evlerine gide gele tüccarlığın inceliklerini, keskin zekâsıyla kavrar. Ancak onun tek emeli para kazanmak değildir. Burada idealist bir kadın tipine dönüşen Sema Hanım, kendiyle birlikte ulaşabildiği diğer kızları da kalkındırmak ister. Hatta elindeki kazancı “sermaye, ihtiyat akçesi ve bokeslere hisse olmak üzere üçe” (s. 334) ayırmak suretiyle yardımlaşmanın kazançtan daha kıymetli olduğunu kanıtlamaya çalışır. Köşkün kapısına “Çalışma Yurdu, Çalışkanların Evine Sefalet Giremez” (s. 335) gibi bir levha asmakla “çalışma”yı kadınlar için hem bir vazife hem de bir kıymet olarak aktarmaya çalışır. Dönemin kadın anlayışının romana yansıdığı kadarıyla kadınlara çalışma hayatında ne gibi zorluklar çıkarıldığı rahatlıkla okunabilir. Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı’nda birçok cephelerde savaştığı için ülkede çeşitli kurumlarda ve sahalarda çalışacak iş gücü de azalır. Bu azalan iş gücünü kadınların doldurması beklenir ve kısa bir zamanda bu istek, her iki tarafın da ihtiyaçları sebebiyle bir zorunluk hâlini alır. Erkekler dünyasında kadınlar bir zorunluluk sebebiyle çeşitli iş sahalarına alındıklarını hiçbir zaman unutamazlar. Bir süre sonra savaşın bitimiyle erkekler kendi yerlerini almak isteyecekler, kadınları iş hayatında kabullenmeyeceklerdir.

Mütareke yıllarında Anadolu’da memurluk yapan Suphi’nin gönül maceralarını anlatan, 1929 yılında *Son Saat* gazetesinde tefrika edilen M. Turhan Tan’ın *Solgun Gül* romanında küçük Esma’nın ahlaken düşüşü de konu edilir. Suphi’nin sefalet sebebiyle küçük yaşta annesi tarafından bir ahlaksızlığın uçurumuna sevk edilen Esma’yı kurtarmaya çalışması Mütareke senelerinde tüm Osmanlı şehirlerinin nasıl bir yoksullukla pençelediğini, insanların nefislerinde açtıkları açlık ve namus

savaşlarının ne kadar acı verici olduğunu gözler önüne serer. “Çorap öreceksin, elinden geliyorsa oya yapacaksın. Kızına da böyle şeyler öğreteceksin, ırz ehli kadınlar gibi kapalı, sessiz ve temiz bir hayat geçireceksin. (...) Yapacağın çorapların, oyaların parasını biriktirirsin, sermaye yaparsın” (5 Teşrinievvel 1929: 5). Suphi, ahlaklı kalmak şartıyla ailenin her türlü ihtiyacını karşılayacaktır. Bir süre anne-kız evlerinin geçimini iyi biçimde sağlarlar. “Taksitle bedeli ödenmek üzere bir dikiş makinesi tedarik etmişler, bekâr çamaşırı dikmeye başlamışlardı. Bu sayın semeresiyle nispeten iyi giyiniyorlar, derli toplu yaşıyorlardı” (19 Teşrinievvel 1929: 5). Suphi ne yaparsa yapsın annenin gözü yükseklerde olduğu için görüntüde bir süreliğine Suphi’nin istediği ahlaklı ve mazbut yaşamı seçer; ancak gizlice kızı Esma’yı bedeninden para kazanacağı zamanlar için hazırlar. Anne; mazbut bir hayatı, az gelirli bir yaşamı kabul etmek tabiatında olmayan düşmüş kadın tipinin Anadolu’daki örneklerinden sayılabilir.

Mütareke ve Millî Mücadele senelerini anlatan ve bu yıllardaki çaresizliği, yoksulluğu yansıtan bir başka eser de Aka Gündüz’ün *Tank-Tango* romanıdır. Bihter’in değişimi ve dönüşümünün anlatıldığı romanda, vatan için faydalı olan müteşebbis Bihter ile yanında çalıştırdığı yoksul kızlar, kadınlar, Kurtuluş Savaşı’nın cephe arkasındaki güçlü kadın tiplerini realist biçimde anlatması yönünden romana farklı bir sosyolojik zenginlik katar. Bihter, zengin eşinin konağında çeşitli değişiklikler yapar ve cepheye, cephe ardında kalanlara yardım etmeye çalışır. Sokak kapısının üzerine astığı levhayla Bihter, kadının iktisatta da başarılı olabileceğini göstermeye çalışır. “Burası küçük fabrikadır. Fanila, çorap, eldiven, atkı dokur. Burada kimsesiz Türk kadınları çalışır. Kimsesiz Türk kadınları iş öğrenir. (...) Kimsesizler! Eviniz varsa oraya iş verimiz. Burada çalışanlar hem gündelik hem pay alırlar” (s. 92-93). Bihter’in çalışan kızlara yatacak yer vermesi, kazançtan bu kadınların, kızların pay almaları, herkesin eşit muamele görmesi, büyük sermayelerle sömürü düzeni kurmak yerine kazançta ortaklık fikriyle, ürünleri aracısız satma düşüncesi, bu sistemi kooperatif hâline getirir. Bizzat Mustafa Kemal’in de savunduğu, uyguladığı kooperatifleşme, *Dikmen Yıldızı*’nda olduğu gibi Aka Gündüz’ün bu romanında da konu edilir. “Adını bilmiyorlardı fakat bu bir kooperatifti. Bunlar yangın yerlerinden ve cami avlularından toplanmış en kimsesizlerdi. (...) Küçük fabrika mini mini bir bakkal da açmıştı. (...) Küçük fabrikanın eczanesi de vardı” (s. 95). Devletçilik fikriyle, 1930’lu yıllarda kurulacak fabrikaların çevresini

mamurlaştırışı, iktisatla başlayan kalkınmanın birçok sahaya yayılışına benzeyen romanda bahsi geçen bu kooperatifler, genç Türkiye'nin çeşitli yerlerde hayata geçireceği uygulamaların edebî eserlere erken yansımasıdır. Aka Gündüz'ün İzmir İktisat Kongresi'ne işçileri temsilen katıldığı, bu kongrenin korporasyon fikriyle toplandığı bilinen tarihî gerçekliklerdir. Yazarın sınıfsız bir toplumla, dayanışma anlayışıyla kalkınma fikrine yabancı olmadığı görülmektedir. Hatta yap-işlet-devret modelini yansıtan fikriyle Bihter'in iktisadi birçok planı romanda sıralaması, 1928 yılında yayımlanan romana bu dönemin siyasi-iktisadi tartışmaların, konuşmaların sindiğini, genç Türkiye'nin sağlam bir kalkınma yolunu aradığını da yansıtır. “Mesela, Kastamonu’yu belediye reisinden kiralamalı, büyük şirket yapmalı. Bu hüsnü aşk beldesini Nis’e, Eksleben’e, Şarlotenburg’a döndürmeli. Sonra kirası bitince sahibine vermeli” (s. 226). Vatanını seven insanların memleketi kurtarmak için çırpınışlarını anlatan eserde, Bihter’le, reel hayatta kadınların girişimci bir anlayışta ne kadar çok başarılı olabilecekleri düşüncesi sunulur.

Aka Gündüz'ün Mütareke ve Millî Mücadele senelerini konu ettiği bir diğer romanı *Onların Romanı*’nda Gülöz’ün hayatına giren erkeklerle devrin mevki, makam ve para hırsıyla tutuşan insanlarına, yozlaşan değerlere bir tür eleştiri getirilir. Gülöz’ün ilk eşi bir harp zengininin kızıyla evlenmek için Gülöz’ü boşamış, müstakbel eşiye onun Ankara’da kurduğu ilişkilerini kullanarak makam sahibi olduktan sonra bir başkasıyla evlenmiştir. Gülöz, erkekler tarafından aldatılan bir kadındır, buna rağmen hayata tutunmayı bilir, nereden, nasıl kazanç elde edileceğini çabuk kavrar ve öğrenir. “Maden olsa buraya gâvurlar, beyler, paşalar üşüşürler, yollar yapılır, kendi adamları gelir, otomofiller, kamyonlar getirirler. Yolcuları, yükleri bile onlar taşır, sonra bize ekmek kalmaz” (s.41) cümleleriyle, yerel yöneticilerin, ağaların, beylerin yüz yıllardır sömürüsüne uğramış köylü genç, korkularını Gülöz’e anlatır. Bu cümlelerdeki korku; halkı, köylüyü yok sayan hükümetlere ve onların yöneticilerinedir. Gülöz’ün köylü gence “*ya biz kendimiz işletsek*” (s. 41) deyişi, özel teşebbüsle devletin sağladığı güven ortamında çok iyi işler başarılabilceğini, bunu bir kadının da kolaylıkla hayata geçirebileceğini anlatır. Gülöz, fikirleri hayal derecesinde kalmış, genç Türkiye'nin istediği güçlü kadın tipidir.

Burhan Cahit Morkaya'nın *Kurşun Yarası* romanında Ergin ve Aysel'in evliliğiyle sürdürülen hikâyenin yanı sıra, Batılılaşmanın sosyal hayata yansımalarının

küçük yerlerde, ilçelerde nasıl karşılandığı anlatılır. Çanakkale’den sol kolu kesilerek dönen Ergin, Akhisar Belediyesinde memurluğa başlar, artık asker değildir. Aysel, sakatlığını mesele etmediği Ergin’le evlenir, eşinin kazandığı az bir maaşla kıt kanaat geçinmeyi kabullenir; ama Ergin, kolunun eksikliği nedeniyle sorunlar yaratır ve bir süre sonra verem olur. Bundan sonra Aysel, ailenin geçimini sağlamaya başlar. Aysel, derin bir tip olarak küçük bir ilçe olan Akhisar’da üst sınıf ailelerin yaşam şekilleri ve anlayışlarıyla tarlalarda çalışmak zorunda kalan insanların hayatlarını kıyaslar, Batılı eğlence tarzının ilçelere kadar gelişini, pervasızca kendinden geçen kadınları ve erkekleri tütün işçi kızlarla karşılaştırır. “Bu kızlar yoksulluk içinde. Tütün kokusu zaten havayı ağırlaştırıyor. İyi beslenmeyen, iyi bakılmayan, iyi hayat geçirmeyen bu genç kızlar (...) arkalarına bir basma entari alabilmek için bir ay tütün balyaları içinde ciğerlerini zehirliyorlar” (8 Kânunuevvel 1934: 7). Aysel, bu kızların hakları, çalışma şartlarının iyileştirilmesi gibi temel hürriyetlerinin kazanımları konusunda çaresizdir, kendi de kısıtlı bir maaşla geçinmek zorunda kalan biridir. İlkokula giden kızları Meral, Cumhuriyet Bayramı için bazı isteklerde bulununca, babaların çalışması gerektiğini, neden kendisinin babasının çalışmadığını sorar. Bu soru, henüz kadının çalışma hayatına tam atılmadığı yıllarda sorulur, Meral “Babalar da çalışır, analar da. Bak, mektebe gidip gelirken görmüyor musun... Karşı sıramızdaki tütün deposunda kaç yüz kadın işçi çalışıyor” (5 Kânunusani 1935: 6) cevabıyla evde hazırladığı siparişlerden kazandığı parayı kızının istediği ampul, bayrak ve süslere ayırır. Aysel’in tek derdi, değişen yaşam şartlarına kızı Meral’i hazırlayabilmek; mesleksizliği nedeniyle yoksulluk içinde bocalayışlarını kızının yaşamamasını sağlamaktır. “Orta sınıf aile kızları için çizilen hayat yolu görüyorum ki genişliyor. Çalışan ve kazanan kızlar hep bu sınıftan. (...) Ayakta onuruyla durabilmek için bence her kızın hayatını kazanabilecek bir bilgisi olması lazım (9 Kânunusani 1935: 6). Aysel, geleneksel bir dünyanın içinden çıkmış bir kadın olarak, modern ve çabuk değişen yeni hayat düzeninde kızının girişimci, ayakları güvenle yere basan bir anlayış taşımasını ister. Evde çalışan anne Aysel, kızı Meral’in dışarıda çalışıp geçimini sağlamasını ister.

Burhan Cahit Morkaya’nın Birinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasını anlattığı romanı *Kır Çiçeği*’nde, çocukluğu yetimhanede geçen Çiçek’in hayata tutunma çabası tarihî atmosferle beraber verilir. 1934 yılında yazılan romanda, yetimhanede çalışma hayatına alıştırılan kızların el işlerinden küçük yaşlarda para kazanmaları anlatılır. Yetimhane idaresinin çalışmayı kutsal bir vazife olarak gören tavrının ardında,

Osmanlı ekonomisinin çöküşü nedeniyle çocukların temel ihtiyaçlarının dahi zor karşılanması gerçeği yatmaktadır. “Muharebe hâlâ devam ediyor. Mektepte bize terlik işletiyorlar. Bunları Sivas’ta alan çokmuş. Parasıyla Müdür Bey bize önlük, çamaşırlık alıyor” (s. 47). Yetimhane içinde aralıklarla yapılan sergilerde de sundukları el işleriyle ilave kazanç sağlayan yetim kızlar, küçük yaşta ayakta kalabilmek için çalışmanın gereğini, kendi olanaklarıyla sermaye yaratarak geçimlerini sağlayabileceklerini görürler. Çiçek, çocukluğu çeşitli zorluklarla geçmiş; ama iyi bir eğitim alıp Fransızca öğrendiği için çalışma hayatına çabuk atılmış bir kızdır. Türlü ahlaksızlıklara bulaşmadan, kendi çizdiği hudutlarda çalışma yaşamını sürdürmeye, daktilo ya da kâtiplik mesleğiyle para kazanmaya çalışır. Genç kızların çalışma hayatında yaşadıkları zorlukları anlatan romanda, ne çeşit güçlüklerle karşılaşırsa karşılaşsın kadınların hedeflerine erişebilecekleri fikri işlenir.

Kâmil Yazgıç’ın Mütareke ve Kurtuluş Savaşı dönemlerini ele aldığı *Türk Yıldızı Emine* romanında yetim Emine’nin randevuevi sahibi Zehra’yla yollarının kesişmesi ve ardından Millî Mücadele’ye destek olan gizli bir cemiyette faaliyette bulunması hikâye edilir. Zehra, Kahraman adlı vatansever bir kabadayıyla kurdukları sözde randevuevinde harp zenginlerinden, vatan hainlerinden ve halkı sömürenlerden aldıkları paraları fakirlere vermek suretiyle bir tür işletme ve yardım evi kurmuş olur. “Bizim hane sanki banka gibi işliyordu. Her gece kırk elli papel hasılat oluyordu. (...) Gündüzleri birçok fakirler, dullar, yetimler geliyorlar hanımefendi hiçbirini boş çıkarmıyor, kızların elbiselerini de fakir gelinlere hediye ediyordu” (s. 69-70). Kahraman, Zehra’nın evinden alarak teyzesinin evine getirdiği Emine’yi okutur, eğitim aldırıp büyütür. Teyze, Osmanlı’nın zeki, iş bilir kadınlarından. Borç batağına saplanan eşinden sonra durumunu nasıl düzelttiğini, müteşebbis aklıyla zor durumları nasıl aştığını Emine’ye anlatır. “Sandığımın bir köşesinde Hicaz’a gitmek için iki yüz altınım vardı. Onunla bu haneyi satın aldım, başımı soktum. Üç liraya bir dikiş makinesi buldum. Şimdi terzilik yapıyorum, hastalara nefes ediyorum, kurşun döküyorum” (s. 106). Romanlara yansıdığı kadarıyla, Osmanlı’da eğitimsiz, fakir ve çaresiz kadınlar genelde evlerinde kalarak, terzilik yapmakla, dikiş dikmekle ya da çamaşır yıkamakla geçimlerini sağlamış, sermaye sahibi ve müteşebbis ruhlu olanlarıysa atölyeler, dikimevleri açmayı tercih etmişlerdir. Emine, harbin en zor zamanlarında yiyecek ekmek dahi bulamayınca çalışmak ister. Ancak kendine çalışacak bir iş bulamaz. Mahallenin muhtarı ekmekle vesika alacaklar listesinin ilk

sırasına Emine ve anne bildiği Şerife Hanım'ı yazar; ama sadece ekmek ihtiyaçları yoktur. Muhtar, Hilal-i Ahmer'de hastabakıcı olarak çalışmak üzere kısa bir eğitim alırsa Emine'nin hem vatana hizmet edeceğini hem de bazı ihtiyaçlarını karşılayacak bir miktar paraya sahip olabileceğini müjdeler. Roman kahramanı Emine gibi harp senelerinde birçok genç kızın, kadının hemşirelik ve hastabakıcılık vazifelerini üstlendiği bilinmektedir. “Evet bu şefkat yuvasında karnım doyuyor ve kemiklerim ısınıyordu. Fakat ihtiyar annem viran hanesinde açtı, kömürsüz, tuzsuz, soğansızdı. Kurşun dökmekle, nüsha yazmakla kazandığı beş on kuruşla gaz parasını bile temin edemeyip karanlıkta kalıyordu” (s. 133). Türk milleti zor zamanlardan geçmektedir ve bu zamanlarda kadınlar da en az erkekler kadar fedakâr olmakta, iktisadi yaşamın zorluklarıyla karşılaşmakta ve savaşılmaktadırlar.

Modern iktisadi dönemde kadın, çalışma yaşamına yakın zamanlarda atılmış hatta evinden çıkmaya niyetli olmayan Türk kadını, art arda devam eden savaşlar nedeniyle, ailesini geçindirmek maksadıyla kendini iktisadi meselelerin içinde istemeden bulmuştur. Tanzimat'tan beri başlayan ve kadın haklarını bir mesele olarak alan Batılı zihniyetin tesiriyle 1908'den sonra hızla feminist hareketlere doğru dönüşen hak mücadelesi, kadının sokakta, işte, kısacası cemiyet yaşamında faal olmasına neden olur. Romanlara umumiyetle öğretmen, hastabakıcı, hemşire, terzi, çamaşırcı, daktilo gibi mesleklerle yansıyan modern iktisadi dönemin kadınlarının genelinde, zor şartlarda ayakta kalmaya çalışan devletin iktisadi ve sosyal tepkileri görülür. Müteşebbis fikir yok değildir, kâr eden ve kazandıklarıyla işini geliştiren kadınların varlığı devletin yarattığı iktisadi güven ortamıyla ilişkilendirildiğinde bu tip kadınların sayısı nispeten kendi işlerinde çalışmayan kadınlara nazaran azdır. Ancak ülkenin iktisadi düzenine katkıda bulunan kadınların kendi şahsi çabalarıyla ortaya çıkardıkları ekonomik planlar, paranın değerlendirilmesi için ortaya koydukları fikirler onları, ailelerinin müteşebbis kahramanları yapar. Modern iktisadi devirde kentli kadının kafes ardından yakın zamanlarda çıktığı düşünüldüğünde, kimi Anadolu Türk kadınından farklı olarak yabancı olduğu nakdi meselelerde varlığını göstermesi, ailesini geçindirmesi, vatana her türlü hizmetten kaçınmaması onu, giriştiği her türlü iktisadi faaliyette iptidai bir müteşebbise, ailesinin girişimcisine dönüştürür.

5.1.1.2.2. Cumhuriyet'in müteşebbis yerli kadınları

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla yeni kurulan Türk devleti bir başka mücadeleye girer. Bu mücadele, iktisat mücadelesidir. Osmanlı'nın son yüzyılında içinden çıkılmaz olan kapitülasyonlar, ödenemeyen dış borçlar, bu borçlar yüzünden kurulan Düyun-u Umumiye tarafından ipotek altına alınan millî servetler; zaten kötü bir ekonomik miras alındığını göstermektedir. Mustafa Kemal'in İzmir İktisat Kongresi'nden Lozan'daki devletlere verdiği ileti; güçlü ve millî bir iktisadın temellerinin atılacağı yönündedir. Atatürklü yıllar Türkiye'nin büyük iktisadi savaşlar verdiği, fedakârlıklar gösterdiği; bir yandan da Batılılaşmanın her yönden devam ettirildiği bir kalkınma devridir. Bu kalkınma uğraşında kadınlar da erkekler kadar vazife sahibi olmuştur.

Şükufe Nihal'in *Yalnız Dönüyorum* romanı harp senelerinden Cumhuriyet'in ilanından sonraki yılları da içine alan zaman diliminde, Batılılaşma izleği üzerinden Osmanlı'da kadının evlilikteki ve cemiyet hayatındaki varlığı meselesi üzerinde durmuştur. Yıldız, Batılı bir eğitimden geçmiş, güngörmüş entelektüel bir ailenin kızıdır; ancak aile zamanla eski müreffeh yaşamlarını ekonomik bazı nedenlerle kaybetmiştir. Anadolu Hasan'la evlenen Yıldız, Harp Öksüzleri Derneği'ndeki vazifesini Türkiye kurulduktan sonra da devam ettirmiştir. Çalışma hayatına katılmasa da yoksulluk içindeki ailelerin ihtiyaçlarını, muhitindeki zengin aileler kanalıyla sağlamaya çalışır. Hasan, Anadolu köklerini unuttur, hatta mazisini inkâr edercesine “monden” hayatın yoz bir uygulayıcısı hâline gelir. Sermayesini artırıp zenginleştikçe, yoksul insanlardan ve yardım etme düşüncesinden de uzaklaşır.

“Hasan benimle akli erer bir kadınla konuşur gibi konuşurken, en küçük işi için benden fikir alırken, şimdi tıpkı eski bir ev kadını yahut kocasından yalnız para bekleyen ve ona karşılık bir süs olarak kalan, fantezi bir kadın gibi görmek istiyordu. Zaten memleket bahsi, sosyal bahisler çoktan unutulmuştu” (s. 269).

Eğitimli ve vatansever bir kadın olarak Yıldız, yoksul insanları gözeterek iktisadi bir pay etmenin içinde yer alır. Yıldız; eşi Hasan ve çevresindeki yoz zenginleri “Birkaç tane yerine bir kravat takın; mendiliniz, çorabınız, pabucunuz birbirine uydu mu diye düşüneceğinize evvela insanlığı kurtarın; bu, medeniyete daha çok yaraşır... Sermaye sizinse çalışan onlar” (s. 197) cümleleriyle eleştirir. Yıldız'ın aslında istediği halkçı bir anlayışın hâkim olduğu, yardımlaşmanın etkinliğinin

sürdüğü, sınıfsız bir sosyal yapıdır. Cumhuriyet'in ilanıyla daha çok dillendirilen ve uygulama sahası bulan halkçılık, solidarizm gibi sistemlerin özünde Yıldız'ın da savunduğu; yardımlaşma, fedakârlık ve sınıfsız toplum düşüncesi yatmaktadır.

Mehmet Rauf, *Harabeler* romanında Cumhuriyet'le birlikte büyük bir ilerleme ve modernleşme evresine girildiğini anlatır. Bu ilerlemede kadının çok büyük bir yerinin olduğu roman kişilerinin diyaloglarında tekrarlanır. “Cehaletimizin, ataletimizin sebebi de yine odur. Kadın; erkeğe kuvvet, cesaret metanet verir. Hayatta rekabeti, say'ı teşvik eder. Ne hacet canım, kadınların erkeklerle beraber yaşadığı bütün memleketlere bakınız. Hepsi bir baştanbaşa mamur” (s. 87). Sertabip'in modern fikirlerini içeren bu cümleler, tam da devrin yöneticilerinin kadını görmek istedikleri yerle örtüşür. Kadın, asri olmalıdır ve yeri erkeğinin yanındır. Ne ondan önde ne de çok arkadadır, öncelikle neslin devamını sağlayan bir “anne”, sonra sadık bir eş ve bunlarla birlikte modern bir görüntüye, fikre sahip bir tavrın sergileyicisidir. Henüz evlenmemiş ve bir ailenin ya da bir başka deyişle erkeğin koruması altına girmemiş genç kızlar, çalışma hayatına atılırlar veya atılmak zorunda kalırlar. Maişetlerini sağlamak için daktilo ya da kâtip olmaya başvuran kimi güzel genç kızları zevkleri adına kullanmak isteyen, bunu da gazeteye ecnebi lisanı iyi derecede bilen genç kızlar, daktilosu iyi olan genç kızlar arandığına dair verilen ilanlarla sağlayan erkek işverenlerden Mehmet Rauf da bahseder. “Türlü türlü calip, cazip ilanlar ki deme gitsin. (...) Bu ilanlarla her gün birçok müracaatlar olur. Besim Bey bunların arasından süzer, seçer, ayırır, en hoşuna gidenleri alı kor ve bunlarla günlerce hoş vakit geçirir” (s. 176). İktisadi âleme kendinde bir güç bularak atılan kadınlar bazen çok şanslı olmayıp ahlaki meselelerin içinde kendini bulabilirken kimisi de Cumhuriyet kazanımlarından yararlanabilmekte, müteşebbis bir kadının örneğini yaratabilmektedir. Romanda, saltanat kalıntısı bir mekân olarak tasvir edilen konaklardan ve içinde sürülen yaşamlardan kurtulmak, “Cumhuriyet kafası”yla olacaktır, fikri paylaşılır. Süha, konak yaşamına alışmış, eğitilmiş ama çalışma fikrine uzak olan; ancak ekonomik sıkıntılar yaşayan Mübeccel ve Selma'ya nasıl yardım edeceğini bilemez. Selma, Süha'nın evlenme teklifini duymadan önce Kıbrıs'ta elli İngiliz lirası karşılığında öğretmenlik yapma teklifini kabul eder. Ancak Süha'nın kârlı bir işe girmesiyle, evini geçindireceğine inanmasının ardından Selma ve ailesine müreffeh bir yaşam verebileceğini düşünerek, Selma'ya evlilik teklif eder. Cumhuriyet rejiminde “cinsiyete dayalı işbölümü teması vurgulanarak, kız çocukları hem özel

olarak ev içinde annelik rolüne özendirilmiş hem de anneliğin işlevsel uzantısı olarak algılanan öğretmenlik gibi alanlara” (Saktanber, 2009: 339) yöneltmiştir. Selma, ya öğretmenlik yapacak ya da Süha’nın müreffeh hayat vaat eden evlilik teklifini kabul edecektir. Romanda Selma, Süha’nın evlilik teklifini kabul ederek mutlu bir geleceğe doğru ilerler.

Mahmut Yesari, Cumhuriyet’in ilk yıllarında bir tütün fabrikasında çalışan işçilerin zor yaşamlarını konu ettiği, 1927 senesinde yayımladığı *Çulluk* romanında kadın işçilerin ıstıraplı hayatlarına da değinir. Başta Münevver olmak üzere ismi geçen kadın işçiler, müteşebbis sınıfına erişemeyen; ancak müteşebbis erkek sanayicilerin ülke kalkınmasına ve kendi servetlerine katkı sundukları bir sistemin parçası olmaktan ileri gidemezler. Kalkınmanın tanımı bahis konusu olduğunda ülkedeki insanların emekleri ve sermayeleriyle bu büyük yapıya katkıda bulundukları konu edildiğinden Münevver ve diğer işçi kadınların emekleriyle işledikleri tütünlerle bu yapıya hizmet ettiği rahatlıkla söylenebilir. Anlatıcının zor şartlarda çalışan kadın işçilerin hayatlarını tasvir ettiği kısımlar, bilhassa 1950’den sonra köy enstitülü yazarlarla köy ve fabrika çevrelerinin anlatıldığı toplumcu gerçekçi bakışla yazılmış romanları hatırlatacak niteliktedir.

“Bu çıplaklığı, sefaleti göz üşüten oda, sabahleyin şafak sökmeden kar, yağmur, rüzgâr, güneş, hiçbir mani dinlemeyip fakrın, açlığın emriyle ıslana üşüye, titreye sendeleye, sessiz, şikâyetsiz sürüne sürüne gelen ve bu mustarip, yorgun vücutların istirahat hakkını vermeden yine aynı emirle işe başlayan, kıyılan tütünlerin ince, katil tozu ile yalnız ciğerleri değil, gözlerine, mesamatına kadar zehirlenen işçi kadınlara iştah vermekten çok uzaktı” (s. 26).

Romanda, Cumhuriyet’le şekillenen şehir hayatında bir hayli anlam kazanan fabrika çevresinde yaşanan gerçek hayat hikâyeleri, Mahmut Yesari gibi çok üreten bir yazarın dikkatinden kaçmamıştır. Bu dikkat, hasta, çaresiz ve yorgun olmasına rağmen evini geçindirmek zorunda kalan kadınların üzerinde yoğunlaşır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Atatürk’e ve inkılap değerlerine büyük sevgisinin ürünü olan *Ankara* romanı Selma Hanım’ın üç evliliğiyle ilerleyen Cumhuriyet tarihinin kısa bir belgeseli gibidir. Selma Hanım, iyi bir eğitim almış, hürriyetinin farkında, sosyal bir kadındır. Kurgunun Sakarya Savaşı’ndan itibaren başlatıldığı romanda millî vazife, Selma Hanım’ın beyinde, kalbinde hep vardır; ancak tam manasıyla şekillenmemiştir. İlk eşi Nazif’in bankadaki görevi nedeniyle Ankara’ya gitmişler, kurtuluş mücadelesinde bir kadın olarak yararlılık göstermek

düşüncesinde eşiyle aynı fikri paylaşmaması sebebiyle Selma ve Nazif çiftinin evlilikleri bitme aşamasına gelmiştir. Savaşta hastabakıcılık, hemşirelik görevlerini üstlenen Selma ve Türkiye için, savaşın zaferle bitmesi yeni bir dönemin başlamasının da müjdecisidir. Ancak Selma, Millî mücadelenin kahramanlarından Hakkı Bey’le yaptığı evlilikten ve Türkiye’nin ilk siyasi kadrosunun içine çıkarıcı insan tiplerinin oluşmasından hiç de memnun kalmaz. İkinci eşi Hakkı Bey’le çalışmak isteği üzerine yaptığı konuşması iplerin yavaş yavaş kopmasına neden olur. “ ‘Bizi, yalnız süsleyip dans ettirmek için mi açtınız? Yalnız buna yarayan bir kadın hürriyetinin ne kıymeti var?’ dedi. Hakkı Bey, onunla bir çocuk gibi alay etti. ‘Geriye alırsak kıymetini o vakit anlarsınız.’” (s. 152). Selma Hanım, II. Meşrutiyet’ten beri oluşan güçlü kadın imajının bir göstergesidir, şeklen bir değişimin anlamı olmadığına farkındadır. Hakkı Bey gibi yozlaşmış ve çıkarıcı kişilerin devlet yönetimine yakın olmaları, kadın hakları ve toplumda kadının yerinin belirlenmesi hususlarında kafa karışıklıkları yaratır. Selma Hanım, üçüncü aşkı gazeteci-yazar Neşet Sabit’le evlenerek, Türkiye tarihinde yeni bir döneme de adım atmış olur. Romanın 1942 yılına kadar ilerlediği düşünüldüğünde son kısmında ütöpik karakter kazanan romanda kadın; anlatıcı-yazarın istediği, Selma Hanım’ın özlediği konumuna erişmiştir. Hakkı Bey’le ayrılık aşamasında kendini Anadolulu Türk kadınlarından farklı bir süs eşyası gibi gören Selma Hanım, Türk kadını gibi üretken ve işe yarar olmak fikriyle Neşet Sabit’ten kendisine bir iş bulmasını ister. Artık ayakları yere basan, kendi ihtiyaçlarını karşılayan bir kadın olmak düşüncesindedir. Burada Selma Hanım, iktisadi yaşama atılımının ilk adımlarıyla ilerlerken bir anda hiçbir sermayesi yokken ve biraz da kendine güvenmeyen, kötümser tavrı nedeniyle müteşebbis bir kimliğe bürünemez. “İş deyince o kadar büyütmeyiniz, dedi. Gözüm pek yükseklerde değildir. Himaye-i Etfal’de bir çocuk bakıcılığı veya hastanelerin birinde bir hemşirelik benim için yeter artar bile” (s. 158). Selma Hanım, bu fikrini Neşet Sabit’e açtığında, genç adam sevdiği kadını korumak için himayesine almayı, evlendiklerinde çalışmasına gerek olmayacağını aklından geçirirken başlangıçta Hakkı Bey’e benzer bir davranışın tereddüdünü yaşamış olur. Evlenmeleri; Türkiye’nin çıkarıcı insanları, inkılabı anlamamış kişileri ve düşünceleri bir safra gibi dışarı attığı yeni bir dönemin habercisi olur. “Büyük bir kız müessesesini idare eden Selma Hanım, haftada ancak iki akşam evine gelebiliyor ve hemen bütün yemeklerini bulunduğu yerde yiyordu” (s. 175). Neşet Sabit ve Selma Hanım, vazifelerini hususi yaşamları ve arzularının önüne koymuş, Türkiye’nin

inkılapçı, kalkınmacı ve ilerlemeci hedeflerini yerine getirmeye çalışırlar. Kadın ve erkeğin vazife ve haklarının kalın hatlarla belirlendiği, hiçbir düşünce ya da isteğin, ülke çıkarlarından değerli olmadığı korporatif, dayanışmacı bir toplumun özelliklerinin anlatıldığı romanın son bölümünde, büyük bir saadet ve huzur vardır. Kadın, erkekle aynı haklara sahiptir ve önemli olan vazifedir, ülkenin çıkarlarıdır.

Kadının toplumdaki yeri ve Batılılaşma ilgisi üzerinde sıklıkla duran Burhan Cahit Morkaya'nın 1920'li yılları hikâye ettiği *Ayten* romanı, anne Ayten'in kızını tek başına yetiştirirken verdiği mücadeleleri anlatır. Bu mücadele, bir iktisat mücadelesi olarak verilir. Babasız bir çocuk dünyaya getirecek olan Ayten elindeki kısıtlı sermayeyle, Taksim'de bir apartmanda kurduğu mütevazı terzihaneyi, zamanla herkesin bildiği, merakla takip ettiği marka bir modaevine dönüştürür. Risk almadan büyümenin, rakip mağazaları geçmenin mümkün olmayacağını çabuk kavrayan Ayten, devrin kadınlarının ilgisini, değişen moda algısını yakından takip eder. "Büyük bir fedakârlık yaparak, hatta Ayten'in tahsil masrafına karşılık olarak ayırdığım para da dâhil olmak üzere elimde, bankada neyim varsa hepsini ortaya döktüm. (...) Beyoğlu'nun en işlek bir yerinde, eski bir erkek terzihanesini kiralayıp açtım" (s. 23). Ayten, kızının geleceği için işini sürekli genişletmek ister, kendi düştüğü ekonomik imkânsızlıkları kızının yaşamasını istemez. Bu büyümede zengin sınıf kadınların kendi kıyafetleriyle ünlü salonlarda gezinip canlı reklam olmaları Ayten'i zamanla bir moda markası hâline getirir. "İstanbul'un iyi giyinme meraklısı yüksek zümreyi kazanmıştık. Bu hanımlar, öyle kıymetli birer müşteridir ki, elbiselerimizin üzerinde bir iki defa görünmesi salonlarda, çaylarda birkaç defa lafı geçmesi (...) bize şeref ve şöhret sağlar" (s. 24). Bu ayaklı reklamların sayesinde her sınıftan kadının rağbeti, Ayten'i çarşı içinde de bir şube açmaya zorlar. Cumhuriyet'in ilanından önceki yıllarda çalışma hayatına atılan Ayten, ciddi bir emekle iyi hatırı sayılır bir servet edinir. Müteşebbis tavrı onu zengin eder. Ancak ticari yaşamda bu kadar başarılı olmuş bir kadın, kızını geliri aza olan ve mütevazı bir meslekte hayal eder. "Kim bilir kızım belki de bir gün kendisi için her ihtimali düşünen annesini, kenarda köşede bir mektebin dersanelerinde çalışarak teselli eder" (s. 21). Anlatıcının nedenleri üzerinde durmadığı bu düşünce, romanın asli kişisi anne Ayten gibi müteşebbis bir kadın örneğine rağmen, devrin kadına biçtiği vazifelerin sınırını satır aralarında hissettiren bir ifade olarak yorumlanabilir.

Cumhuriyet'in ilanından sonraki yılları ele alan *Hizmetçi Buhranı* romanında Burhan Cahit Morkaya, kadının hizmetçilik mesleğindeki çalışma serüvenine alafrangalaşma ve ahlaki değerlerin yozlaşması üzerinden çeşitli eleştiriler getirir. İşveren hanımefendiler ve beylerin yarattıkları sefih hayat tarzına uyum sağlayan hizmetçiler de artık az çalışan, hırsız, sahtekâr kişilere dönüşmüştür. Ömer Seyfettin, “Yüksek Ökçeler” hikâyesinde hizmetçilerin ahlaken yozlaşmalarını 1919 yılında hicvetmiş, 1928 yılında bu sosyal mesele bir buhran olarak Burhan Cahit'in eserinde tekrar dillenenmiştir. Cumhuriyet'ten önce kadınlar sosyal hayatta görünmeye başlamışlar, çalışma hayatına atılmışlardır. Modernleşme; geçmişi inkâr etme ve karalama olarak belli bir sınıf için kabul görürken, geleneklere bağlılıksa geri kafalılık, irtica gibi yorumlanmış, bu düalizmden doğan çatışma; zamanla birçok köksüz insanın türemesine neden olmuştur. Hizmetçiler, aşçılar işverenlerinden çalmadan rahat edemeyecek duruma gelmişler, hakları olmayan mallara el uzatmanın yanında evin ihtiyaçlarının görüldüğü yerlerden haksız kazançlar elde etmeye başlamışlardır. Hizmetçi Şayeste, anlatıcının merceğine aldığı hırsız çalışanlardan, hakkı olmayan şeyleri çalarak kâr elde eden kişilerdendir. “Meyve alışverişini ne yapmış etmiş kendi üzerine almıştı. (...) Aşçıların çürük, fena aldıklarına onu ikna etmek zor olmamıştı. (...) Genç kız apartmanın yemiş ihtiyacını kendi üzerine aldı. (...) her günkü alışverişinden beş on kuruş da cebine indiriyordu” (s. 18-19). Muattar Hanım'ın dairesinin hizmetçisi ve romanın asli kişisi Şadan, evin beyi Mahir'i baştan çıkarır, hizmetçi maaşı ve çaldıkları dışında bir de işvereniyle kurduğu yasak ilişkiyle geçimini sağlar. “Şadan, Mahir Bey'in el çabukluğuyla çantasının içine sıkıştırdığı elli liralık bir kâğıdı çamaşır bavulunun arasına, öteki paralarının yanına yerleştirdi” (s. 65). Hizmetçiler, eski emektar yardımcılar ya da beslemeler, ahretlikler gibi çalıştıkları evi, kendi evleri, evin malını kendi malları gibi görmez, insana asla kıymet vermez, sadece kolay para kazanmanın yolunu arayan davranışlar gösterirler. Bu durum kapitalist dünyanın bireyi ve maddi isteklerini önceleyen yoz tutumuyla yakından ilgilidir. Hizmetçiler, çağın şartlarından etkilendikleri gibi haklarını da takip etmektedirler. “Yalnız hizmetçilerin kapılanma şartları çok değişmiştir. Şimdi bir hizmetçi işe başlarken âdeta mukavele yapıyor. Haftanın belirli günlerinde izin, belli zamanda banyo hakkı, geceleri fazla mesai için ücret, senede iki hafta tatil” (s. 74). Haklarını alma mevzusunda çok dikkatli görünen hizmetçi sınıfı, iş yapma konusunda zayıfken parayı artırma noktasında bir hayli mahirdirler. Büyük bir değişimin içinde olan

Türkiye’de, kadının iktisadi yaşama açılmasında sınıfsal farklılıklardan doğan türlü şahsi kalkınma çabaları görülürken ayrı ahlaki mizaçtaki kadınların kendi kalkınmalarını yaratacak mecraları da çeşitlilik göstermiştir.

Burhan Cahit Morkaya’nın Ayten isimli asli kişi üzerinden kadınların genç Cumhuriyet’in sağladığı özgür ortamdaki rahat yaşamına yer verdiği *Kızıl Serap* romanı, kadın-erkek ilişkilerinin güven temeline dayanması gerektiği izleğiyle gelişir. Ayten, özgür yaşamın imkânlarıyla tanıdığı erkekler tarafından aldatılır, sonunda babasız bir çocuk büyütme kadar varacak bir hayata doğru ilerler. Aldatılmış, hayalleri kırılmış Ayten, artık kendi imkânlarıyla hayatını sürdürmek için çalışmaya başlar. “Benim gibi büyük maddi arzuları olmayan bir kadın için hayatını kurtarmak güç değildir. Alt kattaki terzihanem görüyorsun ki iş yetiştiremeyecek kadar çalışıyor” (s. 385). Ayten hem ismiyle hem de kaderinin ilerleyişiyle Burhan Cahit’in *Ayten* romanındaki aynı adlı asli kişiye benzemektedir. Terzihaneye kalkınma fikrinin kız çocuğunu babasız büyütme dayanması fikri de her iki romanda ortak temalardandır. *Kızıl Serap*’ın Ayten’i de terzihanesini Avrupa’ya yapacağı seyahatle geliştirmeyi düşünür. Yazarın romanlarının umumiyetinde kadınlara biçtiği terzilik, öğretmenlik, hizmetçilik gibi mesleklere, roman kişilerinin zoraki vaziyetler nedeniyle yönelmeleri ve kısmen müteşebbis kişiler yaratması; yazarı, döneminin kadın modernleşmesini takip ettiği ve kadınlara dair siyasi düşüncelerden etkilendiği noktasında başarılı bir yansıtmacı yapar.

Aka Gündüz’ün kadın meselesine önemli bir yer ayırdığı, *Bu Toprağın Kızları*’nda dört tip kızın yaşamı ele alınır. Erkekleri tanımamaktan, cemiyetin genç kızları koruyan, hayatın zor şartlarına alıştıran vasfının olmamasından kaynaklı fuhşa sürüklenen genç kızlar, mutsuz bir yaşam sürerler. “Kendi Kendisinin Kızı”nda Sara, okumak, diploma sahibi olmak ve namusuyla çalışmak için elinden gelen tüm gayreti gösterir. Ancak Sara’nın karşısında devletin koruyucu ve kalkındırıcı kurumları yerine, kötü niyetli erkekler çıkar. Hastabakıcılıkta, hemşirelikte sebat edemez, kadınlığı ve sahipsizliği kötü niyetli erkekleri cezpt eder. “Demiyorum ki esirgenmedim. Fakat bu koruma, ihtiyar bir mahalle komşusundan, bir Sabur Bey’den, bir Alaeddin Bey’den, yani teşkilatsız cemiyetin tek tek insanlarından geliyordu” (s. 135). “Sokak Kızı”nda Masume de benzer fikirleri taşır. Düşmüş kadınların elinden mutlaka bir kurum tutmalıdır, fuhşun damgaladığı kadınları temizleyecek devletin

tarafsız ve şefkatli yuvası olmalıdır, fikri ileriki yıllarda halkevleriyle gerçekleştirilmeye çalışılır.

Aka Gündüz, bir diğer romanı *Çapkın Kız*'da kadınların, kimsesiz genç kızların hayata atılması ve ekonomik özgürlüklerini kazanabilmesi için vakaların akışı içinde, sosyal yardımlaşma kurumlarının öneminden bahseder. Çapkın mutsuzluğunu; Aka Gündüz'ün kimi romanlarında ısrarla üzerinde durduğu bakımevleri, yardımlaşma evleri, atölyeler gibi bir müessese olan Emek Evi'yle unutmaya çalışır.

“Burada kimseli kimsesiz Türk kızları, el işleri işlerler, şapka, suni çiçek, yastık, her türlü bröderi yaparlar. (...) Öğrenmeye gelenler elli kuruş yevmiye alır, öğrendikten sonra da yaptığı işe göre kazanır. (...) Çıkardıkları işin getirdiği paradan gündeliklerini alırlar, fazlasını derecelerine göre taksim ederler. Ve yüzde onu hekim, yardım masrafına ayrılır” (s. 134).

Çapkın, ön ayak olduğu bu müessesede faal bir vazife alır; ama geçmişindeki boşluk onu hep mutsuz etmektedir. Ticari zekâsı bir hayli gelişmiş olan Çapkın, modaevi sahibi gibi Emek evinin nasıl kazanç sağlayacağını planlarını çok önceden yapar. “Şimdiden hazırlanınız, sonbahara doğru kış için bir şapka modası çıkaracağım. Çapkın Kız modası... Modelini vereceğim, sizden de makine gibi gayret, satması benden!” (s. 135). Müteşebbis bir zekânın ürünü olan bu müessesenin asıl amacı kadınları hayata kazandırmak olsa da ticaretten kâr etmeyen bir kurumun yaşaması imkânsızlaşacağından, Çapkın, yeni tarzlar, ilgi çekecek modeller tasarlayarak kazancı artırmaya gayret eder. Cumhuriyet kadını kafes arkasından, çarşıftan yeni çıktığı gibi erkekler de kadının sosyal hayatta varlık göstermesine yavaş yavaş alışmaktadır. Ancak kadına her ne kadar kanunlarca hak tanılsa da gerçek yaşamda çalışmak, para kazanmak, mahremiyete saygı duyulmasını sağlamak zamanla gerçekleşecektir.

Rebia Arif, bir kadın yazar olarak mühim bulduğunu hissettirdiği, çalışma hayatına atılan güçlü bir kadının yaşama tutunma çabalarını ve aşk, evlilik ilişkilerini anlattığı *Kadın Tipleri*'nde Cumhuriyet'in ilk senelerinde kadının erkek dünyasında varoluş çabalarına değinmiştir. Yeni Hayat adlı gazetenin en mühim yazarlarından biri olmasına rağmen, romanın asli kişisi Sencan'ın aynı zamanda gazetenin sahibi ve eşi olan Kâmran tarafından küçümsenmesi, devrin erkekler dünyasında belli hudutlar dâhilinde modern âlemde kendine yer bulabileceğini gösterir niteliktedir. “Yeni hayat değişiklikleri ne olursa olsun, medeni kanunlarla lehinizde ne kadar haklar verilirse verilsin kadın, daima kocasının hükmü altındadır” (s. 12). Bu sözlerin sahibi modern

hayatın savunucularından biri olan Kâmrân, eşi Sencan'ın çalışma hayatındaki, bilhassa bir erkek mesleği gibi görülen gazetecilikteki maharetini sindiremez ve onu her fırsatta rencide etmeye çalışır. Sencan'ın kuzeni genç Bilen de içinde büyüdüğü serbest hayatın imkânlarından yararlanmak ister, bunu da pilot olmakla sağlayacağını düşünür; ancak ailesi bir “erkek” işinde çalışmasına sonuna kadar karşıdır. Bilen'e gelen bir iş teklifinin mahiyeti ne kadar iyi olsa da bu konum, Bilen'e ailesini tanıyanların iltifatıyla verildiğinden, genç kız bundan da rahatsızdır. “Koskoca bir ticarethanenin muhasibi olmak, ayda yetmiş lira! En mükemmel bir istihsal değil mi? Hem emin ol Bilen, Ferit Bey'in sana bu vazifeyi verışı ancak bana saygısından ileri geliyor” (s. 15). Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir kadının erkek desteği olmadan sıradan bir memuriyet ya da daktilo vazifesi bulmakta bile zorlanması, önüne türlü engellerin çıkarılması bu devir romanlarının ortak temalarından biridir. Bilen, bir iltifatmış gibi kendisine sunulan meslek yerine devri için aslında hem makul hem de beklenmedik bir alana, bir erkek mesleği olan mühendisliğe, pilotluğa sevdalanır (s. 18). Bilen'in kendini bu kadar hür hissedişinin temelinde Mustafa Kemal'in kadını modern dünyada erkekle beraber görme ülküsü yatar; öte yandan erkek dünyasına ait bir mesleğin icrası aileler ve işveren erkeklerce pek de mümkün görülmez. Romanın asli kişilerinden Sencan, eşinden boşanana kadar sürdürdüğü gazetecilik mesleğinden ayrılmak zorunda kalsa da yazarlığı bırakmaz. Romanla aynı adı taşıyan *Kadın Tipleri* başlığıyla kurmaca dünyanın kadınları için bir roman yazar. Yeğeni Bilen de bu romanın kişilerindendir. Bilen, mühendis olma emeline kavuştuğu romanın sonunda bir de Sencan tarafından romanının en mühim kişisi olduğu taltifiyle mutlu edilir. Romanda çalışma hayatının kadınlar için zor olmadığı, zorlaştırıldığı anlatılır. Bilen ve Sencan henüz çalışma hayatında köklü bir yer edinemeyen Türk kadınlarının gerçekçi yansımalarından sayılabilir.

Dünyayı Büyük Buhran adıyla saran, iktisadi birçok yıkımın görüldüğü 1929 ve bu seneyi takip eden ve hızla şiddetlenen ekonomik sıkıntı, Türkiye'yi de etkilemiştir. Ziya Şakir Soku'nun *Bizim Daktilo* romanı, Kevser adlı bir daktilonun yaşamını, eserin tefrika edildiği 1932 senesiyle aynı zaman diliminde anlatmak suretiyle oluşturur. Türkiye, diğer ülkeler gibi büyük bir iktisadi sıkıntının pençesindedir ve bu vaziyetten kurtulmanın yollarını aramaktadır. Romanın tefrika edildiği *Zaman* gazetesinde Cevdet Salih imzasıyla bir yazar, “İktisadi Buhranın Çaresi” başlığıyla halka bu sıkıntılardan kurtulmanın yollarını anlatır. Romanın asli kişisi Kevser, kendi kalkınma

programını yapmış zeki bir kızdır. Buhranın farkındadır ve bundan kurtulmanın yolunu da sergüzeştlerle dolu hikâyesini satmakta bulur. Kendi çalışma yaşamını anlatıcıya anlatmakta, bu anlattıklarını romana dökmesini istemektedir. Böylelikle romanın çerçeve hikâyesi de meydana gelmiş olur. Nihayetinde hem romanın çerçeve hikâyesi meydana gelmiş hem de kurgusal dünyada Kevser, kendini yoksulluktan kurtarmış olur. “İflası iflas takip ediyor. Yüzlerce ve binlerce tüccar, sıkı muharebelerdeki batarya ateşleri gibi hep birden top atıyor. (...) Bu umumi vaziyetten ben de müteessirim. Buna bir çare düşünürken, iyi bir şey hatırladım” (25 Kânunusani 1932: 9) ifadelerini içeren mektubunu yazara gönderen Kevser’in zorlu çalışma hikâyesi bu şekilde okurlarla buluşma imkânı kazanır.

Romanın kurmaca evreninde Cumhuriyet ilan edileli neredeyse on yıl olmuştur ve Kevser bekâr bir kadın olarak iş yaşamındaki erkeklere ve onların eşlerine kendisini yalnızca bir “daktilo” olarak gösteremez. Kadının çalışma yaşamında karşılaştığı en büyük güçlüklerden biri olarak sunulan güzellik, dişilik mevzusu diğer romanlarda da sıklıkla dile getirilmiştir. Kevser, çalıştığı tütün fabrikasında algısının açıklığıyla kendi kendini geliştirir, büyük bir değişime uğrar.

“Tütün yapraklarından deste bağlamakla meşgul olurken diğer taraftan da; Haykanuş’tan Ermeniceyi, Eleni’den Rumca’yı, Matmazel Ester’den de Yahudiceyi öğrenmiş. (...) Ara sıra deponun yazıhanesine girip çıktıkça, çıtır çıtır işleyen yazı makinesini de merak etmiş, hem Latince harfleri hem de makine ile yazı yazmayı bile bellemiş” (25 Kânunusani 1932: 9).

Kevser, zeki ve güçlü genç Türk kadınının çalışma yaşamına uyum sağlayabileceğinin, iktisadi işlerden anlayabileceğinin kanıtı olarak romanda sürekli başarılarıyla sunulur. Ancak bir türlü istediği namuslu hayata kavuşamaz. Bu nedenledir ki başından geçenleri yazar aracılığıyla anlatıp para kazanmak ister. Kevser, mahallesindeki tütün fabrikasına tekrar dönmek istese de artık kendi kendine aldığı eğitimler onu modern dünyada yalnızlaştırmış, mahallesineyse yabancılaştırmıştır. Kevser, eğitilmiş birçok genç kız gibi ait olduğu alt sınıf kültürün bir parçası olmaktan çıkmıştır. Romanın sonunda daktilosuyla baş başa kalır ve para kazanmanın, ayakta kalmanın çarelerini arar.

1933 yılında yayımlanan ve 1940’lı yılları anlatan ütöpik roman *Semavi İhtiras*’ta Raif Necdet Kestelli, “Gazi inkılabı”nın Avrupa seviyelerine gelen büyüleyici hâlini anlatır. Yakup Kadri’nin *Ankara* romanı gibi Atatürk’e sevgi ve

bağlılığın yer aldığı roman, devrin hâkim kadın anlayışını yansıtmaları açısından dikkate değer ipuçları vermektedir. Nobel ödüllü bilim insanı Necdet Hikmet, İstanbul’da bir kız koleji açar. Bu kolej, Avrupa ayarında eğitim veren, çağının çok ötesinde donanımları içeren husussiyetleriyle dünyada da dikkatleri üzerinde toplayan bir yapıya sahiptir. Ancak okuldan saymakla bitirilemeyen ilmî sahalarda eğitim görerek mezuniyet alan genç kızlara biçilen roller çarpıcıdır. “Bütün bu manevi komprimelerde iyi insan, iyi vatandaş, iyi zevce, iyi anne, iyi ev hanımı ve iyi salon kadını olmak hassaları var!” (s. 25). Üst sınıf ailelerin kızlarının girebildiği bu kolej, genç Türkiye’nin Batı vitrinine sunacağı “modern kadın” görüntüsünü teşkil etmektedir. Birçok hususiyetle donatılmış iyi anneler ve salon kadınları Batı’ya karşı inkılapçı ülkenin medarı iftihar olacaktı. Okulun gözde öğrencisi Yıldız, uçak ve otomobil kullanabilmekte, İngilizceyi ana dili ayarında konuşabilmektedir. Okuldan mezun olduktan sonra Yıldız için ailesinin düşündüğü istikbal, kızlarının iyi ve zengin bir erkekle evlenmesidir. Öte yandan alt sınıf Türk kızları sosyal hayatta oldukları kadar iktisadi yaşamda da yerlerini almışlardır. Venüs adlı bir modaevinin kalitesinden, sattıkları ürünlerin güzelliğinden bahsedilirken müessesede çalışan kızlardan da konu açılır. Artık genç kızlar iş hayatına atılmışlar, sermaye sahibi olanlarsa cesaret gösterip iş yeri açabilmişlerdir. “Mühim bir kısmı Avrupa’da tahsil ve tecrübe görmüş Türk kızları, Türk kadınları tarafından idare edilen maruf ‘Venüs’ terzihanesine en zarif yerli kumaşlardan yeni birer elbise yaptırmıştı” (s. 114). Yerli malzemelerin kullanıldığı ve yerli kadınların işlettiği modaevi müteşebbis bir anlayışla kurulmuş, Avrupa’da isim yapmıştır. Umumiyetle Atatürk Devri romanlarında kadının ticari sahada kendi başına kazanç sağladığı alan, tekstil olmuş ve kadınlar modaevleri kurarak, basit terziliği geliştirmek suretiyle kâr elde edebilmişlerdir.

Umumiyetle bütün eserlerinde Osmanlı ve Türkiye’nin sosyal meselelerine az ya da çok değinen Aka Gündüz’ün, 1933’te *Milliyet* gazetesinde tefrika edilen *Yayla Kızı* romanında da, Gazi Mustafa Kemal’in köyden kente bütün halkı kucaklayan halkçılık fikrinin ideal bir değer olarak işlenmesi söz konusudur. Romanda, asli kişi köy kızı Petek’in dünya çapında kentli bir yıldız dönüşümüyle Mustafa Kemal’in inkılapları sayesinde yükselen genç Türkiye’nin ilerleyişi birbirine paralel verilmiştir. Kimsesiz ve fakir köylü kızı Petek, çocuk yaşlarda çalışmanın ve para sahibi olmanın insana kıymet kattığının farkına varır. Babası şehit, annesi hastadır; bu yüzden acımasız hayat şartları Petek’in çalışmadan yaşayamayacağını her fırsatta hatırlatır.

Köye gelen şehirli anlatıcıyla Petek'in arasında geçen karşılıklı konuşma bunu gösterir. "Benim babam yok. Anam hasta. Ölecek mi ne? Bana dediler ki yarın büyük efendiler gelecek. Onlara söyle de sana şehirde bir iş bulsunlar. Hem kendin çalışır doyarsın hem anana bakarsın" (s. 24). Henüz Türkiye'nin yeni kurulduğu bir dönemde şehirden çok uzakta, Anadolu'nun bir köyündeki çocuğa devletin şefkatli ellerini uzatması çok zordur. İktisaden çöken Osmanlı'nın devamı olan Türkiye gibi Petek de kalkınma yollarını aramaktadır. "Yarından tezi yok, iş bulup çalışmaya gidecekti. Hasta ana bırakılır mı? Bırakılmaz ama kalsa ne olacak? Giderse iş bulur, çalışır, kazanır, anasına bakar, kendi de geçinir" (s. 37). Bu fikirlerle köyden çıkan Petek'i zorlu bir çalışma hayatı beklese de o, her şeyi göze alır. Petek'i çalışmaya iten açlık ve sefalettir. Yolu Ankara'ya kadar giden Petek'in aklındaki ve dilindeki soru "Orada para kazanılır mıdır?" (s. 50). Annesini iyileştirmek ve geçinmek fikriyle çalışmak isteyen Petek'in zengin olmak, kâr etmek, kazanmak gibi düşünceleri yoktur; ancak çalışma fikri onu Yahudi Samuel'e kadar götürecektir, devre göre kazanç kapıları yaratan bu zeki adam, dünyanın yeni gözde işi sahne sanatlarında güzel sesli, cazibeli Petek'i bir yıldızla dönüştürecektir. Avrupa'ya gitmeden Ankara'da, İstanbul'da adı duyulmaya başlanan Petek, artık rahattır. 1920'li yılların gözde işi sinema, sahne sanatları Petek'i bekler. Gerçek bir şahsiyet olan ve romanda Petek'in karşısına hakiki kişiliğiyle, sinemacı olarak çıkan İhsan İpekçi, Petek'i Türkiye'den doğan bir yıldız yapmak ister. "Biz burada sinemacılık ediyoruz. Yani tam manasıyla bir ticaret. Fakat ben bu ticaretin sırrına, hastalığıma, ideolojisine saplandım. Bütün idealim bu memlekette bir Türk stüdyosu meydana getirebilmektir" (s. 141). İstanbul sosyetesini Petek'e büyük bir ilgi duyar, bunda onun Anadolu'dan çıkışı, saf bir güzelliğinin oluşunun yanında henüz yeni kurulan genç Türkiye'nin köye, köylüye, Anadolu'ya bakan samimi duruşunun da tesiri olmalıdır.

İhsan İpekçi, sinemada film gösterilmeden önce Petek'in reklamını yaparak dedikodularla, fısıltılarla Petek'in adının tüm İstanbul'a yayılmasını sağlamak ister. Reklam, kazanç elde etmek isteyen bir tüccarın ve tanınmak isteyen, adını duyurarak para kazanmak isteyen kişinin kurtarıcısıdır. "Bütün bir mevsim yayla kızı için parlak, Köse Dayı için kazançlı ve ortalık için dedikodulu geçti" (s. 145). Henüz reklamın dergilerle, gazetelerle sınırlı olduğu bu senelerde, en tesirli reklam hedef kitlenin kendi arasında reklamı yapılan husus hakkında enine boyuna konuşmasıdır. Nitekim Petek'in sahne aldığı yerlere gelenler ya da kısıtlı sinema salonlarında onu seyretmenin

peşinde olanlar daha çok üst sınıf insanlardan oluşmaktadır. Hedef kitlenin hacminin darlığı 1930'lu senelerde işlerin modernlikten uzak, iptidai şekillerde ilerlediğini gösterse de zevki incelmış bir muhitin ve sınıfın varlığından söz etmek mümkündür. Amerika'ya giden, orada çeşitli başarılar kazanan Petek, Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarında Anakara'da olmak ve bir daha yurdundan ayrılmamak düşüncesindedir. Köse Dayı Samuel'e bir mektup bırakarak Türkiye'ye giden Petek, zengin olanlar bir daha Türkiye'ye dönmüyorlar yargısını da ortadan kaldırmış olur. Aka Gündüz, Türk'ün gücünü, ahlakını ve kalkınmadaki becerisini bir yayla kızı üzerinden verirken, koca bir serveti vatanı uğruna reddebilecek, sahip olduğu servetini ülke kalkınmasında harcayacak Petekler yetişsin ister. Petek'in aklında köye dönmek ve oraya yerleşmek vardır. "Köyümde bir yatı mektebi yaptıracağım. Şehirde, liseye gelen yersiz çocuklar için bir bedava pansiyon açacağım" (s. 167) diyen Petek, kendi gibi yükselen, kazanan Türk kızları ve erkekleri yetişsin ister. Romanda Türk kızlarının Batılı ülkelerce saygı görebileceği, büyük servetler kazanabileceği teması yanında önemli olanın kazanılan servetin ülke çıkarları için kullanılması fikri yatar.

1934 tarihli *Ayaşlı ve Kiracıları* romanında, Memduh Şevket Esendal her ne kadar Ankara'nın ismini eserde hiç zikretmese de, Ankara'da yeni filizlenen Türkiye'nin türlü sınıftan insanının hikâyelerini anlatır. Genç bir bankacının anlatıcısı olduğu romanda kadınların genç Türkiye'de çalışma hayatının neresinde olması gerektiği satır aralarında kendine yer bulur. Özellikle bankalarda; dil bilen, iyi derecede daktilo yazabilen kadınlar, genç kızlar rağbet görür. Anlatıcı, kadınların mazbut bir yaşam sürmesinden yanadır, kadının çalışma hayatında gerek varsa eğiliminin geçimi kadının üzerine kaldıysa-yer almasından yanadır (s. 146). Cumhuriyet ideolojisinin "donanımlı kadınlar, iyi anneler" imajı, anlatıcıya da sirayet etmiştir. Anlatıcının romanın sonunda, başından bir evlilik geçmiş Selime'yle evlenmeye karar vermesinin altında; kadının dil bilmesi, piyano çalması, evlilikte ısrarcı olmaması gibi nedenlerin yanında mazbut olması, erkeğe ait çalışma hayatında yer almayışı yatar. "Ben, viski kokan, radyosu öten, dans edilen bol ışıklı bir salonda bu hanımı sevmek istemem" (s. 207) diye içinden geçiren anlatıcı, kadının evinde ve güven içinde yaşamasından yanadır. Fethi Naci'nin (2007: 26) asli kişinin seçimiyle taçlanan evlilik meselesiyle, yazarın toplumsal kurtuluşu mutlu evliliklere bağladığı yönündeki yorumu romanın akışıyla örtüşür.

Cumhuriyet sonrası yılların Batılılaşma ekseninde değişen, gelişen ve dönüşen eğlence, evlilik ve kadın-erkek ilişkilerine odaklı, Mahmut Yesari tarafından 1934 yılında yazılan *Sevda İhtikârı* romanı, kadının sosyal hayattaki yerine satır aralarında yer verir. Romanda, zengin olmak, rahat yaşamak düşüncesiyle hareket eden, sathi ve yoz bir kadın tipi olarak sunulan Azra; çalışmayı özgürce evden çıkmak, zengin bir erkekle evlenebilmek için devam ettirir. Azra, arkadaşına neden çalıştığını “Haklısın, muhtaç değiliz ama ben çalışmaya alıştım. Çalışmak, bana, serbest yaşamak hakkını, müsaadesini veriyor” (s. 13) cümleleriyle açıklar. Azra, Cumhuriyet devri romanında asrileşmeyi alafranga hayat tarzına uymak olarak anlayan, yoz kadın tiplerinin benzer bir örneği olarak yerini alır. Romanda kadın-erkek eşitliği ve çalışma mevzuları üzerinde durulmasına karşın, çalışmayı bir onur meselesi olarak görüp, müteşebbis bir tavırla yaklaşan kadın tipleri yerine tüketen ve sathi kadın tipleri üzerinde durulmuştur.

Romanlarında güçlü, âşık ve erkekler dünyasında var olmaya çalışan kadın tipleri yaratan Nezihe Muhittin Tepedelengil; 1936 yılında tefrika edilen *İzmir Çocuğu* romanında Türkçü bir bakışla kadınların iktisadi yaşamdaki yerine de değinir. Annesi alafranga bir kadın olan Feriha, konferans veren bir Türk muallimini ilgiyle dinler. “Biz de sulhü korumak için evvela kuvvetli olmaya çalışacağız... Askerlik itibariyle kuvvetli... İktisaden kuvvetli... İlmen kuvvetli... O zaman sulh kendiliğinden teessüs edecektir” (15 Teşrinievvel 1936: 4). Feriha’nın Fransız mektebinde aldığı eğitim onu Türklükten uzaklaştırmıştır. Erenköy Kız Sultanisinde benliğine kavuşur, annesinin yolunu kötüye her çevirişinde duyduğu vatana dair sözler, onu İzmir’e ve üretmek kazanmaya götürür. Önce yetimler yurdunda öğretmenlik yapar, sonra Türkçü fikirleri olan Yener’le evlenerek bir çiftliği düzenlerler, “Çiftliğin harap arazisi ortasına yeni bembeyaz, küçük bir fabrika” (1 Teşrinisani 1936: 4) kurarlar. 1926 yılında kurulan bu fabrika; kadın ve erkeğin bir ülküde birleşerek vatani kalkındırma idealinden başka bir şey değildir. Nezihe Muhittin, kadın hakları mevzusunda devrin erkek idarecileriyle benzer fikirleri taşımakla beraber, kadının ev ve annelik dışında varlık mücadelesinde çok da desteklenmediğini düşünür. Yarattığı müspet kurmaca kadın ve genç kız tiplerini erkeklerden üstün çizmeye gayret eden yazar, kadınların tek başlarına ya da erkeklerle beraber eşit haklarla çalışabildikleri bir Türkiye özlemi içindedir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki inkılapların coşkusu ya da tesiriyle yazılmış olan Burhan Cahit Morkaya’nın 1937 senesinde tefrika ettiği *Kervan Yürüyor* romanında

Gülten adlı kimsesiz bir kızın Cumhuriyet'in kazanımlarıyla vatanına faydalı bir kadına dönüşümü anlatılır. Antalya'nın Elmalı ilçesinde geçen hadiselerin genelinde Batılılaşma fikriyle beslenen inkılaplar ile karşısında duran gelenekler ve din arasındaki çatışma vardır. Gülten, zeki, çalışkan ve gözü açık bir kızdır. Avrupa'ya öğrenci göndermek için açılan sınavda birinci gelir. "Avrupa'ya kız talebe göndermekle yalnız onu okutmuş olmayacağız. Bu hareketimizle memlekette kadınların mevkiini anlatmış, onlara kıymet vermiş olacağız. İşin psikolojik tarafını düşünelim" (31 Kânunuevvel 1937: 5). Gülten, Avrupa'ya okumaya gönderilen ilk kız öğrenci olma şerefini üzerinde taşıyarak Lozan'da üç yıl eğitim görmüş, sonra ülkeye dönerek İstanbul'da bir ticaret okulunda öğretmenlik görevine başlamıştır. "Şimdi Ankara'dan gelen bir telgrafla onun asıl doğum yeri olan Antalya'dan namzetliği ilan ediliyordu" (20 Mart 1937: 5). Milletvekilliğine kadar çıkan bir kadın görüntüsü, romana bir asrılık katar. Burhan Cahit'in çalışma hayatında faal olarak çizdiği çoğu kadın roman kişilerinden farklı olarak Gülten, devlete ait kamusal bir alanda varlık göstermesi açısından farklılık taşır. 1937 senesinde tefrika edilen romanda kadınlar için Cumhuriyet tarihinin en önemli yeniliklerinden biri olan milletvekili seçme ve seçilme hakkının birkaç yıl evvel verilmesini de konu etmesi, devrin yönetiminin tesiriyle yazarın kadının toplumdaki sağlam yerini pekiştirme isteği olarak okunabilir.

Cumhuriyet'in Batılı kazanımlarının yanlış anlaşılmasının buhranlara, kadın-erkek ilişkilerinin yozlaşmasına neden olduğunu ana izlek olarak ele alan Cemal Ataç'ın *Bir Kız Böyle Düştü* romanı, Hacı Mansur ve kızı İffet'in asrileşme sevdasının menfi sonuçlarını anlatır. İffet, çocukluğunda gördüğü ve duyduğuna ters bir yaşam şeklini fazlasıyla ve sathi biçimde yaşamaya başlayınca kendini yalnız, korumasız ve düşkün bulacaktır. "Kadınların yüzlerinden yavaş yavaş peçeler kalkıyor, vücutlardan çarşaflar sıyrılıyor, Türk kadını hürriyete çıkıyor" (s. 27). Büyük şehirlerde, bilhassa İstanbul ve liman kentlerinde 1908'den sonra belli bir hızla ve ölçüde kadının sokağa çıktığı, erkek dünyası olarak kabul edilen hayatın çoğu alanında kendini gösterdiği bilinmekle beraber, bu vaziyetin Anadolu'ya doğru genişlemesi Cumhuriyet senelerini bekler. Kadının modern hayatın icaplarını layıkıyla idraki meselesi aslında erkekler için de ciddi bir sosyal mesele olmuştur. Toplumda gayri ahlaki birçok eğlencenin, kılık kıyafet şeklinin ve yaşam tarzının modernlik olarak idraki ve kabulü çeşitli ahlak sorunlarına ve bozulmalara sebep olur. Romanın asli kişisi İffet de babasının modernlik dengesini şaşırmasından ötürü kendini bilmediği, alışık olmadığı ahlaksız

bir dünyada bulur. İffet, babasının para ve mevki hırsıyla yavaş yavaş ahlaken çökmeye başlar. Bir zamanlar İffet'i seven ve onu hiç unutmayan Celal, ayrıldıktan on dört yıl sonra sevdiği kızı bir randevuevinde bulur. Artık bir sermayedir. Paşa kızı lakaplı bir kadının evine her gece çalışarak para kazandırmaktadır. İffet bu ticaret evinin işçisiyken Paşa kızıysa sermayedar olarak parayı işleten ve kâr eden kişidir. Türk edebiyatında umumiyetle bu tarz evlerin işleticileri gayrimüslim kadınlar olmuşken, Türk kadınının bir kısmı asrileşmekle ters yüz olarak yolunu şaşırmış ve bu evlerin hem sermayesi hem sermayedarı olmuştur. Celal, İffet'le karşılaştığında artık ölmek üzeredir. Ahlaksızlığı ancak ölüm temizler, düşüncesi Tanzimat'tan beri Türk romanının vazgeçilmez temalarındandır. Paşa kızı, İffet'in öleceğini anlayınca eşyalarından kâr etmeyi düşünür. "Biz hasta ile uğraşırken o, hastanın eşyalarını başka bir yere naklettiriyordu" (s. 50). Bir daha İffet'in vücudundan yararlanamayacağını anlayan Paşa kızı, onun eşyalarından medet umar, bu da tüccar zihniyetini gösterir. İffet her ne kadar bu eve düşmeden çeşitli işlerde çalışsa da kötü niyetli erkekler, resmî görevli erkekler onun namuslu bir yolda ilerlemesine engel olur. "Ey Türk kızları!.. Ey soppu temiz Türk kızları!.. Bu defteri size de okutmak istiyorum. Siz de okuyunuz, İffet'e siz de acıyınız ve inanınız ki, serbest hayat, açık saçık arzular bir kızı katiyen saadete götürmüyor" (s. 55). Roman, yazarın her fırsatta Cumhuriyet kızlarına bol bol öğüt vermesiyle ilerler ve genç kızların, kadınların asrilikteki hudutlarını belirlemesini şiddetle tavsiye eder.

Romanın ilk kısımlarında, henüz İffet ve babasının modern dedikleri hayata tam manasıyla kapılmadıkları zamanlarda İffet'in annesine ailesinden bir miras kalır. Mirasın kardeşler arasında paylaşımında İffet'in annesi müteşebbis bir zekânın izleriyle hareket eder ve mirastan payına düşen ev ve ormanlık araziye istemez. Ancak babası eğlencesini düşünerek bu taksimden memnundur. "Orman ne getirecektir? Kupkuru konak bize ne verecektir? Tarlalar ekilip biçilir bizi de besler" (s. 73). İffet'in annesi, iktisat bilimini okulda öğrenmese de klasik bir mantıkla neyin kâr getireceğini sezmektedir. Ailenin ekonomik batışı, ticari sezgileri olan annenin dinlenilmemesiyle hızla ilerler. Bu iktisadi çöküş, ahlaki çöküşü de hızlandırır.

Asrilik kelimesinin yanlış anlaşılması; asriliğin dans ve elbise modasından haberdar olmak, salonlarda, balolarda görünmek gibi düşünülmesi, bilhassa Cumhuriyet'in ilk yıllarında genç kızları ve erkekleri, aileleri maddi ve manevi

anlamda zedeleyen bazı kararlara sürüklemiştir. Oysaki Batı’da erkeği ve kadınıyla insanlar bütün alanlarda çalışmakta ve bilimde, fende ilerlemektedir. Milletin kalkınma seviyesi; ne kadar iyi dans ettiğiyle ya da ne kadar güzel giyindiğiyle alakalı değil de fabrikalarıyla, sanayisiyle, ticaretiyle yakından ilişkili olmalıdır (Yaşar Nabi, 1926: 4). Bu toplumu tenkit etme hâlini alan düşünceler, milletin istikbali ve güvencesi olan gençlerin bir kısmının kaybedildiği anlamına gelir ki dönemin romanları, köşe yazıları, hikâyeleri medeniyet bunalımını benzer cümlelerle ifade ederek bu durumun vahametini yansıtır.

Hüseyin Cahit Yalçın, Yaşar Nabi Nayır’la benzer yorumları yapar ve Cumhuriyet’ten sonra iki tip genç kızdan bahseder. Birincisi çalışan genç kız, diğeryse süs ve aşktan ibaret genç kız tipidir. Çalışan genç kızları öven yazar; ya makinesinin başında yazısını yazan ya hesabıyla meşgul olan ciddi ve çalışkan kızları ürettikleri, diğer genç kız tipi gibi tufeyli olmadıkları için istikbalin kurtarıcıları olarak nitelendirir (Yalçın, 1935: 5). Çalışan kızlar, artık genç Türkiye’nin alıştığı simalardandır; ancak “daktilo” denilen bu dönemin sekreter kızları, kolay ve rahat bir çalışma ortamı bulamaz. İşveren erkekler, mesai ortamını paylaştıkları erkekler ve sokakta karşılarına çıkan erkekler umumi bir tehlike hâlini alır. Bunların bir kısmı iyi niyetli, yardımseverdir ve bu tip erkeklerin açtıkları yolda kızlar çalışma hayatına tutunmaya çalışırlar. *Haber-Akşam Postası* gazetesinde çalışan kadınların yaşamlarına ilişkin yapılan anketler daktilo kızların zor şartlarda mesai yaptıklarını kanıtlaması bakımından ilginçtir. Mahremlerine saldırmayacak işverenleri bulduğunda daktilo kızlar nispeten önlerindeki önemli güçlüklerden birini aşmış olurlar. Ancak ankette de ifade edildiği gibi diğer dış tehlikeler kızları bir hayli zorlar (Neriman, 1937: 5). Atatürk Devri romanı yazarları, eserlerini verirken, inkılabı yansıtamadıkları, hakiki hayat sahnelerini kurmaca dünyaya çekemedikleri yönlerinde tenkit edilmişlerdir. Ancak yaşanan devirden uzaklaştıkça görülmektedir ki yazarlar devirlerinin insanlarını bir biçimde yansıtmışlardır.

Kadircan Kaflı 1935 yılında tefrika ettiği *Daktilo* romanına başlamadan hayatla kurduğu sıkı bağlardan bahseder. “Büyük Savaş’tan sonra sosyal hayatta daktilo denilen yeni bir sınıf doğdu. Bunların hepsi de kafesinden kurtulan birer kuşun yüreğini (...) göğüs ve kafalarında taşıyorlardı. (...) Erkeklerimiz bunu bilmiyorlardı” (Kaflı, 1935: 9-25). Seval, kimsesiz, eğitilmiş ve çalışkan bir genç kızdır, yengesinin

kendisine dayattığı hayatı yaşamak istemez ve arkadaşı Jale'nin yönlendirmesiyle Ankara'ya gider. Ankara, ülkenin siyaseten başkenti olmanın yanında inkılapların da başkentidir. Seval'i hemen büyüler. Jale'nin çalıştığı bankaya daktilo olarak girer. Seval, süs ve eğlence peşinde parasını harcayan, erkeklerle hoş karşılanmayacak münasebetlere giren bir kız olmadığından ilk aylığını onun için birçok masraf yapan Jale'ye vermek ister. “Bundan sonra herkesin parası kendisininindir. Yaptığımız masraf için bir defter tutarız, yarı yarıya öderiz. Artanını da bankada bir hesap açtırır, oraya yatırırız” (4 Kânunuevvel 1935: 28). Parasının kıymetini bilen, niçin çalıştığının farkında olan bu iki kız, her ne kadar yollarını kendileri çizseler, kararlarını kendileri verseler de nicelik bakımından üstünlüğü olan erkekler, yeni nesil çalışan kızları eğlencelerinin bir parçası olarak nitelerler. Romanda, Cumhuriyet ideolojisinin kadına biçtiği rol bir kez daha tekrarlanır. Sürekli tacize uğrayan Seval, güzelliğinin bir çeşit kurbanı olur. Arkadaşı Jale'nin evlendikten sonra ona verdiği öğütler kadının müteşebbis iş yaşamına atılması bir yana, evinin kadını olması yönündedir. “Ben eski kafayı kökünden koparıp attım. Eninde sonunda herkesin varacağı yer bu ama geç kalanların pişmanlığı pek acı oluyor” (5 Şubat 1936: 27). Çocuğuna bakmak, evini çekip çevirmek evli bir kadının asli vazifeleridir, çalışmak erkeğin görevidir. Kadın için daktilo gibi işlerde bulunmak yorucu ve yıpratıcıdır. Kadının bünyesine uygun meslek, sınırları belli, erkeklerle çok münasebete girilmeyen, güvenli alanlarda yapılması beklenen hususiyetleri taşıması bakımından umumiyetle öğretmenlik olarak romanlarda ve gerçek yaşamda kendine yer bulur.

Leylaklar Altında romanıyla, 1936 senesinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına bakan Mebrure Sami Koray, eğitilmiş bir kadın olan Nuran'ın evlilikle taçlanan yaşam hikâyesini anlatır. Resim yeteneği babadan irsi bir miras olan Nuran, zorda kaldığında, geçimini devam ettirmek amacıyla mürebbiyelik yanında sinema afişi işine de girer. Çalışma hayatına zoraki sebeplerle atılan eğitilmiş kadın tipi örneğinin bir benzeri olarak Nuran da güvenilir bir erkekle hayatını birleştirdiğinde zorlandığı çalışma yaşamını bırakır. Çalışma yaşamına giren her birey, ister kadın ister erkek olsun, iktisadi sistemin bir parçası olarak ülkenin ekonomisine katkıda bulunur. Müteşebbis bir tavırla ticarete atılmayıp iş kurmasa dahi Cumhuriyet'in ilk dönem kadınları ve genç kızları; varlıklarını iktisadi yaşamda göstermekle girişimci kadınların yollarını da açmış olurlar. Bu nedenle iktisadi yaşamın içinde yer alan Nuran tipindeki bütün

kadın roman kişileri, Atatürk Devri iktisadi yaşamının canlı birer nüveleri olarak görülmelidir.

Babasının ölümünden sonra teyzesinin evine yerleşen Nuran, alafranga yaşam içindeki bu aileden en kısa sürede uzaklaşmak ister. Bunun en kolay çaresi çalışmaktır. Ancak ekonomik buhranın fazlasıyla hissedildiği 1930’lu yıllarda bir kadının iş bulması da zordur. “Bir iş bulmak türlü çarelere başvuruyorum, dedim. (...) Beni hürriyetime, benliğime kavuşturacak bir iş... Hikmet Bey de benimle beraber uğraşiyor ama böyle şeylerde kuvvetli arka lazım” (s. 14). Nuran, ilk olarak öğretmenliğe yönelir; ancak diplomasının olmayışı, kadroların dolu oluşu onu hususi öğretmenliğe iter. Resim yeteneği onu modaevi sahibi Cavide Hanım’la karşılaştırır. Cavide Hanım, bir müteşebbis olarak işini genişletmek, müşterilerinin yeni ve modern isteklerine cevap verebilmek için Nuran’ı tasarımcı olarak işe alır. “Hep Avrupa’nın eline bakmaya mecburuz. Mesela değil kendi kendine bir model icat etmek hatta sadece benim fikirlerimi, boya ve fırça ile kâğıda alabilecek bir yardımcı bulsam, (...) müşterilerin gözlerini daha kolayca kamaştırarak çalışabilirim” (s. 214). Bu sözlerin sahibi Cavide Hanım, tam müteşebbis bir akılla hareket ederek daha geniş bir müşteri yelpazesine seslenmenin yöntemlerini bulur.

Karagümrüklü Deli Cemile’nin Cumhuriyet’in ilk yıllarında para kazanma, zengin olma ve asrileşme fikirleriyle karmakarışık olan zihninin yansımalarının aksettiği Server Bedi imzalı bir Peyami Safa romanı olan *Cumbadan Rumbaya*, Batılılaşmaya ciddi tenkitlerin getirildiği mühim bir romandır. Cemile’nin arkadaşı Mürvet’le dertleşmelerinde güzel ve çekici mahalle kızlarının metreslikle para kazanma yoluna nasıl sevk edildiği de gözler önüne serilir. Bir yandan pahalılık, ekonomik buhran öte yandan Batılılaşmanın balo, güzel giyinme, gezme gibi akisleri genç kızları uçuruma iter. “Bizim şirket de lağvoluyor, biliyorsun, iş yok. Kıyamet kadar daktilo var her tarafta... Çabucak nasıl iş bulurum? Kılavuz kadına söz verdim. Kibar adammış... Kimseye söylemez diyor” (s. 16). Kılavuz kadın, çaresiz genç kızları sermayeye dönüştürüp kâr eden kadim bir mesleğin devamcısıdır. Cemile, bu yoldan bedenini nesneye çevirmekten yana değildir, aşka inanır. Ancak zengin olmak, rahat bir yaşam sürmek için tasarları vardır. “Anam karıyı bir parça daha zorlayacağım... Nişantaşı’nda bir apartman tutup da bu evi satmazsa, ben için, süslenip püslenip zengin koca bulacağım yahut bu evi yakacağım, sigortası var, kendi payımı da alır giderim”

(s. 17). Bu iktisadi tasarılar Kayserili Tahsin'in çıkarıcı tasarılarıyla kesiştiğinde Cemile'nin geleneksel kıymetlerle maddi arzuları arasında yaşadığı çatışma da bir dengeye oturur. Aşkı ve samimiyeti seçen Cemile, doğru bildiği yoldan ayrılmamış olur. Cemile, Kayserili Tahsin'in teklifini kabul etmeden önce annesinin mal varlığını satarak apartman almayı, apartmanın iki dairesini, oturdukları eski konağın odalarından aldıkları kiranın iki katına kiraya vererek daha iyi bir gelire ulaşmayı kafasında kurar. Emlakten gelir elde etmek, evlilikle huzuru, rahatı bulmak iktisadi sistemin sürgit ilerlemesini sağlamakla beraber, sermayeyle yeni kazanç imkânları kurmaya yaramasa, müteşebbis durum yaratmasa da aile iktisadında mühim kabul edilmelidir.

Refik Ahmet Sevengil'in 1936 basım tarihli *Çıplaklar*'ı Cumhuriyet'in 1930'lu yıllarına odaklanmış "çıplak"lığı kendi seçimi yapan üst sınıf insanların yaşamlarıyla imkânsızlıktan çıplaklaşan alt sınıf insanların hayatlarını çatışma konusu yapan, zengin sosyolojik malzemesi olan bir romandır. İstanbul'un kalburüstü ailelerinin devam ettiği Çıplaklar Cemiyeti'nin bir üyesi olan; ancak bu topluluğun ahlaken çökmüşlüğüne farkında olan romanın asli kadın kişisi Ülker, ailesinin mali bir krize girmesiyle çalışma hayatına atıldığında bir tür aydınlanma yaşar. Mensup olduğu sınıfın dışında da hayatlar ve insanlar olduğunu anlar ve devletin, çeşitli sivil kuruluşların yetmediği bir alana el uzatır. Ülker, iktisadi buhranın halkı derinden etkilediği yıllarda, sistemin acımasız davrandığı kişilere ulaşmanın yollarını arar. Sesinin güzelliğiyle sahne sanatlarına yönelerek hayatını kazanmaya başlar. "Genç kızların ekmek parası peşindeki sefil didinmelerini gördükçe uzun yıllar usta hocaların ihtimamıyla işlenmiş bir pırlanta sese sahip bulunmanın ne büyük nimet olduğunu bütün ehemmiyetiyle anlıyor" (s. 261). Eğitimi ve yeteneğiyle yine alt sınıf insanların önüne geçen Ülker, sesini kullanarak konserler, müsamereler düzenlenmesini sağlar ve buradan kazanılan geliri ihtiyaç sahiplerine ulaştırır.

1937 yılında tefrika edilen Burhan Cahit Morkaya'nın *Mektep Arkadaşları* romanı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında genç kızların evlenmek ve mesleki kariyer yapmak arasındaki seçimlerini ve devrin kadın algısını yansıtmaları bakımından önemlidir. Yazarın romanın asli kişisine verdiği Cevvale ismi, erkek cevvalerin dünyasında kadın bir cevvalenin tutunma çabalarını sembolize eder. Liseden mezun olan arkadaşları arasında tek kız olarak üniversiteye giden Cevvale bu seçimiyle

arkadaşlarından ayrılmakla kalmayıp erkek öğrencilerin alanı olarak bilinen Tıp Fakültesinde okumaya karar kılmasıyla iyice yadırganır. Mezuniyetten sonra tertiplenen eğlencede karşılaştığı Avukat Faruk'un bir genç kızın doktorluk gibi çetin meslekle iştigal ettiğinde hayatından seneler çaldığını ifade etmesi Cevvale'yi kızdırır. “Niçin ağır olsun beyefendi. Tarlada çapa yapan, çift süren kadının vazifesi mi ağırdır, bir hastanede çalışan ve yahut kabinesinde hastalarını tedavi eden kadının vazifesi mi ağırdır” (1 Ağustos 1937: 6). Cevvale'nin bu cevabını, romanda doktorluk yapan, Tıp Fakültesinde doktor adayı olan erkeklere bile defalarca tekrarlaması gerektiğinde, önüne mesleğini bırakıp evlenme teklifi sıklıkla çıkartıldığında hep başka yollar bulmaya çalışır. Roman, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kadın cinsine çeşitli haklar sunulmasına rağmen toplumun henüz sosyal yaşamda “kadın tabusu”nu yenemediğini gösterir niteliktedir. Oysaki Birinci Dünya Savaşı yıllarında kızların Tıp Fakültesine alınmalarına ilişkin çalışmalar yapılmış olmasına ve 1922 yılında uzun uğraşlardan sonra on kız öğrencinin Tıp Fakültesinde okuyup altısının 1928 yılında mezun olmalarına rağmen, ülke kadın doktor fikrine hemen alışamaz. Savaş yıllarında yurtdışında öğrenim görüp Türkiye’de yine zor şartlarda vazifelerini yapan kadın hekimlerin varlığı da bilinmektedir. Bunlardan ilki olan Safiye Ali (Krekeler) kadın doktor olmanın zorluklarına göğüs gerip mesleğinden kopmaz (Atıcı; Erer, 2009: 108-109). *Mektep Arkadaşları*, Burhan Cahit Morkaya'nın devrin meselelerini kurmaca evreninde yansıtmak bakımından diğer romanlarına benzer. Cevvale'nin yaşam hikâyesi, Cumhuriyet'in kadınların asrileşmesi, sosyal yaşama atılmaları yönündeki çalışmalarıyla koşut ilerler. İlk öğrencilik yıllarında kadın öğretmenlerine duyduğu hayranlık evde biçare, kendi kozasına çekilmiş anneyi “böcek” konumuna sokar. Cevvale, inkılabın imkânlarından faydalanan kadınlardan olabilmek için çalışmak gerektiğinin ayrımına o yaşlarda varır. İstanbul’da erkek hocaların gözdesi olan Cevvale, Doktor Hayri'nin ün yapmış muayenehanesinde göreve başlar. Bir başka hocasının özel hastanede çalışma teklifini reddeder. Doktor Hayri, özel hastanelerin iç yüzlerini anlattığı konuşmasında bu hususi kuruluşların ticarethaneden farksız çalıştıklarını ifade eder. Bu tip kuruluşlarda; hasta, bir müşteri sıfatını kazanırken, doktorlar ve hastane sahipleri birer tüccara dönüşür.

“Zaten bu hususi hastanelerin bütün şatafatı dış taraflarındadır. Tedavi, bakım ikinci derecede kalır. (...) Hususi hastanelere bir hasta yatırdık mı kendi ameliyat paramızdan başka hastaneden de yüzde on beş alırız. Hasta her hafta çıkarılan faturaları öderken bizim hissemiz de içinden ayrılır. Gerçi her hastane

bir şefkat ve insaniyet müessesesi sayılsa da bugünün iktisadi umdeleri ticaretin bu kısmını da fazilet telakki ediyor” (2 Teşrinievvel 1937: 6).

Doktor Hayri’nin kapitalist sistemin uzantısı olan her türlü özel teşebbüsün ilk amacının kâr etmek olduğunu destekleyen sözleri, yirminci yüzyıl insanı ve toplum yapısı için hiç de şaşırtıcı değildir. Ancak Cevvale gibi vazife ve ideal aşkı için doğmuş biri için, Cumhuriyet’in ilk kuşak gençlerinde umumiyetle olduğu düşünülen bu tavır, paranın ikinci sıraya atıldığı, ülke ve insanlık ideallerinin öncelendiği ülküsel yaklaşım karşısında, iktisadi hakikatler; bir çatışma, neticesinde de hayal kırıklığı oluşturur. Romanın sonunda, Cevvale’nin bürokrasi zorluklarıyla, erkeklerin cinsel arzularına cevap vermek zorunda bırakılan bir kadın konumuna indirgenme düşüklüğüyle, mesleğe dair ülkülerini yitirme duygusuyla baş başa bırakılarak bunalıma terk edilmesi manidardır. Eserin sonuç olarak, inkılapçı yaklaşımlarla yoğrulan ülkü sahibi bir kadının evlenmeden ya da bir erkekle bütünleşmeden başarıyı yakalaması, mutlu olması mümkün değildir, neticesine varması; Türk toplumunda kadının iktisadi yaşamdaki hudutlarını bir roman üzerinden okumak açısından bile olsa ciddi eleştirilere ve farklı okumalara açıktır.

Muazzez Tahsin Berkant’ın 1937’de yayımlanan *Bir Genç Kızın Romanı* başlıklı eseri, aynı yıl *Son Posta* gazetesinde tefrika edilir. Cumhuriyet’in kazanımlarıyla birçok hak elde eden kadının yalnız başına hayata tutunma mücadelesinin anlatıldığı romanda, anne ve babasız olduğu için yatılı okulda, okul müdiresinin sevgisi ve ilgisiyle büyüyen, idealleri olan Selma’nın hedeflerine ulaşması Cumhuriyet kızları için rahatlatıcı bir son olarak edebiyat tarihindeki yerini alır. Selma, mezun olacağı sene, hayata dair tasarılarını kurar, memur olmak yerine ticarete atılıp kendi işinin başına geçmek ister. “Birkaç bin liralık bir sermayem olsa, mektebimi bitirince herhangi bir müessesede alelade bir memur olacak yerde serbest ticarete atılır, bir kütüphane açardım” (27 Kânunuevvel 1937: 8). Selma, roman kişisi olsa da popüler kültürün ürünü olan bu eserden devrin hamiyetli, erkeklerle yarış içinde olmaktan haz alan genç kızlarına iyi bir misal teşkil eder. Memuriyeti basit bulan romanın asli kişisi, kadın eli değen, estetik mahiyetler de taşıyan bir kitapçı açmak ister. Entelektüel bir bakışın ürünü olarak aklında yer eden kitapçı açmak fikri, Selma’nın aynı zamanda geçim kapısı da olacaktır. “Sizin bildiğiniz gibi üst üste yığılmış kitaplarla dolu bir kitapçı dükkânı değil, içinde yer yer masalar konmuş ve müşterilerin oturup okumasına müsait bir salon... Burada benden başka iki kadın daha çalışacak” (27

Kânunuevvel 1937: 12). Yeterli sermayeyi önce bulamayan Selma, inatla uzak durduğu kâtiplik, daktilo ya da memurluğa bir adım daha yaklaşır. “Yazık ‘okuma salonu’ hayalim büsbütün suya düştü. Alelade bir memurdan başka bir şey olamayacağım, meğerki bir gün musiki beni kurtarıp yükseltsin” (3 Kânunusani 1937: 12). Ancak yazarın yarattığı Selma, tam müteşebbis bir ruha sahip olarak memurluğu olumsuzlayan bir düşünceyle bilhassa oluşturulmuş gibidir. Muazzez Tahsin, kadının çalışma yaşamına atılmak dendiğinde umumiyetle öğretmen, terzi, daktilo gibi mesleklerle anılmasına bir karşı çıkış niteliği taşıyan bu romanıyla kendini bilhassa erkek yazarlardan ayrı bir yere taşımış olur. “Kütüphane açılalı bir sene olmadığı hâlde ve ben sadece kasada oturmaktan başka bir şey yapmazken, güya meçhul bir el burasını idare ediyormuş gibi kazancımız her ay artıyor, mühim siparişler arka arkaya geliyor” (15 Kânunusani 1937: 12). Selma, her ne kadar sesiyle bir yandan ün yapıp öte yandan kitapçıda kazanç sağlasa da bunların arkasında ona gizlice destek olan amcaoğlunun varlığını bilmek, okurları ister istemez kadının tek başına erkekler dünyasındaki varoluşu meselesinde soru işaretlerine sevk eder. Bu hâliyle dahi romanda, özel teşebbüse yönelmenin bir kadınla anılması devri için modern denebilecek özellikleri ihtiva eder.

Muazzez Tahsin Berkant, aşk ilişkileriyle ördüğü bir diğer romanı *Sonsuz Gece*’de Cumhuriyet’in ilk senelerinde iktisadi zorunluluklardan ötürü çalışmak zorunda kalan Mualla’nın hayatını hikâye eder. Mualla, ablasının erken vefatıyla yeğeni Bedia’ya annelik yapmak mecburiyetinde kalır. Zamanla ellerindeki paranın çeşitli sebeplerle tükenmesi, Mualla’yı çalışmaya sevk eder. Ancak Mualla, Cumhuriyet’in aradığı diplomalı kızlardan değildir, Osmanlı’nın son yüzyılında evde eski tip eğitim almış kızlardandır. Yeğeni Bedia, gazeteye ilan vermenin, kişinin kendi meziyetlerini övmek suretiyle reklam yapmanın faydalı olacağını düşünür ve Mualla’nın hususiyetlerini biraz da abartarak gazeteye gönderir.

“Telaş etmeden istediğin gibi yaz! Bu zamanda işsiz kalan bir kadına; hatta senin yapacağın reklamlarla bile, çalışarak bir yer bulunursa şaşarım... Meğerki insanda büyük bir talih olmalı!
(...)

Bediacığım, Almanca tercüme yapmasını artık beceremem sanıyorum. Seneler var ki bunu yapmadım. Sonra stenografi için de dakikada yüz kelime demeyelim mi? Referanslara gelince, yalnız yanında sekiz sene çalıştığım eski direktörümün bir kâğıdından başka elimde vesikam yok...

-Ne kadar korkaksın. Seni senelerden beri hayata atılmış bir kadın değil, dünyayı hiç anlamamış on beş yaşında bir kız sanıyorum. Ben senin kadar Almanca bilmiş olsam ortalığı ‘Alman’ın!’ diye aldatırım” (s. 5).

Bedai’nın teyzesine yardımcı olmaya çalıştığı satırlarda, Mualla ile Bedia’nın hayata nasıl da farklı baktıkları çabuk fark edilir. Romanda çatışma unsurlarından biri olarak işlenen teyze-yeğen uyumsuzluğu, aslında yeni hayatın faydacı bireyiyle eski cemaat yapısının şahsiyetinin çatışmasından ibarettir. Bu eski şahsiyeti taşıyan Mualla, yeni hayatın sınırlarından geçerek zorlu çalışma hayatına atılmak için teşebbüslerde bulunur. Mualla, zorunluluktan da olsa dâhil olmaya çalıştığı iş yaşamına, Cumhuriyet’in ilk on yılında rahatlıkla görülebilecek eski kültürü benimsemiş kadınların karşılaştığı sıkıntılara ve hemcinslerinin tecrübe ettikleri güçlükleri bilmesine rağmen girecektir. Bedia, Hukuk Fakültesinde okumaktadır ve hayata hissî nazarlarla bakmamaktadır. Mutlu olmanın yolunun zenginlikten geçtiğini düşünen Bedia’nın teyzesine zengin eş taliplerini kaçırmaması yönünde verdiği nasihatler, onun faydacı bir zihniyete sahip olduğunu bir kez daha gösterir. Bu faydacı zihniyet, kapitalizmin Türkiye’de öteden beri yarattığı bireyin yansımalarındandır.

“Bay Sadi öyle zengin bir adam ki... Onunla evlenirsen mükemmel apartmanların, otomobillerin, kürklerin, elbise ve elmasların olacak... Kışın Avrupa’da, yazın İstanbul’da geçirecek kadar lüks bir hayat yaşayacaksın... Bütün bunları düşününce senin ‘sevmek’ dediğin şey gülünç bir hastalık gibi beni iğrendiriyor” (s. 7).

Mualla, Bedia için evlenmezken, hatta onun için çalışmak zorunda kalırken yeğeni kapitalizmin yarattığı faydacı birey davranışından çıkamaz. Mualla, müteşebbis tecrübeler yaşayacak, kendi işinin sahibi olacak yaratılıştaki bir kadın olmasa da devrin kadınlarının kalkınma manasında ne tür vazifeler yüklendiklerini göstermesi açısından kıymetli bir örnek olarak sayılabilir.

Naci Sadullah Danış’a ait 1937 tarihli *Günah Gönüllüleri*’nde, Hicran’ın kapitalist sistemde reklamın gücüyle üne, zenginliğe ve bağımsızlığına kavuşma hikâyesi anlatılır. Roman, basit kurgusuyla kadının iktisadi bir mücadelenin içinde kurallarına göre hareket ettiğinde ulaşabileceği yerleri işaret etmesi açısından önem taşımaktadır. Her ne kadar iktisadi yaşamın kuralları Hicran’a bir erkek tarafından öğretilse de görevini doğru biçimde yerine getiren Hicran’la beraber okuyucuların da aydınlandığı düşünülebilir. Hicran’ın ağabeyinin arkadaşı gazeteci Celal, mesleğinin imkânlarını kullanarak sesi son derece etkileyici olan Hicran’ı herkesçe tanınan bir

isim yaparak, onun ekonomik hürriyetini kazanmasını hedefler. “İnsanların başına gelen bütün felaketlerin kökünde, ekonomik sebepler olduğunu düşündün mü hiç? (...) Hâlbuki eğer sen, ekonomikman, iktisaden hür, serbest, kendi hayatını kazanan bir kadın olsaydın, başından geçen facia bu müthiş olmazdı” (s. 56). Materyalist bir fikre sahip olan Celal, iktisadî hayatın tam merkezine yerleştirerek, her olayın, olgunun nedenini ekonomiye bağlar. Hicran’ın ahlaken çöküşünün tek nedeninin sadece iktisatta aranması tartışılabilir bir sav olsa da Hicran’ın romandaki kurtuluşu parasal kazancının artmasıyla gerçekleşir.

Celal, Hicran’a ait çok çarpıcı sahte bir hikâye kurgulayıp bunu hemen gazetelere ulaştıracak bir muhabirler ağının içine, sanki ağzından kaçırmış olduğu ehemmiyetli bir haber gibi sunar. Sahte haberin yayılmasını bekleyen Celal, kendinden emindir. “Yarın atlamamak korkusuyla, atlatmak isteği yüzünden farkına varmadan atlayan bütün Türk matbuatı, Hicran’ın bedava reklamını yapacaklar. Hem de binlerce lira sarfiyla yaptırılamayacak kadar mükemmel bir şekilde” (s. 86). Celal hem gazeteciliğin işleyişini bilmekten hem de reklamın yirminci yüzyılın en önemli iktisadî unsurlarından biri olduğunu kavramanın verdiği bilgidен kaynaklı tasarısının zaferle neticeleneceğini bilir. “Salon sahiplerinin arasına giren rekabetten gayet iyi istifade ettik. O kadar ki neticede Hicran’ın bir gecede aldığı para, en tanınmış Türk hanendelerinin bir senelik kazançlarını geçti” (s. 112). Etrafa bir anda ve hızla yayılan etkileyici hayat hikâyesi, Hicran’ı revaçta bir kişi hâline getirir. Reklamın inanılmaz gücü, Hicran’ı şöhretli ve zengin bir kadına dönüştürür.

Reşat Enis Aygen’in zengin-fakir çatışmasından yola çıkarak alt sınıf insanların işverenlerce, parasal gücü elinde tutanlarca sömürüldükleri düzene eleştiriler içeren romanı *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*’da, Yıldız’ın hazin yaşamı konu edilir. Osman’ın Zonguldak kömür madeninden kör olarak ayrılışı, eşi Yıldız’ı acımasız çalışma hayatına iter. Ahmet Oktay (1993b: 130) işçilerin yaşamına odaklanan hikâyesiyle romanı değerli bulur; ancak yazınsal kıymetinin olmadığını vurgular. Sömürüye karşı duramayan genç kızlar ve kadınların hepsinin namuslarını yitiriş hikâyeleriyle dolu olan roman, işçi yaşamının bütünüyle imkânsızlıklarla dolu olduğunu anlatmaya çalışmasıyla mühim bulunur. Yıldız, namusunu bırakmadan evine para götüremez olduğunu anladığında eşi ve çocuğu için geri dönülmez bir yola girdiğinin farkındadır. Anlatıcının kapitalist sistemde kadın işçilerin kullanılmasını üst

perdeden anlattığı kısımlar söylev niteliğini taşımakla beraber, devrin iktisadi düzenine tenkitler içermesi ve kadınların çalışma hayatındaki yerinin belirlenmesi bakımından dikkate değerdir. “Bugünün kapitalist telakkisi de, kadının, elinin emeğine etinin gelirini katmasını bir vazife sayıyordu. (...) Kadın, yaşamak kaygısıyla vücudunu satarken, patron, onun kısıtıldığı gündeliklerini kazanç hanesine geçiriyordu” (s. 23). Yıldız, eğitilmiş bir kadın olmasına rağmen, eşi Osman’ın kör oluşundan sonra amelelik, sekreterlik gibi işlerden sonra fahişeliğe kadar düşer. Fahişelik öncesinde fabrikadaki çalışma şartları kadınlar için, insanlık için gayet zordur. “Bir aydır, fabrikanın iplikhanesinde çalışıyor. Gündeliği biraz daha inmiştir. Bu, kendini kollarına bırakmadığı için, patronun cezasıdır Yıldız’a... Karınlarını, yirmi dört saatte, bazen kırk sekiz saatte bir yarım yamalak doyurabiliyorlar” (s. 77). Roman, bilhassa kadın işçilerin hem beden hem ruhen sömürülüş hikâyeleriyle doludur. Bu hikâyeler fazla romantik öğeler içermekte, inandırıcılıktan uzaklaşsa da işlediği konu bakımından 1950’lerden sonra Türk edebiyatında yükselişe geçecek toplumcu gerçekçi romanın öncülerinden sayılacaktır. Yıldız, namusunu kaybeden kızların resmigeçit yaptığı romanda fahişeliğe doğru ilerlemesiyle diğer kızlardan ayrılır. Anlatıcı, kadının bedeniyle sömürülüşüne sıklıkla eleştiriler getirir.

“Vesikalı kadın, bu cemiyetin içinde, en sıkı talimatnamelerin bir Seddiçin korkunçluğuyla etrafını kuşattığı ‘haraç’ vermeye mahkûm bir esir gibidir. Sanırsınız ki, pazara çıkardığı dişiliğinin gelirinden bir kısmını ‘kazanç vergisi’ diye elinden alan devlet, orospuyu-bu küçük vergi membaını-kaçırmamak kaygısındadır” (s. 152).

Vesikalı ya da vesikasız fahişelik yapan kadının bedeni sermayesidir ve bu sermayeden kâr eden yalnızca kadın değildir. Vesikayla çalışan kadınların üzerinden kâr elde eden araçlar artmaya başlar ve anlatıcının ifadesine göre devlet de bu araçlardan biridir. Bedenin sahibi olamayan kadın, kapitalist sistemde üzerinden kazanç sağlanan, iktisadi yaşamın parçalarından biri olarak rahatlıkla yorumlanabilir. Yıldız, romanın tamamında fahişelik de dâhil hep işçi kalmış, kendi sermayesini kullanarak müteşebbis temayüle yürüyememiştir. Ancak müteşebbis bir sınıfın sömürdüğü nesne olmaktan da kurtulamamıştır.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’in ilanından sonraki döneme kadar kadın, çalışma yaşamında, iktisadi hayatta zorlu süreç dâhilinde görünür olmuştur. Erkekler, mahalle baskısı, aile, tabular, gelenek ve dinin olumsuz yorumları kadının müteşebbis bir

kimlikle iş hayatında varoluşuna sekteler oluştursa da kadın bir biçimde görünmüş ve faaliyete geçmiştir. İktisadi hayatın bir bütün olduğu ve kadının bu bütünlükte anne olarak, kadın, genç kız ve çocuk olarak mutlaka belli ölçülerde bu yaşama katkıda bulunduğu hakikattir. Tasarruf ederek, evinde çalışarak, temizliğe giderek, emlak veya diğer gelirlerini işleterek, iş kurarak, işçi çalıştırarak iktisadi yaşamın içinde var olmuştur. Kadın, siyasi ve sosyal haklarını geç elde ettiğinden erkek kadar rahat biçimde müteşebbis işlere katılamaz. Ancak para akışında hep etkili olur.

5.1.2. Gayrimüslim Müteşebbisler

İslam inancına göre insanlar, inananlar ve inanmayanlar olmak üzere iki temel sınıfa ayrılır. Bu umumi tasnif dışında ırk, dil ya da millet esasına göre bir başka ayrım gözetilmez. Bu tasnife göre İslam inancından olmayanlar gayrimüslim grubuna girerler. İslam devletinin tebaasından olmayıp belli süreliğine ülke sınırlarına girişine izin verilen tüccarlara müstemin, devletin kendi tebaasından olan gayrimüslimlereyse zimmî adı verilmiştir (Özel, 1996: 418). Sözü edilen bu tasnif Anadolu’da Türk birliğini sağlayacak olan Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir. Osmanlı bir uç beyliğiiken de daha sonra üç kıtaya yayılan fetih siyasetinin tesiriyle birçok farklı etnik unsuru egemenliği altına aldığıında da İslami tasnife genel mahiyetiyle bağlı kalır.

Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethetmesiyle gayrimüslim tebaanın sayısı, niteliği ve vazifeleri de ülke için değiştiğinden, bu devirde “millet sistemi” adı verilen ve İslam inancına uygun bir görüş tesirli olur. Bu sistem “etnik (kavmî) ve lisan aidiyetine değil din ve mezhep esasına dayanır” (Ortaylı, 2005: 66). Osmanlı’nın yarattığı hoşgörüyü şekillenen millet sisteminde yer alan her gayrimüslim unsur, Müslümanlarla eşit olmadıklarını düşünseler de birçok ticari ve siyasi özerklikle kendi dil ve din aidiyetlerini koruyabilmiş, İstanbul’un fethinden itibaren iktisadi dengeler gözetilerek müstemin ve zimmî tüm gayrimüslimler varlıklarını rahatlıkla devam ettirmişlerdir.

On beşinci yüzyılda coğrafi keşiflerle değişen ticaret yolları Osmanlı’yı olumsuz etkileyeceğinden Fatih Sultan Mehmet devrinden başlamak suretiyle iktisadi yaşamın canlılığını yitirmemesi maksadıyla Ceneviz, Venedik, İtalyan, Fransız gibi müstemin unsurlara, ülke içindeki zimmîlere ticari yaşamın kapıları sonuna kadar açılmıştır.

Kapitülasyon olarak müsteminlere verilen imtiyazlar Osmanlı'nın askerî ve siyasi başarılarının son bulmaya başlamasından itibaren farklı şekil alacak olsa da Osmanlı'nın yükseliş döneminde siyasi ve iktisadi açılardan faydasını uzun yıllar sürdürmüştür.

Osmanlı'nın her alanda başarılı siyasetini sürdürdüğü yüzyıllarda Müslüman ve zimmî tüccarlar iç ya da dış piyasada sıkıntıya girmeden işlerini sürdürebilmiş, kazançlarını sağlamıştır. Ancak Osmanlı'nın Batı'daki buhar devrini, sanayileşme ve kapitalistleşme sürecini kaçırmaması Müslümanların iktisadi hayattaki yerini de sarsmaya başlar. Zimmîler hem dinleri hem de dilleri noktasında müstemin tüccarlarla yakın münasebette hep olmalarına rağmen Osmanlı'nın iktisadi hayatında hiçbir dengesizlik olmadığı yükseliş senelerinde bu vaziyet olumsuz neticeler doğurmamış, Osmanlı'nın sanayileşme sürecini kaçırıp toprak kaybetmeye başlamasıyla Müslüman tüccarların tesir alanları ve güçleri daralmış, zimmîlerin etki alanları genişlemiştir. On sekizinci yüzyılda kapitülasyonların varlığı Müslümanları artık olumsuz manada etkilemeye başlamış, zimmîlerin konumunuysa güçlendirmiştir. Müstemin tüccarlar kapitülasyonlarla dış ticarete söz sahibi olduktan sonra iç piyasadaki zorlukları aşmak maksadıyla zimmîlerin yardımını alır. Önce beratlı tercüman, sonralardaysa beratlı tüccar unvanını alan zimmî tüccarlar, Müslümanların iktisadi hayattaki yerini böylelikle daraltmaya başlar. III. Selim devrinde “Avrupa ile ahitnameli tüccar statüsünde ticaret yapma müsaadesi bahşedilen Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccara Avrupa tüccarı adı verilmiştir” (Kütükoğlu, 1991: 159). Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin Avrupa tüccarı unvanını almaları, piyasada etki alanı zaten daralmış Müslüman tüccarın durumunu daha da zorlaştırmış, II. Mahmut döneminde yapılan düzenlemelerle “hayriye tüccarı” statüsüne kavuşan Müslüman tüccarlar, kendi ülkelerinde diğer unsurlarla eşit iktisadi hakları kazanabilmiştir.

1838 Balta Limanı Antlaşması'yla, sanayisi ve diğer iktisadi koşulları liberal ekonomik düzene uygun olmayan Osmanlı'da, hayriye tüccarı, müstemin ve zimmî tüccarlar karşısında gücünü bir kat daha kaybedecektir. Tanzimat münevveri ve yöneticileri iktisadi ilerlemenin ancak güçlü bir orta sınıf yaratmayla olacağını anlamış, Batı'dan aldıkları fikirleri çeşitli vasıtalarla halka iletmişler; çalışmak, tutumlu olmak, müteşebbis bir tavra sahip olmak gibi meziyetleri övmüşlerdir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren padişah ve yöneticilerin gayretleriyle

çeşitli işletmeler, fabrikalar kurulmaya çalışılsa da kapitülasyonların varlığı ülke genelinde Avrupa mallarının sürümünü engelleyememiş, Avrupa merkezli yabancı şirketlerin varlığı günden güne güç kazanmıştır. Bu yabancı şirketler ve yabancı ortaklı katılımlar bankacılık, demiryolu, madencilik, elektrik, su gibi hizmetlerin faaliyet alanlarını ele geçirmişlerdir (Bağış, 545, 546). Bu şartlarda gayrimüslim orta sınıftan söz etmek mümkünken millî bir orta sınıfın teşekkülü için henüz erkendir. İttihat ve Terakki yönetiminin millî siyaseti ve Atatürk Devri iktisat politikaları dâhilinde millî burjuvazi yaratma uğraşı gösterilecek, bu uğurda belli adımlar atılacaktır.

Saltanatın kaldırılıp, ülkede, 1923'te yönetim tavrı olarak "ulus-devlet" anlayışına resmen geçilmesiyle Osmanlı'nın millet sisteminin zıddına bir yola girilmiş olur. Zaten İttihat ve Terakki yönetimi, millî iktisat merkezinde Türk kimliğini ön sıraya alan bir teşkilatlanmaya gitmiş, Cumhuriyet kadrosuna bu manada tevarüs etmiştir. Türk kimliği çerçevesinde ilerleyecek tüm politikalar tek ulus, tek din, tek kültür yapısına bağlı olarak oluşturulur. İttihat ve Terakki yönetimince oluşturulmaya çalışılan Türk-millî burjuvazisi, on sekizinci yüzyıldan beri palazlanan gayrimüslim /zimmî tebaayı arka sıraya itmiş, Cumhuriyet kadrosu bu temayülü devam ettirmiştir. Lozan Antlaşması uyarınca "Azınlıkların Korunması" başlığı altındaki maddeler bazı uygulamalarla delinmiş, gayrimüslimlerin hakları sınırlanmıştır. 1925'ten 1932'ye kadar yürürlükte olan gayrimüslimlerin İstanbul il sınırına izinsiz çıkmayacağı yönündeki karar, 1926'da yabancı şirketlerin personellerinin yüzde yetmiş beşini Türk-Müslüman unsurlardan seçmeleri gerektiğine dair karar, 1926'da "Memurin Kanunu"yla memur olabilme şartına Türk olma ibaresinin getirilmesine dair karar, 1929'da "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu"yla borsa işletmelerinde Türk olma şartının getirilmesine ilişkin karar millî burjuva sınıfının sistemli biçimde oluşmasına bir süreç dâhilinde fayda sağlarken, gayrimüslimlerin etki alanını daraltmış, gayrimüslim demografik oranının azaldığı görülmüştür (Oran, 2011: 18-21). Türk burjuvazisi, millî tüccar ve millî sanayici yaratmak, genç Türkiye'nin büyük ve öncelikli hedefleri arasındadır. Yerli sanayiye kurmak, kendi kendine yetebilmek, yerli malı kullanmak ister istemez gayrimüslim unsurların ticari sahadaki yaşam faaliyetlerini azaltmıştır.

Bu siyasi, sosyal ve iktisadi süreci reel hayatta Müslüman ve gayrimüslim unsurlar birlikte yaşamışlar ve bu birlikteliğin Türk romanına kaçınılmaz yansımaları

olmuştur. Zimmî denilen ve Osmanlı'nın kendi bünyesinde yaşayan gayrimüslimler; Rum, Ermeni ve Yahudi olmak üzere üç farklı cemaat yapısından oluşurlar. Rumlar, Mütareke Dönemi'ne kadar yayımlanan romanlarda genellikle aşçı, arabacı, hizmetçi, bahçıvan, garson, meyhaneci gibi mesleklerle anılmış, romanın akışında pek de etkili olamamışlardır. Ticaretle ilgilenen roman kişisi Rumlar; pansiyon, meyhane, otel, bakkal ve randevuevi işletmişler ya da buralarda çalışmışlardır. Ermeniler ise Rumlar kadar olmasa bile hizmetçi, arabacı, meyhaneci gibi mesleklerle romanlarda yer almış, kuyumculuk, terzilik ve ticaretle de ilgilenen kişiler kendilerine yer bulmuşlardır. Yahudiler, genellikle olumsuz kişilik hususiyetleriyle tasvir edilmiş, tüccar, sarraf gibi mesleklerle iştigal eden figüratif kişiler olarak yansıtılmışlardır (Ayhan, 2008: 87-309). Gayrimüslimlerin Türk romanında genel olarak asli kişi rolüyle yer almadıkları, ikinci, üçüncü sırada romanın akışını sağlamak için kullanılan kişiler biçiminde yer aldıkları söylenebilir.

Müstemin denilen ve kapitülasyonlarla zenginleşmiş olan Batılı tüccarlar ve şirketler; Osmanlı'nın son iki yüz yılında gayrimüslimlerle ortaklaşa çalışarak Türk nüfusunu, iktisadi açıdan zor duruma sokmuştur. Reji'nin Osmanlı topraklarında vergi toplama hakkına sahip oluşu Osmanlı'nın iktisadi bağımsızlığına gölge düşürmüştür. Bununla beraber Düyun-u Umumiye'nin kurduğu ve işlettiği yapılarda Türk nüfusunu istihdam etmeyip gayrimüslim tebaayı tercih etmesi Cumhuriyet idaresinde yabancı sermayeye karşı dikkatli ve mesafeli olma düşüncesini doğurur. İzmir İktisat Kongresi'nde Mustafa Kemal, yabancı sermayeye karşı olmadıklarını bildirirken, bu vaziyetin Osmanlı'daki gibi algılanmaması gerektiğini de vurgular (Ökçün, 1981: 249). Öte yandan iyi niyetlerle ülkenin imarı için beklenen yabancı yatırımcılar; kendi çıkarlarını düşünmekten başka bir niyetleri olmadığını zaman içinde gösterecektir. Genç Türkiye böylelikle iktisatta denge politikasını güderek, kendi kendine yeten bir ülke olma yolunda ilerlemeye çalışır.

Amerikalıların Chester Projesi'yle ülkeye gelişleri, Musul petrollerinin Türkiye'ye verilmeyişiyle, sonuçsuz bir girişim olarak kalır. Yabancı şirketler, bundan sonra Türk ortaklarla kurdukları şirketlerle faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardır. "1920-1930 yılları arasında kurulan 201 Türk anonim şirketinden 66'sında yabancı sermaye ortaklığı vardı. (...) 1920-1929 yılları arasında tamamen yabancı sermaye ile kurulan şirketlerse üçten ibarettir" (Gürak, 2020: 216). Yabancı sermayenin, genç

Türkiye'nin istediği sahalarda ve istediği niyetlerle kalkınmaya destek olmamasına rağmen varlıkları bir biçimde devam etmiş, Osmanlı'daki gibi sınırsız imtiyazlarla olmasa da kârlı ortaklıklarla faaliyet alanlarını nispeten korumuşlardır.

Batılılaşma bir süreç dâhilinde Osmanlı kültürünü derinden etkilemiş, roman türü de hem Batılılaşmaya çalışan bir ülkenin modern olarak bildiği bir kültürü alma çabasıyla hem de kültürün yerli taşıyıcıları yanında yabancı taşıyıcılarını da gözlemlediği bir tavır olarak kendine yansıma alanı bulmuştur. Bu yansıma alanı; eğlence anlayışı, yeme-içme kültürü, kılık-kıyafet tarzı, eğitim anlayışı ve çeşitli becerileri yönüyle Batı kültürünün doğrudan ya da dolaylı olarak aktarıldığı birçok romanın yazılmasıyla genişlemiş, yabancı gayrimüslimler ve Osmanlı gayrimüslimleri Batılılaşma sürecinde rahatlıkla neredeyse her romanda kendilerine yer bulabilmişlerdir.

Yabancılar, zimmîlere benzer şekilde mağaza, tiyatro, otel gibi yerleri çalıştırmış; kimisi de kaynağı belli olmayan servetleriyle bir seyyah gibi Osmanlı'da yaşamışlardır. Kadınlar; ev kadını, mürebbiye, aktris, fahişe olarak kurguda yer bulurken erkeklerin tüccar, uşak, doktor olarak adları geçmektedir (Shams, 1984: 467-470). Balkan Savaşları'yla başlayan, Mütareke Dönemi'yle devam eden Batılı ülkelerin Türklere, Osmanlı Devleti'ne karşı takındıkları hasmane tutum, ister istemez hem zimmîler için hem de yabancı gayrimüslimler için Türk romanında olumsuz bir yargının, yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batılılaşma fikrinden asla vazgeçilmeyecek oluşu yabancı gayrimüslimlere karşı tümenden bir karşı çıkış yaratmamış, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının yarattığı güvenle Batılı ülkeler seviyeleri bakımından yakalanılması istenen hedefler olarak eski yerini korumuşlardır. Ancak Osmanlı'dan miras kalan zimmîler, azınlık meselesi olarak isimlendirilen bir problemin içinde, yakın mazide düşmanla işbirliği yaptıkları düşünülerek yabancı gayrimüslimlere karşı takınılan sempatiyi bulamamışlardır.

Osmanlı'dan Türkiye'ye intikal eden gayrimüslim ve yabancı unsurların varlıkları doğal olarak Türk romanında, tarihî ve sosyal gerçekliklerin yansıması olarak yer bulmuştur. Yerli müteşebbisler, Osmanlı'nın iktisadi devirlerine göre nasıl başlıklandırılıp incelenmişse gayrimüslim başlığı altında müstemin ve Osmanlı tebaasında olan gayrimüslimler de ayrı başlık altında kronolojik süreç içerisinde ele alınacaktır. Yine yerli müteşebbisler başlığında yapılan kadın ve erkek cinslerine göre

ayrım, bu başlık içinde geçerli olacak, kalkınmanın tarihî süreci bir de cinsiyetler üzerinden incelenecektir.

5.1.2.1. Müteşebbis gayrimüslim erkekler

Gayrimüslimler, Osmanlı hudutlarında yaşayan zimmîler ve ülke dışında yaşayan ama Osmanlı'yla ticari münasebetleri olan müstemin tüccarlar olmak üzere iki temel başlıkta incelenirken kadın ve erkek cinsine göre bir başka ayrım yapılması çalışmanın iktisadi boyutunu daha zenginleştireceğinden böylesi bir başlık verme tercih edilmiştir.

5.1.2.1.1. Müstemin/ yabancı müteşebbis gayrimüslim erkekler

Osmanlılar, II. Mehmet devrinde çağ açıp çağ kapatmakla kalmaz, İstanbul gibi ticaretin ana bölgelerinden birine ve belli bir süre sonraysa tüm Anadolu'ya sahip olmak suretiyle iktisadın kalbinin attığı ticaret yollarını da elde etmiş olur. Ancak on beşinci yüzyıl, sadece Osmanlılar için zaferlerin sürdüğü bir yüzyıl olmakla kalmaz, Batılı ülkelerin farklı ticaret yollarının peşinde koştukları ve Atlantik'e açıldıkları zaman dilimini de içerir. Bu yüzyıl ve hemen sonrasındaki on altıncı asırda Ceneviz, Venedik, Fransa, Hollanda, Rus tüccarları İstanbul'da, Anadolu'da ticaret faaliyetine girerler. Osmanlı'nın coğrafi keşiflerle zenginleşen, feodalizmden kapitalizme doğru ilerleyen Batılı ülkelerin ekonomik ilerleyişlerini takip edememesiyle koşut, tavizlerle dolu bir iktisadi serüven başlar. İmtiyazlar, kapitülasyonlar, ahitnamelerle genişleyen, on dokuzuncu yüzyılda Balta Limanı Antlaşması'yla aşağı doğru giden bir eğrinin kırılma noktasıyla devam eden yabancı ülkelerin Osmanlı'yı kendi sanayisi için açık pazar hâline getirişinden kaçılmaz. Balkanlardaki savaşların ardından Birinci Dünya Savaşı'yla ve Mütareke Dönemi'yle ülkenin iktisadi cephesinin bir yandan yöneticiler tarafından Türkleştirilmeye çalışılması, öte yandan yabancı ve zimmî sermayenin çıkarıcı faaliyetleri gözlemlenir. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilanı ile iktisadi hürriyetini kazanan Türk milletinin yabancılardan beklentileri olmakla beraber zimmîlerden hiçbir beklentisi kalmaz. Bu siyasi ve tarihî süreç Cumhuriyet Devri yazarlarınca romanlara çeşitli unsurlarıyla yansıtılır.

Klasik iktisadi dönem müstemin gayrimüslim erkekleri

Osmanlı bir uç beyliği hâlinde kurulup, zamanla Balkanlara ve Anadolu'ya yayılırken Bizans İmparatorluğu başta olmak üzere, Ceneviz, Venedik ve Fransa gibi devletlerle ve bu devletlerin müstemin denilen tacirleriyle çeşitli iktisadi ilişkilere girmiş, bu münasebetlerini zamanla geliştirmiştir. Siyasi ilişkilerini kuvvetlendirmek, Avrupa'da bir denge siyaseti kurmak ve ticareti canlandırmak maksatlarıyla Batılı ülkelerle ve bu ülkelerin müstemin tüccarlarıyla Osmanlı'nın siyaseten güçlü olduğu yıllarda oluşturulan imtiyazlar faydalı olmuş, böylelikle Osmanlı Batı'yla iktisadi ilişkilerini hep canlı tutmuştur. Osmanlı'nın kudretli olduğu, Akdeniz'de, Kuzey Afrika'da ve Avrupa'nın içlerinde siyasi hâkimiyetini sürdürdüğü bu dönemin iktisadi hayatı, belli bir düzenle ilerlemiş, Osmanlı bu münasebetlerde umumiyetle belirleyici olmuştur. Bu devirde, modern iktisadi dönemde olduğu kadar sarsıcı ve yıpratıcı dış müdahalelerle karşılaşılmamış, askerî kayıplara rağmen eski gücün gölgesi devletin üzerinden gitmemiştir. Osmanlı yöneticileri devletin durakladığının farkına varırken Batılı ülkeler de Osmanlı'nın kan kaybettiğini sezer. Bu gözlemlerin ve çabalamaların ışığında klasik dönem; şaşaalı bir iktisadi başlangıçtan zamanla durağan ve içe dönük bir yapıya doğru gidiş gösterir.

Kadircan Kaflı'nın *Ege Kasırgası* tefrika romanı, on dördüncü yüzyılda İzmir ve çevresinde Aydınolu beyleriyle Cenevizlerin, Rodos şövalyelerinin ticarete ilişkin güçlerini yitirmemek maksadıyla giriştikleri savaşları, ürettikleri entrikaları anlatır. Aydınolu beylerinin en güçlüsü Umur Bey, İzmir'de bir kalenin Cenevizlere ait oluşundan rahatsızdır. Bu rahatsızlığın temelinde, ticarete tek başına ve sorunsuz hâkim olabilmek düşüncesi yatmaktadır. Umur Bey, Cenevizlerden kurtulmak isterken çeşitli tasarılar kurar. Bu tasarıları oluştururken devrin yöneticilerinin Venedik ve Cenevizlerle yakın ilişkiler içinde oldukları da gözler önüne serilir. "Biliyorsun ki Venediklilerle Cenevizliler köpeklerle kedi gibidirler. Venedikliler de parayı Cenevizliler kadar, belki daha çok severler" (18 Nisan 1937: 8). Romanda ticarete olan meyilleri ve para için her şeyi göze alan özellikleriyle verilen Venedik ve Cenevizlilerden İzmir'e ticaret yapmak için gelen Venedikli Antonyo'ya casus olduğu düşünülmektedir. "Alışverişin bozulduğu yoktu, hatta yüz kadar Türk gönüllüsü Dünder Bey'in kumandasında olarak Pazar yerini dolaşıyor, düzeni bozanlar, eksik ölçü kullananlar, yüksek fiyat isteyenler dışarı atılıyordu.

Bundan başka Antonyo orada çok büyük iş yapan bir adam değildi” (26 Nisan 1937: 8). İzmir’de yabancılarla Türklerin iç içe ticaret yapabildiklerini gösteren bu cümleler, Anadolu’da mazisi eskilere uzanan bir ticaret ilişkiler ağının olduğunu gösterir.

M. Turhan Tan, II. Mehmet’in İstanbul’u fethini anlattığı *Fatih İstanbul’da* romanında genç padişahın yabancılarla ticari ilişkileri nasıl önemsedğine satır aralarında değinir. Fethin yapıldığı yüzyıl, bir yandan Batı’da coğrafi keşiflerin meyvelerini verdiği bir zaman dilimine karşılık gelmekte, öte yandan ticaret ağları örülmeden büyük bir devletin fazla yaşayamayacağını bilen büyük bir devlet adamını tarihe kazandırmaktadır. İstanbul’un fethiyle Galata, Cenevizlilerden alınmış; ancak Cenevizli tacirlerin serbest ticaret yapma hakları korunmuştur. II. Mehmet, İstanbul’dan sonra Karadeniz’de de ticari hâkimiyeti tamamen kazanmak için Ceneviz kolonilerinin üzerine savaş açacak, Trabzon’u 1461’de ele geçirecektir (İnalçık, 2003b: 400-403). Romanda II. Mehmet, tarihteki şahsiyetine yakın biçimde ele alınmış, zekâsıyla ticaretin tüm iplerini elinde tutmayı zaferin en başından beri kurmuştur. “İdarem altında bulunan memleketlerde olduğu veçhiyle Galata ahalisine kanunlarını ve serbestliklerini bırakıyorum. Galata Hisarı yıkılacaksa da ahalisi mallarını (...) idare etmek üzere muhafaza edeceklerdir. Ticaret mallarını memleketimin her tarafında” (s. 35) satabilirler şeklinde bir kararla II. Mehmet, müstemmin tüccarlarla uzun yüzyıllar sürecektir ilişkiler ağının da güçlendirmiş olur.

On altıncı yüzyıla gelindiğinde I. Süleyman hayattayken doğal sınırlarına ulaşan ve bazı sarsıntılar yaşamaya başlayan Osmanlı iktisat yapısı III. Murat devrinde dengesini korumaya çalışır. Ahmet Refik Altınay *Venedikli Baffa Safiye Sultan*’da kadınlar saltanatını konu edinir. Kadınlar saltanatının gücünü hissettirdiği bu dönemde III. Murat’ın gözdesi Safiye Sultan, iktisadi meselelerle de ilgilenir. “İstikraz hazinesi Venedikli Baffa’nın elindeydi. (...) Bütün gümrüklerde çalışanlar Yahudilerdi. Oraya hiçbir Türk’ü kabul etmezlerdi” (14 Teşrinisani 1936: 7). Saray kadınlarının tahtta kalabilmek yani kendi iktidarlarının devamı için yabancılar da dâhil olmak üzere kurdukları siyasi ilişkiler ağının, iktisadi güç belirlemiştir. Hazineye yakın olmak demek, siyaseti de kontrol etmek anlamına geldiğinden ülke, taht oyunları peşinde bir süre sıkıntı çeker. Aslolan tahta sahip olmak olduğundan halkın isyanları, açlık ve sefalet içinde köyünü, yurdunu eşkıya korkusundan terk etmek zorunda kalan insanların varlığı bir anlam teşkil etmez.

Reşat Ekrem Koçu'nun *Girit Cengi* romanında kadınların gücünü korudukları aynı devrin yöneticisi konumunda bir başka padişah, I. İbrahim vardır. Girit kuşatması sırasında Avrupa ülkelerinin siyasi ve iktisadi durumlarından bahseden anlatıcı, iç işleri karışıklıklarla dolu bu ülkelerin içinde Osmanlı'nın ekonomik imtiyazları yani kapitülasyonlarıyla zenginleşen Fransa'nın vaziyetinin iyi olduğunu bilhassa vurgular. Akdeniz'de Girit kuşatması ya da herhangi bir sebepten dolayı çıkacak savaştan Osmanlı imtiyazıyla rahatlıkla gemilerini yüzdürüp ticaret yapan Fransa'nın en çok etkilenecek ülke olduğu da ifade edilir. Batı ülkeleri, her türlü dengeyi gözeterek kendi iktisadi çıkarlarını korumak üzerine tasarılar yaparlar. "Eğer Akdeniz'de bir harp çıkarsa, bundan Fransa ticareti büyük zarar görecekti. Fransa'nın zarar görmesiye onu çekemeyen ve ondan çekinen İngilizler için bulunmaz bir nimetti" (30 Nisan 1936: 4). Fransa, Osmanlı'dan aldığı kapitülasyonlarla ekonomisini bir hayli güçlendirir. "Akdeniz ticareti Fransız tüccarlarının elindeydi. (...) Bunu da Türklere borçluydu: Kanunu Süleyman zamanında Fransa'ya bahşolunan kapitülasyonlar, Fransız ticaret bayrağını Akdeniz'de hâkim kılmıştı" (30 Nisan 1936: 4). Venedik'in elinde olan Girit Adası'nı almaya hazırlanan Osmanlı'nın bu hamlesine aslında Akdeniz'de ticaret yapan hiçbir Batı ülkesi onay vermez. İktisadi dengeler hep Batı ülkelerinin lehine kurulup o yönde düzenlenmektedir. "Venedik Cumhuriyeti, ticaretinin hâli tabide cereyanı için bir Akdeniz sulhuna şiddetle muhtaçtı. İstanbul'da daimi surette bulundurduğu elçiler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'yle iyi geçinmeye çalışıyordu" (3 Mayıs 1936: 4). Akdeniz'deki ticari üstünlük Osmanlı'nın elinde olmasına rağmen yakın zamanda gücünü yitirdiği daha iyi fark edilecek olan orduyla yol almak pek de mümkün olmayacaktır.

I. İbrahim devrinin konu edildiği M. Turhan Tan'a ait *Osmanlı Rasputini Cinci Hoca* romanı, yabancı sermayenin henüz kapitalist sistemle dünyayı etkilemediği ama iktisadi dengeleri kurma çabasında yayılcı siyaseti izlediği bir geçiş devrini konu eder. İngiliz yabancı sermayedarlar Osmanlı ticari yaşamına ortak olmak maksadıyla kurmuş oldukları yabancı şirketlerle ihracat ve ithalatı yürütme vazifesini üstlenmeye çalışırlar. "İngiliz elçisi, kendiliğinden padişaha rüşvet sunuyordu. Çünkü Şark Ticaret Kumpanyası mümessilleriyle arası açıktı, kumpanyanın Babıali nezdindeki itibarını baltalamak istiyordu" (24 Eylül 1037: 2). Şark ticaret şirketleri Osmanlı ve Doğu ülkelerinde faaliyet hâlindeki ekonomik yaşamı doğrudan etkileyen, kazanç bakımından iştirakçilerine kâr sağlayan yabancı kökenli bir yapı olmakla ileriki

yüzyıllarda Osmanlı iktisadına yön verecek daha büyük yabancı kuruluşların atası gibidir.

Modern iktisadi dönemde müstemin gayrimüslim erkekler

Klasik cemaat yapısından kentli bir yaşam modeline geçen Batılı kimi ülkelerde, kapitalizmin aşamalarından biri olan sanayileşme tekâmül etmiş, sanayileşme sürecine geçen ülkeler müthiş bir iş gücüne, bolca hammaddeye ihtiyaç duymuştur. Başta İngiltere olmak üzere zamanla birçok Batılı devlet, Osmanlı gibi Şark devletlerinin bakir madenlerini, endüstrileşmemiş piyasasını ele geçirmeye girişirler. Batı'daki bu tavır değişikliğine karşı Osmanlı'da bilhassa on dokuzuncu yüzyıldan itibaren modernleşme düşüncesi esas alınarak Batılı devletlerin yakalamış olduğu seviyeye erişme isteği ve buna istinaden somut bazı çabalar görülür. Osmanlı'nın askerî alanda başlayan modernleşme arzusu, Batı'nın iktisadi emelleriyle çakışınca Osmanlı devleti görünüşte Batılı bir ülke hâlini alacak; ancak iktisadi hürriyetini kaybedecektir. Yabancılar verilen imtiyazların rayından çıktığı, ülkenin gümrük sınırlarının yerle bir edildiği bu dönemde Batılılaşma büyük bir mesele hâlini almış, ülke bir yandan borç batağına sürüklenmiş, insanlar eski-yeni çatışmasını neredeyse bütün sosyal kurumlarda hissetmiştir. Üretim seviyesi yükselmeden tüketim isteğinin haddinden fazla görülmesi, sanayisi cılız olan Osmanlı'nın kapitalist ülkelerin sanayi mallarına piyasa buldukları bir ülke konumuna düşmesi ve devletin art ardına savaşımlara girerek her manada kan kaybetmesi modern iktisadi dönemi zorluklarla geçen bir süreç çevirir.

Sadri Ertem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*'ta Türkiye'ye miras bırakılmış olan Osmanlı iktisadına III. Selim devrinden başlayarak kuşbakışı bir göz atar. Yerli üretimin, millî kaynakların beceriksiz yöneticiler ve padişahlar elinde nasıl yabancı sermayelere, çok uluslu şirketlere satıldığını, yok pahasına verildiğini hem bir masal üslubuyla hem de fazlasıyla yanlı biçimde anlatır. Anlatıcı, III. Selim'in askerî alanda başlattığı ve yeni düzen bir ordu kurma isteğiyle somutlaştırdığı Osmanlı'yı modernleştirme girişimlerine eleştirel yaklaşır. Osmanlı'da askerî alandaki çoğu ürünün yerli imkânlarla yapıldığını dile getiren anlatıcı, yeni ordunun tüm malzemelerininse Fransa'dan alınarak aslında yüzeysel ve boş bir yeniliğe imza atıldığını, bu vaziyetin Osmanlı'yı yıkıma götüreceğini söyler. “Komisyoncular

istiyorlardı ki yeni ordunun elbisesi Fransa'dan gelsin, tüfeği Fransa'dan gelsin (...) Fransız komisyoncuları inkılapçılarla birlikte muzaffer olunca yerli tezgâhlar durdu” (s. 31). Romanda Fransız çıkarıcı sanayici ve tüccarların bilhassa Thomas ismiyle somutlaştırılan İngiliz yabancı sermayesinin Osmanlı'nın yerli sanayi, tarım ve ticaretini nasıl olumsuz biçimde etkilediğini uzun uzun anlatır. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'yla vücut bulan İngiliz sempatisinin Osmanlı'ya ağır darbeler indirdiği vurucu cümlelerle ifade edilir. “Ben bir gemi eşyayla geldim. Bu mallara pazar bulacağım. Pazar bulamazsam buluncaya kadar dolaşacağım” (s. 44) diyen Thomas, kendi ülkesindeymiş gibi rahat biçimde seyahat etmek ve ticaret yapmak haklarını kendinde bulması sebebiyle devrin idarecileri anlatıcı tarafından tenkit edilmeye devam ettirilir. İngiliz Thomaslar romanda isim ve millet değiştirerek neredeyse cirit atarlar. Bu kişilerin tek derdi ülkelerindeki sanayiyle üretilmiş malları satmak, Osmanlı'dansa ucuza hammadde alarak yine ülkelerinin ve kendi refahlarını ve çıkarlarını düşündürmektir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı ekonomisinde, dış borçlarla, kapitülasyonların ülke ekonomisini sömürür hâle gelişiyle, bunlara bağlı olarak ithal ürünlerine uygulanan gümrük sınırının düşürülmesiyle art ardına büyük sarsıntılar yaratır.

“Sultan Mecit sarayı da tıpkısına Thomas'ın akrabalarından kimi gemi işleterek, kimi un ticareti yaparak, kimi elbise satarak zenginleşti, para gırla gidiyordu. (...) Seneler geçti, Thomas ihtiyarladı. (...) Padişah hâlâ borcunu ödeyemedi. Ödeyemedi ama... Birçok yerleri rehine koydu, yeni yeni borçlar yaptı” (s. 74-75).

Osmanlı'nın sanayileşme sürecini yaşamadan modernleşme gayretlerinin peşine düşmesi, üretmeden tüketen bir sınıfı da doğurur. Osmanlı, Düyun-u Umumiye'nin de kurulmasıyla millî servetlerini yönetemeyen bir ülke konumuna gelir. Anlatıcı, Kurtuluş Savaşı'nın doğurduğu zaferle ve Atatürk'ün millî ekonomi anlayışıyla geçmişte yapılan büyük yanlışlardan dönülebildiğini müjdeleyerek masalsı romanı sonlandırır.

Sadri Ertem'in *Çıkrıklar Durunca* romanında *Bir Varmış Bir Yokmuş* da olduğu gibi ekonomik ilişkilerin belirleyiciliği noktasından hareket edilmiş ve Kastamonu'nun bir köyünde ithal ürünler sebebiyle zor durumda kalan yerli tezgâh sahiplerinin hâli anlatılmıştır. Romanın temel dayanağı ithal ürünlerin, yabancı sermayenin yerli ürünleri tamamen yok etmesidir. Mistik bir karakter yüklenerek anlatılan, ithal ürünlerine karşı çıkan ayaklanma, Adaköyü halkının ekonomik

ihtiyaçlarının kapitalist sistem tarafından sömürüsüne bir karşı duruş olarak tasvir edilir. Kastamonu'dan İstanbul'a giden bir kısım köylü, ellerinde kalan ürünleri satamazlarsa a kalacaklarını bildiklerinden loncaya başvururlar. Ancak buradan da bir yardım göremeyerek tüm Anadolu'ya yayılan acılarıyla köylerine dönerler. "Trabzon'da ve Kastamonu'da köyden kaçanlar, mallarını satanlar, tezgâhları ateşe attılar ve fabrika eşıyalarını satan, küçük küçük dükkânlar açtılar. Kastamonu'da on altı adama bir dükkân isabet ediyordu" (s. 100). Romanda proleterleşme olarak şekillendirilen halkın isyanı, tamamen "Avrupa kumaşı"na karşıdır.

II. Abdülhamit, tahta geçtiğinde hâlâ belli bir güce sahip olan; ancak şaşaalı dönemleriyle yakından alakası kalmamış bir devleti miras almıştır. Otuz üç yıllık iktidarı dikkate alınarak II. Abdülhamit; kimi çevrelerce fazla küçümsenen ve aşığılana kimilerince övülen, adına methiyeler yazılan bir padişah olmuştur. 1873 yılında dünyayı sarsan ekonomik buhran sonucunda Osmanlı dış borçlarını ödemekte zorlanır. II. Abdülhamit, yönetimi devraldığında yirmi iki yıldır ciddi biçimde borçlanmış bir devlet ve bu borçlarını ödemekte zorlanan bir teşkilatla karşılaşır. 1876'da Osmanlı, tüm dünyaya borçlarını ödeyemeyeceğini duyuracak ve 1881 yılında devletin belini bkecek Düyun-u Umumiye'nin kurulması yine bu devirde yaşanacaktır. İskender Fahrettin Sertelli'nin bir aşk hikâyesini ön plana çıkardığı *Abdülhamit ve Afrodit* romanı, her ne kadar aşka ve entrikaya odaklansa da devrin iktisadi yapısında yabancı sermaye güçlerinin ne kadar etkili olduğuna da değinir. Romanda II. Abdülhamit yabancı sermaye ve ülkeler karşısında çaresiz gösterilir. "Zaten Sefir'in önünde başka ne yapabilirdi? Osmanlı Devleti nihayetsiz kapitülasyonlarla büyük devletler karşısında eli kolu bağlı bir vaziyette değil miydi?" (s. 129). Osmanlı'yı savaşa sokmamak, geri dönüşü olmayan büyük tehlikeler içine itmemek için II. Abdülhamit, bir denge siyaseti gtse de kaçınılmaz son değiştirilemeyecek, ülke parçalanacaktır. Romanda, II. Abdülhamit bu denge siyaseti uğruna bazı tehlikeli imtiyazlara da izin verir. İngiliz sefiri Basra meselesinde yardım bekleyen II. Abdülhamit'e bazı isteklerde bulunur. "Türkiye'deki İngiliz tebaası Anadolu'nun her yerinde maden arama hakkına sahip olacak" (s. 191). Bu maddenin benzerleri II. Abdülhamit tarafından iyi niyetlerle olsa da kabul edilecektir. Demiryolları yapımında, maden arama ve işletme haklarının taksiminde yabancı sermaye; güçlü bir Türk sermayesi olmadığından olacak, en büyük payı alacaktır.

Ercüment Ekrem Talu'nun *Kodaman*'ı II. Abdülhamit'in padişah olduğu senelerde Kodaman adlı bir çocuğun kabadayılıkla sonlanan hayatını konu eder. Kodaman'ın babası Uzun Çarşı'nın eski esnaflarından, el emeği terlikler satan bir zanaatkârdır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı; Osmanlı yerli, el emeği ürünlerin ithal fabrika mallarıyla boy ölçüşemediği senelere tekabül eder. “Avrupa’dan, daha zarif, daha ucuz, çeşidi bol terlikler geliyordu. Bu rekabet yerli zanaatı yavaş yavaş öldürüyordu. (...) Göz nuru dökerek bir çift terlikten kazanacağı bir kuruş, altmış parayı feda ederek rekabete kalkışmak imkânsızdı” (s. 71). Nitekim İsmail Usta, bu rekabete dayanamayacağını anladığı zaman, çoktandır kendini zorlayan kalbine yenik düşerek ölür. Kodaman’aysa kabadayılığın yolu açılır. Kodaman’ın gençlik senelerinde; yıllar önce İsmail Usta’nın el emeği terlik satışını düşüren kapitülasyonların adaletsizliğinin daha da arttığı gözlenir. “Vergiden, tekâliften muaf gibiydiler. Osmanlı zabıtası mahallerine kadar sokulup asayiş bile kontrol edemiyordu. Moda, Kalamış iki nüfuz mıntikasına ayrılmıştı. İngiliz ve Fransız. İngiliz mıntikasının derebeyleri Vitoliler, Fransız mıntikasının buyuruk ağaları ise Tubinilerdi” (s. 139). Anlatıcı, romanda yer yer, Türk ve Müslüman tüccarın, esnafın; müstemmin tüccarlara sağlanan haklarla savaşımadığı, halkın her manada bu iktisadi düzenden olumsuz etkilendiği vurgusunu yapar.

Halide Edip Adıvar’ın II. Abdülhamit devrini çeşitli yönleriyle yansıttığı romanı *Sinekli Bakkal*’da kapitülasyonların sınırsız bir hâle gelişi, ülke yöneticilerinin birçok konuda elini kolunu bağlayışı yabancıların imtiyazlarını kullanarak açtıkları bir postane üzerinden verilir. Bir teferruat gibi satır arasında yer alan bu yabancı postane tasviri, yabancıların İstanbul’da kendi ülkelerinde olduklarından daha çok imtiyaza sahip olduklarını gösterir. Rabia’nın babası Kız Tevfik, İttihat ve Terakki’yle bağlantıları olan yayınları kadın kılığına girerek yabancılara ait bir postaneden aldıktan sonra yakalandığında bu tip özerk kurumlarda birçok kanunsuzluğun dönebileceği okuyucunun hayal gücüne bırakılır. Selim Paşa, düşmanı Zati Bey’le yaptığı konuşmada Zaptiye Nazırı olarak ecnebi postaneler karşısında düştüğü aczi anlatır. “Ecnebi postaları vasıtasıyla giriyorlar. (...) Ecnebilerin üstlerini aratmak bize mümkün değil. Kapitülasyon denen çok acı bir hakikat ve mania var” (s. 184, 185). Osmanlı’nın siyasi bakımdan en güçlü olduğu dönemlerde verilen ticari imtiyazlar, devlet gücünü kaybetmeye başladıktan sonra maksadından çıkmış, ne siyasi dengeleri korumak ne de ticareti teşvik etmek gibi faydalı görünen içeriğinden eser kalmıştır.

Osmanlı'nın son iki yüz yılında yabancılar, bir banka, ticari bir şirket ya da bir postane açmak istediklerinde, yabancı tüccarlara hiçbir hukuki usulün uygulanmadığı, açıldıktan sonra da bu müesseselerde hiçbir takibin yapılmadığı görülmektedir (Pamir, 2002: 96-114). Romanda, Jön Türklerin iktidarla olan mücadelesinde postane gibi yabancı kuruluşları kullandıkları okunmakta, bu durum, belki siyasi mücadelede açıkları değerlendirmek biçiminde yorumlansa da devletin kapitülasyonlar nedeniyle düştüğü aczi yansıtması bakımından dikkat çekici ve bir o kadar da onur kırıcıdır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, Batılılaşmanın sonucu olarak kendi ülkesine yabancı bir entelektüel gencin ne ülkesine ne de gönüllü sürgün olarak gittiği Paris'e tutunamama hikâyesini anlattığı *Bir Sürgün*'de, II. Abdülhamit devri merkeze alınır. Paris'e kaçtıktan sonra aradığı mutluluğu bulamayan Doktor Hikmet, mali bakımdan da sıkıntılar içindedir. Ailesinden gelen para olmasa geçimini de sağlayacak bir vaziyeti yoktur. Kendi ifadesiyle bir “serseri” hayatı yaşayan Doktor Hikmet, çoğunluğunu Rusların oluşturduğu bir sohbette; kendi ülkesine dair yapılan yorumlar karşısında hayattaki tutumuna benzer biçimde tavır alır: edilgen, çaresiz. Osmanlı; ecnebi ülkelerin çıkarına hizmet eden çok uluslu bir şirket olarak Rusların ağzında teşhis konusu olurken, Doktor Hikmet'se velinimetini olan babasının servetini bir asalak gibi nasıl tükettiğini ve oturdukları yalıyı bile kendi eğlenceli ve macera dolu yaşamını sürdürmek için ipotek altına verdirdiğini düşünür. Bir yanda ülkenin sahibi baba, padişah; diğer yanda Doktor Hikmet'in babası vardır. Doktorun babası, ellerindeki serveti başkalarına ipotek edip hayatlarını sürdürmeye çalışırken Osmanlı yöneticileri yabancı sermayedarlara ülkeyi ipotek etmişlerdir. Romanda Osmanlı hakkında konuşan Ruslardan biri “Bence Türkiye nevi şahsına münhasır bir acayip nesnedir ve olsa olsa koloniler sırasında tasnif edilebilir. Fakat tam bir koloni de değildir. (...) Bu sahipsiz bir ülkedir” (s. 176) tespitini yaparken iktisadi hürriyeti merkeze alarak yorumlar yapar. Oysaki Doktor Hikmet, bu tarz basit yorumları bir Osmanlı vatandaşı ya da eğitimli bir kişi olarak ne kendi geçim mevzusunda ne de ülkesinin hususiyetleri noktasında yapabilecektir. Osmanlı, bu sohbette kocaman bir çiftliğe de benzetilir. “Osmanlı İmparatorluğu, müşterekül-menfaa bir anonim şirketin monopolü altında işletilen bir kocaman çiftlik manzarası irae etmektedir” (s. 177). Doktor Hikmet'in kitaplardan ve çevresindeki kişilerden duyduğu “hürriyet” fikri; soyut, sathi ve müphemdir. Kendi çıkarları için sergüzeşt dolu bir yaşamı sürerken ne ailesine ne de ülkesine bir katkı sunabilmiştir. Fransa'da hürriyet vardır ve Doktor Hikmet ekonomik

hürriyetini bile Osmanlı sınırları içinde yaşayan ailesinden gelen parayla sağlamaktadır. Rus Marksistlerin Osmanlı'nın vaziyetine dair sınıfsal ve ekonomik temelli teşhis ve tespitleri, Batı'ya hayran Doktor Hikmet'i düşündürür. İki yüz yıldır kendisiyle birlikte Osmanlı gençlerine fısıldanan Batı olmadan kalkınmanın mümkün olmayacağı fikri bu yeni fikirle çatışmaya girer. “Avrupa devletleri nereye gitmişlerse oraya hayat ve medeniyet götürmüşlerdir. İşte, Mısır! Daha düne kadar bizim idaremiz altında asırlarca bir mezbele hâlinde kalmış olan bu ülkeyi İngilizler, işte, yirmi beş yıla varmadan bir cennete çevirdiler” (s. 182). Doktor Hikmet, parasızlık ve verem hastalığının verdiği çaresizlikle yabancı bir ülkede öldüğünde medeniyetin merkezlerinden biri olan Fransa'dadır. Osmanlı'nın iktisadi sömürülüşünü göremeyen ve alafranga birçok safsatayla yetişmiş olan Doktor Hikmet, ülkesine, milletine ve ailesine hiçbir faydası dokunmadan ölür, gider. Doktor Hikmet'i, Osmanlı'nın kalkınmayı meydana getirmeden, görüntüde bir Batılı figür yaratma çabasının hazin ürünü olarak okumak mümkündür.

Ercüment Ekrem Talu, popüler bir halk romancısı olarak toplumun nabzını tutan ve devrinin birer aynası hükmündeki eserlerinde Osmanlı tebaasını bütünlüğüyle ele alır. *Papeloğlu* romanında, yabancı tüccarlar ve şirketler suretiyle Osmanlı'da kurulan iktisadi şebeke ağından da teferruatıyla bahseder. İbrahim Ağa'dan miras kalan şimendifer tahvillerinin kıymetini öğrenmek için Galata'ya giden Satılmış sayesinde, anlatıcı Düyun-u Umumiye'nin Osmanlı iktisadi hayatında ne tür menfi tesirler meydana getirdiğini açıklama fırsatı bulur. Osmanlı Batı tipi kalkınmasına darbe vuran bu çok uluslu şirket, anlatıcı tarafından tenkit edilir.

“Rumeli şimendifer tahvilleri köpoğluca düşünülmüş bir iştir. Her üç ayda bir keşide edilir. Zengin piyangosu vardır. Büyük ikramiyesi bir seferinde 600.000, öbür seferinde 300.000 altın franktır. Nadiren bu para Türkiye'de birine isabet eder. (...) Bu tahviller, Rumeli demiryollarının tesis ve işletme masraflarına karşılık olmak üzere çıkarılmıştır. Rumeli demiryolları hiçbir vakit kâr etmez. Nasıl etsin ki, elimizde, kala kala, Cisri Mustafapaşa'dan İstanbul'a kadar olan kısmı kalmıştır. Amma gene biz, öteki kısımların işletme masrafında açık olursa onu öderiz. Frenk maliyecilerinin kamusunda Osmanlı ve enayi lügatleri müteradiftir” (s. 42, 43).

Satılmış'a zenginliğin kapılarını aralayacak Rumeli şimendifer tahvilleri, Osmanlı'nın iktisadi hayatına ağır darbeler vuran, Osmanlı millî servetini haince kendi ülkesi çıkarlarına kullanan çok uluslu şirketlerin maddi uzantısıdır. Osmanlı askerî sahada başladığı Batılılaşma çabalarında bir türlü kendi sosyal yapısına uygun bir

kalkınma modelini tutturamadığından modernleşme sathi ve yoz bir şekle bürünmüş, Osmanlı; kapitalizmin hiçbir unsuruna sahip olmadan çok uluslu şirketlerin, yabancı tüccarların ve devletlerin ekonomisine kaynaklık eder konumuna düşmüştür.

II. Abdülhamit devrinden Millî Mücadele yıllarına kadar; değişen hayat şartlarını ve dönemleri kalabalık bir şahıs kadrosuyla anlatan Mithat Cemal Kuntay'ın tek romanı *Üç İstanbul*, Osmanlı'nın yirminci yüzyılda yabancı sermayeler tarafından yönlendirilen iktisadi vaziyetini de konu edinir. Romanın "500 Lira" başlıklı kısmı, Maliye Nazırı'nın yabancı milletler ve onların sermayedarları karşısında nasıl da zor durumlara düştüğünü yansıtmaları bakımından kıymetlidir. "Şapkalı adam, Reji Müdürü Rambert'dir. Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet esrarını sadrazamla beraber haber alan Şimendiferci Hügnen, Düyun-ı Umumiye Kumandan Berje gibi bu da bir ayağı Babıali'de, bir ayağı sarayda duran İsviçrelidir" (s. 55). II. Abdülhamit, Osmanlı'nın dış borçlarını ödemekte zorlandığında Batılı ülkeler için sadece Osmanlı'nın hammadde zengini topraklarından hangi ölçülerde pay alacakları ve ne kadar rant elde edecekleri meselesi kalır. Romanda keskin bir gözlemlerle ifade edilen Maliye Nazırı'nın aczi, yabancı sermayedarların söz sahiplerinden borç isterken bir kat daha keskinleşir. "Nazır, küçük diline dolanan bir sesle cevap verdi: "Beş yüz lira!" (...) O gün devlet hazinesinde beş yüz lira yoktu; Osmanlı İmparatorluğu altı yüz senelik sakalıyla dileniyordu" (s. 56). II. Abdülhamit, uyguladığı denge siyasetine, ülkede yerli bir sanayi kurma girişimlerine, her ne kadar yabancı sermayeyle gerçekleştirse de ülkeye demiryolları kazandırma çabalarına rağmen yabancı ülkelerin sermayedarlarının isteklerine boyun eğmekten kurtulamaz. Romanda yabancı ülkelerin Osmanlı'nın siyasi ve iktisadi hayatına nasıl da müdahale ettikleri çok çarpıcı biçimlerde yer yer tasvir edilir. "İstanbul'da üç şapka vardır. Çamlıca Tepesi'nden evvel bu üç şapka görülür. Reji'deki Rambert'in, Düyun-ı Umumiye Kumandan Berje'nin, Şimendiferci Hügnen'in kafasında duran üç serpuş! (...) Osmanlı İmparatorluğu denen uşak odasını bu üç şapka idare eder" (s. 76). Romanın asli kişisi Adnan'ın Osmanlı'nın siyasi ve iktisadi hürriyeti konusundaki düşünceleri ve bu düşünceleri bir toplantıda ifade şekli, anlatıcının tespitleri kadar sarsıcıdır. "Ereğli'de kömür Fransız! Haydarpaşa'da demir Alman! Yalnız Yemen'de dökülen kan Türk!" (s. 88). Adnan'ın bu cümleleri, II. Abdülhamit'in kalkınma çabalarının geçersiz, milliyetsiz ve faydasız olduğu yönündedir. Romanda; bilhassa Birinci Dünya Savaşı sırasında, halkın iâşesinin dahi karşılanmasının güç olduğu yıllarda, Batılı ülkelerle kurdukları ortaklıklarla zengin

olan birçok harp zengini, en az yabancı sermayedarlar kadar çıkarıcı, sahtekâr ve merhametsiz olarak sunulmuştur.

Ercüment Ekrem Talu'nun *Şevketmeap* romanında, II. Abdülhamit, ismi verilmeden konu edilir. Harem hayatına ve padişahın şahsına önyargılar içeren, padişahı cinsellik düşkünü bir kişi olarak canlandıran anlatıcı, padişaha dair olumlu hiçbir unsur anlatmaz. Padişah; milletine, halkına yabancı bir biçimde tasvir edilir. Tarihi gerçekliklere taban tabana zıt tasvir edilen padişah, eğitimde, sanayide ülkenin imkânları dâhilinde yaptığı yeniliklere rağmen fazlasıyla olumsuz sunulur. “Bütün gayesi İstanbul’un aç kalmaması, ekmeğin İstanbul’da pahalalanmamasıydı. İradelerin yüzde doksanı buna dairdi. Bunun haricinde ne eğitim ne iktisat ne ziraat ne de kısaca bir milletin ilerleme ve yükselmesine hizmet edecek” (s. 73) düşünceleri asla taşımayan padişah, romanda fiziksel ihtiyaçları ve isteklerinin kölesi biridir. Ercüment Ekrem’in bu yanlı tutumu Cumhuriyet’in ilk yıllarında fazlasıyla hissedilen Osmanlı’ya karşı geliştirilmiş ideolojik tutumla açıklanabilir.

Ercüment Ekrem Talu'nun *Kundakçı* romanı, Birinci Dünya Savaşı sonrası İstanbul’una zengin Şekip Bey’in eğlence hayatı sınırlarında yer verir. Şekip Bey, göçmen Ruslarla ilişkiye girdikçe Mütareke Devri İstanbul’u da belli ölçülerde başka açılardan romana yansır. Dumbayof adlı Rus göçmenin zengin olma tasarılarında; harp zenginlerinin harcayacak yer aradıkları milyonlarına Rus güzellerini kullanarak konma düşüncesi vardır. Şekip Bey’in de yolunun düştüğü Dumbayof’un Kontes Sonya’nın paralarıyla açtığı “Yeşil Yuva” adlı mekân, her türlü ahlaksızlığın para karşılığı yapıldığı, birçok kadının da solduğu bir yer olarak tasvir edilir. Bu mekânla, Dumbayof, savaşı çıkaranlardan, savaştan para kazananlardan hem intikam alır hem de zengin olur. “Yeşil Yol namıyla hem bar, hem lokanta, hem kumarhane nevinden bir yer açtı. (...) Az zaman içinde, İstanbul’un ne kadar mirasyedisi, harp zengini varsa güzel Kontes’in tebessümüne kapılmış Yeşil Yol’un daimi müdavimlerinden olmuşlardır (s. 25). Çarlık Rusyası, Bolşevikler tarafından devrilince bir kısım Rus, İstanbul’a göç etmek zorunda kalır. Zaten İstanbul açlık ve sefaletle baş etmekle meşgulken İtilaf güçleriyle Rus göçmenlerin gelişi ahlaki yozluğun derecesini bir kat daha artırır (Toprak, 2017: 73). Romanda Dumbayof’un açtığı barda Sonya, Nadya ve birçok kadın Türk erkeklerinin paralarına el koyarken öte yandan birçok masum ailenin mutluluklarıyla da oynarlar. Bu dönemin ahlak bozuklukları romanda realist

çizgilerle verilmeye çalışılmıştır. Dumbayof, Rusların belli bir süre bilhassa İstanbul’da devrin modernleşme çabasında olan insanların yaşam tarzlarına, eğlence anlayışlarına çokça tesir ettiği ender Rus roman kişilerindendir. Dumbayof, İstanbul’da ticari zekâsını kullanarak zengin olan Rus tüccarlara misaldir.

Hüküm Gecesi’nde Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İttihat ve Terakki’nin iktidarı sırasında Osmanlı üzerinde yabancı devletlerin önü kesilemez iktisadi ve siyasi güçlerinden bahseder. Hatta yabancı ülkelerin Osmanlı üzerinde uyguladıkları hain tasarılarını, Balkanlarda yüzyıllardır Müslüman-Türklerle birlikte huzur içinde yaşayan Bulgarların isyanından bile haince bulur.

“Sanki her İngiliz bir hortlamış Gladstone idi ve o ıslak adanın sisleri arasından bize kırmızı yüzlerinin ortasında beyaz dişlerinin hain parıltılarıyla sırtıyorlardı. Ve bu dişlek düşmanların Türk milletine açtığı savaş, Bulgarların zincirleme cinayetlerinden daha vahşi, daha amansızdı” (s. 211).

Romanda hainliği ve merhametsizliğiyle tasvir edilen yabancı sermaye karşısında Osmanlı yöneticilerinin aldığı vaziyet içler acısı olarak sunulur. “Yeryüzünde, hiçbir dilenci grubunun hâli, Westminster Sarayı ile Foreign Office’in merdivenlerinden bekleşen bu Babıali Paşalarıyla Babıali Beylerinin hâli kadar aşağılık ve sefillik manzarası göstermemiştir” (s. 210). İki yüzyıldır Batılılaşmaya çalışan Osmanlı, Batı kültürü ve devletlerine yaklaştıkça kapitalist Batılı ülkelerin sanayisinin hammadde sağlayıcısı konumuna düşmüş ve Batı sanayi ürünlerinin satış yeri olmuş, her modernleşme hamlesinde bir türlü geliştiremediği ekonomisini düzene sokmak için seviyesine yükselmeye çalıştığı Batılı ülkelere borçlanmıştır.

Selahattin Enis Atabeyoğlu’nun *Endam Aynası*, Mütareke Dönemi İstanbul’una ahlaki açılardan yaklaşan, bunalım içindeki insanları konu eden bir romandır. Birinci Dünya Savaşı’ndan dönen romanın asli kişisi Mahmut, savaştan önce çalıştığı ailenin yanına gider, bu ailenin mali hizmetlerine bakmaya başlamasıyla toplumda birkaç yılda kaybolan değerleri, yozlaşan insanları yakından görme fırsatı bulur. Savaş sırasında geçen dört yılda İstanbul, yabancı devletlerin hem bayraklarıyla hem paralarıyla dolmuştur. Sanki İstanbul, bir Avrupa kenti görünümünü almıştır. Bunun sebebi sadece yabancı ülkelerin bayrakları değildir; artık bu yabancı ülkelerin ithal malları, eğlence anlayışları, dilleri ve paraları Türk’e ait ne varsa ikinci sıraya itmiştir. Mahmut, kendine kıyafet almak için gittiği bir mağazada, mağazanın sahibi

Yahudi'nin sözleriyle adeta sarsılır. “Bu adamların yelişinden yalnız biz değil sizler de kazandınız. Onlar yeldi de siz Türkler de ekmek yerine mısır sapı, Kâğıthane toprağı yemekten kurtuldunuz. Furunlarda yığın yığın has ekmek, yığın yığın francala... Nerelerde bu bolluk” (s. 99). İtilaf devletleri, ülkeyi işgal etmiştir ve bu yabancı millet mensuplarının isteklerine uyum sağlayabilen kişiler ekonomik bakımdan zarar görmezken, Mahmut gibi vatanın istikbalini düşünenlerse yabancıların ve sermayeleriyle kurdukları her türlü yapının ne zaman sökülüp gideceğini merak etmektedirler.

Ali Rıza'nın *Nadire* romanında Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke senelerinde tüketim odaklı bir yaşam süren Hikmet'le; üreten, kâr etmenin yollarını arayan Namık'ın kesişen yaşamları hikâye edilir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ekonomisi, diğer savaşa giren devletlerin iktisadı gibi ağır zararlar görür. Romanın hem anlatıcısı hem de asli kişisi olan Hikmet, savaş sırasında ecnebi bir firmada memurluk yapmaktadır. İşler durgunlaşıp, işveren zarar etmeye başlayınca Türk çalışanlardan başlamak kaydıyla memurların işlerine son verilir. Mösyö Pier'in mali vaziyetini kötüleştiren asıl sebep savaştan ziyade kapitülasyonların kaldırılması olur. “Bugün artık yok iş... Hepiniz, bakınız başka yere. Ben de gidecek Avrupa'ya... (...) Kapitülasyonlar lağvedildikten sonra, bir türlü vaziyetini ıslah edemeyip baş aşağı yuvarlanmıştı” (s. 18). Mösyö Pier'le Hikmet'in konuşmaları, Türklerin memurlukta sebat etmesinin yanlışlığına kadar uzar, gider. Yirminci yüzyılın başında uygulanan yanlış politikaların satır aralarında konu edildiği roman, basit kurgusuna rağmen dönemin gerçekliğine yaklaşabilmiştir.

Cumhuriyet'in müstemin gayrimüslim erkekleri

Millî Mücadele sürerken ve bu mücadele zaferle neticelendikten sonra Ankara'daki yöneticilerin aklında Osmanlı'yı yüzyıllardır esir eden kapitülasyonlardan kurtarmak, genç Türkiye içinse bir ülkenin en ehemmiyetli silahı olan iktisadi hürriyetini kazandırmak vardır. Mustafa Kemal, Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan, İzmir İktisat Kongresi'nde genç Türkiye'nin kalkınma rotasını çizmeden evvel Bursa'da yaptığı konuşmasında yabancı sermayeye olan ihtiyacı anlatır. “Memleketimizi medeniyeti hazıranın icap ettirdiği dereceye bir an evvel isal için yalnız milletin sermayesi, milletin ilmî ve fenni teşebbüsleri kâfi gelmez. Haricin

sermayesine, ihtisasına da ihtiyacımız vardır. Bu noktada dar bir milliyetperverlikten çıkıyoruz” (Mahmut Bey, 1930: 5). Mustafa Kemal, ülkeyi yönettiği on beş sene boyunca bu sözlerden dönmeyecek, “sadık ve imtiyazsız” yabancı sermayenin desteğini ülkede görmek isteyecektir. Atatürk’ün bu iktisadi siyasetinden vazgeçilmediği 1938 yılında başvekillik vazifesini sürdüren Celal Bayar’ın sözlerinden de anlaşılır.

“Biz her zaman tekrar edildiği veçhile, ecnebi sermayesinin düşmanı değiliz... Bizim ancak istemediğimiz sermaye ‘Vegabond’ yani serseri denilen sermaye, politika sermaye, aynı zamanda spekülâtif sermayedir; ciddi bir iş görmeyerek alacağı komisyonla veyahut ufak bir farkla çekilip gitmek isteyen kimselerin temsil ettikleri sermayedir.” (Cumhuriyet, 1938: 7).

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyıllarında ekonomik manada elini kolunu bağlayan yabancı sermayenin yaptırımları genç Türkiye’nin korkulu rüyası olsa da sadık ve imtiyazsız olmak ön koşuluyla, yabancı sermaye genç devletin iktisadi yaşamında hep olmuştur. 1929 yılı itibariyle Osmanlı’nın ekonomik kötü geçmişinden tam manasıyla kurtulan Türkiye’de, 1938 yılına gelindiğinde yabancı şirket sayısı 103’ü bulmuştur (Bostancı, 2020: 53). Türkiye’nin yabancı sermayeye hiçbir zaman sırtını çevirmediği, ülke gerçekleri neyi gerektiriyorsa onun uygulandığı görülmektedir. Bunda Cumhuriyet’in ilk yöneticilerinin dikkat ettikleri husus, ülkenin zarara uğramaması ve ekonomik yaptırımlarla ülke iktisadının çökertilmemesidir.

Burhan Cahit Morkaya, kimi eserlerinde dönemiyle yakın münasebetler oluşturarak romanlarını yazmıştır. 1935 tarihli *Patron* romanında arka plan, millî iktisat düşüncesiyle küllerinden doğmaya çalışan Türkiye’nin resmidir. Romanın asli kişisi Suat Rahmi, millî değerlerle yoğrulmuş, ülke kalkınmasında yer almak isteyen bir gençtir. Ancak kendi işini kuramayınca iş aramaya başlar. Kurtuluş Savaşı’nın hemen ardındaki yılların konu edildiği romanda, iş bulmakta acele eden Suat Rahmi, İstanbul’da faaliyet gösteren İngiliz menşeli Şark Ticaret Limitet Şirketinde işe başlar. Anlatıcının genç Türkiye’yle yabancı sermayeler arasındaki münasebetlere ilişkin olayın akışını keserek düşüncelerini beyan ettiği kısımlar, 1930’lu yıllarda hâlâ kıymeti olan ve gündemdeki fikirlerdir. “Süngünün sürüp çıkaramadığı ecnebi ticaret ve sanat müesseseleri gözle görünmez birer kanser damarı gibi memleketin en geri yerlerine kadar yayılmıştı” (s. 6). Suat Rahmi, hem tecrübe sahibi olmak hem de para kazanmak maksadıyla ileride kendi işini kurmanın hayalleriyle İngiliz şirkette

çalışmaya başlar. İngiliz firma, Türkiye’den tütün ihraç edip, Türkiye’ye başta dokuma olmak üzere birçok mamul eşya getiren bir şirkettir. Suat Rahmi, şirketin müdürü Mister Grevs’le zamanla yakınlaşır. Müdürün yeni iktisadi sistemde Türk ve iş bilir biri olan Suat Rahmi’den çok faydalanacağı anlatıcı tarafından sıklıkla ifade edilir. “Ecnebi şirketler memleketin yeni kanunlarına uymak için tertibat alıyorlardı. (...) Gümrük işleri, firmaya ait kayıtlar, muamelelerin Türkçeleşmesine dair nizamlar, memurların bir kısmının Türk olacaklarını bildiren emirler” (s. 45) Suat Rahmi’yle İngiliz müdürü yakınlaştırır. Asli kişi, 1930’lu yılların millî sanayici ve tüccar yaratmaya çalışan politik zihniyetinin sözcüsü gibidir. Yabancı sermayelerin ürettikleri mallara bağlı kalmayan bir Türkiye özlemi içindedir. 1930’lar, Türkiye’de devletçilik siyasetinin güdüldüğü, yabancı sermayeden beklenenlerin istenen niyet ve ölçüleri karşılamadığı ve bu nedenle yerli-millî sermayeyle kalkınma çabalarının yaşandığı senelerdir. Suat Rahmi, İngiliz müdürün üzerindeki elbiseye kadar İngiliz yerli ürünlerini tercih etmesiyle bir Türk’ün yabancı malları bir kenara itmesinin aynı şey olduğunu anlatan konuşması dikkat çekicidir. “Fransız, Alman, Çekoslovak, İtalya fabrikaları da İngiliz kumaşları derecesinde kumaş yaparlar. Fakat siz almazsınız değil mi?” (s. 217) sorusuna İngiliz’in cevabı, almayacağı yönündedir. Suat Rahmi, aynı doğallığın bir Türk için de geçerli olduğunu roman sayfalarında kanıtlamak için adeta yabancı sermayedarlarla savaşıyor, durur. Osmanlı’nın iktisadi vaziyetini ve halkın o yıllarda neler yaşadığını bütün canlılığıyla hatırlayan Suat Rahmi, devrin siyaset sözcülüğüne devam eder. “Memleketin can ve kan damarları bize her suretle yabancı olanların ellerindeydi. (...) Yeni Türkiye için eski Osmanlı Devleti büyük bir ibret levhası oldu. (...) Yeni devlete yeni akideleri serum gibi aşlamak, tatbik etmek lazımdır. Biz de şimdi bunu yapıyoruz” (s. 267). Suat Rahmi’nin “yapıyoruz” dediği yabancı sermaye ürünlerine bağlı bir ekonomik anlayıştan uzaklaşıp kendi kendine yeten bir ülke konumuna geçmektir. “Kendi kendine yetmek” fikri, İngiliz müdür ve arkadaşı Didişçe tuhaf karşılandığında sayfalar dolusu tutacak izahla bir türlü meramını anlatamayan Suat Rahmi yeni mecazlarla durumu ifade etmeye devam eder. “Biz körü körüne bir rekabet davası gütmüyoruz. Hele ecnebi sermayesine düşmanlık fikri hatırımızdan geçmez. (...) Bütün bu hareketlerin sonu falan memleketin ihracat mallarına boykot etmek değildir” (s. 271). Suat Rahmi, her ne kadar İngilizlere ait bir firmada çalışıyorsa da aklı ve istikbale dair düşünceleri yerli sanayinin kurucularından

olmaktır. Yerli sanayiciler safına girdiğinde halkını yabancı ithal ürünleri almak zorunda bırakmamış olacağını düşünerek bu fikir etrafında kafa yorar.

Suat Rahmi, ülkesinin çıkarlarını, Mister Grevs de kendi şirketinin ve milletinin kârını düşünür. Mister Grevs, devletçiliğin ve millî iktisat fikirlerinin siyasette kabul gördüğü 1930'lar Türkiye'sinde; çalışkan ve güvenilir Suat Rahmi'yle kızını evlendirerek değişen iktisadi şartlara uyum sağlamayı planlar.

“Türkiye'nin bugünkü rejiminde ecnebi menfaatinin eski geniş sahada faaliyet gösteremeyeceğini keşfetmişti. (...) Bir Türk genci Manchester fabrikaları hesabına, Mister Edvard'ın kasası hesabına, sermayeyi dünya efendiliği mukabilinde işleten şube patronları hesabına, sermayeyi dünya efendiliği mukabilinde işleten şube patronları hesabına çalıştırmak ve ona bolca para ile güzel bir İngiliz kızı vermek çok kârlı bir alışveriş olacaktı” (s. 373).

Yabancı sermaye, Türkiye'de Osmanlı'da olduğu kadar rahat bir iktisadi ortam bulamaz; ancak devletçilikle kalkınma çatısı altında olsun, şahsi teşebbüs sınırlarında olsun ya da Türk ortaklarla kurulan müesseselerle olsun belli ölçülerde varlığını korumuştur.

Burhan Cahit Morkaya, bu kez 1930'lu yılların Türkiye'sini ele aldığı *Düğün Gecesi* romanında devletçilik ilkesiyle ülkede tesis edilmeye çalışılan kalkınma faaliyetlerinden bahseder. Devrin yöneticileri, Türkiye'nin birçok yerinde fabrikalar kurma, yöre insanını istihdam etme hedeflerini gerçekleştirmişlerdir. Şahsi teşebbüsün ve yabancı sermayenin çeşitli kanallarla devletin sanayideki kalkınma projesine katılmaları, inkılapçı bir idealizmden uzakta bir düşünceyle, tamamen fazlasıyla kâr etmeye bağlı biçimde ilerlemiştir. Romanın asli kişisi Cevdet Bey, katıldığı devlet ihalelerinin uygulama ve kazanç sürecine yabancı ortaklarını paravan şirketler suretiyle katmış, hem kendini aldığı çift taraflı paylarla zengin etmiş hem de yabancı ortaklarına kalkınmaya çalışan bir ülkenin idealizmini kullanarak yeni kazanç kapıları açmıştır. Kayseri'deki işleri yürüten Alman şirket, Çorum'da da aynı biçimde farklı yollardan işe dâhil olurlar. “İmtiyazı namıma bıraktıkları gün bu hakkı ben şahsen yapacağımız şirkete devredeceğim. Bunu daha evvelden mukavele ile tayin ederiz. Rabe ferahlamıştı” (s. 106). Alman Rabe, Cevdet Bey'in imtiyazı almasının ardından ortağı oldukları şirkete iş verilecek, iki taraf da kazançlarını artıracaklardır. Romanda Cevdet Bey'in dışında birçok isim yabancı şirketlerle yeni şirketler kurmak suretiyle devletin demiryolu, liman, fabrika inşası gibi ihalelerine katılır, büyük kârlar elde

ederler. Bu yabancı şirketler en az Türk ortakları kadar yozlaşmış ve çıkarıcı tipler biçiminde anlatılırlar.

Refik Ahmet Sevengil, 1930’lu yılların devletçilik uygulamalarıyla geçen günlerini *Çıplaklar* romanında anlatırken yabancı sermayeyi çıkarıcı ve Türkiye’nin aleyhine işlerle meşgul olan kişiler üzerinden tasvir eder. Zimmerman adlı Alman müteşebbis Osmanlı’dan genç Türkiye’ye değişmeyen bir tip olarak ülkenin hayrına çalışmayan yabancı sermayedarlardandır. Alman iş insanı; eski harp zenginlerinden Kâmran’la yeni kurulan devlette de çeşitli ihalelere girip, büyük kazançlar elde eder. Anlatıcı, Zimmerman-Kâmran gibi tiplerden kalkınmaya çalışan Türkiye’nin asla kurtulamayacağını söylerken bir hayli karamsardır. “Yeni Türkiye ekonomi yönünden ilerlemeye çabalarken arada Kâmran-Zimmerman gibiler de koparabildikleri kadarını vurup alıyorlar” (s. 18). Romanda, devletin zarara uğratıldığı projelerde yabancı sermayedarların daha da zenginleştiği, halkınsa kanaatkâr olmak zorunda bırakıldığı vurgusu yapılır. Anlatıcı, Türkiye’ye ticaret yapmak için gelen yabancılar hakkında sıklıkla hükümler verir. “Ecnebi sermayesi bir memlekette birçok yerliye geçim sebebi olacak işleri yabancılara verir, onları besler, yerli işsiz kalır. Memlekette yapılan işin kazancı memlekette kalmaz, yabancı ülkelere gider” (s. 61). Bu menfi düşünceler, “sadık ve imtiyazsız” olması beklenen yabancı sermayedarın hiç de istenilen gibi davranmaması üzerine şekillenir. Zimmerman gibi tipler, ihalelere katılarak, Türk ya da ecnebi başka tacirlerle münasebetlere girerek Türkiye’nin iktisadi kaderinde tesirli olur. Romanda yabancı müteşebbislere misal teşkil eden bir diğer kişi de Alman Doktor Goldştayn’dır. Hitler Almanya’sından kaçan bu doktor/ profesör, mesleğinden iyi bir gelir de kazanmak ister ve bu maksatla Türkleri tanımaya çalışır. Zengin, Batı’yı görüntüden ibaret zanneden “monden” bir sınıfı izleme şansı bulan Doktor, güzellik merkezi açarak büyük kazanç elde edeceğini düşünür. Tanınmış bir parfüm tüccarı ile bir kadın kuaförünü de kendine ortak yapan Alman Doktor’un tek eksiği, bu “monden” sınıfı tesiri altına alacak meşhur ve güzel bir kadın bulmaktır. Bu kadın, ihtiyaçları olan reklamı yaparak, paralı ve güzelleşmek isteyen kadınları müesseseye çekecektir. “Kibar sınıf içinde süksesi olan mühim bir bayanın bu işin başında görünmesi güzelleşmek hususundaki dayanılmaz isteklerine rağmen bu nevi müesseselere girip çıkmakta ürkek olan bir kısım kadınların tereddütlerini sarsar ve müşteri getirirdi” (s. 238). Alman Doktor, bir işte başarılı olmanın yollarını çok iyi bilmektedir. Talep ihtiyacını belirleyen kitleyi tanımak ilk yol, ikincisiyse açılacak işletmenin reklamının

uygun biçimlerde yapılmasıdır. Alman Doktor, müteşebbis bir kişide olması gereken özelliklere sahiptir.

Müstemin gayrimüslim tüccarlar, Cumhuriyet Devri Türk (1923-1938) romanında genel itibariyle kapitülasyonlar çerçevesinde ele alınmışlardır. Osmanlı'nın klasik iktisadi döneminde siyasi ve askerî sahalarda henüz süren başarıları, kapitülasyonlardan yararlanan yabancı sermayedarların ve ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'na doğrudan karışamamalarını sağlamıştır. Oysaki modern iktisadi döneme karşılık gelen on dokuzuncu yüzyılda kapitülasyonların sayıları, şekilleri, içerikleri Osmanlı aleyhine çevrilmiş ve müstemin tüccarlar kendi ülkelerinden daha rahat bir şekilde burada ticaret yapabilmiş, Osmanlı'nın iktisadını çökertmişlerdir. Yabancı tüccarların iktisadi yaşama yön verişİ Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında çok değişmeyecek, Osmanlı'yı sömürmek üzerine devam edecektir. Mustafa Kemal'in Cumhuriyet'i ilan etmesinin ardından başlayan dönem, tam bir kalkınma devridir. Bu kalkınmada yabancı sermayeye sırt çevrilmez, yabancı sermayedarlar eskisi kadar rahat davranamayacakları bir sistemle Türkiye'de çeşitli şirketler, işletmeler kurarak ya da ortak olmak suretiyle varlıklarını sürdürürler. Son olarak denilebilir ki Cumhuriyet Devri Türk romanında yabancı sermayedarlara çok da sempatiyle yaklaşılmamıştır. Bunun sebebini roman yazarlarının-bilhassa ilk on yılda eser verenlerinin-Osmanlı'nın son yıllarında yabancı devletlerle ve onların sermayedarlarıyla alakalı birçok sıkıntıya bizzat şahit olmalarında aramak gerekir.

5.1.2.1.2. Zimmî gayrimüslim erkekler

Osmanlı Devleti kurulduğu günden itibaren gayrimüslimlerle münasebet içinde olmuştur. Bilhassa II. Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Osmanlı bünyesindeki gayrimüslim nüfus artmıştır. Osmanlı tebaası olarak Yahudi, Rum ve Ermeni gayrimüslimler zimmî adıyla "millet sistemi"ndeki yerlerini almışlar, Osmanlı'nın hoşgörü politikasının da etkisiyle süreç içinde birçok sosyal ve iktisadi haklar kazanmışlardır. Müslüman sınıfla kıyaslandığında askerlik yapmamak gibi hususi bir ayrıcalıkları olan zimmîlerin yabancı lisan bilmeleri, yetenekli olanlarının sarayda çok çabuk yükselebilmeleri gibi sebepler, zimmîlerin bir kısmını imtiyazlı bir sınıfa çevirmiştir. Osmanlı'nın gücünü Batılı ülkeler karşısında koruyabildiği yüzyıllarda zimmîlerin ticarete başarı göstermeleri, bir tür burjuva sınıfı dahi oluşturmaları sıkıntı

yaratmamış; ancak on sekizinci, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı'nın sanayileşmiş Batı karşısındaki aczinden çokça faydalanacak duruma yükselmişlerdir.

Müstemin tüccarlara yardımcı olmakla başlayan, beratlı tüccar olarak servet ve güç edinme süreçleri artarak devam eden zimmîler; III. Selim devrinde müstemin tüccarlara denk bir sıfat olan Avrupa tüccarı unvanını alarak, buralardan edindikleri servetlerle modern bankacılık sistemini çağrıştıran sarraflığa, bankerliğe yönelmişlerdir. Yahudiler başta olmak üzere Rum, Ermeni sarraf ve bankerler İstanbul'da, belli ölçülerde Anadolu'da da etkili olmuşlar, tefecilik düzenini Türklerin üzerinde uygulamışlardır. Osmanlı'nın askerî ve siyasi alanlardaki geriye gidişi denilebilir ki zimmî tüccar, banker ve sarrafları zengin etmiş, onlara müstemin sermayedarlarla kuracakları ilişkiler ağıyla dünyaya açılma fırsatları sunmuştur.

Balkan Savaşlarını takip eden Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele senelerinde zimmîlerin Batılı devletlerle yakaladıkları sıcak ilişkiler, hatta kimilerinin vatana ihanete varacak kadarki faaliyetleri Türklerle zimmîlerin arasına mesafe girmesine neden olacaktır. İttihat ve Terakki yönetiminin bilhassa büyük harp sırasında ekonomiyi Türkleştirme, millî iktisat gibi politikaları bir kısım zimmî tüccarı rahatsız etmiş, bunlar işgal yıllarında tekrar rahat günlerine dönebilseler de Millî Mücadele'nin kazanılmasıyla bir daha eski düzenlerini bulamamışlardır.

Osmanlı'nın kuruluş yıllarından beri iktisadi hayatta var olan zimmîlerin ticarete yön verecek birçok meslek alanıyla iştigal ettiği bilinmektedir. 1923 öncesi Türk romanında umumiyetle şahıs kadrosunda yer alan ancak ön sırada olmayan zimmîlere yazarların bakışı, bilhassa Mütareke Dönemi'nden sonra değişmiştir. Ancak bu menfi düşünüş ve duygulanış hâli hep aynı kalmaz, "Türk töresi ve İslam inancından gelen insanlara aynı gözle bakma temayülü, zaman zaman yoğunluk kazanan düşmanlık hislerinin süreklilik göstermesine imkân vermez" (Enginün, 1992: 246). Zimmîlerin bir kısmının, Millî Mücadele'nin kazanılmasıyla başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla devam eden ulus-devlet sürecinden ve çeşitli yaptırımlardan memnun kalmayarak Türkiye'yi terk etikleri, kalanların yaşamlarını bir şekilde devam ettirdikleri bilinmektedir. Türkiye'de kalan bu gayrimüslim sınıf, 1923-1938 yıllarında yazılmış Türk romanında da kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bu kapsamda taranan romanlar içinde yer alan zimmîlerin iktisadi yaşamda faal bir rol oynamaları, on dokuzuncu yüzyıl ve devamını konu edinen eserlerde tespit edilmiştir. Osmanlı'nın

klasik iktisadi dönemini konu eden romanlarda, zimmîler, iktisadi yaşama yön veren bir tavır sergilemediklerinden bu döneme ait bir başlık da oluşturulamamış, direkt modern iktisadi dönemde hayat bulan romanlara geçilmiştir.

Modern iktisadi dönemin zimmî gayrimüslim erkekleri

Kapitülasyonlarla Osmanlı iktisadi hayatına bir şekilde giren müstemin tüccarlar, Osmanlı topraklarındaki halkla iletişime geçmek, işlerini yürütmek gibi vazifelerde; beratlı tüccar denilen zimmîlerle münasebet kurmuşlardır. Bu münasebetleri fırsata çeviren çoğu zimmî unsursa, zamanla aracısız biçimde Avrupa'yla ticari faaliyetlere girmiş, Osmanlı'nın yerli olmayan ticari burjuvazisini meydana getirmiştir. Askerlik yapmamak gibi önemli bir ayrıcalıkları olan zimmîler, ticarete, zanaatta ve çeşitli mesleklerde Müslüman halka göre bir parça daha ön sıralarda yer almışlardır.

On dokuzuncu yüzyıl Kayseri'sinden İstanbul'una uzanan ve Karamanlı Rumları merkezine alan Mahmut Yesari'nin *Bir Namus Meselesi* romanı, zimmîleri romanın asli kişileri yapması bakımından Türk romanında mühim bir yere sahiptir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Arnavutlar Solyotlar* (1888) ve *Müşahedat* (1891) romanlarında zimmî unsurlara geniş biçimde yer verilmiş; ancak *Kelebek* dergisinde 1923-1924 yıllarında tefrika edilen *Bir Namus Meselesi*'nde Mahmut Yesari, zimmî unsurlara geniş yer ayırmaktan ziyade, romanın ana unsurları ve olay örgüsünü tamamen Karamanlı Rumlardan oluşturmuş, roman kişilerindeki farklılıkla, bu eser Türk romanındaki yerini almıştır. Romandaki Karamanlı Rumlar, reelde; nüfus mübadelesiyle tamamen Türkiye'den gitmişler; ancak Mahmut Yesari'nin bu romanıyla yaşanılır kılınmışlardır. Karamanlı Rumlar Ortodoks Hristiyan olup Türkçe konuşmakla Osmanlıdaki diğer Rumlardan farklılık gösterir. *Bir Namus Meselesi*'nde birbirlerine ticari entrikalar çeviren Kayserili Hacıoğlu Ağapiyadi ve hemşerisi Eftimoğlu Petraki'nin İstanbul'da tutunma hikâyeleri anlatılır. Romanın Kayseri'den İstanbul'a kaymasını; Ağapiyadi'nin seneler önce Kayseri'den İstanbul'a göçen ve ticarete büyük bir kazanç sağlayarak zengin olan dayısı Çakıroğlu Yuvaniki'nin borsada tüm servetini kaybetmesi üzerine yeğenini tüm birikimiyle yanına davet edişi sağlar. “Yuvaniki 30 sene evvel İstanbul'a gitmiş ve mahalle bakkallığından derece derece yükselerek günün birinde Galata'nın sayılı bankerlerinden oluvermişti” (s. 42).

Yuvaniki, Anadolu’lu bir Rum olsa da İstanbul’daki Rumların çevrelerinden istifade ederek kısa zamanda Fenerli Rumların senet, bono, vadeli borç verme gibi birçok ticari işlemi yaptıkları Galata bankerlerinden biri olur. “Fakat bakkal terazisinde hileye alışan elleri borsada kambiyo terazisini aynı muvaffakiyetle idare edememiş, (...) yirmi sende toplanabilen servet iki günlük bir hava oyununda suyunu çekivermişti” (s. 42). Yuvaniki, tam bir müteşebbis tavrıyla bakkallığı bir sıçrama tahtası gibi kullanıp girdiği ticari risklerle önce çok zengin olmuş, daha sonra bu servetini yitirmiştir. Sonu ne olursa olsun Yuvaniki, kapitalist sistemin aradığı müteşebbis tipin tam karşılığıdır. Dayısının teklifi üzerine mallarını Petraki’ye satan Ağapiyadi, İstanbul’a kısa zamanda uyum sağlar ve “camekânlı mağazası”yla övünecek duruma gelir.

Sıkı pazarlık yapmak, ucuza toptan mal alıp pahalıya satmak, her türlü hileyle müşteriden çok para almak gibi hususiyetlere sahip olarak sunulan Karamanlı Rumlar, İstanbul’daki Rum tacirlerden bu özellikleriyle çok da ayrılmazlar. Ağapiyadi’nin İstanbullu Türkleri, ticaretten anlamamakla suçladığı kısımlar Rumların ticarete hile katıp haksız kazançlar sağladığını da gösterir. “Dört gurusluh aksata [alışveriş] eder. Dört kere çekişmeye kalmadan parayı toha edip çihar gider. (...) Okkada sekiz dirheme kadar terazide barnah oynatsan bir ağnayana rastlamazsın” (s. 81). Elbette ki Rumların ticaretteki başarısını tamamen hileye başvurmalarına bağlamak yanlış olsa da Türk romanında kurnazlıklarıyla tasvir edildikleri gerçeği de akılda tutulmalıdır.

Mahmut Yesari’nin, ilk romanı *Bir Namus Meselesi*’nde olduğu gibi bütün doğallığıyla gayrimüslim kişisi yaratabilme yeteneğini *Hınç*’ta da devam ettirdiği görülür. 1928 yılında *Milliyet* gazetesinde tefrika edilen *Hınç*’ta Mahmut Yesari, Osmanlı’nın son iki yüz yılında çokça etkili olan tefecilerin canlı bir temsilini yapar. Yahudi Barzilai, faizle borç veren, senetler, bonolar, rehin edilen evler, köşkler, haczedilen eşyalar, piyanolarla bütünleşen kanlı canlı bir tefeci olarak romanda ayrıntılarıyla ve tüm canlılığıyla yansıtılır. Anlatıcı; tefeci Yahudi’yi öyle ayrıntılarla tasvir eder ki fiziksel portresi yaşadığı mekânla adeta bütünleştirilir. “Koltuğundaki çantayı şişiren senetler hep semte göre düzenlenmişti. (...) Her gün hangi semtlerde hangi senetlerin günü gelmişse dakikasını şaşırılmaz, oraya koşardı. Her gün taksit, faiz toplar, senet, kontrat yapar, kiralari alır, komisyon arar, borsada oynardı” (s. 83). Teferruatlı olarak verilen İzidor Barzilai, aslında kapitalist sistemin sömürü çarkının düzenli dönmesini sağlayan küçük bir dişlidir. Romanın mirasyedisi, alafranga tipi

Sırrı Sezai'nin yolu paraya sıkıştıkça Barzilaiyla kesişir. Zengin-fakir, paralı-parasız zıtlıkları üzerinde sıklıkla duran anlatıcı Sırrı Sezai'nin aydınlanmasını sağlamaya çalışırken fakir, borç içinde, hasta birçok insana da resmigeçit yaptırır. Sırrı, yoksul insanların kafa dağıtmaya geldikleri salaş bir meyhanede parayı temsil eden Yahudi tefecinin sistemdeki yerini ve çağrıştırdıklarını düşünür. “Bütün fakirlerden süzülen paralar, bir tek noktada toplanıyor, büyük binalar, apartmanlar şeklinde göğe yükseliyordu. Bu binaların, apartmanların temel taşlarında fakirlerin kemikleri, harçlarında fakirlerin kanları, etleri vardı” (s. 178). Paraya sıkışanların aldığı borçlarla, uzayan taksitlerle, ödenmesi günden güne zorlaşan faizlerle zenginleşen tefeci takımı, Osmanlı'da bir hayli zaman insanları, fahiş faizler ödemek zorunda bırakarak zor duruma sokmuştur.

Memduh Şevket Esendal'ın *Miras* romanında asli kişi Asım, bir Sarayköy'ü beyi olarak Rum ve Ermenilerden niçin refah düzeyi bakımından geri olduklarını düşünürken bazı cevaplara da ulaşır. “Sarayköy beylerinin içinde hiçbiri onlar derecesinde refah görmüyorlardı. Biri işte kendisi... Asım, bugün şu küçük odaya, şu otel kâtipliğine mütehassirdi” (s. 49). Asım ve diğer Türklerin büyük bir kısmı müteşebbis olup ticari hayata yön vermek, riskler almak yerine memuriyeti tercih ettiklerinden zimmîler rahatça birçok ticari işi ve mesleği ele geçirmişlerdir. Anlatıcı, Evrepidi'yi tasvir ederken genel olarak Rumların hususiyetlerini özetlemiş olur. “Bütün işler onların ellerindeydi, servet, itibar! En büyük şeylerden en küçüklerine kadar hepsini onlar yapıyorlardı” (s. 48). Otel sahibi Yerasimo, Rumlarda umumiyetle görülen müteşebbislik hassasını kendine bulundurur. “Otel hemşerilerinden biri tutuyordu; onun yanına çırak olarak girmiş ve nihayet otel sahibi olmuştu. Zengindi, hem kömür mağazaları işletiyor, hem otelcilik ediyordu” (s. 49). Anlatıcı, bir Sarayköy manzarası çizerken, Osmanlı'nın son yüzyılında zimmî unsurlarla Türklerin iktisadi hayattaki yerine de realist darbelerle şekil vermiş olur. II. Abdülhamit iktidarının son senelerinin anlatıldığı romanda; Asım'ın Türk kimliğiyle Osmanlı'da yaşaması ile zimmîlerin Osmanlı'da yaşamalarını aynı görmeyişinden doğan iç çatışma; Türkçülük fikrinin doğuşunu eğitilmiş bir gencin müşahedelerinden hareketle verir. “Kendi kendine düşündüğü vakit (...) Türkiye'de oturan Hristiyanların Müslümanlardan çok yüksek mevkide bulunduklarıydı. (...) İstanbul içinde Hristiyanlar ve ecnebler yaşıyorlardı. Onların yanında bizim mevkiimiz yoktu” (s. 202). Asım'ın kafasında

kurguladığı ve bireyden toplumsala doğru giden yolda Türkçülüğe varışı, milli iktisadın ülkeye yayılışını da bütün doğallığıyla vermiş olur.

II. Abdülhamit yıllarını konu eden bir başka roman, A. R. rumuzlu yazarın *Kırık Madalya*'sıdır. Bir entrikayla Anadolu'ya sürülen Zeki isimli subayın gözlemleriyle Osmanlı'nın son senelerine mercek tutulan romanda, Ermeni mütegalibelerin devlet içinde nasıl devlet oldukları da anlatılır. “O, Osep Raci denilen herif orada, taşsız ve tahtsız bir kraldır. O zengin nahiyenin bütün servet membalarını ele geçirmiştir. Bu da ilk bakışta ahmak manzarası gösteren bu adamın, en akıllı şeytanlara bile çarığı ters giydirecek derecede keskin olan zekâsı sayesinde” (2 Eylül 1938: 13). Ermeni ya da Rum tefeciler, Anadolu'da köylüleri, çiftçileri ve paraya, krediye ihtiyacı olan toprak sahiplerini yüksek faizlerle kendine borçlu eden bir sistem kurarlar. Tehditle, şantajla hükümet çalışanlarını, memurlarını kendine bağlayan Osep Raci, Anadolu insanına musallat olan mütegalibenin romana yansıyan hâlidir.

Bankerlik, sarraflık ve tefecilik gibi işlerde maharetli olan zimmî gayrimüslimlerin konu edildiği bir başka roman da Ercüment Ekrem Talu'nun *Papeloğlu*'dur. II. Abdülhamit'in saltanat senelerinin sonlarından Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar geçen bir sürenin vaka zamanı olarak seçildiği romanda Türk İbrahim Ağa, Satılmış ve İzzetî Efendi'nin sermayelerini artırma hikâyelerinde akıl danıştıkları, kimi konularda kandırıldıkları durumların içinde hep para akışını ellerinde tutan zimmîler vardır. İbrahim Ağa'ya elindeki şimendifer tahvillerini rehin vermek suretiyle borç para almak için gelen mirasyedi, ona gelmeden evvel Yafes adlı bir Yahudi'ye gitmeyi tasarlar. “Yasef'ten uydurmaya bak. Tamam! Ben Yahudi'yi gördükçe bucak bucak kaçıyorum... Daha kendimde iki senedim var” (s. 18) diyen mirasyedi Şücaettin, en son kurtuluş çaresi olarak İbrahim Ağa'yı seçer. Ona şimendifer tahvillerini on lira karşılığında güçlkle rehin eder.

İbrahim Ağa'nın Şücaettin kendisinden borç para isteyene kadar hayatında hiç duymadığı şimendifer tahvilleri hakkında malumat edinmesini de Yahudi bir sarraf sağlar. Bu sarraf sarayla güçlü münasebetler kurmuş, hatta maaşların memurlara gününde verilmesinde, paraların değerinde çeşitli oynamalar yapmakta nam salmıştır. İbrahim Ağa, elinde tahviller olduğunu Yahudi'ye hissettirmeden bu kâğıtların kıymetini öğrenmeye çalışır.

“Yahudi, İbrahim Ağa’yı uzun zamandan beridir tanırdı. Mabeyin başkâtibinin akrabası olduğu için her aybaşı aylıklarını baş iradei seniye muntazaman alan mektubii Sadri ali Hazretleri, İbrahim Ağa’yı buraya gönderir. Osmanlı liralарını ikişer kuruş, yüzer para başla İngiliz’e tahvil ettirir. Elkâsibi Habibullah eri celiline ittibaen bir iki altın ticaret ederdi. Sonra da ay ortalarına doğru bu İngiliz liralарını da yollayıp kezzaplı kremiç altınlarıyla değiştirerek beş on kuruş istifade de bu suretle temin eylerdi” (s. 22).

İsmi verilmeyen Yahudi’nin sarayla kurduğu iktisadi münasebetlerin mahiyeti değerlendirildiğinde Osmanlı iktisadi hayatının ne kadar içinde olduğu görülmektedir. Para akışının sağlanmasında, tefeci gibi senetler düzenleyip faizle borç paralar vermekte mahir olan ismi verilmeyen bu Yahudi, dindaşlarının tipik bir misali olarak romandaki yerini alır.

Satılmış’ın memleketine dönüp kendince huzurlu bir hayat sürme fikrinin anlatıldığı kısımda Anadolu’nun vaziyetine dair okuyucuya bazı malumatlar veren anlatıcı Ligor Efendi adlı Rum bir memurdan da bahseder. Romanda hadiselerin akışını değiştirmeyen bu memurun Osmanlı siyasi ve sosyal yapısının kökünden değiştiği yirminci yüzyılın başlarındaki Rum memur tipini yansıtıyor oluşu kıymetlidir. Osmanlı iktisadi yapısına kendi çapları kadar tesirde bulunan Rumların siyasi kargaşa içinde konumlanması, parayla kurdukları münasebet de dikkat çekicidir.

“Ligor Efendi tam o devirdeki Rum memuru tipiydi. Irktaşlarının hıyanetini bildiği ve bunun kendi üzerine de sıçramasından korktuğu için hükümetten muhteriz, ne de olsa gâvur olduğu ve içinden Megali İdea’ya bağlı bulunduğu için de alttan alta memlekete düşman tavşan tersi gibi ne kokar ne de bulaşır, yalnız para ile yumruğa baş eğer herifti” (s. 175).

Osmanlı ciddi bir karmaşanın içinde çok uluslu yapısının aleyhine döndüğü günleri yaşar. Romanda bu tarihî gerçeklikle beraber ele alınan zimmî unsurlar, iktisadi kapıların başını tutmalarından kuvvet alarak çıkarıcı tipler olarak tasvir edilmişlerdir.

Fazlı Necip, *Muhacir*’de II. Abdülhamit devrinden Kurtuluş Savaşı’nın kazanıldığı yıllara kadar geçen uzun bir süreyi romanına konu eder. Romanın asli kişisi Kurdali, Tanzimat’tan beri memurluğu seçmesi istenmeyen ve müteşebbis olunması istenen genç tipidir. Eserde idealize edilen asli kişinin hamurundaki müteşebbis hususiyet, Rum okullarında gördüğü eğitime bağlanabilir. “Hristiyan mahallelerinde kahvehane ve meyhane görülmezdi. Herkes işinde, gücünde idi. Kimsenin boş vakti yoktu. Hâlbuki İslam mahallesinde iki büyük kahvehane vardı.” (15 Eylül 1930: 3).

Selanik'in Ağustos adlı beldesinde birlikte ama ayrı yaşayan bu iki cemaatin temel farkı hayata bakışındadır. Bu bakışı veren en önemli unsurlardan biri de okuldur. Mehmet; oğlu Kurdalı'yi Rum okuluna vererek doğru bir karar verdiğini en başından anlar. "Hiçbir İslam çocuğu mektepte okumuyordu. Muhacir Mehmet oğlunu Rum mektebine verdiği için cemaat arasından ihraç edilmiş gibi idi. Ekser cahil ve inatçı mutaassıplar ona selam bile vermiyorlardı" (15 Eylül 1930: 3). Kurdalı'nın çiçek hastalığını tedavi eden, okumasına, hayata tutunup müteşebbis olmasına ön ayak olan Rum Doktor Perdirakis'tir. Doktor, beldede bir bakkal açmak isteğinde Kurdalı'ye destek olan ve ona fikirler veren kişidir. "Kurdalı'nın dükkânı kasabanın en işlek sokağı üzerinde idi. Doktor burasını iyi intihap etmişti. İslam mahallesine de yakındı. Yeni açılan iplik fabrikaları, iki tarafında üçer yüz adım kadar uzakta bulunuyordu" (15 Eylül 1930: 3). Doktor, dükkânı Müslüman ve Hristiyan iki cemaatin de yakınında tutarak Kurdalı'nın kazancını ikiye katlamasını sağlar. Fabrikaya yakın olması da bir başka kıymeti barındırır. Bunları akıl edip tasarlayan kişinin Rum olması kayda değerdir. Kurdalı'ye asıl ilerleme fikrini, ticarete cesur olması gerektiğini Rum okulunda aldığı eğitim sağlar. "Anacığım tüccar ve zengin olmak için doktorun dediği gibi ileri, daima ileri gitmeye, çalışmak, yenilikler göstermek lazımdır. Bize mektepte Rum muallim de böyle söylerdi" (16 Eylül 1930: 3). Kurdalı'nın büyük bir servet edinmesinde zimmîlerden aldığı olumlu bilgiler, yorumlar ve yönlendirmeler etkili olmuştur.

1938 tarihli Sıtkı Şükrü Pamirtan'ın *Toprak Mahkumları*'nın anlatıcısı Cumhuriyet inkılaplarının ateşli bir savunucusudur. Anlatıcı, Anadolu gençlerini Osmanlı'nın toprak mahkûmları olarak sembolize eder. Kanları ve canlarıyla Osmanlı topraklarını sulayan ve dolduran Anadolu'nun gençleri efelerin, eşkıyaların ve Rum tefecilerin elinde olumsuz bir durumda anlatılır. Romanda ağa olarak verilen Hacı Dayı ve Ahmet Ağa'nın çocukları evlenmek üzeredir. Düğün kıyafeti, eşyası ve buna benzer birçok âdetin gereği Rum tacirler tarafından bu iki ağaya değerinden iki kat fazla fiyata getirilir. Yılların birikimi paralar, altınlar bu pahalı ürünlerle eriyip gider. "Bezirgân Hacıyordan'ın Alaşehir'den getirdiği denkler açıldı; düğün eşyaları bir bir ortaya çıkarıldı. (...) Onun İzmir'deki Rum çelebilerini bir ziyarete gitmesi, bir koyun sürüsünün eriyip gitmesi demektir" (s. 28-29). Alışverişi tamamladıktan sonra Hacıyordan, geceki eğlencelere kalmayı kabul eder. Ancak düğüne efe başının da gelmesi tefeciye korkutur. Çünkü üzerinde Hacı Dayı'dan aldığı yüklü bir para vardır.

“Bu koca gâvur, olduğu yerde put gibi duruyor ve efelerin yüzüne bakamıyordu. (...) Bezirgân sabahleyin Hacı Dayı’dan aldığı, altınların elden gideceğini düşünerek hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı” (s. 31-33). Türklerin savaşlarda ölmezse tarlalarda çalıştığı, ülkenin ticaret hayatına yön verenlerinse zimmîler olduğu, romanın çeşitli yerlerinde dile getirilir. Bu tip eleştiriler özellikle Osmanlı’nın her manada işgale uğradığı seneleri bizzat yaşamış olan yazarlar tarafından inkılapçı söylemin de tesiriyle dozu bir hayli kaçarak yapılır.

Fazlı Necip, *Türk Kızı*’nda Birinci Dünya Savaşı sırasında zimmîlerin iktisadi yaşamı nasıl kendi çıkarlarına çevirdiklerini, halkın maddi sıkıntılar içindeki çaresizliğini nasıl fırsata dönüştürdüklerini, faizle borç vererek, çaresizlik içinde para arayan insanlardan değerinden düşük fiyatlarla emlaklerini aldıklarını, ticaretten anlamayan Türk ortakları nasıl oyuna getirdiklerini anlatır.

Romanda ismi verilmeyen eski bir Rum tüccarla Vali’nin alafranga hevesler peşinde koşan oğlu Adil’in ortaklığıyla açılan ticarethanenin, devrin modası icabı açıldığı anlatılır. İttihat ve Terakki yönetimi, Türklerin ticaretle yakından ilgilenmesini, bir Türk burjuvazisi meydana gelmesini ister. Kurulan Türk şirketlerinin kiminde işten anlayan zimmîler başı çekmektedir. “Millî ticaret modası çıktığı vakit babası ona ortak bulmuş, yazıhane açtırmıştı. Ortağı eski bir Rum tacirdi. Bütün işleri o çeviriyordu. Vali’nin nüfuzu, himayesi sayesinde şirket mühim işler görmüş, birçok paralar kazanmıştı” (s. 60). Vali’nin oğlu için açtığı ticarethanenin işlerini Vali’nin nüfuzu ve Rum tüccarın keskin zekâsı yürütmektedir.

Vali’nin dışında şehrin önde gelen kimi isimleri ve makam sahipleri vagon ticareti başta olmak üzere kâr getiren ama yasal olmayan çeşitli ticari işlere girerler. Bu işlerde Türk sermayedarlara zimmî ortaklar eşlik eder. Paşa’nın zenginleşmesini, büyük bir servet edinmesini sağlayan da Haralambo’dur. Milliyeti üzerinde durulmayan Haralambo, sürekli değişen savaş koşullarında kendini sağlama almış, ancak ticarethaneyi kurtaramamıştır. Paşa, her ne kadar işleri kontrol ettiğini düşünse de paranın büyümesine kapılıp sınırsızca yaşadığı eğlence hayatından pek de işlerle ilgilenme fırsatı bulamaz. Romandan anlaşılır ki millî iktisat modası yine zimmîlere yaramış, Türkler paralarını kadınlarla, kumarla, adı duyulmamış eğlencelerle tüketirken zimmîler hep hesaplı davranmıştır. “Şüphesiz ki bu fırtına esnasında dümen elinde bulunan Haralambo kendi gemisini kurtarmaya çalışmış, muameleden, gizlice

birçok paralar aşırmanın yolunu bulmuştu” (s. 162). Haralambo, ticarete Türkleri dolandıran bir zimmî olarak tasvir edilmiş, bir başka zimmî Sarraf Nikolaki’ye eski zenginleri, emlakleri, altınları olan ama paraya sıkışan insanları yüksek faizle kendine bağlamakta, ya paralarını ya da umumiyetle değerinin çok altında bir fiyatla emlaklerine el koymaktadır. “Yine o hain sarrafa müracaat etmekten başka bir çare bulamadılar. Belki muhtekir herif kendilerini sıkıştırmak, faizin miktarını artırmak istiyordu. (...) Para bulabilmek için daha fazla faiz vermeye de razı olacaktı” (s. 134-135). Tefecilikle zenginleşen Nikolaki, romanın asli kişisi Nezihe’nin mürebbiyelik yaptığı evin sahibi, alafranga yaşam süren Necdet Bey’e yüksek faizle borç verir. Necdet Bey, savaşın sona ermesiyle bu tefeciden kurtulsa da ona kazandırdıkları para; borç aldıklarının misliyle fazlasıdır. Romanda, parayla yakın ilişkileri üzerinden verilen zimmîler, kötü niyetli ve çıkarıcı olarak tasvir edilmişlerdir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*’nde İttihat ve Terakki yönetiminin sokaklara ve bilhassa basına yansıyan yüzünü Ahmet Samim ve Ahmet Kerim kişileri üzerinden verir. Ahmet Samim millî iktisat siyasetinin zirvede olduğu günlerde arkadaşı Ahmet Kerim gibi muhalif bir anlayışla yazılar yazmaktadır. Muhalif ve güçlü bir sesi susturmak fikriyle, devrin milliyetçi siyaseti birleşir ve gizli bir el, Ahmet Samim’in sonunu hazırlar. Ancak ölüm gibi etkili ve son yolu denemeden önce bu gizli eller, Ahmet Samim’i muhalif gazeteden koparmak isterler. Bunun yolu da gazetenin sahibinin bir Rum olmasının gündeme getirilmesiyle olur. Ahmet Samim, arkadaşlarıyla bir barda eğlenirken sözlü saldırıya uğrar. “Görüyor musunuz şunu? Rumlardan aldığı parayı yine Rumlara yediriyor, işte!” (s. 49). Ahmet Samim’in çalıştığı gazetenin sahibi Kozmidi, aynı zamanda mecliste faal çalışan bir vekildir. “Sabah gazetesinin sahibi de Ermeni’dir lakin bu Kozmidi Efendi aynı zamanda bir Osmanlı mebusu idi” (s. 49). Ahmet Samim, bir münevver olarak yaşananlara akıl erdiremez. Zimmîlere takınılan bu tavrı hoş bulmadığı gibi sözlü saldırıyla Türklüğüne ve onuruna sürülmeye çalışılan lekeden de rahatsız olur. Bir suikast neticesinde hayatını kaybeden Ahmet Samim gibi muhalif olan Ahmet Kerim’in de hayatına siyasetin karanlık elleri tarafından müdahale edilir.

Sabahattin Ali’nin *Kuyucaklı Yusuf*’u, 1908’den Birinci Dünya Savaşı’na uzanan zaman aralığında Anadolu insanına ve Anadolu’ya bakışıyla önemli ayrıntılar sunar. Yusuf, “bir baltaya sap olmak” için uğraşırken kendine yakışan meslekleri

sıralar. Aklından geçen “(...) kunduracı, terzi, helvacı” (s. 113) gibi meslekler aynı zamanda Türklerin yaptığı işlerdir. Daha sonra arabacılığı deneyen ve Türklerin en çok rağbet ettiği memurluk vazifesini de gören Yusuf, tahsildarlıktan eşkıyalığa kadar gidecektir. Oysaki anlatıcı, ayrıntıya girmese de aynı yerde kalabalık bir nüfus olarak ikamet eden Rumları Yusuf’tan çok farklı biçimde anlatır. Rumları Yusuf’tan ayıran en önemli hassa, onların “dünya işlerini pek yakından takip etmeye” meyilli olmalarıdır. Ticaret, başta olmak üzere kârı artırmaya dönük bütün işlerde zimmîlerin sayısı çok, başarıları da bu nedenle daha fazla gibidir. Türkler de ticaretle ilgilenmelerine rağmen yoğunluk açısından zimmîler kadar olamamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında geçen Peyami Safa’nın *Canan* romanı; para-ahlak, evlilik-sadakat, maddiyat-maneviyat çatışmaları etrafında şekillenir. Asli kişi Canan, paranın büyüüne kapılmış biridir. Lami, Canan’ın peşinden giderek, hayatını darmadağın eder ve iktisat meselelerinin içinde kendini bulur. Lami’nin adı verilmeyen arkadaşı Osmanlı’da mazisi çok da eski olmayan borsaya meyilli biri biçiminde sunulur. İsimsiz arkadaş, borsa işlerinin dünyadaki ve ülkedeki siyasal hadiselerden etkilendiğini belirtirken Osmanlı’da borsa işlerinden zimmîlerin iyi anladığını ekler. “Zaten borsa işleri, Yahudilere vergi... Herifler bir ucunu, kulpunu bulup siyasi haberleri öğreniyorlar” (s. 76). Galata bankerleri, iktisadi bütün işlerde ön sırada yer aldıkları gibi borsa işlerini de yürütmekte başarılıdırlar.

Müfide Ferit Tek, *Leyla* romanında işgal yıllarını, Millî Mücadele’nin zorlu safhalarını, savaşın zaferle bitip Türkiye’nin doğuşunu anlatmıştır. Türkler için bir hayli zorlu geçen bu süreç İstanbul’dan takip edilir. Osmanlı’nın başkenti işgal altındadır. Her şeyin gözlemcisi ve anlatıcısı Leyla, vatan aşkıyla doluyken, işgalcilerin safında yer alan ve vatana ihanet eden eşi Selahattin, süfli işlerin peşindedir. Canlı ve duygusal İstanbul tasvirleri yapan anlatıcı; zimmîlerin İstanbul’un işgal edilmesinden sonra Türklere davranışlarını da bu doğrultu içinde verir. “Galata’daki dükkâncıları gösteriyor. Her biri, dükkânları içinde başlarında şapkaları ile taç giymiş birer kral edasıyla duruyorlar. (...) Bu arada bir Ermeni’ye veya Rum’a alacaklı olmak en büyük felaket. Borçlarını ortadan kaldırmak için alacaklıyı ortadan kaldırıyorlar” (s. 21, 22). Umumiyetle hilekâr ve çıkarıcı olarak Türk romanında tasvir edilen zimmî tüccarlara işgalin ardından bir de küstahlık ve hainlik özellikleri de yüklenir.

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarından yeni kurulan Türk devletinin ilk senelerine kadarki zaman diliminde yaşanan sosyal değişimleri bir pirenin gözünden anlatan S. Ver müstear isimli yazar, *Pirenin Gördükleri*'nde Osmanlı'dan Batılı Türk devletine geçişin sancılarını, merhalelerini, sokağa ve üst sınıf insanlara yansımalarını konu eder. Romanda; hain, görgüsüz ve alafranga Latif'in siyasal şartlara göre şekil alan ve sürekli değişime açık omurgasız karakteri merkeze alınır. Rum patronunun servetine konarak sınıf değiştiren asli kişi Latif; millî hiçbir duygusu, vatana dair tek bir düşüncesi olmayan parayla var olan şahsiyetsiz biridir. Latif, parasız bir avukatken yolu Rum tüccar Hırsto Samuraki'yle kesişir. Mütareke Dönemi'nde bir hayli para kazanan bu Rum, Millî Mücadele'nin İzmir'de zaferle neticelenmesi ardından büyük bir ümitsizliğe kapılır. “Yunan ordusu Ankara'ya girdiği gün bana General Tahakaris söz verdi. Et, ekmek müteahhitliğini yapacağım. Seni tesisime memur edeceğim” (6 Teşrinisani 1935: 4) diyen Hırsto, savaşın ve işgalin tüm şartlarından faydalanan tipik bir Rum tüccarken kendinden de kurnaz biriyle karşılaşır. Bu yoz Türk, vataniyle ilgilenmediği gibi patronu alelacele ülkeyi terk ederken ona verdiği sözle de ilgilenmez. “Emlakimi, alacağımı, her şeyimi sana bırakıyorum. Sen bu alacaklarımı piyasadan toplayacak, eğer gelmezsem, emlakimi hemen satıp parasını bana yollayacaksın” (6 Teşrinisani 1936: 4). Hırsto'nun tasarısı Türklerin İstanbul'a girmemesi üzerine yapılmış ve nihayetinde zaferin sonucunda beklenen olmuştur. Ancak Latif, o güne kadar ilgilenmediği Millî Mücadele'nin neticesiyle yakından alakadar olur. “Türk ordusu İstanbul'a giriyor. Latif Bey de köprübaşında ordumuzun daima selameti duasıyla beş köprünün beş Galata Köprüsü'nün ve beş de Eminönü tarafında olmak üzere tam on kurban kestiriyor” (7 Teşrinisani 1936: 4). Latif'in sevinci hak etmediği bir servete konacağındandır, kesilen kurbanlar da Rum Hırstos'un parasıyla alınmıştır. Bu romanla zimmiler için şablon biçiminde oluşturulan tefeci, kurnaz, çıkarıcı gibi sıfatlar bir Türk tüccar için söylenir. Çıkarıcı ya da kurnaz ilk Türk roman kişisi olmayan Latif'i, diğer roman kişilerinden ayıran ve canlı kılan, çıkarıcı bir Rum tüccarını dahi aldatacak, vatanına dair zerre bir bağlılık duygusu hissetmeyecek karakterde oluşudur.

Selahattin Enis Atabeyoğlu, *Mahalle*'de natüralist unsurlarla bir kat daha artırdığı tasvirleriyle Mütareke Dönemi İstanbul'unu anlatır. Bu fazlasıyla gerçekçi ve en ince ayrıntısına kadar sunulmaya çalışılan insan hikâyeleri, Birinci Dünya Savaşı gazisi Rüştü'nün müşahedeleriyle sunulur okuyucuya. Rüştü, eşi ve oğlunu dört yıl

sonra İstanbul'a döndüğünde bulamaz. Bir süre sonra hayat gailisine düşer ve bekçilik yaparak geçimini sağlamaya çalışır. Geceleri mahallenin emniyetini sağlamaya çalışan Rüştü, zengin ve fakir her türlü sınıftan insanın beraber yaşadığı mahallede Mütareke İstanbul'una dair birçok hikâye biriktirir. Türk-Müslüman mahallesinin iki Rum bakkalından biri olan Yuvan Usta, Mütareke şartlarını fırsata dönüştürenlerdendir. “Yalnız bakkallıkla iktifa etmiyor, üstelik rehin mukabilinde para ikraz ediyor, maaş cüzdanları kırıyordu. Emin olduklarına veresiye vermekte tereddüt etmiyor, hatta bazı hesap temizlemek isteyen müşterilerin hesaplarını” (s. 228) temizlemeyen Yuvan Usta, bir müteşebbiste bulunması gereken kabiliyet ve zekâyı göstererek borcun borcu beslediğini bilir. Buna ilave olarak borçlarını kapatan bir müşterinin başka bir bakkala gitme tehlikesini düşünerek de borcu tam manasıyla kapatmaz. Savaşın kaybedilmesinden sonra Yuvan Usta'nın hilekâr, çıkarıcı gibi sıfatlarına hain de eklenir. Tümü Türk-Müslüman olan bir mahalleden hatırı sayılır bir servet edinen Yuvan Usta “Patrikhaneye para, Yunan ordusuna iane vermekten” (s. 228) geri durmaz.

Selahattin Enis, *Endam Aynası*'nda yine Mütareke Dönemi İstanbul'una merceğini tutarak birçok ahlaksızlığı, hırsızlığı, hainliği ve namussuzluğu natüralist çizgilerle resmeder. *Mahalle* romanındaki Rum bakkalın adı ve şahsiyeti değişmeden burada da hayat bulur. *Mahalle*'deki Yuvan'ın ustalığına hacılık ilave edilmekten başka hainlikte de bir parça ileri gitmiştir. “Damar ve iliklerinin içinde cereyan eden kanın bütün mevaddını Türk ehmeğine medyun olan Hacı Yuvan bile yeni cereyana tebaiyetle dükkânını mavi beyaza boyamış ve bu küstahlığı öz Türk mahallesinin hariminde irtikâp etmekten çekinmemiştir” (s. 102). Yunanistan'a aidiyetini belli ederek Osmanlılıkla alakası olmadığını gösteren Yuvan, İstanbul'da daha rahat ticaret yapmak, servetini artırmak maksadıyla siyasal ortama göre şekil almaktan kaçınmaz. Romanın asli kişisi Mahmut, İstanbul'u gezerken zimmîlerin Türklere göre ne kadar refah içinde olduklarını da görür. “Harp senelerinde Türk kanının oluklar gibi (...) aktığı senelerde cephe gerisinde en fazla rahat eden bu millettir. Hepsi birer surette birer yere ilişmişler, hepsi birer suretle harbin şedaitinden uzak kalarak ceplerini doldurmuşlardı” (s. 98). Türkler, savaşta canlarını ortaya koymuş, cephe gerisindeki aileleri bir yaprak misali savrulmuş, ancak zimmîlerin refah düzeyi aynı seviyede kalmış hatta artmıştır. Bu çelişki, anlatıcının zimmî tüccarların müreffeh hâllerini görmesiyle daha da dayanılmaz olur.

Cumhuriyet'in zimmî gayrimüslim erkekleri

Genç Türkiye'nin doğuşu Osmanlı'nın beklenen batışının ardından olmuş, büyük Osmanlı coğrafyası son iki yüzyılında küçüldükçe değişmiş, değişikçe parçalara bölünmüştür. Osmanlıcılık, İslamcılık gibi fikirler Yunan'ı, Bulgar'ı, Arnavut'u, Arap'ı Osmanlı kimliği çatısı altında tutamazken, Balkan Savaşlarıyla somutlaşan ve Türkiye'nin kuruluşuyla neticelenen Türkçülük fikri Türkleri geniş anlamda devlet-kimlik ilişkisini düşündürmeye sevk etmiştir. Yurdun işgali, Mütareke senelerinin ağır şartları, Millî Mücadele'nin zorluklarla geçen günleri Türkler ve zimmîleri bir kat daha uzaklaştırmıştır.

İttihat ve Terakki yönetimince ekonominin Türkleştirilmesi fikri uygulamaya geçirilirken bir yandan da Yunanların İzmir'i işgaline sevinen ya da işgal kuvvetlerine maddi-manevi destekler sunan zimmîlerin yoğunluğu, yeni Türkiye'yi kuracaklara zimmîler hakkında menfi çağrışımlar oluşturmıştır. Millî Mücadele'ye destek olmadığı düşünülen zimmîlerin yeni Türk devletinde işleri bir hayli zor olacaktır. Ticarethane kurmakta, işletmekte, memur olmakta, devletin güvenliğine zarar verecek meslekleri icrada yapılan yeni düzenlemeler zimmîlerin ülkedeki sayısını düşürür. Türkiye'nin kurulduğu yıllarda zimmîlere karşı yakın tarihle ilişkili yürüyen; siyasi, sosyal, iktisadi ve hukuki neticeleri olan düzenlemeler ve akabinde yaşananlar uzun bir süreç dâhilinde düşünüldüğünde sonuç olarak 1942'deki Varlık Vergisi uygulamalarına, 6-7 Eylül 1955'te yaşanan istenmeyen hadiselerle ulaşmıştır.

Yerli gayrimüslimlerin Türkiye'deki akıbetleri mutlaka tarihî süreçle değerlendirildiğinde tabii seyrinde ilerleyen ve tekâmüle eren Türkçülüğün Osmanlı gayrimüslimlerini yok etmeye, hor görmeye niyetli olmadığı, tarihî şartlar içerisinde her milletin kendi seçimlerini yaparken devletin bekasını düşünme noktasında aldıkları tavırla alakalı bedeller ödediği söylenebilir.

Yayla Kızı'nda Aka Gündüz, asli kişisi Petek'i bir dünya yıldızı yapan Yahudi Samuel Bensusan'ı iş bilir, zeki, çalışkan, müteşebbis ve iyi niyetli biri olarak sunar. Anlatıcının; babasından kalan serveti tüketen genç Samuel'i okuyucuya tasvir edişindeki ayrıntılar, Osmanlı ve zimmî ayrımına ilginç bir bakış getirir. "Paraları, bir Osmanlı asilzadesi gibi yedi ve paralar suyunu çekince tertipli, usturuplu bir İsrail çocuğu gibi düşünmeye vardı. Avukatlık, komisyonculuk, imtiyaz peşinde dolaşıklık

(...) ecnebi sermayedarlarına bekleyicilik yaptı” (s. 134). İlk dönem Türk romanlarında kendine bir hayli yer bulan mirasyedi tip, babadan kalma serveti yok ettikten sonra ya çile içinde düşünür ya bir memuriyet bulmaya çalışırken, Yahudi Samuel devrin beklentilerine göre işler yaratıp para kazanmanın hatta kâr etmenin yollarını tasarlar. İkinci tavır tam bir müteşebbis harekettir. İlkini değiştirmek içinse Tanzimat’tan beri münevverler ve idareciler bir hayli çaba göstermişler; ancak Türklerin müteşebbis bir karaktere ulaşması beklenen seviyelerde olmamıştır. Yahudi Samuel, Millî Mücadele bittikten hemen sonra başkaları gibi Avrupa seyahatine çıkmak yerine Türkiye’yi gezer ve ülkenin ihtiyaçlarını gözlemler. Yaptığı; iktisat biliminde anketlerle, soruşturmalarla yapılan saha taramasıdır ki genç Türkiye’ye ait bir ihtiyaçlar analizi henüz yapılmamıştır. Samuel, müteşebbis zekâsıyla ülke insanını müşahade eder, büyük fikirlerle evine döner. “Bir sürü kazanç yolları bulmuştu. Ve onları devirlere; çabuk geçici kazanç, biraz sürecek kazanç, ileride açılacak kazanç gibi bölüklere bölmüştü” (s. 134). Ticari tasarılarının ilki kurtuluşun millî heyecanlarıyla da alakalı olur. Kadınlardan müteşekkil bir işletme kuran Samuel, ay yıldızlı terlikler imal eder. Bu, çabuk geçici kazançlardandır ve Samuel tekstil sahasında ilerlemeye karar verir. Samuel, tekstilin Türkiye’deki merkezlerinden Bursa’ya gider. Samuel için burada ilginç olan durum; kullanılmayan ya da satılmayıp kenarda tutulan ürünleri şık bir tarzla moda hâline getiren bir zekâyla hareket edisidir. “Biraz tül, biraz tela, biraz ipek... O devri yaşayanlar, Yeni Türk yerli kasketleriyle Yeşil Bursa kadın şapkalarını hatırlarlar” (s. 134). Samuel, şapkayla yetinmez, inkılabın istediği çarşafı unutturacak manto modasını da başlatır. Bu ürünlerden para kazansa da ithal malların piyasaya sürülmesiyle yeni bir işin peşine düşer. Dünyayı sarmaya başlayan sinema ve müzik sektörünün çok kazanç sağlayacağını fark etmiştir. “Amerikalılarla uyuştu. Film komisyonculuğuna girdi. Sinema gişelerinde sinema yıldızlarının resimlerini satmayı bizde ilk önce Samuel Bensusan Efendi icat etti” (s. 135). Anadolu’nun yanık sesli kızı Petek’i bu işle iştigal ederken tanıyan Samuel, bu Anadolu kızını düşmekten de kurtarmış olur. Samuel tipi romanda hem ticari zekâsıyla ön sıraya çıkarılmış hem de Petek’in kurtarıcısı olarak sunulmuştur. Aka Gündüz bu olumlu tavrıyla devrindeki genel zimmî algısının dışına çıkmıştır.

Ercüment Ekrem Talu *Meşhedi ile Devriâlem*’de Şimerik isimli gemiyle bir dünya turuna çıkan Meşhedi, Çekirge ve Torik Necmi’nin yollarını Moiz adında bir tüccarla kesiştirir. Ticarete atılma hikâyesi ırkına sunulan zekâyla alakalı olarak biraz

tanıdık olmakla beraber, azı çok etme tasarılarında, ilginç fikirleri geliştirmek noktasında Türklerin hep yakalamak istedikleri hasletleri gösterme bakımından da önemli karakter hususiyetlerine sahiptir. “Amerikalı bir seyyaha, cebindeki paslanmış bir demir parçasını antika diye satınca bu vakadan ibret alıp, antikacılığa başladığını ve şimdi zengin ve üç muhtelif ticarethane sahibi bulunduğunu anlattı” (s. 107). Amerikalıların beklentisini belirlemiş, yani iktisadi açıdan talebin içeriğini çözmüş olan Moiz için, sadece ürünlerini çeşitlendirmek ve sergilemekten başka bir iş kalmaz. Ancak buraya kadar ticari bir zekâyla anlatılan Moiz, Amerikalıları kıymetsiz ürünlerle devamlı aldatmayı sürdürdüğünü ve haksız kâr elde ettiğini gururla söylediğinde zimmî tüccarların Türk romanındaki vasıflarına tam manasıyla ulaşmış olur. “Bu adamlara bilsen neler sattım, şaşırır kalırsın. İstanbul’da akrabalara yazdım: Hasköy’de, Balat’ta, Kuzguncuk’ta, Ortaköy’de ne kadar iski pusyu çuruk hurdavat varsan Newyork’a yetirttim” (s. 105). Moiz, tipik bir Yahudi tüccar olarak romanda başarıyla sunulur, Torik Necmi ve arkadaşlarını bu başarılarıyla etkiler. Hatta Torik Necmi ve arkadaşları Amerika’da başları sıkıştığında Moiz’in yönteminden ilhamla kendilerini Türkiye’ye götürecek parayı kazanabileceklerdir.

Nezihe Muhittin’in *İzmir Çocuğu* romanında Birinci Dünya Savaşı’nın olağanüstü şartlarından faydalanarak zengin olan ve Cumhuriyet Dönemi’nde de bu zenginliğini devam ettiren Yahudi Bohor, millî tüccarın önündeki büyük engellerden biri olarak anlatılır. Romanın asli kişisi Yener’in de katıldığı bir davette, Bohor hakkında davetlilerin kendi aralarında yaptıkları konuşmadan servetinin bir sınırı olmadığı anlaşılır. “Asıl onların arkasında kasa dolduranlar Bohorlar, Karamanoğulları, Şimsirekynlardı. Onlar da şimdi topladıklarını afiyetle yerken yeniden avlanmak için pusu kuruyorlar” (19 Teşrinievvel 1936: 4). Konuşmada büyük harp sırasında Bohor gibi zengin olanların önünde Türk tüccarların bulunduğu, asıl servet yapanların da bu zimmîler olduğu söylenir. Bohor’un Cumhuriyet’te de aynı tipte bir zenginlik kaynağı bulmaya çalıştığı ifade edilir. Bohor, romanda idealize edilen Yener’i sırf yerli ve millî sermayeyle yeni fabrikalar, işletmeler kurmak düşüncesinde olduğu için sevmez. Uzun yıllar yabancılarla kurdukları ticari münasebetlerle Türk tüccar sınıfını zayıflatan zimmî ticaret insanları, aynı şartların yirminci yüzyıl Türkiye’sinde de sürmesini ister, devletin de katkılarıyla Bohor’un hayali gerçekleşmeyince, zimmî tüccarlar, Yener gibi genç müteşebbislere nefret besler.

Ercüment Ekrem Talu, bilhassa Meşhedî'nin maceralarını anlattığı romanlarında zimmîlere bir şekilde yer ayırır, onların ticaretteki zekâlarına, kabiliyetlerine bazen de hilekârlıklarına değinir. *Gurabi Efendi Avrupa'da* romanında Gurabi Efendi'ye çıkan piyango, Yahudi Yafes'in dükkânından alınmıştır. Yafes, iki yüz bin lirayı Gurabi Efendi'ye takdim ettikten sonra piyangodan bir pay almak ister; ama İfakat Hanım, Yahudi'yi faka bastırır. Parayı getirmeden kendi payını ayırmadığı için hayıflanan Yahudi, pek de kâr edemeden dükkânına dönerken kendine kızar. Piyangoyu kazanan Gurabi Efendi'nin etrafındaki ikinci zimmî Ermeni Takvor'dur. Önceden tanımadığı Gurabi Efendi'nin parasını işletmek düşüncesiyle evine gelir. "İşlemeyen para çürür, kokar, küflenir, ziyan olur. Onun için en doğrusu akaret almaktır. Ağnoorsun? Yaptır deoorum. Bu kerte, yapı yaptırmak pahalıya mal oloor" (7 Ağustos 1937: 12). Fikirleri parayı kâr ettirecek cinsten olan Takvor, müteşebbis bir tavra sahiptir. Ancak Gurabi Efendi'nin akli Avrupa'ya gitmektedir. Avrupa'ya karısı İfakat Hanım, Torik Necmi ve Takvor'la giden Gurabi Efendi'nin karşısına Yasef Yumuşyoz adlı bir zimmî daha çıkar. Yasef'in çocukluğu İstanbul'da geçtiğinden Türkçe bilmektedir ve Gurabi Efendi'nin elindeki paranın da farkına varınca onlara yakınlık gösterir. Yasef, beynelmilel bir komisyoncu, tefecidir. "Dört beş yerde ortaklarımız var, Kumpanya yaptık, işliyoruz. (...) Beş ortak, Bükreş, Atina, Belgrat, Sofya ve İstanbul'da bir gizli teşkilat kurmuşlardı" (23 Ağustos 1938: 12). Döviz akışını kendilerinin kazanç sağlayacakları bir ağ kurarak geliştiren bu beynelmilel Kumpanya, modern enternasyonal firmaların atası konumunda düşünülebilir. Yahudi Yasef, Gurabi Efendi'yi kumara alıştırıp sonunda para sıkıntısı çektiğinde ona borç para verir; ama yüklü bir faiz karşılığında bunu yapar. Hatta İstanbul'daki ortağının adresinin bulunduğu bir borç senediyle beraber bu işi resmîleştirir. "Senedi istediğin gibi doldurdum ama altı yüz liraya, bir ay için otuz lira faiz de amma insafsızlık" (7 Eylül 1938: 12). Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Türk romanında zimmîlerin genelinde bulunan ticari zekâyla beraber sunulan faizcilik, hilekârlık, çıkarcılık gibi meziyetler hiç değişmeden Yahudi Yasef için de geçerli olmuştur.

5.1.2.2. Müteşebbis gayrimüslim kadınlar

Cumhuriyet Dönemi (1923-1938) Türk romanında gayrimüslimler ister yerli ister yabancı olsun kişi kadrosu bakımından kadın kişilere nazaran daha ön sırada yer

almışlar, iktisada daha fazla yön vermişlerdir. Yabancı ve yerli gayrimüslim kadınların sosyal hayatta belirleyici olmaları Türk kadınlarla yakın zaman dilimlerinde gerçekleşmiştir. Gayrimüslim erkeklerin Türk romanında varlıkları sınırlı ve belli bir şablon çerçevesinde olduğu gibi gayrimüslim kadınların durumu da benzer biçimdedir. Kadınların iktisadi yaşamda hem Batı ülkelerinde hem de Osmanlı'da ve Türkiye'de etkili olmaları, bu tesirin yoğunlaşması ciddi zaman aldığından Türk romanında gayrimüslim kadınlara kalkınmayı etkileyecek manada yer verilmesi de bu bağlamda olmuştur.

Gayrimüslim kadınların kalkınmaya yön verecek biçimde romanlarda görülmesi erkek gayrimüslimlere göre azdır. Osmanlı'nın klasik devrindeyse zimmî olsun yabancı olsun kadın gayrimüslim müteşebbislere rastlanmaz. Modern iktisat döneminde ve Cumhuriyet yıllarında karşılaşılan ve para akışına tesir eden, iktisadın parametrelerini bir biçimde yönlendiren kadın gayrimüslimlerin sayısı da çok azdır. Bunun sebebini kadının çalışma hayatında Osmanlı'da ve dünyada; sokağı, mahalleyi, kenti, ülkeyi ve dünyayı etkileyecek seviyeye ulaşmamasında aramak lazımdır. Romanlarda müstemin erkek tüccarlara sık rastlanmış olmasına rağmen, Osmanlı'ya belli süreliğine sırf ticaret için gelmiş ve ülkesiyle bağlarını koparmamış erkek tüccarların aksine kadın müstemin tüccarlar, Osmanlı'ya ya da Türkiye'ye yerleşmiş durumdadırlar. Bilhassa Rus kadınlar, Bolşevik İhtilali'nin neticesi olarak İstanbul'da uzun yıllar kalırlar. Bu nedenle ülkelerine kazanç götürmeyen ve memleketlerini temsil kabiliyetlerini yitirmiş bu kadın tüccarları da sadece gayrimüslim başlığı altında zimmî kadın tüccarlarla sadece gayrimüslim başlığı altında, birlikte incelemenin daha doğru olduğu düşünülmüştür.

5.1.2.2.1. Modern iktisadi dönemin gayrimüslim kadınları

Tanzimat romanından beri sosyal hayata atılmayan, namuslu Türk kadınına karşı madalyonun bir diğer yüzü gibi düşünülen zimmî kadınlar; düşük, erkeği yoldan çıkaran tipler biçiminde tasvir edilmişlerdir. Hizmetçi ya da fahişe gibi mesleklerle iştigal eden zimmî kadınların erkek gayrimüslimler kadar bile romanlarda çoğu zaman yerleri olmaz. Yazarlar tarafından uygulanan bu durum çok değişmeden Cumhuriyet Dönemi Türk romanına da sirayet eder.

Peyami Safa'nın Server Bedi müstear adıyla tefrika ettiği *İkimiz*'de romanın asli kişisi Fatuş'u para kazanma hedefiyle yoldan çıkaran, bilindik düşük kadın şablonunun dışında sunulmamış olan Rum kızı Eviyenya'dır. Mütareke Dönemi'nin İstanbul'unda geçen hadiseler, doğrudan devrin kötü ekonomisiyle çok ilişkilendirilmese de Fatuş'un Eviyenya'nın işaret ettiği kötü yolda yürümek zorunda kalışından, işsizlikten, evdeki eşyaların sırayla satılışından, bunlara çok az bir para verilışinden ekonominin olumsuzluğu anlaşılır. Fatuş'un sokakta şık giyimli, mutlu ve canlı biçimde gördüğü Eviyenya'daki sonsuz güven ve rahatlığın tek sebebi paralı olmaktır. Kendi açlığı, fakirliği ve mutsuzluğuysa her yerinden anlaşılmaktadır. Aralarında geçen konuşmada borç para isteyen Fatuş'a Eviyenya para vermez ama çok para kazanmanın yolunu gösterir. "Dört kişinin yaşayabilmesi için kabul edeceğim şey, bir fedakârlık sayılmalıydı" (3 Şubat 1931: 3) diyen Fatuş, Eviyenya'nın açtığı yolda ilerlemek zorunda kalır. Eviyenya, gönüllü bir ticaretin içine ittiği Fatuş'u para kazanan, ihtiyaçlarını alabilen, ailesine bakan bir kadına dönüştürecektir. Bunların gerçekleşmesinde Eviyenya bir vesiledir, para akışının sağlanmasındaki katkısı sokaktaki bakkala kadar Fatuş'un yakın çevresindekileri ilgilendiren bir hadise olarak okunmalıdır.

Mütareke yıllarında bir genç kızın düşüş hikâyesinin anlatıldığı İhsan Edip'in *İncir Ağacı*'nda, asli kişi Nihal'in en son durağı Rus randevuevi işleticisi Madam Konuşka'dır. Sıkı bir disiplinle işletilen eve kadınları bağlayan en önemli unsur paradır. Ancak bu para, Madam Konuşka'ya ödenmesi gereken ve bir türlü ödenemeyen bir paradır. Kadınlar üzerinden oldukça büyük kazançlar sağlayan Rus kadın, eve ilk geldiklerinde imzalattığı senetlerle çaresiz kadınları karın tokluğuna çalışır konuma getirerek, kârını ikiye katlayan müteşebbis konumuna erişir. "Meğer bu, böyle evlerde yeni gelen bütün kadınlara yapılan bir siyasetmiş. Bol bol borç vererek elinden bir senet alınan zavallı kadını, uzun bir zaman için o evde mahkûm etmek siyaseti" (16 Nisan 1935: 3). Birçok kadını işe yaramayacak hâle gelene kadar kullanan Madam Konuşka, bir tüccar hesabıyla hastalandıklarında ya da ölüme yaklaştıklarında kadınları müesseseye zarar vermemeleri için evden kovar. Talep edilmeyen ürünler nasıl piyasadan kaldırılırsa Madam Konuşka da çaresiz kadınları ticarethanesinden uzaklaştırır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1920'li yılları konu ettiği *Kokotlar Mektebi* romanı; toplumdaki ahlaki çöküşü, mektep namını taşıyan bir randevuevine yolu düşen insanlar aracılığıyla verir. Babası İtalyan, annesi Fransız olan Ulviye Melek, ismiyle pek de müsemma olmayan bir işle iştigal ederek yoksulluk ve çaresizlik içindeki kızları mektep dediği randevuevinde rahat bir yaşama kavuşturma düşüncesiyle hareket eder. Bu fuhuş müessesesi bir işletmedir, bu işletmenin başındaki ve kazançtan en çok hisseyi alan kişi, kızları daha kötü vaziyetlere düşmekten korumayı hedefleyen Ulviye Melek'tir. Romanda, yazar olarak tanıtılan ve romanın anlatıcısı konumundaki Kudret Ali, bu randevuevini, ticarethane olarak anlatır. Ulviye Melek bu etiketi kabul etmez. "Ticaretane değil... (...) Kartıma Kokotlar Mektebi namını koydum ama bu müsemma pek hususi ve adeta hafî mahiyettedir. (...) Kapımızın üzerini böyle bir plakla süslemedik. Hükümetten korktuk. Hanemizin namı resmen 'Bikes Kızları Siyanet Yurdu'dur" (s. 59). Ulviye Melek, "çalışma yurdu" olarak tanımladığı evinde kendiyile birlikte ciddi servetler edinme şansları olan kızları hep yüreklendirir. "Kokot, randevuhane sermayesi değildir. Ondan yüksektir. Bazen çok yüksektir. Başlı başına evi, apartmanı hatta lüks oteli olur" (s. 79). Zengin erkekler bulduğu kızlara, kazanç kapısı aralayan bu kadın, sermayesi insan olan bir işletmenin sahibidir. Namusunu kaybettikleri, bekâretleri bozulduğu için toplumdan tecrit edilen kızlara kucak açan bu müessesede Ulviye Melek'te namuslu kızları baştan çıkarma, kötü yola sevk etme gibi yöntemlerin hiçbirisi olmadığı için kendi evini, işletmeci kadın farklı görmektedir. Aslında kızları zorla evde tutmamasıyla, onları borçlandırma, korkutma gibi zor kullanma unsurlarıyla tehdit etmemesiyle Ulviye Melek'in evi tuhaf bir hâl alır. Öyle ki Ulviye Melek'in Ragıp Şeyda'yla olan diyalogu bir mağaza sahibinin ürün satışını hatırlatır. "Deftere bakacağız. Kızın buradaki ikameti müddetince olan mesarifini hesaplayacağız. Yurt, tabii, sarfiyatını istihsal edecektir. Ve sonra idaremize de elbette bir şey bırakacaksınız. (...) Bu meblağı hemen peşin tesviye edemeyen kopuklara kız veremeyiz" (s. 137). Ulviye Melek, her ne kadar kurduğu sözde yurda ticarethane demese de tüm temayüller gösterir ki bu fuhuş müessesesi alım-satım işinin sürdüğü bir işletmedir, Ulviye Hanım da bir müteşebbis, bir işletmecidir.

5.1.2.2.2. Cumhuriyet'in kadın gayrimüslimleri

Cumhuriyet'in ilanıyla devrin iktidarı; iktisadın yürütücülerinin Türk-Müslüman kimliğinde millî burjuvaziden teşekkül etmesini istemiştir. 1923-1938 yıllarında yazılmış romanlarda erkek zimmî gayrimüslimlerin iktisattaki rolleri azalırken kadınlardaki vaziyetin farklı olması düşünülemez. Burada cinsiyetten ziyade millî kimlikle alakalı bir bakış geliştirildiğinden Türkiye'deki azınlıklar da dâhil olmak üzere Osmanlı'nın sınırlarındaki tüm azınlık seviyesine düşen milletlerin bir uyum dönemi geçirdiği, zorluklarla karşılaştığı söylenebilir. Gayrimüslim kadın roman kişilerinden iktisada yön verenlerin, şartları Cumhuriyet'ten önce ne şekildeyse sonrasında da öyle devam etmiştir. Yani gayrimüslim müteşebbisler; Türk-Müslüman kadınlarını, umumiyetle randevuevlerinde çalıştıran ya da düşüren ve onlardan kâr elde eden tipler olarak sunulmuşlardır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ı tefrika edildiği 1924 yılında iki kez mahkemeye götürecek kadar ses getiren romanı *Ben Deli miyim?*, delilik-akıllılık, sınıfsal adaletsizlik, sınırsız cinsellik, sapıklık gibi kavramları medeniyet değiştirmenin yarattığı bunalım çerçevesinde işler. Kimin niye, ne kadar deli olduğu, aklın sorgulandığı eserde, sınırsız cinselliğin yaşandığı mekân, Madam Fedrona'nın evidir. Anlatıcı, Madam Fedrona'nın evini bir ticarethane, Fedrona'yı ise zeki bir müteşebbis olarak tasvir eder. Aslı Rus olan Madam Fedrona, cinsellik ve Türkiye'deki beklentileri, yani arz-talep ilişkisini çabuk kavrayan bir işletmecidir. “Bazı hamamlar genç tellaklarla doludur. Kadınlar tarafında da pek çekici hamamcı hanımlar, hizmetçi kadınlar vardır. Bu gayri resmî fuhşun içinde önemli bir ticaret çarkı döner. Madam Fedrona bunu anlamıştı” (s. 57). Madam Fedrona, erkeklere olduğu kadar kadınlara da kapılarını açmış, her türlü cinsel arzusunun tatmin edileceği bir alan yaratmıştır. “Ancak bu şehvetli günahkârlar cennetinde birkaç saat yaşamak için saçılacak paralara dayanmak her kessenin harcı değildir. (...) Madam Fedrona'nın evi, her başvuran kimliği belirsiz kimselere kapı açmadığı hâlde darphane gibi işler” (s. 59). İnsanların isteklerinin tatmin edildiği bu müessese, Madam Fedrona'ya büyük bir kazanç kapısı aralar. Rus kadının bir servet kazanmasının ardındaki gerçek, müşterileri tanımak, beklentilerine cevap vermekte yatmaktadır.

Burhan Cahit Morkaya'nın *Hizmetçi Buhranı*'nda genç Türkiye'de yaşanan medeniyet değiştirme girişimleri zengin modern dairelerin hanımları, beyleri ve onlara

hizmet eden aşçılar, hizmetçiler üzerinden verilmiştir. Zengin evlere gidecek çalışanları ayarlayan kişi, modern manada bir tür ajansın sahibi ve yöneticisi Yahudi Madam Viktorya'dır. Madam, kârına odaklanan, hangi çalışanı hangi eve göndereceğini iyi kestiren ve kazancını sağlama alan bir iş kadını, müteşebbistir. “Bir banka müdürü, bir fabrikatör gibi liralara ve insanlara hükmettiğini gösterecek bir gösterişle, masasının başına geçerken artık eski becerikli kurt Madam Viktorya olmuştu” (s. 5). Madam Viktorya, ajansına gelen işverenlerden ayrı, çalışmak isteyenlerden ayrı komisyon alır ve işini sigortalamış olur. “Maaş yirmi beş liradır. İlk aydan komisyonumu yetir” (s. 9) cümleleriyle gönderdiği çalışanlarından ayrıca onların haberi olmadan da bir miktar kesinti yapar. “İşten alacağı parayı hizmetçilerin aylıkları üzerinden kesen” (s. 11) Madam Viktorya, rağbet gören ticarethanesini tek başına başarıyla işletir.

Ayaşlı ve Kiracıları romanında ismen birkaç satırda anılan Amerikan kadın işletmecinin kurgunun akışında hiçbir tesiri olmamış, kadınların çalışma hayatına katılmalarıyla ilişkili kısımda sözü geçmiştir. “Bir Amerikalı Hanım, bir el işleri atölyesi açacakmış ama İstanbul'da! Yemesi, içmesi, yatması onlardan, kırk lira da aylık veriyor” (s. 156). Türk kadınlarına az para veren ve onları çok çalıştıran Amerikalı kadın işletmeci, gayrimüslim müteşebbis kadınlardan sadece randevuevi işletmeyişiyle ayrılır. Hesaplı ve gaddar oluşu ve işçi haklarına saygısının olmayışıyla neredeyse onlarla aynı özellikleri taşır.

Farklı romanlarda aynı şablondan çıkmış hissini uyandıran kadın gayrimüslimlerin ortak özelliği Türk kadınlarını kullanmak, onların üzerlerinden para kazanmaktır denilebilir. İşlerini gayet ciddi ve hesaplı yapan kadın gayrimüslim kadınlar, başlarında bulundukları iş yerini geliştiren girişimci özelliklere de sahiptirler. 1923-1938 yılları arasında yazılmış Türk romanlarında ticari, iktisadi yaşamla, kalkınmayla uzaktan yakından alakası olmayan gayrimüslim kadın tipleri şahsi kalkınma başlığı içerisinde kendine yer bulamamış, müteşebbis özellikleri taşıyanlar kapsam dâhilinde düşünülmüştür. Roman yazarlarının gayrimüslim kadınlara yaklaşımı umumiyetle cinsellik çağrışımlarıyla yüklü olduğundan ahlaki meseleler dışında, alafranga hayatların içinde olumsuzlanan kadın tipleri olmak dışında bir işlev taşımamışlardır. Bu nedenle sayı bakımından gayrimüslim kadın

müteşebbisler, Türk kadın müteşebbislerle kıyaslandığında bir azlık söz konusu olmuştur.

5.2. Millî Tüccar ve Millî Sanayi Oluşturma Gayretleri

Tanzimat'la beraber kalkınmış ve iktisatta ilerlemiş Batı ülkelerine erişme fikri, iktisat üzerine birçok hedefin ortaya konulmasını, tartışılmasını gerekli kılmıştır. Umumiyetle liberal iktisat fikirlerin desteklendiği Tanzimat Devri'nden sonra da bu tavır pek değişmeyecek, İttihat ve Terakki'nin 1908'de başlayan siyasi macerasında da devletin çok da müdahaleci olmadığı bir ekonomik sistem savunulacaktır. Ancak Selanik'in liberal-özgürlükçü siyasi ortamının Balkan Savaşları'nı meydana getirecek isyanlar, eylemler ve saldırılar sebebiyle bozulması Osmanlı kimliğiyle bir yere varılamayacağını da gösterir. Bireyin önemsendiği, devletin kendine düşen vazifeleri yapıp müteşebbis sınıfı desteklediği barış ortamı Trablusgarp ve Balkan Savaşları'yla tamamen ortadan silindiğinde Türk kimliği her alanda kendini göstermeye başlar. Devletin en önemli belirleyici unsuru iktisat da bundan nasibini alır ve millî iktisat ülkenin siyasi ve iktisadi kaderinde tesirli olur. Prens Sabahattin ve Mehmet Cavit Bey'in savunduğu liberalizmle Türk-Müslüman müteşebbis sınıfı istenen seviyelerde yaratılamamış, zimmî ve müstemin müteşebbisler ülke iktisadındaki yerlerini korumuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı siyasi ortam, İttihat ve Terakki yöneticilerini kapitülasyonları kaldırmaya, Türk-Müslüman müteşebbisleri destekleyici adımları atmaya sevk eder. Kooperatifler, millî bankalar, gayrimüslim müteşebbisleri boykotlar, esnaf birlikleri, iaşenin sağlanmasına yönelik Türk-Müslüman müteşebbisleri destekleyici tedbir ve faaliyetler millî iktisadın yeşermesini sağlar.

Bu bölümde kalkınmanın millî bir orta sınıf yaratmakla sağlanacağını düşünen, ulus-devlet anlayışıyla hareket eden İttihat ve Terakki yönetiminin kalkınma anlayışı ve bu devri birçok benzerliğiyle takip eden Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat anlayışıyla yaratılmaya çalışılan kalkınma hamleleri ele alınacaktır. Her iki dönemde de iyi niyetlerle millî sermayenin piyasayı yönettiği bir kalkınma sistemi hedeflenmiş; ancak İttihat ve Terakki Dönemi'nde harp zenginleri, genç Türkiye'deyse aferist diye tabir edilen vurguncu bir sınıfın oluşması engellenememiştir. Teze kaynaklık eden romanlarda devrin yöneticilerinin yaratmak istediği müteşebbis sınıf geniş olarak

“Müteşebbisler” başlığı altında ele alındığından bu bölümde yerli sermayenin teşviki, yerli mallarının kullanılması, Türklerin ticarete özendirilmesi üzerinde durulmuş ve madalyonun diğer yüzü olan yöneticilerin istemeyerek de olsa ortaya çıkmalarına neden oldukları harp zenginlerine, aferistlere yer verilmiştir. Romanlarda harp zenginlerine, aferistlere çokça yer verildiği devrin kalkınma anlayışının bu sınıflar üzerinden bir hayli tenkit edildiği görülmüştür. Madalyonun kötü yüzüne neşterlerini değdiren yazarlar aslında bu tenkitlerini kurgu içerisinde sunarken ideal olanı, olması gerekeni de söylerler.

5.2.1. İttihat ve Terakki Yönetimi ve Millî İktisat

İttihat ve Terakki yönetimini Osmanlı üst kimliğinin bağlayıcılığından Türk ve Müslüman kimliğini desteklemeye götüren nedenler art arda ortaya çıkan savaşlardır. Özellikle Balkan Savaşları, Osmanlı kimliğinin üst kimlik özelliği taşımadığını, farklı milletleri bir arada tutacak sosyal ya da siyasi bir yapısının olmadığını gösterir. Ağır ve acı bir gerçeği yaşayan yirminci yüzyıl Osmanlı münevveri ve idarecileri yerli ve millî bir iktisada doğru İttihat ve Terakki yönetiminin siyasi sahnede boy gösterdiği 1908’den beri emin adımlarla ilerlese de Balkan Savaşlarından önceki millîlik anlayışı Osmanlı’yı tüm unsurlarıyla kucaklayan, gayrimüslimleri de içine alan özellikleri taşımıştır. 1909 Bursa Sergisi bu manada önemlidir. Bu sergi, Osmanlı’nın önceki yıllardaki yerli sanayiye destekleyen tavırlarının uzantısı olmakla beraber padişahın da katıldığı, yöneticilerin desteklediği bir görüntüye sahip olmakla farklılık taşır. Bursa Sergisi Osmanlı’da geçmişte yapılmış benzer sergilerden de farklıdır. “Sergilenen tümüyle Osmanlı vatandaşına aitti. İthal malı yoktu. Osmanlı’nın el emeği, göz nuruyla üretilmişti. Yerli malı anlayışı zamanla ulusal kimlik sürecinin bir parçası oldu. Vatandaşlara yapılan çağrıda yerli malı kullanmaları telkin edildi” (Toprak, 2019: 44). Bu sergiden Balkan Savaşlarına kadar geçen sürede Osmanlı milletleri ayrışmaya başlamış, Türk-Müslüman kimliği önemsenmiştir. Müslüman-Türk kesimin gayrimüslimlerin üretime dâhil oldukları alanları içeren boykotu 1913 senesinde başlar. Halkı yerli malını kullanmaya teşvik, yerli sermayeyle kurulmuş müesseselerden alışverişe yönlendirme gibi girişimler zamanla hükümetin desteklediği millî bir siyasete dönüşecektir. Yunanların müstakil devletlerini kurması, Balkan devletleriyle bir olup Osmanlı’ya savaş açması, Yunan gemisi Averof’un

Osmanlı gemilerinin savaşa katılımını engellemesi gibi hadiseler zimmîlerle Türklerin arasını hem açar hem de millî iktisat anlayışına ivme kazandırır. Millî iktisat, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla devletin kalkınma anlayışı hâline gelir. Tekin Alp, *İslam Mecmuası*'nda Türklerin, Almanların iktisadî anlayışına uygun, millî bir iktisadî meydana getirmeleri gerektiğini vurgularken hükümetin yaygın siyasetinin sözcülüğünü de yapmış olur. “Türklerin Bismarkları, kahramanları eksik değildir. Fakat maatteessüf millî iktisatçıları ‘Friedrich List’leri hiç yoktur. İşte muharebeyi kazanacak Türklerin en büyük gayesi millî bir iktisat vücuda getirmekten, millî iktisatçıları yetiştirmekten ibaret olmalıdır” (Tekin Alp, 1330: 562). Tekin Alp, millî iktisadın kahramanlarının 1915 yılında henüz istenilen seviyede olmadığını söylerken ülke, savaş ekonomisinin ağır şartları altında kalkınmaya, iktisadî seviyesini yükseltmeye, en azından halkın iâşesini sağlamaya çalışır.

Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı iktisadının temel dayanak noktaları yerli ve millî bir sermayeyle ilerletilen kalkınma biçimidir. III. Selim devrinde bariz biçimde görülen yerli malını önemseme fikri, artarak diğer yıllarda da devam etmiş, yabancı malları boykot etmeye, sadece yerli ürünleri kullanmaya varacak bir tasarının hayata geçmesine kadar ulaşmıştır. Ancak on dokuzuncu yüzyıldaki yerli sermayeyi destekleme çabaları, yerli sermayenin teşekkül edememesinden kaynaklı, bir neticeye varamayacak, ithal ucuz ürünler yerli piyasada güç sahibi olacaktır. On dokuzuncu yüzyılı konu edinen romanlarda bu nedenden ötürü yerli-yabancı sermayenin savaşına daha çok yer verilerek iktisadî vaziyetin vahameti yansıtılmıştır.

Sadri Ertem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*'ta Cumhuriyet'e tevarüs eden iktisadî hâli III. Selim'den itibaren ele alır. Anlatıcı, bilhassa Abdülmecit devrinde ithal ürünlerin yerli ürünlerin alım-satımını yok edecek derecede yükselişine eleştiriler getirir. “Gençler artık tezgâhları unutmuşlardı. Yerli bürümcükler vücutlarını bir hançer ucu gibi dalıyordu... Yerli dokumalar Thomas'ın evinde olmadığı için Mecit'in sarayından kötürüm bir cariye kovulur gibi dışarı atılmıştı” (s. 75). Saraylardan, konaklardan sokağa yayılan Batılı tip kıyafet ve yaşam tarzı, ister istemez belli bir çevrenin “eski”miş yerli ürünleri almasını engeller. Ucuz ithal ürünlerle baş etmekte zorlanan yerli ürün piyasası, kendine çıkış çareleri arasa da ülkenin geneline Batılı ürünler ve bu ürünlerin zevki sirayet eder.

Sadri Ertem, Osmanlı'nın yabancı sermayeye ve onların ürünlerine nasıl teslim olduğunu anlattığı *Çıkırıklar Durunca'da Bir Varmış Bir Yokmuş*'taki iktisadi bakışını devam ettirir. Ankara tiftik keçilerinin ülke dışına gümrüksüz çıkartılışıyla kısa bir zamanda Batılı ülkelerin Osmanlı'ya bu konuda da üstün gelişi hikâye edilirken Osmanlı yöneticilerinin bilgisizliği ve basiretsizliği sebebiyle hem ithal ürünlere hem yerli ürünlerin korunmasına karşı hiçbir tedbirin alınmamasının neticeleri geniş boyutlarıyla kurguya aktarılır. İstanbul'dan Anadolu'ya kadar yerli ürünler piyasasında çalışan kişilerin çaresizliği açlıkla ve isyanla beraber verilir. “Babalar artık evlerde bir hortlak gibi görülüyor. Babaların sırtındaki eski kumaşlardan, birer işkence aletiymiş gibi herkes kaçıyor” (s. 101). İthal ürünlerin ucuzluğu dar gelirli halka cazip gelir ve yerli sermaye roman kurgusunda buna bir çare bulamaz. Ancak ithal ürünleri pazarlayanlar Anadolu'daki en küçük kasabada dahi güçlerini perçinlemek için hazırlıklıdır. Eşraf, halkı bu ürünlere alıştırmak için önce hediye etmeyi, sonra da ucuza satmayı düşünür. “Bazı köylerde zuhur eden açlık yüzünden açıkta kalan fukaraya meccanen 4, vakti hâli yerinde olanlara uzun vade ile elli top giyecek elbiselik hediye etmiştir. Var olsun hamiyetli zenginimiz” (s. 132). Buna benzer oyunlar hazırlayan eşrafın ve iktisadi gücü temsil eden kişilerin arkasında yabancı sermaye, karşılıdaysa çaresiz ve korumasız yerli sermaye vardır. Anlatıcı, Cumhuriyet öncesi iktisadi vaziyette en çok yerli ürünlerin ve sermayenin desteklenmeyişi üzerinde durarak Cumhuriyet'in yerli sermayeyi ve ürünleri teşvik eden, koruyan tavrını da ortaya koymuş olur.

Ercüment Ekrem Talu, *Kodaman* romanında, asli kişi Kodaman'ın babası İsmail Usta, Uzun Çarşı'da el emeğiyle ürettiği terlikleri satan yerli bir esnaftır. Romanda, ithal ürünlerin henüz piyasayı ele geçirmediği dönemlerde Uzun Çarşı'nın ve esnafların işlevinin önemi vurgulanır. “Her şeyin en iyisi Uzun Çarşı'da yapıldı. Esnaf, en mükemmel bir zapturapt altındaydı. (...) Uzun Çarşılı olmak bir şeref damgasıydı. (...) Sade koca İstanbul'un değil, birkaç vilayetin hatta İran, Mısır, Tunus gibi zevk ve âdetlerin ihtiyacına yetişebilmek içindi” (s. 43). Bu durum Batı'da sanayinin teşekkül etmesi, sanayi fazlası ürünlerin açık bir pazar hâlini alan Osmanlı'ya aralıksız akışı sebebiyle değişir. Terlikçi İsmail Usta'nın el emeği terlikleri, hem ucuz hem de farklı, cazibeli ürünlerle baş edemez. “Bu rekabet yerli zanaatı yavaş yavaş öldürüyordu. Kadın müşteriler, bilhassa mercan terliğini büsbütün unutmuş gibiydiler. Avrupa'nın böcekkabuğu, glase fiyonklu, püsküllü, ökçeli

terliklerini” (s. 71) kendi ayaklarına daha çok yakıştıran devrin kadınları sadece terlikte değil diğer ürünlerde de yabancı menşeli olanları tercih ederek, yerli sermaye piyasasına darbe vururlar.

C. Behçet Perim’in *Balkan Çiçekleri*’nde henüz Osmanlı sınırlarında olan bir Türk köyü olan Akıncılar’da çalışkan köylülerin yaşamı anlatılır. Balkan Savaşları öncesinde sıkı hayatın sürdüğü bu köyde işler yardımlaşmayla, eşit ve adil bir paylaşımın sürdürdüğü bir yapıyla devam eder. Demirci Hasan Usta, oğlu Demir’e bir sünnet düğünü yapmak ister. Ancak dayanışmadan uzak, gösterişin kol gezdiği bir düğün yapmak istemez. Bunun için de köyün yardım sandığında biriken beş yüz lirasını alarak kimsesiz ve fakir ailelerin çocuklarını da içine alan bir düğün tertip eder. “Terzi Ahmet’le kunduracı Ali’yi çağırttı, mallarını Türk mağazalarından almalarını, faturalarını kendisine göstermelerini tembihleyerek sünnet ve okul çağına girmiş olan yirmi yetim çocuğa birer kat kışlık elbise ile birer çift ayakkabı ısmarladı” (s. 11). Demir’in çocukluğunda çalışkan ve üretken insanların memleketin kalkınmasında ortak oldukları köydeki bu yaşam tarzı, Balkanlardaki karışıklıklar ve savaşlar neticesinde bozulur. II. Abdülhamit’in sürgün ettiği gençlerle dolu olan bu yörenin kalkınmasında memleket sevdalısı Türk gençlerinin payının büyüklüğü, yerli üretimin desteklenmesi ve millî kalkınmanın hayrına olur. “Sultan Hamit rejiminin İstanbul’dan sürgün ettiği genç, uyanık ne kadar memleket çocuğu varsa bunların pek çoğu (...) bu illeri dünyanın en güzel köyleri ve kentleri hâline getirmişlerdi” (s. 18). İttihat ve Terakki’nin ortaya çıktığı ve güçlendiği yerin Selanik olduğu düşünüldüğünde Balkan coğrafyasındaki kalkınma fikrinin daha sonralarda İstanbul’a ve Anadolu’ya doğru genişlemesinde bu coğrafyada yeşeren fikrin etkili olduğu düşünülebilir.

Halide Edip Adıvar’ın ilk dönem ürünlerinden *Raik’in Annesi*⁴ romanında, anlatıcı Siret; devrinin kadınlarını, yaşam tarzını, aile yapısını Batılılaşma izleği üzerinden değerlendirir. Ailesi tarafından evlendirilmeye çalışılan Siret’in gelenek ve Batılı yeni alışkanlıkları kıyasladığı kısımda, yirminci yüzyılın başlarında belli bir kesimin yabancı ürünleri tercih ettiğini, bu ürünlerle kendine bir kimlik oluşturduğunu anlatır. “Hazır elbise dükkânları açılalı, gramofonlar çikalı halkımız eski sadeliğini, millî geleneğini kaybetmeye başladı. En fakiri bile-bayramda olsun-iri Alman çocukları için yapıлып da bizim zayıf kızları kaplumbağaya benzeten ucuz hazır bir

⁴ Raik’in Annesi (1909), 1924 yılında tekrar yayımlandığından tezin sınırlarına dâhil edilmiştir.

fistan alıyor” (s. 14). Yerli kumaşlarla dikilen eski tip elbiseler modanın dışında kalırken, ithal ve görkemli (!) ürünlerse alt sınıftaki insanların üzerlerinde görülmeye başlar. Bu durum Osmanlı yerli sermayesinin Batı sermayesi karşısında zor duruma düştüğünü açıkça gösterebilir.

Nizamettin Nazif, *Karlı Dağlar Makedonya* romanında II. Abdülhamit’in tahtta olduğu sıralarda Balkan coğrafyasında yaşayan milletler arasındaki ayrışmanın yarattığı iktisadi meselelere de değinir. Tütün ekimi yapan yöre halkının Reji tarafından sömürülmemek, yerli ürünlerin hak ettiği asıl ücreti almak için ölümü göze alarak tütün kaçakçılığı yapmaları yabancı iktisat odaklarının yarattığı bunalımı yansıtmaktadır. “Kemerdeki altınlar suyu çekmek üzere. Para kazanmak lazım. (...) Olur a tütün kaçakçılığı bu. Hiç ummadığın zamanda bir de bakarsın ki kolcu ile karşı karşıyasın” (s. 45, 46). Yerli tarım ya da tekstil ürünlerinin satımı, dağıtımı ve vergi toplama hakkının Reji, Düyun-u Umumiye gibi yabancı şirketlerin elinde olmasının, yerli sermayeye her anlamda çok zararları olduğu bu romanda tütün üzerinden verilmiştir.

Zaniyeler romanıyla Selahattin Enis, İttihat ve Terakki dönemi İstanbul’u; sefahat âlemlerini, harp zenginleri ni, fakir insanların aczini yakından gözlemleyen düşkün bir kadın Fitnat’ın penceresinden yansıtır. “Öyle bir tahtta oturuyorlardı ki temellerinde açları, dulları, hastaları, yetimleri ve tüm acılarıyla koca bir halk kitlesi, koca bir memleket vardı” (s. 131). Fitnat, savaşta ölen gençleri, açlıkla imtihan edilen insanları, ekmek gibi temel gıdalarını bulmakta güçlük çeken insanları gördükçe, savaş şartlarını fırsata dönüştüren tüccarlardan intikam almak ister. Bu intikam duygusunun temelinde ülkede sosyal adaletin sağlanamayışı, servet dağılımındaki tutarsızlık yatmaktadır.

Selahattin Enis, *Orta Mali*’nde asli kişi Fikriye’yi ev ev, konak konak dolaştırırken bir İstanbul panoraması da çizer. Birinci Dünya Savaşı’yla alım gücü tükenen büyük bir kesimi kuşatan halka karşı, küçük ve ayrıcalıklı bir kesimi kucaklayan, millî iktisat siyasetinden faydalanarak zenginleşen kişilerle bir dönem eleştirisi de yapılır. “Harp-i Umumi bu şehirde binlerce kapıyı kapadığı, binlerce tüten ocağı söndürdüğü hâlde bu büyük musibet ve felaketin kendisi değil, rüzgârı bile bu melun kapıların kenarından geçmedi” (s. 228). “Melun kapılar” genel manada zenginleri, servetlerini ölçsüz biçimde sarf edenleri, vatan mefhumunu idrak etmemiş

kimseleri karşılar. Romanda İttihat ve Terakki'nin savaş siyaseti, iktisadi kararları zengin-fakir zıtlığı üzerinden verilir. Millî iktisadın arka mahallelerde iflas ettiği, sefahat âlemlerindeyse rayından çıktığı bir portre çizilir. “Türk genci, Türk köylüsü can verirken ve sokaklarda binlerce insan bir lokma ekmek bulamayarak açlıktan can çekişir ve kaldırımlar üstünde sinekler gibi ölürken bunlar (...) sadece keselerini doldurmayı bildiler” (s. 228). İttihat ve Terakki yönetiminin iyi niyetlerle hayata geçirmeye çalıştığı millî iktisat siyaseti; iaşenin tedarikinde, gelir dağılımındaki adaletsizliklerde ciddi meseleler yaratsa da Cumhuriyet yönetimine tam manasıyla hayata geçirilemeyen bir tasarı bırakmış olur.

Ethem İzzet Benice, *Sen de Seveceksin* romanında Birinci Dünya Savaşı'nda ekmek bulmakta bile zorlanan halkın vaziyetini ayrıntılarıyla verir. “Cami içleri bir lokma mısır ekmeğini almak için sabahtan akşama kadar bekleyen eli vesikalı kadın ve çocuklarla dolu. (...) Tek sınıf yaşıyor. Onların adı da harp zenginleri” (2 Nisan 1937: 3). Romanda milletin fakirliği çarpıcı bir sadelikle hem İstanbul hem de asli kişi Lütfiye'nin asker eşinin vazifesi nedeniyle gittikleri Şam'da da hissedilir. Yazarın Şam'dan ziyade İstanbul'daki iktisadi durumu yansıttığı tasvirler daha canlı ve başarılıdır. “Birçokları 30 kuruş verip bir okka ekmek alabilmek için kuru tahta üzerinde yatmaya razı oluyor ve altlarındaki döşekleri satıyorlar! Hiç kimsenin yüzünde kan, benzinde renk yok” (3 Nisan 1937: 3). Sefalet içindeki çaresiz halk yığınyla, sefahat içindeki harp zenginleri tam anlamıyla millî iktisat siyasetinin bir neticesi olmasa da İttihat ve Terakki yönetiminin ülkeyi yönetişiyle doğrudan alakalıdır. Bu nedenle yirminci yüzyılın başlarında bu sefalet-sefahat çatışmasına şahit olan sanatçıların Cumhuriyet Dönemi Türk romanında İttihat ve Terakki icraatlarını tenkit eden bir tavra büründükleri görülür.

Hüseyin Rahmi'nin *Tebessüm-i Elem*'i alafranga ve sefil bir tip Mehmet Kenan'ın yok oluş hikâyesini anlatır. Mehmet Kenan'ın karşısında geleneği simgeleyen Yağlıkçı Hasan Efendi vardır. Romanın baş kısmında ticaret üzerinden bu iki kişinin yaptığı konuşmada Batı kültürünü yanlış anlayan Mehmet Kenan'la gelenekleri yozca kullanan Yağlıkçı Hasan Efendi'nin Karagöz oyununu anımsatan hâlleri yansıtılır. Mehmet Kenan, Yağlıkçı'nın ticarete gerilemesini düzensizliğe ve Şarklılığa bağlar. “Ticaretin bu inkirazı, durgunluğu hangi tarafın günahı eseridir. Onu da bilirim. Ne alıp sattığınıza dair muntazam bir defter tutmak usulüne bile aşına

değilsiniz. (...) Pek cahil bir âdetperestsiniz” (s. 8). Yağlıkçı Hasan Efendi’yse ticaretteki durgunluğu halkın alafranga oluşuna, gelenekten, dinden uzaklaşmasına bağlar. Ayrıca Frenk mağazalarında pazarlık yapamayan Türklerin, Müslüman mağazalarında pazarlık yapışını, Frenklerinse kendi mağazaları dâhil her yerde pazarlık yapmalarını hiç anlayamadığını söyler. Bu kadarla kalmayan Frenk ticaret anlayışının çeşitli kurnazlıklarından da bahseder. “Karşıda bazı mağazalar vardır ki burada bizlerden on kuruşa aldıkları bir malı orada yüze satarlar. Evet, itiraf ederim, onlar satmanın usulünü biliyorlar. Fakat bu tefevvuk karşısında ezilen yalnız yerli esnafı değildir” (s. 9). Türklerin Batılı etiketi gördüğü ürünlere fazla para ödeyişleri, yerli esnafı ve ürünlerini küçümseyişleri de yerli sermayenin önünü kesen bir başka olumsuz durumdur.

M. Turhan Tan, *Son Saat* gazetesinde tefrika edilen *Baht İşi* romanında Senih isimli bir gencin maceralarını anlatırken II. Abdülhamit döneminin son yıllarında etkili olan Türkçülük, Yeni Lisan hareketi, İttihat ve Terakki’nin oluşumu gibi sosyal meselelere de değinir. Asli kişi Senih, arabalılar dediği zengin sınıfla arabaların dışında kalan sıradan insanları ikiye ayırır. Arabalılar denilen zümrenin eğlenceli hayatına dışarıdan bakan millet çoğunluğu oluşturmaktadır ve iktisadi vaziyetleri açlık sınırındadır. II. Abdülhamit’in kendisine sadık bir çevre oluşturmak için hediyeyle, rütbeyle, altınla, makamla bağlamaya çalıştığı zümre, edindikleri serveti artırmayan yapısıyla görüntüden ve şaşıaadan ibarettir. “Çünkü onların yüzde doksanı aldıklarını hatta ziyadesiyle, sarf etmekten çekinmiyorlardı, devrin adem-i devamından şüphe ettikleri manasına geleceği ve celp-i hitap edeceği için iktisat ve tasarruf endişesinden beri görünüyorlardı” (2 Temmuz 1928: 4). Kalkınmada istenmeyen servet tipi yerinde duran ve kâr ettirilmeyen paradan oluşur. Tüketimi desteklemesiyle mazur görülebilecek bu servet tipi, uzun vadede ülkeye fayda getirmeyip devletin ekonomisini zarara uğratır.

M. Turhan Tan, *Niçin* romanında, II. Abdülhamit devrinde Hurrem adlı Belediye başkâtibinin ahlaken yozlaşmış üst sınıf insanların arasında kişiliğini kaybetmesi, makam ve para için namus, haysiyet gibi değerlerini yitirmesini anlatırken devrin her manada kötü gidişini cinsellik ve para hırsı üzerinden yansıtır. Belediye binasını ve içinde çalışanları tanıtmakla romana başlayan anlatıcı, iktisaden ve ahlaken çöküşün devlet kurumlarında başladığını göstermek ister gibi, roman boyunca belediyeye çok

da uğramayacak olan asli kişi Hurrem'i, başkâtip unvanıyla esere dâhil eder. Belediyenin varlık sebebinin halka yardımdan ziyade halktan para almak olduğunun üzerinde durulurken devrin iktisadi panoraması hiç de iyi bir şekilde verilmez. "Selam para, geldim para! Her hacet için bir vergi alınmasına göre beledi müesseselerinin, halka hizmet emeliyle değil varidat cer ü cem etmek maksadıyla tesis edildiğine inanmak lazım" (12 Teşrinievvel 1928: 4). Halkın iktisadi manada zor durumda oluşu devletin memurları için de aynıdır. Üst düzey memurlar dışında kalan kişiler diğer maaşa kadar asli ihtiyaçlarını karşılayamaz, bunun dışında çeşitli yerlere borçlanmak zorunda kalırlar. "Veradet kâtibi (...) sarraf Yorgi'den bir maaş miktarı istikraz etmesine yardım rica ediyordu. Mümeyyiz Bey bir mecidiye isteyene on kuruş, Mukayyet Efendi'ye de beş kuruş verdi. (...) Sarraf meselesini bugün olmaz, yarın düşünüyoruz, dedi" (12 Teşrinievvel 1928: 4). Mümeyyizin bir mütegalibe, bir tefeci edasıyla emrinde çalışan memurlara paralar vermesi, sarraflara ricacı olması on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı iktisadi hayatının devlet kurumlarına yansıyan olumsuzluklarının küçük bir parçası olarak yorumlanabilir.

M. Turhan Tan, *Deli* romanında, İttihat ve Terakki yönetiminin iktisadi kararlarının halka yansımalarını Anadolu'yu mekân seçerek yapar. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında İstanbul'da yaşanan sefalet ve sefahat rezaletlerine kurgularında yer veren birçok Cumhuriyet romancısı Anadolu'ya değinip geçmeyi yeğlerken Anadolu'yu ahlaken çökmüş olarak sunmayı tercih etmemiştir. Savaş yıllarında Anadolu, İstanbul'a göre daha metanetli ve vakurdur. Açlık ve sefalet her yerde aynı derecede acımasız neticeler doğursa da umumiyetle yazarlar, yarattıkları hikâyelerde ahlaki çökmüşlüğü mekânını İstanbul olarak işaret eder. Ancak *Deli* romanında bu durum farklılık gösterir. Kadınıyla, erkeğiyle Anadolulu bir ailenin çarpık ilişkileri, savaşın sefaletiyle birlikte verilir. Romanda savaştan evvel hayatın Anadolu'da çok ucuz ve İstanbul'a nispeten rahat olduğu ama bu vaziyetin savaşın yarattığı ekonomik buhran nedeniyle bozulduğu bilhassa vurgulanır. Anlatıcının bir müezzini misal vererek anlatmaya çalıştığı Anadolu'daki sefalet manzarası İstanbul'dan farksızdır. Harpten önce mesut ve varlıklı müezzinin harple birlikte hayatı da değişir.

"Buğdayın kilesi ise altmış liraya fırlamıştı. Bu vaziyet karşısında adamcağız babadan kalma evini satmış, parasıyla beş altı kile buğday almış, o da tükenince karılarının dördünü de boşayarak, oğlunu boğaz tokluğuna hizmetçiliğe vererek minaresinde ezan okuduğu mescidin bir köşesinde-aç ve biilaç-yatıp kalkmaya başlamıştı" (14 Temmuz 1929: 4).

Ekonomik buhran Anadolu'daki varlıklı aileleri de olumsuz etkiler. Romanda önemli bir yer işgal eden Nihat Efendi ailesinin hem çiftlikteki hem de kasabadaki iktisadi vaziyeti birbirine menfi tesirlerde bulunmuş, ailenin bu vaziyetten çıkış yolları araması gerekmiştir. “Tarlalar işleyecek kol ve ekilecek tohum bulamadıkları için mahsul vermiyordu. Aynı sebeplerle bağlardan da istifade olunamıyordu. Zaten bağlar, Şark'tan gelen muhacirlerle dolmuş, bağlıktan çıkmıştı” (15 Temmuz 1929: 4). Roman, İstanbul'da alışık olunan sefalet-sefahat sahnelerini Anadolu'ya taşımasıyla ilginç özellikler taşımaktadır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Birinci Dünya Savaşı senelerinde para merkezinde alafranga yaşam, batıl inanışlar, aile kavramı ve evlilik kurumuna yorumlar getirdiği *Dirilen İskelet* romanında harbin yarattığı sıkıntılara da satır aralarında yer verilir. Ayrıntı gibi görünen sefaletle alakalı küçük sahneler, romanın asli kişisi alafranga özentileri olan Tayfur'la sırf serveti için evlenen Banu'nun paraya olan aşkı birlikte okunduğunda, romanda iktisadi unsurların insan hayatındaki belirleyiciliğinin ön sırada olduğu görülebilir. Bu geniş bakışlı görüşte Banu, sevmediği hâlde ve başkasıyla bir ilişki sürdürürken sırf para için Tayfur'la evlenirken Tayfur da boş alafranga tavrıyla Banu'nun asriliğine aldanır. Harp senelerinde Banu parasızlıktan kurtulmak için başka çareler de arar. Mezarlıkta define aramakla da uğraşan Banu, daha kolay bir yolla rahat bir yaşama kavuşur. Ancak Tayfur'la evliliği, yasak ilişkisinden ötürü kimseye mutluluk getirmez. Romanda Tayfur'un zengin oluşu, Banu'nun fakirleşmesi, Tayfur'un hizmetçisi Nasıra'nın alt sınıftan geldiği için Tayfur'la evliliği dahi düşünememesi, hep paranın ördüğü ağlarla birbirine dolandır. Bu umumi sahnelerin dışında anlatıcının harp sırasında İstanbul'un iâşe meselesine ve fakirliğine değindiği yerler de kıymet taşımaktadır. “Beyoğlu Caddesi'nden geçerseniz yüksek metin binaların çehrelerinde memleketin uğradığı mütemadi felaketlerden bir haraplık eseri görmezsiniz. (...) Memleketteki tagaddi zorluğu ve ticaretin iflasına uğrayarak küçülen dükkâncılardan anlamak pek kolaydı” (s. 32). Anlatıcının caddelere sıralanmış dükkânların, binaların yavaş yavaş çöktüğünü, küçüldüğünü bunlara dikkatle bakıldığında, İstanbul'un tümünden bir yok oluşa gittiğini anlatan satırları, iktisadi vaziyetin iyi olmadığını kanıtlar. Mezarlıkta define arayanların geceki hâllerinden yayılan dedikoduların fantastik bir hâlde anlatıldığı kısımda dirilerin iktisadi vaziyetine de değinilir. “Bu sene mezarlıkta hortlaklar çoğalmış. Bu da iâşe ekmeklerinden oluyor diyorlar. Yiyip de sağ kalanlar kuduruyor, ölenler

hortluyormuş. Timarhaneler dolmuş. Kabristanlar da doldu” (s. 139). Anlatıcı, fırsatı kaçırmaz ve devir eleştirisini kurgusuna bir biçimde bağlar. Harp yıllarında buğday sıkıntısından ötürü ekmeklere çamurun karıştırıldığı, eski kalitenin kalmadığı gerçekliğine gönderme yapılır. Bu iki ayrıntı, İttihat ve Terakki’nin iktisadi tasarılarına birer eleştiri niyetiyle değerlendirilmelidir.

Peyami Safa’nın *Mahşer*’i, Birinci Dünya Savaşı yıllarında eserin adıyla müsemma mahşere dönmüş İstanbul’a bir ayna tutar. Bu aynada Çanakkale Savaşı’ndan kimsesiz, yorgun ve parasız dönen Nihat’ın sefalet dolu yaşamının devrin ayrıcalıklı ve zengin insanlarıyla kesişme anları net biçimde seyredilir. Nihat, İhsan Vapuru’yla İstanbul’a geldiğinde fakirliğin ve açlığın içine düşmüş olur. Harp zenginleriyle çalışmaya başladığında kirli bir düzenin bünyesinde olmayı kabullenmez. Sokakta bir zamanlar kendisi gibi aç, çaresiz ve sefil hâlde gördüğü bir gaziye tüm parasını verirken devrin iktisadi ve siyasi kalkınamayışına da ciddi eleştiriler getirir. “Harp cepheleri şehirlerden daha güzeldir, daima namuslu Türkler, ölümü, Türkiye’de hayata tercih etmişlerdir. (...) iyi niyet sahipleri ve büyük kalpli insanlarla reziller, çalıp çırpınlar, imansızlar, türediler (...) karışık bir kütle gibi kımıldarlar” (s. 291). Osmanlı’nın başkenti İstanbul’da; vatanı için şehit olanların aileleri, gaziler, fakirler, çaresizler; harp şartlarını değerlendiren bir kesim tarafından ve işgal güçlerinin desteğiyle daha da palazlanan zimmîlerce sömürülmekte, yok sayılmaktadır. Asli kişi Nihat’ın bu kirli düzenden kurtulma çabasının hikâye edildiği romanda, İttihat ve Terakki’nin harp şartları karşısında iflas eden kalkınma anlayışı tenkit edilir.

Selahattin Enis, *Mahalle*’de asli kişi gece bekçisinin gözüyle, Mütareke Dönemi’ndeki ahlaki yozlaşmayı, sefahate batan ve battıkça çirkinleşen insan panoramalarıyla verirken, Peyami Safa’nın *Mahşer* romanındaki Nihat’ın kaderini Rüştü’ye yaşatır. Rüştü de Nihat gibi çaresiz biçimde işgal altındaki İstanbul’a bir gazi olarak döner. Benzer bir izlekten hareketle ortaya çıkan *Mahalle*, *Mahşer* romanından üslubu ve natüralist tavrıyla ayrılır. Anlatıcı; sefalet ve sefahat tezadının tekrarlandığı romanda, ahlaksızlığa batan bir kısım insanın mutsuzluklarıyla açlıktan ya da harp şartlarından ölen insanların mutsuzluğunun çarpıcı biçimde yansıtılabilmesi için, ahlaksız kesime romanda bir hayli yer ayırmıştır. Satır aralarında ve tabiilikle sunulan diğer kesimse zenginlikle ahlaksızlığın birbirine bulandığı bir portrede doğallığıyla

fark edilmiştir. “Umumi Harp’in müthiş menakıbı henüz kulaklardan silinmemişti. Aç insanların sokaklarda sinekler gibi öldükleri günlerde aynı şehrin kaldırımlarında bu facialardan istismar eden diğer bir sınıf insan (...) bu sesleri bir sinek vızıltısı sanmamışlar mıydı” (s. 217). Asli kişi Rüştü, Birinci Dünya Savaşı’ndan ölmeden kurtulmuş ve İstanbul’a dönmüştür. Ancak karşısında bulunduğu İstanbul, hem iktisaden hem ahlaken çökmüş bir şehirdir. İşgal güçlerinin askerleriyle eğlenceler tertipleyen, onlarla çeşitli işlere giren insanları Rüştü anlayamaz. Anlayamadığı bir başka husus da zengin ve fakir arasında yani sıradan halkla üst sınıf insanlar arasında açılan her türlü mesafedir. “Filhakika bu tabaka mensubu, milyonlarca insanların haşrüneşir olduğu bu harpte bir şehit ve köylerde açlıktan sinekler gibi öldükleri günlerde açlık nedir hissetmemişler, bilakis çok yiyiştikten fesadı mideye uğramışlardı” (s. 115). Rüştü, uzun savaş tecrübesinin üzerine bir de vatanında iktisadi çöküşle yükselişe geçen ahlaki yozlaşmayı gördüğünde devrin iktidarına eleştiriler getiren bir olay örgüsünün taşıyıcısı olur.

Sadri Ertem, Osmanlı iktisadi yapısını tenkit eden bir diğer romanı *Düşkünler*’de Cumhuriyet Dönemi üst sınıfının yozluğunu, Tanzimat senelerine kadar götürerek yine bir Osmanlı sosyal ve iktisadi yapı eleştirisi sunar. Sacit ve Mualla, Tanzimat’a kadar dayandırılan aristokrat sülalenin son ve yoz halkasıdır. Romanda bu ailenin geçmişiyle beraber Osmanlı’nın tarihine de aralıklarla yolculuk yapılır. Mütareke senelerinin iktisadi zorlukları, diğer romanlarda olduğu gibi anlatılır. “Koca mağazaya açtık, bir dirhem mal satılmıyor. Osmanlı memurlarına maaş vermiyor. Kâtipler, memurlar öteberi alamıyorlar, alanlar da boyuna borca yazdırıyorlar. Ekmeğe varıncaya kadar gemilerle Avrupa’dan getiriyorlar” (s. 168). Memuruyla, esnafıyla, işçisiyle millet; Birinci Dünya Savaşı’ndan itibaren zorlu, çaresiz, iktisaden çökmüş seneler geçirir.

Hilmi Ziya Ülken, 1936 senesinde tefrika edilen *Yarım Adam* romanıyla Mütareke Dönemi aydınlarının huzursuzluğunu, halkın çaresizliğini ve fakirliğini anlatır. Romanın asli kişisi Mehmet Demir, Almanya’da iktisat eğitimi almış, kendi ülkesinin insanlarından ve hakikatlerinden uzak bir gençtir. Bursa’ya ailesiyle alakalı bir miras işini çözmek için giden Mehmet Demir, orada kurduğu dostluklar ve münasebetlerle ilk kez memleketini tanımaya kalkışır. Mehmet Demir’in karşısına çıkan kişilerin farklı yaradılıştaki ve siyasi görüşteki oluşları anlatıcının Cumhuriyet

öncesi aydınlardaki karmaşayı okura yansıtmak için kullandığı sezilse de bunda inandırıcı olduğu söylenebilir. Kurdoğlu Bekir, Mehmet Demir'i yaptıklarıyla tesiri altına alan bir dava adamıdır. Kurdoğlu, aileden kalan servetini gazete çıkarmak uğrunda tüketen biri olarak Mehmet Demir'le tekrar eski günlerine dönmeyi tasarlar. Ülkenin iktisadı meselesini Mehmet Demir'le tartışan Kurdoğlu'nun hedefinde İttihat ve Terakki'nin savunduğu millî iktisat siyaseti vardır. "Millî iktisat olamaz! İktisat ilimdir, millîsi, gayrimillîsi yoktur" (s. 76) diyen Kurdoğlu'na Almanya'dan, bu iktisadın menşinden gelen Mehmet Demir "Milletin iktisadı! Maksat budur" (s. 76) diyerek cevap verse de ülkede bu iktisadın savunulacak bir hâlinin kalmadığı iletisi verilir. Mehmet Demir'in Adliye'de çalışan arkadaşı Cemal de millî iktisat siyasetini tenkit edenler arasındadır. Bu siyasete tenkidi, yumuşak karnı olan harp zenginleri üzerinden yapar. "Halk açlıktan kırılırken Bulgurpalasa ihtikâr bayrağını asan kimdir? Millet Mısır koçanıyla beslenirken ortalığı gül gülistan gösteren millî ticaretimiz değil miydi?" (s. 76). Millî iktisat bu yönlerden tenkit edilirken millet için faydalı olacağı bir sahada çalışmaya başlayan Mehmet Demir, kendisini sermayedar Hacı Toran'ın entrikasının içinde bulur. İktisatçı Mehmet Demir'in Almanya'da aldığı eğitim ışığında kozahanelerin şartlarının iyileştirilmesi, fabrikaya dönüştürülmesi, işçilerin haklarına ilişkin müspet düzenlemeler gibi meselelere el atması istenir. Gazetesinde işçilere öğütler verir, kozahanelerle ilgili yenilikler ve komünizme çekilebilecek türlü meseleler üzerinde durur. Hacı Toran'ın teşvikiyle yazılan bu yazıların ardından, kozahane işçilerinin greve gitmesi, isyana kalkışması tüm dengeleri sermayedar Hacı Toran'ın lehine çevirir (s. 273). Cumhuriyet öncesi iktisadi havanın gerçekçi bir biçimde tasvir edildiği *Yarım Adam*'ın Mehmet Demir'i, tam bir aydın olamadan müthiş bir huzursuzlukla roman neticelenir. Cumhuriyet idarecilerinin kalkınma siyasetlerini de etkileyecek işçi-patron çekişmesi, millî iktisadın ne ölçülerde uygulanabilir olduğu gibi meseleler çözüme kavuşturulamadan genç Türkiye'ye tevarüs eder. Genç Türkiye, sınıf çatışmalarını engellemek maksadıyla dayanışmacı ve halkçı bir toplum yapısını teşvik edecek, millî iktisadı devletçilikle daha sistemli bir hâle getirerek devam ettirecektir.

Mütareke ve Millî Mücadele senelerinde ülkenin vaziyetini konu edinen *Halas* romanıyla Mehmet Rauf, medeniyet değiştirme ve Batılılaşma meselelerinin dışında, savaş şartlarını ön sıraya alan bir eser meydana getirir. Teğmen Nihat'ın dairesinde İzmir'den İstanbul'a genişleyen eserde İttihat ve Terakki idaresinin millî iktisat

siyasetiyle kalkınma hamleleri tenkit edilir. İttihatçıların Türkler arasında meydana getirmeye çalıştıkları müteşebbis bir orta sınıf hayali çok da istenen seviyelere ulaşamaz; hatta rayından çıkıp harp zenginleri gibi çıkarıcı bir zümrenin var olmasını bile sağlar. Türkler arasında müteşebbis sınıf eksikliği, Tanzimat’tan beri vurgulanan bir meseledir ve romanda da kendine yer bulur.

“Haydi bu silahlı düşmanlıkları bir tarafa bırakınız, ya iktisadi savaşlarımıza ne diyeceksiniz? Memleketimizde iktisadi konumları sayesinde bizim varlığımıza her vakit suikast etmiyorlar mı? Biz senelerden beri kazancımızı memuriyet hayatında görmeye alışmış, atalet zindanına gömülmüş, uyuşmuş, geviş getiriyoruz” (s. 13).

Bu tenkitler, kalkınmayı istenen seviyelere çıkaramayan İttihat ve Terakki’nin hem iktisadi hem siyasi sahalarda izlediği yollaradır. Memuriyette karar kılan bir milletin alışkanlığa dönüşmüş iktisadi tavırları müteşebbisliğe doğru zamanla genişleyecek olsa da Cumhuriyet senelerinde de bu mesele uzun süre tartışılacaktır. Müteşebbis sınıf yaratma hamleleri rayından çıkıp harp zenginlerini tarih sahnesine çıkardığında, harbin güvensiz ve adaletsiz ortamından faydalanan birçok çıkar sahibi, nadir bulunan vagonların satışını yapmak, kimi ürünleri istiflemek, spekülasyon yapmak gibi faaliyetlerle şahsi servetlerini artırmış, halkın sefaletine sefalet eklemiştir.

“Yoksa o savaşta yapılan suiistimalleri ben de senin gibi lanetledim ve ediyorum. Neydi o üç yüz kuruşa şeker, yüz elli kuruşa et... Memleketin altını üstüne getirdiler. (...) Kolayını bularak herkes vagon, koli maskaralığına daldı. Yeni yetişmiş birtakım açgözlüler, kendi midesinin lanetli menfaati için eşyanın fiyatına zam üstüne zam yapmaktan çekinmiyorlardı. Herkes her hafta birkaç koli veya bir iki vagon almadan duramıyordu” (s. 15).

1929 senesinde yayımlanan *Halas* romanı, mazinin kıyasıya tenkit edildiği, bilhassa İttihat ve Terakki siyasetinin eksikliklerinin üzerinde durulduğu bir eser olarak devrin Osmanlı’yı inkâr siyasetiyle örtüşür.

Nâzım Hikmet Ran’ın Orhan Selim adıyla 1936’da *Son Posta* gazetesinde tefrika edilen *Kan Konuşmaz* romanı, Mütareke Dönemi’nden Cumhuriyet yıllarına akıp giden uzun bir zaman dilimini, bilhassa Mütareke senelerine uzun bir yer ayırarak bu zaman diliminde yaşam mücadelesi veren insanların hayata tutunma çabalarını anlatır. İttihat ve Terakki yönetiminin iktisadi uygulamalarının halka yansımalarına eleştiriler, roman kişilerinin sınıfsal adaletsizlik çerçevesinde getirdiği yorumlarla zenginleşir. Millî iktisat çerçevesinde, kimi yöneticilerin zimmîlerin ekonomi sahasındaki güçlerini Türklere kaydırmak maksadıyla görevlerini kötüye kullanmaları, romanda

İttihat ve Terakki kalkınma uygulamalarına getirilen ilk eleştiridir. “Ali Usta’ya demişler ki, eğer bize yazılırsan bir punduna getirir, kaçak rakı satıyor filan diye Todorî’nin dükkânını kapatırız. (...) Todorî’nin dükkânı kapanırsa Ali Usta yaşadığı gitti” (s. 47). Romanın asli kişisi Nuri Usta, bir yanda Gâvur Cemal Hoca’nın kitabî fikirleri öte yanda Şeyh Abdurrahman’ın tasavvufî nutukları arasında yolunu bulmaya çalışırken ülkede birbiri sıra yaşanan savaşlar, adaletsizlikler, yoksulluğun yarattığı çaresizlikler karşısında halkçı ve sınıfsal bir görüşe kapılır. Ali Usta’nın İttihatçı olduktan sonraki yükselişi ve vatana hiçbir faydasının olmayışı millî iktisadın halk nazarındaki iflası olarak yorumlanabilir. “Ali Usta işi büyüttü. Karısının bakkal dükkânı da, rakipten kurtulunca tıklarına girdi. (...) Ali Usta Türk Ocağına da yazılmış. Bir Ermeni komisyoncu vardır: Artin Efendi. Onunla da anlaşmışlar” (s. 96). Ali Usta, bir anda iktisadî açıdan ciddi bir yükseliş yaşayınca bir zamanlar ki fakirliğini ve emeğin kutsallığını hemen unuttur. Romanda Ali Usta ve Nuri Usta iyi ve kötude olduğu gibi zıtlığı temsil eden iki kutuptur. Ali Usta para ve zenginliğe ulaşmak için her yolu mubah sayarken Nuri Usta ticarete genişlemenin, sınıfsal yükselişin kimseye zarar vermeden ve hak edenlerle bölüşmek suretiyle yapılması gerektiği fikrini savunarak romandaki anlatıcının yarattığı zıtlığı netleştirir. Nuri Usta’nın ülkede sefalet-sefahat tezatlığına dayanamayıp isyan etmesi Şeyh Abdurrahman’dan kopuşuyla yansıtılır. Bu kopuş, devrin iktisadî gerçeklerine karşı isyanın neticesinde meydana gelir. “Adaletsizlik top ve tüfek namlularının ağzıyla konuşur, şeker sandıklarıyla ve gaz tenekeleriyle nakledilirken senin lakırdı kalabalığından başka bir şey bilmeyen ‘vahdete erişmek’ gevezeliğini dinleyemem” (s. 131). Nuri Usta’nın fikrî gelişiminin devrin iktisadî şartlarıyla sunulduğu romanda, devletin tüm kurumlarında sınıfsal adalet sağlanmadan, hakiki bir saadetin tesis edilemeyeceği anlatılır. *Kan Konuşmaz*’da, Nuri Usta’nın üvey oğlu Ömer’le de Cumhuriyet yıllarındaki iktisadî meselelere çeşitli eleştiriler getirilir. *Kan Konuşmaz*’ın tefrika edildiği 1936 senesinde Nâzım Hikmet’in siyasî ve edebî kişiliği çoktan oturmuş, “Türk edebiyatı tarihinde şairliği yanında, ondan daha çok siyasî ve ideolojik hüviyetiyle” (Özarslan, 2003: 897) tanınan sanatçı, romancı kimliğiyle de aynı ideolojik alt yapıyla eserler vermiştir.

Cumhuriyet Devri (1923-1938) Türk romanında İttihat ve Terakki dönemi umumiyetle iktisadî alanda olumsuzlanmış, millî iktisat siyasetinin kişilerin kötü emellerine alet olması neticesinde ülkeyi içinden çıkılmaz bir vaziyete düşürdüğüne

inanılmıştır. Bu inançla geliştirilen olay örgülerinde ve kurguda bilhassa harp zenginleri halkın kanını emen canavarlar kadar kötü biçimde tasvir edilmiştir.

5.2.1.1. Harp zenginleri

Osmanlı İmparatorluğu, yirminci yüzyılın başına gelindiğinde, hem ülke içinde hem ülke dışında kötü bir iktisadi görünüm yansıtır. Son iki yüz yıldır iktisadını toparlamaya çalışmakla, Batılı ülkelerin seviyesine ulaşmakla uğraşan Osmanlı, art arda girdiği savaşların ekonomik ağırlığından kurtulamadan, Birinci Dünya Savaşı'na katılır. Tanzimat'tan beri liberal ekonomik uygulamalarla ülke, sanayisini kurmuş Batılı devletlerin açık pazarı hâline gelmiş, dış borçlar nedeniyle Osmanlı ekonomik bağımsızlığını kısmen yitirmiştir. İttihat ve Terakki yönetiminin ülkenin başında olduğu Birinci Dünya Savaşı'nda, zaten iktisadı çökmüş bir devletin hem cephelerde hem de cephe gerisinde var olma savaşı verilmeye çalışılır. Savaş sebebiyle dış dünyayla bağların bilhassa ticaret bağlamında sekteye uğrayışı, harp ekonomisinin ağır şartlarıyla birleştiğinde enflasyon oranının fahiş artışı; memurların, dar gelirli halkın ve üretmeden tüketen kimi ailelerin açlıkla karşılaşmasına neden olur (Toprak, 2019: 478-481). Bununla beraber fırsatlardan yararlanan yeni bir kesim ortaya çıkar ki temel iâşe ürünlerinin satışı sürecine dâhil olan orta ve büyük ölçekte sermayesi olan bu kesim umulmadık paralar, servetler edinir. İttihat ve Terakki yönetiminin kalkınma siyasetinin mihverini oluşturan millî tüccar, esnaf oluşturma gayretleriyle güç kazanan bu türedi zenginler siyasi şartları kendi hesaplarına iyi değerlendirirler. Osmanlı sosyal yapısının büyük hasarlara uğradığı bu dönemde yeni türeyen bu zenginlerin yaşam tarzlarındaki şaşaa ve tüketim; açlıkla, sefaletle mücadele etmeye çalışan milleti daha da yıpratır. Halkın tepkisini çektiği kadar devrin basınında da tenkitlere uğrayan “Fransızcada ‘yeni zengin’ (néoriches), İngilizcede ‘savaş vurguncusu’ (war profiteer) olarak ifade edilen bu yeni olumsuz zengin tipi için Türkçede ‘harp zengini’ söylemi yaygınlaşarak kavramlaştı” (Demiryürek, 2015: 497). Osmanlı'daki harp zenginleri; savaştan beslenen, hakkından fazlasını alan, halkın sefaletini görmezden gelen hâlleri nedeniyle tenkit edilmişlerdir. Tüccarın yapmış olduğu ticaretten kâr etmesi çok doğal bir durumken bu türedi zenginlerin devleti, milleti kandırarak kazandıkları paralar ve bu paraları harcaş şekillerindeki ahlak sınırlarını zorlayan tavırları tenkit konusu olur. Bu türedi zenginlerin servet edinme yöntemleri ve edindikleri servetleri

hesapsızca harcaşıları devrin basınında da yer almıştır. Servetlerini edinme yollarından en çok konuşulana, halka doğrudan ve olumsuz manada tesir edeni “vagon ticareti” olmuştur.

Harp zenginlerinin halkı zor durumda bırakan, temel gıda fiyatlarının yükselmesine neden olan “vagon ticareti” devrin yöneticilerini bir hayli uğraştırmış, bu yasa dışı kazanç kapısının önüne geçilmesi zor olmuştur. *Sabah* gazetesi; İzmir’den çeşitli yerlere gıda madde sevkiyatının yapılmasını sağlayan vagonlara ait vesikaların, bu işi asıl yapan kişilere değil de çiftçinin mallarının sevkini düşünmeyen, az bulunan vagonu bir ticaret unsuru hâline getirip fahiş fiyatlara satan vagon simsarlarına verildiğini; eğer İaşe Nezaretinin bu yasa dışı durumu engellememesi hâlinde birçok gıdanın olmayacak fiyatlarla satılacağını ilk sayfasından duyurur (İmzasız, 1918: 1). Vagon meselesi Osmanlı’nın en temel sorunlarından biri hâline gelecek, savaş süresince zenginle fakirin arasındaki uçurumu derinleştiren yasa dışı uygulamalardan biri olarak tarihe geçecektir. Harp zenginleri vagonların sevkini, usulsüz ticaretini yaparken ülke içinde ve dışında kurdukları ticari ilişkilerle ucuza aldıklarını istiflemek suretiyle değerinin birkaç katına satmak gibi yollarla da servetlerine servet eklerler. *İstanbul* gazetesinde 1918 yılında imzasız bir yazıda harp zenginlerinin cephedeki askerlerin erzaklarına bile göz diken birer makineye dönüştükleri anlatılırken Kara Kemal, İsmail Hakkı Paşa gibi iaşenin başında bulunan isimler tenkit edilir. “Devlet-i Aliye üç beş mendeburun zenginleşmesi için çalışan bir makine hâlini almış idi. (...) Askerlerin erzakı çalınır, kurşunla öldükleri yetmezmiş gibi bir de açlıktan ölüme mahkum edilirdi” (İmzasız, 1918: 2). Askerler arasında da güçlü bir rütbeli tanınmış vasıtasıyla hem savaşa gitmeyip İstanbul’da kalan hem de vagon ticaretiyle zenginleşen kişilerden bahsedilir. Askerler için cephe nasıl dayanılmaz bir hâl almışsa cephe gerisinde kalan çaresiz halk da sefalet içindedir. “Onlar İttihat ve Terakki’nin bu suni tacirleri Tokatlayan’ın, Pera Palas’ın, Espaladdi’nin odalarında şampanya âlemleriyle sefih bir hayat emrar ederken biçare halk açlıktan varını yoğunu satar, tahtalarda yatar” (İmzasız, 1918: 2). Harp seneleri “suni tüccarlar” için rahat geçerken halk ve cephedeki asker büyük zorluklar içinde yaşamaya çalışır. Harp zenginlerinin millet üzerinde bıraktığı menfi tesirler hafızalarda kalır. Yunus Nadi, 1919 yılında *Yeniğün* gazetesindeki köşesinden harp zenginleriyle hesaplaşmak isteyen hükümete yol gösterir, bu türedi zenginlerin harpten önceki mali vaziyetlerine döndürülerek kalan maddi kısmın müsaade edilmesinin doğru olacağını kanaat getirir. Yazıda harp

zenginlerinin halkı zor duruma sokması, hudutsuz servet kaynaklarının halkın sömürülmesiyle ortaya çıktığı üzerinde durulur (Yunus Nadi, 1919: 1). Millî Mücadele senelerinde de harp zenginlerinin yarattığı sıkıntılar aralıklarla konuşulacak, İttihat ve Terakki yönetimi bilhassa harp senelerinde uyguladıkları iktisat siyaseti üzerinden eleştirilecektir.

Cumhuriyet Devri Türk romancıları şahitlik ettikleri harp zenginlerinin savurgan ve gösterişli hayatlarıyla tamamen tezat oluşturan milletin sefaletini, romanlarına bazen bir teferruat bazense geniş bir mesele olmak suretiyle yansıtmışlardır.

Peyami Safa'nın *Mahşer* romanı, asli kişi Nihat'ın Çanakkale Savaşı'ndan gazi olarak dönüp cephe gerisinin ağır şartları karşısında ayakta durma çabasını hikâye eder. Açlık ve sefaletle çevrili İstanbul'da, savaştan evvel yapmış olduğu öğretmenliğe dönemeyeceğini anlayan Nihat'ın yaşamı, bir ticarethanede değişir. Seniha ve Mahir çifti vagon ticaretiyle zenginleşen çıkarıcı ve yoz tiplerdir. Seniha, Nihat'ı kızına öğretmen olarak tutar ama onun için başka tasarıları vardır. Nihat, Seniha'nın özel kalemligi vazifesini de üstlenince bütün kirli işlerine şahit olur. "Öyle ya... senin kocana ait malı ben Merkez-i Umumi'nin malı diye nasıl getirtirim? (...) Suiistimalin azı çoğu olmaz. Şimdiye kadar yapmadığım işmiş sanki" (s. 50). Mebus Alaaddin Bey'le Seniha'nın yasak aşkı; Mahir'in vagon ticaretini kolaylıkla yapmasını sağlar. Bu kirli münasebeti daha da ahlaksız kılan durum, eşini kendi elleriyle Alaaddin Bey'e Mahir'in sürükleyişidir. Romanlarda harp zenginleri, sadece para kazanma yollarıyla ahlaksız sunulmazlar, kadın-erkek münasebetlerinde de her türlü ahlaki kıymetten yoksun olarak verilirler. Nihat, bir süredir yanlarında çalıştığı insanların para kazanma hırsları karşısında içinde derin muhasebelere girer. Üç senedir bu insanlar için savaşıyor olma fikri onu çok mutsuz eder. Mebus Alaaddin Bey'le beraber yapılan vagon ticaretinin mahiyetini Nihat'a, sevdiği kız Muazzez anlatır. "Anladığıma göre, mebus, kendi nüfuzunu kullanıyor, bedava vagon buluyor, sonra Mahir Bey'le ortak oluyorlar, Arabistan'dan, Galiçya'dan, falandan ucuz mal getiriyorlar, satıyorlar... tabii... ateş bahasına" (s. 57). Nihat, harp sırasında yaşadıklarını, gördüklerini, ölenleri, sakat kalanları yeni karşılaştığı türedi zenginlerle karşılaştığında bir türlü olanlara anlam veremez. "Tevekkeli değil, ordu, ahali açlıktan, hastalıktan kırılıyor. İki milyon kilometre murabba arazinin mahsullerini İstanbul'da üç yüz beş yüz kişi yiyor. Yine kör boğazlarına doymuyorlar" (s. 93). Romanda her türlü insani değerden

nasibini almayan kişiler olarak yansıtılan, harp zenginlerinin tasviri, savaş gazisi Nihat'ın merkeze alınmasıyla çarpıcı bir hâl alır.

Ethem İzzet Benice'nin *Çıldırın Kadın* romanı Necdet adlı vatansever bir askerin maiyetinde çalıştığı Paşa'nın karısı Mualla'yla yaşadığı yasak aşkla tüm değerlerini yitirışı, harp zenginlerinin arasında tutunma çabası konu edilir. Mualla, kardeşi, kardeşinin eşi Necla ve bu muhite istemeyerek de olsa giren Necdet harp zenginlerinin ahlaksızlıklarının birer numunesidirler. Necla'nın eşi vagon ve ipek ticaretiyle zenginleşirken hem kendisi hem de karısı Necla serbest bir yaşam sürerler.

“Necla'nın kocası da bir tuhaf. (...) Necla haftada bir iki gece eve uğramıyor da hiç sormuyor bile. (...) Hele vagon ticareti durdu duralı, Mütareke oldu olalı ciddi rekabet sahasında aciz ve dağınıklıktan çok müteessir. Her el uzattığı işte kati bir inkisara, büyük bir sarsıntıya düşüp bocalıyor; hakiki iktisat ve mesai sahası harp devrinin vagon ve ipek ticaretine hiç benzemiyor” (s. 42, 43).

Necdet'in mahiyetindeki Paşa'nın intiharına sebep oluşundan sonra hızla ahlaken batışına rağmen, iktisadi açıdan tam tersi istikamette ilerlemesine sebep olmuştur. “Necdet çok kazanıyor, çok sarf ediyor. Askerlikten istifa etmiş olmayı bir saadet biliyor. (...) Hâlbuki bu anda üç ayda bir maaş alamayan fedakâr ordu mensupları İstanbul'da açlıktan inliyor” (s. 58). Ethem İzzet Benice, ahlaken çökmüş bir toplum panoraması çizdiği romanında, harp zenginlerinin yükselişlerini ve sönüşlerini aşk, ihanet, cinsellik üzerinden verir.

Reşat Nuri Güntekin'in 1920 senesinde tefrika ettiği *Gizli El* romanı, dönemin sansür idaresinin müdahalesiyle çeşitli değişikliklere uğramış; 1924'te kitaplaştırılmıştır. Romanda millî iktisat siyasetinin bir nevi raydan çıkmasıyla oluşan türedi zenginlerinin yozluğuna değinilir. Şeref Bey, içindeki sınıf atlama, para kazanma hırsının esiri olarak harp zenginleri arasına katılır. Reşat Nuri, romanın 1924 senesindeki basımında yer alan ön sözünde eseri yazmaktaki amacını açıkça ifade eder. “Asıl maksadım o devrin bazı hâllerini, hususiyetlerini göstermeye, bir moeurs romanı yazmaya çalışmaktı” (Güntekin, 1924: 2). Romanın asli kişisi Şeref Bey, eşi Seniha'nın ahlaklı ve düzgün dairesinden uzaklaştıkça harp zenginlerinin meşhur sefih hayatlarına kapılır gider. Şeref Bey'in henüz ahlaken yozlaşmadığı sıralarda bir sohbet dâhilinde dinlemiş olduğu konuşmalarda geçen vagon ticareti, vurgunculuk gibi harp zenginleriyle beraber anılan işleri, yakın bir zamanda zevkle yapacağını aklına

getirmez. Sohbeti yürüten kişi Murat Bey, bu spekülasyon ortamından, iktisadi dar batakta çıkmanın yolunu kolaylıkla dile getirir.

“Bugün istihsal, elbette eski istihsal olamazdı. Fakat bir el; teşkilat eli, mevcudu rasyonel bir şekilde üleştirmesini bilsin; bu harbi ferah ferah çıkarırdık. Ama devlet kendi başına bu işi yapamazdı; yardımcı eller lazımdı. O zaman cephe arkasında ne ihtiyaç, ne ihtikâr ve soygunculuk! Hukuktaki iktisat müderrisimizin bize izah etmeye uğraştığı nispette karıştırdığı ve arapsaçına çevirdiği meseleleri o adeta elindeki bir kalburun içine atıyor (...) fikirleri, iri iri mücevher parçaları parlaklığıyla önümüzde kalıyordu” (s. 110).

Murat Bey gibi düşününenler; büyük ve birbirine ince dengelerle bağlanmış bir yapı olan kalkınma ve iktisat siyasetlerini kolayca dile getirmekte; ancak uygulamakta zorlanmaktadırlar. İttihat ve Terakki yöneticileri, millî bir orta sınıf yaratmak isterken Birinci Dünya Savaşı’nın karmaşık ve dengesiz şartları içinde idareyi istediği rotada ilerletememiş, harp zenginleri gibi bir sınıfa yeri geldiğinde göz yummak zorunda kalmıştır. Şeref Bey, ticaret işleriyle iştiğal etmeye başladığı ilk zamanlarda mutlaka kendini harp zenginlerinden ayrı görür.

“Benim vaziyetim ne bunlara, ne serbest tüccara benziyordu. Bir yandan şirketin, iâşe müdürlükleriyle büyük nispette alakaları olan bir şirketin küçük bir memuruydum. (...) Bir takım kredi kombinezonlarıyla kendi hesabıma mal alıp taşıyor, meşru ticaret yapıyordum. Kendimde öteden beri gördüğüm teşebbüs kudreti, işadamı ruhu bu olacaktı herhâlde!” (s. 120).

Şeref Bey, kendini, Tanzimat’tan beri konuşula gelen Osmanlı’da müteşebbis sınıfın eksikliği meselesine bir çare gibi görür. Şeref Bey, zamanla eşini aldatmaya başlar, türlü ahlaksızlığın içinde bulur kendini. Ortamın kurallarına uygun şekilde davranarak karakterini kaybeden Şeref Bey ve harp zenginlerinin de sonu gelir.

“Yalnız ara sıra dev mekanizmanın artık eskisi gibi olmadığını, başka bir çarkın dişlerine düştüğümünden şüphe ettirecek sesler geliyor bana... Hükümet değişmiştir. Kırmızı Konak hemen hemen kapalı kapıları, perdeleri sökülmiş pencereleriyle bir kiralık ev manzarası almıştır” (s. 148).

Bir devrin sonu, harbin sonu, Osmanlı’nın sonu manalarına da gelen harp zenginlerinden hesap sorulması, bu türedi zenginlerin sefiş hayatları, halkla bu zenginler arasında açılan maddi uçurum; uzun seneler bu devri müşahade etmiş yazarlar tarafından kurmaca dünyayı meşgul etmeye devam edecektir.

1923-1938 yılları arasındaki Cumhuriyet Devri Türk romanında, harp zenginlerinin iş bitirici tüccar erkekleri, eşleri ya da sevgilileriyle beraber yönetimdeki başka erkeklerle kurulan ahlaksız ilişkiler ağında birliktedirler. İktisadi yükselişleri ahlaken çöküşleriyle beraber yaratılan tezaadın yanında, eğlencelerindeki aşırıya kaçışla halkın sefaleti arasındaki bir başka tezat daha meydana gelir.

Peyami Safa, *Canan*'da harp zenginlerinin anlatıldığı romanlardaki şablonun dışına çıkmaz. Şakir Bey, Canan adlı ahlaksız bir kadının ağına düşen erkeklerden faydalanarak vagon ticareti yapar. “Bu Köstence'nin işgali de yardım ediyor. Gazları Romanya'dan getireceğiz. Ordu hesabına Almanlardan miri fiyatına alacağız. Şimdi pazarlıktayız. Eğer uyuşursak on beş günden evvel para elimize geçer” (s. 196). Şakir Bey'in evinde kaynağı belli olmayan paralarla sürülen eğlenceler, ahlaksız kadınlar, kadın peşinde koşan erkekler ve Canan'ın ölümüyle sonlanan harp zenginlerinin bilindik neticesi Türk romancısının harp zenginlerine ilişkin benzer gözlem ve düşüncelerini içermesi yönünden bir tekrarı taşımasına rağmen sosyolojik bir tahlilin yansımaları bakımından önemlidir.

Mahmut Yesari'nin *Çoban Yıldızı* romanında da ahlaken çöken kadınlar ve harp zenginleri konu edilir. İttihat ve Terakki'nin millî iktisat siyasetiyle birleşen harp koşullarının kontrol edilemeyen ticari ilişkileri hesapsızca para harcayan bir kesimi yaratırken rahat yaşama arzusu taşıyan kadınları da bu insanlara iter. Romanda, Sadiye ve kızı Nigâr zenginliğe, tüketme hırsına, eğlenceye meyilli tavırlarıyla harp zenginlerinin hayatlarının bir parçası olurlar. Nigâr, sonradan zenginleşen Saip Rami'nin metresi olur. “Halkın çoğu aç kaldığı zamanlarda, kolay kazanan bir sınıf olursa ahlak ve namus kuvvetlerini kaybederler. Saip Rami, harpten önce birkaç yüz liralık sermaye ile iş yaparken şimdi on binlerle, yüz binlerle oynuyordu.” (s. 312). Sadiye ve Nigâr namuslarını para uğruna satmaktan çekinmezler. Harp zenginlerinin muhitinde ahlaken düşmüş kadınlar olmazsa olmaz bir unsurdur. “Bu yeni zenginlerin hepsi, daha dün; tingöz, kuyruksuz adamlardı. Bugün ellerine para geçince, ne oldum delisi oldular. Para harcayacak yer arıyorlar. Kadınım, işte asıl bunlara çatmalı” (s. 135). Romanda iki kadının tükenişi, toplumun nasıl bir sınavdan geçtiğini, zenginlikle namus arasında kaybolan erkeklerin, kadınların ne türlü yaşamlar sürdüğünü kurmaca dünyada göstermesi bakımından kıymetlidir.

Coşkun Gönül romanında Burhan Cahit Morkaya da savaş yıllarının bütün zorluklarına değinmeye çalışır. Asli kişi Serap'ın öğretmen ve Çanakkale Savaşı'ndan sonra hemşire vazifeleriyle hayata tutunma çabasının ve çevresinde harp zenginlerinin şaşaalı hayatının, halkın yoksulluğunun, harbin cephe gerisindeki maddi-manevi güçlüklerinin ele alındığı roman; temelde devrin iktisadi dengesizliklerini konu edinir. Serap ve çevresindeki çoğu insan yoksulluk içinde hayatta kalmaya çalışırken bilhassa anlatıcının Serap'ın çocukluk arkadaşı Asuman'ın harp zenginleriyle kurduğu yakın münasebetlerle halk ve türedi zenginler arasında bir zıtlık yaratmaya çalıştığı görülür. Asuman'ın bir zamanlar fakir diye evlenmediği Cevdet, harbin olumsuz şartlarını fırsata dönüştürerek kısa zamanda zengin olmuş, Asuman'la evlenmiştir. Asuman'ın ailesinin karşısına “tüccar ve komisyoncu” unvanıyla çıkan Cevdet, eski tip zenginlerin çok dışında bir meslekle iştigal etmekle beraber onlardan daha zengindir. “Eski saraylı; erkekler hakkında paşa, müdür, kumandan ve nihayet mümeyyiz gibi kelimeler işitmeye o kadar alışmıştı ki kendine büsbütün yabancı gelen bu sıfat ve sanatta adama kızını değil evlatlığını bile vermeye kıyamazdı” (s. 104). Ancak devir değişmiştir ve şimdi servet kaynakları bu yeni zenginlerin elindedir. Asuman, rahat bir hayatı seçer ve Cevdet'le evlenir. Ancak Cevdet'in muhiti sonradan görme, yoz insanlarla doludur. Bir davette hakiki zenginlerle harp zenginleri arasındaki fark, anlatıcı tarafından dikkatle tasvir edilir. “Cezmi Paşa'nın ailesi ve onların davetlileri eski kibarlığı temsil ediyorlardı. Cevdet Bey'in bütün misafirlerini iki sene içinde peyda olan yeni zenginlerin çoğu teşkil ediyordu” (s. 98). Halkla zenginler arasındaki büyük tezat, zenginler arasında da ölçülü olmak, entelektüel tavırlar takınmak, giyinmeyi bilmek gibi özelliklerle bu zümre arasında da bir zıtlık oluşturur. “Göğüsler ve başlar bir kuyumcu camekânından daha zengindi. İnci, pırlanta, yakut ve zümrüt avuç avuç serpilmiş ve düğün parası gibi yere düşmeden kaynaşan kalabalığın üzerinde dağılmış gibiydi” (s. 98). Davete gelen harp zenginlerinin kadınları giyinmeyi, takınmayı bilmedikleri kadar konuşmayı, oturmayı kalkmayı da bilmediklerinden gülünç durumlara düşerler. Bu aynı zümre içindeki zıtlık toplumsal sıkıntılar yaratmamış; ancak halkla türedi zenginlerin sokaklara taşan pervasız ve hudutsuz eğlenceleri ciddi tepkilere yol açmıştır. Romanda Büyük Ada'ya davetlilerini gösterişli biçimde götürmek için “motorbot” alan yeni zengin ve çevresindekilerin rihtimda halka yansımaları acı ve nefret uyandırıcıdır. “Halkın mütecessis ve kinli nazarlarıyla teşyi edilen motor Sarayburnu'na doğru açılırken viski ve Salvator şişeleri

de açılmaya başladı” (s. 101). Bu iki muhit ve görüntü içinde Serap, halkın içinde ve yanındadır, saf olandan, doğru olandan yana tavır alır.

Endam Aynası romanında Selahattin Enis de harp zenginlerini kıyasıya eleştirir. Anadolulu Mahmut, savaş sonrası Mütareke İstanbul’unda Sami ve Şadi Beylerin Türklükten uzak tavırlarını, ahlaken düşüşlerini, hesapsızca para harcamalarını tetkik ederken karakter yoksunluklarının üzerinde durur, bu düşünceleriyle halkın sözcüsü gibidir. “Bir sima ki her devre uyar, her kalıba girer, her şekil ve suret kesp eder. Sultan Hamit devrinde İttihatçıdır, afi keser. Harb-i Umumi’de harp zengindir. Keselerini doldurur, Mütareke’de İngiliz taraftarıdır” (s. 349). Şadi Bey, romanda harp zenginlerinin tüm özelliklerini kendinde bulunduran bir tiptir. Vazifesini kendi çıkarları için kullanmasıyla, edindiği haksız kazancı hesapsızca tüketmesiyle tam bir harp zengindir. “Cemiyetteki kuvvetli nüfuzu dolayısıyla iâşe devrinde kendisini mühim mıntikalardan birisinin müfettişliğine tayin etmişler idi. Vazifesini kendisinden beklenen büyük bir ehliyetle ifa etmiş, iyice para edinmişti” (s. 148). Servetinin hiçbir zaman azalmayacağını düşünen diğer harp zenginleri gibi Şadi Bey de bu devrin daim olacağını zannetmiş, neredeyse kazandığı kadar parayı eğlence mekânlarında harcamış ve savaşın sona ermesiyle bütün gelir kaynaklarını kaybetmiştir. Bu yok oluş tüm harp zenginleri için söz konusu olmamış, kimisi Millî Mücadele’ye, Türkiye Cumhuriyeti siyasetine de ayak uydurabilmiştir.

Fazlı Necip, *Türk Kızı* romanında, Nezihe’nin savaş yıllarında tek başına hayatta kalma ve başarı öyküsünü anlatır. İdealist genç asker Cevat’ın harp zengini Kumandan Paşa’nın kızı Suzan’la evlenişiyle müteşebbislikten, vatan uğruna çalışma sevdasından kopuşu, onu sahtelik ve gösterişten ibaret harp zenginlerinin yaşamına sürükler. Suzan’dan koptuktan sonra Nezihe’ye ve dürüst bir yaşama dönen Cevat, uzun süre harp zenginlerinin devleti, askeri ve halkı nasıl soyduklarına şahitlik eder. “Son memuriyeti olan bu kumandanlıkta o da vagon ve millî ticaret işlerine parmak soktu. Ve bal tutan parmağını yaladıkça iştihası ve cesareti arttı. Hesapsız para kazanıyordu” (s. 77). Görevinden azledilen Kumandan Şakir Paşa, kazandıklarıyla İstanbul’da, bir Rum’la aynı türden işlerine devam eder. Ortağının kendini garantiye alan gizli işler çevirmesinden ötürü, büyük borçlar altına giren Şakir Paşa’nın sonu kimi harp zengini gibi yokluk olur. Romanda Şakir Paşa’nın da dâhil olduğu yeni zenginler sefahat dolu yaşamlarıyla, ahlaksızlıklarıyla sunulur. “Piyasada türeyen yeni zenginler arasında

israf, ihtişam rekabeti vardı. Büyük Ada'ya gitmek moda olmuştu. Orada bir gecede bin lira sarf edenler bulunduğunu anlatıyorlardı” (s. 160). Askerlik gibi onurlu bir mesleği lekeleyen Şakir Paşa, ailesiyle beraber eğlencenin, paranın düşünülmeden sarf edildiği bir hayatın sonunda bir zamanlar hakkını yediği halkla eşitlenir.

Aka Gündüz, *Bu Toprağın Kızları*’nda Osmanlı ve Türkiye’de yaşamış kızların bir nevi panoramasını sunar. “Salon Kızı”nda Fahriye’nin savaş ve Mütareke’den Cumhuriyet’e uzanan devirlerde ahlaken nasıl bir dönüş yaşadığı, dönemin tarihî şartlarıyla beraber verilir. Fahriye, Ahmet adlı bir harp zengininin metresliğini yapıp sefih bir hayatın aranan simalarından olur. Yıllar sonra Avrupa’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne haberleri gelen kimi harp zenginlerinin yaşamları da çeşitli teferruatlarla eserde verilir. “Birinci Dünya Savaşı’nda palazlanan, kapağı Avrupa’ya attı. (...) Zekiye Hanımefendi Münih’te şöyle diyormuş: ‘Türkiye’ye dönelim de her gün uçağa, Çocuk Esirgemeye, şuraya, buraya yardım mı yapalım? Cumhuriyet çıkardılar da ne oldu” (s. 55-56). Zekiye Hanımefendi ve adı geçen diğer eski harp zenginleri Cumhuriyet yönetimini beğenmezler. Bunun nedeni de savaşta kazandıkları hesapsız servetleri artık kazanamayacaklarındandır.

Mahmut Yesari, *Pervin Abla* romanında Birinci Dünya Savaşı’nın açlık, sefalet, harp zenginleri ve vatan sevgisi gibi meselelerine değinir. Romanın erkek kişileri Nahit ve Muzaffer’le vatan sevgisi mefhumu; Pervin Abla ve Nükhet adlı romanın kadın kahramanları üzerinden de ideal evlilik konusu işlenir. Nahit Refik, müteşebbis bir genç olarak kazandığı kısıtlı servetini harp çıktığında kaybedeceğini düşünerek savaşa gitmemeye karar verir. Harp sırasında da alabildiğine zenginleşir. Muzaffer’se çocukluk arkadaşı zenginlik içinde yaşarken cephelerde ömür tüketir. “Nahit Bey’in eniştesi şimdi büyük işlere girişmiş, yeni türeyen zenginlerden oldu. Mizah gazetelerinde her gün alay ediyorlar, Nahit Bey de ablasıyla barıştı” (s. 105). Nahit Refik, para yüzünden arasının açıldığı ablasıyla eniştesinin yükselişinden sonra barışıp kazanç kapılarını çeşitlendirir. Muzaffer’in izinli döndüğü İstanbul’da Nahit Refik’le karşılaşması halk ve harp zenginlerinin çatışmasının mücessem hâline dönüşür. “Kaç kişisiniz, kimlersiniz bilmiyorum, yalnız kulaklarınız altın şıkırtısından başka ses duymuyor” (s. 183). Ağır ithamlarla Nahit Refik’i suçlayan Muzaffer; vatana hizmetten kaçan herkesten intikamını alırcasına arkadaşının canını acıtır. Halkı zenginlerden nefret ettiren bu türedi zümrenin yaşayış şekilleri; İttihat ve Terakki

yönetiminin hem o devirde hem de Mütareke'den itibaren uzun yıllar tenkit edildiği en önemli mesele olarak hafızalarda kalmıştır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Hüküm Gecesi*'nde, muhalif gazeteciler Ahmet Samim ve Ahmet Kerim üzerinden İttihat ve Terakki yönetimi muhalif aydınlarının bunalımına ayna tutulur. Romanda İttihat ve Terakki'nin millî iktisat uygulamalarına ilişkin olay örgüsüne tesir edecek bir anlatım yoktur. Ancak Ahmet Samim'in İttihatçıların karıştığı yolsuzluklara ilişkin yaptığı haberlerdeki ayrıntılarda millî iktisadın ipuçları okunabilir. “Gerek ‘Divan-ı Harbi Örfi’nin, gizli işkence usulleri kullandığına dair belgeleri ortaya atan, gerek Soma-Bandırma demiryolu imtiyazı işinin iç yüzünü açığa vuran tek gazeteci o idi” (s. 54). Ahmet Samim, muhalif düşüncelerini sistemli biçimde devam ettirdiğinden faili meçhul bir cinayete kurban gider.

Ünlü edebiyat tarihçisi Agâh Sırrı Levent'in tek romanı *Acılar*, harp dönüşü karmakarışık bir hâlde olan İstanbul'a dönen asli kişinin şehirdeki ahlaksızlara, acımasızlıklara ve yoksulluklara karşı aldığı tavırları anlatır. Asli kişi Fikret, harpten döndükten sonra açlıkla baş başa kalır. İş bulmakta zorlandığında halkın ekseriyeti gibi davranarak değerli, değersiz eşyalarını, aile yadigârlarını satmaya başlar. Bir gün tesadüf üzerine karşılaştığı eski arkadaşı; Fikret'e, harp zenginlerinin ne kadar düşük insanlar olduğunu bir kez daha öğretir. İsmi verilmeyen bu arkadaş, Paşa babası sayesinde İstanbul'da askerliğini yaparken hatırlı kimselerle tanışarak komisyoncu sıfatıyla harp zenginliğine adım atmıştır. “Harpte biraz istifade ettik. E, ne yapalım biraz açık göz olmalı. Şimdi Harbiye Nezaretinden geliyorum, saman münakasası vardı da. (...) Harp seneleri yaptıkları eğlencelerden, zevklerden, kadınlardan şevk ve ihtiras ile bahsetti” (s. 75). Romanın tamamına yayılan harp senelerinin acıları; askerler, cephe gerisinde yaşamaya çalışan halk ve harp zenginleri üzerinden verilir. “Memleketin en asil, en yiğit evladı cephelerde can verirken, burada, (...) henüz yetişmiş mektep kızlarının saffet ve bekâretini çalan, temiz ailelerin hariminden kızları, gelinleri kaldırıp sabahlara kadar fuhuşhanelerde eğlenenler var” (s. 37). Roman, harp senelerinin sıkıntılarına Fikret'in mutsuzluğunun da katılmasıyla son bulur ve İttihat ve Terakki yönetimindeki yıllara yoğun eleştiriler getirir.

Kurtuluş Savaşı'ndan hemen önceki yıllarda İzmir çevresindeki eşrafın, mütegalibenin gücünü gösteren Ömer Selahattin'in *Adil Mevla* romanında vagon

ticaretine de değinilir. İzmir, Osmanlı'nın da ticarete en önemli liman şehirlerinden biri olduğundan Anadolu'ya, İstanbul'a çeşitli tarım ürünlerinin, ithal eşya ve gıdaların yayıldığı kaynak olarak hep kıymet taşımıştır. İzmir ve çevresindeki iller; bu kıymetlerinden ötürü vagon ticaretinden en çok etkilenen illerden olmuştur. Romanda Sinan'a başından geçenleri anlatan Deli Efe adlı, bir zamanların eşkıyasının, nasıl ticarete atıldığı, vagon ticaretinin nasıl bir şey olduğunu anlattığı kısımlar, harp sırasında dürüst bir ticaretin çok zor yapılacağını gösterir niteliktedir. Deli Efe, Osmanlı düzenine karşı çıkmaktan vazgeçip karşılığında da affolununca incir ticaretine girer. Kumandan Paşa, Vali Bey; Deli Efe'yi desteklemek için ona vagon tahsis ederler. Deli Efe, incirlerini İzmir'den daha pahalı satacağı en yakın yer olan Bandırma'ya götürerek kâr yapacağını anladığında Vali Bey'in vagon teklifini memnuniyetle kabul eder. Ancak daha sonra incirlerden edeceği kârdan daha fazlasını vagon hakkını devretmesi karşılığında vereceğini söyleyen Yahudi tefecinin teklifini kabul ettiğinde kendisini kolay yoldan para kazanmanın rahatlığı içinde bulur. “Meğer vagonlar o sırada her biri beş bin liraya satılmış... ne bilirim ben... (...) Ben de tuttum incirleri İzmir'de otuz kuruştan sattım, bin lira kâr tuttu. Üç bin beş yüzde vagondan” (s. 46). Deli Efe, bilmeden vagon ticaretinin bir parçası olur. Birçok tefeci ve harp zengininin elinde vagonlar bir ticaret metası hâline gelirken, Anadolu insanının ürettiği tarım ürünleri ya diğer şehirlere gitmez, çürür ya da birkaç katı fiyata bir biçimde alıcısına ulaşırsa da milletin alım gücünün çok üstünde bir fiyata erişir. Denetimsizlik, ahlaksızlık, para kazanma hırsı gibi sebeplerle birleşen millî iktisat siyaseti, harp yıllarında iflas eder.

Aka Gündüz, *Bir Şoförün Gizli Defteri*'nde Birinci Dünya Savaşı'ndan Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Türkiye'ye kadar uzanan bir zaman diliminde sosyal meseleleri, halkın sıkıntılarını kurgunun elverdiği ölçülerde yansıtır. Paşa kızı Çiler'in ahlaki düşüşünün izlendiği romanda Osmanlı ve Türkiye manzarası da çizilmiş olur. Paşalık gibi bir makamın işlevini isminin var olduğu Osmanlı'nın son senelerinde bile kaybettiği düşünüldüğünde maddi hiçbir kıymeti kalmayan bu makamın kendine, ailesine ve topluma da faydası kalmaz. Çiler, harp şartlarına uyum sağlayamaz ve ahlaken düşüş kaçınılmaz olur. Paşa kızının sınıfsal farkı gözeterek beğenmediği Şoför Erol, Çiler'i takip edip kurtarma çabasına girerken Osmanlı'dan Türkiye'ye geçişteki her türlü yenilik ve mesele de romana dâhil edilir. Harp zenginlerinin yarattığı yıkım,

anlatıcı tarafından Cumhuriyet yıllarında da hesabı sorulması gereken meselelerden biri olarak ifade edilir.

“Harbi Umumide komisyoncu demek, metelik sermayesi olmayan tüccar demektir. Ticaretin ‘t’sini çakmayan dalavereci demektir. Harbi Umumi komisyoncusu demek, görmediği, bilmediği, almadığı vagon vagon şekeri; görmediği, bilmediği, tanımadığı adamlara yüz beş bin kârı ile satan adam demektir. (...) Harbi Umuminin iâşe mesullerini sordurmayanlar Harbi Umuminin iâşe mesulleri kadar mesuldürler, ister manen olsun, mutlaka mesuldürler” (s. 27-28).

Erol’un aşkı Çiler, savaş sırasında ahlaken büyük bir düşüş yaşar, harp zenginlerinden faydalandığını zannederken kendini büyük bir batağın içinde bulur. Erol, ülkesinde yaşananları müthiş bir sağduyu ve zekâyla değerlendirirken Çiler’i ülkede yaşanan büyük buhranın bir parçası olarak görerek kurtarmaya çalışır, ancak başarılı olamaz. Sosyal adalet ve vicdanın gelişmediği milletlerde ilerlemenin olmayacağı fikrinin paylaşıldığı roman, yakın geçmişle hesaplaşmalar içeren konuyla ilginç özelliklerini korumaktadır.

Ethem İzzet Benice, *Aşk Güneşi*’nde savaş ve Mütareke yıllarından başlayan bir aşk hikâyesine ilave; açlık, sefalet, Millî Mücadele’de yaşanan zorluklar gibi yirminci yüzyılın başlarında Türk milletinin yaşadığı meselelere de değinir. Romanın asli kişisi Hasan’ın tuttuğu günlükteki samimi yazılardan Osmanlı’nın son yıllarında harp zenginleri ve halk arasındaki uçuruma, milletin açlıkla terbiye edilmesine dair çeşitli konular yansır. Hasan’ın üvey annesinin kızı Hamra, babasının ölüm döşeğindeyken son isteği olan bir dilim francala ekmeği nasıl bulacağını düşünür. Çünkü bir dilim beyaz ekmeğin bile çok zor bulunduğu bir zamanı yaşamaktadırlar. Aklına mahalledeki yeni zenginlerin evi gelir ama bu da imkânsızdır. “Yemişçizadelerin kâşanesi! Francala dükkânlarda değil ancak bu kapılarda, harp zengini konaklarda belki bulunur. Oralara gitse, o kapılardan bir dilim francala mı dilense? (...) O şampanyalı ve millet kanından rengini alan kırmızı şaraplı sofralardan artan dilimi getirecek” (s. 60). Roman, Hasan’ın canı pahasına vatanı için çarpışırken, askerlerin yaşadığı iâşe sıkıntısına ve İstanbul’da Hamra’nın açlıkla namus arasında verdiği mücadeleye yer verişiyse, devrin tarihî bir yansımasını yapmış olur.

Ethem İzzet Benice, *Beş Hasta Var*’da, yine Mütareke yıllarına bir kadının düşüş hikâyesiyle değinir. Romanın asli kişisi Belkıs’ın Mütareke yıllarında çevresine topladığı erkeklerle yaşadığı aşk ve eğlence dolu yaşamı frengi hastalığına yakalanıp

ölmesiyle sonlanır. Belkıs, bu hastalığı ona bulaştıran kişi başta olmak üzere, onu ahlaken düşkün bir kadına çeviren devrin zengin erkeklerinden teker teker intikam alır. İntikamı, frengi mikrobunu onlara geçirmek suretiyle yapar. Bunda başarılı olan Belkıs, hastalıklı bir devrin korkulan hastalığına kapılarak ölür ve bir devir kapanır. Cumhuriyet'in sağlam temellerde devam etmesi, hasta bir devirle hesaplaşmayla mümkündür. Belkıs, kendi geçmişiyle hesaplaşırken anlatıcı yakın maziyle hesabını görür. Belkıs'ın intikam aldığı isimlerden biri de Hayati Bey'dir. Hayati, devrin önemli devlet adamlarından biridir. Belkıs, kendisine âşık olan Hayati'yi kullanarak bir harp zengininin işini hâletmesini sağlar. Bu kirli iş, harp zenginlerinin daha fazla kazanmasını sağlar. "Senden istediğim şu: Hayati Bey üzerinde tesir yapacak, Nafia'ya ait olan bu işin münakasaya konmayarak pazarlıkla alınmasını emrettireceksin" (s. 275). Kendisine teklif edilen işi kabul eden Belkıs, o sıralarda temiz olan Hayati Bey'i de harp zenginlerinin kirli dünyasına çeker. Romanda zenginlerin halkı düşünmeden pervasızca yaşam sürmelerine dair birçok ayrıntı ve olay vardır.

Suat Derviş [Baraner], *Emine* romanında Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinin düştüğü İstanbul'da evden eve sürüklenen küçük Emine'nin hayat hikâyesini anlatır. Bu hikâyede harp zenginleri, asker yolu bekleyen aileler, fakirler, merhametsiz insanlar bir İstanbul panoraması biçiminde aynı çerçeve içinde yansıtılır. Fakirliğe, açlığa ve şiddete göğüs germeye çalışan küçük Emine, İstanbul'un vicdansız ellerinde büyür. Romanda zenginlik-fakirlik tezadı sıklıkla vurgulanır.

"Matemlere bigâne eğlenen bu kadınlarla, bu erkekler kimlerdir? Bunlar niçin böyle neşeli? (...) Boncuklarla işlenmiş gece elbiselerinin çıplak bıraktığı kollar ve omuzlarda mehtabın altında bir heykel güzelliği var. Bilinmiş bir harp zengini bu akşam çatanasında yüksek ahbaplarına Marmara üstünde bir ziyafet veriyor" (s. 44).

Romanda eğlenen zengin kişiler, isimsiz bırakılarak sisli bir görüntü gibi sunulurken açlığın pençesinde ıstırap çeken kişileri, bilhassa Emine özelinde, ayrıntılarıyla verilir. Anlatıcının bu seçimi, varlıkları bilinen ama fakir kesime çok uzak kalan zenginlerin, hususiyetle harp zenginlerinin fakirlerle aralarında yarattıkları gerçek mesafelerini yansıtması bakımından manidardır.

Yusuf Ziya Ortaç, *Kürkçü Dükkânı* romanında, tilkinin dönüp dolaşacağı yer misali asli kişi Süheyla'nın ilk eşi Cemal Münir'e dönüşünü ve bu arada yaptığı diğer

iki evliliği anlatır. Cemal Münir'i seven Süheyla, alafranfa ailesinin sözlerine kanarak eğlenceli ve sathi yaşam tarzına alışamayan eşini boşar. Ailesi harp zenginlerinin kazançlarına ve bu kazançlarını harcaşılarına hayrandırlar. Yalnız hayranlıkla kalmayan bu meyil, kimileriyle kurdukları münasebetler sayesinde harp sırasında bulunması zor olan şeker, yağ gibi temel gıdaların teminini de sağlar. "Dostluk bir şeker vesikası, hürmet bir teneke yağ, aşk beş on liradan ibaret. Cemal'in cepleri çocuklarınızın kumbarası değil ki birkaç kuruş atınca gitsin. (...) İaşeci Kemal Bey'in babama gönderdiği yağlarla şekerlerin yarısı doktorun evine gider" (s. 12). Ailenin harp zenginlerine meyli, üç evliliğinde de mutluluğu bulamayan Süheyla için yeni güvey namzeti olarak mantar gibi türeyen zenginlerden birine yaklaşmalarını sağlar. "Ayşe Hanım kararını vermişti: Bu sefer kızını sonradan görme, parası çok, aklı yok bir yeni zengine verecekti. Onun için, Süheyla'yı, Şişli salonlarından içeri bırakıvermişti" (s. 45). Ayşe Hanım'ın bu tavrı, devrin iktisadi düzeninin sosyal kurumların geneline sirayetini göstermektedir. Anne-kız arasındaki konuşma; evlilik, para ve harp zenginleri üçgenine yeni boyut kazandırır.

"Elbet kızım... Şimdi yeni apartımanların isimleri hep böyle: Bulgur Palas, Fasulye Palas, Soğan Palas!

-Bilirsin ki anne, bunların yemeklerini bile sevmem!

-Öyleyse kızım, ben de sana söyleyeyyim ki, Cemal Münir'le evlendiğin taktirde, ömrünün sonuna kadar hayal palasta yaşayacaksın" (s. 50).

Süheyla, ilk kez kararlarını kendi vererek Cemal Münir'e döner, ancak bu evlilik de Cemal Münir'in eski eşinden aldığı intikamın bir parçası çıkar. Harp zenginleri, ahlaksızlıklar ve adalet anlayışının sorgulandığı roman, yakın mazi hesaplaşmalarına farklı bir hikâyeyle yaklaşıp da aynı iletiyi vermekten ileriye gidemez.

Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti* romanında cephe gerisi ve sıcak çatışmaların yaşandığı harp hayatına yer verir. Romanın asli kişisi Cevdet'in Gazze ve çevresinde şahit olduklarını not ettiği yazıları, eserin ana hatlarını oluşturur. Cevdet, İstanbul'a izinli olarak gittiğinde şehirdeki sefil ve sefil yaşamı görür ve büyük bir karamsarlığa kapılır. Harp zenginlerinin harpteki askerleri, kayıpları düşünmeden pervasızca hareketleri ve şehrin neredeyse her yerine yayılmış ölüm ve açlık sahneleri Cevdet'i yıpratır. Cevdet, İstanbul'a izinli gelip giden asker arkadaşlarından harp zenginlerinin nasıl işler çevirdiğine dair bazı malumatlar edinmesine rağmen vatanın

geldiği hâl için üzüldür. İstanbul’a gitmeden duydukları arasında askerlerin haklarını da gasp eden bu harp zenginlerinin yönetimle sıkı bağları olduğunu öğrenmesiyle vatana hizmet ideali sarsılır. “Bu açığözler levazım reisiyle anlaşıp askerî idare emrindeki vagonlarla mal götürüp getiriyor, bununla milyonlar kazanıyorlar” (s. 300). Konuşmanın ilerleyen kısımlarında, bu insanların çeşitli temel gıdaların sevki, satışı gibi önemli vazifeleri tekellerine geçirmek suretiyle zengin oldukları anlatılır. Şeker kralı, bulgur kralı lakaplarıyla anılan bu insanların savaştan beslenirler. “Levazım reisine çatan bir adam bu işi adeta inhisar altına almış. On beş kuruşa aldığı şekeri üç yüze çatıp zengin oluyor. (...) Hatta büyük bir otelin tek mil bir katını kiralamış, gelen misafirlere kahve yerine şampanya ikram ediyormuş” (s. 301). Temel gıda maddelerinde harp zenginlerince oluşturulan bu spekülasyonlar, iâşenin başındaki devlet yöneticileri, askerler tarafından bilinmekte ve aralarında çeşitli komisyon pazarlıkları yapılmaktadır. Bulgur kralının bahsi mebuslukla ilişkilendirilir. Ülkenin menfaatleri yerine kendi çıkarlarını düşünen bu insanların İstanbul’da fazlasıyla lüks bir yaşam sürdükleri de cephede her an ölüm tehlikesiyle yaşayan askerler arasında konuşulur. “Bu bir mebus galiba, askerî idarelerin bulgur müteahhitliğini yapıyormuş. Düşün ki dört milyon insan bulgur yiyor. Bu adam yüzde beş kazansa milyoner oldu gitti. (...) Bulgur kralı İstanbul’da müthiş bir apartman da yaptırdı. Halk ona Bulgurpalas diyor” (s. 301). Anlatıcının bir hayli ayrıntıya girerek anlattığı harp zenginlerinin şaşaaya düşkünlükleri, cephedeki askerlere masal gibi gelir. Çünkü anlatılanlar, insanların ancak masallarda görüp duyacağı cinsten fantezilerle, ifratlarla, müsrifliklerle doludur. “Bu yeni zenginlerden biri Viyanalı artis Miloviç İstanbul’a geldiği zaman yatağını beş liralık bankonotlarla döşemiş. (...) Biri de yirmi beşlik bankonotu şöminede tutuşturup sigarasını yakmış” (s. 302). Harp zengini denilen bu türedilerin, tek başına bu kadar karmaşık ve tehlikeli ilişkileri kurmaları mümkün olamayacağından, anlatıcının devlet katındaki yöneticilerin bu yeni zenginlerle birlikte çalıştığını; hatta onlarla aynı olduklarını anlattığı kısımlar, İttihat ve Terakki’nin millî iktisat siyasetine, harp dönemini iyi yönetemeyişine eleştiriler içerir. “İâşe Dairesi diye bir yer açtılar. Hep iltimaslı, tavsiyeli tanıdık oradan çöpleniyor. Abanoz Sokağı’ndaki yosmalara kadar tarafını bulan iâşeden, bahriyeden has ekmek, erzak tayını alıyor. (...) Asıl ekmeksiz, gıdasız kalan fakir Türk mahalleleri” (s. 303). İttihat ve Terakki yönetimine gelen yoğun eleştiriler, halkın feryat ve şikâyetleri üzerine bu kötü gidişi durdurmaya yönelik kurulan Meni İhtikâr Komisyonu da romanda ciddiye alınmaz.

“Sözde halkı ihtikâr yapan tüccara, esnafa karşı himaye edecek. (...) Himaye ediyor ama hısmı, akrabayı, eşi, dostu. Şişli’nin ne kadar yosması varsa hepsi bu komisyondan ipek çorap, iskarpın vesikası alıyor” (s. 303). Anlatılanlar bütün kurum ve kuruluşlarıyla devletin iflas ettiğini gösterir niteliktedir. Halkın bu vaziyetten nasıl etkilendiğini anlatan kısımlarsa, *İhtiyat Zabiti*’ni, Cumhuriyet Dönemi’nde harp zenginlerini konu eden romanlar arasında, tespit ve netlik açısından dikkate değer bir konuma getirir. “İşin kötüsü bütün bu haksızlıklardan çıkan sefaletle yeni zenginlerin yaşadıkları sefahet birbirine karışıyor. Yukarıki tabakanın bu sefahati aşağı sınıfın hırsını kabartıyor. Ahlak bozuluyor. Namusun kıymeti kalmıyor. Bazısı para için, bazısı keyf için sokağa düşüyor” (s. 304). Cevdet ve arkadaşlarının bir Şark masalı gibi dinledikleri hakikatler, İstanbul’a izne giden Cevdet’in yüzüne tüm ağırlığıyla çarpacaktır. Cevdet’in şehit yüzbaşısının karısıyla tesadüfen karşılaşması ve kadının kim olduğunu bilmeden para karşılığında birlikte olmaya kalkışması, yatak odasında yüzbaşının fotoğrafını görmesiyle büyük bir buhrana girmesi romanın trajik sahnelerinden olmakla beraber devrin yalnız kalan kadınlarının namusla açlık arasında çarpınışlarına, her ne kadar karşılaşma anı büyük bir tesadüfü içermesine rağmen, etkileyici bir misal olarak verilebilir. Roman, yakın devrin siyasetinin ve sosyal yapısının bir popüler romana kıyasla yansıtılması açısından kıymetlidir.

Burhan Cahit’in aynı devri konu edindiği *Cephe Gerisi* romanında da harp zenginlerinin sefih hayatlarına geniş yer ayrılır. Yüzbaşı Faruk’un Almanya’ya vazife icabı gidişleri, o güne kadar bilmediği yeni zenginlerin kaçakçılık, kayırma, ticarete sahtekârlık gibi işlerine karışmasına sebep olur. Romanda Yüzbaşı Faruk’un çirkin iktisadi münasebetlerin içinde kendini buluşunun zemini, anlatıcı tarafından devrin hakikatleriyle ilişkilendirilerek verilir. “Harp memlekette askerî idarenin kuvvetini artırmıştı. Demiryolları, liman işleri ve hatta bazı ticaret işleri askerî idareye geçmişti” (s. 20). Roman, baştan sona harbin iktisadi zararlarından, halkın sefil bir yaşam sürüşünden, harp zenginleri denilen bir zümrenin varlığından bahseder. “Bazı nüfuzlu adamlar memlekete gelmeyen şeker gibi, ipekli gibi, kahve gibi şeyleri buldukları vesika ile getiriyor, pahalı pahalı satıyor ve zengin oluyorlardı” (s. 32). Romanın asli kişisi Yüzbaşı Faruk, anlatıcı tarafından önceden tanıtılan harp zenginleriyle vazifesi icabı ilişkilendirilir. Birçok harp zengini Berlin’e rahatça girip çıkan Faruk’tan ülkede üç beş katına satacakları ürünleri getirmelerini isterler. Faruk, bunları şiddetle reddeder. Şekerzade Hakkı ve karısı Dülruyla yolları kesişen Faruk, kadının

güzelliğine, Hakkı'nın içten pazarlıklı hâllerine aldanarak istemeden de olsa kendini bir harp zenginine yardım ederken bulur. Şekerzade Hakkı, doğrudan bir işin içine Faruk'u çekemeyeceğini anlayınca, kaçak ve kıymetli birçok malı karısına gönderiyormuş gibi yaparak Almanya'da Faruk'a teslim eder ve Faruk, bilmeden bir kuryeliğe başlar. Hiçbir kötü işe bulaşmadığını düşünerek Dilruba'nın eğlence dolu mekânlardaki davetlerini kaçırmadan yaşamına devam eden Faruk, bozulmaya başlar. "Berlin dönüşü dikkat etseydi Harbiye Nezareti kapısında nöbet bekleyen askerin biraz daha sarardığını, Beyazıt'tan Aksaray'a inen halkın biraz daha kamburlaştığını, vesika ekmeğine katılan paspalın daha çoğaldığını görürdü" (s. 66). İstanbul ve Berlin'in sefahat âlemlerini görmeye alışan gözleri vatan evlatlarını görmemeye başlar.

Şekerzade Hakkı'nın karısına gönderdiği çantalarda altın gibi kıymetli mücevherat nesneleri vardır. Hakkı, karısı Dilruba ve Agop Efendi adındaki bir tüccarla kurdukları ağla zenginliklerini artırır. Faruk, halktan ve onların olumsuz şartlarından uzaklaşırken İstanbul'a döndükçe arkadaşlarından işittikleriyle kendine gelmeye çalışır; ancak bu o kadar kolay olmaz. "Milletin cephe için yaptığı feragat ve fedakârlık bir küçük sınıfın yağlanıp ballanmasına yarıyor. Bu yeni türeyen sınıf öyle bir klik ki içinde mebusu, nazırı, müdürü (...) Arap'ı, Arnavut'u hepsi var. (...) Mehmetçiklerin peksimetlerini keserek zengin olmuşlardır" (s. 102-103). Dilruba'nın cazibesine belli bir süreliğine kapılan Faruk, zamanla vatan menfaatini düşünen bir yola girecektir.

Romanda Şekerzade Hakkı Bey'in karısı olarak tanıtılan Dilruba, diğer harp zenginlerini konu edinen romanlardan bu kadın kişinin varlığıyla ayrılır. Dilruba, ticari işlerdeki becerisi, kurduğu ilişkiler ağıyla erkek harp zenginlerinin yanında para harcayan kadın tipinden uzak, tam bir harp zengini olarak yansıtılır. "Genç kadın epey de para yapmıştı. Meni İhtikâr Komisyonu'nun memuru olan Agop Manolyan ona birçok yollar öğretmişti. Şekerzade'nin Berlin'deki ticaret manevralarına İstanbul'da ikisi birden yardım ediyorlardı" (s. 121). Dilruba, Faruk'a âşık olsa da kendini teminat altına alır ve Millî Mücadele'nin başlamasıyla işgal güçlerine yaklaşır. Faruk, karısı Narin ve yakın arkadaşlarının teşvikleriyle harp zenginlerinin tüm tuzaklarından kurtularak Millî Mücadele'ye katılır.

Burhan Cahit, benzer bir konuyla aynı devrin hadiselerini anlattığı bir diğer romanı *Düinkülerin Romanı*'nda, asli kişi Ahmet Reşit merkezinde İttihat ve

Terakki'nin savaş siyasetini sorgular. Ahmet Reşit, kendi imkânlarıyla Paris'e gider. İstanbul'dan gelen mektuplarda memleketin hâli tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilir. Bu mektuplardaki devre ait şahitlikler gazeteci, aydın gençlerin birbirlerine dert dökmeleri biçiminde yazıldıklarından, samimi hususiyet de taşımaktadır. Burhan Cahit'in diğer İttihat ve Terakki devrini anlatan romanlarından *Düinkülerin Romanı*'nı farklı kılan mühim bir husus şudur ki, romanın asli kişisi harp zenginlerine ve yönetime bir gazeteci tarafsızlığıyla bakar, bu da romana yazarın diğer romanlarına göre bir parça mesafeli bir üslup katmış olur. İttihat ve Terakki yönetimini baştan itibaren kıyasıya eleştiren genç roman kişileri bu konuda bazen hissi bazen nesnel tavırlar sergilerler. "Türklükle alakası olmayan unsurların pişkin, sokulgan adamları karınca gibi ikbal mevkiine çıkanları ihata ediyor. Vatan tehlikeye düştüğü zaman ortada görünmeyen bu adamlar memleketin para getiren nesi varsa onları bulup çıkarıyor ve ceplerini dolduruyorlar" (s. 33). İttihat ve Terakki yönetimini II. Abdülhamit yönetiminden ayırmazlar. İttihat ve Terakki, iktidarı tamamen ele geçirip de mali uygulamalarını hayata geçirdiklerinde de asli kişinin tenkitlerinden kurtulamaz. Liberal Mehmet Cavit'in siyasetini Osmanlı'ya uygun bulmayan Ahmet Reşit, sadece ziraatle kalkınmanın kifayetsizlikle bir olduğunu ifade eder.

"Bu nazariyeleri okumuştuk Nazır Bey, dedim. Nazariye ile devlet idaresi ve iktisat programı yapmaya imkân olmadığını vakalar ispat etmiştir. Benim anlamak istediğim Türk milleti mütemadiyen meyankökü, fındık ve incir satarak mı yaşayacak? Türkiye topraklarında yetişen hammaddeleri işe yarar şekle getirecek fabrikalardan, atölyelerden ve tezgâhlardan ebediyen ebediyen mahrum mu yaşayacak? Türk köylüsü bugün her şeye hâkim olan sanayi hayatına hiç girmeyecek mi?" (s. 77-78).

Asli kişi, Mehmet Cavit Bey'le yaptığı konuşmada, fırkayı bir programı olmadığı üzerinden tenkit eder. Ülkenin memur ve köylü sınıfıyla istikrazdan kurtulamayacağını, kalkınmanın ancak sanayiyle desteklenmesi gerektiğini ekler. İttihat ve Terakki'nin iktisat siyaseti; hem kendi zamanında hem de daha sonraki Cumhuriyet yıllarında benzer tenkitlerle karşı karşıya kalmıştır. "Hükümet ne renk siyaset kullanıyor. İktisatta himaye usulü mü açık kapı sistemi mi? İçtimai ve siyasi cephede muhafazakâr mı, liberal mi, sosyalist mi, devlet sosyalist mi, nasyonalist mi? Hangi cepheden baksan değil" (s. 134). Mehmet Cavit Bey'in "maliye diktatörü" olarak anlatıldığı romanda, İttihat ve Terakki'de Enver Paşa, Talat Paşa ve Mehmet Cavit Bey gibi önde gelen isimlerin hemfikir oldukları bir hükümet siyasetlerinin

olmadığı vurgusu yapılarak kalkınmanın topyekün bir inkılapla olabileceğinin altı çizilir.

Savaşın başlamasıyla ülkenin beğenilmeyen iktisadi vaziyeti dahi aranır olur. Tüm dünyayı etkileyen savaş, sınıflar arasında uçurumlar açar. Celal Hakkı'dan Ahmet Reşit'e İstanbul'dan gelen mektupta harp zenginlerine, açlık içinde yaşamaya çalışan halka dair birçok haber vardır. Bunların çoğu Burhan Cahit'in diğer romanlarında kullandığı benzer ifadeleri taşır. “Yeni türeyen bir harp nebbaşları sınıfı var ki askerin gıdasından, halkın nafakasından hırsızlık ederek zengin oluyorlar. (...) Şöyle insan gibi oturup yemek yemesini bilmeyen kaldırım beyleri bugün Tokatlayan'da yemek beğenmiyorlar” (s. 240). Harbin zor şartlarından Millî Mücadele yıllarına kadar Türk tarihinin dönüm noktalarına değinen roman, Ahmet Reşit'in Mustafa Kemal tarafından vazifelendirilmesiyle geleceğe dair ümitlerle bitirilir.

Sermet Muhtar Alus'un *Harp Zengininin Gelini* romanı, adıyla müsemma bir muhtevaya sahiptir. Cevdet Efendi'nin karikatürize edildiği romanda, bir harp zengini olan Cevdet Bey'in görmemişliği, alafranga özentileri, gülünç durumlara düşecek kadar cahilliği Sermet Muhtar'ın mahalleye, yerele hâkim üslubuyla birleşerek harp zenginlerine ve İttihat ve Terakki'nin yarattığı devrin sosyal yapısına farklı bir ses getirir. “Balkan Harbi esnalarında, Cevdet Efendi'nin ticarethanesi, Asmaaltı'nın belli başlı müesseseleri arasına katılmış bulunuyordu. Umumi Harp bir nimeti uzma oldu. Cevdet Efendi büsbütün kalanturlamıştı. Sıradaki beş altı dükkânı mağazasına katmış, ardiyei büyüttmüş” (s. 35, 36). Anadolu Cevdet Efendi, şehir yaşamına, bilhassa alafranga yaşama alışamazsa da bir biçimde uyum göstermeye çalışır. Hatta kendine yabancı sevgili bile edinir. Harp zenginleri nasıl kazandıkları serveti eğlencelerde kadınlarla, içkiyle tüketiyorsa, Cevdet Bey de daha avamını, tecrübesizcesini yaparak benzer bir durumun içine girer. Hatta gülünç vaziyetlere düşse de bazı çapkınlıkları bile olur. Sermet Muhtar Alus'un bir Karagöz komiğine dönüştürdüğü çapkınlık hadisesi Cevdet Efendi'nin harp zengini kimliğiyle alaya alındığı kısımların geleneksele dönüşmesini sağlar.

Hakan Sükuti'nin Edirne Savunması'nı merkeze aldığı *Siyah Örtü*'de İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu yıllar anlatılır. Edirne Savunması sırasında Bulgar askerlerine gelen yiyecek ve mühimmata karşı, Türk askerleri açlıkla imtihan edilir. Edirne halkı, İstanbul'daki halktan çok da farklı bir yaşam sürmez. “Edirne'de bile

sütteki çocuklar şekersizlikten erirken Harbiye Reisi hayvanını şekerle besliyor, karanlıklarda çarparak yürüyenlere mukabil, bazı toplantılarda şehrayın yapılıyor, bazı sofralarda mütenevvi tatlılar mevki alıyorlardı” (s. 10). Umumiyetle romanlarda, İstanbul merkezinde anlatılan harbin kötü şartları, Hasan Sükuti’nin eserinde Edirne manzaralarıyla anlatılır. Bahis konusu olan açlık ve sefalet olduğunda şehir isimlerinin değişmesi farklı bir orijinallik oluşturmaz.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Eşkîya İninde*’de Birinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında bozulan devlet düzeninde palazlanan eşkıyalık üzerinde durur. Nefi Bey’in İstanbul’un dışındaki çiftliğe gitme kararından sonra yoldaki eşkıyalardan korkusu üzerine kayımbiraderiyle gelişen konuşmada, eşkıyalarla türedi zenginler hakkında yapılan kıyaslar devrin iktisadi vaziyetinin bir özeti gibidir.

“Harpten birkaç sene evvel açlıktan nefesleri kokan herifler milyonlarla oynadılar. Ticarethaneler açtılar. Sedefli, fildişi, yaldızlı, elektrikli salonları, son sistem otomobillerle halkın gözlerini kamaştırdılar. (...) Haydut Süleyman belki on kişi öldürmüştür. Fakat şehir eşkıyası koca bir mülke, millete kıydılar. Hem Süleyman haydut adını almış, dağa çıkmış. Ötekiler Babıali’de, Maliye’de, Düyun-u Umumiye’de oturdular, nazır oldular” (s. 31).

Nefi Bey’in hem bu konuşmayı yapma nedeni hem de Değirmendere’ye gitme sebebi tamamen harbin yarattığı iktisadi buhrandan ötürüdür. Romanda eşkıyaların eline düşen Hacı Fikri Efendi’nin yeni gelen esirlere kendini tanıttığı kısımdan anlaşılır ki harp zenginleri sadece halkı değil, işini dürüstçe yapan tüccarı da etkilemiştir. “Ben tanınmış müteahhitlerdenim. Harp esnasında entipüften adamlar alyon kesildiler. Ben mahvoldum. Hükümete karşı yüksek miktarda erzak itasını taahhüdümünden sonra piyasa yükseldi, iflastan kurtulmak için nem var nem yok sattım” (s. 200). Hacı Fikri Efendi, harbin yarattığı buhrandan kaçamamış, servetini yitirmiştir. Bu romanda da İttihat ve Terakki, yeri geldikçe tenkit edilmiştir.

İ. Vecihi’nin savaş ve Mütareke yıllarında geçen bir aşk hikâyesini anlattığı *Karpuz Kabuğu*’nda olumlu yönleriyle çizilen tüccar Şadan’ın çevresindeki türedi zenginlere de değinilir. Romanda adı geçen zenginlerden biri de fasulye kralı olarak nam salmış Suat Fehmi’dir. Suat Fehmi, harpten evvel küçük ve bakımsız hâldeki lokantasıyla kıt kanaat geçinirken Bursa’dan ucuza bol miktarda fasulye tedarik ettikten sonra harp yıllarında bir anda fasulye ticaretinin içinde kendini bularak para kazanır. Zamanla fırsatçılıkla nasıl zengin olunacağını kavrayan Suat Fehmi, lokanta işlerini bırakır, iâşe işlerine bakan Topal İsmail Hakkı Paşa’nın çevresiyle yakın

münasebetler kurarak harp zenginlerinin arasına girer. “Harp zengini olduğu kadar Mürateke zengini de olmuş, dört beş sene evvel ki Aksaray’ın aşçıbaşı Fehmi Ağa, servet ve samanının karşısında herkesin hürmetle eğildiği Bay Suat Fehmi olmuştu” (22 Kânunusani 1935: 4). Anadolu’dan gelişinden mi yoksa her devrin geçici olduğunu anladığından mı bilinmez, diğer harp zenginleri kadar pervasız hareket etmeyerek, Mütareke yıllarında da işgal kuvvetleriyle tesis ettiği ilişkiler neticesinde servetini muhafaza eder. Suat Fehmi’nin bu akıllıca tavrı, diğer romanların genelinde anlatıcılar tarafından kıyasıya tenkit edilen, haksız kazandığı servetini sonunda kaybeden harp zenginlerinden bir parça faklılık gösterir. Özünde halka ve vatana ihanet barındıran davranışlarıyla tam bir harp zengini olan Suat Fehmi, aynı zamanda her devrin adamı olan tiplere de güzel bir misal teşkil eder.

F. B. müstear adıyla yazılan *Öç Alan Kız* romanında babası odun kralı Abdi Bey tarafından terk edilmiş Gülsüm’ün seneler sonra bu bırakılışın intikamını alış hikâyesi anlatılır. Abdi Bey’in servetine el koyan Gülsüm, babasının zenginliği karşısında şaşırır. “Bilmediğim semtlerde, hiç de işitmediğim mahallelerde dükkânlar, evler, mağazalar, depolar... Yalnız dört tane apartman var. Nejat Bey’in ifadesine göre yalnız liste muhteviyatı bir milyon lirayı tutuyormuş” (6 Temmuz 1935: 4). Bu zenginlik İttihat ve Terakki’ye yakın isimlerin harp senelerinde nasıl da büyük servetler kazandığını göstermesi bakımından kıymetlidir.

Nâzım Hikmet Ran’ın *Kan Konuşmaz* romanında Nuri Usta ve ailesinin karşısında harp şartlarını değerlendiren ve her devrin adamı olabilecek niteliklere sahip Ali Usta, namıdiğer Ali Bey verilir. Ali Usta, ustalıktan fabrikatörlüğe giden yolda millî iktisadın izlerini takip ederek zengin olur. İttihat ve Terakki’ye yakınlaştıktan sonra hızla yükselişe geçen Ali Usta, geldiği yeri, halkın vaziyetini çok çabuk unuttur. Nuri Usta’nın kalender meşrep arkadaşı Gâvur Cemal de zamana uyarak iâşe kadrosunun içinde kendine bir iş bulduğunda, Ali Bey, Nuri Usta’dan bu arkadaşlığını kullanmasını isteyecek kadar daha fazla para kazanma hırsıyla yanıp tutuşur. “Vatani vazifesini herkes başka türlü yapar. Bak sen atölyede çalışıyorsun, başkaları cepheelerde çarpışıyor, biz de işlerin nizamı, intizamıyla uğraşıyoruz. Şu Cemal’e seninle beraber gitsek de (...) şu vagon işinde aksilik çıkarmasa” (s. 143). Cemal’in böyle bir kanunsuzluğu yapacağına inanan Nuri Usta; Cemal hakkında

öğrendiklerinden sonra hem Ali Usta'nın hem de Cemal'in şahsiyetleri noktasında geldikleri aşamayı bir yokluk biçiminde yorumlar.

Nuri Usta'nın ailesini geçindirirken hakka ve hukuka riayet edişi, kötü siyaset ve çıkarıcı insanlar nedeniyle görünmez olur. Harp zengini Ali Bey'in İttihat ve Terakki, tarih sahnesinden çekildikten sonra Millî Mücadele'ye yaklaşması ve buradan da nemalanması onu hem şaşırtır hem üzer. “Cıgara kâğıdı işi yapıyorlarmış... Enteresan herifler... Kâğıtların kapağına bir ay yıldız koymuşlar... Sürüyorlar Anadolu'ya... ‘Kuva-yi Milliye’ kâğıdı diye alan alanaymış... Hâlbuki ortaklarından birisi de şu meşhur Hırsto” (s. 205). Osmanlı ve genç Türkiye'nin panoramasını içeren roman, iktisadi hayata ilişkin sınıfsal ve materyalist gözlemleriyle devrinde farklı bir yer edinmiştir.

Aka Gündüz, *Aşkın Temizi* romanında da harp zenginlerine değinir. Romanın aslı kişisi Erden, Tıp Fakültesinden mezun olup doktor olarak memleketine gelir. Teyzesinin kızıyla nişanlı olmasına rağmen, onun yokluğunda eniştesi Hacı Zeynullah Efendi, kızını bir harp zenginiyle nişanlar. Erden'in ve halkın harp zenginleriyle imtihanının anlatıldığı romanda devrin iktisadi durumu gözler önüne serilir. Hacı Enişte'nin Erden'in iktisadi vaziyetiyle Dümbelekoğlu'nun durumunu kıyasladığı kısım, harp sırasında yaşananların, bilhassa iktisadi dengesizliklerin kimi insanların değer yargılarını da değiştirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. “Boş vagonun tanesi üç yüz elli liradan dört yüz liraya fırlamış. Ayda iki tane alsa evvela vagon fiyatından sekiz yüz altmış lira bir kâr var, yükleyeceği şeylerin kârı da caba” (s. 171). Erden ve yeni zengin arasındaki kıyasın galibi Dümbelekoğlu olur. Erden'in köye gelişiyile köyün geriliği, eşraf ve mütegalibe sınıfının yeni zenginlerle bir olup köylüyü daha fazla sömürüşleri romana farklı bir hava katar. Bu kez harp zengini tipi; köyle, memleketiyle bağlarını koparmayarak sömürü alanını İstanbul'un dışına çıkarır. Bu yönüyle roman diğer harp zenginlerini konu edinen romanlardan ayrılır.

Osman Andıç, *İnleyen Kalp* romanında İttihat ve Terakki döneminde geçen bir aşk hikâyesini anlatırken devrin iktisadi düzenine de yer ayırır. Romanın aslı kişileri Saadet ve Necip'in hatıra defterlerine samimi biçimde yansıyan devrin yaşantısı bu dönemi kendine konu edinen romanlarla benzerlikler taşır. Necip, hatıra defterinde, okuldan arkadaşı Şayeste'yi ve onun arkadaşı Melek'i anlattığı kısımlarda kadınların

para için nasıl erkeklerle evlenebildiğini ve yine para kazanmak için halkın şerefini, ahlaki tüm kıymetleri yerle bir edebildiklerini yansıtır.

“Bunlar harbin en geçer akçesi olan şeker ve un üzerine muamele yapıyorlarmış. Millet bir yandan vesika ekmeği almak için fırınların önünde geceli gündüzlü nöbet beklerken bir yandan Melek ve Şayeste hanım’ın kocaları ve daha bunlara benzer birçokları, fırınlarda sattığı unların azalmaya başladıklarını gördükleri zaman uşaklarına Kâğıthane unundan biraz karıştırıver diye emirler veriyor ve şişman göbeklerini oynata oynata gülüyorlarmış” (s. 16, 17).

Melek ve Şayeste Hanımların, eşlerinin gülererek ekmeklere katılmasını istedikleri Kâğıthane unu, bu bölgede çıkan beyaz bir topraktır. Ömer Seyfettin’in “Niçin Zengin Olmamış?” hikâyesinin anlatıcısı ve asli kişisi, Şemi adlı arkadaşıyla halka Kâğıthane’den getirdikleri beyaz kili, ekmek diye yedirdiklerini, *İnleyen Kalp*’te olduğu biçimiyle söyler (Polat, 2015: 940) Hikâyelerde, romanlarda buna benzer birçok benzer hadise ya da davranış şeklinin tekrar edilmesi; aynı dönemi yaşayan bir kuşağın şahitliklerinden kaynaklanmaktadır.

Üç İstanbul romanında Mithat Cemal Kuntay da asli kişi Adnan’ın kendini içinde bulduğu İttihat ve Terakki çevresinde palazlanan harp zenginlerini anlatır. Adnan, İttihat ve Terakki’ye yakın bir isim olduğundan hızla zengin olmaya başlar. Tıpkı harp zenginleri gibi hızlı ve hesabı yapılamayacak kadar zengin olur. “Adnan’da zenginlerin coğrafyası, milyoner koleksiyoncularının arkeolojisi; Belkıs’ta zengin sahne artistlerinin tuvalet masasındaki kimya vardı; bir damlası elli şişe ilaç fiyatında lavantalar, bir ponponluğu beş çuval un fiyatında pudralar” (s. 409). Adnan bu zenginliğin içinde mutsuzdur, servetinin her türlü kazancından iğrenmektedir. Onu harp zenginlerinden ayıran husus, ruhundaki derinliktir. Ancak bu derinliğine rağmen harbin yarattığı imkânlarından yararlanan Adnan, masum değildir. Romanın zengin kadrosunda yer alan Sakallı Vasfi, İttihat ve Terakki’den kovulduğuna harp sırasında çok üzülür. Çünkü harbin ticaretle uğraşan kişilere neler kazandırdığını bilmektedir. “Alman markı dolu İngiliz kasası... Kapısı istimbolu yalı... Apteshanesi kaloriferli konak... Pahalı metres... Viyana seyahati... Berlin ticareti... Sonra da kemikten bacaklarına iki kol değneği gibi dayanan iskelet insanlara heykelin dargın yüzüyle servetinin tepesinden bakmak” (s. 417). Vasfi’nin kaybettikleri, harp zenginlerinin kazançlarıdır. Anlatıcı, alıntılanan bu cümlelerde, halkın üstünde onları her daim ezen ve sömüren türedi zenginlerin imkânlarını ve tavırlarını başarılı biçimde anlatır.

Harp zenginleri bir anda parlayan alevler gibi etraflarına ışık saçmış, bu ışıktan kendilerine benzeyen yoz kişiler istifade etmiş, halk ekmek bulmanın, sefaletten kurtulmanın yollarını aramıştır. Umumiyetle harp zenginleri Millî Mücadele'nin başlamasıyla servetlerini koruyamamış, yok olmuşlardır; azınlık da olsa bir kısmıysa isim değiştirerek, şekil değiştirerek zamana ayak uydurmuş ve her daim servetlerini artırmışlardır. İttihat ve Terakki'nin iyi niyetlerle tasarladığı millî iktisat, daha çok harp zenginlerine yaramış, millet bundan istifade edememiştir.

5.2.2. Devletçilik ve Cumhuriyet'in Millî Sanayicileri, Millî Tüccarları

Kapitalist Batı ülkelerinin iktisatları karşısında ayakta durmaya çalışan Osmanlı iktisadı bilhassa on dokuzuncu yüzyılda liberalizmin tesirinde kalmaya başlamış, bu tesir umumiyetle Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. İttihat ve Terakki yönetimi, Birinci Dünya Savaşı'yla beraber 1917 yılında İktisadiyat Meclisini kurar ve denilebilir ki “istişari nitelikteki bu Meclis belki de Türkiye’de ilk ‘planlama’ girişimi” (Toprak 2016: 235) olur. Balkan Savaşlarıyla Osmanlı üst kimliğindeki ayrışmanın harareti artar, Birinci Dünya Savaşı'yla zimmî ve müstemmin tüccarları dışarıda bırakan millî iktisat anlayışı devlet eliyle düzenlenen bir iktisat siyasetini meydana getirir.

Millî Mücadele'nin galibiyetle son bulması yeni Türk devletinin büyük iktisadi meselelerle boğuşmasını engeleyemez. Hatta art arda devam etmiş savaşların yarattığı yıkım, Osmanlı'dan kalan dış borçlar, 1929 yılına kadar sürecek olan gümrük uygulamaları ve dünyayı 1929 senesinde etkisine alan büyük ekonomik buhran, vaziyeti bir hayli zorlaştırır. Sayılan sebeplerin bir araya gelmesi neticesinde İttihat ve Terakki'den aşına olunan devletçilik uygulamalarına, gümrük fiyatlarını hür bir ülke olarak kararlaştırma hakkının 1929'da geri alınmasıyla aşama aşama başlanır. Ali İktisat Meclisi, Ticaret Nezareti gibi kurumlar, 1928 yılına kadar Türkiye’de millî bir iktisat yaratmaya, çoğunluğu yabancı sermayedarların elinde olan iktisadi yaşama Türkleri kazandırmaya çalışmıştır. Celal Nuri [İleri], devletin 1929 yılıyla ülkede hızı artan yerli ve millî bir tüccar, sanayici sınıfı oluşturma gayretine, milletin yerli ürünler alarak destek vermesi gerektiği fikrini ekler. “Bir Türk için asker olmak, ihtiyaç zuhurunda vatani silahla müdafaa etmek nasıl bir borçsa memleketin iktisadi istiklalini korumak da öyle bir vecibedir. ‘Türkiye’de yapılmıştır’ markası itibarı haiz olmalıdır”

(Celal Nuri 1929: 2). Ülkenin tamamına zamanla yayılan halkta yerli malları kullanmaya teşvik fikrinin özünde oluşturulmaya çalışılan, millî tüccarı ve sanayiciyi desteklemektir.

10 Mayıs 1931’de Cumhuriyet Halk Fırkası programına devletçilik ilkesi de resmen eklenir. 1932’de İktisat Vekâletine Celal Bayar getirilir. Bu tarihten itibaren devletçiliğin izlediği yol, Sovyetlerin planlamasından çıkarak daha ılımlı bir alana kayar. “Celal Bayar’ın özel sanayi girişimlerine ağırlık veren devletçilik ve bununla ilgili planlama anlayışı, hangi alanların özel kesime bırakılacağı, bırakılacak alanların nasıl ve ne ölçüde korunacağı” (İlkin ve Tekeli 2010: 234) yönündeki uygulamalarının neticesinde; 1930’lu yıllarda millî sanayici ve tüccarların devlet eliyle desteklendiği, ayrıcalıklı bir zümrenin meydana geldiği görülür. Devletin Cumhuriyet’in ilk yıllarında hatta Atatürk Devri’nin tamamında, kendi başına ayakta duran millî sanayiciler ve tüccarlar, milyonerler yaratma isteği canlı tutulmuştur.

“Memlekette ferdî sermayenin mücadele edemeyeceği birçok işlerde devlet sermayesinin ortaklığını görüyoruz. Demek ki Türkiye; hem devlet hem fert iktisadını birleştiren; devlet sermayesiz himayekâr; parasız mazbut; dizginli bir hâle sokan bir iktisat sistemi gütmektedir. Ne fertleri sermayeden mahrum ediyoruz ne de onların sermayelerine insafsız ve hudutsuz bir saha veriyoruz” (İmzasız 1933: 2).

6 Ok dergisinde; Celal Bayar’ın ve devletin üst kadrosunun düşüncelerine paralel nitelikte yazılmış olan ve genç Türkiye’nin sermayedarlara, devletçiliğe bakışını özetleyen “Bize Göre Sermaye” başlıklı yazıdan; on yıllık bir ömrü, uzun bir mazisi olan Türkiye’de millî tüccar ve sanayici oluşturma ne kadar çok istendiği anlaşılır. Atatürk, kendi idaresinin on beş yılında devletçilikten ödün vermeden birçok faaliyete imza atmıştır. “Atatürk’ün devletçiliği, tamamıyla demokrasi ve hürriyet rejimi içinde kalan ve en mühim vasfı ve hususiyeti iktisadi sahada rehberlik olan bir devletçiliktir” (Turhan, 1965: 54). İktisadi sahanın daha çok sanayi kısmının desteklendiği devletçilik faaliyetlerinde Batı’nın muasır devletlerine ulaşmak isteğinin en kolay yollarından biri olarak sanayileşme görülmüştür. Bu istek, kalkınma planlarıyla somutlaştırılmış, fabrikalar açılmış, sermayedarlar desteklenmiş, bankalar, demiryolları devletleştirilmiş, yerli mal alımı özendirilmiş, tasarruf bir davranış tarzı hâline getirilmiştir. Bu çabalarla beraber devletin planlı iktisat siyasetinin tıkandığı, ülkenin tamamına bu siyasetin yansımadağı zamanlar, mekânlar olmuş, zaten dünyayı 1929 yılından beri tesirine alan ekonomik buhran sebebiyle, genç Türkiye zor zamanlar

yaşamıştır. Devletin çabalarının kıymetli olduğu, büyük fedakârlıkların ürünü hazırlanan tasarılar, açılan fabrikalar, desteklenen tüccarlar ve sanayiciler yanında hayat pahalılığına yenilen küçük esnaflar, ayın sonunu zor getiren memurlar, dar gelirli halk, işsizler bir arada bu kalkınma yıllarını yaşamışlardır. 1923-1938 yılları arasında yazılan Türk romanlarında devletin kalkınma anlayışının olumlu yansımalarıyla beraber olumsuz hâlleri de yer almış, bu sebeplerden ötürü, bu başlık altında yerli sermayenin teşviki, millî sanayiciler, tüccarlar, yerli malların kullanımına teşvik, 1929 ve sonrasında etkili olan ekonomik buhran beraber ele alınmıştır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Ben Deli miyim?* romanında, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iktisadi bunalımın müsebbibi olarak gördüğü hükümete eleştiriler getirir. Zenginlerin iyi kalite unlarla yapılan ekmekleri, francalarını yediklerini, fakirlerinse harp yıllarındaki gibi içeriği belli olmayan ekmekler yediğini ifade ettiği satırlar, sınıfsal tenkitler içermesi bakımından da ilginçtir.

“Habeş renkli bozuk nimetin bu konakta yüzünü gören yoktur. bey, uşak, herkes francala yer. Bu siyah ekmeklerden kurtulmanın yalnız bir çaresi vardır. Belediye başkanı, İstanbul'da hangi evliyaya inanç ve saygısı varsa kendisini onun mezarına götürüp halk için çıkarttığı bu ekmekten başkasını yemeyeceğine dair kitaba el bastırarak yemin ettirmelidir” (s. 67).

Cumhuriyet'in ilanından sonra harp senelerinin zararlarını gidermek, yeni bir iktisadi hayat kurmak, halkı rahatlatmak kolay olmaz. Romanda anlatıcı, 1920'li yılların halk için kıtlıkla bir olduğunu ifade eder.

Mehmet Rauf'un *Harabeler* romanının da hadiseleri 1920'li yıllarda geçer. Hem medeniyet telakkisi bakımından hem de maddi manada harabeye dönen köşklerdeki hayat tarzını devam ettirmek için borç para bulmaya çalışan Fahir Bey'in devrin iktisadi yaşamını aksettiren cümleleri ekonomik buhranla alakalıdır. “Ortalıkta hüküm süren mali ve iktisadi buhrandan şikâyet ediyor, alacağını alamayarak, vereceğini veremeyerek tüccarın ve herkesin neler çektiğini söylüyor, bankalardan bahsediyor. Bir bankerin bir bankadan parasını kurtaramadığını...” (s. 68). Kimi tüccar ve esnafı sıkıntıya sokan ekonomik buhran halk tarafından olduğu kadar üretmeyen eski zenginler tarafından da hissedilir. Romanın üst sınıf kişilerinden Naim Bey'in devre dönük tenkitleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında halka iktisadi bir inkılabın yansımadığını gösterir.

“O gazetelerde gördüğün balo, çay tafsilatı ve otomobil dalavereleri hep masaldır. Bugün insafla düşünelim, kaç Türk’ün meşru bir servetle bir otomobil alacak, bir balo verecek mali kudreti vardır. ticaret mi yapıyoruz, sanayimiz mi var? Çiftliklerimiz, değirmenlerimiz, fabrikalarımız mı işliyor? En çok en çok Beyoğlu’nun çarpık bir sokağında iki üç ev, dört beş dükkân, birkaç apartman değil mi? (...) İşte bizim bütün ailelerimizin sürünmesi, zenginlerimizin iflası hep bu sebeptendir. Bütçe denen şey bizce külliye meçhuldür” (s. 166).

İnkıpların bir hayal gibi üst sınıf insanlarca yaşanması, halkın bunları; uzaktan duyması, gazatelerde, sinemalarda görmesi; iktisadi açıdan henüz halkı kuşatacak bir kalkınma anlayışının uygulanamadığının delili gibidir.

M. Turhan Tan, on yedinci yüzyıl Sivas, Kayseri ve İstanbul’daki hayat manzaralarını yansıttığı *Benli Mehmet* romanında 1928 yılı Cumhuriyet idaresinin demiryolu ve sanayileşme siyasetinden de bahseder. Bu durum, yazarı; olayın akışını kesmesi bakımından eski bir geleneğin devamcısı yaparken öte yandan devrin bir savunucusu ve yansıtıcısı konumuna getirir.

“Bugün İç Anadolu’ya doğru uzanıp giden demiryolunun en şöhretli mevkilerinden biri ve belki en mühimi Kayseri’dir. Çok eski bir tarih taşıyan bu güzel kasabamız birden bire gençleşti ve dinçleşti. Muhtelif fabrikalar ve muazzam tesisat-ı fenniye, onun tarih ile alakasını çehresinden silmiş gibidir. O bir Cumhuriyet çocuğu gibi göğsünü istikbalin nuruna açmış, feyizli bir inkişaf içinde güzelleşiyor ve yükseliyor” (4 Eylül 1928: 4).

Anlatıcının eserin tefrika edildiği anlatma zamanının şartlarını, vaka zamanının şartlarıyla kıyaslaması yazardaki inkılap coşkusuyla ya da devrin güdümlü edebiyat havasının baskınlığıyla yorumlamak mümkündür. Bu kısımlar ancak kalkınmaya çalışan bir ülkenin iktisadi başarı hamlelerinin yansıtılması yönünden değerlendirildiğinde, yazarın niyeti ne olursa olsun, sosyolojik bir malzeme kıymetine erişmesine engel teşkil etmez.

Çapkın Kız romanında Aka Gündüz, 1930’ların demiryolu siyasetini desteklemek için kişilerini trenle seyahat ettirip asli kişi Çapkın’a, İsmet Paşa’yı ve onunla bütünleşen demiryolu ve devletçilik siyasetini övdürür. “Şu İsmet Paşa çok büyük çalışkanmış. Bu yolu yapmasaydı, şimdi şu partal donlu, yamalı heybeli köylücükler yerlerine ayaklarıyla gideceklerdi. (...) Erkek olsaydım, mutlaka Başvekil olurum. Başvekil olmak herhâlde iyi bir şey, köylücüklere demiryolu yapıyor” (s. 80). Ankara’nın değişiminin, ülkenin modern bir havaya kavuşmasının satır aralarında konu edildiği romanda, köylüler ve halk için çalışan bir Cumhuriyet portresi çizilir.

Müfide Ferit Tek'in Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir hayli gündemi işgal etmiş olan yabancı eğitim konusunu kurgulaştırdığı romanı *Pervaneler*'de Amerikan kültürünün Türkiye'ye tesiri konu edilir. Bir insan fabrikası olarak anlatılan Bizans Kolej'de kimliklerinden koparılan gençler, Amerika'ya hizmet etmek için yetiştirilirler. Romanda Leman ve Nesime'nin Amerika'daki serbest hayata imrenmelerine karşın, okuldaki Amerikan misyonerlerinin hedefi daha büyük ve geniştir. Kimliklerinden koparılan gençler Amerikan kültürüne ve ekonomisine hizmet edeceklerdir. “Amerikan mabedi, esrarlı bir değirmen gibi devamlı işliyordu” (s. 147). Amerikan kültürü demek; serbest ekonomi, serbest hayat, köksüz, mazisiz bir istikbal demektir; bunların toplamında kendi için, para kazanmak için çalışan milliyetsiz bireyler, tam da Amerikan misyonerlerinin istediği insan tipidir. Genç Türkiye bu köksüzleştirme siyasetine mani olmak için millî eğitim ve millî iktisat meselelerini beraber ele almıştır. Bunun nedeni, Amerikan kültürü gibi yabancı kültürlerin kendi ekonomilerine hizmet etmek için eğittikleri gençlerde, milliyet namına hiçbir unsuru bırakmamaları hakikati vardır.

Necmettin Halil Onan'ın *İşleyen Yara* romanı, milliyetçi Cevat'ın kendi ülkesine yabancılaşan oğlu Turan'ın hikâyesidir. Turan, babasının ölümünden sonra, annesinin Batı özentisinin kurbanı olarak kolejde eğitim görür. Turan, Amerikalı öğretmenlerce millî benliğinden uzak bir eğitim görürken hayali ülkesini kalkındırmak değildir, hedefi; Amerika'ya gitmek, Şarklılıktan, Türklükten uzaklaşmak ve Amerika'ya hizmettir. Turan'ın Amerikalıların büyüüne kapıldığı, tuttuğu notlardan da anlaşılır. “Dünyanın servet hazinesi diye meşhur olan Amerika'da hatta onun servetinin, azametinin merkezi olan Nevyork'ta bile iktisadı buhran denen belanın tesirleri görülüyor. Bu bela birçoklarını yalnız boğaz kaygısına düşürmüş, başka hiçbir şeyi gözleri görmüyor” (26 Kânunuevvel 1932: 5). Amerikalıların bireyi ön sıraya alan, liberalizmi önceleyen tavırlarını tuhaf bulmakla beraber, çocuk yaşta tesiri altına girdiği Batı kültüründen kendisini kurtaramaz; hatta bu durum aklına dahi gelmez. Amerika, istikbalde faydalanmayacağı hiçbir işe yatırım yapmaz fikri, tam da Amerikalılarca çocukluğundan beri üzerine titrenen Turan için iyi bir misaldir. Turan aldığı eğitim sonrasında Türkiye'de kalamayacağını kendisi de kabul eder. Turan, artık Amerika'ya hizmet eden bir Türk'tür.

Falih Rıfık Atay, “hiçbir örneğe sığdıramadığı” *Roman*’da devletçi Cumhuriyet’i anlatır. Kemalist rejimin ve devletçiliğin desteklendiği romanda, millî tüccar ve sanayicilerin “millî ve yerli” hudutlarını aşmadan, devletle el ele kalkınmada yer alması gerektiği bilhassa vurgulanır. “İşadamı millî kazanca hizmet ettiği kadar, millî menfaate uygun düşündüğü kadar faydalıdır demek, hem onu serbest bırakmak hem ona karşı cemiyeti ve devleti serbest bulundurmak daha doğru olur” (s. 158). Falih Rıfık’ın gazeteci kimliğini kullanarak deneysel bir çalışma yaptığı romanında, Cumhuriyet idaresine farklı bakışları farklı bölümlere ayırarak birkaç hikâyeye anlatır. Bu hikâyelerden birinde Cumhuriyet idaresinin vergi uygulamaları, Avrupa’ya para çıkışını kısıtlaması eleştirilir (s. 75). Çeşitli fikirlere yer verse de anlatıcının devletçilikten, Cumhuriyet idaresinden yana olduğu rahatlıkla anlaşılır.

Genç yaşta ölen gazeteci Kemal Ahmet’in 1930’lu yılların Türkiye’sindeki ekonomik buhrana, fakir insanların yaşamlarına gerçekçi bir üslupla ayna tuttuğu romanı *Sokakta Harp Var!* yazarın iktisadi fikirlerini de içerir. 1932 yılında yayımlanan roman, vaka zamanı olarak da aynı yılları seçer. Bu yıllar Türkiye’nin dünyadaki ekonomik buhrandan korunmaya, devletçilik siyasetiyle ayakta kalmaya çalıştığı, aynı zamanda halkın iktidardan hiç de memnun olmadığını yansıttığı senelerdir. Halk, 1930 yılında kurulup aynı yıl kapanan Serbest Cumhuriyet Fırka’sına büyük bir destek vermiştir. Bu desteğin arkasında halkın, köylünün, işçinin ve memurun yakınmaları, şikâyetleri vardır. Romanın asli kişisi Mehmet Neşe, Zonguldaki bir kömür şirketindeki kâtiplik vazifesinden buhran sebep gösterilerek çıkarılır. Elindeki parayı tüketmeden İstanbul’a amcasının yanına giden Mehmet Neşe, amcası ve ailesini büyük bir sefalet içinde bulur. Dar gelirli halk, temel ihtiyaç niteliğindeki gıdalarını bile tedarikte zorluk çeker. “Şimdi bu yarım okka şekerle bir okka patatesi de alırsanız, borcunuz dehşetli kabaracak” (s. 63). Amcasının İstanbul’daki yeni adresini bulan Mehmet Neşe, mahalle çocuklarının ayakkabı yerine takunya giymelerinden, evlerin dış cephelerinin tenekelerle kapatılışından hem amcasının hem de mahallenin çok fakir olduğunu anlar. Eski okul arkadaşlarından birinin sayesinde gazeteciliğe başlayan Mehmet Neşe, gazetede parası olan, halkın fakirliğinden bihaber olan iktisatçı Namık Bey’le devrin halka inemeyen kimi iktisatçıları tenkit eder. Gazeteciler kendi aralarında öğle yemeğini atlamak zorunda kaldıklarından bahsederken ironik diyaloglar da gelişir. “Oğlum buhran var buhran!.. Haberin yok mu? Yalnız Macdonald buhrandan şikâyetçi değil, Hollywood’da da

buhran baş göstermiş. Birçok aktristler eski elbiselerini giyiyorlarmış oğlum” (s. 123). Alt sınıftaki halk çaresizdir. Mehmet Neşe’nin amcası işsizlik ve parasızlığın yarattığı buhrandan içkiye sığınır, evin düzeni tümünden bozulur. Kemal Ahmet’in yazar olarak romanın sonunda kendini göstermesi romanın tamamına yayılmış fakirlik ve ekonomik buhrana daha bir gerçeklik katar. Romanı yayımlayacak matbaanın sahibiyle yazarın yaptığı konuşma manidardır. “Beş formadan fazla kitap basarsak üzerine kaç kuruş fiyat koyacağız?.. Sonra bunu nasıl satacağız? Kâğıtçı kâğıdı bedava vermiyor... Dışarı çık da şöyle bir krizi seyret” (s. 140). Krizin farkında olan Kemal Ahmet, romanının az sayfalı oluşunu ekonomik buhrana bağlar.

Aka Gündüz’ün *Mezar Kazıcılar*’ında vaka zamanı Cumhuriyet’in ilk yıllarıdır. Mezar kazıcısı Sarı Dede’nin kazdığı mezarlara her sınıftan insanın yolu düşer. Zengin bir adamın defin işleri için Sarı Dede’yle konuşmaya gelen cenaze işlemlerini üstlenen kişiler, ölen kişinin neden tedavi edilmediği üzerine çıkan konuşmada Sarhan Bey adlı gayrimüslim bir doktoru çok aradıklarını; ama Avrupa’da olduğu için doktora ulaşamadıklarını, bu yüzden zengin adamın zatürreden öldüğünü söylerler. Konuşmanın Sarhan Bey’le alakalı kısmında onun Avrupa’ya gitmesinin asıl sebebinin Türk bankalarına parasını yatırmamak olduğu söylenir. “İş Bankası, Ziraat Bankası, sanayi falan hep bizler içindir. Memleketin biz öz adamları beş on para biriktirebilirsek kendi bankalarımıza yatırırız” (s. 62). Bu düşünceler zengin adamın defin işlerini yapan ve onun maiyetinde çalışan kişilerindir. Öte yandan zengin kişilerin Türk ya da gayrimüslim olsun Türk bankalarına itimatlarının olmadığı, bankalara göstermelik paralar yatırmakla yetindikleri eklenir. Romanın doğal akışında verilen devrin iktisadi vaziyetini yansıtan bu konuşmalar, iktidarın iktisadi bakımdan bir güven tesis edemediğini gösterir.

Aka Gündüz’ün *Üvey Ana* romanı, 1930’lu yılları vaka zamanı olarak seçer. Romanda yerli malı kullanan kişiler ve kooperatifleşmenin sağlandığı meslek zümrelerindeki rahatlıklar kendi başına yükselen bir ülke manzarası oluşturur. Zengin Emin Bey’in kızı Bibi, yabancı mürebbiyeler elinde büyümüş, Türk köylülerinin kaba, pis ve cahil oldukları fikri aşılarmaya çalışılmış bir Türk kızıdır. Ancak veremli annesinden aldığı bilgiler ve terbiye, Bibi’nin köylülerden nefret etmesine ya da kaçmasına neden olmaz. Bibi, mürebbiyesinin kendisine vermeye çalıştığı yanlış bilgilerin aksine 1930’lu yılların hâkim fikri yerli malını özendirme gayreti içinde olan

bir Türk kızı gibi hareket eder. “Hem ben Viyole markalı sabunu istemiyorum artık. Gözlerime kaçınca çok yakıyor. Benim yüzümü artık oteldeki Gemlik markalı sabunla yıkayınız rica ederim. Gözlerimi hiç yakmıyor” (s. 27). Bibi’nin bu sözleri hem devrin yerli malını destekleyen çalışmalarının hem de bu çalışmaları yaygınlaştırmaya çalışan anlatıcının tavrının ürünü olarak yorumlanabilir. Bibi’nin Türk mürebbiyesi olarak işe alınan Lale de tam bir yerli malı savunucusudur. İşe başvurmak için geldiğinde anlatıcının Lale’yi tasviriyle yerli ürünlerle de şık ve modern olunabileceği gösterilir. “Lale ince sarı çigili beyaz Kastamonu bezinden düz bir rop giymiş ve üstüne açık kahverengi, ince kumaştan kısa bir ceket geçirmişti” (s. 61). Bibi ve Lale’nin Türk ürünlerini destekleyen tavırlarına zamanla Emin Bey de katılır. Paris seyahatinde Ankara kumaşlarının reklamının yapıldığı yabancı bir markanın başterzisi olarak çalışan Osman Biçen, moda istikamet veren Emine Şevket, Fatma Osman Hanımlar, Bulvar Deziyalten’de kadın ayakbacılığın tekeli elinde tutan Osman Usta’nın varlıklarıyla karşılaşılması Türk ustaların ve yerli ürünlerin dünyaya yayılabileceğini 1933 yılında basılan *Üvey Ana* romanının okuyucularına yansıtılır (s. 118-121). Romanda Şoförler Kooperatifinden ve bir bayramdan bahsedilir ancak ne gibi bir faaliyeti olduğu anlatılmaz.

Ethem İzzet Benice’nin *On Yılın Romanı*, adıyla müsemma bir muhtevaya sahiptir. Edebî bir kıymet taşımayan roman, Cumhuriyet’in ilk on yılına yazılmış bir methiye ya da bir tarih kitabı gibidir. Romanda Bingöllü Erhan ve kızkardeşini mültezimlerin, ağaların ellerinden kurtarıp onları okutan Mustafa Kemal’in on yılda modern bir ülkeye çevirdiği Türkiye’yi o iki çocuktan erkek olan Erhan, Amerikalı profesöre anlatırken okuyucu da Türkiye’de on yılda olup bitenleri öğrenmiş olur. “İş Bankası Önünde” başlıklı kısımda Türkiye’nin yabancı bankaların, milletlerin esaretinden kurtularak millî bankalarını, fabrikalarını kurdukları anlatılır. Tam manasıyla inkılap methiyeleriyle dolu romanda, buhrandan hiç etkilenmeyen ve halkı refah içinde yaşayan bir Türkiye manzarası çizilir. Hatta Amerikalı profesöre, Erhan dünyadaki buhranın Türkiye’yi hiç etkilemediğini söyler. Devletçilik ilkesiyle ve denk bütçe fikriyle yola çıkan iktidarın yerli sermayeyle fabrikalar açtığı, ülkenin dört bir yanına demiryolları döşediği coşkunun bir üslupla anlatılır.

“Yerli sanayi yükseliyor. Her gün bir şehirde bir büyük fabrikanın bacası tütüyor. Madenlerimizin çoğu işletiliyor. Eskiden 120 fabrikası olan Türkiye’nin 20 misli fabrikası var. beş sene içinde dört büyük şeker fabrikası yapıldı.

Turhal'da da yeni bir fabrika kuruluyor. Önümüzdeki sene dışarıdam şeker getirmeyeceğiz. Yerli mallarımız en kısa seneler içinde Türk'ün bütün ihtiyaçlarını temin edebilecek bir ilerilik içindedir" (s. 103-104).

Amerika'da devlet eliyle okuyan Erhan'ın Türkiye'de yapılanları coşkun biçimde anlatması doğal kabul edilebilirken yine aynı Erhan'ın fakir ve aç insanları görmemesini, romanın on yılın zaferlerini yansıtmak üzerine sipariş edilmesinde aramak gerekir. Niyet ne olursa olsun devrin şaşaalı da olsa iktisadi kalkınma hedeflerini yansıtmaları açısından roman, zengin malzemeler içermektedir. İsmet Paşa'nın büyük savunucusu olduğu ve ülkenin dört bir yanına yerli sermayeyle döşemeye çalıştığı, "bir karış şimendifer" için muhalefetin sözlerini, bir neslin üzerine maddi manada çok yüklenmeyi göze alışı da romanda bilhassa üzerinde durulan mevzulardandır (s. 146). Amerikalı profesöre inkılap turu yaptıran Erhan gururludur ve ülkesinin kendini okuturken yaptığı fedakârlıkları unutmamıştır. Romanda istenen inkılap gençliği şuuru da Erhan'daki şuurla aynıdır.

Raif Necdet Kestelli'nin *Semavi İhtiras* romanında anlatma zamanı 1933 yılıdır ve anlatıcı 1940'ların devletçilikte bir hayli yol kat ederek sosyalist bir rejime doğru ilerlemiş Türkiye'sini anlatmaktadır. Vaka zamanı 1940'lardır ve Mustafa Kemal'in inkılapları, devletçiliğin artırılarak sosyalizme dönülmesiyle dünyadaki birçok ülkeyi arkada bırakacak derecede artmıştır. Nobel ödüllü bilim insanı Nejat Hikmet ve imkânsız aşkının canları sıkıldıkça uçağa binmek suretiyle Türkiye'nin her yerine gün içinde gitmeleri, gelmeleri, zenginlik ve huzur içinde bir hayat sürmeleri hep inkılaplar sayesinde. "Filhakika halkın yaşayış seviyesi, belde ve kasabaların ümran derecesi epey yükselmişti. Türk şehirleri ve köyleri medeni insanların oturabileceği sıhhi birer mamure hâlini almaya başlamıştı" (s. 105). Hakikatte 1930'lu yıllarda dünya ekonomik buhranıyla uğraşan yönetim ve bundan kötü etkilenen halk, inkılaplar sayesinde 1940'larda, yani ütöpik romanın vaka zamanında sanayide, eğitimde, demokraside bir hayli yol almıştır.

Reşat Enis Aygen'in 1930'lu yılların Türkiye'sine eleştiriler getirdiği romanı *Gece Konuştu*, ekonomik buhranın dar gelirli halka olumsuz yansımalarına, açlık, sefalet ve yoksulluk karşısında devletin yetersiz kalışına önemli bir yer ayırır. Talihsizliklerle dolu ve fakir bir yaşam süren Hikmet, Niyazi, Hayati gibi kişilerin yaşama tutunma çabalarıyla beraber sokaktaki diğer insanların çaresizlikleri küçük teferruatlar olarak romanın kurgusuna yerleştirilmiştir. Hikmet'in çevresindeki

çocuklardan birinin yaralı kolunun tedavisi mevzubahis olduğunda sağlık hizmetlerinin işsizler ve fakirler için pek de mümkün olmadığı, tedavinin yapılması için birçok bürokratik işlemlerin yerine getirilmesi gerektiği ve bu sebeplerden ötürü devletin fakir halka sağlık hizmetlerini ulaştıramadığı anlatılır. “Mahalleden mazbata al, belediye doktoru yazsın. ‘Emir’, hastaneye gidinceye kadar ‘kömür’ oluyor. İyisi mi böyle kendi yağımızda kendimiz kavruluyoruz işte” (s. 51). Girit Hanı denilen rutubetli, virane bir mekânda iç içe yaşamaya çalışan yersiz yurtsuz insanlar ve çocuklar 1930’lu yıllarda anlatıcının şehrin arka sokaklarında gördüğü bazı manzaralardan sadece biridir. “Cemiyet, uğraşmaya, okutmaya üşendiği bu küçük serseriler için yarın hapisaneler açmak zorluğuna katlanacaktır” (s. 198). Anlatıcının sosyal devlette olması beklenen kimsesiz çocukları topluma kazandırma vazifesini yerine getirmediğini vurgulayan satırlar, halkın tamamını içine alacak şekilde romanın geneline yayılmıştır. Romanda fakirliğin kol gezdiği olay zinciri de gösterir ki genç Türkiye kalkınma siyasetinde başarılı olamamış, fakir halkın yaşam kalitesi Osmanlı dönemindeki açlık ve sefaletten farklı bir konuma yükselememiştir.

Reşat Enis Aygen, *Gonk Vurdu* romanında da 1929 Ekonomik Buhranı’nı halka yansıyan menfi hususiyetleriyle verir. 1933 senesinde yayımlanan roman, Türkiye’nin iktisadi zorluklarla baş etmeye çalıştığı aynı zaman dilimine eğilerek romanın asli kişisi fakir Ömer’in düştüğü sıkıntılarla halkın ıstıabını realist bir müşahadeyle vermeye çalışır. Asli kişi, annesinin hastalığıyla okulu bırakarak çalışma hayatına atılır. İktisadi zorlukların fazlasıyla yaşandığı İstanbul’un açlıkla, sefaletle ve işsizlikle imtihan edildiğini ancak iş aramaya çıktığında gören Ömer, nefesi açlıktan kokan bir esnafla konuşmasından sonra gerçeklerle yüz yüze gelmeye başlar. “Hayrullah Efendi, hep o kısık, korkak sesiyle daha söyledi. Memleketteki iktisat buhranını, para buhranını, halkın çektiği ıstırabı, işsiz güçsüz dolaşan sefil insanları, aklının erdiği, dilinin döndüğü kadar-kendisi böyle söylüyor-anlatmaya çalıştı” (Aygen, 1933: 25). Anlatıcı, okulun sıcak ve güvenli dairesinden çıkmak zorunda kalarak sokaklarda iş aramaya başlayan Ömer sayesinde, kahvelere, sokak aralarında, işsizlere, fahişelere ve birçok fakir insana değinme şansı bulur. Anlatıcının yarattığı karamsar havayı değiştirecek olumlu hiçbir şey yaşamaz roman kişileri. İktisadi buhran tüm ağırlığıyla romanı çepeçevre sarmıştır. Ömer, gördüklerinden, duyduklarından olumsuz etkilense de iş bulmak zorundadır. “Hâlbuki, birkaç dil bilip iş bulamayan, ilk aylarda bedava çalışmaya razı olan lise mezunları vardı” (s. 49). Lise bitirme sınavlarından geçemeyen

Ömer'in bunalımıyla sosyal çevredeki acılar beraber ilerler ve okuyucuya devrin karanlık bir tablosu yansıtılır. Ömer'in gazetede iş bulması, çocukluk arkadaşı ve aynı zamanda eski bir fahişe olan Naciye'yle evlenmesiyle ilerleyen romanda, Ömer kaybetmeye mahkum alt sınıf insanların kaderinden kaçamayarak parasız ve yalnız bir hayata sürüklenir. Anlatıcı, devletin bir türlü düzeltemediği iktisadi düzeni Ömer ve onun dairesine alabildiği çeşitli meslek kümelerinden insanlarla kıyasıya tenkit eder.

Burhan Cahit Morkaya'nın *Sarı Bal* romanı, 1930'lu yıllarda Anadolu'yu kalkındırmak maksadıyla hareket eden yerli-yabancı sermaye ortaklı şirketlerden birkaçı çevresinde kurgusunu oluşturur. Romanın anlatma zamanıyla vaka zamanı arasında neredeyse fark yoktur. 1930'lu senelerde Mardin'de ve yakın çevresinde baraj, fabrika gibi büyük yapılar olmadığı bilinmektedir. Ancak anlatıcı; Mardin'i ve çevresini kalkındıran kurgu da olsa, Türkiye'nin kimi yerlerinde o senelerde, şirketlerin ve mühendislerin yaptıklarını roman vasıtasıyla gençlere, okuyuculara sunmak ister gibidir. İstanbul'daki kimi müteşebbislerin devlet imkânlarıyla kendi çıkarlarına yönelik davranışlarının da olumsuzlandığı romanda, iktisaden kalkınan bölgenin ister istemez başka sahalarda da ileriye gittiği anlatılır.

“Basıbrin'de yavaş yavaş az çok medeni bir kasaba hayatı başlamıştı. Mühendisler ve yüksek sınıf memurlar için önceden açılan gazinodan başka küçük dükkânlar da açılmıştı. Fakat Mardin'de bir bahçe işleten Aziz adlı bir işadammın akıl edip de burada bir birahane ve lokanta açması hepsinden mühim oldu” (3 Haziran 1932: 6).

Yabancı aileler ve yüksek memurlar, okumuş mühendisler ve aileleri uzun seneler kalacakları bölgeye kendi yaşam tarzlarını da beraberlerinde getirirler. Romanda olumlu taraflarıyla olduğu kadar kötü yanlarıyla da sunulan bu durum, kurguya akıcılık katmıştır.

Burhan Cahit Morkaya'nın devletçilikle, inkılaplarla kalkınan Türkiye'nin hikâyesini anlattığı bir diğer romanı *Kervan Yürüyor*'dur. Romanda, Osmanlı ile Türkiye devlet-halk ilişkisi ve görevleri üzerinden değerlendirilmiş, inkılapçı Türkiye idaresinin halktan sadece vergi toplamadığı, aldıkları karşılığında da yollar, okullar ve fabrikalar yaptığı söylenerek bir inkılap propagandası yapılır. “Görülüyor ki devlet bütçesi yalnız hükümet merkezini beslemek için değil, o bütçeyi dolduran bütün memleket halkını sevindirmek için dolup boşalıyor, herkes verdiğinin nereye harcandığını gözleriyle görüyordu” (26 Şubat 1937: 5). Romanda, demiryolları,

okullar ve ardı sıra açılan fabrikalar, ülkeyi kalkındırırken halkın devlete ve inkılabı itimadını da artırmıştır, fikri paylaşılır.

Burhan Cahit Morkaya, vaka zamanı olarak Millî Mücadele'nin hemen sonrasını ele aldığı *Patron* romanını, kalkınma programlarını yapmış ve uygulamaya başlamış Türkiye'de, 1935 senesinde yazar. Genç Türk müteşebbis Suat Rahmi'nin Amerikalı patronu ve çevresindeki yabancılarla romanın geneline yayılan Türkiye iktisadına dair konuşmalarından anlaşılır ki, genç Türkiye'nin idarecileri bir kalkınma programıyla büyük hedefler peşindedir. "İktisadi programın temeli ve hedefi şudur: Türkiye topraklarında yetişen iptidai mahsulleri kendi sanayi merkezlerinde mamul hâle getirmek, memlekette sanayi hayatını uyandırmak, halkı cemiyet hayatına, tasarruf fikrine alıştırmak" (s. 266). Bahsedilen program 1933 yılından itibaren Türkiye'nin gündemine getirilmiş, romanın anlatma zamanı olan 1935 senesinde kimi fabrika açılmış, kimisinin temelleri atılmış, demiryolları Anadolu'ya hızla yayılmıştır.

Refik Ahmet Sevengil, 1930'lu yılları vaka zamanı olarak seçtiği *Çıplaklar* romanında devlet eliyle kalkınmaya çalışan genç Türkiye'nin bir panoramasını çizer. Doktor Çetiner, romanın anlatma ve vaka zamanlarındaki yakınlık düşünüldüğünde, idealleri olan, vazife şuuruyla yetişmiş bir kişi olarak genç Türkiye'nin "*Anadolu'da yaşamak için Anadolu'yu yaşanabilir hâle getirmek lazımdır*" (s. 99) şiarını okuyuculara yansıtan olumlu bir tiptir. Doktor Çetiner, Anadolu'da çalıştığı için, ülkenin iktisadi vaziyetini bilmektedir, ülke için yapılacaklarınsa kuvvetli bir devletçilik uygulamasıyla, bu uygulamayı sürekli devam ettiren inkılapçı gençlerle olacağının da farkındadır. "Çetiner, iktisadi devletçiliğin lüzumuna yerinde, iş sahasında, işi ve ihtiyacı gözleriyle görerek inanmıştır" (s. 100). Anadolu'nun kalkınması için devletin tek başına yeterli olmadığını bilen romanın aslı kişisi Çetiner, İstanbul'da devlet eliyle yapılan fabrikaların bilhassa fakir ve işsiz insanlara kazanç kapıları açmasını memnuniyetle izler. "Cibali'de, Bakırköy'de ve Paşabahçe'de devlet eliyle kurulan tütün, bez ve cam fabrikaları da sanayileşen Türkiye'nin memleket iktisadına genişleme hedefi güderken bir taraftan da fakir İstanbul halkına hazırladığı yeni geçim imkânlarıdır" (s. 295). Çetiner, ülkenin tamamına yayılan bir refah seviyesini hayal eder ve sıkı sıkıya bağlandığı devletçilik ilkesinin kötüye kullanılmamasını ister, hiçbir fedakârlıktan kaçınmadan devamlı çalışmak suretiyle bu

refah seviyesinin yakalanabileceğine inanır, anlatıcı da çizdiği idealist Çetiner tipiyle bu idealizmin okuyuculara geçmesini ister.

Reşat Enis Aygen, devletçilik siyasetinin hızla ilerlediği 1930’lu yılları vaka zamanı olarak kullandığı *Afrodite Buhurunda Bir Kadın* romanında, devlet eliyle yapılan fabrikaların kısa vadede halka, işçilere hiçbir faydası olmadığını düşünür. Romanın asli kişisi Yıldız’ın fakirlik ve çaresizlik sebebiyle ahlaken düşüş hikâyesinin merkeze alındığı romanda, anlatıcı, birbiri ardı sıra açılan fabrikaların işçilere hakkının verilmemesi, gereğinden fazla ürünün ülkeye hiçbir yarar sağlamaması, sınıfsal eşitsizliğin devletçiliğe rağmen devam edişini eleştirir. Yıldız, haftalığına zam istemek için çalıştığı dokuma fabrikasının patronunun odasına gittiğinde, patron ve idarecilerin devletçilik siyasetini eleştiren konuşmalarına şahit olur. Kayseri, Ereğli, Nazilli dokuma fabrikalarının üretim kapasitesilerinin en üst seviyede oluşunu yorumlayan üst düzey idareciler, bir yandan da büyük kazançlar elde etmenin huzurunu yaşarlar. Üretilen kumaşların, açılan fabrikaların ülke kalkınmasına yetmediğini düşünen idarecilerden biri, dengeli bir kalkınma olmadığı sürece Türkiye’nin ekonomisini toplamasının zor olduğunu ifade ettiği satırlar, devrin devletçilik anlayışına getirilen tenkitlerin bir yansıması olarak düşünülebilir. “İşin kötüsü, çiftçi bugün, tarlasını, o berbat kara sabanını bırakıp şehre akın ediyor, fabrikaya bel bağlıyor. (...) Koltuk altlarımızda top top kumaşla, çiftçi komşularımızın kapılarında, yiyeceğimiz ekmeğin buğdayını dileneceğiz” (s. 70). Anlatıcı, devletin ya da müteşebbislerin kendi imkânlarıyla kurdukları fabrikalarda çalışan işçilerin mutsuz oldukları, hak ettiklerini alamadıkları, kalkınmanın halka yansımadağı, ekonomik buhranın bitmediği yönündeki eleştirileri; romanı tüm tesadüf ve zorlamalarına rağmen iktisadi bakışı olan bir eser hâline çevirir.

Refik Ahmet Sevengil’in *Açlık* başlıklı romanında, 1930’lu yıllarda Anadolu’nun ismi verilmeyen bir kasabasında devletçilikle kalkınma kapsamında açılan bir şeker fabrikasının ülke kalkınmasına katkıları anlatılır. Romanın asli kişilerinden Ahmet Turgut, platonik bir aşkın ardından yaşadığı buhrandan, Anadolu’daki bir kasabada açılan fabrika müdürlüğü teklifini kabul etmekle kurtulmaya çalışır. Amacı ülke kalkınmasına faydalı olmak ya da ülkülerinin peşinde inkılapçı bir mantıkla ilerlemek değilse de buhrandan kurtulmanın yolunu, yoğun şekilde çalışmakta bulduğundan, fabrikaya çok faydası dokunur.

“Yeni yıl, şeker fabrikasına büyük ve hummalı bir faaliyet ve hareket getirdi. Binanın ta önüne kadar sokulan lokomotifler, sıra sıra şeker sandıklarıyla dolu vagonları çekip götürüyor. İstihsal bolluğuna uygun bir satış mükemmelliği ve ona göre sevkiyat var. Müessesenin kazancı yolunda... Müdür ve muhasebeci memnu; bu sene idare meclisine her zamankinden parlak bir bilanço verecekler; tabii alacakları ikramiyeler de ona göre olacak” (s. 77).

Fabrikanın açılması sadece işçiye, memura ve devlete kâr getirmez. Fabrika yakın çevresindeki her şeyi ve herkesi çağın gerekleri neyse ona çevirir, kalkınmanın iktisadi aşamasındaki ilerleme tüm sahalarda toplum katmanlarını tesiri altına alır.

“Şeker fabrikasının açılışı Anadolu’nun bu durgun, sessiz kasabasına o zamana kadar mevcut olmayan pek yeni bir manzara getirmişti. Eğri büğrü sokakları, eski püskü tahta evleriyle geri bir kurunu vusta şehrine benzeyen kasabanın dışında alabildiğine geniş boş toprakların üstünde şimdi hemen hemen yeni bir kasaba ortaya çıkmak üzere bulunuyor; geniş, temiz, parke döşeli-hatta kimi yerlerinde asfalt-yolların iki tarafında akasya ağaçları (...) Fabrikayı işletmek için kurulan elektrik santrallerinden alınan cereyanla geceleri bu yeni şehrin evleri ve sokakları pırıl pırıl aydınlatılıyor; hatta son zamanlarda belediyeyle yapılan bir anlaşma üzerine eski şehire de cereyan verildi, böylece Anadolu’nun bu kara ve karanlık şehri ışığa kavuşturuldu” (s. 37, 38).

“Atatürk modeli fabrika” olarak devrinde adlandırılan kalkınma anlayışında, fabrikanın çok amaçlı sosyal tesislerle etrafındaki halkı ve yerleşim yerlerini de mamur ettiği bilinmektedir. Anlatıcının fabrikanın imkânlarıyla kalkınan ücra Anadolu kasabasında âdeta bir şehir inşa edilmesini hep aydınlık manalı sözcüklerle tasvir ederken eskiden yadigâr, ücra kasabaysa mazideki Osmanlı gibi karanlık kelimelerle anlatılır. Devletçiliğin imkânlarıyla iktisaden kalkındırılan ücra Anadolu mekânları bir yandan da kentleşmenin nimetlerinden faydalanırlar. Kentleşme alametlerinin ücra bir kasabaya gelişinin sebebi yine devletçilikle kalkınmanın ta kendisidir.

Romanın tamamına yayılan inkılaplarla ve devletçiliğin imkânlarıyla kalkınma fikri, romanın bir diğer kişisi Gülseren’le sağlanacaktır. Gülseren, Cumhuriyet’in imkânlarıyla Hukuk Fakültesini bitirmiş, ülküleri henüz zarar görmemiş bir Cumhuriyet kızı olarak sunulur. Fabrikanın hukuk müşaviri yardımcısı Gülseren, ülke kalkınmasına her türlü yardımda bulunmayı şiar edinerek zamanla Ahmet Turgut’u da tesiri altına alır. Romanın devrindeki okuyucuları etkileme gücü, Refik Ahmet tarafından bilinçli bir şekilde kullanılmışa benzer. Gülseren, devrin gençlerinde bulunması beklenen tüm hususiyetleri kendinde taşımaktadır. Cumhuriyet’in imkânlarıyla okuyan bu genç Türk kızı, diğer Türk kızları için tam bir temsili şahsiyettir. 1922 senesinin *Çalığışu* Feride’si gibi bir kalp yarası sebebiyle

Anadolu'ya sığınmayan Gülseren, yaşadığı mekânı iktisaden mamur etmeyi, inkılaplardan öğrenmiş, devletçilik ilkesini içine sindirmiş bir roman kişisi olarak güçlü duruşu ve ülküleriyle, devrin okurlarına rol modelidir.

Mustafa Hilmi Nural, *Güllü Gelin* romanıyla Atatürk Devri kalkınmasına büyük övgüler sıralamak için köylüleri devletçiliğin ışığından feyz alan, inkılaplara bağlı, fedakâr ve çalışkan tipler olarak tasvir eder. Devrin yakalamak istediği sınıfsız toplumun devletçi şahsiyetleri, tam da bu romandaki kişiler gibidir. Devletine bağlı, kalkınmanın zaman alacağından haberdar bu şahsiyetler, gereği ölçüsünde kendi işlerini de hâlledebilen kişilerdir. Köylüler, devletçilik ilkesiyle Anadolu'da fabrikalar açılmasından haberdardılar ve bu gelişmeyi mutlulukla seyretmektedirler. Tahsildar, köylülerin bu sevincini perçinlemek, anlatıcıysa okura kısa ama tesirli devir propagandası yapmak için Karabük Demir-Çelik Fabrikasının ülkeye kazancından bahseder.

“Yirmi iki milyon lira harcanacak amma memleketimizin bütün demir ve çelik ihtiyacı fazlasıyla karşılanacak. Demiryollarının raylarını, traverslerini bile yapacağız. Hasılı en ince demir işinden en kabasına kadar saçlar, potreller, demir borular, her cins demir ve çelik. Bir memlekette demir fabrikası olmazsa o memleket ecnebilere muhtaç kalır. Demir fabrikası bir memlekete girdi mi o memleket ecnebiye hizmet etmekten yani onların kesesini doldurmak için çalışmaktan kurtulur” (s.111).

Tahsildar sayesinde hem köylü hem de okuyucular 1937 senesine gelindiğinde Türkiye'de kalkınmanın müthiş seyir izlediğini anlarlar. Anlatıcı, öyle bir köy ve köylü manzarası tasvir eder ki inkılapların tüm ilkelerinin kavrandığı, temiz, mamur ve modern bu köyün; anlatıcının ülkülerinden ibaret olduğu tarihî ve iktisadî gerçeklerle örtüşmeşiinden kolayca anlaşılır. Bu köyün imamı da inkılabın tüm ilkelerini hazmetmiş, modern bir görüntüye sahiptir. Bilhassa 1950'den sonra köy romanı çılgınlığıyla imam-öğretmen kişileri üzerinden gerilik-modernlik çatışması yapılmasına rağmen, *Güllü Gelin*'de çağdaşlığın bütün meslek gruplarına yayıldığı görülür. “Ya şu altı yüz sene hüküm süren padişahların devirlerini hele bir düşünelim. Ne yaptılar? Hiçbir şey. Saraylarında keyiflerine bolca sarf ettiler. Şuna buna bol bol ihsanlar. Kötülüklerini bilenlerin ağızlarını kapamak için çiftlikler, hediyeler, paşalık” (s. 112). İmamın ağzından çıkan bu sözler, Osmanlı'nın kalkınma siyaseti güdemeyişine dair ağır tenkitler içermesinin yanı sıra bu sözlerin bir imamdaki çıkışı da anlatıcının Atatürk Türkiye'sinde görmek istediği imam tipiyle alakalı olarak

düşünülmelidir. İmam, devletçilikle kalkınmanın en mühim faaliyetlerinden biri olan demiryolları yapımına da büyük övgüler sıralar. İsmet İnönü'nün “bir karış şimendifer” sözleriyle somutlaşan demiryolu siyaseti, 1930'lu yıllarda çok konuşulmuş, tenkit edilmiş bir hakikat olarak imamın sözlerinde övgülere boğulur. Osmanlı dönemindeki demiryollarının yetersizliğinden şikâyet eden imam, Cumhuriyet'e bağlılığıyla dikkat çeker.

“Ta Nevşehir'den, Ürgüp'ten İstanbul'a araba ile mal götürürdük. Bir ayda İstanbul'u zor tutardık. Tükenir mi bu yol? Ankara'ya tren geleli elli seneye yaklaştı, orada mıhlandı, kaldı. Meşrutiyet'te bile yahşıhane aman zamanla o da dar hat olarak üç sene de zor getirdiler. Şimdi öyle mi ya? Bak maşaallah on sene içinde memleketin her tarafı örümcek ağı gibi demiryolu ile örüldü. Bir ucu Antalya'ya iniyor, öteki ucu Erzincan'a yaklaştı” (s. 114).

Osmanlı'nın yeri geldikçe noksanlarının hatırlatıldığı, Atatürk Devri'nde bu noksanların tamamen ortadan kaldırıldığının söylendiği romanda, devletçilikle kalkınan Türkiye, köyleriyle dahi kalkınmışlığın birer numunesi olarak yansıtılır.

Suat Derviş'in toplumcu gerçekçi anlayışla yazdığı romanı *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır*, dokuma fabrikasında çalışan işçilerin zor şartlarda geçen hayatlarını anlatır. Romanda, 1930'lu seneler, Türkiye'nin yeni fabrikalar açarak kalkınmaya çalışan yılları, gerçekçi bir bakışla anlatılır. Sanayileşme merkezli kalkınmayı destekleyen ve planlayan devlet yöneticileri; işçilerin haklarını görmezden gelme ve emeklerinin karşılığını ödemeyen patronların yanında olma gibi tutumları nedeniyle eleştirilir.

“Soruyorum azizim, memleketin her tarafına fabrikalar kurduk. Dev adımlarla sanayileşen memleketimizin Türk işçisi hangi makineyi yadırgadı? (...) Türk işçisinin büyük Türk inkılabındaki hissesi işte bu kadar barizdir. (...) Türk amelesi on beş saat çalışırsa yorulmaz mı? Makineye kaptırırsa, eli kopmaz mı?” (s. 192).

Romanın genelinde sefalet içinde ayakta kalmaya çalışan, ıstırap içindeki halk, gerçekçi biçimde tasvir edilir. Eserde, işverenler kötü ve merhametsiz kişiler olarak sunulurlar. Hastalanan, fabrikada çalışma esnasında yaralanan ya da sakatlanan işçiler de dâhil olmak üzere, çalışamayan işçilere asalak gözüyle bakan işverenlerin işçinin en temel hakkı olan sağlık giderlerine ilişkin her türlü harcamaya “fabrikamın bütçesi hayrat değildir” (s. 194) gibi bir fikirle yaklaşması, devrin sanayileşmeye çalışan Türkiye'si için getirilen en ciddi tenkitlerdendir.

Suat Derviş'in *Baba Oğul* romanı, vaka zamanı olarak Millî Mücadele senelerine uzansa da asıl vaka örgüsünün gelişimi Cumhuriyet'in ilk yıllarıdır. Feriha ve Necati'nin Millî Mücadele senelerinde ayrılan yolları, İstanbul'da ve genç Türkiye'de tekrar kesişir. 1930'lu yılların başında yolları kesişen iki eski sevdalı, on iki yıl sonra neler yaptıklarını konuşurlar. Feriha, Millî Mücadele'den sonra evlenip toplum namına bir vazife üstlenmemişken Necati; genç Türkiye'nin istediği tipte biri olmuştur. Devletçilik fikrini benimsemiş olan Necati, "her şeyi kendi memleketimizde yapmalıyız. Kendi yağımızla kendimiz kavrulmalıyız" (23 Temmuz 1938: 12) derken medenileşmekle saanyileşmeyi aynı kefeye koyan bir konuşma yapar. İktisadî kuvvetli olmayan bir ülkenin hiçbir sahada ilerleyemeyeceğinin farkındadır.

Refik Halit Karay'ın 1938 yılında *Tan* gazetesinde tefrika edilip 1939 senesinde yayımlanan *Yezidin Kızı*, adeta bir Doğu masalıdır. Anlatıcı kahraman Hikmet Ali, Zeli isimli esrarengiz bir kadının peşinde ilerlerken genç Türkiye hakkındaki görüşlerini de satır aralarına sıkıştırır. Hikmet Ali, fazla duygusuz ve planlı bulduğu yeni devletin kalkınma anlayışından sıkılmıştır. Her şeyin hesaplı ve planlı gittiği yaşamı sıkıcı bulan Hikmet Ali, inkılabın hızla tırmandığı basamaklarda yorulan bir kişi olarak sunulur. "Geçirdiğimiz inkılabın coşkun akıntısından sersemlemiştim. Kafamda fazla çekiş sesi, fazla nutuk uğultusu, fazla alkış sağanağı duyuyorum. Sürekli köprüler kuruluyor, raylar döşeniyor, fabrikalar yapılıyor" (s. 28). Her şeyin planlandığı ve sıkı bir yönetimin ağından geçirildiği Türkiye, kalkınmaya çalışırken bu durumdan yorulan, sıkılan ve bıkan muhalif sesler ya da küskün kişiler olması tabiidir.

Lozan Barış Konferansı'nın ardından güçlü duruşuyla iktisadî bağımsızlığını kazanma uğraşına giren Türkiye, dünyayı tesiri altına alan ekonomik buhrandan diğer dünya ülkeleri gibi etkilenecek, tam manasıyla serbest bir iktisadî yapıyı meydana getiremeyecektir. Korumacı, himayeci iktisadî yapı zamanla, dünyadaki ve ülkedeki şartların da yönlendirmesiyle, Türkiye'yi planlı ve devletçi iktisadî bir yapının içinde olmaya iter. Demiryolları, fabrikalar, okullar, yollar, devlet binaları, köprüler inşa etmeye, iktisadî manada planlı bir ekonomi anlayışında yürümeye başlayan Türkiye, kısa zamanda birçok önemli hedefe ulaşır. Ancak dünyadaki ekonomik buhran, Türkiye'nin Osmanlı'dan çökmüş bir iktisat yapısını miras alışı gibi sebepler, halkın, köylünün, işçinin çok da memnun olmadığı bir zamanı da yaşatır. Zengin ve fakir

arasındaki kişilerin alım güçleri ve yaşam şartları arasındaki uçurumun varlığıyla beraber, yine aynı Türkiye’de fabrikalarla, yollarla, madenlerle, köprülerle kalkınan aileler, ilçeler ve şehirlerin de varlığı bir hakikattir. Atatürk Devri’ni vaka zamanı olarak seçen romancıların kimisi birinci Türkiye’ye bakarak karamsar, kimi romancılar da ikinci Türkiye’yi görerek iyimser bir manzara oluşturmuşlar ve devletçiliği, planlı ekonomiyi kurgusal dünyada yansıtmışlardır.

5.2.2.1. Cumhuriyet’in milyonerleri: Aferistler

İttihat ve Terakki idaresinin Birinci Dünya Savaşı senelerinde yaratmaya çalıştığı Türk tüccar ve sanayi sınıfı; yolundan şaşmış, harp zenginleri gibi istenmeyen sömürücü zenginlerin türemesine sebep olmuş; ancak Osmanlı münevverinde millî iktisat şuurunun, devletçilik anlayışının gelişmesini de sağlamıştır.

Millî Mücadele’nin kazanılmasının ardından harp meydanlarında verilen savaşın bittiği, yerine iktisadi bir mücadelenin başladığı görülmüştür. Bir yandan dünyayı tesirine alan ekonomik buhran, öte yandan yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin neredeyse yarısı savaşlarla geçmiş Osmanlı Devleti’nin iktisadının genç Türkiye’ye tevarüs etmesi, iktisaden yarı sömürge vaziyetine düşülmüş olması gibi nedenler Cumhuriyet idaresini devletçiliğe yaklaştırır. Devletin desteğiyle Ankara’nın, Anadolu’nun kalkındırılmasına istekli birçok kişinin ortaya çıkması “aferist salgını”nı da beraberinde getirir. “*Davanın bütün zahmetlerini biz çekeceğiz, parasını onlar mı kazanacaklar diye*” (Atay, 2020: 572) hareket eden bir kısım sanayici, sermayedar ve müteşebbis, kendilerinde buldukları bu hakkı sonuna kadar kullanırlar. İktidara yakın çevredeki bu kişilerin “dava” diye dillendirdikleri husus, Millî Mücadele’den başlamak suretiyle genç Türkiye’nin inşa sürecinin içinde yer almaktır ki fakir ve çaresiz halk bu sürecin içinde en çok fedakârlık eden kesimi oluşturmaya rağmen bu üst sınıf insanlardaki rahatlığı hiçbir zaman gösterememişlerdir. Ankara’da bulunan ve inkılabın programını yapmak isteyen, genç Türkiye’nin kısa sürede yozlaşmış idareci ve müteşebbislerle karşı karşıya olduğunu düşünen kimi aydınlar bu konuda fikirlerini ifade edeceklerdir. Atatürk’e yakınlığıyla bilinen Falih Rıfkı Atay, bu isimlerini başındadır ve inkılaba leke sürülmesini hiç istemez. *Kadro* dergisi de kendi sınırlarında genç Türkiye’nin iktisadi ve siyasi manada hangi doktrin içinde

konumlanacağı konusunda fikir yürütürler. Ancak iktidar üzerinde etkin bir konumları olmayacaktır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör gibi isimlerin başını çektikleri *Kadro* dergisi, inkılabın programını yapma girişiminde bulundukları için ve derginin doğrudan fırkaya bağlı olmaması sebepleriyle iktidarın kuvvetli bir kesimi tarafından dışlanacak, bir süre sonra da dergi kapanacaktır. *Kadro* dergisi, her ne kadar kalkınmada planlı ve devletçi bir iktisat siyasetini iktidarla beraber benzer temayüllerle savunsa da fırka içinden olmamak, belli çıkar çevreleriyle münasebetler kurmamak gibi sebepler derginin sonunu hazırlayacaktır. Falih Rıfkı Atay'ın “aferist salgını” *Kadro* dergisinde de ifade edilecektir. “Millî iktisadiyatı inkılapçı bir hamle ile kül hâlinde kurma davasında artık ferdin dar menfaatleri, aferist temayülleri değil, bütünün, bütün milletin yüksek menfaatleri asıldır” (İsmail Hüsrev, 1934: 27). Genç Türkiye'nin ilerlemesini bir nebze de olsa sekteye uğratan ve kendi çıkarlarını milletin menfaatlerinden kıymetli gören bu zümre, varlığını bir şekilde sürdürecektir. İktidarla yakın münasebetler kuran bu kişilerin ihaleler kazanması, ciddi servetler yapması kimilerince devletçiliğin zaafi olarak nitelendirilmiş ve bu sebeple tenkit edilmiştir. Edebiyat-ı Cedide sanatçılarından olan ve aynı zamanda gazeteci kimliğiyle de tanınan Hüseyin Cahit Yalçın, devletçiliği tenkit eden isimlerin başında gelir. Liberalizm fikrini savunan Hüseyin Cahit Yalçın, bilhassa Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de de bireyin ön sıraya geçtiğini, Osmanlı ve Türkiye'de de cemaat anlayışından çıkıldığını belirterek devletçilik anlayışının kendi çıkar ve arzularının peşinde olan insanların teşekkül ettiği Türkiye'de sağlam işler yapamayacağını ifade eder. Devletin yüce menfaatleri yerine kendi arzularını ön sıraya koyan tavrına karşı, alt sınıf insanların varlığını işaret eden Hüseyin Cahit Yalçın, devletçiliğin baştan iflas ettiğini savunur (Yalçın, 1935: 5). İş Bankası ve Cumhuriyet Halk Fırkası çevresinde, bilhassa milletvekilleri etrafında kurulan ağla kuvvetlenen “aferist salgını” romanlarda da kendine yer bulmuştur. Bu “aferist salgının” mensupları, harp zenginleri kadar halkta nefret uyandıracak, zengin-fakir halk arasında kindarlık oluşturacak kadar şöhret salmasalar da devirlerinde belli bir ölçüde eleştiri oklarının adresi olmuşlardır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, 1924 yılında *Son Telgraf* gazetesinde tefrika etmeye başladığı *Ben Deli miyim?* romanında, anlatma zamanıyla vaka zamanı arasında

mesafe yaratmamış, 1920’li yılların genç Türkiye’inde kurgusunu oluşturmuştur. Delilik-akıllık tezadı üzerinden toplumu ilgilendiren her türlü meseleye dokunmaya çalışan anlatıcı, Cumhuriyet idarecilerini de tenkit etmekten kendini alamamıştır. Genç ve yeni bir ülke olan Türkiye’de iş yapmanın rüşvetsiz mümkün olmayacağını anlatıldığı satırlar bir hayli ağırdır. “Şehit aileleri yokluktan can verirken bugün parsayı kimlerin topladığını görmüyor musun? Sanki hükümet birtakım hain, zararlı kişileri kovarak buradaki hile borsasında bir rüşvet ‘spekülasyonu’ açmış” (s. 25). Devrin hükümetini yeri geldikçe tenkit eden anlatıcı, hırsızlara destek olan bir hükümet tasviri yapar ki bu da hükümeti doğrudan hırsız yapar. “Hükümet hırsızlara karşı zannettiğin kadar şefkatsiz bulunmuyor. Çünkü hırsızlıktan yakalananların ve daha yakalanacakların hepsini hapse gönderseler (...) Babıali’nin pencerelerini demir parmaklıklarla sağlamlaştırıp hepsini hapisane yapmak gerek” (s. 54). Romanda deliliğin verdiği rahatlıkla kişilerini konuşturan anlatıcı, yer yer Marksist bir bakışla sınıfsal tenkitler yapar. Anlatıcı, halkın sefalet içinde olmasının sebebini hırsızlara destek olan hükümetlerde, halktan kopuk hayatlar süren hükümet ve onlara yakın çevrelerde bulur. Devrin idarecileri de bu tenkitlerden payına düşeni alır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Ölüm Bir Kurtuluş mudur?* romanında Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki sefalet görüntülerini yerleştirmekle yetinir. Sadece bu sefalet görüntüleri, açlık ve işsizlikten kendini asan insanların varlığı dahi devrin iktisat siyasetinin yolunda gitmediğini ya da halka iyi şekillerde yansımadığını gösterir. Ancak anlatıcı, İş Bankası çevresinde dönen büyük para alışverişlerini söyleyerek bu fakirlik görüntülerine devletin kalkınma anlayışıyla bir hakikat katmış olur. “*Fazlasını İş Bankası’na ciro ediniz. Elbette sarf edecek bir yerini bulurlar*” (s. 181) ifadesi romanın akışında sadece bir cümledir. Ancak bu ifadenin içinde İş Bankası’na yaklaşan, fırkada bağlantılar kuran kişilerin edindikleri servete ve devletçilik siyasetinin sermayesini bulan hükümete yoğun eleştiriler vardır. Anlatıcı, çoğu romanında olduğu gibi iktidarı, gücü elinde bulunduranları tenkit etmeden duramamıştır.

Aka Gündüz, *Ben Öldürmedin Kokain* romanında devletin açtığı münakasalara giren hem anlatıcı hem romanın asli kişisi olan yazarla yolları kesişen İdil adlı iş kadınının aşkı konu edilir. Bu aşkın başlamasının nedeni yazar anlatıcının Ankara’daki ihale işleriyle meşgul olan kişilere yakınlığıdır. İdil, hatırlı kişiler olarak ihaleleri

kolaylıkla kazanabilmenin yollarını aradığından anlatıcıyla münasebetini ilerletir. İdil, yabancı şirketlerin Türk ortaklarla beraber girdikleri ihalelerin iş bitirici yüzüdür. Anlatıcıdan kendi çalıştığı şirkete, devletin ilan ettiği ihaleleri kazanma yolunu açmasını teklif eder. “Şirketimiz beynelmilel büyük şirketlerden biridir. Şayet anlaşırsanız zarar etmezsiniz. Taş atıp kolunuz mu yorulacak? Yüzde ikiyi, üçü çeker, keyfinize bakarsınız. Arzu ederseniz ben tavassut edeyim” (s. 37). Anlatıcı İdil’in teklifini reddettikten sonra, bu kez İdil, aynı yerde çalışan genç Ercan’ı tasarısına dâhil eder. Ercan, İdil’e âşık olur. Anlatıcı, Millî Mücadele’nin özü bozulmamış evladı olarak nitelediği Ercan’ı böylesi bir tasarının varlığından haberdar eder.

“Olacağı şu: Sen İdil’den birkaç öpücük almak için gaflete düşeceksin. Onlar büyük bir partiye konacaklar, senin için de ‘yalnız bir iki gece öpücüğü aldı’ diyecekler fakat ‘birkaç yüz bin papeli kıvırdı’ diyecekler. Baksana tahtelbahirler işine öyle karanlık gidiyor ki... Göreceksin, sonunda partiyi vuranlar vuracak ve kuru öpücük bile alamayanlar güme gidecek” (s. 99).

Anlatıcının ikazıyla; devrin mebusları, fırka idarecileri ve müteşebbislerinin de içinde bulundukları ilişkiler ağı hem yansıtılmış hem de eleştirilmiş olur.

Burhan Cahit Morkaya’nın *Düğün Gecesi* romanı da “aferist salgını”na tutulan 1930’lu senelerin müteşebbislerinin yoz hayatlarını konu edinir. Romanda asli kişi Cevdet Bey’in mebuslarla kurduğu münasebetlerle aldığı ihalelerle zenginlenişi, bu ihaleleri kaybetmeye başladıktan sonraki ahlaki zaafı ve romanın sonunda Zigana’ya yapılan barajı layık olduğu şekilde yapmayışi nedeniyle bentlerin patlayarak köylerin sel altında kalması anlatılır. Eski bir mebus olan Cevdet Bey, Ankara’da yapılan binalar, Anadolu’da birbiri ardına kurulan fabrikalar, açılan yollar ve barajların ihalelerine kurduğu bu eski siyasi dostlukları kullanarak ilerler. Romanda mebus Nusret Bey “yalnız Cevdet Bey’in büyük ve elden görülecek işlerine yardım eder ve pay alırdı” (s. 71). Bu payı alan yalnız Nusret Bey değildir, hakikatte çoğu mebusun ya da siyasi kişinin adı bu aferist salgınıyla beraber anılır. Mebusların kendi aralarındaki konuşmalar devletin ihale işlerinin ne kadar yozlaştığını gösterir niteliktedir. “Bununla iddiaya girdik. Yirmi sekiz Şubat’ta Antalya şimendiferi ihale edilecek. İş Ahmet Samim’in grubu mu yoksa Cevdet’in grubu mu kazanacak diye aramızda ihtilaf çıktı” (s. 78). Cevdet Bey’in çeşitli hilelerle kazandığı Zigana Barajı ihalesi kalitesiz malzeme kullanılması sebebiyle köylülerin sonunu getirir. Birçok insan sular altında ölürken Ankara’da bu tarz münasebetlerle alınan ihalelerle işler

yapılmaya devam eder. Üst sınıf insanların aldıkları kararları halk ödemek zorunda kalır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanında, Millî Mücadele sonunda kazanılan zafere rağmen yozlaşan siyasilerin, siyasilerle iş birliği içinde servetler kazanan müteşebbislerin hayatlarına değinilen kısımlarda, aferist salgına da bir hayli yer ayrılır. Romanın asli kişisi Selma Hanım'ın eşleriyle Türkiye'deki siyasi-sosyal değişimler beraber verilir. Millî Mücadele'nin yılmaz kahramanı Binbaşı Hakkı, zaferden sonra (...) Şirketi Meclisi İdare reisi Emekli Miralay Hakkı olarak anılmaya başlamış, yoz bir hayatın içine girmiştir. Hakkı Bey'in iş hayatına girişinin üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra Selma Hanım ikinci evliliğinde de aradığını bulamadığını anlar. Millî Mücadele ruhunun inkılap şuuruyla birleşememesi sadece Hakkı Bey'de yansımalarını bulan bir durum değildir. Hakkı Bey, 1930'ların başındaki Ankara'da servete, paraya ve lüks yaşama kendini bırakan insanların simgesidir (s. 104). Romanda aferist denilebilecek bir diğer kişi de Murat Bey'dir. "Halk ve devlet sırtından zengin olmak manasına alanların ve bir zamanlar kendilerine millî teşebbüs erbabı namını verenlerin herkes indinde birer galat-ı hilkatten farkı yoktu. Bu gibiler, kazandıkları paraları hep Avrupa'da gizli gizli yemeye gidiyorlar" (s. 180). Selma Hanım, Millî Mücadele'den sonra Ankara'da bu tarz yoz insanların çoğalmasını kaldıramaz ve yeni bir arayışa girer. Bu arayış Ankara ve Türkiye için de yeni bir yol ayrımının okuyucuya aktarılmasını sağlar. 1940'lı yıllarda Neşet Sabit'le evlenmiş ve mesut görünen Selma, Türkiye'nin geldiği hâlden de mutludur.

Burhan Cahit Morkaya, *Sarı Bal* romanında üç gencin Mühendislik Mektebinden mezun olduktan sonra Anadolu'ya gitmelerini ve ülkenin kalkınmasında rol almalarını anlatır. Romanda hem anlatıcı hem de asli kişi olan Turgut, Cumhuriyet'in Anadolu'ya açılan genç yüzlerindendir. Devrin idarecileri inkılap ruhuyla hareket ederek, ülkeyi kalkındırmak için çabalayan gençleri teşvik etmektedir. Romanda üç arkadaşın Anadolu'ya gidip kalkınmaya faydalı oldukları anlatılırken okuldan arkadaşları Muhtar Arif'in siyasi çevrelerle kurduğu münasebetler sonunda nasıl servet sahibi olduğu da romandaki çatışmayı oluşturmak maksadıyla kullanılmış, böylelikle romanda "aferist salgını"na da değinilmiş olur. (27 Nisan-2 Mayıs 1932: 4).

Erhem İzzet Benice, *Yosma* romanında istediği hür ve namuslu bir hayatı yaşamak için erkekleri sömüren bir hayat kadınının hikâyesini anlatır. Bu hikâyede

asli kişinin Tufan adlı zengin bir müteşebbise içkiliyken söylediği sözler, halkın vicdanından çıkan sözler gibidir. “Sizlerin servetleriniz çalışmakla, kafa yormakla, alın teri dökmekle, ele geçirenlerden değildir. Hava ile, dalavereyle, nüfuzla, hatırla; arada bir korkutarak, arada bir de o ellerinizden düşmeyen eldiveninizle okşayarak kazanıyorsunuz” (s. 282). Romanda asıl adı Emine olan yosma, hakkı olmadan servetler kazanan insanlardan bir tür intikam alır.

Reşat Enis Aygen, *Afrodite Buhurunda Bir Kadın* romanında zengin-fakir tezaadını, sınıfsal çelişkiyi işverenler ve işçiler üzerinden anlatır. Romanın asli kişisi Yıldız’ın çalıştığı dokuma fabrikasının sahibi, kendi gibi zenginlerle yaptığı bir konuşmada hükümet, müteşebbisler ve basın üçgeninde ne tür çıkar münasebetlerinin kurulduğunu da söyler.

“Müteahhit ‘X’ kurnaz bir adamdır. Hükümetin, bazı sınai teşebbüslere giriştiğini duymuş olabilir. Münakasada ihaleyi üzerine alabilmek için, hükümetin ve efkârı umumiyenin sempatisini kazanmayı düşünmüştür belki de... (...) Müteahhit ‘X’in adını şükranla yazan muharrir, işin iç yüzünü bilmeyecek kadar budala değildir. ona o yazıyı yazdıran da, altın babası müteahhit ‘X’in ta kendisidir” (s. 117).

Romanda adı geçen ya da bir şekilde kişi kadrosunda yer alan işverenler, halkı sömüren, işçi haklarını görmezden gelen tavırlarına en büyük desteği devrin iktidarından almaktadırlar.

Refik Ahmet Sevengil’in 1930’ların kalkınma hamlelerine yer verdiği *Çıplaklar* romanında olumlu kişi Doktor Çetiner’in karşısında ismi gibi devletten, halktan vurup alan Vural Gündoğdu ve onun Alman ortağı Zimmerman vardır. Vural Gündoğdu, harp senelerinde yaptığı serveti genç Türkiye’nin planlı kalkınma hamlelerine başladığı senelerde kendi için gün doğduğunu anlayarak daha da artırmanın peşine düşer.

“Sanayileşmenin memlekete getireceği hayat genişliğinden ziyade kendi kasasına akacak olan altın oluk gözlerini parıltı ile aydınlatmıştı, ne yaptı ne etti bu sefer de büyük taahhüt işlerine burnunu sokmak imkânlarını buldu ve işte sanayileşme hareketi ilerleyip ihtiyaçlarımız yurt içinde devlet eliyle yapılınca kadar da görülüyor ki Kâmran-Zimmerman veya filan ve filan dolaplarının dışarıdan içeriye malzeme ve içeriden dışarıya para boşaltarak dönmesinin önüne geçmeye çare yoktur” (s. 17-18).

Vural Gündoğdu, halkı ve devleti sömürürken yalnız değildir. Ona devletin kurumlarında çalışan müdürler, mebuslar ve yabancı sermayedarlar yardımcıdır.

Anlatıcı; devletçiliği sonuna kadar savunan ve devletçiliği fırsat bilip servet edinme aracı olarak gören kişilerin tezadı üzerinden Cumhuriyet'in planlı kalkınmasını anlatır.

Yezidin Kızı'nda Refik Halit Karay, satır aralarına yıllarca uzaktan takip ettiği Türkiye'deki planlı kalkınma hamlelerini yerleştirir. "Millî varlığı olmuş hiç kimsenin, değil yurdunda, sürgünde bile bir gün başını önüne eğdirecek bir hareketine tahammül edemezken, ben mi bunu yapacaktım? Ben ki inkılap ele başlarına serveti yaraştıramıyordum?" (s. 139). Romanda teferruat şeklinde yer alan Türkiye ve Türkiye'deki inkılapçı, devletçi uygulamalar sürgünde yaşayan bir yazarın sitemlerini, tespitlerini içermesi bakımından farklılık taşır.

Türk romanına yansıyan devrin devletçilikle kalkınma, planlı kalkınma hamleleri, anlatıcılar tarafından umumiyetle olumlu yansıtılmış, harp zenginleri kadar olmasa da aferist adı verilen vurguncu çevrelerin yaptıklarına da değinilmiştir. Bu değinme hem roman sayısı bakımından hem de aferistlere ayrılan kısımların kurgudaki işlevleri bakımından hacimli olmasa da bir devrin hususiyetlerini yansıtmaya açısından kıymetlidir.

5.3. İktisadi Köy Kalkınması

Osmanlı Devleti'nde nüfus umumiyetle köylerde, kırsal kesimde yaşamaktadır. Kentleşmenin belli ölçülerde arttığının kabul edildiği on dokuzuncu yüzyılda dahi şehirli nüfusun oranı, toplum nüfus nispetinin % 25'i kadardır (Karpas, 2002: 148). Köylü nüfusun oranı düşünüldüğünde, Osmanlı maliyesinin itici gücünün köylü sınıfı olduğu, köylünün tarım ve hayvancılıktan kazandıklarıyla hem ülkenin iâşesine katkıda bulunduğu hem de vergilerle devleti ayakta tuttuğu söylenebilir.

On altıncı yüzyılda dünyadaki iktisadi dengelerin değişmesi, Osmanlı'nın Batı'daki coğrafi keşiflerin olumsuz tesirlerini ciddi şekilde hissetmeye başlaması ve savaş masraflarını karşılamada güçlüklerin yaşanması, Batı'da altın bolluğundan mütevellit meydana gelen enflasyon artışı, bu enflasyon artışından Osmanlı'nın da Batı ülkeleriyle yaptığı hammadde ihracatı sebebiyle olumsuz etkilenmesi, nüfusun dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da artması, Osmanlı'nın ateşli silahlar kullanan modern ordu ve asker ihtiyacını hissederek kapıkulu askerlerini artırması, buna bağlı olarak tımarlı sipahilerin azalması ve tımar sisteminin sayılan tüm sebeplerle

bozulmasına, Osmanlı'da köylü sınıfının toprağını süremez hâle gelişine neden olur. Enflasyon, kötü iklim koşulları, vergilerin artması, mültezimlerin haksız kazançlar elde etme düşüncesiyle köylüyü borçlandırması ve devlet adına sürdürdüğü vazifeyi kötüye kullanması gibi sebepler Celali İsyanları gibi toplumsal bir isyana sebep olur (Akdağ, 1946: 24-27). Bu isyanlar da gösterir ki köylü sınıfı eşrafa, mültezime borçlanmakta, vergileri ödemekte zorlanmakta, olması gerektiği gibi toprağı sürememektedir.

Osmanlı toplumunda itici güç olmasına rağmen köylü sınıfı uzun yıllar vergi ödeyen, toprak süren, savaşımlara katılan bir kitle olarak algılanır. Anadolu'nun mamur edilmesi, köylünün hayat şartlarını yükseltmek, tarımı devrine göre modern imkânlarla yapmak demektir. Ancak Anadolu ve köylü sınıfı kentleşmenin gecikmesi, ulaşım imkânlarının kötülüğü gibi temel sebeplerle vergi ödeyen, şehrin iâşesini karşılayan konumundan çıkamaz.

“Osmanlı merkez bürokrasisi, köylüye gerekli yardımları yeterinde yapamadı. Böyle durumlarda devletin onayıyla köylünün, zahire ihtiyaçlarını karşılama görevi eşrafa verildi. Eşraf, köylünün ihtiyaçlarını karşıladı. Ancak bunu, köylüyü, kendisine borçlandırmak suretiyle yaptı. Mecbur kalan köylü, eşrafın şartlarını kabul etti. Daha sonraki süreçte eşraf, çeşitli şekillerde, mezalim ve teaddiyatını izhar etti” (Çakmak, 2015: 78).

Köylünün on altıncı yüzyıla beraber bozulmaya başlayan sosyal ve iktisadi düzeni, yirminci yüzyıla gelindiğinde dahi gazetelere yansıyan fıkralardan, belli kişilerin Anadolu'ya ilişkin gözlemlerini içeren gezi yazılarından anlaşılır ki, aynı vaziyetini korumuştur. *Tanin* gazetesinde Ahmet Şerif'in Anadolu seyahatini ve gözlemlerini içeren ilk yazısı 11 Temmuz 1909 tarihini taşır. Ahmet Şerif'in Anadolu'da gördükleri, duydukları köylünün yüzyıllardır devlet tarafından ne kadar yalnız bırakıldığını ve sömürüldüğünü, insan yerine koyulmadığını gösterir. “Memleket haraplıktan, cahillikten, zulüm ve zorbalıktan, adaletsizlikten feryat ediyor, halk birçok yerde tohumluk bulamıyor... Bu yetimliklerini, kimsesizliklerini tamir edecek, elemelerini avutacak, hayattaki lezzeti tattıracak ilaç, deva istiyor” (Ahmet Şerif, 1977: 26). Ahmet Şerif'in kaleminden çıkanlar Osmanlı'nın Anadolu'yu haddinden fazla ihmal ettiğini, halkını modern hayatın ve iktisadın imkânlarına hiçbir şekilde yaklaştıramadığını kanıtlar. Yirminci yüzyılda on yılı aşkın süre savaşların ardı sıra devam etmesiye Anadolu'yu tümenden bir yıkıma sevk etmiştir. Bu arada millî kalemlerin istekleriyle, İttihat ve Terakki yönetiminin ve Osmanlı'nın siyasi şartlarının

getirisi olarak halka doğru bir temayülün gerçekleşmesi de Anadolu insanının yaşam şartlarını değiştirme manasında bir katkı sunmamıştır. Anadolu'ya yönelme, halka yaklaşma ciddi bir millî şuur oluşturacak, genç Türkiye'nin köyü önemsemesinin önü açılacaktır.

1923 yılında yeni Türk devleti kurulmuş, bu yeni ve inkılapçı devlet, İttihat ve Terakki'ye benzer bir millî iktisat anlayışıyla hareket etmiştir. Birbirini devam ettiren bu iki devletin sadece iktisadi kalkınma tasarıları aynı değildir, genç Türkiye kurulduğunda Osmanlı sosyal yapısında da bir değişiklik olmaz, 1927 yılında yapılan nüfus sayımı da bunu gösterir. “Türkiye’de umumi nüfusun % 76,5’i, sanatı çiftçilik olduğu hâlde sayıma kasaba ve köylerde iştirak edenlerle beraber, % 80’den fazlası köylüdür” (Atay, 1938: 4). Cumhuriyet idaresi, bu sınıfsal yoğunluğun farkında olarak, yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan “halka doğru” hareketini daha sistemli hâle getirmek ister. Zaten ülkenin neredeyse tamamı köylü sınıfından oluşmaktayken, köyü ve köylüyü görmezden gelmek mümkün değildir. Ancak zamanla görülecektir ki maksatların hakikat olması için uzun senelerin geçmesi gerekecektir. Buna rağmen yeni kurulan devletin Anadolu’yu ve köylü sınıfını önemseydiği bilinmektedir. Mustafa Kemal’in Mart 1922’de yapmış olduğu konuşmasının köylü sınıfıyla alakalı kısmı, Kemalizmin öncü sözlerinden olacaktır. “Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye’nin sahib-i hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür” (ASD/ I, 1997: 240). Köylü milletin efendisidir, şeklinde dillere pelesenk olacak Mustafa Kemal’in meşhur sözü, genç Türkiye’nin arkasından gitmeye çalışacağı bir düşünce olacaktır. Ziya Gökalp, “kültürün canlı bir müzesi olan halka” (Ziya Gökalp, 2019: 53) kültür götürecek münevverler için Anadolu’yu işaret eder. Bilhassa Ziya Gökalp’in genç öğretmenlerin köylere gitmeleri gerektiği hususundaki düşünceleri, Cumhuriyet yönetimi tarafından da benimsenecektir.

İzmir İktisat Kongresi’nde çiftçiler zümresinin sunduğu kararlar Atatürk Devri boyunca tatbik edilmeye çalışılacak, bu kararların ülkeye yayılması yeterli olmasa da köylü sınıfının kalkındırılması hedeflenecektir. Köylünün modern tarım bilgilerinden bihaber oluşuna yönelik tedbirler, aşarın kaldırılması, yolların düzeltilmesi ve yapılması, Ziraat Bankası’nın yetersizliği, hayvan ırkının ıslahı ve bakımına ilişkin noksanlıklar, bataklık arazilerin kurutulması ve çiftçi-köylü sınıfını ilgilendiren çoğu

mesele yeni devletin idarecilerine duyurulur (Ökçün, 1981: 390-405). Bu meseleler sanayiyle kalkınmayı ön sıraya alan yönetim tarafından yine de hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Aşar vergisi kaldırılmış, bankaların çiftçiyi, köylüyü teşviki sağlanmış, kooperatifler kurulmuş, tohumlar tedarik edilmiş ve dağıtılmış, numune çiftlikleri kurularak çeşitli eğitimler verilmiştir.

Ahmet Hamdi Başar'ın gerçekçi gözlemleriyle anlattığı, 18 Kasım 1930 tarihinde başlayıp 4 Mart 1931 tarihinde biten Atatürk'ün Anadolu seyahati, köylü sınıfının şikâyetleriyle doludur. Ahmet Hamdi Başar, Anadolu insanını çağ dışı bir yaşamın içinde resmeder. Kirli sular, bataklık araziler, kredi yokluğu, şimendifer eksikliği, okulsuzluk, bakımsız yollar yedi yıllık cumhuriyet iktidarının neden Serbest Cumhuriyet Fırkası'na tercih edildiğini gösterir. “İlk gözüme çarpan şey, inkılabın ve yeni Türk Cumhuriyeti'nin henüz vilayet merkezlerinden bir adım öteye atamamış olmasıdır. Bir köyde yaşlı bir adamla konuştum; hükümet merkezini hâlâ İstanbul sanıyor” (Başar, 1981: 112). Ahmet Hamdi Başar'ın tespitleri Atatürk tarafından da görülür ve değerlendirilir, köy ve köylüyü kaldırmak için çeşitli çabalara girişilir. 19 Şubat 1932 tarihinde açılan halkevlerinin dokuz şubesinden birinin adı “köycülük”tür. Genç Türkiye'nin nüfusunun neredeyse tamamını oluşturan köylülerle şehir arasındaki münasebeti geliştirmek, sağlık, eğitim, kültür ve iktisadi alanlarda belli bir seviyeye çıkarmak maksadıyla halkevlerinde ve ona bağlı halk odalarında küçümsenemeyecek işler yapılır. Hayvan bakımı, sağlığı ve ziraatla ilgili yeni, modern bilgiler hakkında köylü, iktisadi açılardan malumatlandırılır. Bu çabaların ışığında yolunu bulan insanlar, yerleşim yerleri olsa da Türkiye köy kalkınmasını istediği ya da hedeflediği seviyeye Atatürk Devri'nde ulaştıramaz. Nahit Sırrı Örik'in Anadolu seyahatinde, Ankara'nın yakınlarına dair düştüğü notlar, köy kalkınmasında Cumhuriyet idaresinin tam manasıyla bir atılım gerçekleştiremediğini kanıtlar niteliktedir. “Sincan köyüne geldik. Küçük ve pis bir yer. Tam kırk beş seneden beri hat kenarında olduğu hâlde hiç inkişaf etmemiş” (Örik, 2000: 218). 1937 senesine dair bu notlar, kalkınmanın ziraat ve köy ayağının sağlam bir yol izleyemediğinin kanıtıdır.

27 Kânunuevvel 1938'de Cumhuriyet idaresi Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'ni yapma zorunluluğunu hissetmiştir. Devrin idaresi, Atatürk'ün “Cumhuriyet'in on beşinci yılını planlı ve sistemli ziraat ve köy kalkınması'nın başlangıcı kabul eden fikrinden hareketle, zirai istihsalı çeşitlendirmeyi, millet

iaşesinin, ülke piyasasının ve sanayisinin istediklerini üreten bir ziraat şekli meydana getirmeyi amaçlamıştır (TZTBB, 1938?: 301). Cumhuriyet idaresinin bu amaçları, on beş yılda ziraatta istenilen seviyenin yakalanamadığını gösterir.

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne giden uzun süreçte köylü sınıfı İstanbul'daki ya da büyük şehirlerdeki halktan yaşam koşulları bakımından hep çok geri sıralarda kalmıştır. Bu geri kalış, köylüyü ve köyü kalkındırma hamleleri çeşitli ölçülerde Cumhuriyet Devri Türk romanına (1923-1938) yansımıştır. Köyü ve köylüyü anlatan, Anadolu'nun iktisadi meseleleri üzerinde duran romanları, Osmanlı ve Cumhuriyet devri olmak üzere iki başlıkta almak doğru olacaktır. Bir devlet tasarısı olarak köyün kalkınması hususu, Cumhuriyet devrinde karşılık bulduğundan, Osmanlı devrini Cumhuriyet'ten kesin çizgilerle ayırmakla konu daha açık şekilde anlaşılmış ve anlatılmış olacaktır.

5.3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Köy Kalkınması

Osmanlı Devleti nüfusunun çoğunu meydana getiren ve devletin iktisadi hayatında tesiri büyük olan köy sınıfının vaziyeti, 1922 yılına kadar yükselişe ilerlemez, aksine on altıncı yüzyıldan sonra, gerilemeye, bozulmaya başlar. Atatürk Devri'nden, kendileri için yakın zamanda mazi olmuş Osmanlı Devleti'ne bakan çoğu yazar, Osmanlı'nın son senelerine şahitlik etmiş, Anadolu'nun vahim vaziyetini ya bizzat görmüş ya da görenlerin tesirinde kalarak köylünün vatandaş sıfatıyla sadece Atatürk Devri'nde kıymet kazandığını düşünmüş, bu şahitliklerin ve tarihî bilgilerin ışığında eserlerini vermişlerdir.

M. Turhan Tan, tarihî roman yazarı sıfatının getirisi olarak, kimi eserlerinin sosyal zeminini tarihî gerçeklere uyarak inşa eder. *Cehennemden Selam* romanında da on yedinci yüzyılda Osmanlı'nın kurumlarındaki bozulmayı; Anadolu insanının açlığı, sefaleti ve Celali İsyanları'nın tarihî gerçeklikleriyle vermeye çalışır. Kuyucu Murat Paşa'nın Anadolu'da baş gösteren Celali İsyanları'nı baskıyla sonlandırdığı tarihî hakikati roman kurgusunda Maraş ile Elbistan arasındaki Göksun yaylasında kuyulara atılan insan tasvirleriyle anlatılır. Tasvir edilen bu insanların ortak noktası sefaletlerini gösteren kıyafetleri ve zayıf bedenleridir. “Mağlupların yırtık donları, kirli külahları elden ele dolaşıyordu. Hakkelinsaf söylenirse ele geçen ganimet çekilen zahmete değmezdi. (...) Serdarın ordusuna bir sürü kuru kelle ile bir yığın kirli çamaşırdan

başka bir şey bırakmamıştı” (s.6). Kuyucu Murat Paşa, romanda merhametsiz bir komutan olarak tasvir edilir. Tümü öldürülen asilerin arasındaki on yaşlarındaki çocuğun neden babasıyla beraber Celalilerin arasına katıldığının anlaşıldığı konuşma, Osmanlı’nın Anadolu’da askerî kuvveti dışında pek bir işlevinin kalmadığını gösterir niteliktedir.

“-Ne yerdensin? Eşkîya arasına neden düştün?

Sabi doğru söyleyip:

-Kırşehir’denim, dedi, kıtlık yüzünden babam beni alıp bunlara katıldı. Boğazımız tokluğunca yanlarında gezerdik” (s. 6).

Kıtlık, eşkıya korkusu ve sefaletin kol gezdiği Anadolu tasviri on yedinci yüzyılı araştırma konusu yapan tarihçiler tarafından da nakledilir. Celali isyankârlarının başında bulunan asilerin debdebe içinde yaşadığı, devletin kurumlarını ve halkı haraca kestiğinin de kurguya katıldığı eser, devir havasını teneffüs ettirmek açısından başarılıdır. Vergilerin artırılması, güven ortamının yıkılması, Celalilerin yarattığı baskı gibi sebeplerle Anadolu’da toprakların büyük bir kısmının boş kaldığı, köylülerin güvenli bildikleri yerlere kaçtıkları ya da isyankârlara katılmak zorunda kaldıkları tarihî gerçeklerdendir. “Vaktiyle bir koyundan bir akçe resim alınırken şimdi sekiz hatta bazı Anadolu köylerinde zulmen otuz akçeye fırladığını biliyordu. Bu yüzden birçok köyler sönmüş, birçok mamur ve dilnişin bağlar, mahsuldar tarlalar çalılık hâline gelmişti” (s. 177). Osmanlı sosyal ve iktisadi düzeni kökünden sarsılmaya başlamış, Anadolu’daki halk neredeyse devletsiz bırakılarak çaresizce vergi ödemeye, mültezimlerin, eşkıyaların elinde yaşamaya mahkum edilmiştir. M. Turhan Tan’ın genel hatlarıyla tarihî hakikatlere bağlı kalarak oluşturduğu *Cehennemden Selam*, devrin iktisadi düzensizliğiyle Celali İsyanları arasında kurduğu münasebet bakımından da önemlidir.

M. Turhan Tan’ın Osmanlı’nın gerileme dönemini vaka zamanı olarak seçtiği *Ha Geçti Ha Geçiyor* romanında da halkın vergilerden ve güvensiz ortamın yarattığı buhrandan ötürü yaşadıklarına değinilir. Merkezî otoritenin sarsılmaya başladığı gerileme döneminde, mütegalibeler, ayanlar halktan haksız yere vergiler almak, servet sahiplerini müsadere etmek gibi yasa dışı uygulamalarla devleti kaçınılmaz sonuna doğru sürüklerler. Romanda devlete belli miktarlarda para ve mal göndermek dışında hiçbir bağlılığı olmayan Vali Hattat Hasan Paşa’nın devlet içinde devlet

kurmasıyla halkın nasıl zor durumlara düştüğü anlatılır. Vali, ayan ya da mütegalibe gibi isimlerle halkta baskı oluşturan kimselerin devlet otoritesinin sarsılmasıyla artmasına dönük, köylü sınıfı açlık ve sefaletle terk edilmiştir.

“Hattat Hasan Paşa işte bu inhitat devrinin valilerindendi. (...) Gün başına yeni bir vergi tarh ederek çala kırbaç ve çala bıçak ahaliyi sızdırıyordu. Mamafih gelir kaynakları yavaş yavaş kuruyordu. Un çuvalına benzetilip vuruldukça toz çıkaracağına kanaat beslenen köylüler, rençperler, sanat ehilleri artık bir deri bir kemik kalmışlardı. Ne dayak ne hapis istenilen parayı temin edemiyordu. Aynı zamanda halk dağılıyordu. Evini yıkan, sabanını bırakan savuşuyordu. Bir kısmı da eşkıyalığa çıkmıştı” (11 Temmuz 1935: 6).

Romanda Hattat Hasan Paşa’nın merkezî otoritenin yokluğundan faydalananarak halkı zora düşürmesi Anadolu’da ve Rumeli’de başka valiler, ayanlar ve mütegalibeler tarafından devam ettirilmiştir. Köylüyü, çiftçiyi toprağından eden, halkın üretim faaliyetlerine Avrupa’daki emsalleri gibi katılmasına mani olan kişiler ve makam sahipleri Osmanlı’nın sosyal ve iktisadi çözölmesini hızlandırmıştır.

Raif Nezih, *Ağanın Oğlu* romanında, Yusuf Ağa isimli bir mütegalibenin yönettiği İzmir’i mekân olarak seçer. Kurmaca gerçeklikte, II. Mahmut’un iktidarı zamanına denk gelen Yusuf Ağa’nın mütegalibelik döneminde devletin memurları değil de servet ve toprak sahibi bir ağa İzmir gibi bir ticaret şehrini yönetir. İzmir’i yöneten ve idare eden saraya bağılı kişinin, sadece adı vardır ve şehri tamamen ağaya bırakmıştır (s. 3-5). Bu basiretsizlik ve otoritesizlik misali kurmaca gerçeklik içinde değerlendirilse de Osmanlı’nın yönetim sistemiyle beraber sosyal ve iktisadi yapısının tamamen bozulduğu on dokuzuncu yüzyıl gerçekliğini yansıttığı tarafları vardır.

M. Turhan Tan, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı yönetimi altındaki Anadolu ve Rumeli bölgelerindeki halkın çaresizliğine de değindiği *Benli Mehmet*’te aynı adlı bir halk kahramanının yiğitliklerini anlatır. Yiğit Benli Mehmet, geçtiği Osmanlı diyarlarında köylünün mütegalibe ya da eşkıya elinde sömürüldüğünü görmüş, elinden geldiğince adaleti sağlamaya çalışmıştır. Romanda, köylü; sipahiden, yeniçeriden ve eli silahlı herkesten korkmuş, hesapsızca vergi toplayanlardan tamamen yılmıştır. Benli Mehmet’in elli kişilik müfrezesiyle köylüye insan gibi muamele etmesi, sürekli horlanan köylüleri memnun etmiş ve bir o kadar da şaşırtmıştır. “Köy denilen teşekküllerin ancak şehirleri yaşatmak için yaşadığını, köylülerin bile efendiye ait birer köleden ibaret olduğunu anlıyordu. Efendi takımının debdebesini şu zayıf kolların imal ettiğini, o yaldızlı hayatın bu lağar ve çıplak

hayattan doğduğunu görmüyordu” (25 Eylül 1928: 4). Osmanlı’nın yıkılışa doğru giden senelerinden bir kesiti kurmaca dünyaya taşıyan M. Turhan Tan, tarihî gerçekliklerle romancı muhayyilesini karıştırırken vaka zamanını hakikatlere yakın vermeye çalışır.

A. R. müstear adıyla kaleme alınan *Kırık Madalya*’da, kurmaca dünyaya II. Abdülhamit’in tahtta olduğu seneler yansıtılır. Doğrudan II. Abdülhamit’in şahsı romanda yer almasa da sosyal ve iktisadi düzenin esere yansımalarıyla, istibdat unsurlarının varlığıyla, padişah, romanda fazlasıyla hissedilir. Zeki Bey, bir hileyle İstanbul’dan Erzincan’daki askerî birliğe, oradan da Doğu’nun en ücra yerlerine sürgün edilir. İstanbul’a yazdığı mektuplar, yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı’nın merkezî otoritesini tamamen kaybettiğini yansıtır biçimdedir. Doğu’da uzak bir yerleşim yerine atanan Zeki Bey, hükümet konağının ahırdan farksız, Ermeni Osep Naci ve Tatar Ağa’nın konaklarınınsa haşmetli görünümlerinden etkilenir. Sefalet içindeki köylü, bir işi olduğunda bu iki konaktan birine gider ve hükümet konağına benzemeyen ahırdan bozma yerin devlet kapısı olduğunu dahi bilmez, bilse de hükümetin göreceği işler konaklarda halledilir. “Hangi hükümet dairesi canım. Oturacak bir kürsü-yani sandalye-bile yok. Hem pireden orada oturulabiliyor mu? Burası rahat. Ağanın sayesinde kahve bol, ayran bol” (6 Eylül 1938: 13). Mütegalibe, devletin yokluğunda hem devlet kurumlarını hem de halkı sömürür. Merkezî otoritenin hissedilmediği bu yerlerin belli ölçülerde medeni imkânlarla kavuşması, köylünün, çiftçinin ve tüm halkın vatandaş konumuna yükselmesi Cumhuriyet idaresinin ilerleyen yıllarında olacaktır.

Selahattin Enis’in *Ayarı Bozuklar* romanında, yirminci yüzyılın başlarında köylülerin ağa, mütegalibe, tahsildar gibi bazı güç odaklarınca sömürülmeleri, adaletin hiçbir şekilde tesis edilmediği vurgulanır. Tarihî gerçeklere, Osmanlı’da köylülerin, Anadolu’nun ihmal edildiği hakikatine bağlı olarak ilerleyen romanda, köylünün dışındaki-Savcı Tayfur Bey hariç-neredeyse tüm makam ve para sahipleri kötü hususiyetleri ön sıraya çıkarılarak verilir. Faizci Hacı Mehmet Ağa, Dedeoğlu Sadık, Paytak İbrahim romanda çaresizlikten tarlaya öküz yerine kendini koşan Emine Bacı, kocası Dursun Çavuş ve oğulları Mahmut’a köyde yaşama hakkı sunmazlar. Diğer köylüler gibi karın tokluğuna ve hiçbir hak talep etmeden köle gibi çalışmayı seçmeyen Dursun Çavuş sebebiyle bu küçük aile köyde fazla tutunamaz. Yirminci

yüzyılın ilk çeyreğinde köylünün hiçbir hakkı olmadan mütegalibe denilen toprak ve para sahiplerince sömürsünün üzerinde durulduğu *Ayarı Bozuklar*'da toplumcu hususiyetler fazlaca yer almaktadır. Mahmut'un kasabadaki yaşamı hiç de kolay geçmez. Belli bir yaşa gelince babası gibi İstanbul'a gitmek niyetiyle yola çıkar. Seyahati sırasında dinlendiği bir köyde genç Nahiye Müdürü'nün hayvan ıslahı konusundaki kitabı konuşmalarıyla karşılaşır. Nahiye Müdürü'ne romanda ayrılan kısım her ne kadar az olsa da anlatıcının köye ve köylünün vaziyetine hâkim olduğunu yansıtmaları bakımından kıymetlidir. Nahiye Müdürü, Osmanlı'nın son dönem kimi aydınlarında kalkınma kavramının şümsüz idrakini gösterir niteliktedir. Nahiye Müdürü'nün köylüye yardımcı olmaya çalışırken düştüğü durum, Selahattin Enis'in ironik üslubuyla canlılık kazanır. “Yarım yamalak bir idadi tahsili görmüş, köyler hakkında bir kitap okuyarak o günden beri kafasına köycülük fikrini koymuştu” (s. 182). Nahiye Müdürü'nün köycülük fikrinde sadece hayvan ıslahı faaliyetini önemsemesi, Osmanlı'daki kalkınma hamlelerinin sathi ve temelsiz oluşuna bir eleştiridir. Genç müdürün faaliyetleri, II. Meşrutiyet sonrası kimi gençlerin ülkenin tamamına yayılamayan “halka doğru” hareketinin yankısız bir parçası olarak romandaki yerini alır.

Memduh Şevket Esendal, *Miras* romanında, yirminci yüzyılın başlarında İstanbul'a çok da uzak olmayan Sarayköy adlı yerde bile köylünün hâlinin pek de iç açıcı olmadığından bahseder. Romanın asli kişisi Asım, zenginlikleri kalmasa da bir zamanlar debdebeli bir hayat süren Silahtar Ali Paşa'nın soyundan gelmektedir. Gelirler ticari bir zekâyla kâr ettirilmediğinde, gözden düşüldüğünde, devir değiştiğinde bir Paşa'nın serveti de yok olma tehlikesine düşer. Nitekim Silahtar Ali Paşa ailesinin servetinin başına gelenler de bu şekilde olur. Asım, devri biten bir bey çocuğu olarak ticarete kabiliyeti olmayan bir gençtir. İstanbul'a uzak olmayan Sarayköy'de Müslümanlara nispeten zimmîlerin yaşam alanları daha modern ve bakımlıdır.

“Bütün Sarayköy beyleri ve köylüleri birer Rum'un veya Ermeni'nin borçlusu idiler. Onların oturdukları mahalleler şendi, aydınlıktı. Sarayköy gibi yerde bile kulüpleri vardı. Müslüman mahallelerinde kum yollar, bütün sokak boyunca kerpiç duvarlar uzanıp gidiyor ve güneş batar batmaz bu sokakları derin bir sessizlik ve zulmet örtüyordu” (s. 49).

Osmanlı idaresi, on altıncı yüzyılda başlayan devletin sosyal düzenin bozulmasının ardından merkezî otoriteyi bir daha geçmiş dönemlerindeki gibi kuramayacak, şehirleşme, ulaşım ve eğitime ilişkin modern yenilikler ülkeye halkı mamur edecek seviyede yayılamayacaktır. Bu sebeple taşra halkı, köylü ve çiftçiler hem yeniliklerden hem de adaletten uzak bir yaşam süreceklidir.

Sadri Ertem, iktisadi meselelerin hayattaki belirleyiciliğine inanarak oluşturduğu eseri *Çıkrıklar Durunca*'da; Kastamonu'nun Adaköy'ündeki halkın isyanını, Osmanlı'daki köylü sınıfın genelindeki huzursuzluğun temsilî bir ifadesi olarak sunar. Romanda, köylülerin tarımdan, hayvancılıktan ve temel geçim kaynaklarından biri olan dokumacılıktan hiçbir kazanç elde edememeleri ciddi bir mesele şeklinde verilmiş, bunlara ilave olarak mütegalibenin sömürücülüğüyle zor bir vaziyete düşen köylünün bu bozuk düzene karşı çıkan isyanının sosyal ve iktisadi zemini hazırlanmıştır. “Babalarından kalan tarlalar gittikçe kötüleşiyor, gök bereketini istediği zaman yere indirmiyordu. (...) Muhtarın dostluğu, zaptiyenin merhameti, tahsildarın oturuşu, kalkışı da zaman değişiyor ve çok defa insanı her şeyden bezgin bir hâle koyuyordu” (s. 27). Anlatıcı köylünün dertlerini sayarken birbirine bağlı olan ve köylüyü kendinden güçlü varlıklara köle eden meseleler yumağına da değinmiş olur. Anlatıcının asıl amacı, köylünün üretime dâhil olduğu, ancak her aşamasında sömürüldüğü düzeni tenkit etmektir. Köylünün tarımdaki, hayvancılık ve dokumadaki tüm üretim ve faaliyetlerini en başta sömüren ağa, mütegalibe sınıfı vardır ki sürekli bir borcun içine hapsettiği köylüyü ömürleri boyunca kullanır. Mütegalibe denen sömürücü ve çıkarıcı tipin tam karşısında yer alan köylüden bahseden roman ya da yazılarda karşılaşılan vaziyet, aslında Osmanlı'nın sınıfsal yapısıyla alakalı bir durumdur. Feodal düzeni hatırlatan bu sınıflar arası münasebetlerde köylü, devletin çürüyen yapısından da yardım bulamaz. Romanda en köklü çözüm yolu iktisadi sömürüyü yapan kişilere karşı isyan etmektir. Sıddıkzade ismiyle romanda vücut bulan ağa, devletin iktisadi unsurlarıyla beraber çalışır. Tahsildar, kaymakam, vali, yabancı tüccarlara aracılık eden diğer tüccarlar, Sıddıkzade'nin bir parçası olduğu ve köylünün emeğinin sömürüldüğü adil olmayan bir iktisadi düzeni yansıtır. “Köylüler Sıddıkzade'yi âdeta dinî bir rabita ile seviyorlar, onun dostluğunu her ne pahasına olursa olsun kazanmak istiyorlardı. Sıddıkzade bu bankasız, kredisiz, hükümete yerde Allah tarafından gönderilmiş bir kahramandı” (s. 63). Paranın dolaşımını elinde tutan Sıddıkzade, Anadolu'nun tamamına yayılmış, köylünün topraksız bırakıldığı,

emeğinin sömürüldüğü bir zamanın tipidir. Toprak reformunu bir türlü gerçekleştiremeyen Atatürk Devri idarecilerinden sonra da Osmanlı zamanındaki kadar olmasa da bilhassa Doğu bölgelerinde bu sömürü uzun seneler devam ettirilmiştir.

Zeynel Besim'in eşkıyalık, efelik hikâyeleriyle örülü romanı *Çakıcı Efe*'de, Anadolu'nun sosyal ve iktisadi yapısına dair birçok zenginlik vardır. Devletin tüm kurumlarıyla çöküşü sebebiyle ortaya çıkan efelik, eşkıyalık gibi toplaşmaların, devletin sağlayamadığı güvenlik, adalet, vergi, üretimin bölüşümü gibi iktisadi yapının temel unsurlarındaki boşlukları doldurduğu rahatlıkla söylenebilir. Romanda bir yan hikâye olarak yer bulan Gâvur İmam bahsi ilginç sosyal gerçeklikler taşır. Eşkıya olmadan evvelki hayatında bir köy imamı olduğu, tahsildarların yalancılığı, açgözlülüğü sebebiyle içindeki adalet duygusunun ağır basmasıyla; yol kesen, can alan bir canavara dönüştüğü anlatılan Gâvur İmam'ın ruhundaki kırılmanın kaynağı çürümüş devlet yapısı ve ahlaksızlaşan insanlardır. Köyde küçük çocuğuyla sefalet içinde yaşayan bir kadının tek kıymetli eşyası olan yemek yaptığı kazanına bile el koyan tahsildarın, keyfince borçlar çıkarması ve merhametsiz tavırları, merkezî yönetimin iflası neticesinde doğan ahlakın yitirilişini de sorgular. İmam, fakir kadının az miktarda olan borcunu ödediğinde, tahsildarın seneye geldiğinde yeni borçlar çıkarmak için verilen miktarı düşük gösteren makbuzu karşısında büyük bir değişim yaşar. "Ha... Yanlışlık olmuş. Elifini koymamışız, dedi ve sekiz rakamının arkasına bir rakamı ilave etti" (s. 20). Gâvur İmam'ın da efsaneleşen diğer efe ya da eşkıyaların da devlet düzenindeki bozulma sebebiyle ortaya çıktığı aşikârdır. Anlatıcı Cumhuriyet idaresinde bu tarz eşkıyaların olmama sebebini, kurulan düzenin faal biçimde işlemesi ve adaleti, eşitliği sağlamasında bulur. Çakıcı Efe'nin senelerce dağlarda rahat biçimde, zaptiyelere yakalanmadan hayat sürmesini devletin halka yapmadıklarını Efelerin yapmasında gören anlatıcı, hükümeti zalimlikle, devlet makinesini bozuk olmakla itham eder ve mütegalibeye karşı çıkan Efelik kurumunu devri içinde zorunlu bir müessese olarak gösterir.

Burhan Cahit Morkaya, *Gurbet Yolcusu* romanında, Anadolu'daki hastalıkların tetkikini yapan bir sağlık heyetinde doktor olan Kadri Bey'in, kimsesiz olduğu için İstanbul'a getirdiği evlatlığı Recep'in hikâyesi anlatılır. Kadri Bey'in Recep'i yanına alacağı son seyahatinde yirminci yüzyılın başlarındaki Anadolu'nun iktisadi ve sosyal

tasviri de yapılır. Kadri Bey, yanına evlatlık olarak aldığı Recep'i nasıl bir mahrumiyet sahasından kurtardığını ve büyük bir kurtuluşa sebep olduğunun farkındadır. Bu mahrumiyet sahası Anadolu'dur, Kadri Bey ve heyetteki diğer doktorlar bu konuda hemfikirdirler. “Bu seyahat beni dertli etti, çok üzüldüm, dedi. Türk köylüsünün bu kadar bakımsız olduğunu hiç zannetmiyordum” (14 Ağustos 1933: 5) gibi cümleler kuran heyetteki doktorların şahitlikleri, merhametleri ve yardım etme istekleri tabii ve kıymetlidir; ancak Osmanlı münevverlerinin yanı başlarında hayat mücadelesi veren Anadolu insanının çaresizliğini göremeyecek, bilmeyecek kadar halkına uzaklaşması, üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur. Hazırlanan raporun devlet tarafından bir neticeye vardırılmayacağından korkan heyet mensupları, vazifeleri bitip İstanbul'a döndükten sonra bir daha Anadolu'yu hatırlamazlar. Belki bu heyetin unutkan ve boş vermiş tavrıyla devletin rapor hazırlatıp, o raporlar ışığında köylüyü kalkındırma tasarılarını hayata geçirememeleri arasında bir ünsiyet kurulabilir.

Aka Gündüz, Osmanlı'nın son yıllarında köy görünümündeki bir kaza hayatını konu edindiği *Aysel* romanında ağa kızı Aysel'le köyün sıradan bir çocuğu olan Günahsızların Ali'nin aşkı üzerinden ağa ve mütegalibe baskısının olumsuzluklarından bahseder. Ali, “salgın kâtibi” olmasına rağmen Aysel'in babası Hacı Nazif'in gözünde fakir bir köylüden farksızdır. Hacı Nazif, kasaba eşrafının kurduğu çıkar ağının içinde entrikalarla yıpranır. Savaş sırasında kendi servetlerini artırmanın yolunda olan eşraf güruhu, köylünün refahını hiç düşünmez. “Tekâlifi harbiye meselesine gelince, o yüzden biraz canı sıkılıyor ve endişe ediyordu. Ama onun nesine gerek? Köylüden yüz okka aldığını merkeze kırk okka gösteriyorsa emir kulu, ne yapsın? Otuz okkası yüzbaşıya, yirmisi mülazıma, onu da kendisine kalıyordu” (s. 55). Zahire işlerinin başında bulunan Çavuş'un bu sözleri, köylünün hayatının devamlı mütegalibe tarzı kişilerce zorlaştırıldığını gösterir. Ali bu çıkarıcı çetelerin işlerine engel olduğundan, hem sevdiği kızıdan hem de canından olacağını anladığında eski kaymakamın kendisine bıraktığı mektubu alarak yeni kaymakamın huzuruna çıkar. Eski kaymakamın köylülere ilişkin fikirlerinin anlatıldığı bu kısım, Cumhuriyet idaresince de savunulacak bazı görüşleri içermesi bakımından dikkate değerdir.

“Selefialinizin başka bir nazariyesi daha vardı. Köylüler mutlaka ibtidai veya rüştü tahsilinden yukarı çıkmasın, livalılar, vilayetler, ancak idadi, sultani tahsili görmelidirler derlerdi.

-Fikrini anladım doğrudur. Rüştüye tahsilini bitiriyorlar, idadiye geçiyorlar. Vilayeti görünce köylerinden soğuyorlar. Sultaniyi okuyanlar da İstanbul'a gittiler mi vilayetlerine dönmüyorlar. Böyle böyle tenevvür edenlerimiz bir yerde toplanıyorlar ve Anadolu bomboş, kendi münevver evladından, mesaisinden mahrum kalıyor. Ben de bu fikirdeyim" (s. 90).

Köylülerin şehre gelmelerinin, hem de köylerdeki nüfus oranını değiştirecek nispetlerde şehre göç etmelerinin ülke iktisadına ve kalkınmasına menfi tesir edeceği yönündeki fikirler Atatürk Devri "köycülük" siyasetinin de ana düsturunu meydana getirir.

Aka Gündüz, bir diğer romanı *Aşkın Temizi*'nde, harp zenginlerinin sefahat dolu yaşamlarını anlatırken, İstanbul'u merkeze almaz ve köy hayatına harbin olumsuz yansımalarını ilave eder. Tıp okumak için köyünden seneler önce çıkan Erden'in köye dönüşü harp senelerine rastlar. Romanda iki ana çatışma unsuru yaratılmıştır. Eğitimli ve kültürlü Erden'in; kendisinin yokluğunda nişanlısının bir harp zenginiyle evlendirilmek istendiğini öğrenmesi birinci; köylünün mütegalibe ile ortak çalışan harp zenginleri tarafından sömürülmesiye ikinci çatışma unsurunu meydana getirir. Harbin zor şartları herkes için korkutucuyken, köylüler yüzyıllardır sömürülmeye alıştıkları mütegalibe dışında, hükümetin yeni vergi uygulamaları ve eşitlikten uzak, adaletsiz yaklaşımlarıyla iki kat kayba uğrarlar. Yolları olmayan, modern hiçbir kurumun yansımalarının görülmediği köyde yaşayan halk; hasta, yorgun ve korku içinde tasvir edilir. "Bir taraftan yürek acısı, bir taraftan muharebe salgını, öte yandan da yan bastın gökbela, çamura battın bozbela" (s. 3). Köylünün muharebe salgını dediği Birinci Dünya Savaşı sırasında mahsul ya da mal olarak köylüden alınan ve karşılığında makbuzu verilen bir tür vergidir. Romanda, bu vergiye ilave olarak yol vergisi, alınan satılan ürünlerden kesilen başka vergilerden bahsedilir ki bu vergilere köylüler, salgın adını vermiştir. Gökbela jandarmalar, bozbela da polislerdir. Polislerin köye kadar gelmelerine şaşırان Erden; köylülerin vazifesini kendi çıkarları için kullanan devlet görevlilerinin yarattığı korku ortamını hiç beğenmez.

Erden, köye seneler sonra dönüşünde yolların, evlerin ve insanların daha da eskidiğini, yıprandığını fark eder. Fakülteyi bitirir bitirmez köyünü kalkındırmak ve halka yardımcı olmak maksadıyla bir eczane ve muayenehane açmak düşüncesindedir. "Doğduğu günden beri doktor değil, nalbant yüzü görmeyen memleketinde bari kendisi bir iş görebilirse ne mutlu!" (s. 4). Bu düşünce kimi aydın gençlerde karşılığını

bulan ve İkinci Meşrutiyet'ten sonra başlatılan “halka doğru” hareketinin arada parlayan tezahürleri olarak yorumlanmalıdır.

M. Turhan Tan, *Deli* romanında Birinci Dünya Savaşı'ndan sadece İstanbul'un değil-umumiyetle savaş yıllarını konu alan Türk romanında İstanbul merkeze alınmıştır-Anadolu insanının da çok kötü şekillerde etkilendiği anlatılır. Yeşilirmak civarındaki bir kasabada, köydeki çiftliğin getirisiyle harpten evvel çok rahat bir yaşam süren Nihat Efendi ve ailesi, iktisadi çöküşten fazlasıyla etkilenecek hayat pahalılığından kaçmak için köye sığınır. Nihat Efendi, köyün ve köylünün geriliğini, bakımsızlığını önemsemez. Olayın akışını keserek okuyucuya malumat veren anlatıcı, köyü ve köylüleri çok iyi tanımaktadır ve Anadolu'nun yüzyıllarca unutulduğundan, bir türlü kalkındırılmadığından şikâyetçidir. “Asırlar ve asırlar var ki Anadolu köylüsü ne mürşit, ne rehber görmüştü. Daha dün kadar, bizim bile yetiştiğimiz günlere kadar Anadolu köylüsüyle ve köyleriyle alakadar olan ne makam ne de eşhas vardı. Köylere ancak jandarma ve tahsildar giderdi” (18 Temmuz 1929: 4). Anlatıcı uzun uzun ve teferruatlarıyla Anadolu'nun kalkınamayıpının sebeplerini okuyucusuyla paylaşırken kalkınmanın yollarını da kendince açıklar. “Eğer son elli senede her kaza kaymakamı bir köyün, tek bir köyün tanzimiyle uğraşmış olsaydı köylerimizin bugünkü manzarası bambaşka olurdu. Ne çare ki köye ve köylüye bakan olmadı” (19 Temmuz 1929: 4). Kaderiyle baş başa bırakılan köylü el yordamıyla, göreneklerin etkisiyle yaşamını sürdürür. Cumhuriyet'in devraldığı ve senelerce tam manasıyla kalkındıramayacağı köy, köy kalkınmasından bahsetmesinin yanı sıra, anlatıcının erken dönemde köy meselelerine kafa yordüğünü göstermesi bakımından da kıymetlidir. Roman kişilerinden Nihat Efendi'nin karşılaştığı köyün manzarası bu şekildeyken, onun tek düşüncesi kendisinin ve ailesinin rahatça, bolluk içinde yaşamasıdır. Zamanla bir mütegalibeye dönüşerek, çaresiz köylülerin emeğini sömürmeyi tercih eder. “Parası bilahare verilmek üzere gözüne kestirdiği besili koyunları, semiz inekleri satın alıyor, babasız çocukları çobanlıkta kullanıyordu. Erlik davası menfaat önünde unutuluyor ve kabadayı Nihat, miskin bir endişei teneffüyle dulları ve yetimleri dolandırıyor” (20 Temmuz 1929: 4). Anadolu insanları tarafından kabul görmüş ya da köylülerin zorla kabullenmek zorunda bırakılmış olduğu bir kader gibi ülke kalkınmasının önünde yüzlerce yıldır azameti ve korkunçluğuyla duran mütegalibe tipi, köy kalkınmasının da en büyük düşmanlarından biridir. Ne üretilen ürünlerden bir artı değeri geliştirme bilinci

geliştiren ne de emrinde çalıştırdığı insanlara hak ettikleri yaşam kalitesini sunan ağa, mütegalibe, eşraf isimlerindeki kişiler, köy kalkınmasında ciddi engeller teşkil etmişler, köylünün topraklandırılmasına uğraşan Cumhuriyet idarecilerini bile yollarından döndürebilmişlerdir.

Burhan Cahit Morkaya, *Yüzbaşı Celal* romanına devrin muharriri olarak yaklaşır, Birinci Dünya Savaşı'nda Arap çöllerinde, Türk askerinin verdiği mücadelelerde, beyhude Türk kanının döküldüğü fikrini savunur. Türklerin Arabistan'da ne işi var, sorusunu devamlı tekrarlayan anlatıcı, Anadolu köylerinin ve ülkenin kalkınmasında bu savaşların büyük kayıplar yarattığını asli kişi Yüzbaşı Celal'e sıklıkla söyler. "Hiçbir şey almadan bu çöllere mütemadiyen verdik. Türk'ün gıdasından keserek Arap'ı besledik. (...) Bu altınlar ki her biri Anadolu'da bir Türk köylüsünün sattığı bakır, bir köy kızının mezada çıkan sırmalı gelin yorganı bedeli olarak toplanmıştır" (8 Haziran 1931: 4). Yüzyıllardır modern tarım imkânlarıyla donatılmayan, çeşitli güçlerce kazandıkları sömürülen, kazançları, adaletsiz usullerle toplanan vergilere giden köylüler, yirminci yüzyılın başlarında birbiri ardına patlak veren savaşlara hem evlatlarını, eşlerini hem de kazançlarını vermek zorunda kalmışlardır. Köy kalkınması uygulamalarının hayata geçirilemediği uzun yılların bakiyesi çaresiz ve yoksul köylülerdir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın kurmaca kişilerini İstanbul'un yakın köylerinde dolaştırdığı *Eşkîya İninde* romanında, köylü çaresizlik ve fakirlik içinde tasvir edilir. Köylü, ödeyemediği vergilerden ve eşkıyanın zulmünden yılmıştır. Medeniyet, ulaşım imkânlarından diğer terakki unsurlarına kadar köylere hiç uğramamıştır. Şehirli Nefi Bey'in kayınbiraderiyle yaptığı zoraki yolculuk, Hüseyin Rahmi'ye eleştirinin boyutlarını artırma imkânını yaratır. Çünkü İstanbul dışına hatta semtlerinden çok uzağa çıkmamış bu iki şehirlinin memlekette gördükleri çarpıcı bir gerçeklik doğuracaktır. "Ne insan kaldı. Ne hayvan kaldı. Yiyeceğimiz kuru ekmeği zar zor buluyoruz. Hepimizin benzimize bakınız. Sarardık. Kuruduk. Kaldık" (s. 28) diyerek Nefi Bey'e dert yanan köylünün düştüğü duruma hadiseler ilerledikçe Nefi Bey de düşecek ve eşkıyalarca alı konacak, aç susuz bir şekilde esir hayatı sürecektir. Eşkîyaların hemen İstanbul dışında devleti yok sayarcasına, halkı haraca kesmesi, insan kaçırmayı, fidye istemesi devletin düştüğü aczi gösterir. Öte yandan köylünün,

eşkıyaya verecek canından başka bir şeyinin olmayışı da devrin köy kalkınmasındaki zafiyetlerini tekrar göz önüne serer.

Hilmi Ziya Ülken, *Yarım Adam* romanında Mütareke senelerindeki aydınların ülke kalkınmasındaki siyasette hemfikir olamayışları, halka mesafeli duruşları ve köye dâhil olmadan köy kalkınmasına dair fikir yürütmelerini ele alarak devrin bulanık hâlini yansıtır. Mehmet Demir, romanın ilk sayfalarında halkına yabancı, fakir insanlara hor bakan biri olarak tasvir edilirken Bursa’da zamanla değişime uğrar. Köylülerin satış yaptığı bir pazarda, gördükleri ve duydukları Mehmet Demir’i halkına bir adım daha yaklaştırır.

“Her şey tasavvur edilemeyecek kadar ucuzdu. (...) Bu kalabalıkta göze batan şey, sırtına bir küfe geçiren boş köylülerin yalvarıp sürtünerek dolaşması idi.

(...)

-Niçin her şey bu kadar ucuz?

-Halkın vergi verecek hâli mi var, beyim!

-Bu kadar işsiz ne dolaşıyor?

-Köyde iş yok. Ne yapsınlar? Belki burada buluruz diye geliyorlar. (...) Bunların çoğu köyde gırtlığına kadar borçludur. Faizci derdinden tarlasını satar, evini satar” (s. 109, 110).

Mehmet Demir, kafasında “Niçin çalışmazlar?” sorusuyla köylüleri anlamaya çalışır. Ancak Türk aydınının umumi meselesi onda da vardır, mesele ettiği mevzu hakkında derinlemesine ve samimi bir bilgisinin olmayışı, mevzuya şümullü bakamama durumu Mehmet Demir’i de köy kalkınmasına yakınlıştır; ancak hakiki köy meselelerine bir adım dahi yaklaştırmaz. Romanda, Osmanlı’nın son yüzyılında kalkınmanın tümünden iflası da resmedilir. Şehirdeki işçiler açlıkla imtihan hâlindeyken köylüler tefecilerin, faizcilerin elinde kırılmakta, vergileri ödemekte zorlanan köylüler hayata dair hiçbir umut taşımamaktadırlar.

Selahattin Enis’in *Ayarı Bozuklar* romanındaki Mahmut, Mütareke senelerinin ahlaki ve iktisadi çöküşünün anlatıldığı *Endam Aynası*’nda asli kişidir. Köyünde annesi Emine’yi bırakarak kendisine bir hayat kurmaya çalışan ama bir türlü İstanbul’un Mütareke’de aldığı şekli içine sindiremez. Bir kısım kadın ve erkeklerin hiçbir şey yokmuş, İstanbul işgal edilmemiş gibi hareket etmelerine, eğlencelere katılmalarına inanamaz. Mahmut’un iç dünyasının yansıtıldığı kimi satırlarda Anadolu insanıyla İstanbul’daki bu tufeyli sınıf kıyaslanır.

“Senelerce, İstanbul, sözde güzidelerin İstanbul’u sadece sağmal bir inek gibi Anadolu’yu emmiş, kadit hâline getirmişti. Köyde jandarmaların kırbaç vurarak topladıkları vergiler, öşürler vesaire sadece bu sözde kibar, aristokrat, sözde güzide sınıfa fondan, iskarpın, kravat, içki, eteklik, pardesü, lavanta parası olmuştu” (s. 140).

Anadolu’dan gelen Mahmut’un İstanbul’un sokaklarında, mağazalarında ve evlerinde şahit olduğu sefahat dolu yaşam, onu Millî Mücadele’ye itecektir. Ancak bu şekilde arınacağını düşünen Mahmut, Anadolu’yu ihmal eden Osmanlı’ya sitem doludur. Savaşı kazanan askerle İstanbul’a dönecek olan asli kişi, kurtuluşun Anadolu’dan başladığının timsalidir.

Reşat Nuri Güntekin de Kurtuluş Savaşı’nın kazanılıp yeni Türk devletinin kurulmasıyla bitecek olan *Yeşil Gece*’de Anadolu’nun geri kaldığını tekrar eder durur. Anadolu’nun geriliğini “uzun yeşil bir gece”ye benzetirken “fikirlerin geri, insanların sefil kalması, işlerin fena gitmesi” (s. 37) hep medreseden çıkan ve çağa ayak uyduramayan kişiler yüzündendir. Romanın asli kişisi Şahin Öğretmen, halka doğru gidilmesi gerektiğini anlayan ve II. Meşrutiyet sonrası bu fikirle hareket eden gençlere bir misal olarak düşünülebilir. İstanbul yerine Anadolu’da küçük bir köy ya da kasabada bir ateş yakmak, kendince yöre insanını kalkındırmak, “kurtarmak” ve tenvir etmek için birçok zorluğa göğüs gerer. Karşılaştığı Sarıova, tam da umduğu gibi gerilik ve sefalet içindedir. “Eski hasır parçaları üstünde güneşleyen iskelet gibi ihtiyarlar. Küçülmüş ihtiyarlara benzeyen yüzlerindeki yaralara sinekler üşüşmüş, şiş karınlı, çarpık, sıska vücutlu çocuklar” (s. 45) geri bırakılmış, kalkındırılmamış Anadolu köylerine bir misal teşkil edecek niteliktedir.

Millî Mücadele’nin kazanılmasıyla Cumhuriyet idaresi başa geçecek ve çoğunluğu köylü olan bir toplum tabakasının yaşadığı ülkeyi devralacaktır. Nüfusun çoğunluğunu kapsasa da köylü sınıfına dair, Anadolu köylüsünün kalkınmasına dair şümüllü bir çalışmanın Osmanlı Devleti tarafından yapılmamış olması, Atatürk Devri iktisadını zorlayacak meselelerden biri olarak ülke idarecilerini bekler.

5.3.2. Atatürk Devri İktisadi Köy Kalkınması

Cumhuriyet ilan edildiğinde, Türkiye’de, hâlâ ziraat temelli bir iktisadi hayatı olan, köylü nüfusun ülkenin çoğunluğunu kapsadığı sosyal bir yapı mevcuttur.

Savaşlardan arta kalan bir devletin küllerinden tekrar inşa edilen genç Türkiye, korumacı bir iktisadi yapıyı tercih etse de, seçeceği ya da uygulayacağı tüm iktisadi anlayışlar kapitalizm menşelidir. Sanayileşme çabalarını ön sıralara alan ve muasır devletlerin seviyesine ulaşmaya gayret eden iktidar, köyü ve köylüyü de unutmaz. Ancak Ahmet Hamdi Başar, Nahit Sırrı Örik, Reşat Nuri Güntekin, Refik Halit Karay gibi isimlerin anı ya da gezi yazısı türündeki eserlerinde Cumhuriyet idaresinin iyi niyetlerine karşın, bir türlü köy kalkınmasının gerçekleşemediği anlaşılır.

Aka Gündüz'ün kendisiyle özdeşleşen *Dikmen Yıldızı*'nda, güçlü, zeki ve erkeklerle eşit konumda olan Türk kızı Yıldız, Türk genç kızlarına misal olarak gösterilir. Yıldız, ülkenin düşmanlardan kurtulmasıyla yetinmeyerek köylerin nasıl kalkınacağına dair de fikirler üretir. II. Meşrutiyet'ten sonra sıklıkla dile getirilen kooperatiflerle kalkınma Yıldız'ın ağzından okurlarla paylaşılır. Yıldız'ın aklındakilerin, aslında Atatürk'ün bizzat örneklerini kurup yıllarca geliştirdiği çiftlik ve kooperatiflerin romana birer yansıması olarak düşünülebilir. “Evinizi süpürtmek, lambanızı yakmak için bir hademeye ihtiyacınız vardır. O hâlde bir şehir de bir aile ocağıdır, niye kooperatif şeklinde bir şirkete bırakmıyoruz da bir alay eşit haklı vatandaş sivriltiliyoruz? Her memlekette Belediye teşkilatı, devlet teşkilatı dışında olmalı” (s. 156). Belediyelerin vazifelerini görmemelerinden şikâyet edip köy ve kentlerin kalkınması için kurtuluş reçetesi olarak kooperatifleri işaret eden romanın asli kişisi Yıldız, liberal bir idare yerine dayanışmacı usulle yönetilen korporasyonları savunur. Romanda Osmanlı merkezî teşkilatının zayıflamasıyla güç daireleri genişleyen mütegalibe, ayan, ağa gibi kişilerin varlığı da tenkit edilir (s. 261). 1928 yılında yayımlanan roman, henüz çok genç olan Cumhuriyet idaresince tartışılan, değiştirilmeye çalışılan ya da kurulması tasarlanan meseleleri kurmaca dünyaya taşıyarak devirle kurduğu yakınlığı bir parça artırmıştır. Genç Türkiye'nin kuruluş yıllarında da mesleki temsil ve korporatizm ya da solidarizm isimleriyle birlikte adı geçen kooperatifçilik sistemi, ileriki yıllarda Mustafa Kemal'in de bizzat kuracağı çiftliklerin yapısını oluşturacaktır. Hatta romanın asli kişinin dile getirdiği “aile ocağı” kavramının altında yatan halkçılık ve halkın organik bir bütün olduğu fikri de Mustafa Kemal tarafından savunulacaktır.

Yusuf Ziya Demircioğlu'na ait *Boş Beşik ve Akkuş*'ta köy ve yörük hayatı, destansı bir aşk hikâyesiyle anlatılır. Fadime ile Halil'in aşkları halk hikâyeleri

motiflerini taşır. Romanda belli bir yaşa gelip babadan kalma değirmenini Fadime ve Halil'e bırakan Mehmet Dayı'nın mirası üzerine yazarın verdiği notlar köylülerin yaşam şekillerini, neden yüzyıllarca ihmal edilmelerine rağmen köylü sınıfının üretmeye devam ettiğini gösterir. "Herkes köylüsünden, memleketlisinden utanır, mal satmaya, israf yapmaya cesaret edemezdi. Anadan, babadan kalan malın üstüne mal alıp koymak itibarı artırırdı" (s. 191). Yazarın sözleri okuyucuyu, köylülerin desteklenseler, ürünlerden kazandıklarını artık değer kapsamında yeni işlere sevk etmek suretiyle Batı tipi müteşebbis özelliğini kazanabilecekleri yönünde bir yoruma götürür.

C. Behçet Perim, *Göçmen Ahmet* romanında idealist bir köy öğretmeni olan Ahmet'in vazife hayatını ve genç Türkiye'nin köylerini kalkındırma çabalarını anlatır. Anlatıcının genç Türkiye'yi görmek istediği gibi güzellik ve kalkınmışlık tablosu içinde yansıtması, devrin inkılapçı söylemleriyle uyuşur. Ahmet, Osmanlı idaresindeyken de uğradığı köye Cumhuriyet yönetimindeyken geldiğinde büyük bir değişimle karşılaşır. "Muratlı durağına indiğim zaman beş sene evvel küçük bir köy hâlinde bıraktığım bu dilber nahiyenin kısa bir zaman zarfında geçirdiği istihaleyi düşünerek yapıcılık ve yaratıcılık yolunda atılan düzenli adımların verimlerini görmekle" (s. 14) öğünen Göçmen Ahmet, mutludur, istikbale güvenle bakmaktadır. Köylünün de kendi arasında kurduğu yardımlaşma ve dayanışma davranışlarını gösteren "yardım sandıkları" uygulamasıyla hem köy mamur edilmekte hem de fakir köylüler fakirlikten kurtulmaktadır (s. 26). Romanın anlatıcısı inkılapların coşkunu bir savunucusu konumundadır ve romanın aslı kişisi Göçmen Ahmet'le özdeşleşir.

A. Adnan'ın *Ateş Hattı* romanı, Atatürk inkılaplarının coşkularını taşıyan tipik devir romanlarından. Yüksel adlı milliyetçi bir muharriri, İzmir'in Sessiz Dere köyüne çağıran Işık adlı idealize edilen inkılapçı genç bir kızın köylüyü kalkındırma uğraşları konu edilir. Millî Mücadele senelerini vaka zamanı seçmesine karşın, anlatma zamanının içinden çıkamayan, Cumhuriyet inkılaplarının savunucusu gibi hareket eden anlatıcı, köylü sınıfını tenvire çalışır gibidir. Edebî eserin toplumu tesiri altına aldığı düşünülerek yazılan romanın, devrinin sözcüsü olan eserlerden farkı yoktur. Işık'ın Rusya'daki halkçı hareketlerden haberdar oluşu romanın tek farklı tarafı olarak sayılabilir. 1933 senesinde yayımlanan romanda, Millî Mücadele senelerinde bir Türk kızının Rusya'yla kurduğu fikrî yakınlık; ancak Rusya'yı sadece

planlı ekonomi atılımlarında belli ölçülerde kendine yakın gören bir hükümetin iktidarda olduğu seneler için hem tabii hem de ilginç sayılabilir. Köylü, bir taraftan devletin görevlileri öte yandan mütegalibenin sömürüsüyle sıkıştırılmış vaziyette tasvir edilir. “İsimsiz efenin adamları tarla sahiplerinden açıktan açığa haraç alır. Geriye kalanı da faizci ile öşür mültezimi paylaşır” (s. 27). *Ateş Hattı*’nı, köylünün bir yandan iktisadi zincirlerle, beri yandan din korkusuyla geri bırakıldığının anlatıldığı, geçmişin kıyasıya tenkit edildiği romanlar arasında saymak mümkündür.

Türk edebiyatı tarihinde adından fazlaca bahsedilen *Yaban* romanını Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 1932 yılında Millî Mücadele’nin kazanılmasından on yıl sonra kaleme alır. Genç Türkiye için kalkınma tasarılarının tartışıldığı otuzlu yılların başlarında Yakup Kadri de *Kadro* dergisi kanalıyla Rusya’dan çeşitli etkiler taşıyan devletçiliğin savunucusu olarak bu kalkınmaya tesir etmeye çalışır. *Yaban* romanı tam da bu yıllarda, müellifinin *Kadro* dergisindeki fikirlerinin tartışıldığı bir zamanda yazılır. Köy kalkınmasına ciddi bir yerin ayrıldığı *Kadro* dergisinde halk, tenvir edilmesi gereken, inkılabın en mühim neferleri olarak görülür. Bu tenvir işini sadece Türk münevveri yapabilecektir. Köyü tanıyan, noksanlıklarını bilen bir Türk münevveridir bunları yapabilecek. *Yaban* romanındaki köylü de münevver de Osmanlı toplumunun aynasıdır. Birbirinden kopmuş, birbirinden uzak ve birbirine yabancı bir hâldedir. Köylü, Osmanlı idarecilerince yüzyıllarca yalnız bırakıldığından Yakup Kadri’nin kaleminden çıkan köylü de tam da devrin iktidarının fikirlerine uygun bir köylü tipini canlandırır.

Romanda toprağı kurak bir Anadolu köyünün üzerinde, çaresiz, fakir, cahil, borçlu bir köylü yığını yaşamaktadır. Köylü, ağanın, mültezimin elinde kaderi neyse onu kabullenmiş, sefil bir hayatın içinde tasvir edilir. “*Yaban*’daki köy Osmanlı’nın son kırıntısı” (Polat, 2001: 467) olarak romandaki yerini alır. Romanda, Mehmet Ali’nin annesi, Salih Ağa’nın oğlu, Bekir Çavuş’un kızı, Muhtar’ın karısı hastadır. “Sakatlık hemen herkese mahsus bir hâl gibidir” (s. 19). Salgın hastalıkların tedavisinde geç kalınması, doktor ve ilaç yüzü görmeyen köylüleri sakatlığa sürüklemiştir. Birbirine bağlı olarak köylüyü ve köyü hastalığa, kuraklığa sürükleyen gerilik anlatıcının her cümlesinde vardır. “Ve köy, bataklıkta bir uyuz manda gibi kokuyor” (s. 23). İzmir İktisat Kongresi’nde köylülerin isteklerinden biri de bataklıkla mücadelede kendilerine yardım edilmesi olmuştur. Aşarın ağırlığından, vergilerin

adaletsizce toplanmasından, salgınlardan yılmış bir köylü manzarası, tarihî gerçekliklerle örtüşmektedir. Ancak romanın asli kişisi Ahmet Celal, karşılaştığı geri ve kurak köy manzarasının dışında, Batı Anadolu’da verimli ve yeşil köylerin varlığını da hatırlar, emir erinin köyünün hâlinden iğrenir.

Köylünün bir başka büyük sıkıntısı, insanları sindirerek gücünü artıran tipik bir mütegalibe örneği olan Salih Ağa’dır. Ağa, servetini artırmak için, kimsesiz, cahil köylülere rahatlıkla kandırıp ellerindeki tarlayı, malı ya da parayı alır. Ahmet Celal’in köydeki sosyal ve fiziki yapıdan iğrenmesini artıran en mühim mesele, Millî Mücadele’ye destek olmayan ya da kendi çıkarlarını düşünen Anadolu insanıdır. “Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gaspla bir olup komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının” (s. 110) varlığı, Ahmet Celal’i üzmemekte ve yormaktadır. Ahmet Celal, köylüyü bir şekilde tesiri ve tahakkümü altına alan Salih Ağa’yı dövdüğünde, köylünün ağanın tarafını tutuşunun sebebini yüzyıllardır ana babalarından köylülere miras bırakılan itaatkârlıkta ve korku hissinde aramak gerekir. Ağa’ya bu kadar itaat ettikleri için köylülerden nefret eden Ahmet Celal, köylüler çalıştığında bunu kutsal bir ayin gibi, bir sanat eseri gibi izlemeden de duramaz. Onun istediği kalkınmış bir köy ve köylüdür.

Yaban, her ne kadar II. Meşrutiyet sonrası şekillenen ve Anadolu gerçeklerinden bihaber münevverle, gerilik içinde terk edilmiş cahil köylünün karşılaşması şeklinde okunsa da 1932 senesinden bakan bir anlatıcının yıkılan Osmanlı’ya menfi yaklaşımının tesirini de bünyesinde taşıdığını unutmamak gerekir. Anadolu ve tüm Türkiye için kalkınma tasarıları olan inkılapçı *Kadro* dergisinin bir yazarı olan Yakup Kadri’nin, 1932 senesinde hâlâ kalkınamamış Anadolu için kolaylıkla tenkit edeceği tek ismin Osmanlı oluşuysa düşündürücü olmaya hâlâ devam etmektedir.

Aka Gündüz, *Çapkın Kız* romanında Cumhuriyet idaresinin uygulamalarını ve inkılapları asli kişi Çapkın sayesinde bir hayli ön sıralara çıkarır. Çapkın’ın yardımı muhtaç insanlar, çalışmak isteyen kadınlar için açtığı yardım kuruluşları Atatürk Devri’nde fazlasıyla dillendirilen topyekun seferberliğe uygun düşer, ancak köylü bir kadının eşiyle beraber köyünden çok uzak olan şehre gelip çalışmak ve tek evladını başkalarına emanet etmek zorunda kalmasının sebebinin köylerindeki kuraklık oluşu, iki yıldır kuraklıkla mücadelede yalnız kaldıklarını, devletin yetersiz kalışını göstermesi bakımından ilginçtir. Anlatma zamanıyla vaka zamanı arasında pek farkın

olmadığı romanlarda, umumiyetle devrin idarecilerine, faaliyetlerine övgünün yer aldığı görülse de ayrıntılarda işlerin iyi gitmediği *Çapkın Kız* örneğinde olduğu gibi görülebilmektedir.

On Yılın Romanı da on yılın sonunda devrin iktidarına Ethem İzzet Benice tarafından yapılan övgülerle doludur. Romanda yirminci yüzyılın başlarındaki Osmanlı'nın idaresindeki Anadolu'nun unutulmuşluğuna ve çaresizliğine bilhassa yer ayrılır. Romanın asli kişisi devletin merhameti ve teşvikiyle Amerika'da eğitim alacak kadar desteklenmiş köylü çocuğu Erhan'dır. 1912 yılının Osmanlı'sında köyün ve köylünün üzerinde bir kara bulut gibi dolanan ve yedi bela adıyla paşa, ağa, imam, mültezim, tahsildar, zaptiye, şeyh sıfatıyla zulüm saçan bu güç odakları, genç Türkiye'nin idaresinde tamamen ortadan kalkmış gibi verilir (s. 34). Erhan, genç Türkiye'nin onuncu senesinde Amerika'dan yanında Amerikalı hocasıyla geldiğinde, ayakları onu bir zamanlar büyük acılar çektiği köyüne sürükler. On yılda birçok şey değişmiştir Erhan'ın köyünde. Anlatıcı büyük bir coşkuyla köy inkılabını anlatır. "Türkiye'de en büyük inkılaplardan birisi de köylü ve köy inkılabı demek lazımdır. Köyde hiçbir şeye benzemeyen tılsımlı, mucizeli ve dev adımlarıyla yürüyen bir inkılap var" (s. 133). Erhan, memleketinin kısa bir zamanda "yedi bela"dan kurtulmasına, mamur edilmesine hayran kalır. Osmanlı, son dönemlerinden bahsedilerek romanda, acımasızca tenkit edilmiş, genç Türkiye'nin başarıları bir hayli büyütülmüş, övgülerle anlatılmıştır.

Onuncu yılında genç Türkiye'nin aşılması zor merhalelerden geçerek ulaştığı başarılar Aka Gündüz'ün *Yayla Kızı* romanında da işlenir. Yayla kızı Petek'in bir köyden başlayarak Amerika'ya uzanan başarı hikâyesinin anlatıldığı romanda, asli kişi Petek'in onuncu yıl kutlamalarının yapıldığı sıralarda vatanına dönmesi, özüne dönmesiyle ilişkilendirilir (s. 167). Köyünü unutamayan Petek'in kazandığı servetle memleketini kalkındırma planları, okuyucuya gençleri her ne kazanırlarsa kazansınlar, bir gün mutlaka köylerine, memleketlerine dönme fikrine götürme üzerine inşa edilmiştir.

1933 senesinde yayımlanan Sadık Fehmi'nin *Kır Armağanı* romanı, köylüleri köylerinde mamur etme fikrinin yansımalarını içerir. Romanın asli kişisi idealist ve inkılapçı Salahattin, İstanbul Öğretmen Okulundan mezun olup bir köye tayinini ister. Memleketinde vazifesine başlayan genç öğretmen, derslerinde tatbiki eğitimler

vermek suretiyle çocuklarla toprak, vatan ve memleketleri arasında sıkı bağlar kurar, çocukları gönüllü olarak ziraata sevk etmeye çalışır (s. 32). Salahattin, memleketine döndüğünde çok kısa sürede etrafın yaşanabilir hâle getirilmiş olduğunu görür. Romanda, ülkesi için çalışan memurların, idarecilerin vazifelerini tam manasıyla yerine getirmeleri hâlinde köylerin, kentlerin kalkınabileceği fikri de verilmiş olur.

Ziya Çalık, 1934 senesinde yayımladığı *Takma Ayak Hasan Çavuş* romanıyla Cumhuriyet köy kalkınmasını destekleyen bir kurgu oluşturur. Halkla devletin el ele verişiyle modern bir köy hayatının oluşturulabileceği fikri okurlara sunulurken devrin idarecilerinin köy kalkınmasına dair çalışmaları büyük bir övgüyle ve ütöpik bir kurguyla verilir. Cumhuriyet iktidarının 1923'ten beri uyguladığı Numune Köy Projesi, anlatıcının kurmaca dünyasında olması gerektiği ya da devrin ülkücü kişilerince hayal edildiği boyutlarda anlatılır. İnkılaplara, Cumhuriyet'e methiyeler içeren roman, devrin iktidarının köy kalkınmasına bakışını ve bu kalkınma faaliyetlerinden beklentilerini yansıtmaları bakımından kıymetli malzemeler taşımaktadır. Halk adamı, asker ve son olarak gazi mertebesine kavuşan Hasan, Birinci Dünya Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına kadar ülkesi için faydalı olmuş bir gençtir. Savaşın birçok cephesinde vazife alan Hasan, yabancıların köylerindeki modernliği ve nizamı da görme fırsatı bulur. Savaşın ardından memleketine döndüğünde faaliyete geçirmek için birçok fikir devşirir. "Diyordu ki Türk, bu harpte, yabancılardan çok iyi dövüşüyor, kaçmıyor, sabrediyor (...) peki öyleyse, insanlık kıymeti Türk'ten üstün olmayan bu insanların evleri, barkları neden Türk köyünden iyi? Neye ondan daha iyi, daha rahat yaşıyor, neden daha fazla zengin oluyor?" (s. 5). Hasan'ın kafasını karıştıran ve aydınlatan bu sorular ancak Cumhuriyet'in inkılapçı ve kalkınmacı idaresinin destekleriyle bir mana kazanacaktır. Köyüne döndüğünde karanlık kulübesiyle Osmanlı sınırları dışında gördüğü yerleri mukayese edişi bir neticeye varır. Ancak her şey tasarı hâlinde aklında dolanır durur. "Fena kokulu, havasız izbelerdi. Yollarda bulaşık birikintileri, pislik, tezek kokuları, bu cennere benzeyen yeri mezbelelik yapmıştı. Burası değişmeliydi" (s. 17). Yabancı memleketlerde gördüğü kadarıyla muhayyelesinde evler, yollar, binalar inşa eden Hasan Çavuş bu fikrini köylüye açtığı gün, anlatıcının zorlaması bir hadiseyle Vali'nin ülkücü bir mühendisle yolları bu köye düşer. Zaten Cumhuriyet idaresi 1923 senesinde mübadelerle ülkeye gelecek nüfusu barındırmak amacıyla numune köyler inşasına başlamış, bu köylerin inşasıyla köy kalkınması ülküsü bir projeye dönüşmüştür.

1923'te başlayan numune köylerin sayısı, romanın yayımlandığı 1934 senesinde altmış dokuzu bulmuştur. İlk çıkış noktası barınma temelli olan bu köylerin muhtevası, 1924'te köy kanununun çıkışı, 1928'den sonra köy kalkınmasına hız verilmesi gibi sebeplerle yeni tarım toplumu yaratmak ülküsü kazanmış, şehirdeki tüm modern imkânların köylere taşınması amaçlanmıştır (Örmecioğlu, 2019: 735). Romanda, tam da Hasan Çavuş'un aklındaki tasarıları hayata geçirmek maksadıyla şehre gideceği bir sırada, ülkenin köy kalkınması fikrinin destekleyicisi olarak Vali'nin köye gelişi, genç Türkiye idarecilerinin halka yakınlığını okuyucuya ispatlama uğraşı olarak da yorumlanabilir.

“Vali Bey, vilayetin mühendisine döndü:

-Bu da sizin gibi, asri, ucuz, sıhhatli bir numune köyü yapmak istiyordu.

O kafa, siz de kol olursanız, emeliniz meydana gelir” (s. 21).

Mühendis ve köy halkının kalkınma hakkındaki fikirleri aynı mekân ve zamanda buluştuğunda genç Türkiye'nin kalkınmasının önünde hiçbir gücün duramayacağını iletisi verilir. Mühendis Temuçin, ismiyle fikriyle tam bir Türk görüntüsü taşımaktadır. Devrin idarecilerinin şehirler kadar köylerin de modernleşmeye gereksinimleri olduğu yönündeki görüşleri, köylünün kalkındırılarak şehre olası bir göç yoğunluğunun da önünü kesmek amacını da taşır. Mühendis Temuçin, romanda devleti temsil ederken Hasan Çavuş fedakâr köylüyü sembolleştirir.

“Avrupa'da okumuş, çalışkan, yorulma bilmez bir insandı. O da tıpkı Hasan Çavuş gibi köy ve köycülük fikrindeydi. Köy ne kadar iyi olursa şehir de o kadar iyi olur derdi ve yeni bir köy meydana getirmek için aşkın ve taşkın masraflara değil oradaki malzeme ile meydana getirmek isterdi” (s. 23).

Mühendisin her şeyi yerli malzemelerle ve köyün imkânlarıyla yapma fikrinin temelinde Osmanlı'nın son yüzyılında “halka doğru” hareketiyle ve bununla gelişen kooperatifçilik, dayanışma gibi faaliyetler vardır. Romanda yerli zenginlik ve malzemenin işlenebilmesi için devletin desteğine ilave olarak bir sermaye ihtiyacı doğar. İşlerin intizamlı ve süratli gitmesini sağlayacak bu sermayeyi de mühendis tedarik eder. Mühendisin köyün kalkınması niyetiyle aldığı bilete Tayyare Piyangosu'ndan ikramiye çıkması köy için bir dönüm noktası teşkil eder. Devletten alınan para devleti ilgilendiren köyün kalkındırılması için kullanılacaktır.

“Bu para, köy sandığı için, köy kooperatifi için bir sermayeydi. (...) Bu para ile eşya, tohum, makine... her şey alacağız. Paranız hiçbir zaman murabıhacılara gitmeyecek, her zaman daha çok artmış olacak. (...) Bu köy sermayesiyle köylünün ferdi ve cem’i birçok şeylerinin tedariki kabil olacaktı. Traktör, otomobil, birçok ziraat makineleri alabilecekleri gibi kumaş, eşya satın almak için de hayli paraları olacaktı” (s. 27).

Köy sandığındaki paranın harcanıp tükenmemesi işletilmesine, yeni iş imkânlarının açılmasına bağlıdır. Her köy kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra ulaşımın imkân verdiği ölçülerde yakın veya uzak şehirlere ürettikleri malları satmayı hedefledikçe, daha fazlası için çalıştıkça köy kalkınması asıl hedefine varacaktır, fikri devletin temsilcisi mühendisle köylülere ilan edilir. Bu fikrin hakikat olması işin elektrik en elzem ihtiyaçlardan biridir.

Avrupa’da eğitim görmüş mühendis, Avrupa’nın işletmeci zekâsının, fabrikalaşan toplumunun farkındadır. Geniş orman arazilerine sahip olan köyde, elektrik getirildikten sonra kereste fabrikası inşasına geçilmesi fikri, köy kalkınmasının bir parçası olarak yine mühendis tarafından ortaya atılır ve uygulanır (s. 32). Kereste fabrikasının ardından bir masal zamansızlığıyla birçok kalkınma faaliyetinin gerçekleştirildiği köyde, hazır bulunan dokuma tezgâhlarında daha güçlü ipler kullanılmak suretiyle yerli kumaşlar üretilmesi, bu üretilen kumaşlarla yerli kıyafetler meydana getirilmesi sağlanır. Köydeki kalkınma her sahaya sıçrayan, tüm cinsleri dâhil eden büyük bir kalkınma tasarısına dönüşür. Kadın ve erkekler fabrikalarda, tezgâhlarda, tarlalarda beraber çalışıp beraber kazanırlar. Mühendis, köy kalkınması manasında yapılacak işleri tamamladıktan sonra, devlet ricalinin bulunduğu bir törenle davetlilere numune köyünü gezdirir. Davetliler memnundur, Atatürk Türkiye’sinin arzu ettiği numune köyü tam manasıyla karşılarında durmaktadır. “Herkes gördüğü düzenden, kaynaşıklıktan, birleşiklikten o kadar memnundular ki, duygularını nasıl anlatacaklarını bilemiyorlardı. (...) Türk köylüsü, dünyanın en soy, en yaratıcı bir köylüsüydü” (s. 71).

Modern mikyaslarda bir hayat kalitesi yakalanan köydeki kalkınmanın anlatıldığı romanda, anlatıcının hayal dünyasıyla devrin idarecilerinin hakiki numune köylerinden beklentilerini bir araya getiren kurgu, 1934 senesinin inkılap coşkusuyla değerlendirilmelidir.

Refik Ahmet Sevengil *Açlık* romanıyla Anadolu’nun ücra bir köşesinde bir şeker fabrikası kurulmak suretiyle kalkınan ve adı verilmeyen bir kasaba mekân olarak

seçmiştir. Fabrikanın randımanlı bir şekilde işleyişinden sonra, Müdür Ahmet Turgut'un desteğini alan hukuk müşaviri yardımcısı genç avukat Türk kızı Gülseren devletçiliğin unsurlarından biri olan işçi kooperatifinin kurulmasını sağlar ve halkevinin “köycülük” şubesinin faal olması için gayret eder. Atatürk Devri'nin faal siyaset sahasında halkevlerinin uygulamaları çok önemsenmiş, zaten Atatürk Ankara başta olmak üzere birçok yere numune çiftlikleri, kooperatifler kurmuş ve kurulmasına da destek sunmuştur. Anlatıcı, devrin kalkınma siyasetinin bu nirengi noktalarını iyi belirlemiş ve kurmaca dünyanın sınırlarına yerleştirmiştir. Gülseren'in tavsiyesiyle Müdür Ahmet Turgut, bazı tarlaların sınırları ve kullanımı hususunda ihtilaflı oldukları köylülerle ilk kez kendi denkleri gibi konuşmayı seçtiklerinde, aslında köylülerin Osmanlı'dan beri devlet idaresinden korktuklarını ve zorlu hayat şartlarında hep yalnız kaldıklarını görerek şaşıracaktır. Köylüler Ahmet Turgut ve yanındakileri gördüklerinde içlerine bir korku düşer, köylü sınıfı Osmanlı'dan beri hep vermeye alıştığından, kimin kendisinden ne alacağını hem merak eder hem de bundan korkar bir tavır geliştirir. Osmanlı'nın gerilemesiyle köylü sınıfı da çok zor duruma düşer, bu vaziyeti Atatürk Devri'nde de belli iyileştirmelerle karşılaşsalar da devam eder. “Efendim, köylere bu mevsimde dışarıdan jandarma ile tahsildardan başka kimse gelmez... Çocuk bizi vergi toplamaya geldik sandı; muhtara haber vermeye gitmiş olmalı” (s. 59). Anlatıcı bu arada, Cumhuriyet'in imkânları sayesinde köylü sınıfının yükselişini anlatma şansını hiç kaçırmayıp askerlik yapmış bir köylüyü bilmiş bir edayla konuşturur.

“Bütün bu köyler ahalisi üç beş yıl evvel açlıktan kırılıyordu. Ne altta var ne üstte... Ne yiyecek ne giyecek... Havalar üst üste kurak gitti, mahsul kavruldu; öküzleri bile sattıktı o yüzden... Hem böyle olmasa da ne olacaktı... Köylü Nuh nebi zamanından beri bir buğdaydır bellemiş, hep onu eker... (...) Devletimiz bu işleri düşündü, burada bir şeker fabrikasını açtırdı, bize pancar ziraatını öğretti, bu yüzden üç beş kuruş girdi cebimize” (s. 63).

Şeker fabrikası sayesinde işsiz köylüler para kazanma şansı yakalar; ancak Gülseren'in inkılap coşkusuyla yanan kalbi ve köylünün fakirlikle mücadelesini gören gözleri bu sınıfı kalkındırmanın yollarını aramaya başlar. Köylüler, aynı zamanda fabrikada işçi olarak çalışmakta olduklarından, Gülseren, Atatürk'ün modern bir örnek olduğu kooperatifçilikle işçileri kalkındırmanın yolunu bulur.

“Fabrikada amele için bir kooperatif açılmıştı. Kasabaya geleli henüz birkaç ay olan hukuk müşavir muavini Gülseren'in isteği, teşebbüsü, hazırladığı rapor,

yaptığı nizamname ile açılan kooperatif işçilerin bütün ihtiyaçlarını kolaylıkla temin edebilmelerine imkân vermişti. (...) Amele yiyeceğini, içeceğini köyünde kendisi temin ediyordu; ilk zamanlarda kooperatiften yalnız petrol, tuz ve giyecek aldılar; sonraları başka eşya, başka ihtiyaçlar da bu yoldan temin edilmeye başlandı” (s. 77, 78).

Gülseren, fabrikanın açılması ve ardından kendi çabalarıyla işçi kooperatifinin işlerlik kazanmasını köylüler için yeterli bulmaz. Hâlâ medeniyet dışı bir dünyanın özneleri olan bu sınıf, kılık kıyafetten, sağlığa ve eğitime, kalkınmanın en mühim unsuru ve temelini teşkil eden modern ziraat usullerine kadar medenî hayatın hiçbir unsurundan haberdar değildir. Halkevlerinin köycülük şubelerini faal hâlâ getirmek için çaba gösteren Gülseren, sonunda emeline ulaşır. Bu vardığı hedef, genç Türkiye’nin kalkınma hedefiyle aynıdır.

“Programlı ve şuurlu bir çalışma az zamanda randıman vermeye başladı. Kasabada canlı ve medenî bir hayat dalgalanıyordu. (...) Tarlalarından daha iyi randıman almak, mahsulü çürümekten kurtarmak, hayvanlarını daha kolay ve verimli bir şekilde çoğaltmak usulleri gösteriliyordu. (...) Esasen fabrika kurulduktan, hele amele kooperatifi açıldıktan sonra, önce fabrika işçileri, git gide onlardan gören birçok köylüler sırtlarından pamuklu mintanları ve ayaklarından şalvarları çıkarıp kooperatifin yerli kumaştan yaptırıp takım hâlinde pek ucuza sattığı ceket pantolon kasketten ibaret kılığa girmeye başlamışlardı” (s. 104, 105).

Bir fabrika, bir kooperatif ve bir halkevi; planlı kalkınan Türkiye’nin 1930’lu yıllarına damga vuran unsurları olarak sayılabilir. Medeniyetin ve kalkınmanın genişleyen dairesi olarak düşünülen bu unsurlardaki faaliyet, hep dışa doğru, şümüllü ve dönüştürücüdür.

Halil Fırat, 1937 yılında *Son Telgraf* gazetesinde tefrika edilen *Aşka İnandım* romanında, devrin sosyal tasvirini, inkılaplarla köylünün nasıl kalkındırıldığını, roman kişilerini konuşturarak yapar. Bu konuşma sayesinde, idealist iki Türk roman kişinin genç Türkiye’ye olan bağlılıkları okuyucuya bir parça yapay da olsa verilmiş olur. Tren seyahati yapan gençlerden kız olanı, her istasyonda vagonlara koşan köy çocuklarının “gazata” nidalarıyla bağırışlarını anlayamaz. Erkekse inkılaplarla köylerin mamur edildiğini, artık köylülerin okul, eğitim, kitap gibi kültürel isteklerinin olduğunu söyler. “Bu istek ne bir jandarma tehdidi, ne bir kamun bay tezkeresi, ne de bir para cezasıdır; hiçbiri değil, doğrudan doğruya kendinden ve içten doğma bir istek ki işte inkılap ve rejimin tarla ve toprak insanları üzerinden şaheser sanatı” (7

Teşrinisani 1937: 3). Devrin savunucusu konumunda olan anlatıcının, köylüyü mamur edilmiş görmesi de tamamen inkılaplara bağlılığındandır.

Mustafa Hilmi Nural, *Güllü Gelin* romanıyla yalnız bir eser oluşturmaz, Atatürk Devri köy kalkınmasına büyük bir methiye de yazmış olur. Romanın ön sözünde “Cumhuriyet devri, köylünün ruhunda bir meşale yaktı” (s. yok) diyecek kadar övgü dolu ifadeleriyle Nural; fırkanın temsilcisi bir anlatıcının varlığını hissettirir. Romanda köy kalkınmasının uygulayıcıları olarak isimleri verilen Koca Osman ve Nuri Dayı’dır. Bu iki isim Halk Parti’sine canı gönülden bağlıdır ve partinin köye dair her uygulamasının da takipçisidir. “On sene evvel köyde halk partisi ocağı kurulmuştu. Üç sene evvel de kızıl ay şubesi açıldı. Bu kurumlar köylü düşünce ve duygularında bir yenilik sezişi uyandırdı” (s. 15). Bahsi geçen sezişle uyanan Koca Osman ve Nuri Dayı, köyde şehit aylığı bağlanırsa kendine ve çocuğuna bakabilecek Fadime Bacı’nın fakirliğine çare aramanın peşine de bu seziş sayesinde düşerler. Fadime Bacı’nın fakirliğinden bahsetmek, köy kalkınmasının gerektiği seviyelere ulaşamadığını da kabul etmek olacağından anlatıcı, bu duruma da kendince bir çare bulur. “Şimdiki hükümet millet hükümeti. Cumhuriyet hükümeti. Emme ne yapsınlar. Balkan Harbi şehitleri, Cihan Harbi şehitleri, Şeyh Sait isyanı şehitleri... Hep bunlar muamele ve para. Allah millete zeval vermesin” (s. 18). Musa Dayı ve Koca Osman, hükümetin zaten yeterince dertle uğraşmasına kanaat getirdikten sonra, partinin yarattığı “dayanışma” duygusuyla hareket ederek köyü kalkındırmaya köyün fakirlerinin iâşesini sağlamanın yolunu bulmaya çalışırlar.

“Öyle ise dul ve yetimler için her sene yüz, iki yüz dönüm arazi ekelim. Köyümüz yüz hane, yetmiş hanenin çifti var. (...) Her sene çift sahibi on sekiz hane bu yüz dönümün ekmesini biçmesini üzerine alsın. Doğru olarak hasılatını heyete teslim etsin. Hasılatın tohum ayrılsın. Üst tarafı kimsesiz, dul ve yetimlere dağıtılsın. Şu hesapla on sekiz haneye dört senede bir nöbet gelir. (...) İlk senenin tohumunu köy nasıl olsa verir. Ondan sonra da ürer, gider. Hem bütün köylere örnek oluruz. Yetimleri tok güler yüzlü gördükçe biz de kıvanırız. Hükümet de takdir eder. Hele Atatürk duysa ne kadar sevinir” (s. 19).

Ortak köy tarlasıyla yaptıkları toplumsal dayanışma ve birlik duygusunun bir neticesi olan bu kalkınma hamleleri, Atatürk Devri’nde şuur sahibi köylülerle kalkınma hedefinin kurmaca dünyaya yansımaları olarak yorumlanabilir. Hatta köy heyeti bu fikirlerini köyün tahsildarına da açıp onun da düşüncesini almışlardır. Vaka zamanı 1937 olan romanda, Osmanlı’da olduğu gibi tahsildardan ve alınan vergilerden

korkulmadığı görülmektedir. “Ben mümkün olduğu kadar kimseyi incitmem. Hangi köye gitsem bütün köylüyü kardeş tanırım. Öğünmek için söylemiyorum. Daha hiç kimse benden incinmedi” (s. 110). Tahsildarın bu sözleri, devrin köylüyü efendi yerine koyan tavrıyla örtüşmektedir. Tahsildar sadece iyi niyetli bir memur olarak tasvir edilmez; hatta köylülere tarım ve ziraat mevzularında da akıl verir.

“İşte bu fena. Çiftçilik denilince hemen işi yalnız arpa ve buğdayda sanırlar. Şüphesiz bunlar bizim memleketin ana mahsulü olur. Bolca çavdar ve yulaf da ekilse ne iyi olur. Allah esirgesin kuraklık olursa çavdar kendisini kurtarır. (...) Sonra memleketin her tarafında demiryolu var. Piyasa birleşti. Büyük şehirler mütemadiyen fasulye, nohut, mercimek, börülce, soğan, patates sarf ediyor. Bunların çoğu susuz tarlalarda dahi yetişir. Kavun, karpuz, kabak bile susuz yerlerde oluyor. Rençberlerimiz bunları da fazla ekmeye, yetiştirmeye çalışmalı. Bu mahsulün geliriyle üstünü, başını, şekerini, tuzunu, gazını temin etse büyük kâr” (s. 134, 135).

Köyü ve köylüyü kalkındırmak devrin mühim hedeflerinden biridir, bu hedefe Atatürk Devri’nde fazla yaklaşılamasa da Mustafa Hilmi’nin yaptığı gibi romanların tesirli kuvvetinden yararlanmak suretiyle okuyucularda bir şuur yakalanması sağlanmaya çalışılır.

Fürüzan Necdet Kestelli, *Sevgisi Göklerde*’de Atatürk’ün, Türk gençlerine muasır devletlerin seviyesine ulaşmayı ve sonsuz bir hürriyetin peşinde koşmak şartıyla ülke savunmasında faal olmayı öğütleyen “İstikbal göklerde” sözlerini temel alır. Bir köy çocuğu olan, romanın asli kişisi Ferda Gökeri, tamamen idealize edilmiştir. Eser, devrin inkılap coşkularının okuyuculara, bilhassa genç okurlara yansıtılması düşüncesini içerir. Ferda Gökeri, aşkını yarım bırakır, çünkü vatan vazifesi daha kutsaldır. Başarıları sebebiyle ve köylünün kalkındırılmasında vatana katkı sunması maksadıyla, Almanya’ya Ziraat Fakültesinde okumaya gönderilen Ferda Gökeri burada da başarı gösterir. Köy kalkınmasında Ferda’nın babası da faal olarak çalışmıştır. “Kendisince köy kalkınmasında cemiyetlerin olduğu kadar ferdi teşebbüslerin de büyük rolü olabilirdi. Oğlunu da iyi bir çiftçi yapmak istiyordu. Zavallı baba emellerine nail olmadan gözlerini kapamıştı” (s. 14). Her ne kadar okulu bitirmesine rağmen Ferda, köy kalkınmasına değil de çocukluğundan beri tesirinde kaldığı, yine vatan vazifesi içinde düşünülebilecek bir alanda, pilot olmakta karar kılacak ve ülkesine bu şekilde katkıda bulunacaktır. Romanda, köy kalkınmasından bahsedildiği kadar, ülkenin gençler tarafından her sahada kalkındırılması fikri de vardır.

Atatürk Devri'nde bilhassa halkevleri kanalıyla köylülere yaklaşılmaya uğraşmış, kooperatifler açılmış, ziraatla alakalı modern fikir ve uygulamalar belli ölçülerde köylüyle buluşturulmuş, her köye okul ve öğretmen gönderme fikri hep canlı tutulmuş ve böylelikle bir köy kalkınması icra edilmeye çalışılmış; ancak bunda başarılı olunamamıştır. Köy kalkınması, Atatürk'ün sağlığı sırasında istenen seviyeyi yakalamamış olsa da adı geçen romanlarda müthiş bir köy kalkınmasından bahsedilmesi güdümlü edebiyatın yansımaları olarak yorumlanabilir.

5.4. Halkçılık ve Sınıfsız Toplumla İktisadi Kalkınma Hamleleri

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren millet sistemi denilen ve ayrıcalıkların hoş görüldüğü birçok dinî inanıştan ve milletten insanı çatısı altında toplamış, Osmanlı şemsiyesinde birçok unsurun barış içinde, beraber yaşamasına ortam sağlamıştır. Değişen iktisadi, sosyal ve siyasi şartların ışığında milliyetçilik cereyanı, halkçılık hareketleri imparatorlukların bir arada olma hâllerine ciddi tehditler getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bilhassa Balkanlardaki hareketlilik, Rusya menşeli halkçılık anlayışının Hüseyin Ali Bey kanalıyla Osmanlı gençlerine ulaşması, yabancı dillerdeki yayınları ve kitapları okuyan, çeviren Osmanlı gençlerinin bilgileri toplamında “halka doğru” bir hareketin gerekliliği konuşulur olur. Osmanlı'da halkçılık kavramı, Rusya'da 1861 senesinde tarım sahasında kapitalist gelişmelerin yaşanmasıyla beraber kimi toprak sahiplerinin yoksullaşmasıyla gündeme gelen “narodnik” hareketinden ve Ziya Gökalp'in de tesiri altına girdiği Fransız dayanışmacılığından etkilenmiştir (Tuğluoğlu, 2005: 102).

II. Meşrutiyet'ten sonra birçok fikrin serbestçe konuşulması, yazılması ve savunulmasıyla Osmanlı'da “halka doğru” hareketi de kendi mecrasında gelişir. Yusuf Akçura'nın *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergilerindeki halka yaklaşmayla alakalı yazılar ve faaliyetler de önemlidir. Bilhassa *Genç Kalemler* dergisinin yaktığı meşaleyle köye ya da halka gidiş gibi sathi sloganlardan uzaklaşılır ve halkın anlayacağı bir dille iktisat, sanat ve sosyal meseleler yine halkın ayağına kadar götürülür. Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin; bu meşaleyi eserleriyle, 1911'den sonraki Osmanlı siyasi hareketliliğinden de faydalanan halka ve devrin münevverlerine yansıtır, benimsetir. Ziya Gökalp'in zamanla geliştirdiği ve Türk milletine uyarladığı Durchein sosyolojisi ve dayanışmacılığı uzun seneler konuşulacak ve tartışılacak bir

alana çekilir. Osmanlı'dan ayrılan birçok unsurun varlığı, ayrılmanın peşinde olan diğer unsurların faaliyetleri Ziya Gökalp'in sınıfsız bir toplum idealini güçlendirir.

İttihat ve Terakki idarecileri, Balkan Savaşları ardından ve bilhassa Birinci Dünya Savaşı'yla beraber korporatizm ve solidarizm fikirlerini faaliyete geçirir. Ziya Gökalp, Tekin Alp ve Parvus'un millî iktisat şemsiyesinde birleşmeleri solidarizm yani dayanışmacılık ve korporatizmden ilham alan düşünceleri Cumhuriyet idaresini de çok etkileyecektir. Ziya Gökalp, dünyada sanayileşmeyle sınıflara ayrılan ve eski cemaat yapısından koparak ülke geleceğinde tehlikeler oluşturabilecek uyanışları önemsemiş, Osmanlı gibi çok uluslu bir devletin sınıflara ayrılmasındaki tehdidi görebilmiştir. Korporatizmin toplumu bir bütün, bir canlı organizması gibi görerek toplumu ortak hedeflerde uyum içinde bir araya getiren dayanışma ilkesine bağlı yapısı, genç Türkiye'de de kabul görmüştür. Ancak Meclis'in meslek gruplarına ayrılması gibi teknik uygulamalar hayata geçirilmese de söylemler, sınıfsız bir toplumu, mesleklere ayrılarak vatan için hizmet eden cemaate bağlı vatandaşları işaret etmiştir.

Genç Türkiye'nin idarecileri, savaşımlardan çıkmış bir ülkenin sınıf çatışmaları ve muhalefet meseleleriyle ilgilenmesini istemezler. Zaten milliyetçilik fikriyle temelleri atılan ülkenin azınlıklar, dış borçlar, iktisadi kalkınma gibi büyük meseleleri varken, bir de sınıf çatışmalarıyla uğraşmak istememesi, öte yandan vatandaşların fedakârlığı olmadan zorlu günlerin geçmeyeceğinin de bilinmesi Ziya Gökalp'in savunucusu olduğu dayanışmacılık ve korporatizm fikirlerinin gündemde tutulmasını güçlendirir. Genç Türkiye; Marksist ve liberalist bir anlayışa tümünden bağlanarak, çeşitli sınıf çatışmalarından türeyecek, iktisadi anlayışlardan beslenen kalkınma hamleleri üretmek yerine, bu iki anlayışa bir seçenek olarak üretilen ve şahsi mülkiyeti destekleyen; ama toplumu bir arada tutan dayanışmacılığı uzun seneler savunur. "Hak yok, vazife var!" sloganının Ziya Gökalp'ten Cumhuriyet idarecilerine geçtiği bilinmektedir. Mustafa Kemal'in halkçılık ilkesiyle dayanışmacılık anlayışı; sıkı bağlarla birbirine bağlanmıştır. Halkçılığın sınıfları kabul etmeyen tavrıyla korporatizm ve dayanışmacılıktaki cemaat yapısını koruyan ve insanları sınıfları ayırmayan yapısı birbirine eklemlenir.

Atatürk Devri Türk romanı, büyük değişimlerin, Batılılaşma faaliyetlerinin, inkılapların mutlaka az ya da çok tesiri altında kalmıştır. Bu durum, kimi zaman

dirijizme varan siyasilerin sanata müdahalesiyle olduğu gibi, kimi zamansa sanatçının gerçekçi müşahedeleriyle eserdeki yerini alır. Kalkınma; bir ülkenin devlet eliyle ve ülke insanlarıyla bulunduğu seviyeden, istenen ve hedeflenen muasır bir seviyeye geçiş sürecini içeren çok geniş iktisadi bir kavramdır. Bu geniş iktisadi kavram, bilhassa Osmanlı'nın on dokuzuncu yüzyılında Batı ülkeleri seviyesinin yakalanması maksadıyla tartışılır olmuş, yirminci yüzyılda ivme kazanmıştır. Atatürk Devri sosyal ve siyasi hayatında büyük bir yer edinen kalkınmanın yolu, sınıfsız bir toplum yaratmaktan geçer. Atatürk Devri'nde özlenen ve hedeflenen bu sınıfsız toplum, liberalizmde olduğu gibi bireye dönük değildir, öte yandan komünizmde olduğu gibi din ve milliyet kavramları yerine işçi sınıfının üstünlüğünü de kabul etmez. Atatürk Devri, dayanışmacı bir anlayışla toplumu sınıflara bölmeyen, ülke menfaatinin önüne hiçbir şeyi koymayan, bireyler için hakların değil vazifelerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemin dayanışmacı, korporatist anlayışı kimi eserlerde kendini göstermiştir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1925 senesinde tefrikasını tamamladığı romanı *Ben Deli miyim?* devrin iktidarına tenkitlerle doludur. Zengin-fakir çatışmasının varlığının halk-iktidar ve iktidara yakın olan bürokratlar üzerinden verildiği romanda, deliler fazlaca konuşturulduğundan, rahatlıkla eleştiri okları sahiplerini bulur. “Hemen daima kıtlık yılları yaşıyoruz. Sonra hükümetler ağır vergilerle tabiatın bize bezdirici alın terleriyle verdiği bu ürünlerin fiyatlarını yükseltiyorlar” (s. 117). Genel konuşulsa da hükümetin köylüye, çiftçiye yaklaşımı, bir kalkınmanın henüz bu yıllarda tesis edilemediğini de gözler önüne serer. “Bugün iki yüz kişinin parıltılı, gösterişli bir sofrada başında filetosuyla, böreğiyle, şampanyasıyla mide şişkinliğine uğrayacak kadar tıknabilmeleri için iki yüz bin kişinin soğan ekmekle” (s. 292) karın doyurmak zorunda kalışından bahseden anlatıcı, yarattığı zengin-fakir çatışmasında millî iktisat hamleleriyle kalkınmaya çalışan iktidarı eleştirmektedir.

Yaşadığı devri çeşitli şekillerde romanlarına yansıtan Hüseyin Rahmi Gürpınar, 1932'de tefrika edilen *Deli Filozof* romanında, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerinden biri olan halkçılığa ciddi tenkitler getirir. İktidara yakın olanların halkçılık adıyla kendi servetlerine servet kattığını dile getiren anlatıcı, Atatürk Devri'ndeki halkçılığın uygulamada pek de başarılı olmadığını söyler. “Bugün fertçilik, metruk bir halkçılık patırtısıdır gidiyor. Karınları çok fazla doyanlarla açlıktan ölme hâline gelenlerin nispetini bir kere göz önüne getirirsen, ortada oynanan dramı anlar gibi

olursun” (s. 9-10). Anlatma zamanıyla vaka zamanının yakın tutulduğu romanda, anlatıcı; devrin kalkınma anlayışının başarısızlığının bilhassa alt sınıftaki halka yansıdığını, iktidardakilerin halkçılığı savunmalarının pek de mühim olmadığını satır aralarında ifade eder.

Ethem İzzet Benice’nin Cumhuriyet’in onuncu yılı münasebetiyle yazdığı *On Yılın Romanı*, devletin şefkatli elleriyle korunmuş ve Amerika’ya eğitime gönderilmiş Erhan’ın hikâyesini anlatırken muasır devletler seviyesini yakalamış, sınıfsız bir topluma sahip genç Türkiye’ye övgüler içerir. Erhan’ın Amerika dönüşü, katılmış olduğu bir yemekte Mustafa Kemal’in başında olduğu Türkiye’nin rejiminin ne olduğu tartışmalarına son noktayı koyar. “Kapitalizmin bütün çeşitleri iflas etti. Beynelmileci sosyalizm ve sınıf mücadelesi yok oluyor. Liberalizm öldü. Fransız demokrasisi tarihe karışıyor. Milletler yeni bir nizam ve yeni bir kumandaya giriyorlar (...) Kemalizm, liberal değildir. (...) Sınıf ayrılığı tanımaz” (s. 121-122). Erhan’ın ifadelerinde adı geçmese de bütün işaretler korporatizmi gösterir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun 1934 senesinde yayımlanan, Millî Mücadele yıllarından 1942’ye kadarki Türkiye’nin serüveninin anlatıldığı *Ankara* romanında, vatan için kendinden geçen, bir ülküde toplanmış Türk milletinden bahsedilir. Romanın asli kişi Selma Hanım’ın evlendiği üç erkekle, Türkiye, yeni bir dönüm noktasından geçer. Kurtuluştan yozluğa kadar giden bu yolda, gazeteci, yazar ve ülkü adamı Neşet Sabit’le yaptığı evliliği, Selma Hanım’a mutluluk getirdiği gibi, Türkiye’ye de kalkınmışlık, muasır ülkeler seviyesine çıkmayı getirmiştir. Selma Hanım ve Neşet Sabit evliliklerinde mutludurlar. Her ikisi de ülke kalkınmasında mühim vazifeler almışlar, kendi aşklarından ziyade Türkiye’ye duydukları aşk onları birbirlerine kenetlemiştir. Korporatizmde öncelik her zaman devletin menfaatindedir. Bu menfaatlerin devamı için de her kişi kendi mesleğini, vazifesini en iyi şekilde yerine getirmelidir. Neşet Sabit, “evinde kaldığı zamanlarda da bir dakika boş vakti kalmıyor, çünkü, bu iş arasını günlerini büyük bir aşkla sevdiği edebî meşguliyetlerine hasrediyordu” (s. 175). Selma Hanım da eşinden farksız bir hayat sürmez. “Büyük bir kız müessesesini idare eden Selma Hanım, haftada ancak iki akşam evine gelebiliyor ve hemen bütün yemeklerini bulunduğu yerde yiyordu” (s. 175). Her ikisi de Atatürk’ün devrimlerine sıkı sıkıya bağlı, bu devrimlerin ışığında yükselişin, kalkınmanın peşinde kendi menfaatlerini düşünmeden çalışırlar.

Romanda sınıfsız toplumun, her meslek kümesinin devlete katkısı farklı olsa da aynı ülküde buluşurlar ve sınıflara asla ayrılmaz, herhangi bir çatışmanın unsuru olmazlar. Bu hususiyetler, tamamen korporatizmle de uyuşur. Zaten Yakup Kadri'nin yazarları arasında olduğu *Kadro* dergisinde de korporatizmin savunuculuğu yapılmıştır. “Türk işçileri, Türk mühendisleri, Avrupa'daki arkadaşları gibi bedbaht da değildirler. (...) Başlarında patron diye bir bela yoktu. Kimsenin esiri değildiler. Yalnız memleketin hizmetçisi olduklarını (...) biliyorlardı” (s. 183). Korporatizmin, diğer iktisadi anlayışlardan temel farkı bilhassa işçi sınıfının yarattığı çatışmanın toplum katmanlarında yaşanması engel sert ve otoriter bir yapısının oluşudur. Atatürk Devri'nde ve romanda bahsi geçen zaman diliminde korporatizm belli ölçülerde varlığını hissettirmiştir.

Memduh Şevket Esendal, *Ayaşlı ve Kiracıları* romanında Türkiye için savunduğu sınıfsız toplum görüşünü yani korporatizmi dokuz odalı Ayaşlı İbrahim Efendi'nin hanındaki kiracıları uyum içinde yaşatmaya çalışarak kanıtlamak ister. Halkın her sınıfından insanın bir araya geldiği bu küçük Türkiye manzarasını okuyuculara aktaran anlatıcı, yeni kurulan bu ülkede vatandaşlar tarafından devletin yüksek ülküsü paylaşıldıkça, bir arada olmanın ahengi de bozulmayacaktır, fikrini savunur. Ayaşlı İbrahim Efendi, üvey kızı Faika, kumarbaz Turan ve eşi Haki Bey, Balkan göçmeni Hasan Bey gibi apartmanın sakinleri tek tek bakıldığında çok farklı sınıflarda ve yaradılıştta insanlardır. Hasan Bey'in kızı Selime'yle evlenerek kendine yeni bir hayat kuracak olan anlatıcı, bu apartmanda toplanan insanlardaki ortak ülkü eksikliğine vurgu yapar. Sınıfsız toplumlarda ahengi yaratan ülkedekilerin hangi meslekle iştigal ederse etsin, ülke menfaatine çalışması esastır. Apartmandaki kişiler pusulalarını şaşırmış, yozlaşmış kişilerken anlatıcı kendini Selime'yle evlenerek “kutsal aile”nin sığınağına ulaştırır. Aile kavramı, kendini erkeği için adayan kadın, devlet menfaati için çalışan erkek, korporatizmin ana unsurlarındandır. Romanın sonunda anlatıcı, olması gerekeni bulur.

Ziya Çalık, *Takma Ayak Hasan Çavuş* romanında bir köy kalkınma ütopyası yaratırken Cumhuriyet'in ilk senelerinden beri idarecilerin uğraştığı; numune köy faaliyetleriyle, köy kooperatifleriyle, örnek çiftliklerle, halkevlerinin çeşitli uygulamalarıyla ilişkili bir kurmaca dünya yaratarak devrin hakikatleriyle eseri bağlar. Hasan Çavuş'un askerken yabancı memleketlerde gördüğü modern yaşam şekillerini

kendi köyünde uygulama düşüncesi, devrin ülkücü mühendisi Temuçin ve devletçi Vali'siyle kesiştiğinde topyekûn bir kalkınma anlayışıyla ülkenin kalkınacağı fikri romanın tamamına yayılır. Köyde kereste fabrikaları kurmak, dokuma tezgâhlarını modernize etmek, yerli mal ve ürünleri piyasaya kazandırmak için köylülerin “ben” değil “biz” şeklinde hareket etmesi gereği, mühendisin çabalarıyla şekillenir. Sınıfsız toplumlarda devletin ve millerin faydası için çalışmak esastır. Atatürk'ün sıklıkla dile getirdiği sınıfsız toplumda kalkınma fikri, romanda mühendis Temuçin tarafından savunulur ve faaliyete geçirilir. Temuçin Bey, sınıfsız toplumun fedakâr bir neferi olduğunu köy için canla başla çalışmasıyla kanıtlamasının yanı sıra iki davranışıyla aleni bir şekilde gösterir. Bunlardan birincisi, Tayyare Piyangosu'ndan çıkan ikramiyeyi köy sandığına bağışlamasıdır, diğeryse yaptıklarının karşılığı olarak köylülerin ona bir ev hediye etmesi ve bu hediye devlet memuru sıfatıyla Temuçin'in reddetmesidir. Liberalizmde devlet memuru da olsa kişiler birey olduklarından, şahsi servetlerini önemserler. Ancak korporatizmde yani Atatürk'ün uygulanmasını istediği dayanışmacı toplum anlayışında bu vaziyetin tam tersi yaşanır. Kişiler birer şahsiyettir ve devletin menfaati her şeyin üstündedir. Mühendis Temuçin tam da böyle bir şahsiyet olarak sunulur. “Cumhuriyetimiz; her şeyde olduğu gibi fertler üzerinde de bu yaratıcılığı gösterecek, herkesi Temuçin Bey gibi sadık, hürmetkâr, milletini ve yurdunu seven insanlar yaratacaktır” (s. 30). Yaratılması istenen kişi tipi kendi menfaatlerini asla önemsemeyen, devleti için kendini feda eden hususiyetleri taşımalıdır. Atatürk'ün dayanışmacı toplum ülküsü halkçılıkla şekillenir. Halk; sınıflardan oluşmayan, yekpare bir organizmadan müteşekkildir. Birbirini tamamlayan bu iki anlayış Atatürk Devri'ne damgasını vurmuştur. “Memleketçi, milliyetçi, halkçı olan Türk, öz yurdunun şenlenmesi, zenginlenmesi, hayat savaşında kazanmasını emel edindi. Bunun için çalıştı. Bu kanaatlerin topundan da hükümet doğuyor. Demek ki Cumhuriyet hükümetinin en büyük dileği, memleketçiliktir. Halkçılıktır” (s. 45). Muasır devletler seviyesini yakalamanın yolunu sınıfsız toplum beraberliğinde bulan Atatürk Devri idarecilerinin faaliyetleri Ziya Çalık'ın romanında bir hayli yankı bulmuştur. Devlet ricali, köydeki kalkınma hamlelerini seyrederken hayran kalırlar. Temuçin Bey, köyü büyük bir makineye dönüştürme hikâyesini anlatırken korporatizmin sınıfsız ve fedakâr toplum şuurunu köylülere nasıl aşıladığını anlatmış olur. “Çok basit bir iş, efendim. Bilhassa tecrübe ettiğim içtimai-ruhi bir vakıa. İş bölümünün ne olduğunu köylüye anlatmaya çalıştım. Bu köyü, büyük bir fabrika

sayarsak buradakiler duyan bir makine gibi oldular. Herkes memur edildiği işi biliyor” (s. 69). Devletin bir temsilcisi olarak köylülere kalkınma şuurunu aşıl原因an Temuçin Bey, köylülerin desteği ve kendi şahsi çalışmaları sayesinde ortaya çıkan işlerin asıl müsebbibi olarak devleti ve onun banisi Gazi Mustafa Kemal’i işaret eder. Dayanışmacı toplumlarda fedakârca çalışmayı ve yekpare bir organizmayı oluşturmanın yolu devlete samimi bağlılıktır. Romanda Mustafa Kemal halkçılığın ve köy kalkınmasının asıl kurucusu olarak verilir ve eser sonlanır. Böylelikle roman, devrin yönetimine övgüler içeren tüm kurgusuyla tipik devir romanları kapsamına girer.

1935 senesinde “Türk işçisinin romanı” üst başlığıyla okura sunulan Sırrı Sanlı’nın *Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı* romanı, işçi sınıfını asla kabul etmeyen bir bakışın ürünü olarak yazılmıştır. Tek Partili dönemde; işçiler, toplumda sınıfsal bir çatışmayı yaratma ihtimali olan en korkulan kitle olduğundan işçiler de dâhil tüm sınıfları bir çatı altında toplayan korporatizm, bu devrin en güçlü savunulan düşüncesi olmuştur. Romanda işçilerin haklarının savunuculuğunu Gündüz yapar. Gündüz, toplumcu-gerçekçi romancıların tipik kişilerinde olduğu gibi sermaye sahiplerinin sömürdüğü bir düzenin karşı koyucusu değildir. “Türk işçisi zaten kanaatli ve itaatlidir. Esasen Türk işçisi, her Türk gibi her şeyden evvel izzeti nefsinin yaralanmamasına bakar” (s. 14-15). Türk işçisi, devamlı çalıştığında, ürettiğinde ve işverenine sadık olduğunda, romanın asli kişisi Gündüz gibi güç sahibi olur, fikri eserin tamamında vardır. Nasıl Gündüz, işverenine sonuna kadar sadık kalmışsa, tüm Türk işçileri de ancak öyle olduklarında hem para kazanacaklardır, hem de ülke kalkınacaktır. Bir tütün kumpanyasında çalışan Gündüz ve çevresindekiler, Türklere ait ürünlerin, yabancı memleketlerde değil de Türkiye’de işlenmesinin yolunun karmaşadan, kavgadan ya da hak aramaktan geçmediğine, sebatan, fedakârlıktan geçtiğine inanmışlardır. Sabır ve fedakârlığın neticesi ancak korporatizmden geçmektedir. İşçiler hakkındaki bu vazife dolu roman, tamamen devrin korporatist-halkçı anlayışına uygun yazılmış bir eserdir.

1935 yılında tefrika edilen ve yine bu yılları roman kurgusuna katan Burhan Cahit’in *Kervan Yürüyor*’u, inkılabın tüm coşkusunun yansıtıldığı, devrin iktidarının bakışıyla yazılmış romanlardandır. Taassubun genç Türkiye’de yerinin olmayacağı fikrinin fazlaca ağır bastığı romanda, kimsesiz Gülten’in yurtdışında okuyarak kendini

geliştirmesi, memleketine dönerek mebus oluşu da taassupla mücadele eden devletin yardımıyla olmuştur. Gülten gibi herkes kendini unutup sadece vatan için çalıştığında, yakalanmak istenen muasır medeniyetler seviyesine ulaşılabilir. Bunun tek şartı sınıflara ayrılmamaktan, “yekpare” duruşu bozmamaktan geçmektedir. “Yeni Türkiye bir topluluktur. On altı milyon Türk bir baştır. Bu başın bir düşüncesi vardır. Cehennemî bir hareketle kaynaşan medeniyet dünyası içinde kaya parçası gibi durmak!” (27 Mart 1937: 5). Romanın sonunda, tüm ayrılıkçı düşünen kişilerin “hak yoluna” yani inkılabı doğru yürümeleri, ancak tüm vatandaşların tek tip oluşuyla sağlanır.

Niyazi Durusoy’un *Bağlar Arasından* romanı, devrin gençlerini vatan yolunda her türlü fedakârlığı sunmak yolunda ilerlemeleri maksadıyla yazılmış, güdümlü roman izlenimini fazlasıyla bünyesinde barındıran eserlerdendir. Romanın asli kişisi Bülent, Cumhuriyet ideolojisinin korporatist yapısına tam uygun biridir, vatan uğrunda çalışmaktan başka hiçbir amacı yoktur. “Büyük Başkumandanlık Savaşı’nın ardından fişkırın ölmez güneşle beraber ruhumuza serpilen heves yaşamak ve vatana faydalı bir uzuv olmak, mekanizmamızı ileri iten kuvvetli bir el oldu. Ve biz; işte bu derin inançla (...) candan çalıştık, çalıştık” (s. 10). Okul sıralarında asıl ve hakiki yaşam olan iş ve çalışma hayatında ne gibi bir “vazife” alacakları konusunda, arkadaşlarıyla münakaşalara giren Bülent, idealize edilmiş bir tiptir. Meslek kümelerine ayrılan Türk milleti, tek bir sınıftan müteşekkildir, fikri okul sıralarında gençlerin hafızalarına kazınır ve bir ülkü hâlini alır. “Hepimiz aynı çalışma kısmının adamı olamazdık, yurda her sınıftan ve meslekten elemanlar lazımdı” (s. 11). Romandaki olumlu tiplerin hepsi korporatist, Tek Parti ülküsünün neferleri gibi hareket ederler. Bülent’in okuldaki öğretmenlerinden birinin vedalaşırken söyledikleri, devrin sınıfsız toplum ülküsünü aşikâr eder. “Çocuklar, ilk gaye vatan, ikinci vazife, üçüncü can, demişti” (s. 19). Kişinin “birey”liğinin tamamen silindiği, vatan ve vazife kavramlarının ön sırada olduğu korporatizm, romanın tamamına yayılmış vaziyettedir.

Server Bedi ismiyle Peyami Safa’nın kaleme aldığı *Cumbadan Rumbaya*’da, Karagömrüklü Deli Cemile’nin muhitinde, modernleşme cereyanının Türkiye’nin alt sınıflara ne şekillerde yansıdığını, hayatın hakikatleriyle üst sınıf insanların yaşamlarına imrenen cahil kesimin düştüğü hâlleri anlatılır. Cemile’nin sevdiği genç Selim, birçok maddi sıkıntıya rağmen devrin “yekpare” kalarak ilerleme düşüncesine

sahip, idealist bir genç sıfatıyla, diğer roman kişilerinden ayrılır. Oysaki halkçılık fikri; yozlaşan bir kısım üst sınıf insan için değildir, sanki parçalara ayrılma ve devletin tesis ettiği Batılı ideali bozma ihtimali alt sınıf insanlar içindir. “Selim, ‘Ben idealistim, parada gözüm yok, cemiyet için mücadeleye atılacağım!’ demişti. Cemile, kâtip ağzına kaçan sözler”den (s. 78) bir şey anlamamış gibi görünse de toplumun birlik ve beraberlikten ayrılmaması fikrini paylaşmak bakımından Selim’e yakındır.

Peyami Safa’nın müşahedeleriyle gelişen romanda zengin-fakir ayrımı, Cemile’nin mahallesinde çıkan yangına yardım etmek için herkesin seferber oluşuyla bir parça “birlik” düşüncesine bağlansa da, romanın tamamına yansıyan modernleşmenin yarattığı yozluklardan ülke insanlarının sıyrılmasının güç olacağı da iletiler arasındadır.

1937 senesinde yayımlanan Mükerrer Kâmil Su’nun *Dinmez Ağrı* romanında, anlatma zamanındaki dayanışmacılığın tesiriyle, cemiyet insanlarında hak aramak yerine millet için vazife peşinde koşmak ülküsü, anlatıcının söylemlerinde yerini alır. Romanın asli kişisi Şerare, aşkını bir kenara iterek vatan için vazifeye atılır. “Sen her şeyden önce yurdun malısın. Ömrünü büyük bir ülkü peşinde harcayan babanın ölüsü başında ettiğin büyük yemini unutacak mısın Şerare?” (s. 6) sözleriyle Şerare’nin annesine anlatıcının “yurdun malı” dedirtecek kadar ileri gidişi, Cumhuriyet’in İttihat ve Terakki idarecilerinden aldığı dayanışmacı-korporatist anlayışın izleriyle açıklanabilir.

Hüsamettin Berkes’in *Bir An Sevinç* romanında, zengin bir ailenin kızı olan Sevim’in Cumhuriyet’le idare edilen, modernliğin peşinde koşan Türkiye’de “cemiyete” hizmet etmek niyetinin ancak evlenmekle mümkün olacağı anlatılır. Sevim, iyi bir öğrenim görmesine rağmen babasının ona biçtiği rol, genç Türkiye’de kadına biçilen “vazife”ye uygundur. Cinsler arası eşitlikten ziyade, cinsler arası bir işbölümünden söz edilen 1930’ların Türkiye’sinde genç kızlar evlenmeye, evlendikten sonra iyi bir eş, modern bir kadın ve şefkatli bir anne olmaya sevk edilirler. Bu korporatist yapıda “yeni adam devlete, yeni kadın da yeni adama bağlılıkla yükümlüdür” (Berktaş, 2007: 279). Sevinç, mutlu olmak için otorite tarafından kendisine dayatılan hayatı devam ettirmek mecburiyetindedir. Babası, Sevinç’e, erkek olsaydı eğer cemiyet için faydalı olmak için tüm ruhuyla çalışmasında sakınca olmayacağını söylerken tüm kalbiyle kızının evlendiğinde mutlu olacağına inanır.

“Sen ancak hayatını bir erkeğe verdiğin takdirde, böyle bir ideale hizmet etmiş olursun. (...) Erkeğine hizmet etmekle ailene, cemiyetine ve nihayet idealine hizmet etmiş olacaksın” (s. 49). Babasının kızına verdiği nasihatler, devrin cemiyet hayatında kadına biçtiği rolle, yüklediği vazifeyle benzerdir.

C. Behçet Perim, bilhassa köy kalkınmasına yer verdiği *Göçmen Ahmet* romanının ön sözünde sınıfsız bir Türkiye idealinden bahseder. “Sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir milletiz, yolundaki büyük ifadelerini anlayarak ve duyarak bellemek gerekti. Şu hâle göre mademki inkılabı seven yayar” (s. 8). Bu ideal için kaleme aldığı romanında açıkça Halide Edip Adıvar’ı da tenkit eden Perim; onun şahsında millî ve manevi kıymetleri ön sıraya almayıp da hâlâ milleti fikirlere, modalara, kamplara, sınıflara ayırma ihtimali olan yoz düşüncelere sevk eden eserlerin varlığını da kınar (s. 45).

Anlatıcının bir köye gelerek orada huzuru buluşu, birbirine kenetlenmiş köylüleri görüşü ona göre inkılabın kazanımlarının bir neticesidir. “Çalışmak ulusal ve ödevsel borçlarımın en başında bulunuyordu. Kendimi, bir an esirgemeksizin bu mutlu borcu, ister istemez, başarmaya mecburdum” (s. 29) diyen anlatıcı, Türk milletinin de kendi gibi düşünmesi gerektiğini devamlı tekrar eder. Bu fikir ve anlayış olmadıkça genç Türkiye’nin muasır devletler seviyesine ulaşmasının mümkün olmadığını savunur.

1938 yılında tefrika edilmeye başlanıp 1939 senesinde nihayete erdirilen İskender Fahrettin Sertelli’nin *Gökyüzünde Aşk Yarışları* romanı idealist Türk genci Reşat’ın çalışma hayatına atılmasını hikâye eder. Çoğunluğu Atatürk’ün vefatından sonra yazılan romanda, inkılabın coşkusu hissedilmez. Reşat, dürüst bir şekilde vatanına hizmet etmeyi ön sıraya koyarak çalışmanın kutsallığına inanmış bir gençken, onun zıddı fikirde olan birçok kişinin varlığı toplumda istenen “yekpare” organik bütünlüğün sağlanamadığını gösterir. Reşat, ilkin taşraya gidip bir şekilde vatana olan borcunu ödemeyi düşünürken arkadaşının ona muhalefeti aslında toplumdaki ayrışmanın hep olduğunu gözler önüne serer. “Canım, taşraları siz imar edecek değilsiniz ya! Bunu hükümet düşünsün” (7 Kânunusani 1939: 2) diyen kişi toplumda hiç de azınlıkta olmayacak, Türkiye’de taşranın kalkınması idealist gençlerden ziyade, hükümetin vazifesi olarak görülecektir.

Mustafa Hilmi Nural'ın *Güllü Gelin*'i, devrin dayanışmacı anlayışının köylere nüfuz ettikçe inkılabın kazanımlarının artacağı fikriyle yazılmış tipik güdümlü romanlardandır. Köyde bir arada ve mutlu yaşayan ahali, Cumhuriyet idaresinden memnundur. Köyün imamının sözleri, sanki bir vekilin ya da parti sözcüsünün ifadelerine benzeyecek kadar yapay olsa da dayanışmacılığın önemini vurgulamak ve devir-eser bağlarının kuvvetini göstermek bakımından kıymetlidir. “Ben imamlığımı yaparken, Ali tarlasında çalışırken, Veli jandarmalığını yaparken, tahsildar para toplarken diğer halk ve memurlar da işlerini, vazifelerini yaparken evvela millet için çalıştığımızı sonra kendi menfaatimizi düşünmeliyiz” (s. 109). Korporatizmde herkesin mesleğiyle sınırlı vazifeleri vardır, kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur. Herkes işini yaptığı kadar memlekete faydalıdır. Bu fikirler devrin Tek Partili iktidarının savunduğu fikirler olduğu kadar romanın da dayanak noktalarındandır. Romanda köye gelen ve birkaç gün kalan tahsildar, anlatıcının Atatürk Devri'ne ait inkılapları ve kalkınma faaliyetlerini köylüye duyurmak için kullandığı âdeta bir yansıtıcıdır. Tahsildarın yeni vergi düzenlemeleri ve vatandaşın vergi vermesi hakkındaki konuşmasının temelinde, halkın devlete karşı en mühim sorumluluğunun “vazife”lerini yerine getirmek yatmaktadır. Korporatist düzende milletin hakları zaten gerekli olduğu ölçülerde devlet tarafından sağlanacağından, halk vazifelerini tam manasıyla yerine getirmelidir.

“Hükümete de varidat lazım vermeyince olur mu? Evimizde selametle yatıyoruz, şehirlere, köylere serbest serbest geliyoruz, tarlamızda korkusuz çalışıyoruz. Bunlar hep devletin nüfusu ve hükümetin kuvveti sayesinde oluyor. Buna da para ister. Vergi verilmek lazım. Bu hepimiz için söz götürmez bir vazife” (s. 126, 127).

Halkın hakları peşinde koşan bireyden ziyade vazifeleri için fedakârca çalışan şahsiyetler olması gerektiği fikri, Ziya Gökalp'ten Atatürk Devri'ne tevarüs etmiş, *Güllü Gelin* romanında da bu fikirlerin yansıması dikkat çekecek kadar fazla olmuştur.

Füruzan Necdet Kestelli, *Sevgisi Göklerde*'de, romanına verdiği isimle; Atatürk'ün Türk gençlerine hedef olarak gösterdiği gökleri ve özgürlüğü işaret eder. Romanın asli kişinin adı Ferda, soy ismi de Gökeri'dir. İsmiyle yarınların gökyüzündeki fatihlerini, Cumhuriyet nesillerinin fedakârlık ve başarısının bir misalini kanıtlar gibidir. Ferda, idealize edilmiş roman kişisidir. Hatta bu roman kişisi, vatani görev mevzu bahis olduğunda, aşkını bir kenara itip ölümü dahi tercih edecek

kadar, devrin “cemiyet için yaşamak” düsturuna bağlıdır. “Ferdaca en mukaddes şey vatan ve vazife değil miydi?” (s. 59). *Sevgisi Göklerde*, hakların yok sayıldığı, vazifelerin önemsendiği bu devrin tam bir yansıması şeklinde kurgulanmıştır.

Hikmet Şevki, *Aşk Mahkûmu* romanında hevesleri uğruna evliliğine zarar veren ve ihtiraslı bir kadın olan İncila’nın aşkını hikâye eder. İncila’yı anlık heveslerin kirli dünyasından çekip alan Doktor Rasim, ülkesinin kalkınması için kendini feda eden biri olarak sunulur. Halkevlerinden önce Cumhuriyet ve Türklük sevdasının aşılandığı, birçok malumatın tartışıldığı ve halka duyurulduğu yer olan Türk Ocaklarının fedakâr bir çalışanıdır Rasim.

“Ocak dispanseri için uykusunu, zevkini ve eğlencesini terk etti. Hatta bir aralık şikâyet eder gibi olmuştum. Rasim yanaklarımdan okşayarak:

-İncilacığım. Senin ben ölünceye kadar bir ortağın var. Hayatta iki kuvvetli sevgim var. Biri sen, diğeri ocak. Ocak mefhumunu kavrayan, ocaklı ruhunu içlerine sindiren insanlar bilsen ne temizdir. Sen böyle bir ocaklının zevcesisin” (s. 68).

Rasim, devlet ve millet için kendi mesleğinin imkânları sınırlarında her türlü fedakârlığı göstererek Atatürk Devri vatandaş tipini tam manasıyla karşılamış olur. Rasim, yeni evli olmasına rağmen Şark vilayetlerinde ocak teşkilatını kurmaya gönderildiğini ilk duyduğunda hiç esef duymadan, vazifeye koşmayı tercih edecektir (s. 90). Bu vazife, İncila’nın onu aldatmasına ve ayrılmalarına sebep olsa da Rasim, hiç pişmanlık duymadan yoluna devam edecektir.

Her roman, yazıldığı devrin belli ölçülerde yansıması şeklinde düşünüldüğünde, Atatürk Devri iktisadi vaziyetin, kalkınma hamlelerinin diğer sosyal hâllerde olduğu gibi devrin romanlarına şartlar nispetince geçtiği rahatlıkla söylenebilir. Korporatizmi kalkınmanın bir parçası olarak gören Cumhuriyet idarecilerinin yarattığı iktisadi ve sosyal vaziyet, devrin romancılarınca çokça işlenmemiş, ancak dönemin anlaşılmasına yetecek ölçülerde roman da yazılmıştır.

5.5. Tüketim İlişkileri

Tüketim kavramı, Sanayi İnkılabı’nı izleyen senelerde, üretim fazlası mallar için bir pazar yaratmak, bu pazarı korumak ve taleplerin devamlılığını sağlamak gibi hedeflerden ortaya çıkmış iktisadi bir tanımdır. Ancak bu iktisadi tanım, zamanla daha

farklı unsurları da içine alarak geniş bir anlama doğru ilerler. Sanayileşmeyle beraber cemaat yapısından sıyrılan ve birey kimliğini kazanarak kentlerde yaşamaya başlayan erkekler ve kadınlar; orta sınıfın, üst sınıftaki insanların tüketim ilişkilerini müşahade etme şansı bulmuşlardır. Bu müşahadenin neticesinde başka hayatlara özenme, elde olmayanı elde etme hırısı, sahiplenme güdüsü, görünme, gösteriş, toplumda edinilen malla, eşya ya da kıyafetle kabul görme gibi tüketmeye odaklı birçok his yaşanmaya başlanır. Burada sadece diğer sınıfları müşahade etme belki başlarda tüketimi ateşleyen bir kıvılcımken, gazete ve dergilerdeki reklamların, sinema sanatçılarının hayatlarının cazibeli görüntüleri; kadın ve erkekleri tüketime, daha çok harcamaya itmiştir. “Tüketim bu hâliyle hiçbir zaman doyuma ulaşmayacak, sonu olmayacak bir şeydir. Çünkü tüketim bir ihtiyaca denk gelmekten ziyade bir arzuya tekabül etmektedir” (Senemoğlu, 2017: 73). İktisadi bir kavramken arzuları, hedefleri ve tasarıları olan insanın, parçası olduğu toplumda, görünme ve kabul görme ya da sınıf atlama telaşıyla karmaşıklaşan, sosyal ve kültürel bir içerik kazanan tüketim için en azından iktisadi temelli sosyal ve kültürel açılımları olan geniş bir kavram denebilir.

Mustafa Orçan (2014: 23) tüketimin tanımını talepler ve bu taleplerin beklentiler dâhilinde yerine getirilmesine yönelik üretim türlerine, paraya, yere ve zamana bağlı olarak şekillenen bir yapı olarak açıklar ve bu yapının sosyal, kültürel ve ekonomik münasebetlerle sürdürüldüğünü de ekler. Batı dünyasından sanayisini inşa edememiş Doğu toplumlarına doğru yayılan kapitalizmin tüketime, harcamaya odaklı kültürü; cemaat yapısını on dokuzuncu yüzyılda dahi korumaya çalışan tüm toplumlara tesir etmiştir. Batı ülkelerinin sanayileşme sürecini tamamlayarak Doğu’ya yönelmeleriyle Osmanlı’nın askerî saha başta olmak üzere çağın gerisinde olduğunu anlayarak Batı’ya yüzünü çevirişi aynı dönemlere denk gelir. Bu birbirine yaklaşma basit manada “modernleşme” olarak geçiştirilecek bir kavramla açıklanamaz. Çünkü Osmanlı idarecilerinin niyeti bilgilenmek, ilerlemekken; Batılı devletlerin niyetleri tamamen iktisadi çıkar ve arzularla doludur.

Batı’da eski cemaat yapısından kopulması, feodalizmden kapitalizme geçilen süreçle değerlendirilir. Osmanlı’da modernleşme cereyanlarıyla şekillenen tüketim anlayışı, klasik iktisadi devrin bitip modern iktisadi dönemin başlamasıyla hayat bulur ve genel manada üretmekten çok tüketim odaklı bir yaşam teşekkül eder. Cumhuriyet idarecileri Osmanlı’nın Batılılaşma hedeflerini büyük bir ciddiyetle ele alır,

sanayileşme yoluna gider; ancak ithal menşeli tüketimi kontrol altına alma uğraşına girmek zorunda kalır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki tüketim ilişkilerini, iki farklı siyasi ve sosyal dönem olduklarından ayırmak suretiyle değişen tüketim ilişkilerinin Türk romanlarına yansımaları daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

5.5.1. Osmanlı’da Tüketim İlişkileri

Osmanlı’da köylü nüfusun şehirli nüfusa göre sayıca üstünlüğü düşünüldüğünde, şehirli nüfusun kırsalda yaşayan toplumdan yaşam şekli bakımından farksızlığı akılda tutulduğunda, cemaat tipi hayat tarzının uzun yüzyıllar bozulmadan devam ettiği söylenebilir. Osmanlı’da azla yetinen ya da olanla yetinen, kendi ihtiyacını üretebilen ve ürettiğini tüketen insan tipi klasik iktisadi dönemin sona erişiyse, değişmeye başlar. On dokuzuncu yüzyıl boyunca dünyadaki iktisadi değişimler, Osmanlı’ya bu değişimlerin yansıması, Osmanlı’nın modernleşme çabalarının iktisadi yansımaları klasik dönemin bittiğinin, modern dönemin başladığının işaretleridir (Tabakoğlu, 2002: 629). Tüketim, kapitalizmin uzantısı olan bir kavram olduğundan, Osmanlı; klasik dönemdeki “yetinen” ve “ürettikleriyle geçinen” Batı dışı tavrıyla, bu tanımın içerisinde yer almaz. Tüketim, Türk romanına, iktisadi hayatın parçası olan modernleşme ve alafrangalaşmanın unsurları olarak girer.

5.5.1.1. Osmanlı’nın modern iktisadi döneminde tüketim ilişkileri

Modernleşme temayülleri ve çabalarının bir neticesi olarak Batılı yaşam tarzı, on dokuzuncu yüzyıl boyunca kendini tüm toplum katmanlarında hissettirir. Osmanlı, Batı kültürüne yaklaştıkça Doğu kültüründen, cemaat yapısından ve belli ölçülerde İslami yaşam tarzından uzaklaşacaktır. Elbette ki toplumun tüm tabakalarını keskin bir şekilde tesiri altına alacak bu kültür değişimi ve yeni hayat tarzı bir anda olmamıştır. Batılı devletlerin Osmanlı’dan güçlü olduğunun idrakine varmakla başlayan modernleşme süreci, topyekûn bir Batılılaşmayla neticelenecektir. 1699’daki mağlubiyetin ardından II. Mustafa, kendinden önceki padişah ve idarecilerden farklı olarak, eskiye dönerek, bu kötü vaziyetten kurtulmak yerine, en azından askerî manada Batılı devletlerin üstünlüğünü kabul etmekle, bir idrakin kıvılcımını ateşler (Özgül, 2006: 35). Batı’yla münasebetlerin iyiden iyiye başladığı dönemse, III. Ahmet’in

saltanat senelerine, Lale Devri'ne denk düşer. Avrupa yaşamına dair manzaralar yine bu dönemde, Paris sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in *Sefaretname*'sinden Osmanlı'ya geçecektir. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın teşebbüsleriyle beraber, bu dönemde matbaanın Osmanlı'ya gelişi, Batı'ya ait kültürel unsurların, eşya ve kitapların merhale merhale Batı kültürüyle yetişecek bir sonraki nesle aktarılacak istenircesine itinayla korunması, değişimin başladığını gösterir. On sekizinci yüzyılda padişah ve yakın çevresinde, saray seçkinlerinde, on dokuzuncu yüzyılda tüm toplum katmanlarını tesiri altına alacak “Frenk modası”, bilhassa Fransız mobilyalar, eşyalar, bahçe tasarımları ve mimarisiyle etki dairesini oluşturur. Baron De Toot gibi ecnebilerin askerî sahadaki modern uygulamaları ve bu uygulamalar için getirtilen Fransızca kitaplar sayesinde Fransızca öğrenme ihtiyacı gibi sebep ve sonuçlar, Batı kültürünün taşıyıcılığı vazifesini üstlenirler. III. Selim'in saltanat seneleri iktisadi zorlukların yanında yerli ürünlerle Batı'yı takip etme anlayışını getirmeye çalışsa da, kültürün en büyük taşıyıcısı yabancı dili öğrenenler ve Batılı yaşama imrenenler bu “tüketim” arzusundan kurtulamazlar. II. Mahmut, “gâvur padişah” adını hak edercesine kılık kıyafette Batılı bir beğenin ve pazarın kapılarını bir daha kapanmayacak şekilde açar (Özer, 2009: 16-23). 1838 senesinde İngiltere'yle yapılan Balta Limanı Antlaşması'yla ithal ürünlerin ülkeye girişi kolaylaşırken Türk ticaretini baltalayan bu gümrük uygulamasından, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü şartlarında kurtulmak mümkün olacaktır. Bu ticaret antlaşmasını her yönden tamamlayan Tanzimat Fermanı, on sekizinci yüzyılda nüvelenen Batılı hayat tarzı ve tüketiminin de vücut bulmasını, topluma yayılmasını sağlar. “Bu fermanla beraber toplum hayatında önce şekli bir değişme başlar. Ecnebi tiyatro kumpanyaları, Avrupai tarzda giyinme, yaşama, moda, müzik ve mimaride yenilik, bu değişimin bariz bir şekilde göze çarpan tezahürleridir” (Meriç, 2000: 47). Giyimde, sosyal münasebetlerde, evin mimarisi ve iç düzeninde değişimlerin görüldüğü, Batılılaşmanın “aşırılığa” doğru sürüklendiği belli bir sınıfın da türediği bu dönemde Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimler Yeni Osmanlılar olarak bu Batılılaşmanın Osmanlılığa ve Müslümanlığa hasar vermeden yapılmasından taraf olurlar. Batılılaşma, hem eski cemaat yapısını devam ettirmeye çalışan halk tarafından hem de kimi münevverler tarafından tenkit edilecektir.

Tenkitçilerin müdafaa etmekte birleştikleri unsur, aslında Müslüman, Osmanlı ya da Türk kimliğindeki hasarlarla beraber, yok olma tehlikesiyle karşılaşan eski

cemaat yapısıdır. Bu cemaat yapısında azla yetinen, paylaşan, üreten, ürettiğini tüketen Osmanlı tipi; yerini “daha fazlasını isteyen, modayı takip eden ve bu doğrultuda yaşamını şekillendiren, az ile yetinmek yerine daha fazlasını talep eden insan” (Kurukamçı, 2017: 6) tipine bırakır. 1838’den sonra ithalata dayalı bir tüketimin bilhassa başkent İstanbul ve liman kentlerinde başlayarak demiryollarının inşasıyla Anadolu’nun çeşitli yerlerine doğru gelişmesiyle Batılı ürünleri tanıyan, talep eden bir toplum katmanı yaratılmıştır.

Matbaayı tanıyan ve bilen bir millet olan Türklerde, ilk Türkçe gazetenin matbuat hayatına girişi; matbaanın Osmanlı’ya gelişinden yüz yıldan fazla zaman sonra, bir hayli geç bir vakitte gerçekleşir. Basın-yayın işlerinin gelişimine engel teşkil eden unsurun iktisadi olduğu düşünülebilir. Osmanlı’da, orta sınıfın gelişmemesi, bireyin zuhur etmeyişi gibi modern ve kapitalist devlet hususiyetlerinin yokluğu, gazete türüne ihtiyacı da doğurmaz (Koloğlu, 1985: 68-69). On dokuzuncu yüzyılda bireyin cemaat yapısından ve Allah’la bütünleşen tavrından sıyrılarak Batı’da olduğu gibi laik bir görünüm almaya başlamasıyla, diğer ithal kültürel unsurların gelişiyile beraber, gazete de kendi mecrasını bulur. Batı’yı takip eden on dokuzuncu yüzyıl münevver ve sanatçıların bir kısmının Batı’ya dair bilgilerini okurla paylaştıkları bu sayfaların, tüketime en büyük katkısı reklamlarla olur. Reklamlarda ve çeşitli yazılarda; kadın ve erkeklerin giyimleri, hususi eşyalar, ev eşyalarının tanzimi gibi meselelerde bir algı oluşturulmasıyla tüketimin toplumun katmanlarına yayılması da sağlanır. “Osmanlı Devleti’nde yeni bir toplumsal katmanın doğuşu izleniyor: ‘orta katman’ ya da ‘orta sınıf’. Batı terminolojisiyle Osmanlı burjuvazisi. Reklamın ana hedefi parasal gücü olan, beğenileri incelmış bu yeni sınıf” (Toprak, 1995: 25-26). Saraydan, konaklara, konaklardan Batılı eğitim almış kişilerce orta ve alt sınıfa, Avrupa ile münasebetleri olan gayrimüslimlerin de katkıları ve topyekûn tesiriyle modernleşme sürecinin tüketim unsuru, ithal ürünleri tüketmeye odaklı bir şekilde ilerler. Parayı elinde bulunduran “beğenileri incelmış” sınıfın bireyleri kimi zaman “aşırı”ya kaçsalar da tüketimin bir parçası olmaktan kurtulamazlar.

Osmanlı’da on sekizinci yüzyıldan itibaren başlayan modernleşme temayül ve çabaları, Batı’dakinin tersine orta sınıfın itici gücüyle değil de, saray ve çevresinin isteği, yönlendirmesi ve zorlamasıyla toplum hayatındaki yerini alır. Saraya yakın çevrelerin, zengin ailelerin, Avrupa’ya eğitime giden Osmanlıların, gayrimüslimlerin,

yabancı tüccar ve devlet adamlarının, Mısır'dan gelen ve Batı'yı harfiyen takip eden zengin sınıfın, liman kentlerindeki ticari hareketliliğin Osmanlı tüketim ilişkilerini zaman içinde değiştirerek Batılı bir biçime soktuğu söylenebilir.

On dokuzuncu yüzyılda Batı mallarının satıldığı, şık ve çekici mağazalar açılmaya başlar. Galata ve Beyoğlu'nda zamanla birçok benzeri açılacak olan ilk mağaza Bon Marché'dir (Toprak, 1995: 27). Mağazaları, Batı tipi yaşamın diğer yansımaları olan pastaneler, Löbon gibi, lokantalar ve oteller takip eder. Klasik dönemde evde yenilip içilirken, kadının da sokağa çıkmasıyla kadınlı erkekli beraber eğlenilen lokantalar, oteller ve pastaneler tüketimin kalbinin çarptığı mekânlar olur. Kapitalizmle beraber “vitrin bakmak”, “alışveriş yapmak”, dışarıda yemek yemek” birer boş vakit değerlendirme, zaman geçirme faaliyeti şeklini alır.

Bu umumi modernleşme ve tüketim algısındaki büyük değişimin tamamlanması; kadınların da sokağa çıkması, görünmesi ve birey olduğunun farkına varmasıyla gerçekleşir. Tanzimat'tan sonraki modernleşme temayülleriyle saray ve zengin konak çevresindeki kadınların Batı tüketim ürünleriyle kurdukları bağlar, II. Abdülhamit'in saltanat senelerindeki kız çocuklarının eğitime ilişkin getirdiği yeniliklerle ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçteki hürriyet havasıyla birleşerek kadının sokağa çıkışını sağlar. Bilhassa kadın gazete ve dergilerindeki reklamlar ve yazılar; modayı takip etme, süslenme, saç kesme, zamana ve mekâna göre kıyafet değiştirme gibi birçok tüketim odaklı mevzuda kadınların algısını değiştirir. Yeni tüketim ilişkileri, yeni bir Osmanlı tipini de oluşturur. Bu tip, konuşmalarında Fransız kelimelerin eksik olmadığı, Batı kültürüne hayran, Avrupai kıyafet tarzının sıkı bir takipçisi olarak Türk romanındaki alafranga tiplerin gerçek birer izdüşümüdür.

Osmanlı'da tüketim ilişkilerinin tümünden değiştiği on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ilk örnekleri verilen Türk romanında, bu büyük değişimin neticesinde asrileşen, yenilenen, değişime ayak uydurmaya çalışan, değişime direnç gösteren, değişimin kurbanı olan çeşitli tipler; belli ölçülerde işlenir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felatun Bey ve Rakım Efendi*'si Doğu-Batı çatışması temasını dillendirir ve anlatıcı; zeminde iki kültürün, iki farklı toplum yapısının ve iki farklı iktisadi düzenin büyük karşılaşmasının yarattığı sıkıntılara Rakım üzerinden çareler arar. Felatun'un alafranga özentiliğinden ileriye gidemeyen tavrı, parasını eski cemaat yapısında olduğu gibi tasarruf eden, üretime mutlaka dâhil olan Rakım'ın tavrından çok farklıdır. Anlatıcı,

Rakım'ın yolunu tümden eski cemaat yapısına baēlı bir yol olarak tasvir etmez, o da Batılı bir hayatı ister ve hatta yaŖar. Ancak Rakım'da üretmeden tüketmek yoktur. Çalışır, kazanır, kazandıklarıyla ihtiyaçlarını alır. Rakım, fazla harcamalara, ihtiyaç yokken yapılan alışverişlere karŖıdır. Kapitalizmin yaratmaya çalıştığı “tüketim toplumu” sınırlarına Rakım girmez. Felatun üretmeden tüketen, tüketimin nesnesi hâline gelmiŖ bir kiŖidir. Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nın asli kiŖisi Bihruz da “aşırı BatılılaşmıŖ”, görünmek, kabul görmek için tüketen bir diēer roman kiŖisidir. Felatun'dan hiçbir farkı yoktur. Bihruz da babasından kalan serveti hiç dŖnmeden tüketir. Bilhassa Ahmet Mithat Efendi alafrangalaŖıp neredeyse bir “tüketim çılgınlığı”nın içine dŖen eŖitli roman kiŖileri yaratmıŖtır. *Letaif-i Rivayat*'ta bulunan “Bekârlık Sultanlık mı Dedin” baŖlıklı hikâgede Sururi; Bihruz ve Felatun gibi tüm servetini eēlence uērunda, alafranga yaŖam yolunda tüketir. Ancak bu iki roman kiŖisinden farkı, babadan kalma bir mirası deēil de çalışarak kazandıēı servetini tüketmesidir. Fatma Aliye de *Muhaderat*'ında roman kiŖilerinden Remzi'yi alafranga hayatın içinde, tüketimin bir nesnesi olarak tasvir eder. Halit Ziya UŖaklıēıl'in *AŖk-ı Memnu* romanında üst sınıfın tüketim alışkanlıkları da Firdevs Hanım ve Bihter üzerinden anlatılır. Bihter, Nihal'e ve Bülent'e alınan kıyafet ve oyuncakları Batılı maēaza ve markalardan seçer. Denilebilir ki Tanzimat sanatçılarının romanlarında henüz teŖekkl etmemiŖ burjuva aileyle Halit Ziya'nın *AŖk-ı Memnu*'sunda karŖılaŖılır.

1908'den sonra İttihat ve Terakki idarecilerinin liberalizm uygulamaları sayesinde tüketim; ithal mal ve ürünlerin merkezinde geliŖir. ModernleŖme, okuryazarlıkla, gazete ve dergilerin eŖitliliēiyle alt ve orta sınıf kadın ve erkeklerin tüketim alışkanlıklarını, yaŖam tarzını deēiŖtirir. DeēiŖen hayat tarzıyla beraber Birinci Dünya SavaŖı'nın çıkışıyla konaklardan apartmanlara geiŖ yaŖanır. Yakup Kadri Karaosmanoēlu'nun *Kiralık Konak*'ında Seniha, babası Servet ve Seniha'nın bir zamanlar sevdiēi Faik, alafranga yaŖamı, gsteriŖli biçimde Avrupa mallarını tüketmek ve eēlence olarak algılayan yoz roman kiŖileri olarak Türk romanındaki yerlerini alırlar. Dede Naim Efendi'nin tek baŖına yıkılan konaēında yaŖama çabası alafranga yaŖama karŖı çıkan bir tavırla yorumlanabilir. Konaēın kiraya çıkarılması Osmanlı için geniŖ aile ve cemaat hayatından ayrılmayı, konak ahalisinin apartmanda yaŖamayı semeleriye; müstakil, Ŗahsi ve bencil Avrupalı bir hayata geiŖi simgeler.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışıyla, millî iktisat siyasetine geçen Osmanlı'da ithal mal ve ürünlerin gelişi azalsa da çalışma hayatına giren kadınlar, eğitimin yaygınlaşması gibi sebeplerle Avrupa tarzı tüketim devam ettirilir.

Atatürk Devri Türk romanında da tüketim ilişkileri gösteriş, alafranga görünmek, batılı bir hayat tarzını sürdürmeye çalışmak gibi unsurlarla, Osmanlı'da ve Cumhuriyet Dönemi'nde olmak üzere birer başlıkta ve kadın-erkek cinslerine ayırmak suretiyle açıklanmıştır.

5.5.1.2. Osmanlı'da modern iktisadi dönemin tüketici tipleri

On sekizinci yüzyılda, Osmanlı seçkinleri ve saray çevresinde nüvelenen Batı kapitalizmi ve modernliği, merhale merhale gelişmiş, on dokuzuncu yüzyılda kendi tüketim alışkanlığını ve ithal ürünlerin satıldığı mekânları oluşturmuştur. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında alafranga hayat tarzı Osmanlı toplum yapısındaki yerini alacak, “aşırı” tüketen, “aşırı” Batılılaşmış tiplerle tenkit edilen yanlış Batılılaşmaysa Türk romanındaki yerini alacaktır.

Bu alafranga tip, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de birer “hain”e dönüşecek, bir zamanlar kendi kültürüne yabancı kalmakla ve ithal mallar tüketmekle övünen alafrangalar, “hain” sıfatını rahat ve Batılı bir hayat sürmek için millî değerlerini yitirmekle kazanacaktır. On dokuzuncu yüzyılda açılan pastaneler, lokantalar, oteller yirminci yüzyılda aynı canlılığı ve albenisiyle yeni tüketici tiplerine kapılarını açmış, kadın ve erkeklere Batılı bir hayatı yaşamanın fırsatlarını da tanımıştır. Üretici müteşebbis tipin tam zıddı biçiminde yer alan tüketici-alafranga tip, kapitalizmin ihtiyacı olan tüketim pazarının en mühim unsurlarındandır. Bu tüketici tipleri erkek ve kadın olmak üzere ayırarak açıklamak daha doğru olacaktır.

5.5.1.2.1. Osmanlı'nın tüketici erkekleri

Batı menşeli tüketim ürünlerini ilk olarak ülkeye getirerek kendi yaşam tarzlarını zamanla halktan koparan yeni tip Osmanlı sınıfı, sadece tüketim manasında değil sosyal ve kültürel manada da Batılı olmaya çalışır. “Yeni tüketim ürünlerini ülkeye getirenler, dağıtanlar, tanıtanlar ve bu ürünleri kullananlar (...) saraylılar, paşalar, diplomatlar, bürokratlar, üst memurlar, burjuva özentileri, azınlıklar, tüccarlar,

öğrenciler, aydınlar ve mirasyediler” (Aydemir, 2006: 204) olarak sıralanabilir. Tanzimat Dönemi Türk romanında ve hemen sonrasında yazılan ilk devir romanlarda anlatıcılar; Batı kültürünü sosyal ve iktisadi bir mesele olarak görmeyip şeklen bir değişmeyle Batılı olunacağını zanneden ve toplumda karşılığı olan kişileri romanlarına taşırlar. Romantizm edebî akımının tesiri ve gelenekli edebiyattan tevarüs eden anlatıcının okuyucuya bilgi vermesi, sosyal faydayı ön sıraya çıkaran tavrı da bu tiplerin tenkit edilmesini kolaylaştırmıştır.

Felatun ve Bihruz Beyler, tüketim odaklı hayatlarıyla, servetleriyle beraber kendilerini de tüketen davranışlarıyla, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Şıpsevdî*’indeki Meftun’dan ayırırlar. Meftun, kendinden sonra Türk romanında şekillenecek alafranga tiplerin öncülü gibidir. Meftun, ilk dönem alafranga tiplerin yaşadığı devirde henüz şekillenen kapitalizmi ve ticaret ilişkilerini artık anlamış, para kazanmanın ahlaksızca da olsa yollarını keşfetmiştir. Alafranga oluşu da servet yapmanın yollarından sadece biridir. Budalaca servetlerini tüketen Felatunlar, Bihruzlar; Meftun’dan sonra hainleşir, kapitalizmin istediği parayı ön sıraya alan bireye dönüşür (Moran, 2019: 261). Berna Moran’ın bu isabetli genellemeleri iktisadi değişimlerle beraber değerlendirildiğinde, bir kısım romanlardaki kişilerde hain, sinsi ve iş bilir eda, onları ticarete ve hesap işlerinde başarılı kılar, Tanzimat romanının alafrangalarından ayırır. Atatürk Devri’nde yazılan ve yakın devir Osmanlı mazisine, Cumhuriyet’in ilk senelerine odaklanan ve tüketim mevzusuna; alafrangalaşan, Batılılaşan bireyler üzerinden bakan kimi romancılarda Felatun ve Bihruz Beylerin çoğu davranışlarının devam ettiği de görülür. Bunun sebebini halkına yabancılaşan kimi gerçek insan tiplerinden yola çıkarak yarattıklarında aramak mümkün olacağı gibi geleneği devam ettirmek gibi basit bir çabanın ürünü olarak da görmek mümkündür. Her ikisi de doğru kabul edilse bile, Berna Moran’ın tespitleri kapitalizme uyum sağlayan ve halkına, millî ortak değerlere yabancılaşan ve çoğunluğu karşılamayan, kimi Türk insanını anlatması bakımından kıymetini taşımaktadır.

Atatürk Devri Türk romanında, Batılı hayata uyum sağlayan ve bu hayatın şiddetli birer savunucusuna dönen kimi erkek ve kadınlar, servetlerini tek bir amaca; görünmeye, gösterişe ve Avrupai hayatın tüm ürünlerine sahip olmak için tüketime

sevk ederler. Alafranga yaşamı ve Batılılaşmayı tüketimle yakın ilişkili gören bu kadın ve erkekler, romanlarda umumiyetle yoz kişiler olarak tasvir edilmişlerdir.

Hainleşen, modern hayata uyum sağlayan alafranga Osmanlı tiplerinin içinde, Orhan Mithat Barbaros'un *Şişli Hayatı*'ndaki asli kişi Halim'in yeri, hem farklı hem de çok tanındıktır. Aşina tarafı Halim'in anlatıcı tarafından birçok hususiyetiyle *Araba Sevdası*'nın Bihruz'una benzetilişindedir. Bihruz gibi Halim de çok saftır, sekiz sene Fransızca dersi almasına rağmen Fransızca'yı konuşamaz, Arapçadan da çok iyi anlamaz (s. 66). Kadın cinsini tanımayan zengin ama saf Halim, Bihruz gibi bir kadına tesadüfen sokakta rastlar, ona mektuplar yazmaya çalışmasıyla da bu benzerlik devam eder. Ancak Halim, alafranga hayatın sürekli tüketim odaklı hayat tarzına sokakta tanıştığı kadınla başlar ve onunla evlendikten sonra da tüm servetini kaybeder. Terk edilen, aldatılan Halim, anlatıcı tarafından bir de romanın sonunda intihar ettirilerek okuyuculara ibretlik bir ders de verilmiş olur. Halim'in gezdiği yerler Osmanlı'nın modern dükkân ve mağazalarının olduğu semtlerdedir. Babasının ve büyükbabasının tahakkümü devam ettiği sürece Batılı hayat özentisini belli hudutlarda devam ettiren Halim, ailesine isyan etme gücünü müstakbel eşiyle tanıştıktan sonra kazanacaktır. Evlenmeden önce pastanelerde, şık mağazalarda gezen Halim, çeşitli yalanlarla büyükbabasından harçlıklar alarak bu modern yaşamı bir şekilde sürdürür. Lebon Pastanesi'nde aşkının temrinlerini yapar, Paris Bahçesi diye nam salmış bir gazinoda eğlenir (s. 21-31). Hayatını mahveden yoz ve ahlaksız kadın Mükerrerem'le yaptığı evlilikse üç sene sürer. Bu zaman zarfında tüm servetini eğlenceye, son moda kıyafetlere, Avrupa seyahatine, kumara harcayan Halim, intiharla bu soysuz hayattan kurtulur (s. 188).

Server Bedi imzasıyla, 1924 yılında *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde tefrika edilen *Zıpçıktılar*'da, Doğu-Batı çatışması mevzusuna bir hayli kafa yoran Peyami Safa'nın bu eserinde de milliyetçi bir tavırdan yana olarak sathi ve tüketime odaklı Batıcılığı reddettiği görülür. Cevdet Bey'in Fatih'te zengin olup da mazbut bir hayat süren Mahmut Efendi'nin ailesine girişiyle kendisinin parayla münasebeti de kurulmuş olur. Mahmut Efendi'nin genç zevcesi Vuslat'la yasak bir ilişki yaşarken evin kızı Nezihe'yle nikâhlanan Cevdet Bey, tam bir alafranga haindir. Para için yapmayacağı iş yoktur. Mahmut Efendi'nin ölümü ardından, Fatih'ten Şişli'ye taşınan aileyi, yeni hayata hazırlayan da Cevdet Bey'dir. "Medenîzadeler" adlı bir aile ismi bularak,

Fatih'teki eşyalardan kurtulan ve yeni eşyalarla yeni komşularına Batılı ve modern görünmeye çalışan Cevdet Bey, yeni eşyaların ev içindeki tanzimi için “dekoratör” tutacak kadar müsrifleşir (s. 192). Aslında onun için bu bir müsriflik değil, şartlar gereği bir zorunluluktur. Kendi tanzimlerini yeterli görmeyen Cevdet Bey, Batılı bir el değmeden hiçbir şeyi beğenmez. Çünkü kendi de dâhil mazileri fakirliğe, kanaat etmeye ve Fatih gibi muhafazakâr bir semte dayanmaktadır.

Memduh Şevket Esendal'ın *Miras*'ında romana ismini veren mirasın varislerinden Canip Bey yaşam tarzı bakımından tam bir alafrangadır. Babadan kalma servetini bu yolda harcamakla beraber, ilk dönem alafranga tipler gibi pervasızca davranarak gelirini har vurup harman savurmaz. Hariciye'deki memur maaşını odacıyla alan, işe gitmeyen, köpeklerine Fransızca bağırarak Canip Bey, arkadaşlarını da gayrimüslimlerden, yabancıardan seçer. Halktan zamanla kopan ve milletine yabancılaşan Canip Bey Türkçe konuşsa da her tavrıyla artık Fransız'dır. “Kır düşmüş olan sakalını Fransızlar gibi, elbisesini, kundurasını İngilizlerin kunduralarına ve elbiselerine muvafık şekillerden intihap ederdi” (s. 84). Yaşam tarzı Avrupalılaştıran Canip Bey, hususi eşyalarının tümünü Beyoğlu'ndaki mağazalardan almakla tüketim odaklı bir alafranga özelliğine de kavuşmuş olur.

M. Turhan Tan'ın *Kadın Avcısı*'nda birbirlerinin yüzünü görmeden mecmualara gönderilen mektuplar aracılığıyla kadın-erkek münasebeti kurmaya çalışan alafranga Sururi'nin aşk maceralarını anlatır. Bihruz Bey'in uzaktan görüp âşık olduğu sevgilisine yazmaya çalıştığı mektuptan daha başarılı olmakla beraber, samimiyetten uzak yazılan Sururi'nin mektupları devrin kadın-erkek münasebetlerine ironik bir üslupla eleştiriler getirir. Arkadaşının verdiği akılla hareket etmesi yönüyle de Bihruz Bey'i hatırlatan Sururi'nin aldığı akılda, aşkın parayla çok yakın ilişkisi olduğudur. “Evvelce yanık bir şiir, parlak bir mahmuz, tumturaklı bir unvan, Havva kızlarının yüreğini oynatabiliyordu. Şimdi moda, yahut hayat değişti. Aşk mektuplarının banknotlara yazılması ve hiç olmazsa yazılabileceğinin ihsas olunması icap eder” (s. 44). Arkadaşının sözlerinden sonra kendiyle baş başa kalan Sururi, artık bilir ki, aşk parasız olmuyor. Kapitalizmin Osmanlı'yı yirminci yüzyılda savaşlarla beraber kısıpca sokuşu, toplumu, bilhassa alt sınıf insanları aşk gibi kalbî bir his de dâhil bencil bir bakışa sürükler. Artık erkekler zengin kızlar, kızlar da zengin erkekler vasıtasıyla özlemini hissettikleri Batılı ve rahat hayata kavuşabileceklerdir.

Sermet Muhtar Alus, *Tombul Mirasyedi* romanının aslı kişisi Vehbi Efendi'nin servet sahibi olduğunda çevresine toplaşan insanlarla, binlerce liralık serveti kısa zamanda, Batılı yaşam tarzının tüm şaşaalı ürünlerini alarak tüketmesini teferruatıyla anlatır. Şık ve en son moda kıyafetler, eşyalar, arabalar, evler bir anda çıkarıcı arkadaşlarının oyunlarıyla tükenir gider. “Şahane lando ile yağız kadanaları borçlular zapt etmişti. Tombulun mücevherli tabakası, altın saat kösteği, inci kravat iğnesi, zümrüt yüzüğü, gözlüğü (...) haraç mezat gitmişti” (23 Kânunusani 1934: 8). Büyük bir istekle satın aldığı arabasının içinde şık kıyafetler ve aksesuarlarıyla tam bir alafranga gibi “görünen” Vehbi Efendi, servetini yitirince “görünmez” olur.

Vehbi Efendi, çevresindeki ışıltılı ve cazibeli Batılı hayata özenir, sırf serveti için yanında duran insanların niyetlerini anlamaktaysa çok da gecikmeyecektir. Servetini yitirilişini kötü arkadaş çevresine yormak yerine alafranga yaşama karşı arzulu temayülde aramak daha doğru olur.

Sermet Muhtar Alus, *Pembe Maşlahlı Hanım*'da neredeyse tüm romanlarında yaptığı gibi İstanbul'u tüm renkliliği ve zenginliğiyle yansıtırken alafranga yaşam tutkunu açık göz Tayfur Şani Bey'i de anlatır. Romanın kurgusu Pembe Maşlahlı Hanım'ın hatıra defterinden oluşur. Pembe Maşlahlı Hanım'ın Tayfur Şani Bey tarafından kandırılışı, bu alafranga görünümlü adamın kendi çıkarları söz konusu olduğunda hiç kimseyi tanımayacağını gösterir.

“Başını kessen, elbiselerini Mir'den, Boter'den başkasına diktirmez; ipek çamaşırlarını Strongilos'tan gayrısından almaz. Arkasındaki kostümleri, manken üstünde gibi durur. Ufacık bir yerinin ütüsü bozulsa, bir düğmesinin tiresi gevşese, hemen yere fırlatır, dadısını, halayıklarını öyle bir haşlarmış ki” (s. 15).

Beyoğlu'ndaki Avrupa malı satan lüks tüketim mallarından, şık takımlardan vazgeçemeyen Tayfur Şani Bey, Türk romanındaki diğer alafrangalaşan hain tiplerden farksızdır. Romanın sonunda çıkarıcı tavırları ve menfi tasarılarının kurbanı olan Tayfur Şani Bey, Pembe Maşlahlı Hanım tarafından dilenci konumuna düşürülür.

Nezihe Muhittin, *Ateş Böcekleri*'nde çalışıp okuyarak ekonomik hürriyetini kazanan Hacer'in karşısına kendi sosyal tabakasından memnun olmayan, kendini Fransız şairlerine benzeten, alafranga Necat'ı çıkarır. Necat, isminden bile utanır. Alafranga gece toplantılarından birinde “Genç şairimiz Necat Eflatun” (s. 355) şeklinde sunulmaktan memnun olacak kadar kendine ait her şeyden nefret etmektedir.

Hırsızlık, ahlaksızlık yapacak kadar sevdiği Batılı hayata kavuştuğunda beğenmediği ailesi ve evini de kaybeder. Onu düştüğü hainlikten, ahlaksızlık ve fakirlik çukurundan eski karşı komşusu eğitilmiş ve meslek sahibi Hacer kurtarır.

Peyami Safa, *Sözde Kızlar*'da alafranga tiplerin hainleşmiş yüzlerini, millî heyecanlardan uzak, tamamen tüketme ve sahip olmaya odaklı hayatlarını başarılı biçimde tasvir etmiştir. Romanın asli kişisi Mebrure'nin İstanbul'da sığındığı ev, akrabası Nazmiye Hanım'ın aynı zamanda zevk ve sefa âlemlerine kucak açan Şişli'deki köşktür. Evin oğlu Behiç, gazetelerde karikatürize edilen züppe Türk gençlerine hem benzemektedir hem de onlardan ayrılır. Kıyafeti, tuvaletiyle alafrangadır, ancak “ne yaptığını bilmeyen, budala, tecrübesiz bir insan olmak şöyle dursun, etrafında herkesin zaaflarını çok iyi anlamış, herkesi gülünç ve manasız görebilmiş, kendi arzularına göre yaşamının sırrını keşfetmiş bir mahluktu” (s. 63). Behiç, “sahip olmak” ve “görünmek” manalarında tüketim odaklı yaşamı seçişiyle Peyami Safa'nın da belirttiği gibi “züppe” tipinin tam karşılığıdır. Ancak hayatın manasını sahip olmak, elde etmek ve tüketmekte bulan ahlak zaafı içindeki Behiç, Mebrure'yi elde edemez. Onun için her şey maddi tüketimin bir nesnesi olmuştur. İnsanlar da Beyoğlu'nda şık bir mağazadan alınmış bir kravat iğnesinden farksızdır. Mebrure'nin millî hassasiyetlerinin farkında olan ve siyasi gündemi takip edip yorumlayabilen Behiç, onu elde etmek için “milliyetperver” görünmekten de çekinmez (s. 119). Mebrure, elde edilince doyuma ulaşıp bir kenarda tekrar işlevini kazanmayı bekleyen elbise dolabındaki kıyafetlerden ya da diğer ticari nesnelerden farksızdır.

Selahattin Enis, *Zaniyeler* romanında Mütareke seneleri harp zenginlerini, ahlaken zaaf içindeki kadın ve erkekleri gerçekçi biçimde yansıtmıştır. Pervasızca harcanan paralar, yok olan hayatlar romanın asli kişisi Fitnat'ın hatıra defteriyle tüm teferruatı ve samimiyetiyle okura sunulur. Balon köpüğü gibi bir anda varlık gösterip sonra sönen birçok türedi zenginin tüketim çılgınlığı romanda ahlaki yozlaşmayla gözler önüne serilir ve ahlaksız eğlencelerin öznesi durumundaki bu türedi zenginlerin çoğunda alafranga özentisi de yer alır. Asli kişi Fitnat'ın ilk eşi Konyalı Rifat, memleketindeki eşraf kabilinden zenginlik kendine yetmeyip de İstanbul'da harp zenginlerinin arasına katıldığında yarı köylü yarı alafranga kırk yamalı bohçaya dönüşür (s. 176). Harp zenginlerinin alafranga “görünme” sevdasına romandan birçok

misal bulunabilir. Onlardan biri de ismindeki dahi Anadoluluğu silmeye çalışan ancak her hâlden; geldiği toplum katmanının izleri sızan Hamit Nejat Bey'dir. Ahmet ismini tümünden atan, Hamdi'yi Hamit'e çeviren, bir de Nejat ilavesiyle “modern” bir “etiket”e sahip olan Hamit Nejat Bey de tükettikçe var olduğunu, modernleştiğini sanan tiplerdendir (s. 130). Diğer bölümlerde harp zenginleri ve tüketim odaklı hayatlara oldukça geniş bir yer ayrıldığından bu kısımda, yeri geldikçe alafranga olmaları ve tüketime büyük bir ihtirasla tutkunlukları üzerinden söz etmek harp zenginleri için yeterli olacaktır.

Romanda zengin ve ahlaki zaafı içinde yaşayan kadınlardan biri olarak verilen Prenses Leman'ın kendinden on yaş küçük genç eşi Ferdi Bey, tam bir alafrangadır. Üretmeden tüketen tavrıyla beraber, bir mağazanın vitrini kadar ışıltılı ama işlevsizdir. “Saçları briyantinden parıl parıl. Kaşlarında ve yüzündeki tüm ince kıllar birer birer özenle alınmış. Yaka ve gömleklerini Paris'ten getirtiyor, elbisesini Butter'de yaptırtıyormuş” (s. 108). Leman'ın servetiyle yaşayan Ferdi Bey, prensesi elinde tutmanın yollarını da bulmuş, diğer sevgililerinden ayrıldığı gibi kendinden ayrılmamasını sağlamanın rahatlığıyla refah içindeki hayatını devam ettirmiştir.

İ. Vecihi, *Karpuz Kabuğu*'nda görünmek hevesiyle tutuşan Anadolulu zengin bir ailenin hikâyesine de yer verir. Suat Fehmi, her ne kadar ecnebi hizmetçileri tarafından saygıdeğer bulunmasa, İstanbul'un eski zenginlerince her şeyiyle küçümsense de bir tek gerçekliği vardır ki, o da tükete tükete bitiremediği serveti. Mütareke senelerinde kimselerin bir dönüm arazi dahi alamadığı bir mevkie kocaman bir konak yaptırtışı, Suat Fehmi'ye değil de servetine saygı duyulmasını sağlar. Onun evini âdeta bir lokanta ve eğlence mekânı olarak gören çoğu kişi, bu türedi zengin ailenin ev içi tanzimini de insanda üst üste yığılmış ve hiçbir zarafet taşımayan bir mobilya dükkânına benzetirler. Suat Fehmi'yi servet sahibi olsa da hiçbir zaman hakiki bir alafranga olamayacağını bakışlarıyla, müstehzi sözleriyle anlatırlar (21 Kânunusani 1935: 4).

Osmanlı'nın modern iktisadi döneminde alaturka-gelenekçi tarza dönük bir hayat tarzını seçen kişiler tüketimi ihtiyaçları ölçüsünde ve gerekli olduğu kadar yaparak klasik sistemin devamcısı olurlar. Kapitalizmle iç içe geçmiş modern hayatın imkânları içine doğan ya da o imkânlara sahip olmayı düşünen kişilerse, “görünmek” hevesiyle, modern olmak arzusuyla ithal çoğu ürünü satın almaya çalışarak tüketim

odaklı bir yaşamın peşine düşerler. Atatürk Devri romanında, Felatun ve Bihruz Beylerin alafranga hayat tutkunu, üretmeden tüketen tavırlarıyla yakın akrabalıkları olan kimi roman kişilerinin genelinde ticaretten anlayan bir tavır ya da serveti idare etme, bir başkasının servetini kullanma gibi tecrübeleri içeren kıvrak bir zekâ da vardır.

5.5.1.2.2. Osmanlı'nın tüketici kadınları

Alafranga hayatın cazibeli çekimine kapılan kadınların bir kısmı, moda dergilerinde gördükleri asri kadınların kıyafet tarzlarına, saç kesimlerine, ev tanzimindeki seçimlerine kayıtsız kalamazlar. Gayrimüslim kadınlar, yabancı kadınlar, eğitilmiş Türk kızları Batı'dan ithal edilen “kadın imajı”nın tesirine girerler. Kadın cinsi için, Batılı bir görüntü kazanmak, eski cemaat yapısındaki kadının “görünür” olma hâline de hâle getirir. Bu karmaşa içindeki tek kararlı gidiş seyri, kadının sokağa çıkmaktaki ısrarı, erkek cinsinin toplumda edindiği yerin hemen yanı başında durma arzusudur. Alafranga erkeklerin dairesinde yer alıp da içinde taşıdığı görünme hevesine, “modern” bir kadın gibi “görünme” de eklendiğinde Osmanlı'da tüketen, para harcayan, vitrine bakan, borç açan, taksit yapan bir kadın tipi oluşur.

Türk romanında alafranga kadın tipinin ilk örneği; sonraki kadın roman kişileriyle karşılaştırıldığında en masumu da olan, Felatun'un kız kardeşi Mihriban'dır. Babası ve ağabeyi gibi eski cemaat yapısının beklentileri peşinde olmayan Mihriban, Ahmet Mithat Efendi tarafından üzerinde durulmasa da kıymetli roman kişilerindendir. “Yapma çiçekler Beyoğlu'nda çok! Bunları yapmak için neye zahmete girsin? Çamaşır yıkamak, ütölemek hizmetkârların ve yemek pişirmek dahi aşçının işidir. Hatta kendi başını taramak bile alafrangada olmayıp mahsusan perükâr karı gelir tarar” (s. 9). Kuaföre, Beyoğlu mağazalarına alışverişe giden Mihriban'ın eski cemaat yapısından kopuşu başarılı bir şekilde yansıtılmıştır. Robert P. Finn (2013: 23) Ahmet Mithat'ın Felatun Bey ve Mihriban üzerinden toplumda alafrangalaşmanın geldiği seviyeyi başarılı şekilde tespitini, imparatorluk için ağır iktisadi neticeler doğuran geniş kapsamlı sosyal bir değişim olarak yorumlar. Mihriban'la kurmaca dünyada “görünen” tüketici kadın tipi, Atatürk Devri romanlarında erkek tiplerdeki ahlaki ve millî yozlaşmayı bünyesinde toplayarak Türk romanındaki yerini alır.

Orhan Mithat'ın *Şişli Hayatı*'nda asli kişi Halim'in servetinin yok olmasına neden olacak asri kadın Mükerrerem, *Kiralık Konak*'ın Seniha'sının damarından gelmektedir. Batı özentisi hâller, Avrupa'da yaşama arzusu, her türlü lüks ve modern ürüne sahip olma ihtirası Mükerrerem'i ahlaken de çöküşe sürükler. Evlilikten beklentisini müstakbel kocası Halim'e anlatan Mükerrerem'de bu durum iyiden iyiye açığa çıkar. "Lüks bir hayat yaşamak mesela; her sene moda değişikçe evinin möblelerini değiştirmek, yazın birkaç ayını Boğaziçi'nde, birkaç ayını adada, sonbaharı Nice'de, kışı Şişli'de yahut İtalya'da geçirmek" (s. 106). Bir erkekle ancak bunları yaptığında mesut olacağını söyleyen Mükerrerem'in mutluluğu elle tutulur, tenle hissedilir, yaşanır türden somut şeylerdir. Oysaki Halim, bir ailenin mutlu olmasını doğacak çocuklara bağlayarak alafranga olsa da belli hudutlar dâhilinde bir modernleşmeden yana olduğunu gösterir. Evlenip konağa yerleşen Mükerrerem'in odasındaki hususi eşya ve ürünleri gören kayınvalidenin serzenişlerine karışan teferruatlı malumatı, müsrifliğe varan geniş bir tüketim manzarası oluşturur. "Mübareğin odası Faruki'nin lavanta dükkânı gibi. Sayısı belirsiz şişeler, irili ufaklı kutular, renk renk tozlar, pomatlar, daha bilmem neler. (...) kız da oldum, genç de oldum; bir sabah başıma o kadar özendiğimi hiç bilmiyorum" (s. 110). Halim'in "sosyete hayatı" dediği eğlenceye ve tüketime odaklı yaşam tarzına para yetiştirmek için hatırı sayılır bir servete ihtiyaç olduğu, Halim'in tükenen servetinden ve Mükerrerem'in kalan parayla sevgilisiyle kaçmasından anlaşılmaktadır.

Osmanlı'nın son yüzyılında değişen kadın-erkek ilişkilerine cinsellik ve aşk üzerinden bakan Orhan Mithat'ın *Aşk İhtiyacı* romanında eski ile yeni kültürün arasına sıkışarak eşine nasıl davranması gerektiğini bile tayinde güçlük çeken modern Saadet'in evlendiği gece kendine takılan yüz görümlüğüne bakışı; onun "görünen"ın peşinde çok sathi bir mizacının olduğunu gösterir niteliktedir. "Hakikaten kibar değil, şu dallar sarmaşık yaprakları gibi sıkıntılı. Taşlar da sırça gibi kırpıntılı şeyler. (...) Bak, belli ki yerli işi. Avrupa'nın gerdanlıkları pek zarif oluyor" (s. 45). Ablasının da kendi gibi düşünmesi daha ilk haftadan eşine ve ailesine Saadet'in mesafeli davranmasına neden olur. Yüksek ihtimalle bir servet kıymetindeki mücevheri beğenmeyen abla kardeşin fikirlerinde, takılan kolyenin sadece Avrupa malı olup olmayışının varlığı gösterir ki tüketimin gittiği yön, aile iktisadını çökertecek niteliklere kavuşacaktır.

Server Bedi'nin *Zıpçıktılar* romanında, çıkarıcı Frenk özentisi Cevdet Bey'in zengin olmasını sağlayan, hayli büyük bir servete sahip Mahmut Efendi'nin alafranga özentisi kızı Nezihe'dir. Nezihe, okuduklarının ve gördüklerinin tesiriyle evlenmeden evvel koca adaylarını evde modern bir buluşmayla tanımak isteyecek kadar eski âdet ve göreneklerden uzaklaşmıştır. Anlatıcı, devrin aldığı bu vaziyeti “şimdiki devir, kınadan maniküre kurulan bir köprü üstündedir” (s. 17) diyerek özetler. “İpekböceğinden fazla istihalelere” (s. 18) gebe bir zamanın kızı da Nezihe gibi olacaktır. Ancak Nezihe henüz babasının koyduğu gelenek dâhilindeki kurallardan da tamamen uzaklaşmamıştır. Ancak gittiği yol onu hain, katil ve hırsız Cevdet Bey'e çıkarır.

Mehmet Senai, *Kokain Faciaları*'nda Kadıköy-Şişli tezdadı yaratmış, bu zıtlığı asli kişî Süheyla'nın Fransız mektebinde öğrendiği, gördüğü ve okuduğu Batı dünyasının ışıltılı yaşamına imrenip muhitini değıştirmek suretiyle anlatmıştır. Okuldan arkadaşı Melahat'a bir sinema çıkışında rastlayan Süheyla, filmlerde ve romanlarda özendiği modern hayatın kapısını bu karşılaşmayla aralar. “Hayatım bir roman gibi geçiyor Süheyla! Sana şimdi burada hepsini değil bir zerresini bile anlatmak kabil değil. Yalnız şunu söyleyeyim ki Şişli'nin, Beyoğlu'nun bütün eğlenceleri bizim” (s. 13). Romana benzetilen Şişli hayatına babasının ölümü ardından hızlı bir giriş yapan Süheyla, kendisine karşılıksız sunulan kıyafetlerin, mücevherlerin ve her türlü lüks tüketim ürünlerinin bir karşılığı olduğunu anladığında, anlatıcının müdahalesiyle halaoğlu Necdet tarafından kurtarılarak eski semti temiz Kadıköy'e getirilir. Romanın mutlu sonla bitmesi, asli kişinin bekâretini inatla kaybetmemeye çalışmasında aranmalıdır. Süheyla, kokain bağımlısı, alkolik birine dönüşse de anlatıcının itinalı müdafaasıyla bekâretini koruyarak masumlar sınıfındaki yerini korur.

Halide Edip Adıvar, *Raik'in Annesi* romanında, millî kıymetlerini kaybetmeyen Raik'in annesi Refika'yı metheden ve ödüllendiren bir anlatıcı tavrı yaratmıştır. Erkek anlatıcı devrin yozlaşan, millî ve manevi değerlerinden uzaklaşan kadın tiplerini tenkit eder. Anlatıcı aynı zamanda evlendirilme zamanı gelmiş bir erkek olarak, ailesinin talip olarak kendisine komşu kızı Necibe'yi tekliflerinden sonra evden bir müddetliğine uzaklaşır. Necibe'yi beğenmeyişinin sebebi “görünme” ve “tüketim” batağına saplanmasındandır. “Şimdi Necibe erkekten kaçıyor, volanlı çarşaf, tül

şemsiyeler, fısıltılı etekleri ile mahalleyi dolduruyor” (s. 14). İyi bir eş namzedi olmak için piyano çalmayı öğrenmesi, Fransızca öğrenmeye başlaması, millî değerlerine sıkı sıkıya bağlı anlatıcıyı öfkelenendirir. “Beyoğlu’nda dükkâncıların parmakları ağzında kalıyormuş. (...) Beyoğlu’nda Fransızca pazarlık eden, çocuğuna anneden önce ‘mama’ dedirten kadınlardan Allah bizim gibi gençleri” (s. 15) korusun diyen anlatıcı, Raik’in annesi Refika’yı Necibe’nin tam zıddı olarak tasvir eder. Ödüllendirilen ve mutlu edilen Refika, devrin bilhassa kadın okurlarına iyi bir misal teşkil etmiştir.

Mehmet Rauf’un *Böğürtlen*’inde asli kişi Pertev’in güzelliğine olduğu kadar, devrin alafranga tip kadınlarına benzemeyen ağır ve oturaklı tavırlarına da âşık olduğu Müjgân’la ilişkileri anlatılır. Müjgân, akrabalarının evinde kalmaktadır. Bu evdeki kızlar alafranga hayatın tüm şartlarını yerine getirerek, kumar, dans, son moda eşya ve kıyafetlerin alımı gibi modern olmanın tüm unsurlarını kendilerinde taşırlar. Avrupa görmüş Pertev, genç kızların salonlarındaki eşyaları tetkik ederken, kızların güzelliğine rağmen, bu eşyaların Batılı yaşamın gerekleri olduğu için alınan ve sahiplerinden hiçbir şahsiyet taşımayan, yan yana dizilmiş şeylerden ibaret görüşü, kızların sathiliğini yansıttığı kadar, Avrupa tarzı hayatı da tam manasıyla sindiremediklerini gösterir (s. 17). Pertev’in Müjgân’a yaklaşmak için kızları Tokatlayan’da yemeğe, Beyoğlu’nun şık mağazalarında gezmeye, alışverişe götürmek isteği devrin alafranga kızlarındaki beklentileri yansıtır. Kızlar, Müjgân’a böylesi bir fırsatın bir daha ele geçmeyeceğini söyleyerek onu iknaya çalışmaları ve Pertev’i servetinden yararlanılacak biri olarak tarif edişleri alafranga hayatın düşüklüğünü de gözler önüne serer. “Beyoğlu’nun kadın eşyası satan bütün şık mağazalarında saatlerce süren resmigeçit” (s. 56) yapılması hem alafranga yaşamın gereklerini hem de saatlerce gezilecek kadar Avrupa tarzı mağazanın olduğunu kanıtlar. Ancak Müjgân ne Fransızca menüleri olan lokantaların ne de şık mağazaların pahalı ürünlerinin tesiri altına girer. Pertev, insani hususiyetlerini hissettirmek münasebetiyle Müjgân’ı elde edecektir.

Mehmet Rauf, *Son Yıldız* romanında modern hayata kapılıp giden kadın ve erkeklerin yaşamına merceğini tutmayı devam ettirir. Şaşıla ve cazibeli görüntülerin yer aldığı, alafranga hayatın tüm teferruatıyla tasvir edildiği eser, ahlak çöküşünü de beraberinde vererek okuyucuyu olması gereken Batılı hayatın bir türlü elde edilemediği sonucuna vardır.

“Bu işler için yalnız kitap hatta görgü bilgisi kâfi değildir... İtiyat ve ünsiyet de lazımdır... Dans için olduğu gibi, hâl ve tavır için de mutlak bir ahenk lazımdır; dans için olduğu gibi bunun için de uzun bir mülazemetle derin bir itiyat lazımdır... Bin itina, bin ihtimamla yetişmek, bu şeylerin içinde kaynamak, uzun uzun bunlarla istinas etmek lazımdır” (s. 14, 15).

Osmanlı toplumunda belli bir kesim ve onları taklide çalışan alt kesim, Batı kültürünün geçtiği merhaleleri bilmeden, bunları sindirmeden şeklen bir modernliğin peşine düştüğünü anlayamadan yoz bir muhitin nesnesi olmaktan ileri gidemez. Romanın asli kişisi Perran, zengin ve Avrupa görmüş kendinden yaşça büyük Fahri Cemal’in metresi olmayı seçtiğinde, aklında sadece hayran olduğu eşyalar, kıyafetler, eğlenceler ve hiç hesap yapmadan hudutsuzca yapacağı alışverişler vardır. Bunun için evliliğini görmezden gelecek kadar “görünmek” ve “tüketmek” hevesindedir. “Hayatının bütün lüksünü, bütün servetini göstermek, onun en masum bir emeliydi. Âdeta çocukça tertiplerle misafirleri kamaştırmaya ehemmiyet verirdi” (s. 51). Oysaki Perran’ın tersine Fahri Cemal, operadan anlar, birkaç lisan bilir; kısacası entelektüel birikimiyle anlatıcının üzerinde durduğu zamanla ve itinayla kazanılmış bir modernleşme örneğinin göstergesidir.

Kemal Ragıp, *Kapalı Kutu* romanında asli kişi Nihal ve ablası Mahmure’nin hayatlarını anlatır. Devrin genç kızlarının evlenirken aradıkları ölçütleri, bu ölçütlerin mutluluk getirip getirmeyişini okuyucuya düşündüren kurgusuyla tipik bir sosyal roman hususiyeti taşır. Nihal’in okuldan arkadaşı Feriha, romanda lüks hayat peşinde kendini tüketen kişilere en iyi misaldir. “Yaşı ilerleyip de süs, gösteriş merakı günden güne arttıkça” (s. 26) ailesinden uzaklaşan Feriha’nın bu vaziyetinde muhitini dolduran uyarıcıların neredeyse hepsinin Avrupai oluşu saklıdır. Sinemalar, dergiler, gazeteler, romanlar Feriha’da uyanan “görünme” ve “tüketme” sevdasını körükler. Romanın asli kişisi Nihal, her ne kadar İngiliz mektebinde okumuşsa da millî ve manevi kıymetlerini muhafaza etmiş, anlatıcı tarafından zengin bir erkekle evlendirilmek suretiyle mesut edilmiştir.

Peyami Safa, *Sözde Kızlar*’da asli kişi Mebrure’nin karşısına Nazmiye Hanım ve ailesini çıkarmış, Millî Mücadele senelerinde her manada çöken ülkenin bulunduğu vaziyete Doğu-Batı çatışmasından hareketle bakmayı tercih etmiştir. Mebrure, müspet bir kişidir, ancak her an Behiç’in gösterişli hayatının ve tatlı sözlerinin tesirine girebilecek bir hâldedir. Behiç’in annesi ve kız kardeşi alafranga yaşamın tüm yoz

tarafklarını kendilerinde taşıyan kişilerdir. Anlatıcı, vücutlarında hiçbir tabiiliğın kalmadığı alafranga kadınları ve kızları “içi boş kâğıt bebeklere” benzeter. Nazmiye Hanım, kendi başta olmak üzere lüks eğlencelerin ve ithal markalı ürünlerin müptelası olarak büyük borçlar yapmayı göze almış, sefiş bir kadındır. Kızı Nevin’s e annesinden hiç de farklı değildir. Behiç’in tatlı diliyle zehirlediği mahalle kızı Hatice’yse Belma ismiyle kendine Nazmiye Hanım’ın muhitinde bir yer açmaya uğraşırken namusunu ve canını yitirir. Hatice ölmeden biraz evvel Mebrure’ye mahallesinden, evinden, ailesinden iğrenerek uzaklaştığını anlatır. “Mektepte arkadaşlar arasında anlatılan hikâyelerden mi? Seyrettiğim piyeslerden, kurdelelerden mi? (...) Tuhafiye mağazalarının camlarında, mecmualarda, kartpostallarda gördüğüm tuvalet eşyasından ve resimlerden mi bilmiyorum” (s. 157) derken, kendi hâlinde yaşayıp giden, aynı zamanda müreffeh bir hayat özlemi çeken cahil genç kızların yirminci yüzyıl başlarında modernleşen toplumun içinde ne vaziyet aldığını, ne tür tesirlere gebe kaldıklarını açıklamış olur. Hatice, Belma olmaya devrin alafranga uyarıcıları sayesinde karar verir. Işıltılı vitrinlerde göz alan kıyafetlere ve eşyalara sahip olmanın yolu kendi mahallesinden geçmemektedir, Batı’nın simgesi olan Beyoğlu, Hatice için değil de Belma içindir.

Selahattin Enis, *Zaniyeler*’in mimarisini Fitnat’ın hatıra defteriyle oluşturur. Romanın asli kişinin bir kadın oluşuyla, Mütareke senelerinde İstanbul’un sefiş ve lüks hayatının tam da ortasına konumlanmış olunur. Fitnat, biraz teyzesinden gelen tüketme, sahip olma ihtirasının soyaçekim kanalıyla tevarüsüyle, biraz da uzaktan müşahede ettiği bir hayatın yaşanmamışlığıyla Konyalı eşinden boşanıp İstanbul’un gösterişli hayatına adım atar. Fitnat’ın içindeki doymak bilmek bilmeyen sahip olma ihtirasının körükleyicisi teyzesi Münevver Hanım’dır. Evde ayrı, sokakta bambaşka olan Münevver Hanım’ın müsrifliğiyle rabitalı bir hususiyeti vardır ki onu ölüme ve yalnızlığa da sürükleyecektir, “görünme” hevesi. “Evdeki Münevver Teyze’m ise bir yığın tuvalet, bir yığın yorgunluktu. Sokaktaki (...) bir yığın pudra, bir yığın parfüm, bir yığın ipek, bir yığın dantel, bir yığın hayat, bir yığın neşeydi” (s. 49). Fitnat’ın teyzesi, harbin en ıstırap verici zamanlarında lüks tüketim ürünlerini bulamamaktan yakını. “Ah, bizi Fransız parfümlerinden mahrum eden bu savaşa lanet olsun” (s. 56). Münevver Hanım, sadece kendini düşünen, millî ve manevi kıymetlerini tümünden kaybetmiş sefiş bir kadındır. Fitnat, zamanla teyzesinin yaydığı fikirler ve beyninde, bir türlü bastıramadığı hislerle kuvvet kazanan görüntülerin çağrışımlarıyla müsrif ve

lüks bir hayata doğru ilerler. Adını tüm İstanbul'a duyuran Doktor Mükerrerem'i suçla itecek kadar lüks yaşamın müptelası olan Fitnat, hayattan intikam alırcasına karşısına çıkan tüm erkekleri tüketerek sanki tekrar doğmayı amaç edinir. Doktor Mükerrerem ifadesinde onun ruh hâlini de özetler. "Müsrif olduğundan onunla ilişki kurmak zor ve tehlikeliydi. Zordu; çünkü onda aç, obur bir israf ve sefahat midesi vardı" (s. 123). Kısıtlanmış, kurallara bağlanmış bir genç kızlıkla biten Fitnat'ın hayatının ilk devresi, bastırmaya uğraştığı "tüketme" ve "görünme" iştiağını, teyzesinin açığa çıkarmasıyla ikinci ve son devresine girer.

Selahattin Enis, Mütareke senelerinin sınıf farkına değindiği, Türk düşmanı hâline gelen yoz üst tabakaya dair olayları sıraladığı *Endam Aynası* romanına yansıyan görüntü; alafranga özentisi Nebahat Hanım ve muhitine aittir. Merhum Kasım Paşa'nın kızı Nebahat, Felatun'ın kız kardeşi Mihriban'ı hatırlatan hususiyetleri taşımanın yanında, Türklükten uzaklaşan, hainliğe doğru yol alan, çıkarıcı ve hesapçı tavırlarıyla devrinin yoz kişilerine misaldir. Nebahat için ailesi, konak, mahalle; hatta İstanbul dahi bir mezbeledir. Çünkü onun için medeniyet Paris'tedir, Osmanlı dışında her yerdedir. Yarım yamalak Fransızcasıyla, kifayetsiz zekâsıyla modern olduğunu zanneden Nebahat, ışıltılı Avrupa hayatının hızına, tüketimden alınan zevkine ve eğlencesine aldanmıştır. "Hâlbuki Şişli... Her ne kadar Paris derecesinde değilse bile oraların bambaşka bir hâli vardı. Orada apartmanlar vardı, çaylar vardı, moda, tuvalet vardı, bir Parisli kadar Fransızca'yı düzgün konuşan erkekler ve kadınlar vardı" (s. 63). Nebahat'ın bir hayalden, ışıltılı, canlı renkli bir hediye kâğıdına benzeyen görüntüden ibaret içi boş tüketime odaklı yaşamından geriye pek de bir şey kalmayacaktır.

Mahmut Yesari, *Çoban Yıldızı* romanında Mütareke senelerinde modernliği yanlış anlayan, servetini eğlencelerde, lüks hayat peşinde tüketen Sadiye'nin hayatını anlatır. Devrin sefahat âlemlerine, harp zenginlerinin yoz hareketlerine de yer verilen romanda asli kişi Sadiye, borçlarını ödemek maksadıyla babadan kalma yalısını satışa çıkardığında, kendine kalacak bir miktar parayla süreceği keyfi düşünür. "Borçlarını verdikten sonra, elbette birkaç bin lira kendilerine kalacaktı. Giydiği kürkü hiç beğenmiyordu, hem modası geçmiş hem rengi çok açıktı. Nigâr'la eş bir kürk yaptıracaktı" (s. 159). Kızı Nigâr'ın kaderini de kendisinininkine benzeten Sadiye, para ve lüks hayat uğruna önce şereflerinden, sonraysa ellerindeki anlık kazandıkları

paradan, servetten olurlar. Sadiye ve kızı Nigâr devrin alafranga, düşük kadınlarına iyi birer misaldirler.

İ. Vecihi *Karpuz Kabuğu*’nda kısa zamanda zenginleşen Suat Fehmi’nin karısına da diğer türedi zenginlere ayırdığı yer kadar bahsederek, devrin vaziyetini yansıtmaya çalışır. Bayan Sadiye’nin eşiyle tek amaçları zenginliklerini daha fazla insana gösterme çabasıdır. Göründükçe, kendilerinden ve servetlerinden bahsettikçe dayanılmaz bir mutluluk hissederler. “Misafir ne kadar çok olursa o kadar memnun olurlardı. (...) Mademki zengin idiler, mademki zenginliklerinin asarını herkesten fazla gösterebiliyorlardı, bunu ne kadar çok kimse görürse tabii kendileri için o kadar iyiydi” (21 Kânunusani 1935: 4). Muhitteki çoğu kadın gelenekten tevarüs eden anne fedakârlığı, yemek yapmak, evi toparlamak gibi temel işleri dahi yapmamayı bir modernlik ilan etmişler, eğlence peşinde, yeni moda kıyafetler satın alma uğraşında koşmuşlardır. Yaptıkları her işi Avrupai kabul ederek mutlu olduklarını sandıkları sefih hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Daha çok şair kimliğiyle ön sıraya çıkan Yusuf Ziya Ortaç’ın *Şeker Osman* romanında herkesi eğlendiren komik Osman’ın âşık olduğu Fehamet, Mısırlı zengin bir ailenin “görünme” heveslisi bir kızı olarak romanın tüketici kadınları arasındaki yerini alır. Mısırlı zengin kişilerin israf ve şatafatla dolu hayatlarını İstanbul’a taşımaları on dokuzuncu yüzyılda başlar. Batı kültür ve iktisadının birçok unsurunun İstanbul’da yaygınlaşmasında Mısır’ın erken modernleşen zengin ailelerinin buraya gelerek müsrif bir hayat sürmelerinin de tesiri vardır.

“Sonraları Mısır hanımları İstanbul’a dökülüp geldiklerinde sefahat ve israf kapılarını açtılar. Anlara bakarak vükela ve me’murinin haremeleri ale’l-husus Fuad ve Ali Paşa daireleri dahi israfata düştüler. Şehir hanımlarının bu etvar-ı sefihaneleri saray-ı hümayuna sirayet etti. Saraylı kadınların sefahatleri ise cümlesini bastırdı ve ibtida Hazine-i hassa’yı ve ba^dehu Maliye hazinesini hal-i iflasa götürdü” (Ahmet Cevdet Paşa, 1953: 131, 132).

Fehamet’in Mısırlı annesinden gördüğü en mühim davranış, Şişli’de eğlenmek, eğlenirken hiçbir sınır tanımadan, en modern ve pahalı kıyafetlerle görünmektir. “Şişli âleminde, şimdi, Mısırlı Latif Paşa’nın Mebrure Hanımefendi diye eteklenen” (s. 14) kadının hiç yaşlanmak istemeyen bedeni, kızı Fehamet’in düğününde yaşlılığını servetiyle, yani müsriflikle kapatmaya çalışır. “Kaynana olmanın acısını renkler, ışıklar, kokular ve kahkahalar arasında unutmak için ne muhteşem bir ziyafet hazırlamış” (s. 53). Mısırlı bu ailenin evlerinde verdikleri ziyafetler de Fehamet’in

düğününü aratacak cinsten değildir. Fehamet, Osman'ın hafızasında “Kıpkırmızı ağzı, kıpkırmızı tuvaleti ve boynuna dolanan kıpkırmızı mercan dizisiyle” (s. 41) kalacaktır. Fehamet de annesi gibi güzel, şık ve zengin görünmenin peşindedir; hatta bu “görünme” hevesini harp sonrası kızların değişen erkek tipine uydurmakta da gösterir. Şişli'nin yeni erkek tipi tam da Cemal'le örtüştüğünden, bu kez de Fehamet, bir nesne ya da eşya gibi Cemal'e sahip olmayı ve onu koluna takıp görünmeyi arzular. “İşte harp sonu kızlarının sevdiği delikanlı... Bu çirkinlikler halitasının sihirli ismi de var: Cinsî cazibe! Cemal, Şişli salonlarında bu yeni güzellik mefhumunun en olgun örneği olarak tanınır” (s. 14). Fehamet'in güzelliği ve servetinin önünde durabilecek hiçbir şey yoktur. Cemal de vitrinde beğendiği bir eşya ya da kimsenin üzerinde görülemeyecek modern bir terzinin elinden çıkmış bir tuvalet gibi sadece Fehamet'in olmalıdır. Romanda Fehamet'in zenginliğinden çok söz edilmiş; hayatta her şeye sahip olduğunun üzerinde durulmuştur. Cemal'e olan aşkı da hakikatte bir modadan farksızdır; çünkü Cemal devrin revaçta tipidir. Bir gün moda değiştiğinde Cemal de Fehamet'in diğer sahip olduğu nesneler gibi bir kenara fırlatılıp atılacaktır. İncelenen romanlarda kadınların nesne ya da eşyalara düşkünlüğüyle görünmeleri ve tüketim odaklı hayatları arasında kurulan ilişki, *Şeker Osman*'da bir erkek üzerinden verilse de özünde aynı membadan çıkmıştır.

Sermet Muhtar Alus, *Pembe Maşlahlı Hanım* romanında İstanbul'un Avrupa tarzı mağazalarının ve mekânlarının yeri geldikçe isimlerini sıralamakla kalmaz, II. Abdülhamit'in tahttaki son senelerine denk gelen zaman diliminde İstanbul'daki Batılı yaşam tarzını gerçekçi müşahedeleriyle okuyucuya aktarır. Pembe Maşlahlı Hanım, bir düğünde şık görünmek için neredeyse tüm mağazaları gezer, gezme de anlatıcı birçok mağaza ismi sıralar. “Elbiselik için Oliyona, Dron'a, Kalivrusi'ye bakmalı. İstanbul tarafında Kâni'ye, Haşmet ve Muhlislere, Emin Yahya Biraderlere de uğramalı” (s. 66). Pembe Maşlahlı Hanım, Tayfur Şani Bey'i modern mekânlarda bulacağını bildiğinden okuyucuları devrin tüm mekânlarında gezdirir. “Ne Dron, ne Karlman, ne Pazaralman, ne Bonmarşe... Ne Babayan, ne Vartan; ne Kalivrusi, ne İşpigel” (s. 37) bu mekânlardan bazılarıdır. Pembe Maşlahlı Hanım, yirminci yüzyılın başında sokağa çıkmaya başlamış, vitrin bakan, boş vakitlerini modern hayatın kurallarına göre geçirmeye çalışan asri kadınlardandır. “Galatasaray'ın karşısındaki terzi Efieni'nin yeni modellerini karıştırmak, Oliyondaki yeldirmelikleri görmek, Pötilyon'daki renkli taşları da gözden geçirmek istiyordum. Karaköy'de

Corciyadis'ten Ayşe Hanım'a karamandolu terlik de alacaktım" (s. 38). Pembe Maşlahlı Hanım, artık tek başına sokaklarda gezen ve alışveriş yapan modern bir kadındır artık. Model karıştırmak, yeni modelleri gözden geçirmek yirminci yüzyılın Türk kadınına sirayet eden yeni fiillerdir. Artık kadın Batılı ve lüks tüketim mallarını alırken ya da en iyisini ararken bir boş zaman geçirme işini de yapar. Bu fiil, pazara gidip evinin ihtiyaçlarını alma telaşındaki bir tavırdan çok uzaktır, rahat ve boş zamanlar dâhilinde yapılan alışverişler tamamen modern görünmek, güzel olmak içindir.

Osmanlı'nın modern iktisadi hayatında mühim bir yer tutan müteşebbis tipin tam karşısında ve kalkınmanın şümüllü yapısı içerisinde yer alan tüketici tip, umumiyetle Atatürk Devri romanında ahlaken sükut etmiş kişiler üzerinden verilmiştir. Tüketime sınırlarını bilmeyen, kimi zaman ahlaksız davranışlarının kurbanı olan bu tüketici tiplerin düşüklerinin bir sebebi de umumiyetle alafranga hayat özentisidir. Bunun yanında yine alafranga hayat özentisi içinde olup da tüketim odaklı bir yaşam süren ve ahlaki bir düşüklük yaşamayan kadın tipler olsa da her iki kadın tipinde de ortak mevzu görünmek fiili ve tüketime temayüldür.

5.5.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Tüketim İlişkileri

Yıkılan bir ülkenin ağır iktisadi şartlarına ilave olarak art arda yaşanan savaşların açtığı büyük ekonomik buhranların, sınıflar arasındaki eşitsizliklerin yarattığı ağır bilançoğu da devralan genç Türkiye, çoğu siyasi ve sosyal yaklaşımda olduğu gibi İttihatçıların iktisadi uygulamalarını da devam ettirmişlerdir. Bu devamlılık, yirminci yüzyılın başlarında hiçbir engelle takılmadan geçerek modernleşme etiketiyle tüm toplum katmanlarına sirayet eden Batılı yaşam tarzını yansıtan ithal ürünlerin topluma yayılmasında da sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber eski gümrük oranlarına dönülmesi, devletçi iktisadi bir yaklaşıma geçilmesi, iktisadın Türkleştirilmesi gibi uygulamalar ithal ürünlerin ve lüks hayat unsurlarının talebinde bir azalmaya yol açmamıştır. Osmanlı toplumunda belli bir kesimin lüks ihtiyaçları yanında temel gıda ürünlerinin de zamanla ithali gerçekleşmeye başlar. İhtiyaçlar estetik amaçlı, modern fikirlerin tesirinde oluşmaya devam eder. Masada yemek yeme, şık yemek takımları, yemek odası takımları, yabancı unlarla yapılan pastalar, francalalar, yabancı kumaşlar, kürkler yeni zevklere göre yeni tüketim ürünlerinin

talebini meydana getirir. Bu yeni yaşam tarzıyla paralel gelişen tüketim kültürü, aynen genç Türkiye'ye tevarüs eder. 1929 senesine kadar Lozan Barış Antlaşması'nın bir hükmü olduğu için yürürlükte kalan, düşük gümrük uygulamasının ve yerli ürünlerin imalinin azlığının da tesiriyle ithal malların alımı aynı oranlarda sürdürülür. 1929'dan sonra korumacı iktisadi yapıya geçen, 1934'te devletçilik planlamasını yürürlüğe koyan Cumhuriyet idarecileri 1930'lar süresince ithalat oranını düşürmeyi başarırlar. Yerli malını ve tasarrufu teşvikle ve devletçi uygulamalarla kendi yerli kumaşlarını, camını, demirini yapan bir ülke konumuna erişen genç Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren modern hayatı destekleyen inkılapları "lüks" tüketim ürünlerinin gerekliliğini de bir yandan teşvik eder bir vaziyet yaratır (Coşar, 2012: 207-222). Bir tür çelişki oluşsa da devlet idaresi hem balolarla, şapkalarla, yeni tip kıyafetlerle modernleşmeyi desteklemiş, bir yandan da ithal ürünlerin toplumda kabul görmesine engel olmaya çalışmıştır.

Cumhuriyet'in ilk dönem romanlarında resmî ideolojinin desteklediği "Osmanlı'dan kopuş", inkılaplarla halkın uyuşması gibi fikirler tam tersi bir mecrada işlenir. Romanlarda bir hayli yer bulan pervasızca bir modernleşme, eğlence hayatındaki yozlaşma, kadın-erkek ilişkilerindeki düşüklük sessiz bir dönem tenkidi gibi okunabilir (Türkeş, 2009: 445-447). Bu tenkitlerde hesapsızca harcanan paraların, modernleşme uğruna yapılan tüketimlerin payı da vardır. Atatürk Devri Türk romanında alafranga ya da tüketim odaklı hayatı benimsemiş kadın ve erkeklerin tüketim ilişkilerindeki yeri Osmanlı'nın son yüzyılındaki lüks yaşam isteği içindeki toplum katmanındaki kişilerle neredeyse aynıdır.

5.5.2.1. Cumhuriyet'in tüketici erkekleri

Cumhuriyet idaresi savaşıardan yorulmuş bir milletin çoğunluğunu oluşturduğu yeni devleti, İttihatçılar gibi modern hayatın gereklerine uygun şekillerde yönetmek isterler. 1908'den sonra toplum katmanlarına sirayet etmede büyük bir hız kazanan alafranga hayat unsurları, lüks hayat özlemi bu devrin insanlarında kopmadan devam eder. Bir yanda büyük bir coşkuyla fedakâr olması istenen halka, muasır devletler seviyesine çıkmak için devamlı çalışmayı şiar koşan idareciler, öte yandan Batılı yaşamın tüm gereklerine harfiyen uyulmasını salık verirler. Bu bağlamda bilhassa halk tabakasında Batılı yaşam tarzına muhalif fikirler de sosyal bir tepki şeklinde

kendiliğinden meydana gelir. Tanzimat’tan beri çeşitli merhaleler geçirerek meydana gelmiş alafranga yoz tipler, ahlaken çökmüş, Batı’dan gelen her nesneyi mühim bulan kişiler, zaten hem gerçek hayatta hem de romanlarda tenkit edilmişlerdi. Bu modern sınıf, Osmanlı’nın son yüzyılında palazlanan üretmeden tüketen, çıkarları mevzu bahis olduğunda gayet cesur olan, bazen Bihruz Bey kadar saf olabilen tüketici tipi devam ettirir. Atatürk Devri’nin Batı’yla özdeşleştirilen eğlence yaşamlarının aranan simaları olan bu tüketici tipler, yeni devletin inkılapçı çevrelerince tenkit edilmiş, toplumda meydana gelen tezat böylece somut bir çatışma alanı bulmuştur.

Sadri Ertem, *Düşkünler* romanında Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar mercek tuttuğu zengin bir ailenin tüketimle alevlenen ahlak düşkünlüğünü ele alır. Zengin ve saray çevresine dayanan bu ailenin yasak aşk meyvesi oğlu Sacit, hiçbir Batılı milletin sanatına, kültürüne ya da lisanına dair şumullü bir bilgi edinmeden Batı’nın “görünen” ve “tüketen” kısmıyla haşır neşir büyütülmüş, yoz bir gençtir. Çocukluğunda odasına sıralanan oyuncaklar, Avrupa malları satan bir oyuncakçı dükkânını hatırlatır nitelikte ve çokluktadır (s. 41). Sacit, yirminci yüzyılın modern ve düşkünleşmiş hayatına, hiçbir entelektüel birikimi olmadığından çabuk uyum sağlar. Ailesinin zamanla gözden düşmesi, kendisinin bir meslek sahibi olamayışı onu eğlence mekânlarının aranan dansörü vaziyetine getirir. Hem eğlenmek hem de ihtiyacı olan parayı kazanmanın yeri yine bu eğlence mekânlarıdır. Alafranga ve yoz bir hayatın öznesi olan Sacit, yaşlı ya da genç kadınlara kavalıyeli olmak suretiyle kurduğu ilişkilerden maddi manada yararlanan, ahlaken düşkün birine dönüşmüştür. Tüketmek, harcamak onun hayattaki tek arzudur. Sevmediği ama lüks hayat için gereken parayı aldığı yaşlı kadınlar ya da evli kadınlardan bir biçimde edindiği paralarla yaranmaya çalıştığı sevgilisine otomobil alır (s.126). Otomobile sahip olma arzusu, Bihruz’un “görünme” ve “modern” olma arzusuyla akrabadır; ancak temel farkıysa Sacit’in otomobili kendi servetiyle almamasında, hakkı olmayan şekillerde elde etmesindedir.

Peyami Safa, Batılılaşmaya çabalayan genç Türkiye’nin açmazlarını Doğu-Batı çatışması temelinde anlattığı *Fatih Harbiye*’de, Batı kültürünün somut karşılığı olarak Macit’i ve asli kişi Neriman’ın Şişli’deki akrabalarının evini gösterir. Ne Macit ne de Şişli’deki dayıkızları romanda bir dekor olmaktan ileri gidemezler. Macit’in iç dünyası şöyle dursun ruhuna dair hiçbir şey okura sunulmaz. Neriman’ın Batı kültürüyle imtihanı, bastırdığı sahiplenme, görünme ve tüketme arzusu daha çok mekânlarla ya

da nesnelerle verilmiştir. Macit’e anlatıcı hiç müdahale etmez, Macit’i, Türk kızlarının dimağını ve ruhunu zehirleyen Batı kültürünün basit bir unsuru olarak vermeyi de ondan satır aralarında bahsetmekle sağlar. Macit, konservatuara çok kısa bir süre devam eden yüksek ihtimalle sebatsız, alafranga bir gençtir. Neriman, onun büyüüne kapılmaya hazırdır. Macit, Fatih semtindeki erkeklere hiç benzemez, ağır şartlarda çalışmak zorunda değildir, Löbon Pastanesi ve Maksim Gazinosu hariç pek bir yerde de okurun karşısına çıkmaz. “Macit’in ellerine baktım, kadın eli gibi, tertemiz, incecik, tırnakların üstünde bile çalışmış” (s. 31). Basit bir berbere gitmediği anlaşılan Macit, “görüntü”ye önem vermektedir. Neriman’ın uzun senelerdir evleneceği adam olarak bilinen Şinasi, geleneği ve Doğu kültürünü temsil eder. Macit’in yani Batı kültürünün kendisi mahalleden uzaktadır; ama tesiri Şinasi’yi çok yormaktadır. “Macit, yeninin, garbın ve bunlarla beraber meçhul ve cazip sergüzeştlerin mümessili ve namzediydi” (s. 70). Macit’e Şinasi’nin yüklediği mana, ondaki şık görünme, eğlenme, yeme içme ve Avrupalı edanın Neriman’da uyandırdığı tüketme ve görünme iştiağını artırmasından ötürü korkutucudur.

Mehmet Rauf, *Karanfil ve Yasemin* romanında Samim adlı Batı hayranı bir gencin yoz yaşamını anlatır. Bu yozluk içinde yabancı mağazaların, modern eğlence mekânlarının, yasak aşkların, hudutsuzca tüketilen paranın beraber ele alınışı, Osmanlı’dan Cumhuriyet idaresine de intikal edecek yozlaşmış alafranga hayat eleştirisine imkân hazırlar. Samim, aşkıyla beraber yaşayacağı evin tanzimi sırasında birçok yabancı mağazaya uğrar, oralarda alışverişler yapar. Türk kimliğini çağrıştıracak ya da ucuz, Şarklı bir görünüm teşkil edecek hiçbir eşya seçmez. Hudutsuzca harcadığı paraların tek amacı dışarıdan onu seyredecek gözlere modern görünen bir eşkâl yansımastır. “Öyle eşya, öyle odalar istiyordu ki emsali İstanbul’da bulunmasın” (s. 209) herkes hayranlıkla ona ait bu evi ve eşyaları seyretsin. Beyoğlu’ndaki Psalti, Luvr, Franko, Dekujis adlı marka ve mağazaları tek tek gezen Samim, devrinin alafranga tüketim odaklı hayatını yansıtan temsillerden biridir.

Mebrure Sami’nin *Leylaklar Altında* romanında, anlatıcı; Batı kültürüyle yerli kültürü bir potada eritebilmiş asli kişi Nuran’ın karşısına kuzenleri Feriha ve onun erkek kardeşini çıkarır. Adnan Bey, tipik alafranga ve sathi tavırlarıyla Mebrure’de sıkıntı uyandırır. Adnan Bey, hem Avrupalı görüntüsüyle hem de para işlerinden anlayan tavrıyla lüks yaşam koşullarını sağlamanın yollarını bulmuş biridir (s. 223).

Paranın kıymetini ve onu korumanın yöntemlerini öğrenmiş olan Adnan Bey'in "görünme" hevesi dikkatli gözlerden kaçmayacak şekildedir. "Bizimle konuşurken, bir yandan da gözü karşıki duvardaki sırma püsküllü yaldız çerçeveli beyzi aynadan ayrılmıyordu" (s. 223). Mevrure'nin kuzeni, tüketme ve serveti artırma hedeflerini bir arada tutuşuyla modern devrin zeki, sinsi ve alafranga tipinin iyi bir temsilidir.

Mithat Cemal Kuntay'ın kişi kadrosu bir hayli fazla romanı *Üç İstanbul*'un lüks düşkün, çıkarıcı ve hain tiplerinden Süleyman, birilerine yaranarak devam ettirdiği ömründe hiç sadık kalmayıp hep çıkarları peşinde koşmuştur. "Hırsızlığın bu edebiyatıyla Belkıs'ı oyalayarak mutfak masrafından mezar harcına kadar her şeyden para vuruyordu" (s. 387). Ağzında purosunu, şık kıyafetleriyle Süleyman, kılığı düzgün, eğlence mekânlarının aranan siması olmak dışında adi bir hırsızdır. Hayatı tüketmek üzerine inşa edilen Süleyman, yoz ve sathi, alafranga tiplerin içinde sayılabilir.

Mehmet Rauf, *Harabeler*'in asli kişisi müteşebbis ruhlu Nuri Süha'yı alafrangalığı ticari hayatta kendine yer edinmek için kullanan müspet bir tip olarak tasvir eder. Alafranga haine dönüşmeyen, millî hassasiyetlerini de muhafaza eden Nuri Süha tüketim sürecinin neticesinde amacına varmak suretiyle kullanmasıyla okura Cumhuriyet'in alafranga müteşebbis temsilini sunmuş olur. "Yüksek terzilere paraya acımayarak her sene müteaddit kostümler ısmarlar, Beyoğlu'nun en şık mağazalarından gömlekler, kravatlar, mendiller ve en mutena kunduracılarından potinler, iskarpinler almak itiyadımdır" (s. 27). Kendini okuyucuya modern bir görüntüyle sunan asli kişinin tek derdi para kazanmak, hatırı sayılır bir servet edinmektir. "Yani ben kendimi evvela elbiseyle ve kıyafetimle iyi gösterip herkese öyle tesir etmeye büyük ehemmiyet verenlerdenim" (s. 27). Servet edinmenin yolu, şık giyinmekte, kılık kıyafete para harcamakta, yeni hayatın gitmeyi gerekli kıldığı mekânlarda görünmekte, kısacası modern hayatın tüm gereklerini yerine getirmekte yatmaktadır. Tüketimi üretime giden yolda mühim bir unsur olarak gören asli kişi, sadece tüketip üretmeyen alafrangalardan değildir. Romanda Nuri Süha'nın karşı safında yer alan; ancak hadiselerin akışında pek de yer etmeyen roman kişisi Küçük Lort lakaplı Muhlis Baha Bey vardır ki tam bir tüketici, tam bir müsrif ve alafrangadır. "Öyle bir mirasyedidir ki validesinin himayesi tahtında aklına ne fantezi gelirse yapar, canı ne lüks tedarik eder ve ömrünü böyle şayan-ı gıpta bir lort hayatı içinde geçirir" (s. 81). Nadide olduğunu düşündüğü her şeyi arayıp bulmakta ve satın alıp mutlaka

insanların gözleri önüne sermekte büyük maharet gösteren Muhlis Baha Bey, yoz bir kişi, harabelerin içinde yaşayan diğer roman kişilerinden biri olarak sunulur.

Reşat Nuri Güntekin, *Yaprak Dökümü*'nde Ali Rıza Bey'in modern hayatın icaplarına uyma telaşındaki kızları ve gelini Ferhunde'nin asıl kurbanı; evin oğlu Şevket olur. Şevket, namuslu, dürüst ve çalışkan bir gençken, toyluğu neticesinde asri ve çıkarıcı Ferhunde'nin ağılarına düşer. Zaten Ali Rıza Bey'in evinde asri hayatın emareleri çoktan görülmüş, çeşit çeşit eğlenceler tertiplenirken bu vaziyetin ahvalini güçlendiren kişi Ferhunde olmuştur. Ferhunde'nin isteklerine, evin içindeki ve dışındaki eğlence masraflarına yetişemeyen Şevket şerefini ayaklar altına alır ve zimmetine para geçirir. Şevket, tüketime meyyal kardeşlerinin ve eşinin kurbanı olmuştur. Belki kendisi bu türden eğlencelerden zevk almamışsa da, eğlencelerin tertibinin finansını sağlamaya çalışarak hayatını mahvetmiştir. Emniyet Sandığı'ndan ev rehin edilerek borç para alınmasıyla başlayan süreç, bankaya ait mühimce bir paranın zimmete geçirilmesi, müfettişlerin bu vaziyeti ortaya çıkarmasıyla neticelenir (s. 97). Alafranga ve tüketime meyyal tiplerin içinde tüketimin finansmanı olan Şevket, farklı bir karakter arz etmekle beraber, tüketime hizmet etmesi sebebiyle bu başlık altına alınmıştır.

Şükufe Nihal [Başar] genç Türkiye'deki Batılılaşma hamlelerinin üst tabakadaki yansımalarına değindiği *Yalnız Dönüyorum*'da ahlaken çöken birçok insanı konu eder. Romanın asli kişisi Yıldız, Osmanlı'nın modernleşme temayülleri içinde kendini geliştirmiş bir ailenin entelektüel kızıdır. Anadolulu ve saf olduğu için Hasan'la evlenen Yıldız, Türkiye'nin hızlı Batılılaşma hamleleri içinde yozlaşacağını aklına dahi getirmez. Yıldız'ın da destekleriyle ticarete iyi bir servet yapan Hasan, ahlaki tüm değerlerini yitirerek Yıldız'a ihanete kadar gidecek "asrın icapları"nın kurbanı olur. "Hasan'ın smokini, frakı Piliyuris'te yapıldı; deste deste gömlekler, kravatlar, melon ve silindir şapka alındı" (s. 180). Köylü Hasan, Monden Hasan'a dönüşürken, zamanla metresler edinir, su gibi para harcadığı modern hayat onun sonu olur. Hasan, her şeyi yeni öğrenen bir çocuk gibi hareket eder ve görgüsüzlüğünün fark edilmesinden bir o kadar da korkar. Bu korku onu müsrifliğe iter. "Gedikpaşa'daki evden Şişli'de bir apartmana geçtik. Hasan bu apartmanı döşemek için epeyce üzüldü. Bir türlü eşya beğenmiyor (...) herkesin kendisini bilmezlikle, görgüsüzlükle itham

edeceklerinden korkuyordu” (s. 258). Bu korku ve cahillik onu ucuz kadınlara, müsrifliğe, tüketim odaklı bir yaşama sürükler.

Romanda Hasan’ın dışında benliğini kaybedip de modern yaşamı yanlış anlayan ve asriliği lüks hayatla, müsriflikle ilişkilendiren bir diğer kişi de köylü Ali’dir. Köyünden çıkıp Hasan’ın şirketinde çalışmaya başlayan şalvarından kurtulan Ali, görüntünün esiri kişiler kervanına katılır. “Doğrusu ben biraz da konfor severim, diye medeni insan rolü oynamaya” (s. 309) kalkan Ali’nin sözleri ve hayatı, diğer roman kişilerinin yozluğuyla birleştiğinde, Türkiye’deki modernleşmenin hızlı ve kontrolsüz gidişine ciddi tenkitler oluşturur.

Atatürk Devri romanında anlatma zamanıyla vaka zamanının yakın olduğu ve genç Türkiye’nin sosyal-siyasi havasının yansıtıldığı eserlerde müteşebbis erkeklere yer verildiği kadar alafranga ve tüketici erkek tiplere, hadiselerin akışında etkili olacak biçimde, çok fazla yer verilmediği görülmüştür. Ancak bu vaziyetin aksine alafranga ve lüks yaşama özenen kadınların sayısı daha fazladır.

5.5.2.2. Cumhuriyet’in tüketici kadınları

Tanzimat’tan itibaren kadının toplumdaki yeri tartışılmış, modernleşme unsurlarının toplum katmanlarına yayılması, kızların eğitim haklarına dönük medenî adımların atılması erkeklerle beraber toplumda kadının da var olmasını sağlamıştır. Müteşebbis kadın, fedakâr kadın, çağdaş kadın gibi kadın tiplerine romanlarda rastlanılması bilhassa 1908’den sonra sokağa rahatlıkla çıkan kadınların gerçek hayatıyla ilişkilendirilmiştir. Öte yandan alafranga ve lüks merakı olan sathi kadın tipleri de yine aynı zaman diliminde gerçek hayatta erkeklerle beraber eğlence mekânlarında, Avrupalı hayat tarzının icap ettiği her yerde görülmeye başlamış, romanlarda da kendine yer bulabilmiştir. Cumhuriyet idaresi Batılılaşmayı resmî ideolojinin bir parçası hâline getirmiş, kadınların toplumda çok çeşitli vazifeler almasının yolunu kolaylaştırmıştır. Üst sınıf kadınların, resmî ideolojinin desteklediği Avrupalı kılık-kıyafet, Avrupalı eğlence gibi lüks hayat hususiyetlerini taşımaya devam ettirdikleri, ahlaki yozlaşmanın Mütareke seneleri kadar olmasa da eğlence hayatına, “aşırı Batılılaşma” tenkidi getiren yazarlar tarafından yer verildiği görülür.

Mithat Cemal Kuntay'ın genç Türkiye'ye Osmanlı'dan tevarüs eden siyasi, sosyal ve iktisadi hususiyetleri ele aldığı *Üç İstanbul* romanında “görünmek” ve “tüketmek” odaklı hayatıyla var olan roman kişisi Belkıs, ayrı bir yer tutar. Modern bir hayat sürmekle asla tatmin olmayan Belkıs'ın tek derdi başkaları tarafından, hem erkek hem kadınlar tarafından sürekli takip altında tutulmak, kıskanılmaktır. Büyük bir ihtirasla dışarıdan nasıl görüldüğünü çok önemseyen Belkıs, İttihatçı Adnan'ın karısıyken çok mutsuzken, ondan ayrıldıktan çok sonra onu önemseyecek kadar muvazenesini yitirmiş bir hâl alır. Adnan'ın önce kendi hâlinde Süheyla'yla evlenmeye karar veriş, sonra fikrini değiştirerek görüntüsüne aldandığı Belkıs'ı seçmesinde ilkinin cinsî cazibesinin eksikliği ve devrin modern kadın algısının Belkıs gibi cazibe taşıması gerektiği yönünde oluşuyla açıklanabilir. “Kadında şehveti bile oyalayan moda ve terzi meşguliyetlerinin bu konakta yokluğu... Bütün bunlar Süheyla'nın aşkını büyütüyordu” (s. 169). Belkıs'ta olup da Süheyla'da bulunmayan, devrin modern kadınında mutlaka olması beklenen tüketmeye odaklı, değişime açık, moda dergilerinden çıkmış zannı uyandıran bir görüntünün Süheyla'da tam tersine eski tip alışkanlıklar seviyesinde kalışı sebebiyle Adnan, çekici olanı talep etmiştir.

Belkıs, o kadar sathi bir şahsiyete sahiptir ki, bir kişinin taşıdığı unvan, Batı kültürüyle kurmuş olduğu münasebet, soyluluk gibi hususiyetler onda olması gereken olağan bir hâlmış fikrini uyandırır. Moda ise Belkıs'ın “görünme”sine yarayan en temel ihtiyaçtır. “İnsan konuşurken, dururken, dinlerken, sorarken, bakarken o ayın, o haftanın nesli olmalıydı. İstanbul'da yalnız eldivenin modasını biliyorlardı, hâlbuki elin de modası vardı” (s. 393). Belkıs'ın yaşadığı başkaları tarafından şık ve estetik görünme hevesi, üst sınıf yoz kadınların genelinde benzer şekillerde tezahür etmiştir. “Süs, gösterilen şeydir; fakat anlayanlara gösterilen şey! Kâğıtçı karısının, camcı kızının gördüğü elmasın nakit paradan ne farkı vardır? Elması sefir, müsteşar, sefaret kâtibi anlardı” (s. 475). Zengin görünmek, dillerde güzelliği ve kıyafetinin şatafatıyla konuşulmak tüketen kadının devamlı başka tatmin yolları arayarak başka başka sınıflara ve insanlara, yeni yüzlere görünmeye iter. Tatmin olma meselesi, Belkıs'ın asla bir türlü başaramadığı bir husus olmuş, muhitindeki diğer kadınlar da benzer fikirleri taşımışlardır. Belkıs'ın ölmeden evvel “görüntü”sü kaybolmuş, modern mekânlarda sesi, ismi ve bedeni kaybolan Belkıs, zaten bu tip gelip geçici, anlık zevklerin yaşandığı yerlerde ve kişilerde hemen unutulmuş, yerini başka görüntülere ve ihtiras abidelerine bırakmıştır.

Mehmet Rauf'un *Karanfil ve Yasemin*'inde asli kişi Samim, Avrupa'dan memleketine, İstanbul'a döndüğünde sene 1922'dir. Millî Mücadele'nin son senesinde zor zamanlardan geçilmesine rağmen yoz bir eğlenceye karışık modern ve lüks hayat tezahürleri de üst sınıf insanlarca yaşanmaktadır. Genç Türkiye'nin de Osmanlı'da başlayan bu asri hayatı sonuna kadar destekleyeceği düşünöldüğünde 1923 senesinde tamamlanan romanın yirminci yüzyılın ilk çeyreğindeki Batılılaşma hamlelerine yoğun tenkitler içerdğii rahatlıkla söylenebilir. Bir aşk romanı olmaktan çok, modernleşmenin Türkiye'de baştan beri yanlış anlaşıldığının tespitleriyle ilerleyen roman, Mehmet Rauf'un edebiyat tarihlerinde *Halas* romanı hariç, aşk dışında bir mevzuya eğilmediğii ön yargısını da kırar niteliktedir. "Medeniyet ve terakki kâmilten kadın tesiridir; yalnız benim fikrimce bizim için bu pek hazırlıksız ve pek nagehani oldu. Avrupa'da asırlarca hazmedilerek meydana getirilmiş olan bütün terakkiyatı bir hamlede hey'etiyle yutmak istersek mide fesadına" (s. 26) milletçe tutulmaktan başka çıkar yol kalmayacağını söyleyen roman kişilerinden Doktor Bey, romana bilhassa kadınlar tarafından yansıtılan yoz eğlence hayatını tenkit etmekten kendini alamaz. "Mide fesadı" olarak teşhis edilen ve hakikatte ahlak düşkünlükleri, tüketim çılgınlıkları olarak tezahür eden toplumsal karmaşa, genç Türkiye'nin romancıları tarafından eleştiri mevzusu yapılacaktır. Romanda asli kişi Samim'in muhitindeki kadınların geneli mücevherleriyle, kıyafetleriyle kabul görmeye çalışan; ancak Batı kültürüyle alakalı hiçbir malumatı taşımayan kişilerdir.

Müfide Ferit Tek'in *Pervaneler* romanı, Osmanlı'dan beri Türk gençlerine menfi tesiri olduğu düşünölen yabancı okullar meselesine değinir. Müfide Ferit'in kuşağındaki çoğii kadın yazarın yabancı okullarda eğitim aldığı bilinmektedir. Belki bu sebebin de tesiriyle bu tip okullarda yaşananları çok daha iyi müşahede edebildikleri, Türk kültürü üzerindeki tehlikesini daha iyi değerlendirebildikleri söylenebilir. Bir Amerikan mabedi, misyonerlik faaliyetlerinin yürütöldüğü bir mekân olarak tasvir edilen okul idaresi; zeki ve çalışkan Türk kızlarını modern hayatın şaşaalı hâllerinin yaşandığına hakikatten uzak bir "Amerika rüyası" yaratmak suretiyle inandırırılar. Okul idaresi ve öğretmenlerinin yarattıkları Amerikan rüyası bir ateş gibi Türk kızlarını yakmak ve yok etmek için sırasını beklerken pervaneler gibi ateşe büyük bir ihtirasla koşan Türk kızlarının dertleri; serbest bir yaşam, zenginlik ve Türkiye'de kendilerine verilmediğini düşündükleri hürriyete kavuşma isteğidir. Liberalizm iktisadi anlayışının hüküm sürdüğü Amerika'da emekleri sömürölecek olan kızlar,

kendilerini korumaya çalışan ailelerinden, serbest olmak için kaçmak isterler. “Ah, bir kere Amerika’ya gitse, serbest olsa!” (s. 93). Romanın pervanelerinden Nesime ve Leman, Türk okullarındaki talebelerle kendi okullarındakileri kıyasladıklarında ciddi bir uçurum fark ederler. “Rum, Ermeni, Bulgar, hele Yahudi talebelerin zengin kıyafetlerini düşündüler. Gürbüz vücutlu, al yanaklı hocaları hatırladılar. (...) Medeniyetin, insanlığın ve eğlencenin vatanı büyük Amerika” (s. 64) onları kuvvetli bir çekimle kendisine çekmektedir. Görüntüden ibaret bu farkta, zenginlik, hürriyet ve eğlence fikirleriyle kendi kültürlerinden uzaklaştırılan Türk kızlarının hazin hâlini, anlatıcı ibretlik hikâyeler gibi ardı sıra anlatır. Anlatıcının “fakir Türkiye’nin mahrum çocukları” (s. 52) diye seslendiği Nesime ve Leman’ın farklı olma, görünme, rahat yaşama, hür ve serbest hareket etme, zengin olma hayallerine, yeni kurulmuş Türkiye’de bir anda kavuşmak mümkün değildir. Ülkenin ve ailelerin hususi ve menfi şartlarından faydalanan okul idaresinin amacı, Türk kültürüne ve kalkınmasına ne kadar hasar verilirse, bu bir talebeyle dahi olsa, kârdır, fikri hâkimdir. Kolejin bünyesinde büyük bir serbestlikle yapılan eğlenceler, balolar, lüks tüketimi kışkırtan her türlü faaliyet, genç Türk kızlarını çabucak tesiri altına alıp millî yozlaşmanın da kapısını aralar.

Burhan Cahit, *Aşk Bahçesi* romanında, Cumhuriyet’in ilk senelerinde hakiki aşkla, aşk zannedilen cinsî arzuların tatmini çatışmasından hareketle devrin üst sınıf insanların eğlence ve aşk hayatlarına değinir. Sacit ve Kâmuran’ın evlilikleriyle neticelenen romanda, her ikisinin tanıştıkları ve aşklarını yaşadıkları mekânlar Şişli sosyetesinin eğlenip buluştukları yerlerdir. Anlatıcı; kaç-göçün en sıkı şekillerde hüküm sürdüğü zamanlarda gençlikleri geçen kadınların görünme hevesiyle, her türlü eğlenceye, tüketime ve aşk ilişkisine yaklaşmalarını “eskiden mahrum kaldıkları takdir ve perestiş arzularının şimdi etraftan etek etek gelen mebzuliyeti içinde kendilerini kaybetmelerinde” (s. 121) bulur. Artık tam manasıyla sınırsız bir hürriyete kavuşan üst sınıf kadınlarının kazandığı bu mertebede ahlaki çöküntüler de yaşanır. Aile bağlarının bilhassa zayıflamasını tenkit eden anlatıcı, Sacit ve Kâmuran’ı evlendirerek istikbal için umut taşıdığını da okura iletmiş olur.

Mehmet Rauf, *Harabeler*’de, Osmanlı’dan yadigâr kalan Nadir Paşa Köşkü’nde modern ve müsrif hayatlarını sürdürme çabası içinde olan Selma ve Mübeccel adlı kız kardeşlerin içi boş yaşamlarını anlatır. Romanın asli kişisi Nuri Süha’nın patronunun

eşi ve karısının modern hayatın tüm unsurlarına kavuşmak için önce semtlerini, sonra hayat tarzlarını değiştirme gayretlerini içeren kısım Batı özentisi bir diğer sathi yaşam örneğidir. Patronun kızı Sabahat ve eşi “Bak herkesin hayatı etrafımızda değişti gitti. Her evde nasıl ömür sürülüyorsa biz de öyle herkes gibi ömür sürelim” (s. 63) diyerek müsrif bir hayat tarzının kapılarını aralamaya çalışırlar. Patronun karısı her gün baloların birbiri ardı sıra verildiği bir dönemde kendilerinin bunun dışında kalmalarını gerilikle, pintilikle niteler ve eşini modern hayata uymaya ikna eder. Ancak patron Lebibzade Şefik, güngörmüş bir adam olarak balolarda poz verip de gazetelere boy boy fotoğrafları çıkan kadınların ve erkeklerin boş bir “görüntü”den ibaret olduğunu çok iyi bir tespitle gösterir. “Yalnız gösteriş sayesinde herkesin nazarı dikkatini celp etmişler bu kadar” (s. 76). Bir diğer modern ve müsrif hayat, Nuri Süha’nın patronu için lüks bir köşk ararken tanıştığı Selma ve Mübeccel kardeşlerindir. Yaşadıkları köşk tam Batı özentisiyle hazırlanmıştır. “Salon muazzam aynasıyla, zarif masasıyla koltukları, kanepeleri ve bütün levazımıyla On Altıncı Lui üslubunda mefruşatla döşenmiş (...) bir köşede bir büyük kuyruklu piyano, üstünde büyük borusu azametle mevcudiyetini ilan eden bir gramofon” (s. 40). Çay davetlerinin, baloların yapıldığı bu köşk küçük bir Paris görüntüsüne sahiptir. Bu görüntüye sahip olabilmek için de hiçbir harcamadan kaçınılmamıştır. Köşkün yanması, evvelden meydana gelen iktisadi zorluklar bu iki kardeşi çeşitli tedbirler almaya sevk eder. Romanın sonunda Nuri Süha, Mübeccel’le evlenir. Yeni çift, anlatıcının da ifade ettiği gibi, “Cumhuriyet kafası”na mekân manasında da ulaşırlar. “Bir kışla, bir saray değil ve ancak böyle ölçülü hareketler ve kafalar sayesinde ki Cumhuriyet fikri bizde muzaffer semereler verebilir” (s. 461). Roman, harabeden asri bir devlet çıkaran inkılabın imkânlarını savunurken, müsrifliği tenkit eder; ancak Batılı yaşamın ölçülü şekilde balolarıyla, çeşitli eğlenceleriyle devamını da ister.

Aka Gündüz, *Bir Ahlak Meselesi*’nde Cumhuriyet’in ilk senelerinde Ankara’da çalışma hayatına atılan yalnız bir kız olan Öter’in bir ahlak meselesine dönüşecek namuslu kısa yaşamını anlatır. Osmanlı’da kadının çalışma hayatına II. Meşrutiyet’in getirdiği hürriyet havasına rağmen çok kolay girdiği söylenemez. Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkede çalışacak erkek bulunamayışından ötürü, kadınların kimi sahalarda iş hayatına hızla giriş yaptığı bilinmektedir; ancak Türk kadınının erkekler tarafından gönüllü bir kabulle iş yerlerine alındığı da söylenemez. Bu menfi yaklaşım Cumhuriyet senelerinde de uzun bir süre devam eder. Romanın asli kişisi Öter, aç

kalmamak, kötü yola düşmemek için daktilo olur. Ancak zengin ve kötü niyetli erkekler çalışan kadınları kürklerle, pahalı mücevherlerle, eğlence yaşamının şaşaasıyla elde edeceklerini zannederler. Emin Bey, zengin bir iş insanıdır. “Zamane” kızlarını kolayca elde edeceğini, metresi yapabileceğini düşünür. Öter ahlakla lüks hayat unsurları arasında büyük gelgitler yaşar. “Camekânda duran iki kürkü seyreliyordu. Öyle dikkatle, öyle dalgın, öyle uzun uzadıya seyretti ki... Anladım, onun da içinde genç kadının içindeki ateş var. O da bu kürk mantoların beyninde yaptığı fırtınayı, uzaktan seyretmekle” (21 Şubat 1930: 3) dindirmeye çalışır, Emin Bey biraz ısrarla, iltifatla ve pahalı hediyelerle Öter’i kandıracağını düşünür. Ancak Öter, anlatıcı tarafından Cumhuriyet’in çağdaş, namuslu genç kız temsilinin en güçlülerinden biri olarak bu ahlak sınavını geçmeyi başarır, içindeki tüketme, harcama ve şık “görünme” iştiağını söndürür. Emin Bey, kürkü satın alır ve Öter’e hediye eder, hediyesi kabul edilmez. “Fakat ben daktilo kızıyım. Bir daktilo kızı beş yüz liralık tilki manto giyemez” (22 Şubat 1930: 3). Emin Bey, Öter’in kürkü bırakırken ki hâlini içindeki fırtınalara yorsa da bunda da yanılır. Öter, toplumun ona verdikleriyle yetinir, toplum tarafından konulan her türlü kurala harfiyen uyar. Öter, devrin üst aklının kadından beklediği namuslu olmak, memleket için çalışmak, günü geldiğinde namusuyla evlenip modern bir kadın hayatını sürmek düsturlarının her birine uyarak, “makbul” kadın temsilini iyi bir şekilde yansıtmıştır.

Reşat Nuri Güntekin, *Yaprak Dökümü*’nde Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki hızlı Batılılaşmanın, modern hayatın içi boş; ancak ışıltılı görüntüsünün toplum hayatının en önemli ve en küçük parçası olan aileyi nasıl yozlaştırdığını, insan ilişkilerini ne derece menfi tesiri altına aldığını doğru tespitlerle okuyucuya sunar. Romanın asli kişisi Ali Rıza Bey, son vazifesinden bir namus meselesi sebebiyle ayrılıp da maddi açıdan zor günler yaşamaya başladığında, evdeki geçimsizliklerin asıl sebebinin “şerait-i iktisadiye”den kaynaklandığını anlar. Evlilik çağı gelen kızlarından Fikret hariç, Leyla ve Necla’nın güzellikleri sayesinde iyi birer eş bulup baba evinden çıkacağını düşünen Ali Rıza Bey, kızlarını hep korktuğu “görünür görünmez zamane kazalarından” uzak tutamaz. İktisat şartlarıyla da elbette ki alakası olan bu korkuların menşesinde Avrupalı hayat tarzının tüm yozluğuyla kendi hâlindeki semtlere kadar sirayet edişidir. “Leyla ile Necla, ailenin yaşayış tarzını beğenmiyorlar; yenilik, eğlence ve daha birçok şeyler istiyorlardı” (s. 48). Bu istekleri ailenin mali vaziyeti dâhilinde yerine getirilmeye çalışıldıkça, zaten kötü giden ev ekonomisi sarsılmaya

başlar. Anne Hayriye Hanım'ın "Onların da hakkı var... Herkesin kızı gibi onlar da giymek ister... süs isterler" (s. 49) sözü evin dışındaki tehlikeli hayatı, yani tüketime odaklı yaşamı somutlaştırır. Modern ve pahalı elbiseler, mücevherler, son moda kesim saçlar, topuklu ayakkabılar dışarıda görünür ve ulaşılabilir. Bu yakınlık birkaç kat daha ancak Şevket'in Ferhunde adlı dul bir kadınla evlenmesiyle artar. Asri hayatın icaplarını yerine getiren Ferhunde'nin başı çekmesiyle davetlere, çaylara, eğlencelere harcanan para; evin tüm iktisadını yerle bir eder. Ali Rıza Bey ve Hayriye Hanım, devrin icabı diyerek kızlarına hâli vakti yerinde, helal süt emmiş bir koca namzedi bulma gayretiyle sonu gelmeyen eğlencelere göz yumsalar da işler istedikleri gitmez, yaprak dökümü tüm aile üyelerini birbirinden koparır.

Peyami Safa, *Fatih Harbiye*'de, Batı kültürünün menfi tesirlerini romanın asli kişisi Neriman'ın üzerinden verir. Neriman, konservatuarda okuyan eğitimli bir kızdır. Mazbut ve muhafazakâr bir semtte ve ailede büyümesine rağmen, Neriman, bilhassa eğitim sebebiyle açıldığı, Batı kültürünün sirayet ettiği semtleri, mağazaları ve en mühimi insanları tetkik şansı bulur. Şişli'de yaşayan dayısını ziyaretleri, dayıkızlarının kıyafetleri, tavırları, kısacası yaşam şekilleri de Batı'nın Neriman'a açılan kapıları olmuştur. Hızlı ve büyük inkılaplarla Batılılaşmaya çalışan genç Türkiye'de gençlerin, halkın Batı kültürünün istilasına uğraması çeşitli ahlak bunalımlar, yozlaşmış davranışlar meydana gelmesine sebep olur. "Akraba ve arkadaşlardan, örneklerden, gittikçe medenileşen İstanbul'un dekorundan, kitaplardan, resimlerden, tiyatro ve sinemalardan gelen bu telkinler, yeni kanunlarda müeyyidesini bulmuş oluyordu" (s. 69). Neriman da balolarda eğlenmek, şık mekânlarda oturmak, alışveriş yapmak gibi Türkiye'nin Batılı semtlerinde tüm şaşaasıyla beliren tüketim kültürünün bir parçası olmak ister. Okulda tanıştığı Macit, dayıkızlarından sonra Batı'nın en somut cazibe unsuru hâline gelir. Kendi semtini düşük, Şarklıları miskin kedilere benzetecek kadar kendi kültüründen uzaklaşan Neriman, modern yaşamın ışıltılı görüntüsüne aldanmıştır. Babası Faiz Bey'in emekli maaşıyla kıt kanaat geçinmesi, tüm modern hayat unsurlarının ciddi paralar istemesi Neriman'ın ruhunda "imkân-imkânsızlık" çatışmasını oluşturur. Batı kültürüyle zenginlik iç içedir. Anlatıcı, bir genelleme yaparak Neriman'dan hareketle tüm kadınların Batı'yı anlamalarının eksikliği üzerinde durur. "Kadınlar medeniyeti gözleriyle anlamaya mahkûmdurlar. Bunlar, hakiki medeniyetçilerden daha bahtiyardırlar: Şekillerle iktifa ederler ve renklerin değişmesi onları eğlendirir" (s. 117). Neriman da anlatıcının işaret ettiği gibi Batı

kültürünün ölkü sahibi olma kısmını, özünü kaçıracak, şık kıyafetlere ve şaşaalı tüketim ürünlerine aldanır. Neriman “görüntü”ye kapılmıştır, “yeniyi ve güzeli” istemektedir. Tam da bu istekleri tüketim toplumunun hususiyetlerine uygundur. Kapitalizmde, bir ürünün yenisi çıktığı an eskisinin bir hükmü kalmaz; çünkü her şey işleviyle değil görüntüsüyle değerlendirilmektedir. Neriman, parasızlıkla, imkânsızlıkla çevrili Fatih’i, yani Şark’ın hayat tarzını istemez. Fatih’teki evi tasarruf demektir, parasızlık demektir. Neriman, babasının mali vaziyetini bilmektedir, ancak Macit’le baloya da gitmek, o hayatın içinde de olmak istemektedir. “Onu en çok para meselesi düşündürüyordu” (s. 39). Para olmadıktan sonra Neriman için modern bir hayatın kıyısında bile görünmek, bir geceliğine baloya dahi gitmek pek de mümkün değildir. Neriman’ın içindeki tüketim meyilli fikirler, anlatıcının müdahalesiyle Fatih’teki fakir eve doğru kayar, bütün his fırtınaları böylelikle diner. Cumhuriyet’in yeni nesil kızlarının Batı kültürünün şaşaasıyla verdiği imtihanı Neriman kazanarak, devrindeki okurlara bir örnek teşkil eder.

Server Bedi imzasıyla Peyami Safa’nın yazdığı *Sinema Delisi Kız* romanı ismiyle müsemma bir muhtevaya sahiptir. Sinema ilanlarının, sinema sanatçılarının hususi hayatlarının, filmlerin peşinde koşan Sabiha’nın yaşamı tek kelimeyle sinema olmuştur. Anlatıcının ironik bir kurguyla devrin kızlarına tenkitler getirdiği eserde Sabiha, sinema aşkı sebebiyle Fransızca konuşmasına aldandığı bir Türk gencini, yabancı bir sinema sanatçısı sanarak onun kötü emellerine düşme seviyesine kadar ilerler. Her ne kadar Sadık’ın sahtekâr olduğu ortaya çıksa da anlatıcının Batı kültür numunelerinin en hızlı biçimde topluma sirayet ettiği yerler olan sinemalardaki tehlikeyi görmesi, bunu bir kurgunun parçası hâline getirmesi her devirde gündemde olan bir meseleyi kullanması üzerinde durulmayı gerektirir. Sinemalarla kadın ve erkek sanatçıların saç şekilleri, kılık kıyafetleri, tüm şahsi hususiyetleri belli ölçülerde bilhassa gençlere sirayet eder. Bunları ciddi bir şekilde taklit etmeye kalkan Pakize, Andre Roan zannettiği adamla evlenip Amerika’ya gitmeyi, “filmlerdeki hayata” kavuşmayı hayal eder. Arkadaşı Pakize ve müstakbel nişanlısı Pertev’in sayesinde sahtekâr Sadık’ın batağına düşmekten kurtulur. “Bugün Pertev’in zevcesiyim. Bir de çocuğumuz var. Arada bir güzel filmlere gidiyoruz, fakat artık o sinema delisi kız ben değilim. Andre Roan tarafından oynanan filmleri kaçırmıyoruz” (26 Teşrinisani 1932: 3). Sabiha, Türk kızlarının düşeceği hakiki bir tehlikeden kendini rahatlıkla

kurtarabilmiştir. Anlatıcı, yer yer gülünç saflığıyla Sabiha'yı bir Karagöz'e çevirse de ciddi bir sosyal meseleyi işaret etmiştir.

Mahmut Yesari, *Su Sinekleri*'nde genç Türkiye'nin modernleşme sürecinde sinema gibi çok tesirli bir unsurun bilhassa genç kızları ne biçimde tesiri altına aldığıın üzerinde dururken bir devir panoraması da oluşturur. Sinema sanatçılarının isimlerinin ardı sıra resmigeçit yaptığı romanda, Sabbek başta olmak üzere genç kızların çoğunun hayallerini afişlerdeki, filmlerdeki hayatlar süslemektedir. Sabbek, okula gidip kendinden farklı sınıftaki kızları tanımakla kalmaz, modern hayatın tüm imkânlarını görür, duyar, tanır ve arzular. Sabbek ve arkadaşlarının en büyük zevkleri sinemadır. Sinemadaki sanatçıların her türlü hareketleri, tepkileri, kısacası hayali yaşamları, onlar için hakikatten çok ileridir. Sanatçıların kılık kıyafetleri ve saç kesimleri en dikkat ettikleri unsurdur, onların eğlence dolu, maceralı yaşamlarını kendileri de yaşamak için çaba sarf ederler. Sabbek, dar gelirli bir ailede büyümüş, anneannesinin üç aylıklarıyla borç harç bir ömür sürmüştür. Gördüklerinden geri kalmamak için annesini ve büyük annesini sıkıştıran Sabbek hakikatle hayalin her çatışmasında mutsuz olur. “Artık iş işten geçti, amelelik edemem. Beni, büsbütün ayrı bir hayat için yetiştirmiş oldunuz! Lüks değilse bile renkli bir hayat yaşamak isterim” (s. 58). Alt sınıfa ait bir kızın okulda başarılı olamaması bir üst sınıfa geçmesine engel olur. Sabbek, büyük bir iştiaqla ulaşmaya çalıştığı modern hayatın tüm tüketim ürünlerine ancak zengin bir koca sayesinde kavuşacağını anlar. Öğretmen olabileceksen çaylar, eğlenceler ve sinemalardan aklını bir türlü alamaz ve o sahip olmak istediği hayata kavuşamaz. Sabbek'in zengin bir ailenin kızı olan Dürdane adlı arkadaşıysa daha çok fakirlikten zenginliğe yükselmiş anne ve babasının görgüsüzlüğünü etrafına yayar. Anlatıcının aynı mahallede çeşitli sınıftan insanı sinema gibi modern bir ortak noktada buluşturarak neredeyse tüm kızların mutsuzluğuyla romanı neticelendirmesi, henüz Türkiye'de Batılı hayat tarzının layıkıyla sindirilemediğine dönük bir tenkidi içinde barındırır. “Yeni tuvaletlerini giy... Arkadaşların görsünler... Aynısını yapmasalar bile, moda, elegan hakkında bir fikir edinirler, görüşleri değişir, başkalaşır. Bu kıyafetin sırf modayı takip ettiğin için yapılmıştır” (s. 68). Sabbek gibi alt sınıftan olup da modern hayatın ürünleriyle, yani lüks yaşam unsurlarıyla karşılaşan kişilerde sahip olamadıklarına dair müthiş bir arzu ve ihtiras meydana gelir ki bu hisleri tatmin etmenin yolu da paradan, zenginlikten geçer. Dürdane'nin ailesini anlatıcı görgüsüz olarak teşhis edip, ruh durumlarını tahlil

eder. “Sonradan görmelerde, bir şey almak, yapmak, para harcamak, ruhi olduğu kadar, uzvi bir hastalık hâlinedir de” (s.69). Görünme fiili; bir yandan sonradan görmelerde, öte taraftan pırıltılı hayatlara ulaşmak isteyen yoksul kişilerde ve her hâlleriyle görünen zenginlerde karşılığını bulur. Sabbek, isimlerini ezber ettiği sinema sanatçılarının hayatlarını hiçbir zaman yaşayamaz. Namusu kirlenen genç kız intihardan kurtulunca, sinemada çalışan fakir bir gençle evlenmek zorunda kalır, bir kerelik parlayan yaşamı sönüverir. Sabbek, görünmeye çalışırken tüm hayatını zehirler.

Mahmut Yesari’nin kadın-erkek ilişkilerine yer verdiği *Sevda İhtikârı*’nda modern hayatın sathi taraflarından biri olan, eğlence mekânlarında görünmek için tüketmeye hevesli gençlerin hikâyesi anlatılır. Roman kişilerinden Ferdiye’nin Amerikan eğlencelerinin bir parçası olarak gördüğü bar, eğlenceyle tüketimin iç içe geçtiği yozluğun en iyi ifade edildiği yerlerdendir. “Bar Amerikan, kibar âlemi diye nam alan Şişli salonlarının, Londra, Paris, dandy snoplarının piçi, cenini sakıtı yerli cıvık züppelerin özentisi soğukluklarından biriydi. Ferdiye bunu biliyor ve bile bile yapıyordu” (s. 116). Romandaki kızların zengin ve Batılı erkeklerle evlenme yarışında modern görünmenin yolları da tüketmekten, harcamaktan geçer.

Mahmut Yesari bir diğer romanı *Taşbebek*’te içi boş, dışı pırıltılı modern kızların sathiliğine dönük tenkitler getirir. Füsün ve arkadaşları romana da ismini veren taşbebek tasvirine uygun hareket ederler, modayı takip ederler; ama Batı kültürüne dair malumatları çok yüzeyseldir. Romanın asli kişilerinden Haluk, Füsün’un arkadaşlarını incelerken onların bir örnek oluşlarından bahseder. Modayı takip ederek birbirine benzeyen bu kızlar tüketim toplumunun bir parçasıdır. “Celile ve Namiye’yi süzüyordu. Herhangi bir şapka, esbap, iskarpın, saç, çorap, manto modası çıkıp da umumileştiği zaman, birbirlerinden ayırt edilemeyen kızlardandı. Haluk, onları ilk defa gördüğü hâlde birçok kere tesadüf etmiş, hatta konuşmuşmuş gibi” (Yedi Gün, S. 89: 22) hisseder kendini. Romanın sonunda Taşbebek Füsün’un şık giyinmek, eğlence peşinde koşmaktan başka hiçbir meziyetinin olmadığına karar veren Haluk, onun peşinden koşmayı bırakır.

Mebrure Sami’nin *Leylaklar Altında*’sının asli kişisi Nuran, babasının vefatından sonra teyzelerinin evine sığınır. Almış olduğu temeli sağlam modern eğitim, evdeki lüks hayata, sonu gelmez eğlencelere, müsrif arzulara karşı iğrenme

hissi uyandırır. Oysaki evdekilerde modern görünme arzusundan başka modernliğe dair hiçbir şey yoktur. Teyzesinin kızı Feriha’da görünmek hevesiyle tutuşan büyük bir tüketme çılgınlığı vardır. Hep kıyafetlerinden, nasıl görüldüğünden ya da görünmesi gerektiğinden bahseden Feriha’da Batı kültürüne dair esaslı bir malumat da yoktur. “Amerika’da yeni çıkan yün örme bluzlardan acayip acayip isimlerle, bilmem kimin giydiği tül pijamanın biçiminden bir sürü garip hareketler, tariflerle bahsetti, durdu” (s. 14). Tüketim toplumunun geniş etkileme ağı içerisinde moda dergilerinin, sinemanın, reklamların ne kadar mühim olduğu Feriha’nın hayatından çıkarılabilir. Feriha, satın almaya, sahip olmaya alışkın mizacından hiç vazgeçemez ve kuzeni Nuran’ın zengin bir adam tarafından beğenilmesinden de rahatsız olur. Bu rahatsızlığın temel sebebi büyük bir emekle görünmeye çalıştığı cemiyette, hiçbir görünme çabası olmayan Nuran’ın fark edilir olmasıdır. Bu zengin talibi tesir alanına çekmek, nasıl mağazaların vitrininde gördüğü ve bir fiyatı olan ürünleri kolayca elde edebiliyorsa, bu zengin adama da sahip olmayı aynı kolaylıkla istemektedir. Ancak zengin talip Feriha’ya “bir biblo gözüyle” (s. 20) bakmaktadır. Nuran, iş hayatına atıldığında Feriha gibi nicelerini sokaklarda, sinema salonlarında ve her yerde fazlasıyla görmeye başlar. Birbirine benzeyen genç kızları tek tipleştiren, tüketime ve görünmeye iten unsurlardan birinin de sinema olduğuna kani olur. “Her gün beyaz perdede gördükleri kürklü, pullu, acayip artistlerden, sanki onlara da bir süs hastalığı bulaşmış. (...) Ne çok Greta Garbo özentisi kaşlar, ne çok Billi Dov bozuntusu akroş körler var” (s. 201). Nuran’ın tek korkusu bu kızlar gibi “İstanbul’un vitrinlerinin” esiri olmaktır. Nuran, almış olduğu eğitim ve iyi ahlaktan müteşekkil mizacıyla üreten ve ihtiyacı kadarını tüketen bir genç kız temsili çizerek romandaki tüm olumsuz tiplere inat, ahlaki ve iktisadi manada bozulmadan mutlu olur.

Suat Derviş’in *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır*’ı 1930’lu senelerin Türkiye’sinde neredeyse hiçbir hakları olmadan fabrikalarda çalışan fakir ama yaşamak isteğini taşıyan insanların hayatlarını anlatır. Anlatıcı, sınıf farkının yarattığı çelişkileri, işçi haklarının olmayışını teferruatıyla işler. Romanın asli kişisi işçi Nazlı’nın alkolik ve dayakçı bir babanın zulmüne dayanamayıp kötü yola düşmeyi tercih etmesinde; dışarıda birilerinin çok rahat ve zenginlik içinde harcaması, tüketmesi, yemesi, içmesi ve çeşit çeşit giyinmesi vardır. “Taşlı taraklarda, dallı ipekten esvaplarda, tüllü tüylü şapkalarda hevesim var, ayıp mı? Ben de gencim. Herkes yapar da ben neye yapmayayım?” (s. 47). Nazlı, değişen ve gelişen Türkiye’yi

ağır şartlar altında ve uzun saatler boyunca fabrikada çalışmasına rağmen görmektedir. Sinema ekranına yansıyan hayatları ve sinema çıkışında kimi insanların nasıl da müreffeh bir yaşam sürdüklerini de görmektedir. Bir isyan içinde kıvranan Nazlı, sınıfsal bir bilince sahip olmasa da zengin olmak, istediğini satın almak ve şık giyinmek istemektedir. Şanslı bir zümrenin varlığı onu daha çok para kazanmanın başka yollarına iter. “Ben ökçeli iskarpın giyeceğim, başıma taşlı tarak takacağım. Üstüme trukavarlar yapacağım” (s. 92). Rahat ve zengin yaşamı iyi giyinmek ve bu kıyafetleri göstermekten ibaret gören Nazlı’nın başka bir dil geliştirmesi de beklenemez. Sinema, moda dergileri ve reklamlar böylesi bir tüketici kimliğinin oluşmasını istemişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Nazlı, gördüğü her şeye sahip olmak ister, “bütün bu camekânları, mağazaları verseler doymayacak” (s. 216) bir hâldedir. Çünkü kapitalizm devamlı alan ve hep yenilerinin peşinde olan bir tüketici tipi istemektedir. Suat Derviş her ne kadar sınıfsal bir bilincin doğması için eserini yazmış olsa da savaş açtığı kapitalizm olduğundan, devrin diğer yazarlarının eserlerinde sıklıkla üzerinde durdukları genç kızlar ve tüketim çılgınlığı konusuna değinmeden geçemez.

Osmanlı’nın son iki yüz yılından başlayarak Cumhuriyet idaresiyle süren ilk on beş yılı da içine alan uzun zaman diliminde modernleşme, hiç ara vermeden Türk sosyal ve iktisadi hayatında yerini alır. Kadın ve erkek tüm halkı derinden tesiri altına alan modernleşme, elbette ki devrin idarecilerinin istedikleri ya da niyet ettikleri alanlarla sınırlı kalmaz, toplumun tüm katmanlarını ve tüm maddi-manevi kurumlarını etkisi altına alır. Batılılaşma tüm iktisadi unsurlarıyla, modern hayat ürünleriyle, kısacası yaşam tarzıyla tüm toplum alanlarına yayılır. Müteşebbis ruhu içinde barındıran erkek ve kadınlar kapitalizmin ana ilkelerinden biri olan sermayenin kâr ettirilmesi şiarına uyarak çalışmanın kutsallığına inanmış, müteşebbis tipin tam karşısında yer alarak tüketime odaklı bir hayat tarzı geliştiren tüketici tiplerse modern hayatın şaşıaalı görüntüsüne kapılır. Atatürk Devri Türk romanında, kalkınmanın şahsi ve temel unsurlarından müteşebbis tiplere ve tüketici tiplere aynı oranda olmasa da yer verilmiş, böylelikle roman devrinin nabzını tutan ve sosyal-siyasi, iktisadi yaşamından çeşitli ölçülerde etkilenen mühim bir tür olduğunu gösterir.

6. SONUÇ

1923-1938 seneleri arasında yayımlanan ve süreli yayınlarda tefrika hâlde kalan telif Türk romanları, bu çalışmanın ana malzemesini meydana getirmiştir. 75 yazarın, 164 basılı ve 45 tefrika romanı, bu ana malzemeyi teşkil etmiştir. Tespit edilen bu romanların yazıldığı Atatürk Devri, disiplinler arası çalışmaya çok müsait bir zenginliği ve karmaşıklığı kendi bünyesinde toplayan bir hususiyet içermektedir. Bu sosyolojik zenginlik ve derin birçok münasebetin yansımaları, çeşitli çalışmalarda söz konusu edilmişse de Atatürk gibi karizmatik bir liderin kalkınmaya verdiği önemin üzerinde, teferruatlı bir şekilde durulmamış, iktisadi tarih sürecinin dâhilinde devrin tümü ve yazılan romanların tamamı dikkate alınmamıştır. Bu çalışmada iktisadi tarihle beraber desteklenen bilgilerle kalkınma kavramı üzerinde durulmuş, edebiyat-kalkınma münasebeti iktisadi literatürün ışığında aydınlatılmıştır. Atatürk Devri bir kalkınma devridir, böylesi sosyal, siyasi ve iktisadi değişimi içinde barındıran bir devir ve bu devirde yazılan romanların ne kadar yakın münasebeti olduğu bu çalışmayla gözler önüne serilmiştir.

İlk bölümde Atatürk Devri'nin iktisadi ve sosyal manadaki zenginliğine binaen edebiyat ve toplum münasebeti üzerinde, dünyadan Türk edebiyatına doğru ilerleyen bir bakışla durulmuştur. Platon'un ayna mecazındaki yansıtma kavramı yüzyıllar geçtikçe Stendhal'da sokağa yansıtılan bir ayna olup hakikatleri olduğu gibi aktaran bir sığlığa bürünmüş, edebiyatın toplumda olan biteni kurmaca dünyanın imkânları dâhilinde yansıttığı fikri, kimi sanatçılarca savunulmuştur. Edebiyata yüklenen ahlaki ve sosyal sorumluluk, yüzyıllarca tartışılmış, bu sorumluluk meselesi hep canlı tutulmuştur. Gündemde hâlâ bir biçimde kalmaya devam eden edebiyat ve toplum münasebeti Georg Lukacs'ın Marksist estetiğin bir savunucusu olmadan evvel kaleme aldığı *Roman Kuramı*'nda, on yedinci yüzyılda Batı'daki sosyal ve siyasi değişimle koşut olarak roman türünün ortaya çıkışını beraber alması edebiyat ile toplum arasındaki; hatta iktisadi düzenin değişimiyle edebiyat arasındaki münasebeti açıkça gösterir. Benzer bir fikri Sanayi İnkılabı ve kapitalizmin eski cemaat yapısını bozması ardından, kentleşmenin neticeleriyle roman türünün okurlarca yaygın biçimde satın alınmasını, toplum ve edebiyat bağlamında değerlendiren Ian Watt'ın *Romanın Yükselişi*'nde paylaştığı ve edebiyatla toplum arasındaki münasebeti daha sıkı bağlar üzerinden yorumladığı görülür. Karl Marx'ın kendinden sonra taraftar bulmaya devam

eden estetik anlayışında alt yapının üst yapı unsurlarını kesinlikle tesiri altına aldığı görüşü; köy edebiyatı modası ve toplumcu gerçekçi edebiyatla Türk edebiyatında da kendine yer bulacak, iktisadi yapı unsurlarının halkın tüm yaşamını nasıl etkilediği hemen hemen birbirini çağrıştıran 1950 sonrası toplumcu romanlarında fazlasıyla dillendirilecektir. Bu bağlamda, Ahmet Hamdi Tanpınar da “mutlak”ın Osmanlı coğrafyasından çekilişini, yani modernleşme sancıları çeken Osmanlı toplumunda sosyal ve iktisadi düzenin kapitalizmin tesiriyle modernleşmeye başlamasını değişen edebî türler ve muhtevalarla ilişkilendirir.

Edebiyatın içerdiği muhtevayı toplumdan alışı kadar okuyucuları tesiri altına alan kuvveti de hiç göz ardı edilmez. Edebiyat ve toplum münasebetine farklı bir bakış getiren bu yargı, siyasi bir duruşu ve kalkınma tasarıları olan hükümetlerin edebiyatın, bilhassa roman türünün toplumu çok üst seviyelerde etkilediğine inanması, sanatta dirijizm yani güdümlü edebiyat faaliyetlerinin ve tenkitlerinin bir arada meydana gelmesini sağlamıştır. Ahmet Mithat Efendi, hakiki yaşamda tam bir faaliyet adamı olduğu kadar faaliyetlerini edebî eserin muhtevasına da güçlü bir tabilikle taşımış nadir müelliflerdendir. Kalkınmanın yolunun sermayeden, fabrika açmaktan, çiftlikler kurmaktan, kâr etmekten geçtiğini bilen müellif, hakiki yaşamda da çiftliğinden kazandığı ürünleri satıp kâr eden, Avrupa’yı sadece gezmek ve eğlenmek yeri olarak görmeyip teknik birçok bilgiyi yerinde gören tavrıyla nadir hayat ve halk adamlarındandır. Bu yaklaşımını birçok eserinde yarattığı kurmaca kişilerle de halka aksettirmiş, kendi gibi müteşebbislerle ülkenin kalkınacağına inanmıştır. Ahmet Mithat gibi kalkınmanın yolunun bir kısmının edebiyattan geçtiğine inanan birçok isim saymak mümkündür. Mizancı Murat’tan Ziya Gökalp’e, Ziya Gökalp’ten Ömer Seyfettin’e, Halide Edip Adıvar’a kadar birçok sanatçı kimi eserlerinde edebiyatın toplumu yönlendirme işlevini asla akıllarından çıkarmamış, doğrudan ya da dolaylı yollardan birçok iletiyi okurlarla paylaşmışlardır. İttihat ve Terakki idarecilerinin edebiyatın kuvvetli ikna ve tesir kabiliyetini bilerek devrin kimi sanatçılarıyla kurdukları yakın münasebet beraberinde, güdümlü edebiyat münakaşalarını getirse de hakikat veya niyet ne olursa olsun, edebî eserlerin toplumu etkileme gücü hep kabul edilmiştir. Bu hakikat, Atatürk Devri’nde inkılap edebiyatı meydana getirme faaliyetleri olarak edebiyat tarihindeki yerini almıştır. Hükümetlerin ana kalkınma tasarılarında iktisat, hep başta ve en hayati sırada olmuştur. “Edebiyat ve Toplum Münasebeti” başlığı altında kalkınmanın edebiyatla olan yakın bağları ve çok yönlü

münasebeti dönemlerden, iktidarlardan, edebî eserlerden ve müelliflerden misaller verilerek kanıtlanmış, böylelikle kalkınma ve roman münasebetinin sosyal zemini hazırlanmıştır.

“İktisadi Kalkınmanın Tanımı ve Edebiyatla Münasebeti” başlığı altında, kalkınma kavramının Batılı kapitalist ülkelerin seviyelerini yakalama ve onlara ulaşma manasını taşıdığı ve bu seviye atlama meselesinin Batı dışındaki ülkeler tarafından yapılmaya çalışıldığı üzerinde durulmuştur. Kalkınmanın Türkiye’de İzmir İktisat Kongresi’yle ya da 1930’lu yıllardaki devletçilik ve planlı kalkınma faaliyetleriyle başladığını iddia edenler olduğu gibi on dokuzuncu yüzyıldaki “plansız” modernleşme çabalarının iktisadi manada olanlarının yine bu kapsamda değerlendirilebileceği de söylenmiştir. Hepsinin ortak noktası Batılı kapitalist ülkelerin seviyesine erişme hedefini taşıyor olmaları ve iktisadi açıdan Osmanlı’nın Batılı ülkelere geri sıralarda olduğu hakikatidir. Bu manada kalkınmanın devlet eliyle planlı bir faaliyet olduğu tanımına varılmış; ancak Osmanlı’da modernleşme kapsamında ve plansız kalkınma faaliyetlerinin de çalışmanın kapsamına alınmasının araştırma sahasını ve malzemesini zenginleştireceği düşünülerek bütünlüğün ve kronolojinin bozulmadan Osmanlı’dan Türkiye’ye doğru giden bir süreç dâhilinde değerlendirilmesi daha uygun görülmüştür. Devlet eliyle kalkınma, İttihat ve Terakki’nin millî iktisat siyasetiyle genç Türkiye’nin devletçilikle gelişen kalkınma anlayışını net bir şekilde karşılamaktadır. İttihat ve Terakki döneminde ortaya çıkan harp zenginleri sınıfıyla genç Türkiye’de bilhassa İş Bankası çevresinde toplanan ve çıkarlarını düşünen aferistler diye isimlendirilen kişiler yine devlet eliyle kalkınmanın içinde ele alınmış, oluşan bu zümreler, kalkınma faaliyetlerinin hedefinden sapması olarak değerlendirilmiştir.

Devlet eliyle kalkınmanın bir parçası olan köyün kalkındırılması meselesi hem Osmanlı hem de genç Türkiye’de bir türlü halledilememiş; ancak hep tartışılmış bir mevzu olmuştur. Bu sebeple köylerin vaziyetinin daha doğru anlaşılması için; mütegalibe, ayan ya da ağa gibi sömürü odaklarının nasıl vücuda geldiğinin tespiti ve köy kalkınmasının neden uzun yüzyıllarca bir türlü ortadan kaldırılamadığının anlaşılması için Osmanlı’dan Türkiye’ye köyün ve köylünün vaziyeti tarihî bir süreç içinde ele alınmıştır.

“Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne İktisadi Kalkınma Arayışları” başlığı, çalışmanın romanlarla münasebetinin kurulacağı; kalkınma ve iktisadi tarih sürecinin romanlarda izleneceği bir sonraki bölümün alt yapısını hazırlamak maksadıyla yazılmıştır. Bu bölümde aynı zamanda romanların vaka zamanına karşılık gelen Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar uzun yüzyılları içine alan iktisadi tarih sürecinin hususiyetleri ele alınır. İktisat tarihçisi Mehmet Genç’in Osmanlı’nın kuruluşundan on sekizinci yüzyılın sonuna kadarki dönemi klasik iktisadi devir, on dokuzuncu yüzyıldan saltanatın kaldırılacağı 1922 senesine kadarki dönemi ise modern iktisadi devir olarak yaptığı tasnif dikkate alınarak kalkınmanın seyri incelenmiştir.

Devrin hususiyetleri bilinmeden kalkınmanın mahiyetinin anlaşılması mümkün olmayacağı gibi, romanlara yansıyan belli hadise ve fikirlerin sebebi de kavranamayacağından bu iki iktisadi devir, gerektiği ölçülerde anlatılmıştır. Klasik iktisadi devir, Osmanlı’nın kendi siyasi, sosyal ve iktisadi âleminde yaşadığı, nispeten kuvvetli askerî ve siyasi duruşunun olduğu bir zaman dilimine karşılık gelir. Gaza ve fetih siyasetiyle sosyal ve iktisadi dengenin yüzyıllarca devam ettirildiği Osmanlı’da, ganimet ve vergiler hem devletin bekasını sağlamış hem de askerlerin, tımarlı sipahilerin, Anadolu’daki nüfusun iâşesini, şahsi çıkarlarını karşılayabilmiştir. Bilhassa tarihî romanlarda iktisadi hayatın hususiyetlerinin yansıtıldığı bu devirde Batı tipi feodaliten, feodaliteyi izleyen kapitalizm sürecinin hazırlayıcısı artık değerleri kâra çeviren bir orta sınıftan söz edilemez; ancak sermaye akışının merkezî yönetime döndürüldüğü otoriter yapıda ticaretin, tarımın yapıldığı, şahsi servetlerin oluşturulduğu bir iktisadi âlemin varlığı da bir hakikattir. Merkezî idare, hiçbir zaman kendisine rakip olabilecek bir serveti, iktidarı hoş görmemiş, yalnızca halkın iâşesinin sağlanması, vergilerin toplanması, asker alımının sekteye uğramaması istenmiş, bilhassa Anadolu’da zirai faaliyetlerin durmadan ürün vermesi desteklenmiştir. İthalatın bir devlet mantığı olarak uzun yıllar düşünülemediği, ticari kapitalizmin oluşmadığı Osmanlı’da, umumiyetle eski tip ganimet-fetih siyaseti güdülerken bir denge siyaseti oluşturulmaya çalışılmıştır. Oysaki Batı’da on beşinci yüzyılda başlayan coğrafi keşifler her manada semeresini vermeye başlayacak, feodalizmin sonunu, orta sınıfın doğuşunu, şahsi servetlerin artarak ticari kapitalizm sürecini başlatacaktır. Krallıkların ticari kapitalizmle ulusal çıkarları gözettileri merkantilist sistemde zenginleşmeleri, sömürgeci faaliyetlerini artırmaları, ticaret yollarının

değişimi; Osmanlı'da tez zamanda yankılarını bulmuştur. Buradan sonraki süreç, hâlâ orta sınıfını meydana getiremeyen, merkezî idare anlayışının kısır döngüsü içinde müsadere gibi uygulamalarla kentleşmenin, ticari kapitalizmin önünü kapatan bir sosyal ve iktisadi yapıyla yaşamaya çalışan Osmanlı manzarasının devam ettiğini gösterir. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde padişahlar, kimi idareciler ve münevverler Batı'nın askerî saha başta olmak üzere iktisadi bir kuvveti elinde tuttuğunun farkına varırlar. Bu yüzyıla kadar eski cemaat yapısıyla, kendince müteşebbis hareketleri olmakla beraber, kentleşme sürecini başlatamamış, yani Batı tipi bir kalkınmayı yaşayamayan bir Osmanlı vardır. Çalışmanın kapsamına giren romanlarda, bilhassa tarihî romanlarda, Atatürk Devri'nden Osmanlı'ya bakan yazarlar; Batı ülkelerindeki iktisadi süreci takip edemeyen, eski cemaat yapısını sürdüren Osmanlı'da kalkınmanın olmayışına çeşitli yorumlar, kurmaca dünyanın elverdiği ölçülerde tenkitler getirmişlerdir. Sadece kalkınmanın ya da iktisadi faaliyetlerin basit biçimde roman alıntılarıyla toplandığı bir çalışma oluşturulmak istenmediğinden, Osmanlı'nın kalkınma öncesi iktisadi vaziyetinin Atatürk Devri yazarlarınca idraki de tüm unsurlarıyla ele alınarak bu başlık altında Osmanlı iktisadi hayatı açıklanmıştır.

Modern iktisadi dönem, Osmanlı'nın Batı'nın üstünlüğünü kabul ettiği modernleşme çabalarının hızla sürdürüldüğü bir zaman dilimine karşılık gelir. Batılı ülkelerin ise tam da Osmanlı'nın modernleşme sebebiyle kendilerine yaklaştığı bu dönemde, sanayilerine hammadde bulmak ve üretim fazlalarını ithal edecek, üretmeden tüketen bir müşteri kitlesi aramak maksadıyla Osmanlı'ya yaklaştıkları, bunun neticesinde, Doğu ve Batı medeniyetleri dâhilinde büyük tarihî bir kesişmenin yaşandığı görülür. II. Mahmut'un ıslahatlarıyla; bir önceki yüzyılda Batı'ya aralanmış kapının ardına kadar açılacağı bir döneme de girilmiş olur. Modernleşme maksadıyla yapılan her türlü yenilik, değişim ya da tanzim faaliyeti kapitalist Batı'nın sömürgeci tutumu, Osmanlı idareci ve münevverlerinin yaşanan tarihî süreci iktisadi bir açıdan gerektiği ölçülerde değerlendiremeyişleri sebebiyle sathi bir Batılılaşma çabası olarak tarihteki yerini alır. İngiltere'yle yapılan 1838 Balta Limanı Antlaşması ve ardından ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla Batı iktisadi karşısında hiçbir müdafaa sahası kalmayan Osmanlı'nın gümrük siyaseti Avrupalılar lehine, Türkler aleyhine çevrilecek, zaten on dokuzuncu yüzyılın yeni iktisadi dengelerine karşı ayakta durmakta zorlanan Osmanlı iktisadi çökme alametleri gösterecektir.

İttihat ve Terakki idaresine kadar modernleşme seyriyle beraber yürüyen kalkınma faaliyetleri savruk, çelişkiler içinde ve hep Batı'nın menfi yönlendirmeleriyle ilerlemiştir. On dokuzuncu yüzyılda Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar Osmanlı'nın iktisadi manada olduğu kadar her sahada pusulasını belirlemiş idareciler olarak serbest ekonomiyi, yani liberal iktisadi fikirleri savunmuşlardır. Oysaki kalkınmaya çalışan Osmanlı'nın ne millî bir orta sınıfı ne de bu orta sınıfın yön verdiği ticaret ağı ne de kalkınmanın ana unsurlarından biri olan sanayisi vardır. Osmanlı'nın bu iktisadi vaziyeti, Atatürk Devri romanlarında tenkide uğrayacak, bir hayli dillendirilecektir. Bu “uzun yüzyıl” birçok çelişkiyi içinde barındırır. Ohannes Paşalarla, Namık Kemal gibi öncü bir isimle liberal iktisadi fikirler savunulmaya devam ettirilirken halk adamı, kalkınma faaliyetlerinin bizzat uygulayıcısı Ahmet Mithat Efendi ise en azından Osmanlı tam manasıyla kalkınana kadar himayeci bir anlayışı savunur. Münevver ve müellifler arasında bu kutuplaşma bir yöntem seçimi olarak düşünülse ve her iki iktisadi görüş de kapitalizmi savunsa da henüz sanayisi, ticaret ağı oluşmamış Osmanlı için himayeci anlayış belli dönemlerde galebe çalacaktır. Bilhassa Tanzimat müelliflerinin Osmanlı kalkınmasına dair fikirlerinin yansıtıldığı bu bölüm, Atatürk Devri romanlarında bir hayli tenkit edileceğinden her türlü iktisadi düşüncenin savunucu isimleriyle verilmesine, Atatürk Devri öncesinde yazılan romanlarda ne tür bir seyir izlendiğine dikkat edilmiş ve bir dönem manzarası meydana getirilmiştir.

İttihat ve Terakki idarecileri, II. Abdülhamit'ten sonra ülkeyi kalkındırmaya çalışırlar. Atatürk Devri'nde olduğu gibi planlı ekonomi adımları atamasalar da Cumhuriyet idarecilerine ciddi iktisadi tecrübeler bırakacak çalışmalar oluşturmuşlardır. Maliye bakanı Mehmet Cavit Bey, Tanzimat idarecilerince de savunulan liberal iktisat anlayışıyla ülkeyi yönetmeye çalışmış, Balkan Savaşları ardından tabii bir seyirle oluşan millî iktisat dalgasına karşı gelememiş ve 1914'ten sonra tam manasıyla otoriter bir yönetimle devletçiliği çağrıştıran bir yöntemle iktisadın Türkleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde orta sınıfın oluşması gayretleri dünyada da ortaya çıkan harp zenginleri gibi halkı sömüren bir sınıfın ortaya çıkışına neden olmuştur. Üretimle tüketimin bir arada olduğu, halka açlık ve sefalet olarak yansıyan savaş seneleri, bu kötü tecrübelere rağmen millî iktisat anlayışıyla Cumhuriyet idarecilerine teslim edilir.

Atatürk Devri'ni modern iktisadi dönemde düşünmek mümkündür; ancak Mehmet Genç bu tasnifi Osmanlı Devleti için yapmış olduğundan, Cumhuriyet Dönemi ayrı bir başlıkla incelenmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nın uzadığı, çıkmaza girdiği günlerde İzmir İktisat Kongresi'nin yapılmasıyla Mustafa Kemal, iktisadi hürriyetin her şeyden mühim olduğunu, Türkiye'nin de milyonlarının ortaya çıkması gerektiğini, yabancı sermayeye arkalarını dönmediklerini tüm dünyaya ilan eder. Lozan Barış Antlaşması'yla hürriyetine kavuşan bir ülke görünümünü kazanan genç Türkiye, 1929 senesine kadar Batılı ülkelerin lehine olan gümrük fiyatlandırmalarından kurtulamaz. Aynı sene tüm dünyayı tesirine alan Büyük Buhran, Türkiye'yi de menfi şekillerde etkiler. Bir yandan sanayiyle kalkınmayı hedefleyen Türkiye, savaş ekonomisinin kötü neticelerinden kurtulamamışken, Büyük Buhran'ın da tesiriyle himayeci bir ekonomi anlayışını devam ettirmesi gerektiğine karar kılar. Hükümet, 1930'lu yıllarda devletçiliğe ve 1934'te tamamen planlı bir ekonomiye geçişle millî iktisat siyasetini sürdürmeye devam eder. Ancak nüfusun neredeyse tamamını karşılayan köylü, hatta geriye kalan kentli nüfus çaresiz ve mutsuzdur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan medet uman halk, fırkanın kapanışıyla sessizliğe gömülür. Mustafa Kemal, vaziyetin farkına vararak yaptığı yurt gezisinde halkın zor şartlarda yaşadığını görür ve devletçiliğe geçişte acele eder. Ancak devletçilik de halka müspet bir tesir yaratamayacak, Atatürk iktidarı boyunca bir türlü köylünün kalkınmasını tam manasıyla istenen seviyeye getiremeyecektir. Devletçilikle İş Bankası çevresinde toplanan müteşebbis sınıf aferistler olarak anılacak, kendi çıkarlarını düşünen bu zümre, harp zenginlerinin doğduğu şartlara benzer bir ortamda belli bir süre varlıklarını sürdürecektir, romanlara yansıtacak kadar tenkit edileceklerdir.

“Cumhuriyet Devri Türk Romanında İktisadi Kalkınma Fikri (1923-1938)” başlığı altında; roman ve kalkınma münasebeti Atatürk Devri'nde yazılan romanlar kapsamında incelenmiştir. Osmanlı'nın klasik döneminde devlet eliyle bir kalkınmadan söz edilemese de şahsi kalkınmayla devletin iktisadi hayatına tesiri olan her türlü sermaye akışı ve kâr etme teşebbüsü mercek altına alınmıştır. Müteşebbis bir tavrın Osmanlı'da önünü kesen bazı iktisadi ve sosyal sebepler olmasına karşın yine de ticaretin ve sermaye akışının olduğu görülmektedir. Bilhassa tarihî romanlara yansıyan bu hususiyetler “Yerli Müteşebbisler” başlığı altında hem iktisadi dönemlere hem de cinsiyetlere göre alt başlıklara ayrılmıştır. Erkek roman kişileri klasik iktisadi dönemde olduğu gibi modern dönemde ve Cumhuriyet Dönemi'nde de faal hareket

etmişler, sermayeye imkânlar elverdiği ölçülerde yön vermişlerdir. Kadın roman kişilerinin klasik iktisadi dönemde sokakta, işte ve diğer başka sahalarda faal olmadığı tarihî hakikatlere uygun bir şekilde yer almış; ancak modern iktisadi dönemde ve Cumhuriyet Dönemi'nde sokakta, işte ve birçok sahada görünür olmasıyla koşut şekilde, kurmaca dünyada da kendilerine yer buldukları tespit edilmiştir. Sosyal ve iktisadi şartların olgunlaşmasıyla kadınların görünür olmaları ve neticede kalkınmaya dâhil olmaları, neden-sonuç ilişkisiyle incelenmiş, çalışmanın tamamında bu düstur göz ardı edilmeyerek kurmaca dünya ve devrin hakikatleri arasındaki münasebet sıkı şekilde dengede tutulmuştur.

Gayrimüslim müteşebbisler de kendi aralarında kadın-erkek; yerli gayrimüslim yani zimmîler ve yabancı gayrimüslimler yani müstemin tüccarlar olmak üzere alt başlıklarla incelenmiştir. Osmanlı'nın Fatih devrinden itibaren müstemin tüccarlarla münasebette olduğu, bu ilişkilerin Kanuni devrinde daha da artırıldığı bilinmektedir; ancak Osmanlı ganimet ve fetih siyasetinde, ilmî ve askerî sahalarda geriledikçe kapitülasyonlar ülke iktisadı için bir yük olmaya başlamış, müstemin tüccarların konumu da kendi lehlerine değişiklik arz etmiştir. Yerli gayrimüslimlerin bu süreç içinde müsteminlerle kurdukları ilişkiler neticesinde konumları güçlenmiş ve gayrimüslimlerin hakları doğrultusunda Osmanlı'ya yapılan yabancı baskılarla daha da kuvvet kazanan zimmîler, Cumhuriyet senelerine kadar Türk iktisadi hayatındaki yerlerini korumuşlardır. Cinsiyetler bağlamındaki incelemelerde tarihî hakikatlerin yine benzer şekillerde romanlara yansıdığı tespit edilmiştir. Erkek müteşebbislerin Osmanlı'nın Batı'ya fetih siyasetini sürdürmelerinden beri müstemin tüccarların iktisadi hayatta yer aldıkları bilinmektedir; ancak kadınların sermaye akışında yer almaları Türk kadınlarının görünür kılınmalarıyla benzer zamanlara denk düşmüş, kurmaca dünyadaki yerlerini modern iktisadi dönemde alabilmişlerdir.

“Millî Tüccar ve Millî Sanayici Oluşturma Gayretleri” başlığı kalkınmanın devlet eliyle yapıldığı en mühim başlıklardan biridir. Balkan Savaşlarının Osmanlı coğrafyası üzerinde yarattığı ayrışmalar, zaten on sekizinci yüzyıldan beri tesirini gösteren milliyetçilik cereyanıyla birleşerek Osmanlı üst kimliğinin tarih sahnesinden silinmesine neden olurken Türklerde de her alanda millî tavır almanın gereğini hızlandırmıştır. Edebiyatta on dokuzuncu yüzyıl sonundan beri filizlenen konuşma diliyle, saf Türkçeyle şiir söyleme, halka doğru gitme fikri yirminci yüzyılda Genç

Kalemler dergisiyle meyve verecek, siyasi şartların neticesinde milliyetçilik toplumun her katmanına ve kurumuna yayılacaktır. Böylesi şartların hâkim olduğu yirminci yüzyılın her şeye gebe zamanlarında Alman iktisatçıları ve Fransız solidarizminin tesirleriyle millî iktisat siyaseti konuşulur, tartışılır ve kendine faaliyet sahası arar. Balkan Savaşlarının kötü neticeleri ardından Birinci Dünya Savaşı'nın 1914 senesinde başlaması, kapitülasyonların kaldırılmasına, dış borçların ödenmesiyle alakalı sürecin durdurulmasına ve ülkede bir zamandır konuşulan millî iktisat siyasetinin uygulanmasına neden olur. Bu başlık altında toplanan romanlar, sosyal zemini bir önceki bölümlerde devrin münevver ve müellifleri üzerinde verildiğinden tekrara düşmemek açısından gerekli görülen tarihî bilgiler sunulduktan sonra millî iktisadın romana yansıyan tarafları tek tek gösterilmiştir. Millî iktisat siyaseti dâhilinde yaratılmaya çalışılan Türk orta sınıfı ve müteşebbisi romanlarda kendine bir parça yer bulsa da Atatürk Devri Türk romanında umumiyetle, millî iktisadın en kötü neticelerinden biri olan harp zenginlerinin sömürü düzenlerine, sefiş hayatlarına ve halkın hafızasında kalan açlık, sefalet sahnelerine daha çok yer ayrılmıştır. Atatürk Devri Türk romancılarının bilhassa II. Meşrutiyet'ten beri varlık gösterenleri, Osmanlı tarihinin yakın mazisiyle hesaplaşmayı, 1914 sonrası yaşananların kendilerinde ve milletin hafızasında kalan menfi hayaletlerinden kurtulmak için o devrin tüm ıstıraplarını, açlıkla namus arasında verilen imtihanları sayıp dökmeyi tercih eder. Millî iktisadın iyi niyetlerle, ekonominin Türkleştirilmesine dönük millî fikirlerle hareket etmesine rağmen, rotasından çıkması ve harp zenginleriyle halk arasında “sefahat-sefalet” tezadını oluşturması, bizzat bu hayat sahnelerine şahitlik eden devrin romancılarının dikkatinden, gerçekçi müşahedelerinden kaçmadığı gibi, yaratılmaya çalışılan dürüst, namuslu ve milliyetçi Türk müteşebbislerin de varlığı müşahedeleri içinde kendilerine yer bulur.

İttihat ve Terakki idarecilerinin uyguladığı millî iktisat siyaseti her ne kadar tenkitlere maruz kalsa, harp zenginleri gibi yoz bir zümrenin oluşmasına ortam hazırlasa da Cumhuriyet idarecilerinin iktisadi menfi şartlar sebebiyle millî kalkınma fikrini devam ettirmekten başka çareleri kalmaz. Yeni kurulan devletin ulusal karakter taşıması ve Osmanlı'dan arta kalan çok uluslu tarihî mirası devam ettirmeyişi, her kurumda millî bir ülkünün meydana getirilmesini şart koşmuştur. Kalkınma merkezini millî ülkelere bağlayan yeni iktidar, himayeci anlayışla bir türlü ülkenin iktisadi kaderinde söz sahibi olamayan Türk orta sınıfını yaratmayı, var olanları desteklemeyi,

sanayi ve ticaret sahaları ön sırada olmak kaydıyla ülkeyi mamur etmeyi amaçlar. Bu amaçların hayata geçirilmesi 1929 senesinde yabancı ülkelerin lehine olan gümrük fiyatlandırmalarından kurtulmanın hemen ardından hızlı bir şekilde millî iktisat dairesinde hayata geçirilmeye çalışılır. Bu daire dâhilinde, 1930’lu yılların tamamında, yerli mallarını önemseme şuuru kazandırılmaya çalışılır, ardı sıra işletmeler ve fabrikalar açılmaya başlar, Türk tüccarı, sanayicisi ve müteşebbisi desteklenir. Ancak 1929 senesinde patlak veren Büyük Ekonomik Buhran Türkiye’yi de tesiri altına alır. Zaten Osmanlı borçlarıyla, savaşın menfi neticeleriyle baş etmeye çalışan Türkiye zor bir döneme girer. Atatürk Devri Türk romanlarının bir kısmında bu iktisadi sıkıntılar gerçekçi müşahedelerle teferruatıyla kurmaca dünyaya yansıtıldığı gibi; sanki halkın çoğunluğu açlık ve sefaletle baş etmekte zorlanmıyormuşçasına kalkınma faaliyetlerine methiyeler içeren romanlar da yazılır. Edebiyatın, bilhassa romanın halkı tesir gücünün farkında olan idareciler, Cumhuriyet’in onuncu yıl dönümünde inkılabı ve kalkınmaya övgüler içeren romanlar, tiyatrolar, şiirler yazılmasını teşvik etmişlerdir. Edebiyatın yansıtmacı tavrı gösterir ki tüm müdahalelere ve uyarıcılara rağmen, tüm devir romanları incelendiğinde Atatürk Devri kalkınması hiç de istenen seviyeleri yakalayamamış, halk bu kalkınma faaliyetlerinden faydalanamamıştır.

Atatürk, genç Türkiye’nin temellerinin iktisatla atılacağı ve kalkınmanın mutlak iktisadi hürriyetle başarılacağına altını birçok konuşmasında çizmiş; yapmış olduğu kalkınma faaliyetleriyle de bunu göstermiştir. Genç Türkiye’nin “milyonerleri” olması gerektiğini kendisi dile getiren Atatürk, Osmanlı’nın son hedeflerinden biri olan Türk orta sınıfının yaratılması fikrini sonuna kadar savunmuştur. Bu manada yaptığı ilk faaliyetlerden biri, İş Bankası’nın kurulmasıdır. Şahsi teşebbüs kadrolarına kredi verilmesi, Türk müteşebbislere birçok maddi kolaylığın sağlanması gibi iyi niyetli uygulamalar yanında, İş Bankası’ndaki ihalelerin fırka çevresindeki kişilere verilmesine kadar giden bir sürecin ilerlemesinin sağlandığı Türk orta sınıfı ya da milyoneri yaratma faaliyetleri kısmen yerini bulmuştur. Çeşitli yolsuzluklara adları karışan fırka mensupları için, Türkçe karşılığı çıkarıcı olan Fransızca “aferist” kelimesi kullanılmış, harp zenginleri kadar olmasa da aferistler, belli bir dönem kazandıkları şahsi servetlerle halkta menfi düşünceler yaratmışlardır. Atatürk Devri’nin kimi romancıları, bu aferist dalganın muhtevasını kurmaca dünyaya taşıyarak sonraki yılların araştırmacılarına sosyolojik ve iktisadi malzeme taşımış, tarihe not düşmüşlerdir.

“Köy Kalkınması” başlığı altında köydeki iktisadi yaşama, hükümetlerin katkıları araştırılmıştır. Denebilir ki köy kalkınması programı ve süreci; şuurlu bir kalkınma faaliyeti ve planıyla Atatürk Devri’nde ele alınmıştır; ancak köy ve köylü Osmanlı kuruluş senelerinden beri nüfusun çoğunluğunu taşıması sebebiyle iktisadi, sosyal ve askerî meselelerin hep gündeminde, merkezinde olmuştur. Planlı bir kalkınmayla bir türlü karşılaşamayan köylü nüfusu, yeri geldiğinde Osmanlı için bir asker, şehirlilerin iâşesini sağlayan ambarın koruyucusu ve tımar sisteminin ayrılmaz bir parçası olmak gibi birçok asli vazifenin faili olmak dışında çağının modern imkânlarını yakalayamamış, Osmanlı’nın gerilemesiyle düşkünleşmiş bir sınıf olmaktan ileri gidememiştir. Atatürk Devri romancıları Osmanlı’nın yakın ve uzak mazisinde köylülerin vaziyetini yer yer kurmaca dünyaya taşımış; hatta kimisi kendi devirlerindeki köyün durumuyla kıyaslamaya bile gitmiştir. Köyün ve köylünün unutulmuşluğu ve kalkınmaya dâhil edilmeyişlerinin de kalkınma meselesinin bir parçası, yolunda gitmeyen bir parçası, olduğu düşünülerek çalışmada Osmanlı’dan Atatürk Devri’ne kadar köylünün vaziyetine tarihî süreç dâhilinde yer verilmiştir. 1950’den sonra ivme kazanacak köy romanlarının öncülleri sayılabilecek birçok romanın köylüyü ilgilendiren tüm meseleler dikkate alınarak incelenmesi çalışmaya; sonraki yıllardaki romanlarla ve çalışmalarla köprü kurma vazifesi yükler.

Ziya Gökalp’in sistemli hâle getirdiği fikirlerle bayraklaşan; Türkiye’de sınıfsız toplum yaratma ülküsü, Fransız solidarizmi ve korporatizm tesirleriyle Atatürk’e ve devrinin idarecilerine tevarüs eder. “Hak yok, vazife var!” sloganıyla hafızalarda kalan sınıfsız toplum ideali, işçi sınıfının sanayileşen Türkiye’de sınıflar arası bir ayırım ve kutuplaşma yaratma tehlikesine karşı savunulan korporatizm, Atatürk Devri süresince etkili olmuştur. Devir romanlarının kimisinde tenkitlere uğrayan, kimisinde satır aralarında tesirleri okunan, kimi romanlardaysa methiyeler sıralanan korporatizm; yazarların gerçekçi müşahedeleriyle aktarılmıştır. Millî bir fedakârlık ve kalkınmanın ön koşullarından biri olarak inkılap gençliğine, çocuk yaşlarda fısıldanan korporatist ilkeler, meyvelerini kendilerini milletine adanmış, gerekli gördüğünde vazife ve şerefi için ölebilen kurmaca kişiler yaratılmak suretiyle verilmiştir. Bu idealist roman kişileri, hem devrin okurlarına bir misal teşkil etmiş hem de devrin kalkınma anlayışının bir yansıması olmuştur.

Kalkınmaya, müteşebbis sınıfın katkı sunduğu kadar tüketim odaklı yaşayan kişiler de büyük katkılar sunar. Üretim, tüketimin belli oranlarda gerçekleşmesi dâhilinde kıymet kazanır. Bu minvalde alafranga tipler başta olmak üzere modernliği ve insanlar tarafından fark edilmeyi, görülmeyi satın aldığı ve sahip olduğu nesnelerle somutlaştıran tüketici kişileri, “Tüketim İlişkileri” başlığı altında ele alınmıştır. Çok sade olan bu başlık içinde çok şaşaalı ve şatafatlı hayatları ve bu hayatların insanlarını sosyolojik ve iktisadi tarihî süreç dikkate alınarak roman kişileri üzerinden ortaya çıkarılmıştır. Osmanlı’nın klasik iktisadi dönemi için “yetinen” toplum tanımı rahatlıkla yapılabilir. Neredeyse tüm iâşesini ve giderlerini kendi üreten ve gerektiği kadarıyla yetinen eski cemaat yapısının insanı “görünmek” şöyle dursun, şatafata, şaşaaya israf gözüyle bakmış, eskimeden ve işlevini yitirmeden bir eşyayı veya kıyafeti değiştirmemiş, atmamıştır. Modern iktisadi devirle beraber, kapitalizmin yarattığı boş zamanlarını değerlendirme iştiafında olan “birey” kendini göstereceği, var olduğunu idrak edeceği bir alan arayışına girer. Reklamlar, edebî eserler, Batılı yaşamın çekiciliği, süreli yayınlardaki Batı’ya dair yazılar, yabancıların tesiri, Avrupa’ya yapılan çeşitli seyahatler ve Batı kültürüyle alakalı tüm idrakler, kimi insanlarda sathi ve yoz bir tüketim tavrının meydana gelmesine sebep olur. Osmanlı’da ve Türkiye’de tüketim ilişkilerinin seyri, erkek ve kadın roman kişileri üzerinden açıklanır. Yabancı ve gayrimüslim kişilerin romanlarda hadiselerin akışını etkileyecek şekilde tüketim odaklı bir yaşamı ön sıralara çıkaramayışları sebebiyle bu başlık altında ele alınan tüketim ilişkilerinde yerli erkek ve kadın roman kişileri mercek altına alınmıştır.

Bu çalışmanın kalkınma ve iktisadi hayatı içine alan zengin ve çok yönlü kapsamı, Atatürk Devri Türk romanlarında konu edildiği kadarıyla incelenmiş, yorumlanmış ve açıklanmıştır. Böylelikle çok karışık ve renkli bir devir olan, kendi içinde birçok çelişkiyi de barındıran, karizmatik bir liderin önderliğinde modernleşmeye ve kalkınmaya uğraşan genç Türkiye’nin ilk on beş yılı iktisadi bir kavram olan kalkınma odaklı münasebetler ve unsurlar üzerinden açıklanmıştır. Atatürk’ün sağlığında hayata geçirilen Türkiye’nin ilk kalkınma planından sonra, II. Dünya Savaşı sebebiyle ikinci kalkınma planı gündeme alınamayacak, Türkiye’de 1963 senesine kadar bir daha kalkınma planından söz edilmeyecektir. 1960 senesinde Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulmasıyla Türkiye’de tekrar planlı ekonomiye geçilecek, 2011 senesinde bu teşkilat Kalkınma Bakanlığı adını alacak, 2018

senesindeyse Strateji ve Bütçe Başkanlığı bünyesinde varlığını devam ettirecektir. Ancak Atatürk Devri'ndeki kalkınma faaliyetleri, inkılabın coşkusuyla, yeni bir nesil ve yeni bir devlet inşası gözetildiğinden çok farklı dinamikleri içinde barındırmış, sonraki senelerdeki kalkınma anlayışlarından her anlamda farklı bir yeri olmuştur. Hem ülkenin mahrumiyetleri hem inkılapların coşkusu, bu devre ayrı bir şevk ve zorunluluk kattığından, bu devrin kalkınma anlayışını ve sürecini Türk romanında da çok farklı bir yere koymak anlamlı olacaktır. Daha sonraki kalkınma planlarının iktisadî da aşan ülkenin tüm kurumlarını ve toplumsal katmanlarını içine alan bir plan teşkil etmesi de unutulmamalıdır. Kalkınmanın Türk iktisadî tarihinde ilk çıkış noktası olan iktisat, bu çalışmanın ana meselesini oluşturmuş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınma kavramına sanattan diğer kurumlara kadar birçok unsur ilave edilmiş, kavram genişlemiştir. Bu çalışmada iktisadî sınırlar dikkate alınmış, Atatürk Devri'nin kalkınma faaliyetlerinin Türk romanına yansımaları incelenmiştir.

Son olarak denebilir ki her romancı belli ölçülerde “çağının tanığı” olur ve kimi zaman resmî tarihin şahitlikleri dışında kalır, farklı yorum ve bakış açılarıyla yarattığı kurmaca dünyalarla devrinin tarihine notlar düşer. Bu notları yorumlamak, idrak etmek araştırmacılarının vazifesidir. Resmî tarih kayıtlarındaki büyük hadiseler, sarsıcı olaylar tarihin soğuk ve mesafeli üslubu dışında yüreği, mizacı ve ruhu olan hakiki insanlar gibi yaşayan kurmaca kişilerce, okuyucuların hafızalarında tekrar şekillenir, işte bu şekil içerisinde roman kişilerinin konuşmaları, susuşları, anlatıcının ses tonundaki ironi, araştırmacının yanlı olup olmayışıyla, kültürel birikimi ışığında tekrar yorumlanır. Çalışmada yapılmaya çalışılan tam da bu olmuştur. Kurmaca dünyalara Atatürk Devri kalkınma faaliyetleri ve iktisadî hayatın yansımaları, resmî tarihin tesiri dışına çıkılmak suretiyle araştırılmış ve yorumlanmıştır.

KAYNAKLAR

Teze Kaynaklık Eden Romanlar

- A. Adnan (1933). *Ateş Hattı*, İzmir: Meşher Matbaası.
- A. R. (1938). *Poyraz Ali, Son Posta*, 30 Nisan-29 Haziran 1938, s. 10.
- A. R. (1938). *Kırık Madalya, Son Posta*, 9 Ağustos-3 Teşrinievvel 1938, s. 12.
- Adivar, Halide Edip (1967). *Raik'in Annesi*, İstanbul: Yeni Matbaa.
- Adivar, Halide Edip (2004). *Sinekli Bakkal*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Ali, Sabahattin (2004). *Kuyucaklı Yusuf*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ali Rıza (1928). *Nadire*, İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Altınay, Ahmet Refik (1936). *Venedikli Baffa: Safiye Sultan, Akşam*, 24 Teşrinievvel-28 Kânunusani 1936, s. 7.
- Alus, Sermet Muhtar (1933). *Pembe Maşlahlı Hanım*, İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- Alus, Sermet Muhtar (1934). *Harp Zengininin Gelini*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Alus, Sermet Muhtar (1934). *Tombul Mirasyedi, Son Posta*, 15 Ağustos 1934-24 Kânunusani 1935, s. 8.
- Alus, Sermet Muhtar (1936). *Anasını Gör Kızını Al, Kurun*, 29 Teşrinievvel 1936-13 Şubat 1937, s. 5.
- Alus, Sermet Muhtar (1999). *Onikiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- [Asral] Suat Salih (1933). *Dağ Adamı*, Mersin: Yeni Mersin Matbaası.
- [Atabeyoğlu], Selahattin Enis (1989). *Zaniyeler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- [Atabeyoğlu], Selahattin Enis (2016). *Ayarı Bozuklar*, Konya: Palet Yayınları.
- [Atabeyoğlu], Selahattin Enis (2017). *Endam Aynası*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- [Atabeyoğlu], Selahattin Enis (2017). *Mahalle*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- [Atabeyoğlu], Selahattin Enis (2017). *Orta Malı*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Ataç, Cemal (1943). *Bir Kız Böyle Düştü*, İstanbul: Arif Bolat Kitabevi.
- Atay, Fali Rıfkı (1964). *Roman*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Aygen, Reşat Enis (1933). *Gonk Vurdu*, İstanbul: Semih Lütfi Sühulat Kütüphanesi.
- Aygen, Reşat Enis (1935). *Gece Konuştu*, İstanbul: Semih Lütfi Bitik ve Basımevi.
- Aygen, Reşat Enis (2013). *Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*, İstanbul: Evrensel Yayınları.
- [Baraner] Suat Derviş (1938). *Baba Oğul, Son Posta*, 25 Haziran-30 Temmuz 1938, s. 12.
- [Baraner] Suat Derviş (2018). *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- [Baraner] Suat Derviş (2019). *Emine*, İstanbul: İthaki Yayınları.
- [Barbaros] Orhan Mithat (2002). *Aşk İhtiyacı*, İstanbul: Berfin Yayınları.
- [Barbaros] Orhan Mithat (2005). *Şişli Hayatı*, İstanbul: Berfin Yayınları.
- [Başar] Şükufe Nihal (2009). *Çöl Güneşi, Şükufe Nihal, Romanlar (1926-1938), Bütün Eserleri-II. Cilt*, (Haz. Yaprak Zihnioğlu), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- [Başar] Şükufe Nihal (2009). *Yalnız Dönüyorum, Şükufe Nihal, Romanlar (1926-1938), Bütün Eserleri-II. Cilt*, (Haz. Yaprak Zihnioğlu), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Benice, Ethem İzzet (1933). *On Yılın Romanı*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Benice, Ethem İzzet (1937). *Sen de Seveceksin, Son Telgraf*, 4 Mart-26 Ağustos 1937, s. 3.
- Benice, Ethem İzzet (1943). *Çıldırın Kadın*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Benice, Ethem İzzet (1961). *Yosma*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Benice, Ethem İzzet (1962). *Aşk Güneşi*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
- Benice, Ethem İzzet (2002). *Beş Hasta Var*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Berkant, Muazzez Tahsin (1938). *Bir Genç Kızın Romanı*, *Son Posta*, 11 Kânunuevvel 1937-7 Mart 1938, s. 12.
- Berkant, Muazzez Tahsin (1979). *Sonsuz Gece*, İstanbul: Gül Matbaası.
- Berkes, Hüsamettin (1937). *Bir An Sevinç*, İstanbul: Numune Matbaası.
- Cemal Hurşit (1923). *Sırtlan*, Sinop: Sinop Matbaası.
- Çalık, Ziya (1934). *Takma Ayak Hasan Çavuş*, Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- [Danış] Naci Sadullah (1937). *Günah Gönüllüleri*, İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- [Demircioğlu] Yusuf Ziya (1932). *Boş Beşik ve Akkuş*, İstanbul: Milliyet Matbaası.
- Durusoy, Niyazi (1936). *Bağlar Arasından*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Edip, İhsan (1935). *İncir Ağacı*, *Savaş*, 2 Nisan-22 Nisan 1935, s. 3.
- Esendal, Memduh Şevket (2015). *Miras*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Esendal, Memduh Şevket (2016). *Ayaşlı ve Kiracıları*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ertem, Sadri E. (2013). *Düşkünler*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Ertem, Sadri E. (2014). *Bir Varmış Bir Yokmuş*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Ertem, Sadri E. (2018). *Çıkrıklar Durunca*, İstanbul: Kor Kitap.
- F. B. (1935). *Öç Alan Kız*, *Zaman*, 2 Haziran-11 Temmuz 1935, s. 4.
- Fazlı Necip (1925). *Türk Kızı*, *Türk Hayatı*, 1 Mart 1925-15 Mart 1926.
- Fazlı Necip (1925). *Ah Anne*, *Türk Hayatı*, 1 Eylül 1925-15 Şubat 1926.
- Fazlı Necip (1929). *Saraylarda Mecnunlar*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Halil Rıfat (1937). *Aşka İnandım*, *Son Telgraf*, 1 Teşrinisani-27 Kânunuevvel 1937, s. 3.
- Gündüz, Aka (1930). *Bir Ahlak Meselesi*, *Cumhuriyet*, 3 Şubat-8 Mart 1930, s. 3.
- Gündüz, Aka (1930). *Çapkın Kız*, İstanbul: Burhan Cahit Matbaası.
- Gündüz, Aka (1933). *Onların Romanı*, İstanbul: Semih Lütfi Kütüphanesi.
- Gündüz, Aka (1933). *Ben Öldürmedim Kokain*, İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- Gündüz, Aka (1933). *Aysel*, İstanbul: Semih Lütfi Sühulet Kütüphanesi.
- Gündüz, Aka (1937). *Aşkın Temizi*, İstanbul: Tan Matbaası.
- Gündüz, Aka (1939). *Mezar Kazıcılar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gündüz, Aka (1940). *Yayla Kızı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gündüz, Aka (1945). *Tank-Tango*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Gündüz, Aka (1945). *Sansaros*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gündüz, Aka (1946). *Bir Şoförün Gizli Defteri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gündüz, Aka (1974). *Bu Toprağın Kızları*, İstanbul: Toker Yayınları.
- Gündüz, Aka (1990). *Dikmen Yıldızı*, İstanbul: Toker Yayınları.
- Gündüz, Aka (1990). *Üvey Ana*, İstanbul: Toker Yayınları.
- Güntekin, Reşat Nuri (1994). *Yaprak Dökümü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, Reşat Nuri (1971). *Yeşil Geceler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, Reşat Nuri (2014). *Kızılçık Dalları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Güntekin, Reşat Nuri (2019). *Gizli El*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2010). *Kokotlar Mektebi*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2010). *Ölüm Bir Kurtuluş mudur?*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2012). *Eşkiya İninde*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2012). *Billur Kalp*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2012). *Tebessüm-i Elem*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2012). *Kaderin Cilvesi*, İstanbul: Maviçatı Yayınları.

- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2017). *Deli Filozof*, İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2017). *Dirilen İskelet*, İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi (2020). *Ben Deli miyim?* İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hasan Sükuti (1934). *Siyah Örtü*, İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Hikmet Şevki (1938). *Aşk Mahkumu*, İstanbul: Sühulet Kitabevi.
- İ. Vecihi (1935). *Karpuz Kabuğu*, *Zaman*, 1 Kânunusani 1935-2 Haziran 1935, s. 4.
- İki Mim (1938). *Padişah Kelleleri*, *Haber Akşam Postası*, 18 Ağustos-27 Teşrinievvel 1938, s. 8.
- Kaflı, Kadircan (1934). *Bir Sürgün*, *Yedi Gün*, 7 Mart 1934-10 Teşrinievvel 1934, s. 20-21.
- Kaflı, Kadircan (1934). *Akdeniz Korsanı Şahin Reis*, *Haber Akşam Postası*.
- Kaflı, Kadircan (1935). *Daktilo*, *Yedi Gün*, 2 Teşrinievvel 1935-12 Şubat 1936, s. 22-23.
- Kaflı, Kadircan (1935). *İlk Sevgili*, *Kurun*, 15 İkinci Kânun-16 Mart 1935, s. 6-7.
- Kaflı, Kadircan (1936). *İzlanda'ya Türk Akını*, *Tan*, 1 Ağustos-21 Teşrinievvel 1936, s. 11.
- Kaflı, Kadircan (1937). *Ege Kasırgası*, *Kurun*, 29 Mart-8 Temmuz 1937, s.8.
- Kantarağasıozade Ömer Selahattin (1928). *Adil Mevla*, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1980). *Bir Sürgün*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2010). *Yaban*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2014). *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2019). *Hüküm Gecesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karay, Refik Halit (1992). *Yezidin Kızı*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Karayel, M. Sami (1938). *Zorbalar Saltanatı*, *Son Telgraf*, 3 Kânunuevvel 1938-31 Mayıs 1939, s.3.
- Kemal Ahmet (2018). *Sokakta Harp Var!*, İstanbul: Edebi Şeyler.
- Kemal Ragıp (1928). *Kapalı Kutu*, İstanbul: Amedi Matbaası.
- [Kestelli] Raif Necdet (1933). *Semavi İhtiras*, İstanbul: Sanayi-i Nefise Matbaası.
- Kestelli, Füzûzan Necdet (1938). *Sevgisi Göklerde*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Koçu, Reşat Ekrem (1936). *Girit Cengi*, *Açık Söz*, 20 Nisan 1936-16 Temmuz 1936, s.4.
- [Koray] Mebrure Hurşit (1929). *Sönen Işık*, *Milliyet*, 9 Şubat 1929-16 Nisan 1929, s.4.
- Koray, Mebrure Sami (1936). *Leylaklar Altında*, İstanbul: İkbâl Kitabevi.
- Kozanoğlu, Addullah Z. (2005). *Türk Korsanları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kuntay, Mithat Cemal (2009). *Üç İstanbul*, İstanbul: Oğlak Yayınları
- Kurşunlu, Nâzım (1934). *Nankör*, İstanbul: Ülkü Matbaası.
- Levent, Ağâh Sırrı (2012). *Acılar*, Ankara: Birleşik Yayıncılık.
- Mecdi Sadrettin (1927). *Cennet Hanım*, İstanbul: Ahmet Kâmil Matbaası.
- Mehmet Rauf (1926). *Böğürtlen*, İstanbul: Akşam Matbaası.
- Mehmet Rauf (1926). *Son Yıldız*, İstanbul: Gündoğdu Matbaası.
- Mehmet Rauf (2008). *Halas*, İstanbul: Anekdöt Yayıncılık.
- Mehmet Rauf (2018). *Harabeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mehmet Rauf (2018). *Karanfil ve Yasemin*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mehmet Senai (1924). *Kokain Faciaları*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1925). *Coşkun Gönül*, İstanbul: Burhan Cahit ve Şürekası Matbaası.

- [Morkaya] Burhan Cahit (1925). *Aşk Bahçesi*, İstanbul: Burhan Cahit ve Şürekası Matbaası.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1926). *Kızıl Serap*, İstanbul: Vatan Matbaası.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1931). *Yüzbaşı Celal*, *Milliyet*, 6 Haziran-21 Temmuz 1931, s. 5.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1933). *Gurbet Yolcusu*, *Akşam*, 10 Ağustos-29 Teşrinievvel 1933, s. 5.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1933). *Düğün Gecesi*, İstanbul: Akşam Kitaphanesi.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1933). *İhtiyat Zabiti*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1933). *Cephe Gerisi*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1934). *Düinkülerin Romanı*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1934). *Kurşun Yarası*, *Kurun*, 4 Teşrinisani 1934-14 Kânunusani 1935, s. 6.
- [Morkaya] Burhan Cahit (1934). *Kır Çiçeği*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Morkaya, Burhan Cahit (1935). *Baba Dostu*, *Kurun*, 19 Mart-29 Mayıs 1935, s. 6-7.
- Morkaya, Burhan Cahit (1935). *Patron*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Morkaya, Burhan Cahit (1932). *Sarı Bal*, *Zaman*, 23 Nisan-12 Temmuz 1932, s. 6.
- Morkaya, Burhan Cahit (1937). *Kervan Yürüyor*, *Zaman*, 20 Birinci Kânun 1937-30 Mart 1937, s. 6.
- Morkaya, Burhan Cahit (1936). *Adem ile Havva*, *Tan*, 23 Nisan 1936-30 Mart 1936, s. 3.
- Morkaya, Burhan Cahit (1937). *Nişanlılar*, İstanbul: İnkılap Kitaphanesi.
- Morkaya, Burhan Cahit (1937). *Mektep Arkadaşları*, *Akşam*, 31 Temmuz-30 Teşrinievvel 1937, s. 6.
- Morkaya, Burhan Cahit (2020). *Hizmetçi Buhranı*, Ankara: Dorion Yayınları.
- Morkaya, Burhan Cahit (2020). *Ayten*, Ankara: Dorlion Yayınları.
- Nural, Mustafa Hilmi (1938). *Güllü Gelin*, İstanbul: Kültür Basımevi.
- [Onan] Necmettin Halil (1932). *İşleyen Yara*, *Vakit*, 7 Teşrinisani 1932-8 Kânunusani 1933, s. 5.
- [Ortaç] Yusuf Ziya (1931). *Kürkçü Dükkânı*, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- [Ortaç] Yusuf Ziya (1931). *Şeker Osman*, İstanbul: Sühulet Kütüphanesi.
- Pamirtan, S. Şükrü (1938). *Toprak Mahkumları*, İzmir: Meşher Basımevi.
- Perim, C. Behçet (1938). *Balkan Çiçekleri*, İstanbul: Akın Basımevi.
- Perim, C. Behçet (1939). *Göçmen Ahmet*, Antakya: İktisat Basımevi.
- Raif Nezih (1926). *Ağanın Oğlu*, İzmir: Bilgi Matbaası.
- [Ran] Nâzım Hikmet (2020). *Kan Konuşmaz*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rebia Arif (1935). *Kadın Tipleri*, İstanbul: Semih Lütüfî Bitik ve Basımevi.
- S. Ver (1935). *Pirenin Gördükleri*, *Zaman*, 29 Teşrinievvel-15 Kânunuevvel 1935, s.4.
- Sadık Fehmi (1933). *Kır Armağanı*, İstanbul: Sebat Matbaası.
- Server Bedi (1930). *İkimiz*, *Son Posta*, 16 Kânunuevvel 1930-11 Mart 1931, s. 3.
- Safa, Peyami (2000). *Sözde Kızlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, Peyami (2004). *Fatih Harbiye*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Safa, Peyami (2016). *Cumbadan Rumbaya*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, Peyami (2017). *Canan*, İstanbul: Beta Kitap.
- Safa, Peyami (2019). *Biz İnsanlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Safa, Peyami (2020). *Mahşer*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sanlı, Sırrı (1935). *Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı*, İzmir: Halkın Sesi Matbaası.
- Sertelli, İskender F. (1937). *Mütareke Senelerinde Ele Geçmeyen Hırsız Çetesi*, *Akşam*, 11 Mart 1930-6 Mayıs 1930, s. 9.

- Sertelli, İskender F. (1937). *Kara Yelkenli Kadirga*, Akşam, 13 Haziran 1936-31 Teşrinievvel 1936, s. 8.
- Sertelli, İskender F. (1937). *Kaptan Paşa Geliyor*, Akşam, 18 Eylül 1937-20 Mayıs 1938, s. 11.
- Sertelli, İskender F. (1939). *Gökyüzünde Aşk Yarışları*, Son Telgraf, 12 Teşrinievvel 1938-20 Şubat 1939, s. 2.
- Sertelli, İskender F. (2011). *Telli Haseki*, İstanbul: Maya Yayınları.
- Sertelli, İskender F. (2011). *Abdülhamit ve Afrodit*, İstanbul: Maya Yayınları.
- Server Bedi (2019). *Zıpçıktılar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sevengil, Refik Ahmet (1936). *Çıplaklar*, İstanbul: Vakit Matbaası.
- Sevengil, Refik Ahmet (1937). *Açlık*, İstanbul: Vakit Matbaası.
- Simavi, Sedat (1933). *Nankörlerin Romanı*, Yedi Gün, 13 Eylül 1933-10 Kânunusani 1934.
- [Soku] Ziya Şakir (1932). *Bizim Daktilo*, Son Posta, 25 Kânunusani-19 Mayıs 1932, s. 9.
- Sun, Zeynel Besim (1934). *Çakıcı Efe*, İzmir: Ticaret Matbaası.
- [Talu] Ercüment Ekrem (1926). *Kundakçı*, İstanbul: Matbaa-i Ahmet Kâmil.
- [Talu] Ercüment Ekrem (1928). *Gemi Arslanı*, İstanbul: Ahmet Kâmil Matbaası.
- Talu, Ercüment Ekrem (1934). *Kodaman*, İstanbul: Semih Lütüfî Kitabevi.
- Talu, Ercüment Ekrem (1934). *Gurabi Efendi Avrupa'da*, Son Posta, 30 Temmuz-21 Kânunuevvel 1938, s. 12.
- Talu, Ercüment Ekrem (1937). *Papeloğlu*, İstanbul: Semih Lütüfî Matbaa ve Kitabevi.
- Talu, Ercüment Ekrem (1939). *Beyaz Şemsiyeli*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Talu, Ercüment Ekrem (1943). *Meşhedi ile Devriâlem*, İstanbul: Semih Lütüfî Kitabevi.
- Talu, Ercüment Ekrem (2018). *Şevketmeap*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- [Tan] M. Turhan (1928). *Baht İşi*, Son Saat, 11 Mayıs 1928-12 Eylül 1928, s.4.
- [Tan] M. Turhan (1928). *Benli Mehmet*, Son Saat, 3 Ağustos 1928-28 Teşrinisani 1928, s.4.
- [Tan] M. Turhan (1928). *Niçin?*, Son Saat, 12 Teşrinievvel 1928-25 Mayıs 1929, s.4.
- [Tan] M. Turhan (1928). *Bir Avuç Kül*, Son Saat, 30 Teşrinisani 1928-25 Mayıs 1929, s.4.
- [Tan] M. Turhan (1929). *Deli*, Son Saat, 26 Mayıs-25 Eylül 1929, s. 4.
- [Tan] M. Turhan (1929). *Solgun Gül*, Son Saat, 26 Eylül-2 Teşrinisani 1929, s. 5.
- Tan, M. Turhan (1935). *Ha Geçti Ha Geçiyor*, Cumhuriyet, 4 Temmuz-23 Temmuz 1935, s. 6.
- Tan, M. Turhan (1937). *Osmanlı Rasputini: Cinci Hoca*, Cumhuriyet, 22 Ağustos 1937-18 Teşrinisani 1937, s.4.
- Tan, M. Turhan (2010). *Cehennemden Selam*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tan, M. Turhan (2010). *Kadın Avcısı*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tan, M. Turhan (2011). *Devrilen Kazan*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tan, M. Turhan (2016). *Viyana Dönüşü*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Tan, M. Turhan (2017). *Fatih İstanbul'da*, İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Tek, Müfide Ferit (2002). *Pervaneler*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tek, Müfide Ferit (2020). *Leyla, İşgal İstanbul'unda Aşk*, İstanbul: Espas Sanat Kuram Yayınları.
- [Tepedelengil] Nezihe Muhittin (1934). *İzmir'in Çocuğu*, Milliyet, 6 Teşrinievvel-1 Teşrinisani 1934, s. 4.
- [Tepedelengil] Nezihe Muhittin (2006). *Ateş Böceği*, Milliyet, Nezihe Muhiddin Bütün Eserleri-I, İstanbul: Kapı Yayınları.

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif (1945). *Karlı Dağlar: Makedonya*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Tepedelenlioğlu, Nizamettin Nazif (1966). *Kara Davut*, İstanbul: Yeni Matbaa.

Ülken, Hilmi Ziya (1941). *Yarım Adam*, İstanbul: Şirketi Mürettebiye Basımevi.

Yazgıç, Kâmil (1937). *Türk Yıldızı Emine*, Adapazarı: Coşkun Basımevi.

Yesari, Mahmut (1934). *Sevda İhtikârı*, İstanbul: Remzi Kitaphanesi.

Yesari, Mahmut (1934). *Taşbebek, Yedigün*, 10 Birinciteşrin 1934-23 İkincikânun 1935, s. 22-25.

Yesari, Mahmut (1966). *Pervin Abla*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.

Yesari, Mahmut (1967). *Çoban Yıldızı*, İstanbul: Yeni Matbaa.

Yesari, Mahmut (1995). *Çulluk*, İstanbul: Oğlak Yayınları.

Yesari, Mahmut (2015). *Su Sinekleri*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Yesari, Mahmut (2017). *Bir Namus Meselesi*, İstanbul: İstos Yayın.

Yesari, Mahmut (2020). *Hınç*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

İkincil Kaynaklar

Kitaplar:

Adivar, Halide Edip (1998). *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Yenigün Matbaası.

Ahmet Cevdet Paşa (1953). *Tezakir* (13-20), (Haz. Cavit Baysun), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ahmet Mithat Efendi (1296). *Sevda-yı Sa'y u Amel*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası.

Ahmet Mithat Efendi (1979) "Romancı ve Hayat", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, haz. Mehmet Kaplan vd., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 63-69.

Ahmet Mithat Efendi (2000). *Felâhî Bey ile Rakım Efendi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi (2003). *Diplomalı Kız*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi (2005). *İktisat Metinleri*, (Haz. Erdoğan Erbay, Ali Utku), Konya: Çizgi Kitabevi.

Ahmet Şerif (1977). *Anadolu'da Tanin*, İstanbul: Kavram Yayınları.

Akçura, Yusuf (2017). *Siyaset ve İktisat*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Akdere, Çınla; Aydın, D. G. (2018). *Edebiyattaki İktisat*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyüz, Kenan (1982). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İstanbul: Mas Matbaacılık.

Alangu, Tahir (1965). *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman-2*, İstanbul: İstanbul Matbaası.

Andaç, Feridun (1998). "Romanda ve Öyküde Yeni Açılımlar 1940-1950", *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, s. 171-193, Ankara: Edebiyatçılar Derneği.

Andı, M. Fatih (2018). *Roman ve Hayat*, İstanbul: Şule Yayınları.

Aren, Sadun (1990). *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Argunşah, Hülya (2002). *Bir Cumhuriyet Kadını Şükufe Nihal*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-II (1997). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Atay, Falih Rıfkı (2020). *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yayınları.

Avcioğlu, Doğan (1969). *Türkiye'nin Düzeni*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aydemir, Bünyamin (2017). *Sanatta Dirijizm-Devrimden Telkine Halkevleri-İnkılap Oyunları*, İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.

Aydemir, Şevket Süreyya (1993). *Tek Adam-III*, Ankara: Remzi Kitabevi.

- Bağış, Ali İhsan (1999). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Müslüman Burjuvazi Oluşturma Çabaları”, *Osmanlı-İktisat-3*, (Ed. Güler Ören), s. 543-547, Ankara: Türkiye Yayınları.
- Başar, Ahmet Hamdi (1981). *Atatürk’le Üç Ay*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Belge, Murat (2009). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, Niyazi (1997). *Unutulan Yıllar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2018). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, Fatmagül (2007). “Doğu ile Batı’nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı”, *Modern Türkiye’nin Doğuşu-III*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bezirci, Asım (1997). *Halk ve Sosyalizm İçin Kültür ve Edebiyat*, İstanbul: Evrensel Kültür Yayınları.
- Bezirci, Asım (2007). *Sabahattin Ali, Yaşamı, Kişiliği, Sanatı, Hikâyeleri, Romanları*, İstanbul: Evrensel Kültür Yayınları.
- Birgen, Muhittin (2006). *İttihat ve Terakki’de On Sene*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bloom, Harold (2014). *Batı Kanonu*, (Çev. Çiğdem Palu Mull), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Boratav, Korkut (1974). *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, Korkut (2005). *Türkiye İktisat Tarihi-1908-2002*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, Pertev Naili (1982). *Folklor ve Edebiyat-I*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Budak, Ali (2008). *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı-Lale Devri’nden Tanzimat’a Yenileşme*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Bursa, Zeynep (2011). *Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesi-1920’lerden 1970’lere*, İstanbul: Versus Kitap.
- Büyük Türkçe Sözlük (1998). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Coşar, Nevin (2012). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tüketim Alışkanlıkları”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, (Der. Fatmagül Demirel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çavdar, Tevfik (1982). *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, İstanbul: Uygarlık Yayınları.
- Çavdar, Tevfik (2007). *Türkiye’nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı*, İstanbul: Yazılıma Yayınevi.
- Çavdar, Tevfik (2009). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Eagleton, Terry (2017). *Edebiyat Kuramı*, (Çev. Tuncay Birkın), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Edman, Irwin (1991). *Sanat ve İnsan*, (Çev. Turhan Oğuzkan), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Eldem, Vedat (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Emre, Ahmet Cevat (1960). *İki Neslin Tarihi*, İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- Enginün, İnci (2005). “Osmanlıcadan Modern Türkçeye Türk Edebiyatı ve Öz Kimlik”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, (Çev. Sönmez Taner), s. 331-358, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Enginün, İnci (2016). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erkek, M. Salih (2012). *Bir Meşrutiyet Aydını: Ethem Nejat*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Eyüboğlu, Sabahattin (19819). *Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- F. Engels ve K. Marx (1980). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, (Çev. Murat Belge), İstanbul: Birikim Yayınları.

- Fındıkoğlu, Z. Fahri (1940). “Tanzimat’ta İçtimai Hayat”, *Tanzimat-I*, s. 619-659, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Finn, Robert P. (2013). *Türk Romanı-İlk Dönem, 1872-1900*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Forster, E. M. (2016). *Roman Sanatı*, (Çev. Ünal Aytür), İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Göçgün, Önder (1993). *Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanları ve Romanlarında Şahıs Kadrosu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürak, Hasan (1920). *Osmanlı Mirası ile Atatürk Dönemi (1920-1929) Sanayileşerek Kalkınma Girişimleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Hançerlioğlu, Orhan (1998). *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haşım, Ahmet (1988). *Üç Eser*, (Haz. Mehmet Kaplan), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Huyugüzel, Ö. Faruk (2010). *Halit Ziya Uşaklıgil*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İbrahim Şinasi (1960). *Makaleler*, (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), Ankara: Dün Bugün Yayınevi.
- İlkin, Selim ve İlhan Tekeli (2009). *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İlkin, Selim ve İlhan Tekeli (2010). *Cumhuriyet’in Harcı-Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İnalcık, Halil (2003a). *Şâir ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- İnalcık, Halil (2003b). “Mehmed II”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalcık, Halil (2015). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, Afet (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kal, Nazmi (2020). “Atatürk Modeli Fabrika”, *Cumhuriyet’in Ekonomi Polisiği*, (Der. Şenol Çarık), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- [Kalpakçioğlu] Fethi Naci (1980). *100 Soruda Atatürk’ün Temel Görüşleri*, İstanbul. Gerçek Yayınları.
- [Kalpakçioğlu] Fethi Naci (1990). *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul. Gerçek Yayınları.
- [Kalpakçioğlu] Fethi Naci (2007). *Yüzyılın 100 Türk Romanı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- [Kalpakçioğlu] Fethi Naci (2011). *Reşat Nuri’nin Romancılığı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kansu, Aykut (2009). “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, C.2, s. 253-267.
- Kaplan, Mehmet (1981). *Atatürk Devri Fikir Hayatı-I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (1992). *Atatürk Devri Türk Edebiyatı-I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (2007). *Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karal, Enver Ziya (1940). “Tanzimat’tan Evvel Garplılaşma Hareketleri”, *Tanzimat-I*, s. 13-30, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1967). *Zoraki Diplomat*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1984). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. Asım (2009). “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, C.2, s. 272 -283.
- Karaömerlioğlu, M. Asım (2009). “Türkiye’de Köycülük”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, C.2, s. 284 -297.
- Karpat, Kemal H. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal H. (2010). *İslam’ın Siyasallaşması, Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2019). *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaymakçı, Ö. Burak (2015). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarihi-Düşünsel Bir Deneme: Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Kondiyoti, Deniz (2019). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar-Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Koloğlu, Orhan (1985). “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi-1*, (Ed. Murat Belge), s. 68-93, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köprülü, Fuat (2007). “Millî Edebiyat”, *Bugünkü Edebiyat*, s.11-16, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Köroğlu, Erol (2010). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurdakul, Şükran (2000). *Çağdaş Türk Edebiyatı-IV*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Kurnaz, Şefika (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Küçükömer, İdris. (1994). *Batılılaşma Düzeninin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1991). “Avrupa Tüccarı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 159-160, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2018). *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Levend, Ağâh Sırrı (1960). *Türkçenin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lukacs, Georg (2017). *Roman Kuramı*, (Çev. Cem Soydemir), İstanbul: Metis Yayınları.
- Mardin, Şerif (2007). “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri-1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Cemil (2015). *Kırk Ambar-Rümuş-ül Edeb-I*, İstanbul. İletişim Yayınları.
- Meriç, Nevin (2000). *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi-Âdâb-ı Muâşeret (1894-1927)*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mete-Yuva, Gül (2017). *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mizancı M. Murat (1979) “Üdebamızın Numune-i İmtisalleri”, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, (Haz. Mehmet Kaplan vd.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 377-515.
- Moran, Berna (2002). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Moran, Berna (2019). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-I*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Namık Kemal (1989). “Mukaddime-i Celal”, *Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, (Haz. Kazım Yetiş), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 341-349.
- Namık Kemal (2019a). *Bütün Makaleleri-I*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Namık Kemal (2019b). *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal’in Hürriyet Gazetesi-II*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Nayır, Yaşar Nabi (1937). *Edebiyatımızın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Nüzhet Sabit (2014). *İaşe’de Kırk Beş Gün*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Okay, M. Orhan (1991). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Okay, M. Orhan (2017). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Oktay, Ahmet (1993a). *Sanat ve Siyaset*, İstanbul: Yön Yayıncılık.
- Oktay, Ahmet (1993b). *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı (1923-1950)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Orçan, M. (2014). *Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*, Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Ortaylı, İlber (2005). “Osmanlılar’da Millet Sistemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, s. S. 66-70, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2008a). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2008b). *Türkiye Neşriyat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Os, Nicole Van (1999). “Müstehlik Değil Müstahsil: Osmanlı Müslüman Kadını ve Milli İktisat”, *Osmanlı-İktisat-3*, (Ed. Güler Ören), s. 587-592, Ankara: Türkiye Yayınları.
- Ökçün, Gündüz (1981). *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Örik, Nahit Sırrı (2000). *Anadolu’da Yol Notları*, İstanbul: Arma Yayınları.
- Özel, Ahmet (1996). “Gayri Müslim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 418-427, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özel, Mustafa (2018). *Roman Diliyle İktisat*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Özer, İ. (2009). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda*, İstanbul: Truva Yayınları.
- Özgül, M. Kayahan (2006). *Divan Yolundan Pera’ya Selametle, Modern Türk Şiirine Doğru*, Ankara: Hece Yayınları.
- Öztoprak, İzzet (2006). *Atatürk Orman Çifliği’nin Tarihi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Platon (1995). *Devlet*, (Çev. S. Eyüboğlu, M Ali Cimcoz), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pamuk, Şevket. (2007). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Şevket. (2019). *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parla, Taha (2008). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları-2*, İstanbul: Deniz Yayınları.
- Parla, Taha (2008). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları-3*, İstanbul: Deniz Yayınları.
- Parla, Taha (2020). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: Metis Yayınları.

- Polat, Nâzım H. (2001). “Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s. 465-468, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Polat, Nâzım H. (2016). *Ömer Seyfettin Bütün Hikâyeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Polat, Nâzım H. (2016). *Ömer Seyfettin Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Püsküllüoğlu, Ali (2002). *Öz Türkçe Sözlük*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Ran, N. Hikmet (1987). *Sanat ve Edebiyat Üstüne*, (Haz. Aziz Çalışlar), İstanbul: Bilim ve Sanat.
- Saktanber, Ayşe (2009). “Kemalist Kadın Hakları Söylemi”, *Modern Türkiye’nin Doğuşu-II*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sayar, Ahmet Güner (2008). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Sayar, Ahmet Güner (2008). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Sertel, Sabiha (1987). *Roman Gibi*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Sezer, Baykan (2020). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Smith, Adam (1997). *Ulusların Zenginliği*, (Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Solok, Cevdet Kudret (1999). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman-3*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Stendhal (1982). *Kızıl ile Kara*, (Çev. Nurullah Ataç), İstanbul: Cem Yayınları.
- Sunata, İ. Hakkı (2019). *İstanbul’da İşgal Yılları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şemsettin Sami (1311). *Kadınlar*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Şevki, Mehmet Ali (1968). *Osmanlı’nın Tarihinin Sosyal Bilimlerle Açıklanması*, İstanbul: Elif Yayınları.
- Tabakoğlu, Ahmet (2002). “Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi”, *Genel Türk Tarihi-7*, (Ed. H.C. Güzel ve Ali Birinci), s. 609-666, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Talat Paşa (2019). *Talat Paşa’nın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tanpınar, A. Hamdi (1988). *IX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tanpınar, A. Hamdi (1977). “Bizde Roman-II”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 49-52, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Timur, Taner (1991). *Türk Devrimi ve Sonrası*, İstanbul: İmge Yayınları.
- Timur, Taner (1993). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İstanbul: Afa Yayınları.
- Toprak, Zafer (1988). “İktisat Tarihi”, *Türkiye Tarihi-3*, (Ed. Metin Kunt ve Sina Akşin), s. 191-246, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Toprak, Zafer (2002). “Türkiye’de ‘Narodnik’ Milliyetçiliği ve Halkçılık”, *Türkler*, (Ed. Hasan Celal Güzel, K. Çiçek vd.), C. 14, s. 801-806, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Toprak, Zafer (2016). *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik, 1914-1918*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Toprak, Zafer (2017). *Türkiye’de Yeni Hayat-İnkılap ve Travma, 1908-1928*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Turhan, Mümtaz (1965). *Atatürk İlkeleri ve Kalkınma-Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, İstanbul: Şehir Matbaası.

- Tunaya, Tarık Zafer (1988). *Türkiye’de Siyasi Partiler-I*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (1989). *Türkiye’de Siyasi Partiler-III*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (1998). *Hürriyet’in İlanı-İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar*, İstanbul: Yenigün Yayınları.
- Türkeş, Ömer (2009). “Güdükl Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’nin Doğuşu-II*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Ziraat Tarihine Bir Bakış* (1938?). Ankara: Birinci Köy ve Ziraat Kongresi Yayını.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi-V*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (2019). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülgener, Sabri (1981). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul: Der Yayınları.
- L. N. Tolstoy (2009). *Sanat Nedir?*, (Çev. Mazlum Beyhan), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Weber, Max (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (çev. Zeynep Gürata), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Watt, Ian (2007). *Romanın Yükselişi*, (Çev. F. B. Aydar), İstanbul: Metis Yayınları.
- Yalçın, Alemdar (2017). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yazar, M. Behçet (1937). *Genç Romancılarımız ve Eserleri*, İstanbul: Ahmet Sait Basımevi.
- Yılmaz, Koray R. (2005). “Türkiye’de Kapitalizmin Gelişim Evreleri: Sermaye Birikimi / Sınıf Merkezli Bir Çerçeve”, *Kapitalizm ve Türkiye-I*, (Haz. Fuat Ercan, Yüksel Akkaya), s.211-238, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Zihnioğlu, Yaprak (2016). *Kadınsız İnkılap-Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Ziya Gökalp (1981). “Roman”, *Atatürk Devri Fikir Hayatı-II*, (Haz. Mehmet Kaplan vd.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ziya Gökalp (1981). Makaleler-IIIIV, (Haz. Ferit Ragıp Tuncor), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ziya Gökalp (1980). Makaleler-IX, (Haz. Şevket Beysanoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ziya Gökalp (2019). *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan (2009). “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, (Çev. Özgür Gökmen), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, C. 2, s.44-55, İstanbul: İletişim Yayınları.

Makaleler ve Yazılar:

- [Abalıoğlu] Yunus Nadi (1919). “Harp Zenginleri”, *Yenigün*, 6 Şubat 1919, 1/154, s.1.
- [Abalıoğlu] Yunus Nadi (1927). “Yavuz Meselesi”, *Cumhuriyet*, 25 Kânunuevvel 1927, 3/ 1304, s.1.
- [Abalıoğlu] Yunus Nadi (1929). “Ucuz Hayat”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1929, 5/ 1802, s.1.
- Akdağ, Hasan (1946). “Celali İsyanlarının Başlaması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, s. 23-37.

- Akkuş, Y. S. A. Menteş (2018). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Girişimcilik: Klasik Dönem Üzerine Bir Çalışma”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), Ekim 2018, s. 169-186.
- Aktaş, Şerif (1996). “Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Tema”, *Türk Dili*, s.107-115.
- Aktaş, Şerif (2009). “Edebî Metin ve Özellikleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, s.187-200.
- Ali Rıza (1933). “Halkevleri”, *Milliyet*, 29 Teşrinievvel 1933, 8/ 2773, s.15.
- Arıkan, Mustafa ve Ahmet Deniz (2004). “Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 15, s. 401-432.
- Aslan, Cengiz (2016). “Cumhuriyet’in Erken Döneminde Yurt Dışına Eğitim Bilimleri Alanından Öğrenci Gönderilmesi (1923-1940)”, *Turkish Studies*, 11/ 3, s. 201-220.
- Ataç, Nurullah (1933). “On Senelik Edebiyatımız”, *Milliyet*, 29 Teşrinievvel 1933, s.36.
- Atay, Neşet (1938). “Köye Dair Tetkikler”, *Ulus*, 28 Kânunuevvel 1938, s. 4.
- Atıcı, Elif; Sezer Erer (2009). “Türk Kadınlarının Tıp Eğitimine Başlama Süreci ve İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesinden Mezun Olan İlk Kadın Hekimler”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 35 (2), s. 107-111.
- Aydemir, Mehmet Ali (2006). “Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma: Türkiye’de Modern Tüketim Kültürünün Tarihsel ve Toplumsal Gelişim Seyri”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S. 16, s. 201-216.
- Başar, Ahmet Hamdi (1917). “Maksadımız”, *Ticaret-Umumiye*, 16 Mart 1333 S. 1, s.1-3.
- Başar, Ahmet Hamdi (1966). “Hatıralar: Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e”, *Barış Dünyası*, Kasım 1966, S. 54, s. 52-60.
- Berkman, Münir M. (1936). ““Türk Edebiyatının Türk İnkılabı Üzerinde Hiçbir Tesir ve Hissesi Yoktur”, *Açık Söz*, 12 Temmuz 1936, 1/ 84, s. 4.
- [Birgen] Muhittin (1329). “Millî Himaye”, *Halka Doğru*, 23 Mayıs 1329, 1, S. 7, s. 53-56.
- Bostancı, Emir (2020). “1929-1938 Yılları Arasında Türkiye’de Yabancı Sermaye”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, 4/ 8, s. 37-68.
- Cim Nun (1922). “Fuhuş ve Fuhuşla Mücadele”, *Yeni Hayat*, 18 Mart 1922, 1/ 1, s. 13-15.
- Cenap Şahabettin (1920). “Harp Zengini”, *Alemdar*, 1 Haziran 1920, s.1-2.
- Çakmak, Biray (2015). “Geç Dönem Osmanlı Toplumunda Köylünün Sosyo-Ekonomik Durumu: Yönetilen Zümre Olarak Kendi İfadelerine Göre Uşak Köylüsü”, *Cumhuriyet tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11/ 21, s. 59-81.
- Çıkla, Selçuk (2007). “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, *Muhafazakâr Düşünce*, S. 13-14, s. 47-68.
- Demiryürek, Meral (2015). “Savaştan Doğan Bir Tip: ‘Harp Zengini’, *Turkish Studies*, 10/ 16, s. 493-508.
- Dilmen, İ. Necmi (1938). “Halka Doğru Edebiyat”, *Cumhuriyet*, 21 şubat 1938, S. 4946, 14, s. 3.
- F. N. (1914). “Müracaat Ediyorum”, *İslam Mecmuası*, 26 Şubat 1914, S. 2, s. 58-63.
- Genç, Mehmet (2014). “Modern İktisadi Büyüme Karşısında Osmanlı Sistemi ve Ekonomisi”, *Türkiye Günlüğü*, 119, s.5-14.

- Gerber, Haim (1980). "Social and Economic Position of Women in the an Ottoman City, Bursa, 1600-1700", *IJMES*, C. 12, s. 231-244.
- Gökalp, Haluk (2006). "Çobanlıktan Valiliğe, Valilikten Asiliğe: Varvari Ali Paşa ve Makalat-ı Varvari", *İlmî Araştırmalar*, S.22, s.111-134.
- Ha Dal (1329). "Halka Doğru Gidenler", *Halka Doğru*, 19 Eylül 1329, 1 / 24, s.185-186.
- Ha Sin (1919). "Kurtuluş Yolu", *Kurtuluş*, 20 Eylül 1919, 1/ 1, s. 1-4.
- [İleri] Celal Nuri (1929). "Yerli Malları", *İkdam*, 20 Nisan 1929, s.2.
- [İleri] Celal Nuri (1929). "Türkiye’de Yapılmıştır", *İkdam*, 28 Eylül 1929, S.11210, s.2.
- İmzasız (1918). "İzmir’de Vagon İşleri", *Sabah*, 21 Ağustos 1918, 29/ 10231, s. 1.
- İmzasız (1918). "Harp Zenginleri", *İstanbul*, 29 Kânunuevvel 1918, 1/ 48, s. 2.
- İmzasız (1929). "Yerli Malları Pazarı", *Cumhuriyet*, 9 Kânunuevvel 1929, 6/2007, s.1.
- İmzasız (1929). "Başvekilin Nutku", *Cumhuriyet*, 13 Kânunuevvel 1929, 6/2011, s.4.
- İmzasız (1931). "Gençliğin Hedefi Neresi?", *Yeni Gün*, 27 Kânunusani 1931, 1/1, s.5.
- İmzasız (1932). "Kadro", *Kadro*, Ocak 1932, 1/ 1, s.1.
- İmzasız (1932). "Dönüm", *Dönüm*, Temmuz 1932, 1/ 1, s.1-5.
- İmzasız (1932). "Millet İktisadı", *Dönüm*, Teşrinievvel 1932, 1/ 5, s.1.
- İmzasız (1934). "Bize Göre Sermaye", *6 Ok*, 30 Haziran 1934, 1/ 16, s. 2.
- İmzasız (1938). "Başvekilin Mülakatımız", *Cumhuriyet*, 11 Mart 1938, S. 4964, s. 7.
- İnönü, İsmet (1930). "İsmet Paşa’nın Sivas Nutku", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1930, 7/ 2269, s. 6.
- Kacıroğlu, Murat (2010). "Cehennemden Selam Romanı Örneğinde İlk Dönem (1927-1940) Tarihî-Macera Romanlarda Kanonik Söylem Yahut Angaje Eğilim", *Turkish Studies*, 5/2, s. 449-481.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1930). "Niçin Devletçiyiz?", *İnkılap*, 1/ 2, s.2.
- Kıvılcımlı, Hikmet (Şubat 1938), "Edebiyatı Cedide", *Her Ay*, 1/ 6, s. 100-108.
- Köymen, Nusret Kemal (1933). "Köy Misyonerliği", *Ülkü*, Eylül 1933, C.2, S. 8, s.150.
- Levend, Ağâh Sırrı (1937). "Sinekli Bakkal", *Yeni Türk*, Mart 1937, S. 51, s. 831-835.
- M. Sadi (1932). "Köy Nasıl Kurtulacak", *Dönüm*, Temmuz 1932, 1/ 2, s. 28-29.
- Memiş, Salih (2019). "Sultan II. Abdülhamit Döneminde Yerli Üretimi Teşvik Politikası Olarak İmtiyazlar", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41/ 2, s. 453-472.
- Meet; Laxmi Narayan (2017). "Literature and Economics-Connections and Leverages", *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, Vol. 7, No: 8, August, pp. 357-367.
- Meriçlioğlu, E. (1937). "Antalya’da Muz", *Türk Akdeniz*, Birinci Kânun 1937, C. 1, S. 6, s. 12-15.
- Morkaya, Burhan Cahit (1936). "Yazık!..", *Açık Söz*, 23 Eylül 1936, s. 3.
- [Nayır] Yaşar Nabi (1926). "Bugünkü İctimai ve Ahlaki Vaziyetimiz", *Türk Kadın Yolu*, 15 Kânunuevvel 1926, S. 24, s. 3-4.
- Nayır, Yaşar Nabi (1935). "Roman ve Hayat", *Aydabir*, 1Teşrinievvel 1935, 1, S. 2, s.61-78.
- Neriman (1937). "Çalışan Kızlar Anketi", *Haber-Akşam Postası*, 23 Teşrinisani 1937, s. 5.
- Newell, William H. (2001). "A Theory of Interdisciplinary Studies", *Issues In Integrative Studies*, S. 19, s. 1-25.

- Okay, M. Orhan (2002). "Teşebbüse Sarf Edilmiş Bir Hayatın Hikâyesi", *Kitap-lık*, Temmuz-Ağustos, N.54, s. 130-136.
- Ortaç, Yusuf Ziya (1930). "Şimendifer Bu... Yel değirmeni Değil", *İnkılap*, 1/ 2, s.3.
- Önertoy, Olcay (1965). "Halide Edip'in Yeni Turan'ı ve Ziya Gökalp", *Türkoloji Dergisi*, C. 2, S. 1, s.251-258.
- Örmecioğlu, Hilal T. (2019). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler", *Belleten*, 83 (297), s. 729-752.
- Özarslan, Ersin (2006). "Prof. Dr. Erol Güngör'ün Sanat, Edebiyat, Dil ve Tercüme Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri", *Osmanlı Araştırmaları*, XXVII, s. 297-335.
- Özden, Mehmet (2011). "Bir Halkçı Münevverler Platformu: Halka Doğru Dergisi (1913-1914)", *Millî Folklor*, 23 / 89, s.109-119.
- Özgül, M. Kayahan (2017). "Romanın Hikâyesi", *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*, *Hece*, C. 1, S. 65/66/67, s. 11-21.
- Pamir, Aybars (2002). "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51/ 2, s. 70-119.
- Peker, Recep (1933). "Ülkü Niçin Çıkıyor?", *Ülkü*, Şubat 1933, 1/ 1, s.1.
- Polat, Nâzım H. (2021). "Kovid 19'lu Yılda 'Cambazın Aşk'ı", *Türk Dili*, C. CXX, S. 829, s. 26-33.
- Safa, Peyami (1938). "Halkevleri", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1938, 14/ 4949, s.3.
- Sedes, Selami İzzet (1937). "On Yılın Edebiyatı", *Vakit*, 29 Teşrinievvel 1933, s.28-29.
- Senemoğlu, Olkan (2017). "Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *İnsan&İnsan*, 4/ 12, s. 66-86.
- [Sertel] Sabiha Zekeriya (1924). "Kadın İktisadi Bir Amil Olmalıdır", *Vakit*, 26 Kânunusani 1924, S. 286, s. 3.
- [Soydan] Siirt Mebusu Mahmut Bey (1930). "Gazi ve İnkılap", 2 Şubat 1930, *Milliyet*, s. 1-5.
- [Tek] Müfide Ferit (1335). "Feminizm", *Türk Kadını*, 17 Nisan 1335, 1/ 1, S. 20, s. 305-308.
- Tekelioğlu, Orhan (2003). "Edebiyatta Tekil Bir Ulusal Kanonun Oluşmasının İmkânsızlığı Üzerine Notlar", *Doğu-Batı*, 6, S. 22, s. 65-77.
- Tekin Alp (1330). "Milli İktisat", *İslam Mecmuası*, 12 Şubat 1330, S.22, s. 560-562.
- Tekin Alp (1334). "Harp Zenginleri Meselesi", *Yeni Mecmua*, C. II, S. 42, 2 Mayıs 1918, s. 313-314.
- Tekin Alp (1918). "Tesanütçülüğün Gayesi", *Yeni Mecmua*, C. II, S. 43, 9 Mayıs 1918, s. 335-337.
- [Tepedelengil] Nezihe Muhittin (1339). "Türk Kadınının Hakkı", *Vakit*, 4 Haziran 1339, S. 1967, s. 2.
- Toprak, Zafer (1995). "Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları", *Cogito*, S. 5, Yaz 1995, s. 25-28.
- [Tökin] İsmail Hüsrev (1934). "Beş Senelik Programın Manası", *Kadro*, Mart, S. 27, s. 26-30.
- Tuğluoğlu, Fatih (2005). "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisi ve Halkevleri", *Erdem*, 15 (42), s. 101 -118.
- Tunaya, Tarık Zafer (1936). "Bizde Romancılık", *Açık Söz*, 30 Haziran 1936, 1/ 72, s.4.
- Ünal, Neslihan (2020). "Osmanlı Şem'haneleri ve Mumcu Esnafı", *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2/ 3, Haziran, s. 232-250.

- Yalçın, Hüseyin Cahit (1935). “Yeni Hayatta Genç Kızlar”, *Yedi Gün*, 5 Haziran 1935, S. 117, s. 5.
- Yalçın, Hüseyin Cahit (1935). “Geçinme Zorluğu”, *Yedigün*, 7 Ağustos 1935, S. 126, s. 5.
- Yücel, Hasan Ali (1937). “Sanat ve İnkılap”, *Yücel*, Mayıs 1937, C. 5, S. 27, s. 92-94.
- Ziya Gökalp (Demirtaş) (1327). “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, S.8, Temmuz 1327 (1911), s. 138-141.
- Ziya Gökalp (1331). “Millet Nedir, Millî İktisat Neden İbarettir?”, *İktisadiyat Mecmuası*, 8 Şubat 1331, s.3.
- Ziya Gökalp (1332). “Millî İktisat Nasıl Vücuda Gelir?”, *İktisadiyat Mecmuası*, 24 Teşrinisani 1332, s.1-3.
- Ziya Gökalp (1917). “Konaktan Yuvaya”, *Yeni Mecmua*, 1 Teşrinisani 1917, S. 17, s. 321-324.
- Ziya Gökalp (1918). “Halkçılık”, *Yeni Mecmua*, 14 Şubat 1918, C. 2, S. 32, s. 102-104.
- Ziya Gökalp (1976). *Yeni Hayat-Doğru Yol*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tezler:

- Artukoğlu, Muhammed Necat (2019). Osmanlı Yargı Teşkilatında Avukatlık Kurumunun Gelişimi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayhan, Sacit (2008). Türk Romanında Azınlıklar (1872-1950), Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özarslan, Ersin (2003). Nâzım Hikmet, Hayatı ve Şiiri, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, Hatice (1990). “Tarihsel Süreç İçinde Türk Gazete ve Dergileri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shams, M. Jalal (1984). Servetifünun’dan Önce Türk Romanında Yabancılar ve Azınlıklar, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Uğurcan, Sema (1983). “Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri-Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

EKLER

EK 1. İncelenen Basılı Romanların Yazar Adına Göre Alfabetik Listesi⁵

	YAZAR ADI	ROMAN ADI	YAYIN YILI
1.	A. Adnan	<i>Ateş Hattı</i>	1933
2.	Ali Rıza	<i>Nadire</i>	1928
3.	Aka Gündüz	<i>Bu Toprağın Kızları</i>	1927
4.	Aka Gündüz	<i>Dikmen Yıldızı</i>	1928
5.	Aka Gündüz	<i>Tank-Tango</i>	1928
6.	Aka Gündüz	<i>İki Süngü Arasında</i>	1929
7.	Aka Gündüz	<i>Mezar Kazıcıları</i>	1930
8.	Aka Gündüz	<i>Çapkın Kız</i>	1930
9.	Aka Gündüz	<i>Bir Şoförün Gizli Defteri⁶</i>	1931
10.	Aka Gündüz	<i>Onların Romanı</i>	1933
11.	Aka Gündüz	<i>Ben Öldürmedim Kokain</i>	1933
12.	Aka Gündüz	<i>Aysel⁷</i>	1933
13.	Aka Gündüz	<i>Yayla Kızı⁸</i>	1933
14.	Aka Gündüz	<i>Üvey Ana</i>	1933
15.	Aka Gündüz	<i>Onların Romanı</i>	1933
16.	Aka Gündüz	<i>Sansaros⁹</i>	1934
17.	Aka Gündüz	<i>Aşkın Temizi</i>	1937
18.	Abdullah Ziya Kozanoğlu	<i>Türk Korsanları</i>	1931
19.	Agâh Sırrı Levent	<i>Acılar</i>	1928
20.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Coşkun Gönül</i>	1925
21.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Aşk Bahçesi</i>	1925
22.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Kızıl Serap</i>	1926
23.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Ayten</i>	1927
24.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Hizmetçi Buhranı</i>	1928
25.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Yüzbaşı Celal</i>	1931
26.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Düğün Gecesi</i>	1933
27.	Burhan Cahit Morkaya	<i>İhtiyat Zabiti</i>	1933
28.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Cephe Gerisi</i>	1933
29.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Dükkülerin Romanı</i>	1934
30.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Gurbet Yolcusu</i>	1934
31.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Kır Çiçeği</i>	1934
32.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Patron</i>	1935

⁵ Bu başlık altında listelenen romanlar dâhiline tefrika hâldeyken yazarların sağlığında veya 1938 senesinden sonra kitaplaştırılan romanlar da alınmıştır. Tefrika tarihleri esas alınmış, kitaplaştırılma tarihleri de dipnotta belirtilmiştir.

⁶ *Bir Şoförün Gizli Defteri* 1931 senesinde tefrika edilmiş, 1943 senesinde yazarı tarafından kitaplaştırılmıştır.

⁷ *Aysel* romanı, 1915 senesinde *Kurbağacık* adıyla yazılmış, 1919'da yayımlanmış ve 1933 senesinde yazar tarafından *Aysel* adıyla tekrar yayımlanmıştır.

⁸ *Yayla Kızı* romanı 1933 senesinde tefrika edilmiş, 1940 senesinde yazarı tarafından kitaplaştırılmıştır.

⁹ *Sansaros* romanı 1934 senesinde tefrika edilmiş, yazarı tarafından 1945 senesinde kitaplaştırılmıştır.

EK 1. İncelenen Basılı Romanların Yazar Adına Göre Alfabetik Listesi (devamı)

33.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Nişanlılar</i>	1937
34.	C. Behçet Perim	<i>Balkan Çiçekleri</i>	1938
35.	C. Behçet Perim	<i>Göçmen Ahmet</i>	1938
36.	Cemal Ataç	<i>Bir Kız Böyle Düştü</i>	1935
37.	Cemal Hurşit	<i>Sırtlan</i>	1923
38.	Ercüment Ekrem Talu	<i>Şevketmeap</i>	1925
39.	Ercüment Ekrem Talu	<i>Kundakçı</i>	1926
40.	Ercüment Ekrem Talu	<i>Meşhedi ile Devriâlem</i>	1927
41.	Ercüment Ekrem Talu	<i>Gemi Arslanı</i>	1928
42.	Ercüment Ekrem Talu	<i>Meşhedi Aslan Peşinde</i>	1934
43.	Ercüment Ekrem Talu	<i>Kodaman</i>	1934
44.	Ercüment Ekrem Talu	<i>Papeloğlu</i>	1937
45.	Ercüment Ekrem Talu	<i>Beyaz Şemsiyeli</i> ¹⁰	1938
46.	Ethem İzzet Benice	<i>Çıldırın Kadın</i>	1924
47.	Ethem İzzet Benice	<i>Aşk Güneşi</i>	1930
48.	Ethem İzzet Benice	<i>Beş Hasta Var</i>	1931
49.	Ethem İzzet Benice	<i>On Yılın Romanı</i>	1933
50.	Ethem İzzet Benice	<i>Yosma</i>	1935
51.	Fazlı Necip	<i>Saraylarda Mecnunlar</i>	1928
52.	Falih Rıfkı Atay	<i>Roman</i>	1932
53.	Füruzan Necdet Kestelli	<i>Sevgisi Göklerde</i>	1938
54.	Halide Edip Adivar	<i>Raik'in Annesi</i> ¹¹	1924
55.	Halide Edip Adivar	<i>Sinekli Bakkal</i>	1936
56.	Hasan Sükuti	<i>Siyah Örtü</i>	1934
57.	Hikmet Şevki	<i>Aşk Mahkumu</i>	1938
58.	Hüsametdin Berkes	<i>Bir An Sevinç</i>	1937
59.	Hüseyin Rahmi Gürpınar	<i>Eşkîya İninde</i>	1921
60.	Hüseyin Rahmi Gürpınar	<i>Tebessüm-i Elem</i>	1923
61.	Hüseyin Rahmi Gürpınar	<i>Kaderin Cilvesi</i>	1925
62.	Hüseyin Rahmi Gürpınar	<i>Ben Deli miyim?</i>	1925
63.	Hüseyin Rahmi Gürpınar	<i>Billur Kalp</i>	1926
64.	Hüseyin Rahmi Gürpınar	<i>Kokotlar Mektebi</i>	1928
65.	Hüseyin Rahmi Gürpınar	<i>Deli Filozof</i>	1930
66.	Hüseyin Rahmi Gürpınar	<i>Ölüm Bir Kurtuluş mudur?</i>	1931
67.	Hüseyin Rahmi Gürpınar	<i>Dirilen İskelet</i>	1931
68.	İhsan Edip	<i>İncir Ağacı</i>	1935
69.	İskender Fahrettin Sertelli	<i>Abdülhamit ve Afrodit</i>	1929
70.	İskender Fahrettin Sertelli	<i>Telli Haseki</i>	1932
71.	Kâmil Yazgıç	<i>Türk Yıldızı Emine</i>	1937
72.	Kemal Ahmet	<i>Sokakta Harp Var!</i>	1932

¹⁰ *Beyaz Şemsiyeli* romanı 1938 senesinde tefrika edilmiş, yazarı tarafından 1939 senesinde kitaplaştırılmıştır.

¹¹ İlk basım yılı 1909 olan *Raik'in Annesi*, 1924 senesinde tekrar yayımlanmış. Malzeme açısından zenginliği de düşünülerek Atatürk devrinde tekrar yayımlanan bu roman çalışma kapsamına alınmıştır.

EK 1. İncelenen Basılı Romanların Yazar Adına Göre Alfabetik Listesi (devamı)

73.	Kemal Ragıp	<i>Kapalı Kutu</i>	1928
74.	M. Turhan Tan	<i>Cehennemden Selam</i>	1928
75.	M. Turhan Tan	<i>Kadın Avcısı</i>	1933
76.	M. Turhan Tan	<i>Viyana Dönüşü</i>	1936
77.	M. Turhan Tan	<i>Osmanlı Rasputini: Cinci Hoca</i> ¹²	1937
78.	M. Turhan Tan	<i>Fatih İstanbul'da</i> ¹³	1938
79.	Mahmut Yesari	<i>Bir Namus Meselesi</i> ¹⁴	1923
80.	Mahmut Yesari	<i>Çoban Yıldızı</i>	1925
81.	Mahmut Yesari	<i>Pervin Abla</i>	1927
82.	Mahmut Yesari	<i>Çulluk</i>	1927
83.	Mahmut Yesari	<i>Hınç</i> ¹⁵	1928
84.	Mahmut Yesari	<i>Su Sinekleri</i>	1932
85.	Mahmut Yesari	<i>Sevda İhtikârı</i>	1934
86.	Mebrure Sami Koray	<i>Sönen Işık</i>	1930
87.	Mebrure Sami Koray	<i>Leylaklar Altında</i>	1936
88.	Mecdi Sadrettin	<i>Cennet Hanım</i>	1927
89.	Mehmet Rauf	<i>Karanfil ve Yasemin</i>	1924
90.	Mehmet Rauf	<i>Harabeler</i> ¹⁶	1926
91.	Mehmet Rauf	<i>Böğürtlen</i>	1926
92.	Mehmet Rauf	<i>Son Yıldız</i>	1926
93.	Mehmet Rauf	<i>Halas</i>	1929
94.	Mehmet Senai	<i>Kokain Faciaları</i>	1924
95.	Memduh Şevket Esendal	<i>Miras</i> ¹⁷	1925
96.	Memduh Şevket Esendal	<i>Ayaşlı ve Kiracıları</i>	1934
97.	Mithat Cemal Kuntay	<i>Üç İstanbul</i>	1938
98.	Muazzez Tahsin Berkant	<i>Sonsuz Gece</i>	1937
99.	Muazzez Tahsin Berkant	<i>Bir Genç Kızın Romanı</i>	1938
100.	Mustafa Hilmi Nural	<i>Güllü Gelin</i>	1938
101.	Müfide Ferit Tek	<i>Pervaneler</i>	1924
102.	Müfide Ferit Tek	<i>Leyla</i> ¹⁸	1925
103.	Mükerrem Kâmil Su	<i>Dinmez Ağrı</i>	1937
104.	Naci Sadullah Danış	<i>Günah Gönüllüleri</i>	1937
105.	Nâzım Hikmet Ran	<i>Kan Konuşmaz</i> ¹⁹	1936
106.	Nâzım Kurşunlu	<i>Nankör</i>	1934
107.	Necmettin Halil Onan	<i>İşleyen Yara</i> ²⁰	1933

¹² *Osmanlı Rasputini: Cinci Hoca*, 1937 senesinde tefrika edilip 1939'da kitaplaştırılmıştır.

¹³ *Fatih İstanbul'da*, 1938 senesinde tefrika edilip 2017'de kitaplaştırılmıştır.

¹⁴ *Bir Namus Meselesi*, 1923 senesinde tefrika edilip 2017'de kitaplaştırılmıştır.

¹⁵ *Hınç*, 1928 senesinde tefrika edilip 2020 senesinde kitaplaştırılmıştır.

¹⁶ *Harabeler*, 1926 senesinde tefrika edilip 2018 senesinde kitaplaştırılmıştır.

¹⁷ *Miras*, 1925 yılında tefrikası tamamlanmış, 1988 senesinde kitaplaştırılmıştır.

¹⁸ *Leyla*, 1925 senesinde tefrika edilip 2020 senesinde kitaplaştırılmıştır.

¹⁹ *Kan Konuşmaz*, 1936 senesinde tefrika edilip 1965 senesinde kitaplaştırılmıştır.

²⁰ *İşleyen Yara*, 1932 senesinde tefrika edilmeye başlanmış 1933'te tamamlanmış, *Kolejli Nereye* adıyla 1977'de kitaplaştırılmıştır.

EK 1. İncelenen Basılı Romanların Yazar Adına Göre Alfabetik Listesi (devamı)

108.	Nezihe Muhittin Tepedelengil	<i>Ateş Böcekleri</i>	1935
109.	Niyazi Durusoy	<i>Bağlar Arasından</i>	1936
110.	Nizamettin N. Tepedelenlioğlu	<i>Kara Davut</i>	1928
111.	Nizamettin N. Tepedelenlioğlu	<i>Karlı Dağlar: Makedonya²¹</i>	1933
112.	Orhan Mithat Barbarosoğlu	<i>Şişli Hayatı</i>	1923
113.	Orhan Mithat Barbarosoğlu	<i>Aşk İhtiyacı</i>	1924
114.	Osman Andıç	<i>İnleyen Kalp</i>	1938
115.	Peyami Safa	<i>Sözde Kızlar</i>	1923
116.	Peyami Safa	<i>Mahşer</i>	1924
117.	Peyami Safa	<i>Canan</i>	1925
118.	Peyami Safa	<i>Fatih Harbiye</i>	1931
119.	Peyami Safa	<i>Biz İnsanlar²²</i>	1937
120.	Raif Necdet Kestelli	<i>Semavi İhtiras</i>	1933
121.	Raif Nezihi	<i>Ağanın Oğlu</i>	1926
122.	Rebia Arif	<i>Kadın Tipleri</i>	1935
123.	Refik Ahmet Sevengil	<i>Çıplaklar</i>	1936
124.	Refik Ahmet Sevengil	<i>Açlık</i>	1937
125.	Refik Halit Karay	<i>Yezidin Kızı²³</i>	1938
126.	Reşat Enis Aygen	<i>Gonk Vurdu</i>	1933
127.	Reşat Enis Aygen	<i>Gece Konuştu</i>	1935
128.	Reşat Enis Aygen	<i>Afrodite Buhurdanında Bir Kadın</i>	1937
129.	Reşat Nuri Güntekin	<i>Gizli El²⁴</i>	1924
130.	Reşat Nuri Güntekin	<i>Yeşil Gece</i>	1928
131.	Reşat Nuri Güntekin	<i>Yaprak Dökümü</i>	1930
132.	Reşat Nuri Güntekin	<i>Kızılçık Dalları</i>	1932
133.	S. Şükrü Pamirtan	<i>Toprak Mahkumları</i>	1938
134.	Sabahattin Ali	<i>Kuyucaklı Yusuf</i>	1937
135.	Sadık Fehmi	<i>Kır Armağanı</i>	1933
136.	Sadri Ethem Ertem	<i>Çıkrıklar Durunca</i>	1930
137.	Sadri Ethem Ertem	<i>Bir Varmış Bir Yokmuş</i>	1933
138.	Sadri Ethem Ertem	<i>Düşkünler</i>	1935
139.	Selahattin Enis Atabeyoğlu	<i>Zaniyeler</i>	1924
140.	Selahattin Enis Atabeyoğlu	<i>Ayarı Bozuklar²⁵</i>	1926
141.	Selahattin Enis Atabeyoğlu	<i>Orta Mal²⁶</i>	1926
142.	Selahattin Enis Atabeyoğlu	<i>Endam Aynası²⁷</i>	1926
143.	Selahattin Enis Atabeyoğlu	<i>Mahalle²⁸</i>	1930
144.	Sermet Muhtar Alus	<i>Pembe Maşlahlı Hanım</i>	1933
145.	Sermet Muhtar Alus	<i>Harp Zengininin Gelini</i>	1934

²¹ *Karlı Dağlar: Makedonya*, 1933 senesinde tefrika edilmiş, 1945'te kitaplaştırılmıştır.

²² *Biz İnsanlar*, 1937 senesinde tefrika edilip 1959'da kitaplaştırılmıştır.

²³ *Yezidin Kızı*, 1938 senesinde tefrika edilip 1939 kitaplaştırılmıştır.

²⁴ *Gizli El*, 1920 senesinde tefrika edilmiş, 1924'te kitaplaştırılmıştır.

²⁵ *Ayarı Bozuklar*, 1926 senesinde tefrika edilmiş, 2017'de kitaplaştırılmıştır.

²⁶ *Orta Mal*, 1926 senesinde tefrika edilmiş, 2017'de kitaplaştırılmıştır.

²⁷ *Endam Aynası*, 1926 senesinde tefrika edilmiş, 2017'de kitaplaştırılmıştır.

²⁸ *Mahalle*, 1926 senesinde tefrika edilmiş, 2017'de kitaplaştırılmıştır.

EK 1. İncelenen Basılı Romanların Yazar Adına Göre Alfabetik Listesi (devamı)

146.	Sermet Muhtar Alus	<i>Onikiler</i> ²⁹	1935
147.	Server Bedi	<i>Zıpçıktılar</i>	1925
148.	Server Bedi	<i>Sinema Delisi Kız</i>	1932
149.	Server Bedi	<i>Cumbadan Rumbaya</i>	1936
150.	Sırrı Sanlı	<i>Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı</i>	1935
151.	Suat Derviş Baraner	<i>Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır</i> ³⁰	1937
152.	Suat Derviş Baraner	<i>Emine</i>	1931
153.	Suat Salih Asral	<i>Dağ Adamı</i>	1933
154.	Şükufe Nihal Başar	<i>Çöl Güneşi</i>	1933
155.	Şükufe Nihal Başar	<i>Yalnız Dönüyorum</i>	1938
156.	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	<i>Hüküm Gecesi</i>	1927
157.	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	<i>Yaban</i>	1932
158.	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	<i>Ankara</i>	1934
159.	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	<i>Bir Sürgün</i>	1937
160.	Yusuf Ziya Demircioğlu	<i>Boş Beşik ve Akkuş</i>	1932
161.	Yusuf Ziya Ortaç	<i>Kürkçü Dükkânı</i>	1931
162.	Yusuf Ziya Ortaç	<i>Şeker Osman</i>	1932
163.	Zeynel Besim Sun	<i>Çakıcı Efe</i>	1934
164.	Ziya Çalık	<i>Takma Ayak Hasan Çavuş</i>	1934

²⁹ *Onikiler*, 1935 senesinde tefrika edilmiş, 1999'da kitaplaştırılmıştır.

³⁰ *Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır*, 1937 senesinde tefrika edilmiş, 2018'de kitaplaştırılmıştır.

EK 2. İncelenen Tefrika Romanların Yazar Adına Göre Alfabetik Listesi³¹

	YAZAR ADI	ROMAN ADI	YAYIN YILI	SÜRELİ YAYIN ADI
1.	A. R.	<i>Poyraz Ali</i>	1938	<i>Son Posta</i>
2.	A. R.	<i>Kırık Madalya</i>	1938	<i>Son Posta</i>
3.	Ahmet Refik Altınay	<i>Venedikli Baffa: Safiye Sultan</i>	1936	<i>Akşam</i>
4.	Aka Gündüz	<i>Bir Ahlak Meselesi</i>	1930	<i>Cumhuriyet</i>
5.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Kurşun Yarası</i>	1934	<i>Kurun</i>
6.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Baba Dostu</i>	1932	<i>Akşam</i>
7.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Sarı Bal</i>	1932	<i>Akşam</i>
8.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Kervan Yürüyor</i>	1932	<i>Akşam</i>
9.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Adem ile Havva</i>	1936	<i>Tan</i>
10.	Burhan Cahit Morkaya	<i>Mektep Arkadaşları</i>	1937	<i>Akşam</i>
11.	Ercüment Ekrem Talu	<i>Gurabi Efendi Avrupa'da</i>	1934	<i>Son Posta</i>
12.	F. B.	<i>Öç Alan Kız</i>	1935	<i>Zaman</i>
13.	Fazlı Necip	<i>Türk Kızı</i>	1925	<i>Türk Hayatı</i>
14.	Fazlı Necip	<i>Ah Anne!</i>	1925	<i>Türk Hayatı</i>
15.	Fazlı Necip	<i>Muhacir</i>	1932	<i>Cumhuriyet</i>
16.	Halil Rıfat	<i>Aşka İnandım</i>	1937	<i>Son Telgraf</i>
17.	İ. Vecihi	<i>Karpuz Kabuğu</i>	1935	<i>Zaman</i>
18.	İki Mim	<i>Padişah Kelleleri</i>	1938	<i>Haber Akşam Postası</i>
19.	İskender Fahrettin Sertelli	<i>Mütareke Senelerinde Ele Geçmeyen Hırsız Çetesi</i>	1930	<i>Akşam</i>
20.	İskender Fahrettin Sertelli	<i>Kara Yelkenli Kadirga</i>	1936	<i>Akşam</i>
21.	İskender Fahrettin Sertelli	<i>Kaptan Paşa Geliyor</i>	1937	<i>Akşam</i>
22.	İskender Fahrettin Sertelli	<i>Gökyüzünde Aşk Yarışları</i>	1938	<i>Son Telgraf</i>
23.	Kadircan Kaflı	<i>Bir Sürgün</i>	1934	<i>Yedi Gün</i>
24.	Kadircan Kaflı	<i>Akdeniz Korsanı Şahin Reis</i>	1934	<i>Haber Akşam Postası</i>
25.	Kadircan Kaflı	<i>Daktilo</i>	1935	<i>Yedi Gün</i>
26.	Kadircan Kaflı	<i>İlk Sevgili</i>	1935	<i>Kurun</i>
27.	Kadircan Kaflı	<i>İzlanda'ya Türk Akını</i>	1936	<i>Tan</i>
28.	Kadircan Kaflı	<i>Ege Kasırgası</i>	1937	<i>Kurun</i>
29.	M. Sami Karayel	<i>Zorbalar Saltanatı</i>	1938	<i>Son Telgraf</i>
30.	M. Turhan Tan	<i>Baht İşi</i>	1928	<i>Son Saat</i>
31.	M. Turhan Tan	<i>Benli Mehmet</i>	1928	<i>Son Saat</i>
32.	M. Turhan Tan	<i>Niçin?</i>	1928	<i>Son Saat</i>
33.	M. Turhan Tan	<i>Bir Avuç Kül</i>	1928	<i>Son Saat</i>
34.	M. Turhan Tan	<i>Deli</i>	1929	<i>Son Saat</i>
35.	M. Turhan Tan	<i>Solgun Gül</i>	1929	<i>Son Saat</i>
36.	M. Turhan Tan	<i>Ha Geçti Ha Geçiyor</i>	1935	<i>Cumhuriyet</i>
37.	Mahmut Yesari	<i>Taş Bebek</i>	1934	<i>Yedi Gün</i>

³¹ 1923-1938 seneleri arasında tefrika edilmiş; ancak bu tezin yayımlanma tarihine kadar kitaplaştırılmamış romanlar liste dâhiline alınmıştır.

EK 2. İncelenen Tefrika Romanların Yazar Adına Göre Alfabetik Listesi (devamı)

38.	Nezihe Muhittin Tepedelengil	<i>İzmir Çocuğu</i>	1936	<i>Zaman</i>
39.	Reşat Ekrem Koçu	<i>Girit Cengi</i>	1936	<i>Açık Söz</i>
40.	S. Ver	<i>Pirenin Gördükleri</i>	1936	<i>Milliyet</i>
41.	Sedat Simavi	<i>Nankörlerin Romanı</i>	1933	<i>Yedi Gün</i>
42.	Sermet Muhtar Alus	<i>Tombul Mirasyedi</i>	1934	<i>Son Posta</i>
43.	Sermet Muhtar Alus	<i>Anasını Gör Kızını Al</i>	1936	<i>Kurun</i>
44.	Suat Derviş Baraner	<i>Baba Oğul</i>	1938	<i>Son Posta</i>
45.	Ziya Şakir Soku	<i>Bizim Daktilo</i>	1932	<i>Akşam</i>

EK 3. İncelenen Romanlarda Kalkınma Unsurları

Kalkınma Unsuru	Roman	Yazar
MÜTEŞEBBİS YERLİ ERKEKLER	Osmanlı Deönemi	<i>Fatih İstanbul'da</i>
		M. Turhan Tan
		<i>Türk Korsanları</i>
		Abdullah Ziya Kozanoğlu
		<i>Akdeniz Korsanı Şahin Reis</i>
		Kadircan Kaflı
		<i>Poyraz Ali</i>
		A. R.
		<i>Kara Yelkenli Kadirga</i>
		İskender Fahrettin Sertelli
		<i>Venedikli Baffa: Safiye Sultan</i>
		Ahmet Refik Altınay
		<i>Kaptan Paşa Geliyor</i>
		İskender Fahrettin Sertelli
		<i>Cehennemden Selam</i>
		M. Turhan Tan
		<i>İzlanda'ya Türk Akınları</i>
		Kadircan Kaflı
		<i>Telli Haseki</i>
		İskender Fahrettin Sertelli
		<i>Saraylarda Mecnunlar</i>
		Fazlı Necip
		<i>Girit Cengi</i>
		Reşat Ekrem Koçu
		<i>Osmanlı Rasputini: Cinci Hoca</i>
		M. Turhan Tan
		<i>Viyana Dönüşü</i>
		M. Turhan Tan
		<i>Bir Avuç Kül</i>
		M. Turhan Tan
		<i>Padişah Kelleleri</i>
		İki Mim
		<i>Zorbalar Saltanatı</i>
		M. Sami Karayel
		<i>Ağanın Oğlu</i>
		Raif Nezih
		<i>Devrilen Kazan</i>
		M. Turhan Tan
		<i>Bir Varmış Bir Yokmuş</i>
		Sadri Ertem
		<i>Ah Anne</i>
		Fazlı Necip
		<i>Nankörlerin Romanı</i>
		Sedat Simavi
		<i>Beyaz Şemsiyeli</i>
		Ercüment Ekrem Talu
		<i>Onikiler</i>
		Sermet Muhtar Alus
		<i>Sinekli Bakkal</i>
		Halide Edip Adıvar
		<i>Kuyucaklı Yusuf</i>
		Sabahattin Ali
		<i>Sırtlan</i>
		Cemal Hurşit
		<i>Nadire</i>
		Ali Rıza
		<i>Türk Kızı</i>
		Fazlı Necip
		<i>Coşkun Gönül</i>
		Burhan Cahit Morkoya
		<i>Papeloğlu</i>
		Ercüment Ekrem Talu
		<i>Eşkıya İninde</i>
		Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Kaderin Cilvesi</i>
		Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Mütareke Senelerinde Ele Geçmeyen Hırsız Çetesi</i>
		İskender Fahrettin Sertelli
		<i>Karpuz Kabuğu</i>
		İ. Vecihi
		<i>Biz İnsanlar</i>
		Peyami Safa
		<i>Nişanlılar</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Yeşil Gece</i>
		Reşat Nuri Güntekin
		<i>Dikmen Yıldızı</i>
		Aka Gündüz
		<i>Muhacir</i>
		Fazlı Necip

EK 3. İncelenen Romanlarda Kalkınma Unsurları (devamı)

Kalkınma Unsuru	Roman	Yazar
MÜTEŞEBBİS YERLİ ERKEKLER	Cumhuriyet Dönemi	<i>Sansaros</i>
		Aka Gündüz
		<i>Nankör</i>
		Nazım Kurşunlu
		<i>Bir Sürgün</i>
		Kadircan Kaflı
		<i>Harabeler</i>
		Mehmet Rauf
		<i>Meşhedi ile Devriâlem</i>
		Ercüment Ekrem Talu
		<i>Deli Filozof</i>
		Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Ölüm Bir Kurtuluş mudur?</i>
		Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Kızılıcak Dalları</i>
		Reşat Nuri Güntekin
MÜTEŞEBBİS YERLİ KADINLAR	Osmanlı Dönemi	<i>Ayaşlı ve Kiracıları</i>
		Memduh Şevket Esendal
		<i>İlk Sevgili</i>
		Kadircan Kaflı
		<i>Baba Dostu</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Sarı Bal</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Kervan Yürüyor</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Ade mile Havva</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Server Bedi</i>
		Cumbadan Rumbaya
		<i>Gemi Arslanı</i>
		Ercüment Ekrem Talu
	Cumhuriyet Dönemi	<i>Sinekli Bakkal</i>
		Halide Edip Adıvar
		<i>Anasını Gör Kızını Al</i>
		Sermet Muhtar Alus
		<i>Beyaz Şemsiyeli</i>
		Ercüment Ekrem Talu
		<i>Ayarı Bozuklar</i>
		Selahattin Enis Atabeyoğlu
		<i>Kuyucaklı Yusuf</i>
		Sabahattin Ali
		<i>Tutuşmuş Gönüller</i>
		Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Çöl Güneşi</i>
		Şükufe Nihal Başar
		<i>Sönen Işık</i>
		Mebrure Sami Koray
		<i>Türk Kızı</i>
		Fazlı Necip
		<i>Cennet Hanım</i>
		Mecdi Sadrettin
		<i>Dağ Adamı</i>
		Suat Salih Asral
		<i>Billur Kalp</i>
		Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Solgun Gül</i>
		M. Turhan Tan
		<i>Tank Tango</i>
		Aka Gündüz
		<i>Onların Romanı</i>
		Aka Gündüz
		<i>Kurşun Yarası</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Kır Çiçeği</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Türk Yıldızı Emine</i>
		Kâmil Yazgıç
		<i>Yalnız Dönüyorum</i>
		Şükufe Nihal Başar
		<i>Harabeler</i>
		Mehmet Rauf
		<i>Çulluk</i>
		Mahmut Yesari
		<i>Ankara</i>
		Yakup Kadri Karaosmanoğlu
		<i>Ayten</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Hizmetçi Buhranı</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Kızıl Serap</i>
		Burhan Cahit Morkaya
		<i>Bu Toprağın Kızları</i>
		Aka Gündüz
		<i>Çapkın Kız</i>
		Aka Gündüz
		<i>Kadın Tipleri</i>
		Rebia Arif

EK 3. İncelenen Romanlarda Kalkınma Unsurları (devamı)

Kalkınma Unsuru		Roman	Yazar
MÜTEŞEBBİS YERLİ KADINLAR	Cumhuriyet Dönemi	<i>Bizim Daktilo</i>	Ziya Şakir Soku
		<i>Semavi İhtiras</i>	Raif Necdet Kestelli
		<i>Yayla Kızı</i>	Aka Gündüz
		<i>Ayaşlı ve Kiracıları</i>	Memduh Şevket Esendal
		<i>Sevda İhtikârı</i>	Mahmut Yesari
		<i>Nezihe Muhittin Tepedelengil</i>	İzmir Çocuğu
		<i>Kervan Yürüyor</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Bir Kadın Böyle Düştü</i>	Cemal Ataç
		<i>Daktilo</i>	Kadircan Kafli
		<i>Leylaklar Altında</i>	Mebrure Sami Koray
		<i>Cumbadan Rumbaya</i>	Server Bedi
		<i>Çıplaklar</i>	Refik Ahmet Sevensil
		<i>Mektep Arkadaşları</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Bir Genç Kızın Romanı</i>	Muazzez Tahsin Berkant
		<i>Sonsuz Gece</i>	Muazzez Tahsin Berkant
		<i>Günah Gönüllüleri</i>	Naci Sadullah
		<i>Afrodite Buhurdanında Bir Kadın</i>	Reşat Enis Aygen
MÜSTEMİN MÜTEŞEBBİS ERKEKLER	Osmanlı Dönemi	<i>Ege Kasırgası</i>	Kadircan Kafli
		<i>Fatih İstanbul'da</i>	M. Turhan Tan
		<i>Venedikli Baffa: Safiye Sultan</i>	Ahmet Refik Altınay
		<i>Girit Cengi</i>	Reşat Ekrem Koçu
		<i>Osmanlı Rasputini: Cinci Hoca</i>	M. Turhan Tan
		<i>Bir Varmış Bir Yokmuş</i>	Sadri Ertem
		<i>Çıkrıklar Durunca</i>	Sadri Ertem
		<i>Abdülhamit ve Afrodite</i>	İskender Fahrettin Sertelli
		<i>Kodaman</i>	Ercüment Ekrem Talu
		<i>Sinekli Bakkal</i>	Halide Edip Adivar
		<i>Bir Sürgün</i>	Yakup Kadri Karaosmanoğlu
		<i>Papeloğlu</i>	Ercüment Ekrem Talu
		<i>Üç İstanbul</i>	Mithat Cemal Kuntay
		<i>Şevketmeap</i>	Ercüment Ekrem Talu
		<i>Kundakçı</i>	Ercüment Ekrem Talu
		<i>Hüküm Gecesi</i>	Yakup Kadri Karaosmanoğlu
		<i>Endam Aynası</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
		<i>Nadire</i>	Ali Rıza
	Cumhuriyet Dönemi	<i>Patron</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Düğün Gecesi</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Çıplaklar</i>	Refik Ahmet Sevensil

EK 3. İncelenen Romanlarda Kalkınma Unsurları (devamı)

Kalkınma Unsuru		Roman	Yazar
ZİMMÎ MÜTEŞEBBİS ERKEKLER	Osmanlı Dönemi	<i>Bir Namus Meselesi</i>	Mahmut Yesari
		<i>Hınç</i>	Mahmut Yesari
		<i>Miras</i>	Memduh Şevket Esendal
		<i>Kırık Madalya</i>	A. R.
		<i>Papeloğlu</i>	Ercüment Ekrem Talu
		<i>Muhacir</i>	Aka Gündüz
		<i>Toprak Mahkumları</i>	S. Şükrü Pamırtan
		<i>Türk Kızı</i>	Fazlı Necip
		<i>Hüküm Gecesi</i>	Yakup Kadri Karaosmanoğlu
		<i>Kuyucaklı Yusuf</i>	Sabahattin Ali
		<i>Canan</i>	Peyami Safa
		<i>Leyla</i>	Müfide Ferit Tek
		<i>Pirenin Gördükleri</i>	S. Ver
		<i>Mahalle</i>	Selahattin enis Atabeyoğlu
		<i>Endam Aynası</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
	Cumhuri- yet Dönemi	<i>Yayla Kızı</i>	Aka Gündüz
		<i>Meşhedi ile Devriâlem</i>	Ercüment Ekrem Talu
		<i>İzmir Çocuğu</i>	Nezihe Muhittin Tepedelengil
MÜTEŞEBBİS GAYRİMÜSLİM KADINLAR	Osmanlı Dönemi	<i>İkimiz</i>	Server Bedi
		<i>İncir Ağacı</i>	İhsan Edip
		<i>Kokotlar Mektebi</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar
	Cumhuri- yet Dönemi	<i>Ben Deli miyim?</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Hizmetçi Buhranı</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Ayaşlı ve Kiracıları</i>	Memduh Şevket Esendal
MİLLÎ İKTİSAT	İttihat ve Terakki Dönemi	<i>Bir Varmış Bir Yokmuş</i>	Sadri Ertem
		<i>Çıkrıklar Durunca</i>	Sadri Ertem
		<i>Kodaman</i>	Ercüment Ekrem Talu
		<i>Balkan Çiçekleri</i>	C.Behçet Perim
		<i>Raik'in Annesi</i>	Halide Edip Adıvar
		<i>Karlı Dağlar Makedonya</i>	Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu
		<i>Zaniyeler</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
		<i>Orta Malı</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
		<i>Sen de Seveceksin</i>	Ethem İzzet Benice
		<i>Tebesüm-i Elem</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Baht İşi</i>	M. Turhan Tan
		<i>Niçin</i>	M. Turhan Tan
		<i>Deli</i>	M. Turhan Tan

EK 3. İncelenen Romanlarda Kalkınma Unsurları (devamı)

MİLLÎ İKTİSAT	İttihat ve Terakki Dönemi	<i>Dirilen İskelet</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Mahşer</i>	Peyami Safa
		<i>Mahalle</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
		<i>Düşkünler</i>	Sadri Ertem
		<i>Yarım Adam</i>	Hilmi Ziya Ülken
		<i>Halas</i>	Mehmet Rauf
		<i>Kan Konuşmaz</i>	Nâzım Hikmet Ran
	Harp Zenginleri	<i>Mahşer</i>	Peyami Safa
		<i>Çıldıran Kadın</i>	Ethem İzzet Benice
		<i>Gizli El</i>	Reşat Nuri Güntekin
		<i>Canan</i>	Peyami Safa
		<i>Çoban Yıldızı</i>	Mahmut Yesari
		<i>Coşkun Gönül</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Endam Aynası</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
		<i>Türk Kızı</i>	Fazlı Necip
		<i>Bu Toprağın Kızları</i>	Aka Gündüz
		<i>Pervin Abla</i>	Mahmut Yesari
		<i>Hüküm Gecesi</i>	Yakup Kadri Karaosmanoğlu
		<i>Acılar</i>	Agâh Sırrı Levent
		<i>Adil Mevla</i>	Ömer Selahattin
		<i>Bir Şoförün Gizli Defteri</i>	Aka Gündüz
		<i>Aşk Güneşi</i>	Ethem İzzet Benice
		<i>Beş Hasta Var</i>	Ethem İzzet Benice
		<i>Emine</i>	Suat Derviş Baraner
		<i>Kürkçü Dükkânı</i>	Yusuf Ziya Ortaç
		<i>İhtiyat Zabiti</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Cephe Gerisi</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Dükkülerin Romanı</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Harp Zegininin Gelini</i>	Sermet Muhtar Alus
		<i>Siyah Örtü</i>	Hakan Sükuti
		<i>Eşkîya İninde</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Karpuz Kabuğu</i>	İ. Vecihi
		<i>Öç Alan Kız</i>	F. B.
		<i>Kan Konuşmaz</i>	Nâzım Hikmet Ran
		<i>Aşkın Temizi</i>	Aka Gündüz
		<i>İnleyen Kalp</i>	Osman Andıç
		<i>Üç İstanbul</i>	Mithat Cemal Kuntay
	Cumhuriyet Dönemi'nde Devletçilik ve Millî Sanayi	<i>Ben Deli miyim?</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Harabeler</i>	Mehmet Rauf
		<i>Benli Mehmet</i>	M. Turhan Tan
		<i>Çapkın Kız</i>	Aka Gündüz
		<i>Pervaneler</i>	Müfide Ferit Tek
		<i>İşleyen Yara</i>	Necmettin Halil Onan
		<i>Roman</i>	Falih Rıfkı Atay
		<i>Sokakta Harp Var</i>	Kemal Ahmet
		<i>Mezar Kazıcılar</i>	Aka Gündüz
		<i>Üvey Ana</i>	Aka Gündüz
		<i>On Yılın Romanı</i>	Ethem İzzet Benice
		<i>Semavi İhtiras</i>	Raif Necdet Kestelli

EK 3. İncelenen Romanlarda Kalkınma Unsurları (devamı)

MİLLÎ İKTİSAT	Cumhuriyet Dönemi'nde Devletçilik ve Millî Sanayi	<i>Gece Konuştu</i>	Reşat Enis Aygen
		<i>Sarı Bal</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Kervan Yürüyor</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Patron</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Çıplaklar</i>	Refik Ahmet Sevengil
		<i>Afrodite Buhurdanında Bir Kadın</i>	Reşat Enis Aygen
		<i>Açlık</i>	Refik Ahmet Sevengil
		<i>Güllü Gelin</i>	Mustafa Hilmi Nural
		<i>Bu Olan Şeylerin Romanıdır</i>	Suat Derviş Baraner
		<i>Baba Oğul</i>	Suat Derviş Baraner
		<i>Yezidin Kızı</i>	Refik Halit Karay
	Cumhuriyet Dönemi'nde Devletçilik ve Aferistler	<i>Ben Deli miyim?</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Ölüm Bir Kurtuluş mudur?</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Ben Öldürmedim Kokain</i>	Aka Gündüz
		<i>Düğün Gecesi</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Ankara</i>	Yakup Kadri Karaosmanoğlu
		<i>Sarı Bal</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Yosma</i>	Ethem İzzet Benice
		<i>Afrodite Buhurdanında Bir Kadın</i>	Reşat Enis Aygen
		<i>Çıplaklar</i>	Refik Ahmet Sevengil
		<i>Yezidin Kızı</i>	Refik Halit Karay
		<i>Cehennemden Selam</i>	M. Turhan Tan
KÖY KALKINMASI	Osmanlı Dönemi	<i>Ha Geçti Ha Geçiyor</i>	M. Turhan Tan
		<i>Ağanın Oğlu</i>	Raif Nezih
		<i>Benli Mehmet</i>	M. Turhan Tan
		<i>Kırık Madalya</i>	A. R.
		<i>Ayarı Bozuklar</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
		<i>Miras</i>	Memduh Şevket Esendal
		<i>Çıkrıklar Durunca</i>	Sadri Ertem
		<i>Çakıcı Efe</i>	Zeynel Besim Sun
		<i>Gurbet Yolcusu</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Aysel</i>	Aka Gündüz
		<i>Aşkın Temizi</i>	Aka Gündüz
		<i>Deli</i>	M. Turhan Tan
		<i>Yüzbaşı Celal</i>	Burhan Cahit Morkaya
		<i>Eşkıya İninde</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar
		<i>Yarım Adam</i>	Hilmi Ziya Ülken
		<i>Endam Aynası</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
		<i>Yeşil Gece</i>	Reşat Nuri Güntekin
	Cumhuriyet Dönemi	<i>Dikmen Yıldızı</i>	Aka Gündüz
		<i>Boş Beşik ve Akkuş</i>	Yusuf Ziya Demircioğlu
		<i>C.Behçet Perim</i>	Göçmen Ahmet
		<i>Ateş Hattı</i>	A. Adnan

EK 3. İncelenen Romanlarda Kalkınma Unsurları (devamı)

Kalkınma Unsuru		Roman	Yazar	
KÖY KALKINMASI	Cumhuriyet Dönemi	<i>Yaban</i>	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	
		<i>Çapkın Kız</i>	Aka Gündüz	
		<i>On Yılın Romanı</i>	Ethem İzzet Benice	
		<i>Yayla Kızı</i>	Aka Gündüz	
		<i>Kır Armağanı</i>	Sadık Fehmi	
		<i>Takma Ayak Hasan Çavuş</i>	Ziya Çalık	
		<i>Açlık</i>	Refik Ahmet Sevengil	
		<i>Aşka İnandım</i>	Halil Rıfat	
		<i>Güllü Gelin</i>	Mustafa Hilmi Nural	
		<i>Sevgisi Göklerde</i>	Füruzan Necdet Kestelli	
HALKÇILIK VE KORPORATİZM	Cumhuriyet Dönemi	<i>Ben Deli miyim?</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar	
		<i>Deli Filozof</i>	Hüseyin Rahmi Gürpınar	
		<i>On Yılın Romanı</i>	Ethem İzzet Benice	
		<i>Ankara</i>	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	
		<i>Ayaşlı ve Kiracıları</i>	Memduh Şevket Esendal	
		<i>Takma Ayak Hasan Çavuş</i>	Ziya Çalık	
		<i>Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı</i>	Sırrı Sanlı	
		<i>Kervan Yürüyor</i>	Burhan Cahit Morkaya	
		<i>Bağlar Arasından</i>	Niyazi Durusoy	
		<i>Cumbadan Rumbaya</i>	Server Bedi	
		<i>Dinmez Ağrı</i>	Mükerrem Kâmil Su	
		<i>Bir An Sevinç</i>	Hüsamettin Berkes	
		<i>Göçmen Ahmet</i>	C.Behçet Perim	
		<i>Gökyüzünde Aşk Yarışları</i>	İskender Fahrettin Sertelli	
		<i>Güllü Gelin</i>	Mustafa Hilmi Nural	
		<i>Sevgisi Göklerde</i>	Füruzan Necdet Kestelli	
		<i>Aşk Mahkumu</i>	Hikmet Şevki	
TÜKETİM İLİŞKİLERİ	Osmanlı Dönemi	Erkek Tüketiciler	<i>Şişli Hayatı</i>	Orhan Mithat Barbaros
			<i>Server Bedi</i>	Zıpçıktılar
			<i>Miras</i>	Memduh Şevket Esendal
			<i>Kadın Avcısı</i>	M. Turhan Tan
			<i>Tombul Mirasyedi</i>	Sermet Muhtar Alus
			<i>Pembe Maşlahlı Hanım</i>	Sermet Muhtar Alus
			<i>Ateş Böcekleri</i>	Nezihe M. Tepedelengil
			<i>Sözde Kızlar</i>	Peyami Safa
			<i>Zaniyeler</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
			<i>Karpuz Kabuğu</i>	İ. Vecihi
		Kadın Tüketiciler	<i>Şişli Hayatı</i>	Orhan Mithat Barbaros
			<i>Aşk İhtiyacı</i>	Orhan Mithat Barbaros
			<i>Zıpçıktılar</i>	Server Bedi
			<i>Kokain Faciaları</i>	Mehmet Senai
			<i>Raik'in Annesi</i>	Halide Edip Adıvar
			<i>Böğürtlen</i>	Mehmet Rauf

EK 3. İncelenen Romanlarda Kalkınma Unsurları (devamı)

Kalkınma Unsuru			Roman	Yazar
TÜKETİM İLİŞKİLERİ	Osmanlı Dönemi	Kadın Tüketiciler	<i>Son Yıldız</i>	Mehmet Rauf
			<i>Kapalı Kutu</i>	Kemal Ragıp
			<i>Sözde Kızlar</i>	Peyami Safa
			<i>Zaniyeler</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
			<i>Endam Aynası</i>	Selahattin Enis Atabeyoğlu
			<i>Çoban Yıldızı</i>	Mahmut Yesari
			<i>Karpuz Kabuğu</i>	İ. Vecihi
			<i>Şeker Osman</i>	Yusuf Ziya Ortaç
			<i>Pembe Maşlahlı Hanım</i>	Sermet Muhtar Alus
	Cumhuriyet Dönemi	Erkek Tüketiciler	<i>Düşkünler</i>	Sadri Ertem
			<i>Fatih Harbiye</i>	Peyami Safa
			<i>Karanfil ve Yasemin</i>	Mehmet Rauf
			<i>Leylaklar Altında</i>	Mebrure Sami Koray
			<i>Üç İstanbul</i>	Mithat Cemal Kuntay
			<i>Harabeler</i>	Mehmet Rauf
			<i>Yaprak Dökümü</i>	Reşat Nuri Güntekin
			<i>Yalnız Dönüyorum</i>	Şükufe Nihal Başar
	Cumhuriyet Dönemi	Kadın Tüketiciler	<i>Üç İstanbul</i>	Mithat Cemal Kuntay
			<i>Karanfil ve Yasemin</i>	Mehmet Rauf
			<i>Pervaneler</i>	Müfide Ferit Tek
			<i>Aşk Bahçesi</i>	Burhan Cahit Morkaya
			<i>Harabeler</i>	Mehmet Rauf
			<i>Bir Ahlak Meselesi</i>	Aka Gündüz
			<i>Yaprak Dökümü</i>	Reşat Nuri Güntekin
			<i>Fatih Harbiye</i>	Peyami Safa
			<i>Sinema Delisi Kız</i>	Server Bedi
			<i>Su Sinekleri</i>	Mahmut Yesari
			<i>Sevda İhtikârı</i>	Mahmut Yesari
			<i>Taşbebek</i>	Mahmut Yesari
			<i>Leylaklar Altında</i>	Mebrure Sami Koray
			<i>Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır</i>	Suat Derviş Baraner

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Kas, Bilâl
Uyruğu : T. C.
Doğum tarihi ve yeri :
Medeni hali :
Telefon :
Faks :
e-mail :

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi SBE	04.06.2018
Lisans	ÇOMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi	22.07.2002

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
18	MEB	Öğretmen

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

Kitap:

Tan, M. Turhan (2021). *Köşe Penceresinden-Dil ve Edebiyat Yazıları*, (Haz. Bilâl Kas), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Makaleler:

Kas, B. (2017). "Tanzimat Dönemi Roman Tiplerine Farklı Bir Bakış Denemesi" *Söylem Filoloji*, 2 (1), s. 86-101.

Kas, B. (2019). "Çevreci ve Distopik Roman Manves City'e Bir Bakış", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 46, s. 65-87.

Kas, B. (2019). “Evlilik, Kadın ve Ölüm İlişkisi Bağlamında Lapin ve Lapinova ve Melahat Hanımın Düzenli Hayatı Adlı Hikâyelere Feminist Bir Bakış Denemesi”, *Türk Kültürü ve Araştırmaları*, Bahar, 57/ XII, s. 63-82.

Kas, B. (2020). "Ömer Seyfettin'in Eğitime Bakışı ve Verdiği Önem", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 48, s. 131-150.

Kas, B. (2021). “Peyami Safa ve Korporatizm”, *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, Ölümünün 60. Yılında Peyami Safa, C. 4, S. 2, s. 148-166.

Kas, B. (2021). “II. Meşrutiyet Sonrası Basın Hayatında Kısa Bir Süre Varlık Gösteren Musavver Edeb Gazetesi”, *Edebî Eleştiri Dergisi*, Takvim-i Vekâyi'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat Özel Sayısı, s. 113-128.

Bildiriler:

Kas, B. (2019). “Aka Gündüz’ün Bu Toprağın Kızları ve İki Süngü Arasında Adlı Romanlarında Kadının Erk Karşısında Varoluş Çabası”, *Gümüşhane Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi*, 3-5 Aralık 2020, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, s. 275-281.

Kas, B. (2021). “Ercüment Ekrem Talu’nun Sabir Efendinin Gelini Romanında Anlatıcının Hususiyetleri”, 6. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi-1-2 Eylül 2021, İksad Global Publications, s. 220-225.

Kas, B. (2021). “İlhan Berk’in Son Yerine Adlı Şiirinin Ontolojik Tahlil Yöntemiyle Çözümleme Denemesi”, 6. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi-1-2 Eylül 2021, İksad Global Publications, s. 277-285.

Hobiler

Kitap okumak vs.

DİZİN

1

1872-2002 Yılları Arasında Yazılan Türk
Romanları Bibliyografyası · 10

6

6 Ok · 267, 399

A

A. Adnan · 304, 377, 402
A. R. · 90, 213, 294, 377, 410, 411
A. Selin · 10
Abdullah Ziya Kozanoğlu · 89, 403, 413
Abdülhak Şinasi Hisar · 27
Abdülhamit ve Afrodit · 198, 385, 405, 418
Acılar · 45, 252, 382, 403, 421
Açık Söz · 11, 26, 96, 137, 382, 397, 399, 401, 412
Açlık · 115, 237, 246, 277, 310, 385, 408, 423, 424
Adam Smith · 8, 30, 32
Adem ile Havva · 137, 383, 411
Adil Mevla · 253, 381, 421
Afet İnan · 72
Afrodit Buhurdanında Bir Kadın · 186, 277, 286,
378, 408, 418, 423
Agâh Sırrı Levend · 45
Agâh Sırrı Levent · 252, 403, 421
Ağanın Oğlu · 101, 293, 384, 407, 414, 423
Ah Anne · 34, 104, 379, 411, 414
Ahmet Ağaoğlu · 62, 70, 76
Ahmet Cevat Emre · 52, 53
Ahmet Cevdet Paşa · 9, 45, 345, 387
Ahmet Hamdi Başar · 51, 52, 71, 72, 127, 132, 290,
303
Ahmet Hamdi Tanpınar · 27, 33, 44, 364
Ahmet Hami Tanpınar · 19
Ahmet Haşim · 19
Ahmet Mithat Efendi · 9, 12, 21, 22, 31, 44, 46, 49,
50, 78, 105, 107, 140, 211, 330, 338, 364, 369,
387, 388
Ahmet Oktay · 186
Ahmet Refik Altınay · 91, 194, 411, 414, 418
Ahmet Şerif · 48, 289, 388
Aka Gündüz · 24, 69, 121, 124, 158, 159, 169, 173,
174, 222, 251, 254, 264, 269, 271, 272, 284,
298, 303, 306, 307, 356, 402, 403, 411, 415,
416, 417, 419, 421, 422, 423, 424, 427, 429
Akbaba · 11, 31
Akdeniz Korsanı Şahin Reis · 90, 381, 412, 414
Akşam · 11, 91, 92, 118, 377, 381, 382, 383, 385,
399, 411, 412
Akyığıtzade Musa · 50
Alemdar Mustafa Paşa · 100, 101
Alemdar Yalçın · 10, 79
Ali Canip Yöntem · 55, 142
Ali Püsküllüoğlu · 29
Ali Rıza · 75, 111, 204, 377, 397, 402, 414, 418
Anasını Gör Kızını Al · 148, 377, 412, 416

Ankara vii · 34, 66, 67, 71, 76, 133, 135, 160, 165,
172, 173, 179, 269, 272, 285, 317, 356, 377,
379, 382, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391,
392, 393, 394, 395, 396, 397, 400, 401, 409,
417, 423, 425
Araba Sevdası · 330, 333
Arnavutlar Solyotlar · 211
Asım Bezirci · 78, 110
Aşk Bahçesi · 355, 383, 403, 427
Aşk Güneşi · 254, 378, 404, 421
Aşk İhtiyacı · 339, 378, 407, 426
Aşk Mahkumu · 324, 381, 405, 425
Aşk Politikası · 34
Aşka İnandım · 312, 379, 411, 424
Aşk-ı Memnu · 330
Aşkın Temizi · 264, 298, 380, 403, 422, 424
Atatürk · 1, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 25, 34, 35, 36, 44,
48, 53, 56, 66, 72, 73, 79, 82, 83, 84, 98, 120,
124, 126, 127, 131, 136, 165, 172, 178, 180,
189, 197, 205, 254, 267, 278, 279, 280, 281,
282, 290, 291, 296, 298, 303, 304, 306, 310,
311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 323, 324,
325, 331, 332, 333, 337, 338, 346, 347, 348,
352, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370,
372, 373, 374, 375, 376, 387, 388, 390, 391,
394, 395, 396, 405
Atatürk devri · 1, 8, 10, 12, 13, 15, 34, 35, 36, 45,
73, 79, 82, 178, 180, 189, 279, 290, 296, 298,
303, 312, 316, 319, 325, 333, 337, 338, 346,
347, 352, 362, 363, 368, 372, 373, 374, 375, 376
Atatürk devri Türk romanı · 1, 316
Atatürk Orman Çiftliği · 66
Ateş Böcekleri · 336, 407, 426
Ateş Hattı · 304, 377, 402, 424
Ayarı Bozuklar · 151, 294, 302, 377, 408, 416, 423
Ayaşlı ve Kiracıları · 67, 132, 133, 174, 229, 318,
379, 406, 416, 417, 420, 425
Aydemir · 26, 76, 144, 332, 388, 397
Aydınlık · 63
Ayten · 167, 384, 403, 417

B

Baba Dostu · 134, 383, 411, 416
Baba Oğul · 280, 378, 412, 423
Bağlar Arasından · 321, 379, 407, 425
Baht İşi · 236, 386, 412, 420
Bahtiyarlık · 31
Balkan Çiçekleri · 233, 384, 404, 420
Balkan Savaşları · 23, 52, 54, 191, 229, 230, 233,
315, 369
Balta Limanı Antlaşması · 13, 43, 98, 189, 192,
328, 368
Bekir Fahri İdiz · 31, 45
Ben Deli miyim? · 228, 267, 283, 316, 381, 405,
420, 422, 423, 425
Benli Mehmet · 34, 268, 293, 386, 412, 422, 423
Berna Moran · 332
Besim Atalay · 26
Beş Hasta Var · 255, 379, 404, 421
Beyaz Şemsiyeli · 105, 149, 385, 404, 414, 416
Billur Kalp · 116, 157, 381, 405, 416

Bir Ahlak Meselesi · 356, 379, 411, 427
Bir An Sevinç · 322, 379, 405, 425
Bir Avuç Kül · 99, 386, 412, 414
Bir Genç Kızın Romanı · 183, 379, 407, 418
Bir Kız Böyle Düştü · 176, 378, 404
Bir Namus Meselesi · 211, 212, 387, 406, 419
Bir Sürgün · 125, 199, 381, 409, 411, 415, 418
Bir Şoförün Gizli Defteri · 254, 380, 402, 403, 421
Bir Varmış Bir Yokmuş · 102, 196, 197, 232, 379, 408, 414, 418, 420
Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi · 291
Bizim Daktilo · 171, 385, 412, 417
Bizim Köyü · 81
Boş Beşik ve Akkuş · 304, 379, 409, 424
Böğürtlen · 340, 382, 406, 426
Bu Roman Olan Şeylerin Romanıdır · 280, 361, 378, 409, 427
Bu Toprağın Kızları · 169, 251, 380, 402, 417, 421, 429
Burhan Asaf Belge · 75
Burhan Cahit Morkaya · 25, 34, 45, 67, 78, 112, 119, 134, 135, 137, 160, 161, 167, 168, 176, 181, 205, 207, 228, 249, 257, 275, 276, 285, 286, 297, 300, 403, 404, 411, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 427
burjuvazi · 52, 64, 67, 189
Büyük Buhran · 127, 171, 369

C

C. Behçet Perim · 233, 304, 323, 404
Canan · 218, 248, 384, 407, 419, 421
Catalogue of Indigenous and Translated Novels Published Between 1840 and 1940 · 10
Cehennemden Selam · 93, 291, 292, 386, 399, 405, 414, 423
Celal Bayar · 67, 205, 266, 267
Celal Sahir · 24
Celalettin Harzemşah · 22
Celali İsyanları · 39, 89, 92, 93, 288, 292
Cemal Ataç · 176, 404, 417
Cemal Hurşit · 111, 379, 404, 414
Cemil Meriç · 80
Cenap Şahabettin · 59, 398
Cennet Hanım · 156, 382, 406, 416
Cephe Gerisi · 45, 258, 383, 403, 421
Cevdet Kudret Solok · 33
Chester Projesi · 191
Cingöz Recai · 118
coğrafi keşifler · 9, 89, 367
Coşkun Gönül · 112, 249, 383, 403, 415, 421
Cumbadan Rumbaya · 137, 180, 321, 384, 409, 416, 417, 425
Cumhuriyet Devri · 14, 48, 53, 55, 63, 64, 65, 79, 84, 175, 193, 209, 243, 246, 248, 291, 370
Cumhuriyet Halk Fırkası · 74, 75, 145, 266, 283, 317
Cumhuriyet · 11, 379, 386, 397, 398, 399, 400
Cumhuriyet'ten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar · 10

Ç

Çakıcı Efe · 296, 385, 410, 424

Çalığışu · 26, 63, 78, 278
Çapkın Kız · 169, 170, 269, 306, 380, 402, 417, 422, 424
Çıkrıklar Durunca · 197, 232, 296, 379, 408, 418, 420, 424
Çıldırın Kadın · 246, 378, 404, 421
Çıplaklar · 181, 208, 276, 287, 385, 408, 417, 419, 423
Çoban Yıldızı · 249, 344, 387, 406, 421, 426
Çöl Güneşi · 154, 155, 378, 409, 416
Çulluk · 71, 165, 387, 406, 417

D

Dağ Adamı · 156, 377, 409, 416
Daktilo · 179, 381, 412, 417
Deli · 129, 180, 228, 237, 299, 381, 386, 405, 412, 415, 420, 422, 423, 424, 425
Deli Filozof · 129, 317, 381, 405, 415, 425
Dergâh · 19, 390, 391, 393, 395
devletçilik · 13, 15, 29, 52, 54, 70, 71, 72, 74, 206, 207, 208, 266, 267, 269, 270, 276, 277, 279, 282, 283, 284, 347, 365, 370
Devrilen Kazan · 102, 386, 414
Diken · 59
Dikmen Yıldızı · 121, 159, 303, 380, 402, 415, 424
Dinmez Ağrı · 322, 407, 425
Diplomalı Kız · 140, 387
Dirilen İskelet · 238, 381, 405, 420
Dönüm · 77, 398, 399
Düğün Gecesi · 34, 67, 207, 285, 383, 403, 418, 423
Dükkülerin Romani · 260, 383, 403, 421
Düşkünler · 240, 348, 379, 408, 421, 426
Düşmez Kalkmaz Bir Tanrı · 45, 320, 385, 409, 425
Düyun-u Umumiye · 48, 103, 163, 190, 197, 198, 201, 234, 262

E

Ebubekir Hazım Tepeyran · 78
Edebiyat-ı Cedide · 23, 59, 283
Edebiyatımızda Dergiler · 10
Edebiyatımızın Bugünkü Meseleleri · 33, 393
Ege Kasırgası · 193, 381, 412, 418
Ekonomi Politik · 21, 47, 49
Ekonomi Sözlüğü · 29, 390
Emine · 106, 124, 141, 148, 151, 161, 255, 256, 286, 378, 409, 421
Endam Aynası · 204, 220, 250, 302, 343, 377, 408, 418, 419, 421, 424, 426
Ercüment Ekrem Talu · 105, 112, 128, 146, 198, 201, 202, 203, 214, 223, 233, 404, 411, 414, 415, 416, 418, 419, 420, 429
Erdal Doğan · 10
Erkul Yağcı · 10
Ertuğrul Aydın · 10
Eşkiya İninde · 115, 262, 301, 380, 405, 415, 422, 424
Ethem İzzet Benice · 25, 235, 246, 247, 254, 255, 272, 307, 317, 404, 420, 421, 422, 423, 424, 425
Ethem Nejat · 52, 390

F

F. B. · 263, 379, 396, 411, 422
Fakihe Odman · 78
Falih Rıfık Atay · 34, 63, 67, 80, 270, 282, 283, 404, 422
Faruk Nafiz Çamlıbel · 34
Fatih Harbiye · 348, 357, 384, 407, 426, 427
Fatih Sultan Mehmet · 83, 188
Fatma Aliye · 141, 330
Fazlı Necip · 34, 95, 104, 111, 122, 155, 215, 216, 251, 379, 404, 411, 414, 415, 416, 419, 421
Felatun Bey'le Rakım Efendi · 31
Ferdî ve Şürekası · 23
Feridun Andaç · 80
Feridun Fazıl Tülbentçi · 10
Fethi Naci · 32, 120, 124, 126, 175, 391
Fethi Okyar · 70, 71
Fikret Başkaya · 29
Fransız İhtilali · 19
Friedrich List · 8, 55, 231
Fuat Köprülü · 36

G

Gece Konuştu · 274, 378, 408, 422
Gemi Arslanı · 146, 385, 404, 416
Genç Kalemler · 55, 61, 64, 315, 371, 401
Georg Lukacs · 17, 364
Girit Cengi · 96, 195, 382, 412, 414, 418
Gizli El · 247, 380, 408, 421
Gonk Vurdu · 45, 408
Göçmen Ahmet · 304, 323, 384, 404, 424, 425
Gökyüzünde Aşk Yarışları · 323, 385, 411, 425
Gurabi Efendi Avrupa'da · 224, 385, 411
Gurbet Yolcusu · 297, 383, 404, 424
Güllü Gelin · 78, 279, 312, 323, 324, 384, 407, 423, 425
Günah Gönüllüleri · 185, 379, 407, 418

H

Haber Akşam Postası · 11, 381, 412
Haber-Akşam Postası · 90
Haber-Akşam Postası · 178, 399
Haftalık Mecmua · 11
Hakan Sükuti · 261, 422
Halas · 241, 242, 353, 382, 406, 421
Halide Edip Adivar · 25, 61, 62, 106, 147, 199, 234, 323, 340, 365, 405, 414, 416, 418, 420, 426
Halil Fırat · 312
Halil İnalçık · 20, 84, 86, 95
Halit Ziya · 22, 36, 81, 330, 390, 397
Halk Dostu · 11
Halk Gazetesi · 54
Halka Doğru · 61, 62, 63, 314, 397, 398, 400
Halkalı Ziraat Mektebi · 104
halkevleri · 73, 75, 76, 314
Hallü'l-Ukad · 21
Handan · 143
Hanımlara Mahsus Gazete · 141
Harabeler · 127, 164, 268, 350, 355, 382, 406, 415, 417, 422, 427
Hareket · 11

Harp Zengininin Gelini · 261, 377, 409
harp zenginleri · 44, 48, 55, 58, 59, 230, 234, 235, 241, 242, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 262, 263, 265, 282, 283, 287, 299, 337, 366, 369, 372, 373
Harp zenginleri · 14, 120, 244, 245, 256, 261, 265
Hasan Ali Yücel · 12, 73
Hayat · 11, 33, 55, 387, 388, 390, 395, 397, 399, 401
Hınç · 34, 212, 387, 406, 419
Hikmet Kıvılcımlı · 23
Hikmet Şevki · 324, 381, 405, 425
Hilmi Ziya Ülken · 63, 240, 301, 421, 424
Hizmetçi Buhranı · 167, 228, 384, 403, 417, 420
Honoro De Balzac, 18
Hüküm Gecesi · 203, 217, 252, 382, 409, 418, 419, 421
Hüsamettin Berkes · 322, 405, 425
Hüseyin Cahit Yalçın · 76, 178, 283
Hüseyin Rahmi Gürpınar · 45, 112, 115, 129, 130, 226, 228, 238, 262, 267, 283, 284, 301, 316, 317, 332, 390, 405, 415, 416, 420, 422, 423, 424, 425

I

I. İbrahim · 94, 95, 96, 97, 195
II. Abdülhamit · 13, 31, 35, 103, 104, 105, 106, 108, 112, 115, 122, 123, 142, 146, 147, 149, 151, 152, 198, 199, 200, 201, 202, 213, 214, 215, 233, 234, 236, 237, 260, 294, 329, 345, 369, 399
II. Mahmut · 13, 42, 46, 99, 100, 101, 102, 189, 293, 327, 368
II. Mehmet · 87, 88, 89, 192, 194, 209
II. Meşrutiyet · 9, 13, 42, 46, 50, 52, 55, 139, 141, 154, 166, 295, 302, 303, 306, 314, 329, 356, 372, 429
II. Viyana Kuşatması · 97, 98
III. Murat · 91, 92, 194
III. Selim · 40, 41, 42, 46, 98, 99, 100, 102, 138, 188, 196, 210, 231, 232, 327
Islahat Fermanı · 43
IV. Mehmet · 97, 98
IV. Murat · 93
IV. Mustafa · 100

İ

İ. Hakkı Sunata · 60
İ. Vecihi · 118, 262, 337, 344, 381, 411, 415, 422, 426
İbrahim Necmi Dilmen · 26
İhtiyat Zabiti · 257, 383, 403, 421
İkdam · 11, 69, 115, 153, 398
İki Mim · 100, 381, 411, 414
İkimiz · 226, 384, 420
İktisadiyat Mecmuası · 56, 401
İktisat ve Tasarruf · 69
İlber Ortaylı · 29, 40
İleri · 11, 398
İlk Sevgili · 133, 381, 412, 416
İnkılap · 11, 70, 136, 378, 380, 382, 383, 387, 388, 395, 396, 399, 400, 401

İnleyen Kalp · 264, 265, 407, 422
İskender Fahrettin Sertelli · 78, 91, 92, 95, 118,
198, 323, 405, 411, 414, 415, 418, 425
İslam Mecmuası · 58, 143, 231, 398, 400
İsmail H. Uzunçarşılı · 41
İsmail Hüsrev Tökin · 75
İstanbul · 10, 11, 45, 49, 53, 59, 62, 87, 91, 92, 95,
97, 102, 104, 127, 136, 138, 148, 155, 167, 182,
185, 194, 195, 201, 206, 213, 223, 224, 225,
229, 233, 235, 237, 242, 246, 247, 251, 255,
259, 264, 265, 268, 290, 298, 301, 343, 345,
350, 353, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383,
384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392,
393, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 406, 413,
418, 422, 427, 428
İş Bankası · 67, 80, 132, 271, 273, 283, 284, 366,
370, 373, 390, 391, 394, 395, 396
İşleyen Yara · 270, 384, 407, 422
İttihat ve Terakki · 9, 12, 13, 14, 23, 24, 35, 40, 42,
47, 51, 54, 55, 57, 60, 61, 67, 75, 81, 83, 108,
109, 111, 112, 115, 120, 122, 123, 141, 144,
152, 189, 199, 203, 210, 217, 221, 229, 230,
234, 235, 236, 237, 239, 241, 242, 243, 244,
245, 248, 249, 252, 253, 257, 260, 261, 262,
263, 264, 265, 266, 282, 289, 315, 322, 330,
365, 366, 368, 369, 372, 389, 420
İzlanda'ya Türk Akını · 94, 381, 412
İzmir Çocuğu · 175, 223, 412, 417, 419
İzmir İktisat Kongresi · 29, 46, 54, 64, 65, 66, 123,
126, 159, 163, 190, 205, 290, 305, 365, 369

J

Jönler · 31, 45

K

Kaderin Cilvesi · 116, 381, 405, 415
Kadın Avcısı · 334, 386, 405, 425
Kadın Tipleri · 170, 384, 401, 407, 417
Kadın Yolu · 11, 399
Kadınlar · 60, 97, 139, 228, 395, 396
Kadınlar Birliği · 145
Kadir Can Kafilı · 90
Kadircan Kafilı · 94, 125, 133, 179, 193, 411, 412,
414, 415, 417, 418
Kadro · 70, 76, 282, 305, 306, 318, 398, 400
kalkınma · 1, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 21, 22, 25,
28, 29, 30, 34, 35, 36, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 50,
51, 54, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 72, 77,
78, 82, 83, 84, 86, 99, 103, 104, 112, 116, 120,
121, 122, 123, 124, 126, 135, 146, 159, 163,
168, 169, 171, 173, 178, 185, 201, 202, 205, 206,
207, 209, 229, 230, 231, 234, 239, 241, 242,
243, 244, 248, 267, 268, 273, 274, 276, 277,
278, 279, 281, 284, 287, 289, 295, 303, 305,
306, 308, 309, 310, 311, 313, 315, 317, 319,
324, 325, 363, 364, 365, 366, 368, 370, 372,
373, 374, 375, 376
Kalkınma · 1, 8, 10, 12, 13, 14, 29, 30, 32, 60, 61,
68, 84, 314, 316, 366, 370, 372, 375, 389, 390,
395, 413, 415, 417, 419, 424, 426
Kâmil Yazgıç · 161, 405, 416
Kan Konuşmaz · 242, 263, 384, 407, 421, 422

Kanuni Sultan Süleyman · 83, 89, 90, 91, 97
Kapalı Kutu · 342, 382, 405, 426
kapitalizm · 14, 15, 30, 44, 45, 63, 98, 108, 130,
303, 362, 367
Kaptan Paşa Geliyor · 92, 385, 411, 414
Kara Davut · 87, 387, 407
Kara Kemal · 44, 51, 52, 53, 54, 55, 245
Kara Yelkenli Kadırğa · 91, 385, 411, 414
Karanfil ve Yasemin · 349, 353, 383, 406, 427
Karl Marx, 18, 364
Karlofça Antlaşması · 42
Karpuz Kabuğu · 118, 262, 337, 344, 381, 411,
415, 422, 426
Kelebek · 11, 211
Kemal Ahmet · 270, 382, 405, 422
Kemal H. Karpat · 8, 37
Kemal Ragıp · 342, 382, 405, 426
Kervan Yürüyor · 78, 135, 176, 275, 320, 383, 411,
416, 417, 422, 425
Kır Armağanı · 307, 384, 408, 424
Kır Çiçeği · 161, 383, 404, 416
Kırık Madalya · 213, 294, 377, 411, 419, 423
Kırım Savaşı · 44
Kızıl Serap · 168, 383, 403, 417
Kızılıçık Dalları · 131, 380, 408, 415
Kiralık Konak · 331, 338
Kodaman · 198, 233, 385, 404, 418, 420
Kokain Faciaları · 340, 383, 406, 426
Kokotlar Mektebi · 226, 380, 405, 420
kooperatifçilik · 15, 52, 53, 303, 309
korporatizm · 13, 57, 303, 315, 318, 320, 321, 374
Kundakçı · 203, 385, 404, 418
Kurşun Yarası · 160, 383, 411, 416
Kurtuluş · 42, 63, 64, 193, 206, 284, 380, 398, 405,
415, 423
Kurun · 11, 148, 377, 381, 383, 411, 412
Kuyucaklı Yusuf · 110, 218
Kuyucaklı Yusuf, 152
Kürkçü Dükkânı · 256, 384, 410, 421

L

Lale Devri · 41, 42, 327, 389
Letaif-i Rivayat · 330
Levanten · 30
Leyla · 219, 386, 407, 419
Leylaklar Altında · 179, 349, 360, 382, 406, 417,
427
Lozan Barış Antlaşması · 64, 68, 103, 123, 205,
347, 369

M

M. Sami Karayel · 100, 412, 414
M. Turhan Tan · 34, 88, 93, 96, 97, 99, 100, 102,
158, 194, 195, 236, 237, 268, 291, 292, 294
Mahalle · 53, 71, 147, 220, 239, 377, 409, 419, 420
Mahmut Esat Bozkurt · 54
Mahmut Makal · 81
Mahmut Sadık · 31
Mahmut Yesari · 34, 165, 175, 211, 212, 249, 252,
344, 359, 360, 406, 412, 417, 419, 421, 426, 427
Mahşer · 239, 246, 384, 407, 420, 421
Mai ve Siyah · 23

Makedonya · 108, 234, 386, 407, 420
Max Weber · 130
Mebrure Sami Koray · 155, 179, 406, 416, 417, 427
Mecdi Sadrettin · 156, 382, 406, 416
Mehmet Ali Şevki · 37
Mehmet Cavit Bey · 44, 50, 51, 230, 260, 369
Mehmet Emin Yurdakul · 64
Mehmet Genç · 13, 36, 366, 369
Mehmet Kaplan · 47, 79, 82, 387, 390, 392, 396
Mehmet Rauf · 127, 164, 241, 268, 340, 341, 349, 350, 353, 355, 382, 383, 406, 415, 417, 421, 422, 426, 427
Mehmet Senai · 340, 383, 406, 426
Mektep Arkadaşları · 181, 383, 411, 417
Memduh Şevket Esendal · 54, 67, 80, 132, 174, 213, 295, 318, 334, 406, 416, 417, 419, 420, 423, 425
Memleket Hikâyeleri · 78
Merkantilist · 38
Meslek · 11, 54, 428
Meşhedî ile Devriâlem · 128, 223, 386, 404, 415, 419
Mezar Kazıcılar · 271, 380, 402, 422
Milletlerin Zenginliği · 30
millî iktisat · 14, 21, 44, 51, 53, 56, 66, 67, 69, 78, 81, 85, 109, 111, 122, 189, 205, 207, 210, 217, 230, 231, 235, 241, 242, 244, 247, 249, 252, 254, 257, 266, 269, 282, 289, 315, 316, 331, 366, 369, 370, 371, 372
Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti · 69
Milliyet · 11, 108, 124, 173, 212, 379, 382, 383, 386, 397, 400, 412
Miras · 213, 295, 334, 379, 406, 419, 423, 425
Mithat Cemal Kuntay · 45, 201, 265, 350, 352, 406, 418, 422, 427
Mizancı Murat · 22, 44, 51, 365
Muazzez Tahsin Berkant · 183, 184, 406, 407, 418
Muhacir · 122, 123, 215, 411, 415, 419
Muhaderat · 330
Muhittin Birgen · 52, 54
Murat Belge · 24, 390, 392
Mustafa Hilmi Nural · 78, 279, 312, 323, 407, 423, 425
Mustafa Kemal Atatürk · 54, 63, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 75, 76, 109, 119, 123, 126, 127, 144, 159, 163, 171, 173, 190, 205, 209, 254, 261, 272, 273, 289, 304, 316, 317, 320, 369
Mustafa Özel · 8
Mustafa Reşit Paşa · 9, 45, 196, 368
Müfide Ferit · 144, 219, 269, 354, 386, 400, 407, 419, 422, 427
Mükerrem Kâmil Su · 25, 322, 407, 425
müsadere · 38, 39, 43, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 95, 98, 99, 100, 108, 293, 367
Müstemin · 188, 190, 192, 209, 210
Müşahadat · 31, 49, 140, 211
Mütareke Dönemi · 61, 63, 118, 190, 191, 192, 204, 210, 219, 220, 226, 239, 240, 242
Mütareke Senelerinde Ele Geçmeyen Hırsız Çetesi · 118, 385, 411, 415
müteşebbis · 1, 14, 15, 30, 32, 34, 49, 57, 65, 66, 84, 85, 86, 88, 91, 92, 97, 98, 101, 104, 105, 106, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 142, 145, 146, 147, 148, 150, 154, 157, 159, 162, 163, 164, 165,

166, 169, 173, 175, 177, 179, 180, 181, 183, 185, 187, 189, 192, 208, 212, 213, 215, 222, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 242, 248, 252, 276, 282, 304, 331, 346, 350, 352, 362, 367, 370, 374
Müteşebbis · 14, 57, 84, 85, 86, 105, 124, 138, 155, 162, 167, 170, 180, 192, 225, 242, 352, 362, 370

N

Nabizade Nâzım · 78
Naci Sadullah Daniş · 185, 407
Nadire · 111, 204, 377, 402, 414, 418
Nahit Sırrı Örik · 291, 303
Namık Kemal · 9, 12, 21, 22, 36, 44, 46, 47, 49, 105, 110, 139, 328, 368, 393
Nankör · 125, 382, 407, 415
Nankörlerin Romani · 105, 385, 412, 414
Nâzım Hikmet Ran · 27, 242, 263, 407, 421, 422
Nazım Kurşunlu · 125, 415
Necmettin Halil Onan · 270, 407, 422
Nezihe Muhittin · 27, 141, 142, 143, 144, 156, 175, 223, 336, 386, 400, 407, 412, 417, 419
Nişanlılar · 119, 383, 404, 415
Niyazi Berkes · 38, 78, 142
Niyazi Durusoy · 321, 407, 425
Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu · 87, 108, 420
Nurullah Ataç · 79, 395
Nusret Kemal Köymen · 77
Nüzhet Sabit · 52, 393

O

On Yılın Romani · 272, 307, 317, 378, 404, 422, 424, 425
Onikiler · 106, 377, 409, 414
Onların Romani · 159, 380, 403, 416
Orhan Hançerlioğlu · 29
Orhan Mithat Barbaros · 333, 425, 426
Orta Mali · 235, 378, 408, 420
Osman Andıç · 264, 407, 422
Osmanlı Rasputin'i Cinci Hoca · 96
Osmanlı Rasputini Cinci Hoca · 195

Ö

Öç Alan Kız · 263, 379, 411, 422
Ölüm Bir Kurtuluş mudur?, 130, 284, 380, 405, 415, 423
Ömer Selahattin · 253, 381, 421
Ömer Seyfettin · 24, 53, 55, 61, 78, 115, 142, 144, 167, 265, 315, 365, 394, 429
Öz Türkçe Sözlüğü · 29

P

Padişah Kelleleri · 100, 381, 411, 414
Papağan · 11
Papeloğlu · 112, 114, 201, 214, 385, 404, 415, 418, 419
Patron · 34, 205, 276, 383, 390, 404, 418, 422
Pembe Maşlahlı Hanım · 335, 345, 377, 409, 426

Pervaneler · 269, 354, 386, 407, 422, 427
Peyami Safa · 27, 75, 76, 118, 137, 180, 218, 226,
239, 246, 248, 321, 322, 333, 336, 342, 348,
357, 358, 407, 415, 419, 420, 421, 426, 427, 429
Pirenin Gördükleri · 219, 384, 412, 419
Platon · 16, 364, 394
Politika · 11, 390
Poyraz Ali · 90, 377, 410, 414
Prens Sabahattin · 31, 50, 110, 230

R

Raif Necdet Kestelli · 172, 273, 407, 417, 422
Raif Nezih · 101, 293, 384, 407, 414, 423
Raik'in Annesi · 234, 340, 377, 405, 420, 426
Rebia Arif · 170, 384, 407, 417
Recaizade Mahmut Ekrem · 330
Recep Peker · 76
Refet · 141
Refik Ahmet Sevengil · 25, 181, 208, 276, 277,
287, 310, 408, 417, 419, 423, 424
Refik Halit Karay · 59, 78, 281, 287, 303, 408, 423
Resimli Ay · 11, 380
Resimli Gazete · 11
Resimli Uyanış · 11
Reşat Ekrem Koçu · 96, 195, 412, 414, 418
Reşat Enis Aygen · 45, 186, 274, 277, 286, 408,
418, 422, 423
Reşat Nuri Güntekin · 25, 62, 78, 120, 131, 247,
302, 303, 351, 357, 408, 415, 421, 424, 427
Reşit Galip · 62, 74
Robert P. Finn · 338
Roman · 10, 17, 21, 22, 26, 33, 34, 67, 78, 80, 94,
116, 162, 177, 185, 253, 255, 270, 356, 360,
378, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396,
399, 404, 409, 413, 415, 417, 419, 422, 424,
426, 427, 428
Roman Kuramı · 364, 392

S

S. Ver · 219, 384, 412, 419
Sabah · 218, 245, 398
Sabahattin Ali · 49, 80, 81, 110, 152, 218, 389, 408,
414, 416, 419
Sabahattin Eyüboğlu · 26
Sabiha Zekeriya · 145, 400
Sabri F. Ülgener · 8
Sabri Ülgener · 20, 37
Sadık Fehmi · 307, 384, 408, 424
Sadri Ertem · 80, 81, 102, 196, 197, 232, 240, 296,
348, 414, 418, 420, 421, 424, 426
Sadun Aren · 29
Sakızlı Ohannes Efendi · 50
Sanayi İnkılabı · 8, 138, 325, 364
Sansaros · 124, 380, 403, 415
Saraylarda Mecnunlar · 95, 379, 404, 414
Sarı Bal · 134, 135, 275, 286, 383, 411, 416, 422,
423
Sedat Simavi · 59, 105, 412, 414
Sefaretname · 327
Selahattin Enis Atabeyoğlu · 49, 151, 204, 220,
408, 409, 416, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 426
Selami İzzet Sedes · 79

Semavi İhtiras · 172, 273, 382, 407, 417, 422
Sen de Seveceksin · 235, 378, 420
Serbest Cumhuriyet Fırkası · 70, 71, 290, 370
Sermet Muhtar Alus · 106, 148, 261, 335, 345, 409,
412, 414, 416, 422, 425, 426
Server Bedi · 118, 137, 180, 226, 321, 333, 339,
358, 384, 385, 409, 416, 417, 420, 425, 426, 427
Sevda İhtikârı · 175, 360, 387, 406, 417, 427
Sevda-yı Sa'y ü Amel · 49
Sevgi ve Saygı · 78
Sevgisi Göklerde · 78, 313, 324, 382, 405, 425
Sevimli Ay · 11
Seviye Talip · 143
Sırrı Sanlı · 45, 320, 409, 425
Sırtlan · 111, 379, 404, 414
Sıtkı Şükrü Pamirtan · 216
Sinekli Bakkal · 106, 147, 199, 377, 399, 405, 414,
416, 418
Siyah Örtü · 261, 381, 405, 422
*Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından
Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946),
10*
Sokakta Harp Var!, 270, 382, 405
Sokollu Mehmet Paşa · 92
Solgun Gül · 158, 386, 412, 416
solidarizm · 54, 57, 58, 63, 65, 164, 303, 315
Son Posta · 11, 90, 171, 183, 242, 377, 378, 379,
383, 384, 385, 410, 411, 412
Son Saat · 11, 158, 236, 386, 412
Son Telgraf · 11, 283, 312, 378, 379, 382, 385, 411,
412
Son Yıldız · 341, 382, 406, 426
Sonsuz Gece · 184, 379, 406, 418
Sönen Işık · 155, 382, 406, 416
Sözde Kızlar · 336, 342, 384, 407, 426
Su Sinekleri · 359, 387, 406, 427
Suat Derviş · 255, 280, 361, 378, 409, 412, 421,
423, 427
Suat Salih Asral · 156, 409, 416
Sultan Vahdettin · 98
Suna ile Çoban · 26
Süs Mecmuası · 11

Ş

Şeker Osman · 344, 345, 384, 410, 426
Şemsettin Sami · 12, 139, 395
Şerif Mardin · 8, 37, 47
Şevket Süreyya Aydemir · 69, 75, 282
Şevketmeap · 202, 386, 404, 418
Şıpsevdi · 332
Şinasi · 9, 36, 46, 64, 390
Şişli Hayatı · 333, 338, 378, 407, 425, 426
Şükran Kurdakul · 80
Şükufe Nihal Başar · 154, 409, 416, 417, 427

T

Tahir Olgun · 31
Takma Ayak Hasan Çavuş · 308, 319, 379, 410,
424, 425
Talebe Defteri · 53

Tan · 11, 94, 137, 281, 380, 381, 383, 386, 405, 406, 411, 412, 413, 414, 416, 418, 420, 422, 423, 424, 425, 428
Taner Timur · 8, 30, 37
Tanin · 11, 48, 288, 388
Tank-Tango · 158, 380, 402
Tanzimat Fermanı · 29, 42, 43, 328, 368
Tank Zafer Tunaya · 73
Tasvir · 11
Taşbebek · 360, 387, 427
Tebessüm-i Elem · 236, 381, 405
Tekâmül · 31
Tekin Alp · 44, 49, 51, 55, 56, 58, 231, 315, 400
Telli Haseki · 95, 385, 405, 414
Tercüman-ı Hakikat · 49
Tery Eaglaton · 17
Teşebbüs-i Şahsi · 31
Tevfik Çavdar · 8, 31, 37, 49
Tevhid-i Efkâr · 333
Ticaret-i Umumiye · 52
Tombul Mirasyedi · 335, 377, 412, 425
Toprak · 38, 53, 55, 384, 395, 400, 408, 419
Toprak Mahkumları · 216, 384, 408, 419
Turfanda mı Yoksa Turfa mı · 22
Tutuşmuş Gönüller · 153, 416
Türk Hayatı · 11, 379, 411
Türk Kızı · 34, 111, 155, 216, 251, 379, 411, 415, 416, 419, 421
Türk Korsanları · 89, 90, 382, 403, 413
Türk Sesi · 11
Türk Yıldızı Emine · 161, 387, 405, 416
Türk Yurdu · 61, 314
Türk'ün Ateşle İmtihani · 61, 387
Türkçe Sözlük · 29, 389, 394
Türkçülüğün Esasları · 57, 64, 396

U

Udi · 141
Uzun Depresyon · 104

Ü

Üç İstanbul · 45, 201, 352
Üçüncü Murat · 92
Ülkü · 76, 77, 382, 399, 400
Üvey Ana · 272, 380, 403, 422

V

Vakit · 11, 25, 129, 144, 384, 385, 400
Varvari Ali Paşa · 96, 398
Vatan · 11, 383
Vazife-i İsyân · 52
Vedat Nedim Tör · 69, 75, 282
Venedikli Baffa Safiye Sultan · 194
Viyana Dönüşü · 97, 386, 406, 414

Y

Yaban · 81, 305, 306, 381, 409, 424

Yakup Kadri Karaosmanoğlu · 25, 34, 67, 70, 165, 199, 203, 217, 252, 282, 285, 305, 317, 331, 394, 409, 417, 418, 419, 421, 423, 424, 425
Yalnız Dönüyorum · 163, 351, 378, 409, 417, 427
Yaprak Dökümü · 351, 357, 380, 408, 427
Yarım Adam · 240, 301, 387, 421, 424
Yarın · 11
Yaşar Nabi Nayır · 26, 33, 178
Yavuz Meselesi · 67, 397
Yayla Kızı · 173, 222, 307, 380, 403, 417, 419, 424
Yedi Gün · 11, 26, 125, 381, 385, 401, 411, 412
Yeni Fikir · 53
Yeni Gün · 73, 398
Yeni Hayat · 11
Yeni Mecmua · 58, 59, 400, 401
Yeni Sabah · 11
Yeni Şark · 11
Yeni Turan · 62, 143, 399
Yeni Yol · 11
Yenigün · 245, 387, 395, 396
Yeşil Gece · 71, 120, 302, 408, 415, 424
Yezidin Kızı · 281, 287, 382, 408, 423
Yıldız Yağmuru · 34
Yirmisekiz Çelebi Mehmet · 327
Yosma · 286, 378, 404, 423
Yunus Nadi · 67, 68, 245, 396, 397
Yusuf Akçura · 61, 62, 63, 74, 314
Yusuf Ziya Demircioğlu · 304, 409, 424
Yusuf Ziya Ortaç · 70, 256, 344, 410, 421, 426
Yüzbaşı Celal · 300, 383, 403, 424

Z

Zafer Toprak · 61, 62
Zaman · 11, 379, 381, 384, 411, 412
Zaniyeler · 71, 234, 336, 343, 377, 408, 420, 426
Zeynel Besim · 296, 385, 410, 424
Zıpçıktılar · 333, 339, 385, 409, 425, 426
zimmî, 14, 187, 188, 189, 192, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 217, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 230, 266
Ziya Çalık · 308, 319, 410, 424, 425
Ziya Gökalp · 12, 13, 24, 44, 49, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 74, 142, 143, 289, 314, 315, 324, 365, 374, 394, 396, 399, 401
Ziya Paşa · 21, 328
Ziya Şakir Soku · 171, 412, 417
Zorbalar Saltanatı · 100, 382, 412, 414

